

AXEL H. PEDERSEN

BIRKETING
I GL. KØBENHAVNS AMT
1521—1965

Udgivet med støtte af Carlsbergfondet

JURISTFORBUNDETS FORLAG
KØBENHAVN
1968

BIRKETING I GL. KØBENHAVNS AMT 1521-1965

er sat med Times og trykt hos
Pedersen & Lefevre, København V.

Bogbinderarbejdet er udført af
Fr. Jensens Bogbinderi, København.

INDHOLD

I. <i>Hollænderbyens Birketing i Store Magleby 1521–1821 ...</i>	1–30
1. <i>Chr. II</i> gav i 1521 de 184 indkaldte Hollændere, som skulle forsyne Københavns slot med rødder og løg, privilegium på at leve og dømmе sig selv efter hollandsk ret	1
2. Retten i Store Magleby, »Hollænderbyens Rett«. Schouten og 7 scheppens var dommere	4
3. Appellinstanserne. Anden instans: Sjællandsfar Landsting 1521–1615, Kjøbenhavns Amts Oberret (Kjøbenhavns Amtstueret) 1615–1821. I domme afsagte af landpolitiretten var det Københavns Amts Overpolitiret. Tredie instans: Rigens Raad, det kgl. Retterting 1521–1661, Højesteret fra 1661	5
4. Hollændernes egen »Forligelses-Commission«	9
5. Forbud mod prokuratorernes møde i retten i Store Magleby	11
6. Træk af hollandsk ret	12
A. Ligestilling mellem mand og kvinde. B. Hensidde i uskiftet bo. C. Arv mellem ægtefæller. D. Halvsøskende arvede lige med helsøskende indtil 1818. E. Testamentariske dispositioner.	
7. Bystyret. Schouten og 7 scheppens udgjorde det almindelige råd. Schouten og 21 scheppens udgjorde det store råd	20
8. Hollænderne havde vanskeligheder ved at bevare deres jurisdiktion, som de først gav afkald på, da de fik løfte om, at deres konstituerede schout, prokurator <i>Hans Lauritzen</i> , ville blive beskikket til birkedommer ved sammenlægning af birket med Taarnby Birk til Amager Birk 1/1 1822. <i>Anders Sandøe Ørsted</i> s votum i Danske Kancelli	22

II. <i>Taarnby Birketing o. 1521–1821</i>	31–36
De »danske« sogne blev en selvstændig jurisdiktion.	
III. <i>Christianshavns Byting 1634–1685</i>	37–42
Bytinget blev oprettet fem år før Christianshavn fik købstadsprivilegier 8/6 1639 og bestod elleve år efter, at købstadsprivilegierne var ophævet 15/10 1674.	
IV. <i>Ny Hollænderbys Birketing på Frederiksberg 1651–1699</i>	43–48
Fr. III bevilgede 2/6 1651 20 familier fra Store Magleby tilladelse til at bosætte sig på den kgl. Ladegaards marker, hvor de byggede 20 gårde, 10 på hver side af Allegade. De fik samme privilegier som Hollænderne i Store Magleby.	
V. <i>Kjøbenhavns Birketing 1683–1721</i>	49–62
1. Chr. V's »Legebroder og Morskabsven«, amtmand Adam Levin Knuth, foreslog 16/1 1683, at Sokkelund, Smørum og Ølstykke herreder skulle lægges sammen til et herred eller et birk	49
2. Chr. V oprettede Kjøbenhavns Birk 3/3 1683 med tingsted i Ballerup og nedlagde de tre herredsting ...	52
3. Sammenlægningen var et led i den unge enevældes bestræbelser for at forbedre »justitien«	56
VI. <i>De tre herredsting – Sokkelund, Smørum og Ølstykke –</i> , der blev nedlagt i 1683.	63–71
VII. <i>Tingbyen Ballerup i 1683</i>	72–76
En forholdsvis stor, men ganske almindelig landsby, »bequemmeligt« beliggende.	
VIII. <i>Ballerup »Thing-Huus«</i>	77–81
1. »Et lidet Hus, bestaaende af to smaa Værelser, Tingstuen, som ikkuns er forsynet med Kakkellovn, men det andet indeholder en aaben Skorsten og en Retirade«	77
2. Der fandtes ingen arrest. Fangerne blev indsat i Blaa-taarn på Københavns slot, indtil slottet blev nedrevet 1731–32	81

IX. <i>Træk af dommerstandens udvikling 1683–o. 1800</i>	82–104
1. »Vederhæftige og uberygtede Dannemænd«	82
2. Den judicielle og administrative virksomhed	83
3. »Dommerkorn« og »Skrivern« . »Fogedskæppe« og »Skriverskæppe«	88
4. Pligt til at have bopæl i herredet eller birket	92
5. Manglende uddannelse og sultelønninger	95
6. Birkefogder og birkedommere ved Birketinget i Ballerup 1683–o. 1800, sammenholdt med den almindelige karakteristik af dommerstanden	102
X. <i>Birkeskriveren</i>	105–09
XI. <i>Den ugentlige tingdag</i>	110–11
26/3 1683: mandag, 11/1 1804: onsdag, der var torvedag.	
XII. » <i>Retten er sat</i> «. » <i>Retten er hævet</i> «	112–22
XIII. » <i>Tinghørere, Tingmænd eller Stokkemænd</i> «	123–33
1. Landskabslovene	123
2. Patentet af 3/3 1683: »En Husmand af hvert Sogn«	124
3. Tingridere	124
4. Danske Lov: 8 tingmænd eller i det mindste 7	125
5. Fr. 4/3 1690 konstaterer »stort Misbrug og Egen- nytte«. Udnævnelsen sker for et år	127
6. Fr. 3/6 1796 om »Rettens vedbørlige og hurtige Pleie«: 4 tingmænd	128
7. Fr. 9/6 1847: 2 lønnede vidner	131
8. Rpl: Et lønnet retsvidne	132
9. »Per Tingmand«	133
XIV. <i>Rakkeren</i>	134–41
1. Rakkeren var skarpretterens assistent, skorstensfejer, retiraderenser, og den, som fjernede selvdøde kreaturer	134
2. Rakkeren i Gl. Københavns amt boede i Ballerup	138
XV. <i>Hørsholm Birk henlagdes under Københavns Birk 21/8 1697, men fraskiltes i året 1700, da Fr. IV skænkede dronning Louise Hørsholm Birk som »livgeding«</i>	142–44

XVI.	<i>Kjøbenhavns Amts Rytter-Districts Birketing 1721–1819</i>	145–70
1.	<i>Fr. IV</i> organiserede Kjøbenhavns Amts Rytter-District i 1719	145
2.	Kjøbenhavns Birk blev et kgl. Birk og fik navneforandring til Kjøbenhavns Amts Rytter-Districts-Birk ved fr. 7/7 1721. Birket blev forøget med Frederiksberg sogn, medens Stenløse, Viksø og Smørum samt kongens og universitetets gods i Vridsløsemagle blev henlagt under Frederiksborg Rytter-Districts-Birk	148
3.	<i>Chr. VII</i> overdrog i 1766 kronens ryttergods – 5.101 tdr. hartkorn i 21 sogne – til bønderne som arvefæste	153
4.	»Kongelige Penge«	157
5.	Reguleringer af Rytter-Districts-Birkets område. 8/2 1732: Søllerød sogn. 29/8 1732: Vartov hospitalsgods i Smørum. 11/9 1744: Godset »Edelgave« i Smørumovre sogn. 25/11 1773: Vibenshus skal som tilforn under København forblive. 7/2 1809: En gård på 12 tdr. hartkorn blev lagt under Rytter-Districts-Birket, da Bistrupgaards Birk blev nedlagt	160
6.	Efter at ryttergodset blev solgt, skulle Rytter-Districts-Birkerne ophæves ved indtrædende vakance, men Kjøbenhavns Amts Rytter-Districts-Birk bestod, indtil birket blev delt i 1819	165
7.	<i>Fr. IV's</i> rytterskoler. Det varigste minde om rytter-distrikterne	168
XVII.	<i>Det såkaldte »Blaataarn«. Friederichsholms Arresthus ...</i>	171–74
XVIII.	<i>I 1780'erne var et nyt ting- og arresthus nødvendigt</i> Skulle det bygges ved tingstedet i Ballerup? Eller skulle tingstedet flyttes til »Blaataarn«, hvor der var arresthus?	175–82
XIX.	<i>Vejfiskalembedet i Københavns Amt – »Øen Amager undtagen«. – 1800–1832</i> Birkedommeren fritoges for tilsynet efter vejfr. 13/12 1793.	183–86

XX. <i>Det første politimesterembede udenfor København 1802–1819</i>	187–96
En interimistisk adskillelse af den dømmende og den udøvende myndighed, der ikke skyldtes retsplejemæssige hensyn, men ønsket fra hovedstadens politi om kraftig bistand fra nabopolitiet. Embedet blev nedlagt i 1819 – 100 år før der indførtes politimesterembeder ved rpl.	
XXI. <i>Vejfiskaler 1800–1832 og politimestre 1802–1819 i Københavns Amts Rytter-Districts-Birk</i>	197–200
XXII. <i>Tingstedet blev i 1803 flyttet fra Ballerup til Blaataarn, der blev ombygget til ting- og arresthus</i>	201–04
XXIII. <i>Blaataarn som ting- og arresthus 1803–1850</i>	205–13
1. Blaataarn blev i 1803 ombygget til både tinghus og arresthus	205
2. I 1831 byggedes yderligere 9 fangeceller, den ene var bestemt for hoffets personer. Her sad solodanserinden <i>Andrea Krætzmer</i> fængslet i 31 dage for sin insubordination imod balletmester <i>August Bournonville</i> og teaterchefen, kammerherre <i>Frederik v. Holstein</i>	206
3. Generalkrigskommissær, dr. med. <i>J. V. Neergaard</i> kritiserede i 1838 de »mørke, fugtige og usunde Huller, hvor Arrestanten ikke alene taber sin Sundhed, men tillige udsættes for en total moralsk Fornedrelse«	208
4. Københavns amtsråd holdt møde i Blaataarn 10/6 1842 – det første og sidste – fordi det var »et mindre hyggeligt Sted«	210
5. Blaataarn solgtes på auktion i 1850 til kancelliråd <i>Wolff</i> for 7.150 rdl. Amtsrådet sagsøgte Finansministeriet for udgifterne ved tilbygningen i 1803, og Magistraten krævede erstatning for afsavnet af 470 kvadratalen, der var afgivet til tilbygningen. Finansministeriet blev frifundet	212
XXIV. <i>Københavns Amts Nordre Birk 1819–1965 og Københavns Amts Søndre Birk 1819–1956</i>	214–28
1. Delingen af Københavns Amts Rytter-Districts-Birk var forberedt	214
2. Stiftamtmand v. <i>Lowzows</i> indstilling til Danske Kancelli	215

3. Voteringen i Danske Kancelli. <i>Anders Sandøe Ørsteds</i> votum	218
4. <i>Fr. VI's</i> reskript 25/8 1819 om delingen i Københavns Amts Nordre Birk og Københavns Amts Søndre Birk	222
5. Farum, Gandløse og Slagslunde sogne henlagdes under Frederiksborg Birketing i Frederiksborg Amt	223
6. Smørum sogn henlagdes fra Frederiksborg Birk til Københavns Amts Nordre Birk	224
7. »Blaataarn« skulle være ting- og arresthus for begge birker	225
8. Pension og »Vartepenge«	226
 XXV. <i>Birkefogder 1683–1721 og birkedommere 1721–1819 i Københavns Birk</i>	229–41
 XXVI. <i>Birkeskrivere i Københavns Birk 1683–1819</i>	242–48
 XXVII. <i>Træk af enevældens politiordning 1660–o. 1800</i>	249–87
1. Forgæves forsøg på kodification af politiforordningerne	249
2. Tilløb til centralisation. Politimesterembedet i København oprettes 1682	254
»Politimesteren i Danmark« 1691–1701	254
3. »Om Politiets Administration«	257
A. Den store fr. 22/10 1701.	
B. Fr. 25/3 1791 om adskilligt, der vedkommer Politievæsenet paa Landet i Danmark	261
4. Oldermænd	261
5. Bondefogden	266
6. Sognefogden	268
A. Fr. 11/11 1791 om »Sognefogders Beskikkelse, deres Embeds-Forretninger og Belønninger«.	
B. Underpolitimester.	
C. Underfoged.	
D. Ombud.	
E. Budfogden som sognefogdens medhjælper.	
7. Herreds- og birkefogden	275
8. Amtmanden	281
A. Overpolitimester	
B. Overpolitidommer.	
9. Sammenfatning	284

XXVIII. <i>Det inkvisitoriske forhør</i>	288–96
XXIX. <i>Ole Kollerød. Birkedommer og politimester Fr. Knudsens opklaring af drabet i 1837 på kusten fra Ørholm papirfabriker</i>	297–302
XXX. <i>Kystpolitiet 1817–1919</i>	303–10
1. <i>Fr. VI oprettede Kystpolitiet 28/2 1817</i>	303
2. <i>Politichef F. J. Kaas udstedte placat 1/6 1817 om kystpolitiet</i>	304
3. <i>Københavns søndre hoveddistrikt 1817–1851</i>	306
4. <i>Københavns nordre hoveddistrikt 1817–1865</i>	307
5. <i>Frederiksberg, Valby, Gentofte og Lyngby</i>	308
XXXI. <i>Amager Birk 1821–1919</i>	311–14
XXXII. <i>Birkedommere og birkeskrivere i Amager Birk 1821–1919</i>	315–19
XXXIII. <i>Fra Blaataarn til Blegdamsvej</i>	320–22
Kjøbenhavns Thing- og Arresthus på Blegdamsvej opførtes 1847–48. Indvielsen fandt sted 18/12 1848 med kantate af <i>Adam Oehlenschläger</i> og en timelang tale af amtmand <i>Peter Jacobsen Tetens</i> .	
XXXIV. <i>Frederiksberg Birkeret oprettedes 1887</i>	323–38
1. <i>Frederiksberg Birkeret oprettedes ved lov nr. 67 af 15/4 1887, idet Frederiksberg sogn udskiltes fra Københavns Amts Søndre Birk. Samtidig henlagdes 5 sogne i Københavns Amts Nordre Birk under Københavns Amts Søndre Birk: Ledøje, Smørum, Ballerup, Måløv og Værløse</i>	323
2. <i>Det første straffedommerembede i Danmark oprettedes ved Frederiksberg Birk ved lov 5/4 1888</i>	333
3. <i>Kommunalbestyrelsen protesterede i 1914 mod C. Th. Zahles forslag til rpl., hvorefter der skulle ansættes 2 dommere i jurisdiktioner med mere end 40.000 indbyggere. Frederiksberg Birk fik 3 dommere fra 1/10 1919</i>	335
XXXV. <i>Dommere i Frederiksberg Birk 1888 –</i>	339–51

XXXVI. <i>Københavns Amts Nordre Birk og Københavns Amts Søndre Birk med Amager Birk formindskedes 1901–02</i>	352–54
Brønshøj, Emdrup, Utterslev, Vanløse, Husum samt Damhussøen, Valby, Vigerslev og Kongens Enghave indlemmedes i København fra 1/1 1901, Sundbyøster, Sundbyvester, Eksercerpladsen og Sundby Overdrev fra 1/1 1902.	
XXXVII. <i>Københavns Amts Søndre Birk med Amager Birk nedlagdes i 1956 og Københavns Amts Nordre Birk nedlagdes i 1965</i>	365–62
<i>Nye retskredse oprettedes i det nedlagte Københavns Amts Søndre Birk med Amager Birk.</i>	
1/1 1957: Ballerup retskreds.	
»	Hvidovre »
»	Rødovre »
»	Glostrup »
»	Tårnby »
1/4 1966: Tåstrup retskreds.	
1/9 1967: Brøndbyernes retskreds.	
<i>Nye retskredse oprettedes i det nedlagte Københavns Amts Nordre Birk.</i>	
1/4 1961: Lyngby retskreds.	
1/5 1965:	Gentofte »
»	Gladsaxe »
XXXVIII. <i>Dommere i Københavns Amts Søndre Birk 1819–1919 og i Københavns Amts Søndre Birk med Amager Birk 1919–1956</i>	363–75
XXXIX. <i>Dommere i Københavns Amts Nordre Birk 1819–1965</i>	376–90
<i>Register</i>	391–400

NOGLE FORKORTELSER

- Poul Andersen (1965):* Dansk Forvaltningsret 1936, 5. udg. 1965.
- Baden, Ordbog I-II (1822):* Gustav Ludvig Baden. Dansk Juridisk Ordbog I-II (1822).
- J. Bloch (1895):* Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark og Island 1660–1848 (1895).
- D.B.L.:* Dansk biografisk Leksikon, 2. udg. 1933, redigeret af Povl Engelstoft under medvirkning af Svend Dahl.
- A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen I-IV:* Candidati og examinati juris 1736–1936, Candidati politices 1852–1936, Candidati actuarii 1922–1936, I (1954), II (1955), III (1956), IV (1958).
- Festskrift Juridisk Eksamen (1936):* Festskrift i Anledning af Tohundred Aars Dagen for Indførelsen af Juridisk Eksamen ved Københavns Universitet. Udgivet af Juristforbundet. Redaktion: Erik Reitzel-Nielsen og Carl Popp-Madsen (1936).
- Fogtman:* Laurits Fogtman: Kongelige Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve 1660 ff., fra 1823 ved Tage Algreen-Ussing.
- J. L. Frost (1967):* De gamle Byfoged-, Birke- og Herredsfuldmægtige. Erindringer fra Retslivet i Tiden før Retsreformen af 1919. Redigeret og med Indledning af Jep Lauesen Frost.
- Stig luul, Danske Lov (1949):* Kong Christian den Femtes Danske Lov af 15. april 1683. Udgivet 1949 på Grundlag af V. A. Sechers Tekstudgave.
- Stig luul (1954):* Kodifikation eller kompilation? Christian V's Danske Lov på baggrund af ældre ret. Særtryk af Københavns Universitets festskrift november 1954. 2. opl. 1958.
- Kai Fr. Hammerich (1931):* Den danske Dommerstand under Enevælden. Et Bidrag til Retsvæsenets Historie i det 17de og 18de Aarhundrede (1931).
- Kolderup-Rosenvinge, Politiret (1828):* J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Grundrids af den danske Politiret, 2. udg. (1828).
- Harald Jørgensen, Landsarkivet (1966):* Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse (1966).
- Harald Jørgensen, Retsbetjentarkiver (1966):* Sjællandske Retsbetjentarkiver indtil 1919. Gl. Københavns amt (1966).
- Poul Johs. Jørgensen (1940):* Dansk Retshistorie. Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede 1940, 3. opl. 1965.
- H. Hjorth-Nielsen, Danske Prokuratorer (1935):* Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling 1660–1869. Samt et Tillæg indeholdende Oplysninger om en Del Prokuratorer uden kongelig Bevilling (1935).
- Edvard Holm, 1660–1720 (1885):* Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720. Indledning til den dansk-norske Stats Historie fra 1720–1814 I (1885), II (1886).

- Edvard Holm 1720–1730 (1891):* Danmark-Norges Historie. Frederik den IV's sidste Regeringsaar (1720–1730). (1891).
- Kulturhistorisk Leksikon:* Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid, 1956 ff.
- Kristian Hvidt (1964):* Politimester og Politiret i København. Et bidrag til studiet af enevældens retspleje. Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum (1964) s. 82–96 med noter.
- Mandix, Landvæsensret (1813):* Jacob Mandix, Haandbog i den danske Landvæsensret, 2. omarbejdede udg. 1813 I–II.
- P. Munch (1900):* Købstadsstyrelsen i Danmark. Fra Kristian IV's Tid til det 18. Aarhundredes Midte (1619–1745) I–II (1900).
- Chr. Nicolaisen I–III:* Amagers Historie I (1907), II (1909), III (1915).
- Casper Peter Rothe II (1758):* Casper Peter Rothes fuldstændige Udtog og Samling af hidindtil utrykte Kongelige Rescripter, Resolutioner, Cancelli-Breve og Cammer-Ordres II, (1758).
- Casper Peter Rothe (1776):* Kong Kristian den Femtes skrevne Befalinger, Anordninger eller Rescripter for Dannemark (1776).
- Schou, Kongelige Forordninger:* Jacob Henrik Schou. Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra Aar 1670 ere udkomne.
- Peter Skautrup DSH I–IV:* Det danske Sprogs Historie I (1944), II (1947), III (1953), IV (1968).
- Henrik Stampe, Erklæringer:* Erklæringer, Breve og Forestillinger General Prokureur-Embedet vedkommende I (1793), II (1794), III (1795), IV (1796), V (1797), VI (1807).
- C. Testrup, Relation om Tingene (1747):* Relation om Tingene og Tingstederne samt Rettens Betiening med videre her i Danmark, fornemmelig i Jylland i Fordoms Tid (1747).
- P. C. Tüchsen (1913):* Ballerup By på Udskiftningens Tid omkring Aaret 1780 med adskillige Træk af Livet i Ballerup omkring den Tid. Årb. Kbhvn. 1913 s. 38–77.
- A. S. Ørsted, Erindringer I–IV:* Anders Sandøe Ørsted. Af mit Livs og min Tids Historie I (1851), II (1852), III (1855) og IV (1857).
- A. S. Ørsted, Haandbog:* Anders Sandøe Ørsted, Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed med stadigt Hensyn til Hurtigkarls Lærebog.

I

Hollænderbyens Birketing i Store Magleby 1521–1821.

1. *Chr. II gav i 1521 de 184 indkaldte Hollændere, som skulle forsyne Københavns slot med rødder og løg, privilegium på at leve og dømmes sig selv efter hollandsk ret.*¹⁾

Chr. II fik i sin regeringstid 1513–23 24 familier fra det nordhollandske distrikt Waterland, ialt 184 personer, til at bosætte sig på Amager. De skulle forsyne Københavns slot med rødder og løg. Der var ført forhandlinger med dronningens familie, men det var »Mor Sigbrit«, som havde fået ideen.

Det er ikke muligt at fastslå nøjagtigt, i hvilket år Hollænderne bosatte sig på Amager. *Ludvig Holberg* skriver, at kongen i 1515 tillod »nogle Hollændere at bo udi Danmark og gav dem en Bye paa Amager«, medens *Michael Hansen Jernskiæg* mener, at Hollænderne kom hertil i 1516:

-
1. En kort fremstilling findes hos *Chr. Nicolaisen*, Schoutjurisdiktionen i St. Magleby på Amager, Arb. Kbhn. 1917 s. 20–31. *St. Grundtvig*, Schouten i Store Magleby, Medlemsblad for Den danske Dommerforening 1922 s. 85–94, *samme* Juristen 1923 s. 17–21.

De ældste kilder er: *Arild Huitfeldt*, Historiske Beskriffuelse om hues sig hafuer tildraget under Kong Christian den Anden udi Hans Krønikers Tom 5, Part 7 m. 530 (1596), *Michael Hansen Jernskiæg*, Amager-Lands og Indbyggers korte Beskrivelse udi efterfølgende Rim forfattet, Køge 1693, ny udg. 1758, *Mogens Strunge*, Jernskiægs Amagerrim 1693 (1935), *L. de Thurah*, Omstændelig og Tilforladelig Beskrivelse over den liden Øe Amager og Den, ei langt derfra situerede endnu mindre Øe Saltholm (1758), optrykt i *Mogens Strunge*, De Thurah og hans Amagerbog fra 1758 (1936) s. 23–68, *Ludvig Holberg*, Danmark og Norges Beskrivelse (1732–35) s. 34, *Erik Pontoppidan*, Kort Efterretning om nogle Coloniers eller fremmede Folkes Ankomst og Forplantelse her i Danmark – særdeles først om Amagerne og flere fra Nederlandene her ankomne, Danske Selskabs Skrifter (1747) s. 141–42, Det Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter (1747) III s. 121–46, VII (1758) s. 197–234, *Theodor Gliemann*, Geografisk-statistisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt (1821) s. 159–60, *S. Stern*, Historisk-Topografisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt (1834) s. 108–15, *C. F. Allen*, De tre nordiske Rigers Historie II (1865) s. 288–92.

»Den Dronning var os og til de Hollænderes Nytte,
At de fra Vatterland i Holland maatte flytte,
Aar femtenhundrede og tvende Gange otte,
Da kom de hid til Skibs, med Hustru, Børn og Potte«.

Amagerbefolkningen daterer selv bosættelsen til 1521, da *Chr. II* gav Hollænderne privilegierne. Bosættelsen er i hvert fald sket i tiden 1515–21.

Hollænderne dannede et broderskab og udgjorde en menighed, et sogn og et birk. Slægtsbevidsthed, sprog, skikke, levevis og klædedragt har knyttet den lille skare tæt sammen i et fremmed land.

De privilegier,²⁾ som *Chr. II* gav Hollænderne i 1521 gik først og fremmest ud på »dat zy zullen hebben bruycken enn behouden al dat ganse landt«, til selvejendom imod en årlig afgift, medens de hidtidige fæstere blev opsagte og måtte fortrække, navnlig til Halsnæs.

Det vakte megen utilfredshed, at *Chr. II* havde overladt Hollænderne hele Amager, og under Frederik I blev deres område indskrænket til Store Magleby sogn (med Saltholm). Hollænderne udvidede byen og kaldte den Grote Magle bii.³⁾

Kun for Hollænderne i St. Magleby kom *Chr. II*'s privilegier til at gælde og navnlig det, at de skulle have lov til »Endeleuen enn richten huer naer hollants recht, als zy nv hebben, ende nifft naer die deensche rechten« – *at leve og dømmе sig selv efter hollandsk ret, som de nu har den, og ikke efter de danske love*. Det fastsattes endvidere: »Oick en zal nyemant huer rechter een doemer wesz dan wy zelue oft onsz schout een scepenen jn onsz afwesz«. *Heller ikke skal nogen være deres dommer undtagen vi selv eller vor schout og scheepens i vor fraværelse*.

Under jurisdiktionen hørte »Hollænderbyen og Dragøe samt det Huus, eller dens Beboere, som staar paa dend saakaldede Ladegaards Mark ved

2. Gengivet i *Chr. Nicolaisen II* s. 173–75 efter *Chr. II*'s udenlandske arkiv, Münchenske Samling, Rigsarkivet, pakke 1474–1521, *Louis Bobé*, *Holland-Danmark I* (1945) s. 275 og 296–300, Festskrift i Anledning af Amagers firehundredears Jubilæum den 16. Oktober 1921, (1921) s. 5–9. Originalen tillige med alle andre Brevskaber brændte under Svenskernes overfald i 1658, *C. F. Allen II* (1865) s. 547.

3. *Chr. Nicolaisen*, *Bomærker og Gaardnumre paa Amager*, Årb. Kbhvn. 1916 s. 119 og *samme*, *By- og Gaardbeskrivelser af de »danske« Byer paa Amager*, sammesteds 1922 s. 5–47, *Mogens Strunge*, *Nederlænderne under Dannebrog* (1940) s. 13, *Louis Bobé*, Festskrift til Kristian Erslev (1927) s. 354.

Taarnbye.« Efter bevilling af 16/9 1674 »skal Dragør således som tilforn altid haver været antaget udgøre en menighed med Store Magleby og med fælles ret og birk«. Da der opstod stridigheder mellem Hollænderbyen og indbyggerne i Dragør – om markjord, der blev givet i medgift, om stolestaderne i kirken og anvendelse af jord og kirkeklokkerne ved begravelser – fastsatte anordning 17/7 1694, at Dragørs indbyggere altid skal være »en Lem af Store Magleby«, og at de skulle holde sig Hollændernes privilegier og den vedtagne skik og brug efterrettelige. Schulten, som nu er eller kommer, fik den frihed på amtmændens approbation at ordinere sig en »Underfoged paa Dragør.« Han blev udnævnt oprindelig på livstid, men fra 1898 på 8 år. Embedet blev nedlagt i 1910.⁴⁾

Privilegierne stadfæstedes af de følgende konger lige til Chr. VIII den 24/1 1844, men kongerne søgte hver gang at få privilegierne begrundet eller indskrænket. Chr. IV tog forbehold ved stadfæstelsen 10/7 1615. Stadfæstelsen ved reskript 12/5 1751 blev først givet efter en fremstilling af privilegiernes indhold, særlig rettens sammensætning og virkemåde.

Der blev sidste gang givet konfirmation 25/7 1851 på 1) bevillingerne af 22/6 1575 og 14/2 1580 til at drive ålefiskeri under Amagerland og Sjællands Land 2) bevilling af 20/8 1667 betræffende ret til at broder og søster maae gaae i lige arv og skifte og 3) bevilling af 6/11 1672 angående ejendomsretten til Store Maglebye Kirke, forsåvidt der ikke i disse bevillinger ved senere almindelige foranstaltninger er sket eller herefter sker nogen forandring.⁵⁾

En række udenlandske forfattere, der har behandlet Hollændernes bosættelse og retsforhold, angives i *Mogens Strunge*, Fortids Land i Nutids Lys, Danske Byer og deres Mænd, Amagerbogen (1939), s. 51–53, endvidere *Johan Neermann*, Berichten omtrent het Norden van Europa (1806), også i forkortet udg. på tysk, *J. van Hinte*, Een Nederlandsche nederzetting in Dene-marken (Leiden 1938). En antropologisk undersøgelse er foretaget af *Robert T. Anderson*, The Danish and Dutch Settlements on Amager Island Four Hundred Years of Socio-Cultural Interaction, American Anthropologist, Volume 60, no. 4, 1958, s. 684–701.

En indgående behandling af den kulturelle forbindelse mellem Danmark og

4. Chr. Nicolaisen II s. 14, III s. 301–02, *samme*, Dragørs Fortid og Fremme (1887) s. 12 ff. og *samme*, Arkiv og Museum (1903–05) s. 305–85, *Harald Jørgensen*, Trap II, 3 (1960) s. 944, *Fogtman* 1694 s. 659–62, *Casper Peter Rothe*, (1776) s. 248–50 og 970–76, *Harry Kaae*, Dragør, huse, mennesker, historie og historier, (1962) s. 22–25.

5. *Ussing*, Samlinger af kgl. Rescripter 1851 s. 226.

Holland – det seneste land udenfor Norden, vi har haft gamle og betydningsfulde særforbindelser med – findes i det af *Knud Fabricius, L. L. Hammerich* og *Vilh. Lorentzen* redigerede værk: *Holland-Danmark I–II* (1945), hvori *Gunnar Olsen* og *Louis Bobé* har behandlet Landbruget I, s. 237–42 og Amager, s. 273–302.

En sparsom omtale findes i den ældre juridiske litteratur, bl. a. *Jens Bing Dons's* *Academiske Forelæsninger over den Danske og Norske Lov*, holdne paa Latin, men nu paa Dansk oversatte af *C. D. Hedegaard* (1780) II, s. 203, *Lauritz Laurberg Kongslev*, *Den Danske og Norske Private Rets første Grunde II* (1782), s. 166, *Johan Ludvig Lybecker*, *Applications-Udtog III* (1784), s. 78, *Christian Brorson*, *Forsøg til den Femte Bogs Fortolkning i Christian den Femtes Danske og Norske Lov* (1793) I, s. 104.

2. *Retten i Store Magleby, »Hollænderbyens Rett«. Schouten og 7 schepkens var dommere.*

Hollænderne beskrev i en indberetning i 1751 rettens sammensætning:

- 1) »*Schouten*, hvilken af Byen ved Dødsfald eller Forandring af forrige Schout udnævnes, og ordinær bliver Skriveren, og derpaa af Amtmanden over Kjøbenhavns Amt beskikkes og af ham faar Bestalling og tages i Eed.
- 2) Skriveren, som ligeledes af Byen udnævnes og af Amtmanden beskikkes og tages i Eed.
- 3) Syv *Schepkens*, som hvert Nytaar af Byen udnævnes og gaar Touren rigtig omkring og tilligemed *Schouten* dømmer i alle de Sager, som af *Hollænderbyens Rett* behandles«. ⁶⁾

6. *L. Nørregaard*, *Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret I* (1790) s. 166, *Collegial-Tidende* 1818 s. 315, *Mogens Strunge*, *De Thurah* og hans *Amagerbog* (1936) s. 40, *Chr. Nicolaisen III*, s. 121, *samme* *Årb. Kbhn.* 1917 s. 26–28, *Mandix*, *Landvæsensret* (1812) I s. 229, *Louis Bobé*, *Vor Fortid*, *Tidskrift for dansk Kulturhistorie* (1918) s. 229, der også betegner schout som scultheis og schulze. *Baden*, *Ordbog II* (1822), s. 123 og 141 anvender også betegnelsen schulet og anfører, at schultheis er den gamle tyske benævnelse »paa en Dommer, som endnu bruges paa Amager«.

Schout var den hollandske form for »foged«, *Peter Skautrup DSH II* s. 138–39, *Chr. II* indførte i den gejstlige og verdslige lov fra 1521–22 betegnelsen »skultus«, *Poul Johs. Jørgensen* (1940) s. 80.

På Amagermuseet hænger en kårde, der har været benyttet af schouten i hans egenskab af dommer, *Kai Lippmann*, *Amagermuseet* (1922) s. 44. I Magleby kirke findes en prunkløs kirkestol, som har været forbeholdt schouten. På dens sidepiller er udskåret: Schulheis sein Stul 1611.

Ved retten pådømtes alle de sager »som der indstævnes at skal paa-
kjendes, det være sig enten iblandt Sognets egne Folk og iblandt dem og
fremmede, naar de sidste har noget at tiltale de første for«.

Retten holdtes oprindelig kun 4 gange årlig, ved nytår, påske, sct. hans-
dag og mikkelsdag, og hvis det forlangtes, at den sattes udenfor disse ti-
der, måtte der betales 4 rdl. Senere sattes retten hver uge, undertiden 2
gange. Retten blev som regel sat i schoutens eller skriverens gård.

Retssproget var langt op i tiden amager-hollandsk, en blanding af
hollandsk, plattysk og dansk. Først efter år 1700 begyndte det danske
sprog at trænge igennem, idet amtmanden forlangte sagerne forelagt i et
mere forståeligt sprog. I 1810 gik man over til dansk kirke- og skolesprog
i Store Magleby.⁷⁾

Procesvarsel var i små og ubetydelige sager aftens varsel mellem Hol-
lænderne, men når »en Fremmed har noget at søge eller tiltale en i Sognet
boende for, bruges dend i Loven befaledede Kald og Varsel«.

Om de processuelle regler siges det i en indberetning fra 1743: »Der bli-
ver ved Proces og Rettergang udi denne Jurisdiktion ikke andre Formali-
teter iagttaget end de, hvis Efterladelse kunde foraarsage en Nullitet udi
Processen«.

Schouten var ikke alene dommer, men også politimester, skifteforval-
ter, auktionsforvalter og overformynder, uden at de 7 scheppens tilkaldtes.
Han var tillige i forbindelse med de 7 scheppens bestyrer af Store Mag-
leby's kommunale anliggender.

3. *Appelinstanserne. Anden instans: Sjællandsfar Landsting 1521–
1615, Københavns Amts Oberret (Københavns Amtsstueret) 1615–
1821. I domme afsagte af landpolitiretten var det Københavns
Amts Overpolitiret.*

Fra 1521–1615 kunne domme, der var afsagte af schouten og de 7 schep-
pens appelleres til Sjællandsfar Landsting i Ringsted.⁸⁾

Efter Chr. IV's åbne brev af 10/7 1615 skulle Hollænderne »ikke

7. *Peter Skautrup*, DSH, III s. 222, II s. 129, *Theodor Gliemann* (1821) s. 161.

8. *Stig Iuul*, Landstinget i Ringsted, Danmark 4 (1944) s. 47–51. Ringsted Lands-
ting nævnes allerede i de ældre kilder, men der er ikke bevaret nogen efterret-
ning om, hvor i byen eller dens nærmeste omegn tinget oprindelig holdtes.
Dombøgerne er bevarede fra 1676 til 1805.

appellere til Landsting, men for vore Amtmænd paa vort Slot Kiøbenhavn«. Retten blev kaldt »*Kiøbenhavns Amts Oberret*«, og »er Amtsforvalteren derudi Actuarius eller Skriver«. ⁹⁾ Retten kaldtes også *Kiøbenhavns Amtsret* eller *Kiøbenhavns Amtsstueret*. I fr. 29/4 1699 om, at den ny Hollænder-By med Flere skal ligge under Taarneby Birk hedder det om skultens domme »om de siden paaankes, indstævnes til Amtsstuen«. ¹⁰⁾ Amtmanden var ene overdommer. Protokollen er bevaret for tidsrummet 1663–1776. ¹¹⁾ Den betegnes som »Overamtsrettens« protokol. ¹²⁾

En særegen appelinstans blev oprettet på Christianshavn 19/7 1634, idet lensmanden *Niels Trolle* og rentemestrene fik ordre til at dømme sager, der påkendtes af byfogden, og som appelleredes til en højere domstol. ¹³⁾

Ældre forfattere betegner Amtsstueretten som en ekstraordinær overret, ¹⁴⁾ der kun dømte i appelsager fra »Hollænderbyens Rett« i Store Magleby og fra Birketinget i Taarnby. ¹⁵⁾

Retten holdtes i lang tid på amtsstuen foran Københavns slot. Amtmanden benyttede i sin funktion som overdommer et særligt segl, det senere Amager Birks segl med amagermanden, der holder en kop i højre hånd og en kurv med urter på den venstre arm. Det var ikke mange dom-

9. *Erik Pontoppidan* (1747) s. 141, *Kai C. Uldall*, Tilstanden i Københavns Amt ved Aar 1740, Arb. Kbhn. 1918 s. 42–95, her s. 59.

10. *Fogtman* 1699 s. 757.

11. *Harald Jørgensen*, Landsarkivet (1966) s. 114.

12. Kun i hertugdømmerne Slesvig og Holsten fandtes som appelinstans for underretterne fra 1636 »*Amtsretter*« eller »*Overamtsretter*«, der i 1737 ophørte at eksistere som særlige domstole, *Svend Ellehøj*, Højesteret 1661–1961 (1961) I s. 54–55, *Frants Thygesen*, Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland mellem 1550 og 1800 (1968) s. 20, som angiver, at disse domstole ophørte 1713.

13. *O. Nielsen*, Kjøbenhavn i Aarene 1536–1660 II (1885) s. 252.

14. Denne overret omtales ikke i »*Appelinstansernes Embedsetat 1660–1919*« (1928), der omhandler de dømmende myndigheder i det egentlige Danmark, Island, Færøerne og de vestindiske Øer. Heller ikke hos *Kai Fr. Hammerich* (1931), s. 174–85, Oversigt over specielle dømmende organer i det 17. og 18. århundrede.

15. *L. Nørregaard* (1790) V, s. 178, *Frederik Theodor Hurtigkarl*, Den Danske og Norske Rets første Grunde (1820), s. 284, jfr. *Chr. Nicolaisen* III, s. 47–48, der urigtigt angiver, at Hollænderne ved enevælden blev henvist til Amtsretten.

Ved Højesteretsdom af 12/11 1800 betegnes retten som »*Kjøbenhavns Amts Oberret*«, *Maanedlige Stats-Tidende*, 2det stykke for Februar Maaned 1801, s. 11. Dommen gik ud på, at Dragør bys virkelige husejere bør hver især forrette 4 dages hovarbejde årligt i det kgl. hømagasin eller i de kgl. stalde.

me, som blev appelleret, og det var mest domme om »lejermaal« og tyveri, men – efter Nicolaisen – pådømtes iøvrigt snart alle større eller betydeligere sager for Amtsretten. Ved birketingene i Store Magleby og Taarnby pådømtes i det væsentligste gældssager og politisager.

I vedtægter af 4/8 1726, konfirmeret af Fr. IV 13/2 1728, var fastsat: »Og om nogen skulde da formene at være fornærmet i de Sager, som af Skultes og Skepens er indgaaet, da kand de vedkommende lade Skultes og Skeppens indkalde for Amptmanden, som nu er eller herefter kommendes vorder, hvor de da kand stande til Rette om deris Tvestioner, hvor da Sagen kand afgjøres, og da ei at komme videre«. ¹⁶⁾

Det er sparsomme og spredte oplysninger, der foreligger om Københavns Amtsstueret. Det vides ikke, hvorlænge den har fungeret – den er i hvert fald ophørt, da jurisdiktionen blev nedlagt i 1821, og den er formentlig blevet afløst af Landsover- samt Hof- og Stadsretten, der oprettedes ved fr. 25/1 1805, og som også omfattede »hosliggende mindre Øer«, og som fungerede fra udgangen af marts 1805.

Kjøbenhavns Amts Overpolitiret.

Amtmanden var tillige »Overpolitiret«, ankeinstans for domme, der var afsagt af landpolitiretten – udenfor København den ordinære underdommer – ifølge fr. 25/3 1791, § 30 og reskript 23/10 1795. ¹⁷⁾ Denne ordning blev ophævet ved prov. fr. 27/5 1848 og lov 14/6 1850. ¹⁸⁾

Overpolitirettens 3 protokoller er bevaret fra 21/9 1792 – 17/6 1848 tillige med 4 pakker arkivalier. ¹⁹⁾

Den 21/9 1792 blev den ved Ballerup Birketing pådømt sag mellem Banko Nummerant Dybvad og hans tjenestepige Cecilia Caroline Schultz fra Frederiksberg foretaget på Københavns amts kontor. ^{19a)} Dybvad havde appelleret birkedommer *Niels Sundbyes* dom, som frikendte tjenestepigen for erstatningspligt for at have sønderlået 2 ægte crystal ølglass, fem flade og et dybt fad porcelain, en engelsk souceskål og et par kopper, og som fastslog, at hun havde

16. *Poul Bjerger og August F. Schmidt, Danske Vider og Vedtægter IV* (1932), s. 9, *Chr. Nicolaisen III*, s. 364–68.

17. *Collegial-Tidende* 1818, s. 320, *Kolderup-Rosenvinge, Politiret* (1828), s. 124 ff., om politiets dømmende myndighed.

18. *J. Nellesmann, Civilprocessens almindelige Deel*, 3. udg. (1887), s. 156, *Kai Fr. Hammerich* (1931), s. 181.

19. *Harald Jørgensen, Landsarkivet* (1966), s. 114.

19a. *Kjøbenhavns Amts Overpolitirets Protokol 1792–1821*, pag. 3.

været beføjet til at forlade tjenesten, fordi husbonden havde slået hende med en kiep. Dybvad erkendte at have slået hende, hvad han mente sig berettiget til efter D.L. 6–4–5, og han påstod hende anset efter D.L. 3–19–11, placat 3/12 1755 og fr. 25/3 1791 med corporlig straf samt erstatningspligtig. Amtsretten fandt, at de i birkedommer Sundbyes politikendelse fremsatte grunde om tjenestepigens billige frygt for at blive i Dybvads tjeneste var rigtige, og erstatningspåstanden toges ikke til følge, da rigtigheden af påstanden var benægtet. Politikendelsen blev derfor stadfæstet, og parterne frifandtes for hinandens tiltale »Som alt efterkommes inden 3die Sole Mærker under Lovens Tvang«. Kendelsen blev afsagt 5/10 1791 »paa hans Excecelnce Hr. Geheyme-raad og Amtmand Scheel Plessens Vegne« af J. Ibsen.

Den sidste sag blev foretaget 17/7 1821:²⁰⁾

»Justitien ctr. Sidse Nielsdatter for forøvet Betlerie«. Tiltalte mødte sammen med sin fader, Niels Pedersen Borg. Tiltalte vidste ikke videre at fremføre til hendes undskyldning end der var fremkommet ved politiretten, og sagen blev derfor optaget til doms, hvorfor der blev afsagt resolution: Ved præsteattest var det godtgjort, at tiltalte ikke var fyldt 15 år og ikke bevisligen forhen har gjort sig skyldig i betleri, hvorfor hun ikke kan anses med straf i overensstemmelse med reglementet af 5/7 1803, § 68. Tiltalte bør i denne sag for videre tiltale fri at være. Resolutionen er underskrevet af amtmand F. v. Lowzow.²¹⁾

Tredie instans: Rigens Raad, det kgl. Retterting 1521–1661, Højesteret fra 1661.

I Chr. IV's åbne brev af 10/7 1615 hedder det: »Og endelig dersom det skulde komme til videre Appellation, for os og vore Rigens Raad skulle svære og stande til Rette«. Appelsystemet var en kendsgerning efter Chr. III's københavnske reces af 24/8 1537, således at herreds-, birke- og bytingene blev første instans, landstingene anden instans og sidste og tredje instans var Kongens retterting, hvor kongen og rigsråderne dømte. Dette treinstanssystem fastsloges i D.L.²²⁾

Efter Højesterets oprettelse ved fr. 14/2 1661 var Højesteret 3die instans.²³⁾

20. Københavns Amts Overpolitirets Protokol 1792–1821, pag. 356.

21. Frederik v. Lowzow, Konstitueret 16/11 1818, virkelig stiftamtmand over Sjællands stift og amtmand over Københavns amt 24/3 1821, J. Bloch (1895), s. 6.

22. Thøger Nielsen, Rettergangsmåden, Højesteret 1661–1961 I (1961), s. 482 og 493.

23. Jfr. Tage Holmboc, Om Højesterets kontrol med underinstansernes behandling af sagerne, Højesteret 1661–1961 (1961) II, s. 89–91.

I en fremstilling fra 1747²⁴⁾ hedder det, at »Schultus og Schepens dømmer alle Sager in prima instantia. Fra ham gaae de til Amtmandens, og omsider til høyeste Rettens Paakiendelse«. Og i en erklæring af 19/4 1751 fra schouten og skriveren siges det: »Naar nogen ikke er fornøjet med dend Dom, som Schouten med sine Scheppens afsiger, og samme vil til højere Rett indstævne, skal dens appelleres for Amtmanden over Kjøbenhavns Amt og af ham paadømmes, og om nogen vil gaa videre, da appelleres til Højesteret, saa Hollænderbyens Rett ikke staar under Sjællands Landsthing.«²⁵⁾

4. *Hollændernes egen »Forligelses-Commission«.*

Hollænderne havde egen forligskommission ifølge Chr. IV's privilegier 10/7 1615, og hjemmelen var gentaget i kgl. bevilling 13/1 1774:

»Ingen Sag maae for bemeldte Store-Maglebyes-Ret fremkomme i Rette, forinden Schouten med Skriveren og samtlige Skeppens Mænd have søgt at afgjøre samme ved et mindeligt Forlig . . . de, som foragte Rettens Indkaldelse til mindelig Afhandlings Forsøg, skulle, for hver Gang de uden lovlig Forfald udeblive, efter forberørte Privelegii Indhold anses med at bøde 3 Lod Sølv, hvoraf Halvparten skal henfalde til Sognets Fattige, eller efter Schoutens og Skeppens Mænds Kjendelse.«²⁶⁾

Ved reskript 10/4 1806 blev det bestemt, at de forlig, som i Store Magleby for schouten, skriver og samtlige scheppens mænd sluttes, må have samme virkning som den der ved fr. 10/7 1795, § 43, er tillagt forlig ved forligskommissioner.

Forligskommissionen blev opretholdt uagtet den hollandske jurisdiktion blev nedlagt i 1821, idet Danske Kancelli ikke fandt noget at erindre herimod, »da Store Maglebye og Dragør ligger i en Afstand af omtrent 1½ Mil fra København, hvor Amtets Forligskommission holdtes.« Dog skulle forligskommissærerne beskikkes efter fr. 10/7 1795. Den bestod af birke-dommeren som formand og 2 andre medlemmer, der foresloges af birke-dommeren og beskikkedes af amtmanden.²⁷⁾

24. *Erik Pontoppidan* (1747), s. 141.

25. *Chr. Nicolaisen III*, s. 122, og *samme*, *Årb. Kbhn.* 1917, s. 27.

26. *Fogtman* 1774, s. 456–57, *Collegial-Tidende* 1818, s. 315.

27. Det er ikke lykkedes mig at konstatere, hvornår forligskommissionen ophørte. Den var i hvert fald ophævet i 1885, *Valdemar Christensen*, *Forligskommissionerne* (1885), s. 4.

Tvungen forligsmægling i retstvister forud for retssag fandtes i ældre dansk lovgivning ikke som nogen generel regel, men kun i enkeltstående tilfælde:

D.L. 5–2–68 foreskrev (med kilde i J.L. 1,16) forligsmægling i arvesager mellem søskende og andre »at nogen er skeet forkort paa Skifte, eller i andre Maader Tvist derom indfalder«. Da måtte den, som fandt sig brøsthølden, »kalde de andre til Jevnet inden Aar og Dag«.

Bestemmelsen er aldrig ophævet, men er bortfaldet ved desuetudo.

Den anden bestemmelse fandtes i D.L. 1–2–15, der med kilde i kirkeordinansen fra 1537 foreskrev, at »Lectores og Professores hos Dom-Kirkerne og i Gymnasiis, Præster, Dægne, Subtitaler og Skole-Betiente, saa og Lærde Folk, som ingen Bestillinger have skulle i Geistlige Sager søgis for Herrets Provsten og Provstemode, medens de i verdslige sager skulle svare for herreds-, birke- eller byting og landsting. Dog hvis Sager, som for Provsten strax i Mindelighed bileggis kand, de bør ey for nogen Verdslige Dommere at indkomme, saa fremt Sagen ikke er criminel eller Kongens Interesser angaar«. Der var således hjemmel for en forudgående mægling også i sager, der efter bestemmelsen skulle pådømmes af domstolene.²⁸⁾

D.L. 1–2–15 blev ophævet ved fr 5/12 1806, §4, og fr. 1/2 1798.²⁹⁾

Desuden var der foreskrevet forligsmægling for enkelte klasser af sager eller for visse landsdele, f. eks. Vestindien.³⁰⁾

Tvungen forligsmægling indførtes først ved fr. angående Forligelses-Commissioners Stiftelse af 10/7 1795 for »at kunne ved mindelige Foræninger see unødvendige og bekostelige Rettergangs-Tretter imellem Vore kjære og troe Undersatter forebyggede«. Topografen *Stern* kunne derfor (1834) fremhæve, at Store Magleby havde således »nydt Forligelsesvæsenets velgiørende Frugter rum Tid, forinden de bleve Rigets andre Jurisdiktioner til Deel«.³¹⁾

Ved lov af 4/3 1857 foretoges visse ændringer i forligskommissionernes sammensætning udenfor København, men loven omtalte ikke Hollændernes Forligelses-Commission.

28. B. Fisch-Thomsen, *Juristen* 1948, s. 26–27.

29. *Stig Iuul*, *Danske Lov* (1949), s. 227 og 5.

30. L. Nørregaard, *Den danske og norske Private Ret V* (1790), s. 32 ff. J. E. Larsen, *Samlede Skrifter III* (1858), s. 141 ff. J. H. Deuntzer, *Om Forligsmægling i civile Sager*, 3. udg. (1898), A. S. Ørsted, *Arkiv for Retsvidenskab II* (1825), s. 413 ff., *Udførlig Undersøgelse over de Retsspørgsmaal som Lovgivningen om Forligelsesvæsenet fremkalder*.

31. *S. Stern* (1834), s. 112.

Ved lov 19/2 1861 om oprettelse af Sø- og Handelsretten i København nedsattes en særlig forligskommission efter moderne synspunkter, hvor den personlige mødepligt blev afskaffet, og hvor sagførerne ikke var udelukket fra at møde for parterne.³²⁾

Rpl. accepterede i alt væsentligt den eksisterende forligsordning, men indførte en nyordning for Københavns Byret.

Ved lov af 7/6 1952 ophørte samtlige forligskommissioner fra 1/4 1953. Forligskommissionernes virke havde i hvert fald i den sidste menneskealder ikke stået i et rimeligt forhold til den ulejlighed og de byrder, som den tvungne forligsmægling havde pålagt befolkningen.³³⁾

5. *Forbud mod prokuratorernes møde i retten i Store Magleby.*

Det var forbudt prokuratorerne at give møde i retten. Årsagen var sandsynligvis den, at ligesom retten blev plejet af en læg mand, skulle også parterne møde personlig uden juridisk assistance. Hollænderne rettede i 1773 henvendelse til amtmand *Scheel Plessen* om at blive fritaget for, at prokuratorerne mødte i retten, idet »der let kunde findes de iblandt, som ved Kroglove og Uendeligheder kunde søge at indvikle os (desuden ikke Lovkyndige) i Forvirrelser, og benytte sig af vores Enfoldighed heri.«³⁴⁾

Hollænderne henviste til Chr. IV's stadfæstelse af privilegierne for Storemagleby Sogns Rett af 10/7 1615, hvorefter sagerne såvidt muligt søgtes afgjort i mindelighed »for at forekomme vidtløftige Bekostninger og Tidsspilde«. Man ansøgte om, at prokuratorerne ikke måtte give møde uden at være beskikket af amtmanden. Amtmand *Scheel Plessen* og Danske Kancelli anbefalede Hollændernes ansøgning. Kongen stadfæstede den gældende praksis. Først ved kgl. resolution 29/4 1818 blev forbudet hævet.³⁵⁾

32. *Palle Rosenkrantz*, Prokuratorerne i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede I (1927), s. 186–87.

33. *B. Fisch-Thomsen* (1948), s. 32.

34. *Chr. Nicolaisen*, (1917), s. 29, *samme* III, s. 124 og 384–87, ansøgningen til kongen, jfr. *Harry Kaae*, Dragør huse, mennesker, historie og historier (1962), s. 26, om Dragørernes utilfredshed med forbudet. *Axel H. Pedersen*, Indledning til Advokatgerningen I (2. udg.) 1962, s. 16 ff.

35. For prokuratorerne gjaldt der efter fr. 9/9 1638 forbud mod at møde for retterne på landet. Bestemmelsen gentages i den »store« Reces af 1643 og med enkelte ændringer i D.L. 1–9. Først ved fr. 10/12 1736 kom der et vendepunkt

6. Træk af hollandsk ret.

Hollænderne havde fået det privilegium, at de skulle leve og dømme sig selv efter hollandsk ret, som de nu har den, og ikke efter danske love. Oprindelig dømtes efter hollandske love, statutter og vedtægter,³⁶⁾ men i hvilket omfang? Det måtte være afhængigt af, i hvilken udstrækning den lille gruppe havde kendskab til deres hjemlands love. De levede af jordbrug, mejeridrift, torvehandel, ålefiskeri og fuglefangst. Deres kendskab til hollandsk ret har næppe dækket mere end dagliglivets jura: fællesanliggender indenfor bysamfundet, byens regnskab og styrelse, ejendomsretten, først og fremmest til jord, og reglerne om arv og skifte.

Fra tiden 1521–1615 foreligger der ingen oplysninger om anvendelse af de ældste retsregler.³⁷⁾ Retsprotokoller findes først fra begyndelsen af det 19. århundrede.³⁸⁾ Men det er givet, at »Hollændernes Rett« har dømt i alle byens retssager, både civile og kriminelle.

Fr. II lod i 1576 rigskansler *Niels Kaas* og rentemester *Christoffer Walkendorf* foretage en undersøgelse af deres »Hollænder-Ret« for at konstatere, om der fandtes nogle ubillige artikler og for at få fastslået en endelig skik. Der blev vistnok ved denne lejlighed foretaget den ændring, at lensmanden på Københavns slot blev appelinstant i sager, som gjaldt hals eller hånd.

Nogle år senere henvendte *Christoffer Walkendorf* sig til Fr. II, da man var i tvivl om, hvorledes valget af en ny schout skulle foregå, og kongens

i standens historie. Foruden denne generelle udelukkelse, som langt fra blev overholdt i praksis, gjaldt der også forbud ved visse specielle retter, særlig hvor opgaven var undersøgelse af forbrydelser. Der var således forbud mod at møde i politiretterne ifølge instrux 23/3 1708, for Politi- og Kommercekollegium, fr. 5/1 1731, instrux for politimesteren i København 24/3 1741, § 3, jfr. fr. 25/3 1791, § 3, fr. 25/3 1791, § 23, og 8/3 1799, der blev modificeret ved placat 12/9 1826 og hævet ved lov 14/6 1850, § 1, og 11/2 1863, § 12, jfr. *Nicolai Abrahams*, *Procuratorstanden i Danmark* (1902), s. 74–75, *Axel H. Pedersen*, *Indledning til Advokatgerningen I*, 2. udg. (1962), s. 17 ff.

36. *Erik Pontoppidan*, (1747), s. 141.

37. *Chr. Nicolaisen*, (1917), s. 22–23.

38. På Landsarkivet er opbevaret: justitsprotokollen 1809 ff., politiprotokol 1815 ff., panteprotokol 1814 ff., skifteprotokol 1812–21 og auktionsprotokoller 1810 ff., *Harald Jørgensen*, *Landsarkivet*, (1966), s. 65 og *Albert Fabritius* og *Harald Hatt*, *Håndbog i Slægtsforskning*, 3. udg. (1963), s. 202. Den 11/6 1821 brændte nordenden af Store Magleby, bl. a. skriverens gård. Omtrent alle byens dokumenter, retsprotokoller og regnskabsbøger brændte, *Chr. Nicolaisen III*, s. 117.

svar var, at Hollænderne, som det havde været skik og brug, selv måtte vælge en schout.³⁹⁾

På et tidspunkt – før 1615 – som ikke kendes, var Hollænderne blevet henvist til at benytte Eriks sjællandske Lov og appellere til Sjællandsfar Landsting, fordi deres statutter var mørke og uklare.

De ansøgte i 1615 om tilladelse til at sagerne skulle påkendes efter J.L., og Chr. IV gav dem ved åbent brev 10/7 1615 tilladelse til fremtidig »at forhandle deres Sager for Schouten og Scheepens hos dennem selv efter den Jyske Lov og Reces.⁴⁰⁾

J.L. nærmede sig i processuel henseende mere hollandsk ret end Eriks sjællandske Lov. Hollænderne har formentlig benyttet en af de plattyske oversættelser.⁴¹⁾

Chr. IV udgav på foranledning af rigskansler *Niels Kaas* Den Rette Judske Lowbog. Nu nylige offuerseet corrigerit oc Dansken forbedrit. Aar 1590.⁴²⁾ Ved fr. 14/8 1590 blev denne udgave autoriseret til brug for alle dommere og fogder i Jylland, Fyn, Langeland og alle andre steder, hvor loven brugtes.

»Recessen pro norma« var Den Koldingske Reces af 13/12 1558.⁴³⁾

Da landskabslovene i 1683 afløstes af D.L., der var gældende for hele landet, skulle Hollænderne i stedet for J.L. anvende D.L.⁴⁴⁾ De fik dog efter ansøgning tilladelse til at bevare deres hidtidige arveretlige regler. *Erik Pontoppidan* beskrev i 1747 deres retsstilling: »... hvorføre de og nu staae under vores almindelige Land-Lov alleneste med den Undtagelse, at

39. Sjællandske Tegnelse 13.179 og 15.270, *Chr. Nicolaisen* II, s. 37.

40. *Poul Johs. Jørgensen*, Træk af Jyske Lovs Historie, Med Lov skal Land bygges (1941), s. 45. J.L. var ingen landslov, men en lov for det jyske retsområde, *Peter Skautrup*, Den jyske Lov (1941), s. VIII, *Peder Kofod Anchers* samlede juridiske Skrifter ved *J. F. W. Schlegel* og *R. Nyerup* I (1807), s. 311–18.

41. *Louis Bobé* (1945), s. 280, *Stig Iuul*, Jyske Lov i Retslitteraturen før 1683, Med Lov skal Land bygges (1941), s. 147 ff.

42. *Peter Skautrup*, DSH, II, s. 138, *Stig Iuul*, Jyske Lov i Retslitteraturen før 1683, Med Lov skal Land bygges (1941), s. 121–56, og *samme*, Højesteret 1661–1961, II (1961), s. 11. Rigsråd *Jørgen Rosenkrans* skrev til sin søn Holger, at omend den ikke er lov for hele landet, men kun for Jylland, følger Herredagene i deres domsafsigelser gerne dens bestemmelser, *Erik Arup*, Danmarks Historie II (1932), s. 615.

43. *Stig Iuul*, (1954), s. 14–15, *Poul Johs. Jørgensen*, (1940), s. 41 og 82–83.

44. Collegial-Tidende 1818, s. 314.

Arve-Gods deeles anderledes, nemlig saasom findes tilforn anført i Frid. III Brev af 20. August Anno 1667.«

De hollandske arveretlige regler havde hjemmel i visse privilegier, men enkelte var sædvaneret. Enkelte af disse regler blev reciperet af dansk ret.⁴⁵⁾

A. Ligestilling mellem mand og kvinde.

D.L. 5–2–29 fastsatte: »Mands-Person tager to Loder imod een Qvindis-Person tager een, i alle Arve.« Dette var gammel dansk ret, idet bestemmelsen fandtes allerede i J.L. I, 5 og Recessen af 1558, § 39. Det var tilige gammel nordisk ret, idet den samme regel var gældende i Island, Norge og Sverige. Derimod var det lige fra middelalderen nederlandsk (hollandsk) ret, at der var lige arveret for mand og kvinde,^{45a)}. Denne regel praktiseredes også af Hollænderne i St. Magleby, og *Fr. III* havde 20/8 1667 konfirmeret og stadfæstet »dennem af vorris Elskl. K. Fader och ander fremfarne Konninger« givne privilegier, herunder »at Broeder og syster schal gaa udi lige lod, schiffte och dieling med hver andre.«⁴⁶⁾

Ligedelingsregelen er formentlig blevet praktiseret i Taarnby sogn på et tidligt tidspunkt efter Hollændernes bosættelse i St. Magleby, idet det ved obet Brev 8/6 1686 blev bestemt, »at det fremdeeles maae forblive ved deres gamle vedtagen Skik og Brug, som det hos Supplicanterne og deres Forfædre med Søskende-Skifte og Deling været haver, saa at en Søster lige Lod og Deel med en Broder maae og skal nyde«. Indbyggerne i Taarnby havde ansøgt om, at søster som hidtil måtte tage lige arv med broder, og dette blev »dispenseret og bevilget, ihvorvel den udgange Danske Lov tilholder, at en Broder skal nyde dobbelt Arv imod en Søster.« Amtmand *Adam Levin Knudt* havde anbefalet ansøgningen. Dispensationen gentoges ved Obet Brif 28/7 1690⁴⁷⁾ og det åbne brev af 8/6 1686 blev konfirmeret 23/5 1729. Den ældgamle og sædvanlige skik og brug som tilforn uforanderlig skal forblive.⁴⁸⁾

45. Om de øvrige se *St. Grundtvig*, *Juristen* 1923, s. 20–21.

45a. Meddelt af Kantorrechter *H. H. Kirchheiner*, der henviser til *Fockema Andrea*, *Oud-Nederlands Bürgerlijk Recht*, II s. 285 ff.

46. *Casper Peter Rothe*, (1758), s. 626–28, *samme*, (1776), s. 842–43, *Fogtman*, 1667, s. 201 (kun referat), *Chr. Nicolaisen II*, s. 208–09.

47. *Casper Peter Rothe*, (1776), s. 842–43.

48. *Fogtman*, 1686, s. 331, 1729, s. 684, *Casper Peter Rothe*, (1758), s. 629,

Dispensationen fra D.L. 5–2–29 omfattede kun Taarnby sogn. Man har åbenbart – både i Danske Kancelli og i St. Magleby – anset de hollandske arveregler for gældende uanset bestemmelsen i D.L. Arvereglerne blev dog gentaget i vedtægter af 4/8 1726, der blev konfirmeret 13/2 1728 af Fr. IV.⁴⁹⁾ Disse må dog sammenholdes med privilegierne af 20/8 1667. I kgl. resolution 29/4 1818 – om jurisdiktionens fremtidige sammenlægning med Taarnby Birketing – fastsættes, at det i henseende til arvegangsmåden og de særdeles indretninger, som finder sted i St. Magleby sogn . . . må forblive som hidtil. Det var en klar undtagelse fra den almindelige arvelovgivning; og arvefr. 21/5 1845 gjorde ingen ændring heri.⁵⁰⁾

Kristian VIII gav 24/1 1844 konfirmation på bevilling for Hollænderne i Store Magleby af 20/8 1667 betræffende ret til at broder og søster må gå i lige arv og skifte. Fornyet konfirmation – og den sidste – blev meddelt af Finansministeriet 25/7 1851.

Justitsministeriet havde i skr. 25/6 1851 ytret, at ligesom ministeriet endog fandt det tvivlsomt, om ikke bevillingen til, at broder og søster må gå i lige arv, må som en speciel lov være gældende uden konfirmation, således er ialfald denne ret af en aldeles underordnet betydning navnlig efter den ved fr. 21/5 1845 foregåede forandring i arvelovgivningen.⁵¹⁾ Efter § 2 havde det i nedstigende linie sin forbliven ved den i D.L. 5–2–29 fastsatte regel angående kønsforskellens virkning m.h.t. arveloddens størrelse, dog at det stod forældre frit for at tillægge en datter samme lod som en broder. Da kvinden efter arvefr. 21/5 1845 kun arvede halv lod imod manden i descendentlinien, hævdede *C. V. Schønberg* i 1846, at den danske lovgivning i denne henseende stod tilbage for så godt som alle andre civiliserede nationer, og at det formodentlig havde temmelig lange udsigter forinden vi nåede det punkt, hvorpå en dansk lovgiver befandt sig omtrent for 400 år

Johann Ludvig Lybecker, Applications-Udtog III (1784), s. 78, *Christian Brorsen* I (1793), s. 104, *L. Nørregaard*, (1785), s. 262, *Frederik Theodor Hurligkarl* II–1– (1814), s. 274, *Chr. Nicolaisen* II, s. 218, III, s. 122, *S. Stern*, (1834), s. 111.

49. Vedtægterne blev påberåbt i Højesteretsdom af 2/5 1836, *N. F. Schlegel*, Samling af Højesteretsdomme II (1834), s. 169–74.

50. *Algreen-Ussing* Haandbog, den danske Arveret (1855), s. 50 og 62. *A. W. Scheel*, Privatrechts almindelige Del I (1865), s. 169–71.

51. *Ussing*, Samlinger af Kgl. Resolutioner, 1851, s. 226.

siden.⁵²⁾ Det viste sig, at det var for pessimistisk en betragtning. Ved lov 29/12 1857, § 1, blev det – takket være *Orla Lehmanns* initiativ – bestemt, at mand og kvinde går i lige arv også i den nedstigende linie.⁵³⁾ Som følge heraf ophævedes lov af 21/5 1845, § 2, og D.L. 5–2–29. Længe forinden var det dog tilladt at følge den hollandske regel efter bevilling og uden testamente.⁵⁴⁾ *Henrik Stampe* siger i 1761, at »Dette gjerne plejer at bevilges, naar begge Forældre i levende Live derom gjøre allerunderdanigst Ansøgning.«⁵⁵⁾

Efter landskabslovene arvede kvinden i visse tilfælde kun halv lod mod manden, i andre tilfælde samme lod som manden.⁵⁶⁾

Dansk ret reciperede således i 1845 delvis og fra 1/5 1858 fuldt ud den hollandske arveret: broder og søster arver lige. I mellemtiden vedtog Rigsdagen fr. 25/9 1850 for *Island*, indeholdende nogle forandringer i lovgivningen om arv. Der fastsættes i § 2: »Den i Medhold af Lovens (D. og N.) 5. Bog 2. Cap. 29. Art. hidtil gjeldende Forskjel paa Arveloddens Størrelse efter Arvingens Kjønn bortfalder for Fremtiden for Islands Vedkommende.«

I *Norge* blev spørgsmålet taget op til debat allerede i 1815–16, navnlig fra bondeoppositionen, men blev først afklaret under debatten i Stortinget i 1854. »Det var eit spursmål med krut i«. Resultatet blev en ny arvelov 31/7 1854, hvorefter mand og kvinde arver lige.⁵⁷⁾

Sverige anerkendte den lige arveret fuldt ud for mand og kvinde ved lov 15/5 1845, som fortrængte Birger Jarls arveregel fra 1200-tallet.

I *Värend*, omfattende 5 herreder: Konga, Kinnevalds, Allbo, Norrvi-

52. Kong Hans's almindelig Stadsret, *Carl Vilhelm Schønberg*, Den nye danske Arvelov (1846), s. 10.

53. *J. H. Deuntzer*, Den danske Arveret, 2. udg. (1897), s. 21, og *F. C. Bornemann*, Foredrag over den danske Arveret (1894) II, s. 57, *Viggo Bentzon*, Den danske Arveret (1910), s. 23. *Henning Matzen*, Den danske Retshistorie (1895) I, s. 110, *O. A. Borum*, Arveretten (1950), s. 10, *Ernst Andersen*, Familieret (1964), s. 74–75, samme, Arveret (1965), s. 12.

54. *Kristian Sindballe*, Af Testamentsarvens Historie i dansk Ret (1915), s. 131.

55. *Henrik Stampe*, Erklæringer III (1795), s. 388.

56. *Erik Kroman* og *Stig Iuul*, Danmarks gamle Love (1948), s. XXIX. Efter Schlesvigs og Flensborg Stadsret arvede søster lige med broder. Det var en gammel skik, som søgtes bevaret, endog efter at J.L. var udkommet, *J. F. W. Schlegel* og *R. Nyerup*, *Peder Kofod Anchers samlede juridiske Skrifter* II (1809), s. 729–31.

57. *Knut Robberstad*, »Fyreslesningar um Rettsoga i millomalder og nytid«, II (1966), s. 82–85.

dinge og Uppvidinge, fandtes imidlertid fra middelalderen lige arveret for mænd og kvinder. Der er fremsat den teori – muligvis kun en lærd spekulation – at denne regel er indført af *Herulerne*, som efter kamp med Longobarderne o. år 500 havde bosat sig i Varend, og som havde overtaget reglen fra Vestgoterne eller efter direkte påvirkning fra romerretten. Den värendske sædvaneret blev betragtet som et særskilt retsgyldigt privilegium efter at Rättegångsbalken 1734 var fremkommet. Henvisninger til den värendske sædvaneret kom til at spille en afgørende rolle under de langvarige forarbejder til den store reform, der resulterede i lov 15/5 1845, der ligestillede den svenske kvinde i hele landet med manden.

Sædvaneretten i Varend blev ligesom retsreglerne i Store Magleby og Taarnby uanfægtet gældende, indtil de blev reciperet som almindelige retsregler.⁵⁸⁾

B. Hensidden i uskiftet bo.

Fr. III's privilegier af 20/8 1667 konfirmerede følgende regel:

»At naar enten Fader eller Moder afdør da skal Skifte holdes, og Formyndere for Børnene sættes, men Børnenes tilfaldende Gods skal blive hos Forældrene bestaaendes, indtil de enten bliver ved Giftermaal forseet, eller selv myndige ere, medmindre Forældrene enten kommer tilagters, eller Børnenes Gods forødes, hvor da Formynderne billig Indseende dermed skal have, Godset til sig annamme og dertil svare.« Hermed indførtes et i dansk ret hidtil ukendt system: hensidden i uskiftet bo efter en afdød ægtefælle med fællesbørnene, medens der efter D.L. straks skulle foretages skifte, jfr. 5–2–1 og 2 ff. og 3–17–14. Kongen kunne dog meddele bevilling til at hensidde i uskiftet bo, idet kravet om skifte var en *lex imperfecta*, da der ikke var knyttet retsvirkninger til tilsidesættelsen af denne pligt. D.L. indeholdt bestemmelser, der gik ud fra, at skifte kunne undlades, D.L. 5–2–13, 2–8–4 og 5–2–69. Dette gav anledning til fr. 10/8 1697, der fastslog, at ægtefællen skulle underrette skifteforvalteren og straks foretage skifte. Straffen for undladelse var 100 rdl. til Vor Frelsers Kirke.⁵⁹⁾ Reskript 26/2 1698 bestemte, at magistraten kunne tillade fædre at hensidde i uskiftet bo under visse betingelser. Det blev sæd-

58. *Gerhard Hafstrøm*, *Tiohäradslagen och Värends-rätten*, Hyllén-Cavallius-föreningens årsbok 1965, s. 68–83.

59. *Stig Luul*, *Fællig og Hovedlod* (1940), s. 325–29.

vanligt at give den efterlevende ægtefælle bevilling til at sidde i uskiftet bo. Kancellianordningen af 24/11 1705 nævner bevillinger, når ej noget derimod falder at sige. Placat af 20/2 1717 B nr. 6 og fr. 21/6 1799 gav husmænd og inderster af landalmuen og deres hustruer ret hertil uden bevilling.⁶⁰⁾ Arvefr. 21/5 1845 § 18, gav enkemanden en legal ret til at hensidde i uskiftet bo, også med myndige børn. Manden kunne tillægge hustruen samme ret ved testamente og øvrigheden kunne meddele tilladelse. Den hollandske sædvaneret blev således reciperet som dansk ret.

C. Arv mellem ægtefæller.

Efter D.L. 5–2–19 arvede den efterlevende ægtefælle en »broderlod«, selvom der alene fandtes døtre. Efter arvefr., § 15–17, fik den efterlevende ægtefælle arveret sammen med afdødes slægtninge, hvis der var arveberettiget afkom da en broderlod, højst en fjerdedel. Ved broderlod forstodes det historiske nedarvede begreb: en dobbeltlod imod søster. Denne fortolkning stod fast i praksis, selv efter at lov af 29/12 1857 fastsatte, at mand og kvinde skal arve lige i nedstigende linie.⁶¹⁾ *St. Grundtvig* oplyser,⁶²⁾ at denne regel ikke anvendtes på Amager, »hvor ægtefælles broderlod kun er, hvad den fra Chr. II's tid altid har været, nemlig lig med søskendelod«. ⁶³⁾

Reglen bortfaldt efter lov af 20/4 1926 om ægtefællers arveret og uskiftet bo.

Efter Kong Hans's Stadsret, Kap. 42–44, der stemte overens med Sveriges Stadzlogh Giftomålsbalk kap. 9, deltes boet, hvis der var *fælles børn*, mellem børnene og ægtefællen, således at manden tager fuld lod, men hustruen kun halv. Dersom manden var den længstlevende kunne han forlods udtage sin sadel, sine våben, bedste par klæder og bedste seng, hvis hustruen var længstlevende kunne hun forlods udtage det bedste par klæder og den bedste seng. Hvis der ikke var fælles børn, deltes boet i to lige dele mellem den efterlevende ægtefælle og afdødes arvinger, og ægtefællen havde den nævnte forlods udtagelsesret, hustruen tillige for sin morgengave.⁶⁴⁾

60. *J. H. Deuntzer*, Den danske Arveret, 2. udg. (1897), s. 215, *Viggo Bentzon*, Den danske Arveret (1910), s. 287 ff., *O. A. Borum*, Arveretten (1950), s. 26.

61. *Viggo Bentzon*, Den danske Arveret (1910), s. 43 ff., *samme*, Ægtefællers Arveret og uskiftet Bo (1926), s. 9 ff.

62. *Juristen*, 1923, s. 20–21.

63. *Viggo Bentzon* (1910), s. 46 note 5: »Dog skal den være fraveget ved enkelte Skifteretter«.

64. *Kolderup-Rosenvinge*, Retshistorie (1832), s. 263.

D. Halvsøskende arvede lige med helsøskende indtil 1818.

Den arvegangsmåde havde bestandig været brugt i birket, at »Halvsøskende gaae i lige Arv med Heelsøskende.« Dette fremgår af skr. 15/8 1818 fra Danske Kancelli til revisor for skifterne og de offentlige stiftelsers midler, der fastslår, at der derfor ikke haves udtrykkelig bestemmelse, og da sådant er stridende imod landets almindelige loves ord og ånd, vil samme være at ophæve. Den konstituerede schout (*Hans Lauritzen*) havde erklæret, at han ville iagttage dette.⁶⁵⁾ Det er ejendommeligt, at denne regel ophæves 15/8 1818, så kort tid efter at kgl. resolution 29/4 1818 havde udtalt, at det i henseende til arvegangsmåden og de særdeles indretninger, som findes i Store Magleby sogn, må forblive som hidtil.

E. Testamentariske dispositioner.

»De kunne og gjøre Testamente og vente dem confirmeret efter Omstændighederne, endskiønt de have Livsarvinger. De kunne og give det ene Barn mere end det andet,« hedder det i indberetningen fra 1743.⁶⁶⁾ Disse regler havde ikke hjemmel i Hollændernes privilegier, og de var afvigelser fra gammel dansk ret. Landskabslovens principielle standpunkt var, at det var slægten, som arvede, men J.L. omtaler dog testamenter og de andre landskabslove omtaler døds-gaver – indtil en halv hovedlod til fordel for en kirkelig institution, der ikke opfattedes som arving, men som legatar.⁶⁷⁾ Efter D.L. 5–4–15 og 18 kunne den, der havde livsarvinger kun testere til fordel for kirker, skoler og fattige. Endnu i fr. 20/2 1717 I A, § 15, hedder det, »at Personer, der har Børn ikke kan erholde Testamenter konfirmerede.« Senere udvikledes dog en praksis, hvorefter der blev givet bevilling til oprettelse af testamente (*facultas testandi*), der forberedte fr. 21/5 1845, § 2, § 27, stk. 1 og § 28.⁶⁸⁾

To bestemmelser i arvefr. 21/5 1845 var vendt imod den tidligere retstilstand, nemlig § 23, hvorefter der kan testes til fordel for private eller

65. *Fogtman*, 1818, s. 241, *F. C. Bornemann* (1894) II, s. 57.

66. *Kai C. Uldall* (1918), s. 52.

67. *Erik Kroman* og *Stig Iuul*, *Danmarks gamle Love*, Kommentarbinder (1948), s. XXVIII.

68. *Kristian Sindballe*, *Af Testamentsarvens Historie i dansk Ret* (1915), s. 130–31, jfr. *Stig Iuul* (1954), s. 26, og *samme*, *Permutationsretten*, *Festskrift til Vinding Kruse* (1940), s. 140–41.

til bedste for kirker, skoler og fattige, og endvidere § 21, hvorefter en arvelader uden børn havde testationsret over hele sin formue »uden at det er fornødent derpaa at erholde allerhøjeste Konfirmation.«⁶⁹⁾

Dansk ret reciperede efterhånden de friere hollandske testationsregler. Efter lov nr. 215 af 31/5 1963, § 25, kan testator, som efterlader sig tvangsarvinger – 5: ægtefælle og livsarvinger – disponere over halvdelen af den formue, som han efterlader sig.

Udenfor arveretten er der kun anledning til at nævne en gammel hollandsk kontraktsform: *Hollænderiet*, der først er forsvundet i vor tid. Det var en speciel forpagtningsform, der var en mindelse om Hollændernes dygtighed indenfor mejeribruget. En forpagter af køerne tilligemed græsningen på en herregård eller anden stor landbrugsejendom betegnede som *Hollænderen* og mejeriet som *Hollænderiet*.⁷⁰⁾ De hollandske mejerimetoder slog igennem her i midten af det 17. århundrede og blev bestemmende for vort mejeribrugs udvikling i de følgende århundreder især gennem *Hollænderiet*. Et nyt opsving for vort mejeribrug kom, da mejeridriften i det forrige århundrede blev baseret på rationel drift og videnskabelige forsøg. Da andelsmejerierne blev almindelige i 80'erne,⁷¹⁾ var der ingen plads for *Hollænderierne*, og denne forpagtningsform forekommer ikke mere.⁷²⁾

7. *Bystyret. Schouten og 7 scheppens udgjorde det almindelige råd.
Schouten og 21 scheppens udgjorde det store råd.*

Bystyret i Store Magleby var organiseret efter hollandsk forbillede i en form som var ukendt i danske vider og vedtægter. Schouten og de 7

69. *Stig Iuul*, Indledning til retsstudiet, 3. udg., 2. opl. (1965), s. 136.

70. Jfr. *L. Nørregaard*, *Den Danske og Norske Private Ret* III (1789), s. 259–61 (visse Creatures Brug med behøvende Græsning), *Baden*, *Ordbog* (1822), s. 222, og *A. S. Ørsted*, *Formularbog*, 5. udg. (1844), s. 138–39, *Ludvig Meyer*, *Fremmedordbog* (1853), s. 347, *Axelsen Drejer*, *Mejeribrugets Historie*, *Det danske Landbrugs Historie* IV (1925–33), s. 144–53, og 181–83.

71. *Gunnar Olsen*, *Holland-Danmark* (1945) I, s. 242–48, 257–59, *Peter Skautrup*, *DSH*, III, s. 401 og II, s. 393.

72. *O. A. Borum og Stig Iuul*, *Juridisk Ordbog*, 2. udg. (1965), s. 77 og 116, hvorefter *Hollænderi* er det samme som mejeriforpagtning: en kontrakt, hvorved en person mod vederlag overtager udbyttet (navnlig mælken) af en besætning, *Axel H. Pedersen*, *Juristen*, 1965, s. 405.

scheppens fungerede ikke alene som dommere og meddomsmænd, men de udgjorde tillige *det almindelige råd*, der havde beføjelse til at ordne alle kommunale anliggender. Om de 7 scheppens hed det i Hollændernes indberetning fra 1751 »Dog blive de afgaaende endnu staaende i to Aar, og kaldes de gamle Scheppens, saa at, naar noget vigtigt til Menighedens Beste og Tarv skal forrettes, eller Vedtægter gøres, sammenkalder Schouten 21 Mænd, nemlig de i det Aar værende 7 Scheppens og fiorten af dem, som i de næstforige to Aaringer have været Scheppens, hvilket de kalde *det store Raad*, og af dem besluttet alle Ting«.

Ved nytårstid indkaldtes byforsamlingen, der foretog valg, godkendte vedtægter⁷³) og aflagde regnskab for byens fællesanliggender, brugen af Saltholm, Ladegaardsmarken, møllen og ålefiskeriet m. m.

Schouten havde indtil 1816, og senere skriveren, aflagt byens almindelige regnskab til de 7 scheppens som byforstandere. Regnskaberne for Dragør,⁷⁴) jorden, skolen, havnen og byen bestyredes ifølge Kancelliets skr. 9/7 1803 af fogden og 4 byforstandere. Fogden i Dragør bragtes i forslag af schouten og antoges af stiftamtmanden ifølge kgl. åbent brev af 17/7 1694. Byforstanderne valgtes af fogden og bymændene.

De af byforsamlingen godkendte vedtægter var gældende med samme virkning som lovgivningen. Allerede anordning 17/7 1694 IV erkendte, at vedtagne skikke og brug var gældende i Store Magleby. »Den Vedtægt, som Schouten og Menigheden til god Skiks og Ordens Vedligeholdelse gjør, er som en Lov, og er Amtmanden skyldig at dømme derefter i paakommende Tilfælde og derudi skal ogsaa Amagerne udi den anden Classe, nemlig Indbyggerne udi Taarnbye Sogn, rette sig, for Exempel: Schouten har for mange Aar siden gjort Vedtægt og befalet, at ingen, naar de kjøre til Torvs, maa enten inden eller uden Byen kjøre omkring hinanden, men enhver skal, ligesom han ankommer, blive i Linien, undtagen Schouten, som kan kjøre dem alle forbi«,⁷⁵) refereres det i ind-

73. Poul Bjerge og August F. Schmidt, *Danske Vider og Vedtægter I* (1904–06), s. 85–91, og IV (1932), s. 1–18, gengiver vedtægter fra 1596, 1661, 1726, 1749, 1766, 1761, 1765. Originalerne findes ikke, men schouten *Jan Thønsen Bakker* her i 1786 taget afskrifter. De er alle gengivet hos *Chr. Nicolaisen*, bortset fra vedtægten af 1765 om Saltholmens græsning, der er gengivet efter *Arb. Kbh.* 1924, s. 113–14.

74. *Chr. Nicolaisen*, *Dragørs Fortid og Fremme* (1887).

75. Schouten *Jacob Geertsen Bacher* fik i 1758 bevilling for sig og sine efterkom-

beretningen fra 1743,⁷⁶⁾ og *Erik Pontoppidan* (1747)⁷⁷⁾ omtaler også, at Schultens befalinger til god orden og skik har vim legis, så at amtmændene grunder sin dom derpå.

Bystyret er betegnet som en konservativ demokratisk styreform, uden noget »Gammelmandsvælde«.⁷⁸⁾

Det er ukendt på vore breddegrader, at et bystyre har administrativ, lovgivende og dømmende myndighed efter fremmed ret. Denne usædvanlige sammenblanding er vistnok kun omtalt i den lokalhistoriske litteratur.⁷⁹⁾ Den viste sig ualmindelig sejlglivet, men blev bragt til ophør, da den hollandske jurisdiktion i Store Magleby blev ophævet. Som en mindelse består *Store Magleby Bylaug*, der (1966) har en byforsamling på 120 medlemmer. Bylauget ejer strandene fra Dragør ud til det inddæmmede område ved Kalvebod strand, en lergrav, grusbakker m. v. Fællesejet regnes i forhold til medlemmernes hartkorn.⁸⁰⁾

8. *Hollænderne havde vanskeligheder ved at bevare deres jurisdiktion, som de først gav afkald på, da de fik løfte om, at deres constituerede schout, procurator Hans Lauritzen ville blive beskikket til birkedommer ved sammenlægning af birket med Taarnby Birk til Amager Birk 1/1 1822. Anders Sandøe Ørsteds votum i Danske Kancelli.*

I det 18. århundrede fandt der en udjævning sted mellem Amagerboerne, der rokkede stærkt ved Hollændernes privilegier. De danske byer havde efterhånden tilegnet sig nogle af deres privilegier – og nationaldragten af hensyn til torvehandelen. Den 27/8 1759 ægtede schouten *Jacob Geertsen Bacher* »velfornemme Gud- og Dydselskende unge Mø Gertrud Hans-Datter,« det første ægteskab, hvor en dansk kom ind i den hollandske

mere til de to gange om ugen, der holdtes torv, at køre uden om alle Amagere, der gjorde holdt udenfor Amagerport, *Louis Bobé* (1945), s. 282.

76. *Kai C. Uldall* (1918), s. 53.

77. *Erik Pontoppidan* (1747), s. 141.

78. *Aug. F. Schmidt*, *Studier i Vider og Vedtægter I* (1937), s. 19.

79. Se bl. a. *Chr. Nicolaisen II*, s. 35–36, III, s. 127.

80. *Berlingske Aftenavis* 30/4 1966 og oplysninger fra »byformanden«.

menighed.⁸¹⁾ Da autoriteterne endvidere forlangte, at Hollænderne skulle benytte dansk i retssproget – i lokale retssager anvendte man længe det nederlandske sprog, i auktionsskøder m. v., hvorpå der findes eksempler fra 1783⁸²⁾ – sejlede schouten og med ham den selvstændige jurisdiktion i strid vind mod tidens krav, ikke mindst kravet om juridisk uddannelse til dommerfunktionen.

Ingen schout havde haft juridisk uddannelse, men i nabobirket, Taarnby, havde dommerembedet fra 1741 været beklædt af juridisk uddannede dommere, hvoraf nogle tillige havde bestalling som prokuratorer:

1741–51 *Mathias Jacobsen Stouager*, exam. jur. 1737 og 1741 prokurator, 1752–86 *Jens Nicolaj Schmidt*, exam. jur. 1750 og 1752 prokurator, 1785–92 *Christopher Kindler*, exam. jur. 1763, og fra 1792 *Erik Christophersen Kramer*, cand. jur. 1776, prokurator for Hof- og Stadsretten 1776.⁸³⁾

Det arbejde, der påhvilede schouten som dommer blev stærkt forøget i slutningen af det 18. århundrede. Schouten *Pitter Pittersen* ansøgte i 1770 amtmanden om at få en lovkyndig til hjælp, medens hans efterfølger *Isbrandt Corneliussen* mente at kunne indskrænke arbejdet ved det i 1723 gennemførte forbud mod, at prokuratorer gav møde i retten. Da schouten *Gert Corneliussen Backer* døde i 1797, havde Hollænderbyen en stor og indviklet retssag med generalkrigskommissær *Ole Tønder Lange*, Kastrupgaard. Birkedommer *Erik Christophersen Kramer* ved Taarnby birk, der var sættestemmer i denne sag, søgte da at få schoutjurisdiktionen henlagt under sit embede. Hollænderne fastholdt deres ret til at vælge en schout, efter de privilegier, der i sin tid var givet dem. Fr. IV, der havde givet dem en frist på 6 uger til at dokumentere deres retsstilling,⁸⁴⁾ erklærede sig enig i, at de valgte deres egen schout, og det blev *Dirch Corneliussen*, der tidligere havde været skriver fra 1780, som blev den sidste schout i tiden 1797–1817. Han fik i mange år assistance af Lands-Over- samt Hof- og Stadsretsprokurator *Hans Lauritzen*, der blev konstitueret som schout i 1817. Dirch Corneliussen varetog schoutembedet til sin død 2/6 1817. Han beklædte retten sidste gang 25/5 1817.

81. *Kai C. Uldall*, Gammel Amager-Land ved Kjøbenhavn, Årb. Kbhn. 1917, s. 46–48.

82. *Chr. Nicolaisen*, III, s. 59.

83. *Chr. Nicolaisen*, III, s. 225.

84. Kancelliets Brevbog 1797, s. 406.

Hollænderne kæmpede for at bevare deres privilegier. Dirch Corneliusen sendte 26/11 1796 amtmanden en erklæring fra 5 prokuratorer om, at retten i St. Magleby efter deres kendskab til forholdene blev plejet lige så godt som ved andre underretter. Den 25/7 1797 meddelte han, at man var ved at samle beviser på, at schout-institutionen virkelig var gammel hollandsk sædvaneret, skønt det ikke var let, da de originale privilegier var brændte under Svenske-krigen 1659. Et bevis på institutionens fortræffelighed så han imidlertid deri, at der var meget få processer, idet schout og scheppens ved deres kendskab til folket havde held til at forlige de fleste.

Beviserne fra Holland udeblev ikke, og på grundlag af disse afgav den polyhistorisk vidende professor *Abraham Kall* (1743–1821)⁸⁵ den 11/7 1798 et responsum, hvori han fastslog, at det var utvivlsomt, at Chr. II havde givet Hollænderne ret til at beholde samme rettergangsmåde, love og vedtægter som i deres hjemland og til at vælge deres schout.

Abraham Kall påviste, at der overalt i Holland havde været krævet et vist antal års borgerskab for at blive valgt til schout eller scheppens, og at det næppe kunne betvivles, at dette også var blevet reglen på Amager, og dette fandt han bekræftet ved bestemmelser i Chr. II's verdslige lov, som havde hollandske kilder også med hensyn til »Rettergangs-Maade«.⁸⁶

Abraham Kall skrev i indledningen og afslutningen af sit responsum:

-
85. Efter den store ildebrand i København i juni 1795 tog *Abraham Kall* sammen med Finansdeputeret *Johan Nicolai Tetens* og bogholder i Commercekollegiet, direktør i Københavns Brandforsikring, *Ole Pedersen Holm* initiativet til oprettelsen i 1797 af »Kjøbenhavnske Creditkasse for Husejere«, *Carl Thalbitzer*, Kreditkassen for Husejerne i Kjøbenhavn 1797–1922 (1922), s. 10–11 og 13 (foto), *Ellen Jørgensen*, D.B.L. XII (1937), s. 312–14, *E. C. Werlauff*, Dansk Litteratur-Tidende 1822, s. 101–12 og 118–26, *Ernst Andersen*, Kreditkassen for Husejerne i Kjøbenhavn (1947), s. 7–20, mener, at initiativet var udgået fra en til Kjøbenhavns Brandforsikring knyttet husejer- og håndværkerkreds.
86. *J. L. H. Kolderup-Rosenvinge*, Samling af gamle danske Love, IV (1824), s. 75. Kolderup-Rosenvinge anstillede omfattende undersøgelser for at finde den hollandske lovsamling, som havde dannet forbilledet. Abraham Kall havde anstillet lignende undersøgelser og havde fundet en del kilder i det Suhmske Bibliotek i en foliant, som indeholdt gamle hollandske love. Abraham Kall havde nedskrevet kapitlerne og sidetallene, men – stolende på sin gode hukommelse – ikke bogens titel. Han overlod notaterne til Kolderup-Rosenvinge, der »uagtet al flid« ikke fandt frem til kilden, s. XXXII.

Der foreligger intet oplyst om, på hvilket tidspunkt Abraham Kall har foretaget sine undersøgelser og således heller ikke om, hvorvidt det har været i forbindelse med hans responsum.

At Amagers første fra Nederlandene af K. Christian den 2den indkaldte Beboere erholdte den Rettighed at beholde den samme Rettergangs Maade, som de i deres Fædreland havde havt, derom er neppe nogen Tvivl. De medbragte deres forhen brugte Love og Vedtægter. Domstolen beholdt den samme Indretning, og først ved Christian 4 Brev, som Sl. Pror. Pontoppidan anfører i sine Efterretninger om Amagerne, som findes i det kong. Videnskabers Selskabs Skrifter 3 Deel p. 135, dateret 1615 d. 10. Jul. indførtes hos dem efter deres eget Forlangende den Jydske Lov i Steden for de fra Nederlandene medførte og af dem hidtil brugte Forordninger og Statuter.

Naar man nu vil undersøge, hvilke Rettigheder de have havt i Henseende til Schout-Embedets Besættelse, bliver, da deres Privilegier og gamle Papierer opbrændte tilligemed Byen Maglebye, da samme 1659 af de Svenske ødelagtes, vil den rigtigste Maade at efterforske, hvorledes dermed i deres forige Fædreland har været forholdet . . .

. . . Fra Hert. Albrecht af og indtil Hert. Philip den 1stes Tid finde vi de Hollandske Grever allevegne at tilstaae Borgerne, *ingen at skulde kunde udnevnes enten til Schout eller til Schepen eller til Raadmand*, med mindre at han paa samme Sted i et vist Antal Aar havde været Boesat Borger. Saaledes for at anføre nogle enkelte Exempler af Nord-Hollandske Steder tilstod Wilhelm 6 ved en Handtvest af 1412 Enschnýsen at ingen til noget saadant Embede maatte beskikkes uden i det mindste i 3 Aar der at have været boesat Borger: Hert. Albrecht tilstod Alckmaer det samme ved en Handtwest af 1367 og ved et Privilegie af samme Hertug af 1401 blev endog fastsat at til saadanne Embeder skulde der udfordres 6 Aars Borgerskab: Samme Hertug tilstod Hoorn ved en Handtveste af 1396 det samme og 3 Aars Borgerskab at skulde udfordres, og flere saadanne. Ved den Tid da Amagerne indkaldtes, som Huitfeldt siger at have været Aar 1515, kan man med temmelig Vished antage, overalt i Holland at have været krævet et vist Antal Aars Borgerskab for at kunde blive Schout, Schepene eller komme i Raadet. Og at dette ogsaa ligeledes strax saa snart skee kunde, paa Amager er blevet til Regel, derom kan neppe tvivles, naar man efterlæser Christian den 2dens Lov-Bøger, og den i samme beskrevne Rettergangs-Maade, som bemeldte Konge i Aarene 1521 og 1522 vilde have indført over heele Riget. Den første af disse, som almindelig, men urigtig kaldes Christian den 2dens geistlige Lov, angaaer kuns for en liden Deel Geistligheden, men for største Deelen Bonde-Standen og Rettens-Administration iblandt dem. Den anden saa kaldte *verdslige* Lov angaaer Borger-Standen, og den i samme anordnede Maade, hvorledes Retten iblandt dem i Kjøbstæderne skal administreres, er en meget nøyagtig Efterlignelse af den i Holland da brugelige. I denne lyder det 3 Capitel saaledes:

Skal ingen udvelges i nogen disse Kjøbsteder til Sculte-Dommere, Borge-mestere eller Raadmænd, uden han haver udi tre samfulde Aar i fornefte Stæder været boesiddende Borgere, og giort hans Herre og Første ald den Ret og Rettighed, som en Borgere i alle Maader tilbehør.

Dette er, hvad jeg herom nu kan meddele til Oplysning. Hvor vidt samme kan bruges, vil De Selv best kunde bedømme. Khavn d. 11 Jul. 1798.⁸⁷⁾

(sign) Albr. Kall

Til

Hr. Land-Væsens Commiss. Torst.

Stiftamtmand *Johan Heinrich Knuth*⁸⁸⁾ sluttede sig til disse anskuelser og kunne fra sin embedstid attestere, at retsplejen i St. Magleby intet lod tilbage at ønske.

Hollænderbyens indbyggere blev ved et møde den 18. maj 1817, hvor de – 21 hartkornsejere – var samlede i anledning af schouten Dirck Corneliussens sygdom, enige om at frasige sig deres privilegium til at have egen jurisdiktion, til at vælge schout og skriver, når Dirch Corneliusen døde, (han døde 2/6 1817), såfremt de kunne få *Hans Lauritzen* konstitueret som schout, og senere udnævnt som birkedommer og skriver. Amtmanden, der havde modtaget Hollændernes tilbud, videresendte det til Danske Kancelli, hvor sagen cirkulerede blandt Kancellikollegiets medlemmer. Det bestod af præsidenten, generalprokurøren, der var regeringens juridiske rådgiver, og 4 deputerede. Præsidenten (1804–27) var *Frederik Julius Kaas*, og generalprokurøren (1804–25) var professor, dr. jur. *Christian Magdalen Thestrup Cold*, der var medlem af Kollegiet 1779–1826. De 4 deputerede var *Peter Johan Monrad*, 1799–1834, der var medudgiver af *Collegial-Tidende*, assessor *Georg Christian Fischer*, 1812–25, *Kristian Ludvig Lassen*, 1803–39, og *Anders Sandøe Ørsted*, der var udnævnt 14/4 1813 som 4. deputeret og chef for 2. Departement (justits- og politisager i København og Sjælland med tilhørende øer),⁸⁹⁾ og som i 1825 blev generalprokurør. Ørsted viste allerede fra sin indtræden i Kancelliet sine fremtrædende evner til administration og lovgivning – han blev den, der mere end nogen anden satte præg på enevældens lovgivning indtil dens ophør – og han havde allerede en betydelig del af sin litterære produktion bag sig – medlem af Videnskabernes Selskab 1810 – der efter-

87. Indlæg til Danske Kancellis 2. departements Brevbog 7. maj 1818 nr. 1649, hvor en række dokumenter vedrørende Store Maglebys jurisdiktionelle forhold er samlet, *St. Grundtvig* (1922), s. 89–90.

88. Stiftamtmand 26/5 1790 – 6/7 1802, tillige amtmand over Kjøbenhavns amt 18/12 1799 – 6/7 1802, *J. Bloch* (1895), s. 5.

89. *Troels G. Jørgensen*, *Anders Sandøe Ørsted, Juristen og Politikeren* (1957), s. 73, *Svend Thorsen*, *De danske Ministerier 1848–1901* (1967), s. 29–30.

hånden omfattede hele retssystemet, og som fik grundlæggende betydning for det 19. århundredes retsvidenskab.⁹⁰⁾

Ørsted var som den sidst udpegede deputerede den, som skulle votere først. Hans votum var mesterligt, koncentreret, retssammenlignende, gennemsyret af sund, praktisk fornuft for at finde en løsning, der vel respekterede gamle privilegier, men som tillige pegede på en acceptabel fremtidig ordning. Der findes i litteraturen vistnok ingen eksempler på Ørsteds vota i Danske Kancelli. Også af den grund citeres det i sin helhed:

Efterat jeg, fra Cancelliets Arkiv, har faaet meddelt hvad der forhen i Collegiet er passeret med Hensyn til Schoutembedet paa Amager har jeg gennemgaaet alle disse Anteacta nøye, og derved overbeviist mig om, at Store Maglebye har en velgrundet Ret til at dømmes og bestyres af en Schultus med Scheppens, der af dem selv udmeldes.

Jeg henholder mig, i den Henseende til daværende Amtmand Geheime Conferentsraad Scheel Plessens Betænkning af 24 Jan. 1797, Etatsraad og Prof. A. Kalls Skrivelse til Landvæsens Commissær Torst af 11 Juli 1798, samt Geheime Conferentsraad Greve Knuths Betænkning af 12 Januar 1801, tilligemed de i forommeldte tvende velgrundede Embeds Betænkninger paaberaabte og samme ledsagende bilage.

For Resten har hiin særskilte Jurisdiktion tabt sin oprindelige Betydning derved, at Menighed har i det væsentligste ophørt at staae under egne Statuter; og dermed have undergivet sig først Jydske Lov, og siden, som Følge deraf, ere blevene underkastede Ch. Stes danske Lov. (Jfr. Reskr. 8 Jun. 1686 hos Fogtman). Ogsaa forbød Sagens Natur denne lille Commune i Længden at beholde de fra deres Stammeland medbragte Love og Vedtægter, hvilke den ikke her, i deres fulde Omfang og Sammenhæng kunde gjøre sig bekjendt med ligesom de og in specie var de Overdomstole, hvorunder de bleve lagte, aldeles ubekjendte.

En slig særskilt af Regeringen mindre afhængig Jurisdiktion fortjener heller ingen synderlig Gunst, ligesom vor Lovgivning Tid efter anden har søgt at afskaffe samme (saaledes har Rescr. Marts 1814 afskaffet Jødernes Skifteret, og en Forordn. vil nu *indskrænke* den Godsejerne tilkommende Skiftejurisdiktion) det er derfor og ønskeligt, om man nu kan faae Leilighed til at ophæve Schout-Jurisdiktionen i Store Maglebye.

Menigheden giver nu selv sit Samtykke til, at dette kan skee, og under de af samme opgivne Betingelser kan der intet være til Hinder for at faae hin Jurisdiktion indlemmet under den kongelige Jurisdiktion paa Amager.

Men spørgsmålet er nu, om Canc. bør tilraade, at Menighedens Betingelse antages, nemlig at Procurator Lauritzen faaer Expectance paa Birkedommer-

90. *Stig Iuul*, Juridisk Ordbog ved *O. A. Borum* og *Stig Iuul*, 2. udg. (1965), s. 196.

tjenesten, som da ved ham forenes med Schoutbestillingen? Jeg kan ikke andet end besvare dette Spørgsmaal med Ja; thi da Lauritzen, efter de fremkomne Vidnesbyrd, ikke kan paatvivles, at være en duelig og retskaffen Mand, er der altsaa intet væsentligt taler mod at give ham Exspectantsen, saa er denne Afvigelse fra Regelen kun en liden Opofrelse, for eengang for alle at blive en betydelig Anomalie qvit. At H.M., uden at opfylde Betingelsen skulde opløse oftmeldte Jurisdiktion kan jeg ikke tilraade; thi at ophæve et saadant ældgammelt Privilegium uden de privilegeredes Samtykke kan næppe billiges, naar det ikke aabenbart er til Skade for den almindelige Orden, og dette er saa langt fra at være bevist, at ovennævnte Amtmands Betænkninger med Bilager tværtimod godtgjør, at dette er blevet tilbørlig pleyet i Schoutjurisdictionen, og alermindst synes mig at Kongen bør tage Tilflugt til sin Souverainitet for at tilintetgjøre et Privilegium, naar der, som her, er god Lejlighed til at hæve det med Lempe.

At nyelig adskillige jorddrotlige Skiftejurisdictioner ere blevne opløste kan ikke her tjene til Sammenligning. Dels var Jurisdictionernes Skifteret ei grundet i noget Privilegium men i Loven eller rettere sagt i senere udvidende Fortolkning af samme, dels kunde der, med Hensyn til de smaa Jordbesiddere (og de større besidde jo deres gamle Ret) ikke være den Borgen for en god Retspleje, som der kan være med Schoutjurisdictionen. Hvad Ophævelsen af Jødernes særegne Skifteret angaaer saa var den grundet i hvad Menighedens meest oplyste Medlemmer selv ønskede.

Jeg troer saaledes, at der bør indstilles til H.M. »om Alhs. ikke, imod at den Store Maglebye forundte særskilte Jurisdiktion ophæves og indlemmes under Taarnbye Ret, naar samme bliver ledig, allernaadigst vilde efter Menighedens Ønske tilsige Proc. H. Lauritzen, der imidlertid, som constitueret bør forestaae Schouttjenesten, bemeldte Birkedommerembede med tilhørende Skriverembede, naar det bliver ledigt.«

Da meest oftmeldte Menighed har en vis særegne Communalforfatning, som staar i Forbindelse med Indretningen med Schout og Scheppens som Communens Forstandere, saa vil det vel være fornødent at høre Amtmanden om, hvorvidt denne Communalforfatning bør opløses ved Jurisdictionens Indlemmelse under Birketinget, eller hvorledes der ellers i saa Henseende forholdes. Denne Communale Forfatning seer jeg ikke kan i nogen Henseende, skade det offentlige, og det er muligt, at dens Ophævelse kunde medføre Uleilighed, ligesaa vil og adskillige Bestemmelser om hvorledes der da skulde forholdes med de udgifter, som hidtil ere udredet af Communen, i al Fald blive fjernede.

For saavidt Schouten tillige, efter de ovenbenævnte Betænkninger, er Oppæbørselsbetjente bør vel Kamret høres.

At den nuværende constituerede Skriver vedbliver sit Embede til Forandringen iværksættes kan det ikke have noget imod sig.

26 Jul.

sign. Ørsted

Samtlige voterende⁹¹⁾ skrev: »Heri enig« eller »Ligeledes«, også præsidenten Frederik Julius Kaas, der var irriteret over Ørstedes energi. (»Knægten vil herske over os alle i Collegio«, skrev han i et brev til sin kollega, Møsting).⁹²⁾

Danske Kancelli indstillede:

at den ved St. Magleby Sogns Ret konstituerede schout og skriver skulle vedblive at fungere, indtil der indtræffer vakance i birkedommer- og skriverembedet i Taarnbye Birk, og at rettergangsmåden indtil den tid skal vedblive som hidtil

at schoutjurisdiktionen skulle ophøre, når sådan vakance indtræffer, og at Amager Land tillige med Saltholm skulle udgøre en jurisdiktion under navn af Amager Birk.

at birkedommeren også skulle være skriver, som skulle udføre alle de forretninger, som efter almindelige loves forskrifter påhvilede birkedommerne og skriverne i de kongelige birker, og at retsplejen i sager, der angår St. Magleby sogn, appelsystemet og prokuratorernes møderet skulle følge de almindelige forskrifter.

at St. Magleby Sogn ligesom landets øvrige beboere skulle afgive stokkemænd og meddomsmænd, hvorimod indretningen med scheppens opfører

at St. Magleby skulle bevare sin egen forligskommission med birkedommeren som formand.

at den konstituerede schout, prokurator Hans Lauritzen fik tilsagn om at blive beskikket til birkedommer og skriver ved jurisdiktionsforandringen.

at amtmanden skulle fremkomme med forslag om et passende tingsted for det samlede Amager Lands Birk og om ansættelse af to politibetjente.

Endelig skulle Store Magleby sogns beboere tilkendegives allerhøjestes tilfredshed med det fra deres side i denne sag gjorde tilbud.

Danske Kancellis indstilling blev fulgt ved kgl. resolution 29/4 1818.⁹³⁾

91. *Rasmus Kam*, Kollegialsystemet, Juristen 1961, s. 71–91, Administrationsudvalget af 1960. I betænkning (1926), s. 6–7, om kritik af sagsbehandlingen i Danske Kancelli.

92. *Frantz Dahl*, Frederik VI og A. S. Ørsted, 1826 (1929), s. 116, *Hans Jensen*, Hist. Tidsskr. 1930–31, s. 54.

93. Collegial-Tidende 1818, s. 313–25, *Fogtman*, 1818, s. 131.

Vakancen i birkedommer- og skriver-embedet ved Taarnby birk indtrådte, da birkedommer *Erik Christophersen Kramer* døde den 15/8 1821.

Ved reskript 19/12 1821⁹⁴⁾ blev det bestemt, at Amager Birk skulle træde i funktion fra 1/1 1822. Schoutjurisdiktionen ophørte, efter at den havde eksisteret i 300 år. Schouten og skriveren blev afløst af birkedommeren, og de 7 scheepens af 4 stokkemænd.

Den hollandske jurisdiktion modstod i højere grad end de private birker enevældens bestræbelser på at skabe større jurisdiktioner ved sammenlægning af herreder og birker og ensartede retsforhold landet over.⁹⁵⁾

Et i dansk retshistorie enestående kapitel var skrevet til ende.

94. *Fogtman*, 1821, s. 384–85.

95. *J. Nellemann*, *Civilprocessens almindelige Del* (1886), s. 158–59.

II

Taarnby Birketing o. 1521–1821.

De »danske« sogne blev en selvstændig jurisdiktion.

Da den hollandske jurisdiktion blev oprettet i 1521, blev de »danske« sogne en selvstændig jurisdiktion, *Taarnby Birk*. De danske sogne var: Taarnbye, Kastrup, Mariboelille, Ullerup, Tømmerup, Sundbyøster og Sundbyvester, Raaegaard og Wibberup.¹⁾

Tinget²⁾ holdtes oprindelig – som i det gamle Amager Birk – af en *tingfoged*, *tingskriveren* samt 12 *stokkemænd*.

Taarnby Birk overlevede ligesom f. eks. Sorø, Hammershus, Fejø, Fanø og Læsø birker de omfattende sammenlægninger af herrederne til større jurisdiktioner efter 1660.³⁾ Det i 1683 oprettede *Københavns Birketing* – ved sammenlægning af Sokkelund, Smørum og Ølstykke herreder – omfattede ikke Taarnby birk »Thi Taarnbye Sogn paa Amager har sit eget Birketing som kaldes efter sognet Taarnbye Birketing og holdes hver Fredag udi Taarnby hos en Husmand, hvor Sognet har leiet Værelser og haver de ikke noget eget Tinghus.«⁴⁾

Ny Hollænderby på Frederiksberg henlagdes under Taarnby Birk 28/4 1699 og hørte under dette birk indtil 7/7 1721,⁵⁾ da det blev henlagt under *Københavns Amts Rytterdistrikt Birk*.

-
1. *Kai C. Uldall*, Årb. Kbh. (1918), s. 54, *Chr. Nicolaisen* 1922, s. 20–47. På Landsarkivet findes kommandørkaptajn *H. F. Kjærs* Samlinger til Taarnby Sogns Historie paa Amager. Samlingerne, der omfatter tiden før 1787, indeholder bl. a. fortegnelser over beboerne fordelt efter gårde og huse, mandtal efter fr. 7/7 1704 med tilføjelser efter kirkebogen, folketællingen 1787, diverse mandtal samt fæstespecifikationen.
 2. *Chr. Nicolaisen* II, s. 68–72, III, s. 222.
 3. *Poul Johs. Jørgensen*, *Salmonsens* III (1915), s. 271. Fejø udgjorde sammen med Askø og Femø et selvstændigt birk, indtil det 1/10 1919 blev lagt under Maribo ret, *Harald Jørgensen*, Den store jurisdiktionsomlægning på Lolland i 1856, Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum 1964 (1964), s. 221.
 4. *Kaj C. Uldall*, (1918), s. 43, birkedommer *Mathias Stouagers* indberetning (1751),
 5. *Chr. Nicolaisen* II, s. 151 har urigtigt anført 1716.

Fra 1721 beskikkede kongen en *birkedommer*.

Christianshavn fik 4/7 1634 beskikket en byfoged. Det var birkedommeren i Taarnby, som tillige skulle være byfoged. Ved fr. 15/10 1674 blev Christianshavn imidlertid »incorporeret og indliffuet udi den Kongelige Residents Stad Kiøbenhavn«. ⁶⁾ Magistraten, 2 borgmestre, rådmænd og byfoged blev afskediget i nåde. Kongen ville dog igen forordne en skikkelig og vederhæftig person til byfoged, der skulle bo og residere på Christianshavn for at være ved hånden, når hans hjælp ved dag eller nattetide fornøden gøres og behøves. ⁷⁾ Ligeledes skulle beskikkes en byskriver. Og for at byfogden og byskriveren desto bedre kan have deres ophold sammesteds bestemte kongen, at byfogdens og byskriverens bestillinger skulle have »Birkefogederiet og Birkeschriffueriet paa Amager annexeret og tillagt«. Dette var en konstatering af den tidligere retstilstand, idet alle byfogder havde været birkedommere i Taarnby Birk fra 1634, og alle byskrivere havde fra 1636 været birkeskrivere i Taarnby Birk. Først ved Obet Bref 31/1 1685 ⁸⁾ blev det bestemt, at Christianshavns Bytings forretninger herefter skal være Kjøbenhavns Byting og dets betjente underlagt. Da regimentsskrivernes skiftejurisdiktion blev inddraget, blev amtsforvalteren i Københavns Amt tillige skifteforvalter i Taarnby. ⁹⁾

Tingstedet i Taarnby Birk var oprindelig i den kgl. Ladegaard, men flyttedes i 1701 til *Røde kro* eller *Rødegaard* (»Svanelejegaard«) i Sundbyøster. Kroen, som stammede fra 1664, blev i det 18. århundrede den betydeligste i sognet, dels som sæde for birkeretten og dels som bedested under de kongelige svanejagter på Fælleden ¹⁰⁾. I 1742 flyttedes tingstedet igen til Tårnby, hvilket gav anledning til kraftige besværinger fra birkedommeren *Mathias Stouager* i en indberetning fra 1751. Han beklagede sig over sin stilling lige fra hans ansættelse 1741: »Siden den Tid haver min Plage derved været saagot som nye hver Morgen dog Gudskelov ufor skyldt, Gud kender de skyldige«. Han sigtede til flytningen af tingstedet

6. *O. Nielsen*, Kristianshavn som selvstændig Købstad, Medl. Kbhn. 1885, s. 247–89.

7. Sjæl. Reg. 29. 424.

8. *Fogtman* 1685, s. 271, 1674, s. 121.

9. *J. O. Hansen*, Systematisk Fremstilling af det Danske Skiftevesen (1837), s. 12.

10. *Chr. Nicolaisen III*, s. 218 og 223–25 og *Christian Elling*, Rejse paa Amager (1945), s. 18–20, med fotografier, Pl. 1–3, Borgerrepræsentationens forhandlinger 1962–63, Tillæg, s. 55–56, 309 ff., *F. Hendriksen*, Københavnske Billeder fra det nittende Aarhundrede (1926), s. 120.

fra Sundbyøster til Taarnby og fortsætter: »fra den Tiid af giek ald min Fortjeneste bort udi Vogn- eller Hesteleie til og fra Tinget.« Embedet havde altid været for lille til at leve af, især siden det blev adskilt fra byfogedembedet på Christianshavn og søfiskaltjenesten. De visse indkomster var 30 rdl. i godtgørelse for gården, ca. 31 rdl. i afløsning for korn samt 2 læs brænde. Sportlerne indbragte lidet eller intet, »mange Gange sættes Retten da slet intet er at forrette«. Totalindtægten blev højst 100 rdl. årlig.¹¹⁾ Fra 1781–88 fandtes tingstedet igen på »Svanelejegaard«. I 1788 androg birkedommer *Christopher Kindler* om at måtte flytte tingstedet til sit hus i Taarnby, og ved reskript 28/3 1788 blev tingstedet »som nogle Aar har været holdt i Sundby-Øster« igen flyttet til Taarnby »som da nu Vejene til Samme ere istandsatte, anses for det beleiligste Sted i bemeldte Birk.« Det holdtes derefter i birkedommer Kindlers hus, »mod den sædvanlige Betaling.«¹²⁾ Ved reskript 14/6 1793 efter birkedommer Kramers ansøgning blev tinget igen flyttet til Sundby Vester i et *Mathias Howits* tilhørende hus,¹³⁾ »som da Landevejen løber tæt der forbi, anses for det beleiligste Sted i Birket«. Det var kroen »Stjerneholm«. Efter 1800 holdtes tinget dels der, dels hos møller *Strand*, »udenfor Amagerport« og endelig på »*Oliegreen*«, hvor birkedommer Kramer da boede.

Arresthuset var på Blaataarn.

Birkedommeren i Taarnby var desuden *auktionsholder*. Fra 1733 var han *søfiskal* og fra 1795 *forligskommissær*.

Oprindelig har dommerembedet været ganske vellønnet. Tingfogderne, der var fritaget for landgilde, delte retsgebyrer og sportler med skriverne. De oppebar dommerkorn, som udgjorde ca. 15 tdr. byg. Fra 1721, hvor tingfogderne afløstes af birkefogderne, har lønnen været ca. 100 sletdaler.¹⁴⁾ Derimod var det senere birkedommerembede ikke fedt. Dommer og skriver delte stadig retsgebyrer og sportler, og birkedommeren havde 50 rdl. af en gård i Kastrup, samt 31 rdl. i dommerkorn, 2 mk. af hver gård i birket.¹⁵⁾ Den første birkedommer *Søren Jacobsen Deyel*, gik fra embedet i armod, og hans efterfølger, prokurator *Mathias Jacobsen*

11. *Kai Fr. Hammerich* (1931), s. 106.

12. *Fogtman*, 1788, s. 317, cfr. *Chr. Nicolaisen III*, s. 223.

13. *Fogtman* 1793, s. 152.

14. *Chr. Nicolaisen II*, s. 70–71.

15. *Chr. Nicolaisen III*, s. 224.

Stouager (1741–52), havde det ikke stort bedre.¹⁶⁾ De to sidste birkedommere i Taarnby *Christopher Kindler* (1785–92) og *Erik Christophersen Kramer* (1792–1821) søgte begge om at blive skifteforvalter. Bestillingen kunne imidlertid ikke fratages amtsforvalteren. I 1799 ansøgte Kramer om kongens bemyndigelse til »om han ved at forskaaffe sig et armeret Fartøj, kunde bemyndiges til at gøre Jagt (formentlig i farvandet mellem Amager og Sverige) paa de Seilere, der maatte være mistænkte for at have Passagerer inden Borge, som hørte hjemme her i Landet, og søgte, uden at have behørigt Reisepas m. v., at drage til Sverige.« Admiralitetet havde ingen indvendinger, og Kancelliet var fuldkommen enig.¹⁷⁾

Den 13/11 1801 blev birkedommer Kramer tillige udnævnt til birkeskriver på vilkår »at fratræde samme embede om fornødent gøres«. I 1820 fik han konfirmation på prokuratorbevillingen af 1776, fordi han sad i ringe kår, og fordi han i sin høje alder ikke kunne forvente forfremmelse til bedre embede.¹⁸⁾

*O. Nielsen*¹⁹⁾ har givet en fortegnelse over birkedommerne i Taarnby og byfogderne i Christianshavn 1634–85.

1634–1636 *Johan Lauridsen*.

1636–1654 *Oluf Stensen*, 30/6 1636.

1654–1654 *Peder Jensen Hellekrands*, 9/5 1654, død oktober 1654.

1654–1658 *Søren Pedersen*, 17/10 1654, død febr. 1658

1658–1663 *Ingvold Karstensen*, 16/3 1658–27/10 1663.

1663–1664 *Harder Bulcher* (Bølleke), 24/8 1663.

1664–1666 *Samuel Thomesen*, 26/4 (9/4 1664) til 20/3 1666.

1666–1668 *Anders Nielsen*, (9/3 1666), død febr. 1668.

1668–1668 *David Spormand*, 10/3 1668 (12/2 1668) til sin død i okt. s. å.

1668–1674 *Erik Pedersen Grøn*, 17/11 1668–15/10 1674, da Christianshavn blev lagt under København. Død i Helsingør 4/2 1677.

16. *Kai Fr. Hammerich*, (1931), s. 166.

17. *Fogtman* 1799–1800, s. 32–33.

18. *H. Hjorth-Nielsen*, *Danske Prokuratorer 1660–1869* (1935), s. 195, cfr. *Chr. Nicolaisen* III, s. 225, hvorefter han blev ret velhavende.

19. S. 281–82, jfr. *Harald Jørgensen*, *Retsbetjentarkiver*, (1966), s. 1–2, der uafhængig af O. Nielsen angiver byfogder og birkedommere fra 1663, det i parentes angivne er uoverensstemmelser med O. Nielsen eller tilføjelser. *Chr. Ni-*

1674–1685 *Peder Villadsen*, 3/11 1674 (15/10 1674) til 31/1 1685, da byfogedembedet blev nedlagt (10/1 1685).

Efter at byfogedembedet var nedlagt på Christianshavn fulgte som birkedommere i Taarnby Birk²⁰⁾

1685–1703 *Henrik Schrøder*, 10/1 1685. Herefter skulle han være beskikket, inden Christianshavns Byting blev nedlagt 31/1 1685.

1703–1720 *Jens Pedersen Oldenburg*, 13/6 1703.

1720–1741 *Søren Jacobsen Deyel*, 15/11 1720.

1741–1752 *Mathias Jacobsen Stouager*, 14/4 1741.²¹⁾

1752–1785 *Jens Nicolaj Schmidt*, født 24/8 1716, exam. jur. 1750, birkefoged 18/2 1752, prokurator for alle over- og underretter i Danmark, Taarnby Birk undtaget 22/9 1752, opgav sit bo som fallit 16/10 1766, men fik boet udleveret 4/4 1767 med kreditorernes samtykke. Levede i sine sidste år på Rødegård (Svanelejegaard). Død 17/11 1785 som ret velstående.²²⁾

1785–1792 *Christoffer Kindler*, 11/1 1785, født 1743, student (Christiania) 1763, exam. jur. 1763, herredsskriver i Øster og Vester Flakkebjerg herred 1781, birkedommer i Taarnby Birk 11/1 1785, byfoged i Nykøbing S., Birkedommer i Dragsholm Birk samt vejer og overmåler i Nykøbing 17/8 1792. Død 18/7 1801 i Nykøbing.²³⁾

colaisen II, s. 70, har 1636–54 Oluf Steen, 1654–58 Søren Jespersen, 1674–87 Peder Villadsen, og enkelte mindre afvigelser. Se også *M. Vogelius*, Christianshavn som selvstændig Købstad (1924), s. 48–49.

20. *Harald Jørgensen*, Retsbetjentarkiver (1966), s. 1, *Chr. Nicolaisen* II, s. 70, anfører Henrik Schrøder som konstitueret(?), Niels Pedersen 1688–1708(?) og Jens Pedersen Oldenburg 1708–20.

21. Stouager blev ved Sjællandsfar Landstingsdom 22/1 1749 frifundet i en mod ham rejst tiltale for ikke at have ført tilsyn med birkeskriveren, der ikke havde protokolleret 66 skøder. Birkedommeren blev suspenderet, men ved Højesteretsdom 8/4 1750 blev han frifundet. 6 dommere frifandt ham, idet det manglende tilsyn med skøder og panteprotokol påhvilede amtmanden, 4 dommere ville idømme ham en bøde på 1 rdl. til Justitskassen; Højesteretsdom 1750 litra A, s. 80–83, sag nr. g. Se iverigt *H. Hjorth-Nielsen*, Danske Prokuratorer (1935), s. 320.

22. *H. Hjorth-Nielsen*, Danske Prokuratorer (1935), s. 296–97, Hist. Medl. Kbhn., 4. bd., s. 634.

23. *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen* II. s. 359.

1792–1821 *Erik Christophersen Kramer*, født 1744, cand. jur. 1766, prokurator for Hof- og Stadsretten samt for alle over- og underretter på Sjælland 1776. Birkedommer i Taarnby Birk 14/11 1792, meddelt fritagelse for at udføre delinkvent- og andre befalede sager 14/2 1795, birkeskriver 13/11 1801. Død 15/8 1821.²⁴⁾

Skriverembederne i Taarnby Birk og Christianshavns Byret var forenet 1635–85. *O. Nielsen*²⁵⁾ har opstillet følgende liste over by- og raadstueskrivere og birkeskrivere:

1636–1638 *Povl Klavsen*.

1638–1654 *Hans Pedersen*, død okt. 1654.

1654–1659 *Jacob Esbensen*, 14/11 1654 til sin død i marts 1659.

1659–1685 *Hans Andersen Rønne*, 5/3 1659, men hans bestalling er først udfærdiget 21/5 1664.

Som birkeskrivere fulgte herefter:²⁶⁾

1685–1691 *Hans Andersen Rønne*.

1691–1698 *Povl Iversen*, 24/10 1691.

1698–1727 *Jonas Jonassen*, 1/3 1698.

1727–1748 *Oluף Damstrøm*, 14/3 1727 til sin død 2/3 1748.

1748–1754 *Jep Jacobsen Buch*, 15/3 1748.

1754–1768 *Mathias Merckel*, 14/6 1754.

1768–1800 *Ditlev Christian Vibe*, 15/4 1768 til sin død 19/3 1800.

1801–1821 *Erik Christophersen Kramer*, 13/11 1801 til sin død 15/8 1821.

Taarnby Birk bestod i 300 år. Det var i 1521 blevet udskilt fra Amager Birk. I 1821 blev birket lagt ind under det genoprettede Amager Birk.

24. *H. Hjorth-Nielsen*, *Danske Prokuratorer* (1935), s. 195.

25. S. 282.

26. *Harald Jørgensen*, *Retsbetjentarkiver* (1966), s. 2, *Chr. Nicolaisen II*, s. 7, er afvigende herfra.

III

Christianshavns Byting 1634–1685.

Bytinget blev oprettet fem år før Christianshavn fik købstadsprivilegier 8/6 1639 og bestod elleve år efter, at købstadsprivilegierne var ophævet 15/10 1674.

Chr. IV fik ideen til opførelse af en befæstning og havneby på den smalle halvø, der fra Amagers nordside skyder sig ud i sundet mellem Amager og Sjælland. Den nye havneby fik kongens navn: Christianshavn.¹⁾

Bebyggelsen, der blev påbegyndt i 1618, mødte mange vanskeligheder, og hverken *Chr. IV* eller *Fr. III* så den fuldført, men forinden blev Christianshavn allerede 1639 en selvstændig købstad. Christianshavn omkranses af det eneste bevarede stykke af de voldanlæg, som *Chr. IV* og *Fr. III* udbyggede, og hvor borgerskabet på Christianshavn som en selvstændig garnison med egen kommandant kæmpede mod svenskernes stormløb natten mellem 10. og 11. februar 1659. Svenskerne erobrede hverken København eller Christianshavn, men i 1674 blev Christianshavn indtaget – af København! Den selvstændige købstad blev »indkorporeret og indlivet« i hovedstaden. Det erkendtes, at det var en fejltagelse, at denne udvidelse af hovedstaden var blevet en selvstændig købstad som konkurrent til moderbyen. På den tid fulgtes de administrative og retslige inddelinger ikke ad. Christianshavn fik købstadsprivilegier 8/6 1639, men havde allerede fået et byting med en byfoged 4/7 1634, men medens magistraten, de 2 borgmestre og rådmændene, blev afskediget i nåde 15/10 1674, blev bytinget først nedlagt 31/1 1685. Bytinget blev således oprettet 5 år før Christianshavn fik købstadsprivilegier, og det blev først nedlagt 11 år

1. Københavns Diplomatorium III, s. 783–89, *O. Nielsen*, Christianshavn som selvstændig Købstad, Kjøbenhavn i Aarene 1536–1660 II (1885), s. 247–89, *Bering Liisberg*, Christianshavn. Udgivet i Anledning af Christianshavns 300 Aars Jubilæum den 4. Juli 1918 (1918), s. 3–6, *Chr. Nicolaisen* II, s. 69 og 104, *Mogens Lebech*, Christianshavn. En konges tanke bliver virkelighed (1955), *samme*, Christianshavn på halvvejen (1960).

efter, at købstadsprivilegierne var ophævet. Bytinget blev lagt ind under det naturlige område: Københavns Byting.

I 1617 havde kongens ingeniør, *Johan Semp*,²⁾ sit projekt til bebyggelsen færdig, og 4/7 1618 udskrev Chr. IV skat til anlægget af sin nye havneby, og for at opmuntre til at flytte derud udstedte han 15/4 1619 privilegier for nybyggerne. Enhver fik skøde på sin grund til evig arv og ejendom uden jordskyld, tolv års frihed for borgerlig skat og tynde og syv års frihed for al udførselstold – men grundene skulle opfyldes først, da det meste af den nye by lå under vand. I 1635 var der bygget meget lidt, de fleste grunde stod endnu under vand. Lensmanden, *Niels Trolle*, fik 7/6 1639 ordre til at forlange af ejerne, at de inden år og dag skulle bebygge deres grunde – under trussel om at grundene ellers blev overdraget til andre. Desuagtet udstedte Chr. IV dagen efter privilegier for Christianshavn.

Chr. IV's privilegier af 8/6 1639³⁾ fastsatte, at der udi bemeldte by skulle være tvende borgmestre, seks rådmænd, byfoged, kæmner, byskriver og anden byens øvrighed og tjenere, som der findes i andre købstæder i Sjælland, og desuden ville kongen beskikke en egen stadsret. Christianshavns indbyggere skulle for sig og deres efterkommere nyde alle de friheder og privilegier, som Helsingør nyder. De danske byer på Amager skulle være forpligtet til hver lørdag at holde en torvedag på torvet i Christianshavn, dog skulle Hollænderbyen her efter holde sin torvedag som hidtil i vor købstad København. Borgerne skulle være forpligtede til at bygge gode og ustraffelige borgerhuse og boder, »theiltegte« og med flid få byen besat og bebygget med det første.

Christianshavn fik imidlertid ikke nogen selvstændig stadsret, men 7/1 1641 blev det bestemt, at Christianshavn indtil videre skulle rette sig efter Københavns.

Christianshavns retsområde blev udvidet, idet kongen 9/1 1641 befalede, at såvel børsmesteren som de, der boede ved Børsen og på slots-

-
2. *Olaf Forchhammer*, København fra Bispetid til Borgertid, Byplanmæssig Udvikling til 1840 (1947), s. 67–73, *Vilh. Lorenzen*, Problemer i Københavns Historie 1600–1660, belyst ved samtidige Kort, Meddél. Kbhvn. 2 r IV (1929–30), s. 152–55, *Mogens Lebech*, Christianshavn på halvvejen (1960), s. 11–12.
 3. *Københavns Privilegier I* (1911), s. 653–54, 16 og 21, Fortegnelse over de udi Raadstue Arkiv bevarede gamle og vigtigste Dokumenter (1786), s. 11.

pladsen skulle svare til og under Christianshavn så længe byen var under Københavns slot.⁴⁾ De borgerlige indbyggere på Slotsholmen var både i gejstlig og verdslig henseende blevet lagt under Christianshavn.⁵⁾

I 1634 fandt kongen, at der trods alt var bygget så meget, at Christianshavn skulle være en selvstændig jurisdiktion med eget byting. Kongen beskikkede 4/7 1634 en byfoged – *Johan Lauridsen*. »Have betroet og tilskicket Os elskelig Johand Lauridsen, indvaaner udi Christianshaffn at være byfoged«. ⁶⁾ Byfogedembedet og embedet som birkefoged i Taarnby Birk hørte sammen, så længe byfogedembedet eksisterede indtil 1685. Der udstedtes instrux for byfogden, hvorefter han skulle holde forhør hver tirsdag på bytinget eller på det sted, som kongens befalingsmænd havde udvist ham, og han skulle holde en klar og rigtig tingbog. I løn fik han 80 rdl. og en sædvanlig hofklædning. Der ansattes også en *underfoged*, der skulle tiltale og ved retten forfølge alle, som misbrugte eller overtrådte de kgl. mandater, statutter og skikkelser enten ved fæstensøl, bryllup, fadderbeder, ligfølge, klædedragt og deslige. Underfogderne var: *Niels Ibsen* 1634–54, *Rasmus Mikkelsen*, *Hans Kristoffersen*, *Hans Thomesen Spend*, *Erik Pedersen Grøn* 1660–61, *Gudmand Andersen* 1664, *Povl Ibsen* 1666, *Sejer Eriksen Grøn* 1673–85. I 1661 beskikkedes *Anders Jørgensen Bager* til prokurator til at betjene godt folk i København og Christianshavn og på landet i, hvad de udi retfærdige sager til tinge eller ved rådstueretten kan have at udføre.⁷⁾ Lensmanden *Niels Trolle* og rentemestrene fik 19/7 1634 ordre til at dømme i sager, der var påkendt af byfogden, og som appelleredes til en højere domstol. Denne appelinstans har formentlig sit forbillede i Københavns Amts Oberret (Københavns Amtsstueret), som Chr. IV oprettede 10/7 1615, idet Hollænderne i Store Magleby ikke skulle appellere til Landstinget, men »for vore Amtmænd paa vort Slot Kiøbenhavn.«

Kongen tilskrev *Niels Trolle* 7/1 1636 om, at der ikke fandtes nogen byskriver, hvorover alting gik meget urigtigt til i tingbogen, så han skulle forhøre sig om en person, der var dygtig hertil. Byskriverembedet blev for-

4. K.D. I. s. 655.

5. *Olaf Forchhammer* (1947), s. 62.

6. K. D. III (1877), s. 127–28. Se om byfogderne under Taarnby Birk, s. 34, og *M. Vogelius*, *Christianshavn som selvstændig Købstad* (1924), s. 48–49.

7. *O. Nielsen* (1885), s. 282 og 287, og *M. Vogelius* (1924), s. 49–52.

enet med birkeskriverembedet i Taarnby Birk.⁸⁾ De to embeder hørte sammen, indtil bytinget blev nedlagt 1685.

Chr. IV havde gjort Christianshavn til en købstad. Han havde to formål: et merkantilt og et militært. Han ville udvikle en blomstrende handel og søfart til gavn for København, og overfor slottet, det ny store arsenal-anlæg og Bremerholm med flåden opføre en stærk befæstning, der kunne værne byen. Christianshavn havde fået privilegier af samme ordlyd som København, således at begge byer hver for sig var frie stabelpladser. Det gik imidlertid ikke efter forventning, og naboskabet blev mere til skade end gavn.

Københavns Magistrat henstillede i et andragende 17/7 1650 til kongen, at Christianshavn blev inkorporeret i København, idet der med to forskellige jurisdiktioner ikke kunne føres fornødent tilsyn, og da begge byer havde fælles næring, således at den næring der søgte til Christianshavn gik fra København. Københavns borgerskab søgte påny om indlemmelse af Christianshavn i 1658 for »al Ulempe derved at forekomme baade for Fæstningens og Kommerciens Skyld . . . men der alene at være i Byen en kgl. Byfoged, at svare sine Domme for Borgmestre og Raad, som i forrige Tid skede.«

Ved fr. 15/10 1674 blev Christianshavn, der i hele sin tid som selvstændig købstad havde ført en hensygnende tilværelse, »incorporerit og indliffuet udi den Kongelige Residents Stad Kiøbenhavn«. Magistraten, 2 borgmestre, rådmænd og byfoged blev afskediget i nåde. Der skete dog ingen ændring eller udvidelse af Magistraten og sammensætningen af de 32 mænds forsamling. Christianshavn beholdt efter indlemmelsen sit eget overformynderi, der først 1751 blev henlagt under Københavns Overformynderi.⁹⁾ Kongen ville igen forordne en skikkelig og vederhæftig person til byfoged – det blev *Peder Villadsen* fra 3/11 1674 – der skulle ho og residere på Christianshavn for at være ved hånden, når hans hjælp ved dag eller nattide fornøden gøres og behøves.¹⁰⁾ Der skulle ligeledes beskikkes en byskriver. Og for at byfogden og byskriveren desto bedre kan have deres ophold sammesteds, bestemte Kongen, at byfogdens og byskriverens bestillinger skulle have »Birkefogederiet og Birckeschriffuerriet paa Ama-

8. K. D. V. s. 183, *O. Nielsen* (1885), s. 252.

9. *Albert Fabritius og Harald Hatt*, 3. udg. (1963), s. 203.

10. Sjæll. Reg. 29.424.

ger annexeret og tillagt.« Med Amager mentes Taarnby Birk. Dette var iøvrigt en konstatering af, at den tidligere retstilstand skulle fortsætte, idet alle byfogderne tillige havde været birkefogder i Taarnby, og indtil 1659 havde de haft en gård på Amager.¹¹⁾ Rentemestrene blev 2/6 1659 tilskrevet: »Eftersom den Gaard, som byfogden i vor Købstad Christianshavn, *Ingvold Carstens*, til forn paa vort Land Amager for Birkefogdets Bestilling der paa Landet haft have, til os elskelig Peder Pedersen, Borgmester udi vor Købstad København, er vorden pantsat da beder Vi eder, at I til forskrefne Ingvold Carstens aarligen indtil videre naadigst Anordning af vores Rentekammer lader levere saa meget som Indkomsten af samme Gaard sig haver kunnet beløbe, nemlig biug halfftrede Pund, Gaasen, Høns to Par, Hafre en Tønde«.

Jurisdiktionen på Christianshavn blev imidlertid ophævet ved Obet Bref 31/1 1685, hvorefter Christianshavns Bytings forretninger herefter skal være Københavns Byting og dets betjente underlagt. Samme dag fik rentemester *Peter Brandt* ordre om, at byfogden og byskriveren i København må nyde den årlige løn, som byfogden og byskriveren i Christianshavn har haft, især byfogden til to tjenere.¹²⁾ *Riegels*¹³⁾ oplyste (1792), at i besynderlighed blev skriverne i København og Christianshavn »rettede« ved deres Skriver-Reglement af 22/3 1684.

Chr. IV's glørværdige drømme om en gylden fremtid for Christianshavn afspejlede sig i hans placering af byfogedembedet, der blev sat i en for dommerstanden usædvanlig høj klasse. Byfogden blev tillagt »en sædvanlig hofklædning.« På dette tidspunkt fandtes ingen dommer, der var tillagt en hofklædning. Dette var den første dommer i Danmark. Efter Højesterets oprettelse i 1661 fik højesteretsdommerne først ved reskript 13/8 1688 anordnet »en sær dennem selv og Retten sømmelig Klædedragt«, og uniform fik de ved kgl. resolution af 25/2 1803.¹⁴⁾

Da Land- og søetaten og hoffolkene i 1801 fik uniformer, opstod der en art »uniformmanie«.¹⁵⁾ Birkedommerne og herredsfogderne fik uniform 4/4 1800, men efter at der 5/6 1802 var oprettet et selvstændigt politi-

11. K. D. V (1882), s. 627.

12. *Fogtman* 1685, s. 271, 1674, s. 121.

13. *N. D. Riegels*, Forsøg til Femte Christians Historie (1792), s. 438.

14. *Svend Ellehøj*, Højesteret I (1961), s. 198.

15. *F. Schiern*, *Engelstoftiana*, Hist. Tidsskr. 5 r. II (1880-81), s. 373, L. Engelstofts efterladte Optegnelser.

mesterembede i Københavns Rytterdistrikt-Birk, blev det birkedommeren tilladt at bære en særlig uniform, »lig den for Personalet ved Kongens Fogeds Contoir i København bestemte«. ¹⁶⁾ Politimesteren fik også uniform, se s. 189.

Allerede ved placat 15/7 1793 havde politimesteren i København, fuldmægtigene og copisterne, politiadjudanten, torvemesteren og underbetjentene fået uniform. ¹⁷⁾ Assistenterne hos Kongens foged i København fik 27/2 1796 tilladelse til at bære uniform – kjolekraverne og opslagene af graat Manchester – og ligeledes 25/4 1800 underfogdens betjente i København, da de ofte blev fornærmede og mishandlede, fordi de ikke havde noget tegn, hvorved de var kendelige, ligesom de undertiden var blevet anset for svindlere. ¹⁸⁾ Underfogden ved Københavns Hof- og Stadsret fik ligeledes uniform 14/1 1808.

16. *Fogtman* 1802, s. 606, Danske Kancelli, 2. dep. 1800.

17. *Schou* 1793, s. 86.

18. *Fogtman* 1796, s. 364, 1800, s. 550, 1808, s. 301.

IV

Ny Hollænderbys Birketing på Frederiksberg 1651–1699.

Fr. III bevilgede 2/6 1651 20 familier fra Store Magleby tilladelse til at bosætte sig på den kgl. Ladegaards marker, hvor de byggede 20 gårde, 10 på hver side af Allegade. De fik samme privilegier som hollænderne i Store Magleby.

Hollænderne, som *Chr. II* havde indkaldt i 1521, var under *Fr. III* blevet så mange, at »deres Magleby ey var for dem alle tilstrækkelig«, og kongen besluttede derfor, også med henblik på slottets forsyninger, at skabe en ny Hollænderby. Den 2/6 1651 bevilgede *Fr. III* tyve familier fra Store Magleby »Dirick Chlausøn Reiners, Johan Chorneisøn, Peyter Jackop-sønn, Chlaus Sigbracktsønn paa deris egen och sextenn deris med Consorters Veyne« den kgl. Ladegaards marker mellem Ladegaardsaaen og Sct. Jørgens sø, 1568 tdr. land, som kongen havde erhvervet 1619–21 af Staden København. Det var den egentlige begyndelse til Frederiksberg.¹⁾

-
1. *A. Eberlin*, Frederiksberg, (1888), s. 5–30, *O. Nielsen*, Kjøbenhavn paa Holbergs Tid (1884), s. 265, *samme*, Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse, Kjøbenhavn 1536–1660 (1885), s. 401–04, *H. Weitemeyer*, Trap 3. udg. (1906) København og Frederiksberg, s. 535–38, *Chr. Nicolaisen*, II, s. 147–65, *H. F. Rørdam*, Om de tyske Menigheder i Danmark i 17de Aarhundrede, navnlig *Chr. IV's* og *Frederik III's* Tid, Kirkehistoriske Samlinger 1864–66, bd. III, s. 161–63, *Carl Bruun*, København II (1890), s. 18–20 og 371–73, *K. C. Rockstroh*, Lidt om Frederiksbergegnen mellem 1650 og 1700. Hist. Medl. Kbhn. (1913), s. 246–65, *Otto Smith*, Frederiksberg Have og Ny Hollænderby, Bidrag til deres ældste Historie og Topografi, Hist. Medl. Kbhn. (1925–26), s. 1–25, *S. F. Nørlyng*, Træk af Valbys Historie, (1934), s. 13–19, *Carl Christensen*, *C. L. Bobé* og *F. Weilbach*, Frederiksberg, Vejen gaar min Tro over Vesterbro (1937), s. 88–94, *Louis Bobé*, Holland-Danmark (1945) I, s. 284, *Gunnar Olsen*, l.c., s. 238, *K. Erslev*, Valby i gamle Dage – og nu (1949), s. 40–43, *Jørgen Hørboell*, Frederiksberg i gamle Dage, Danmark III (1943), s. 449–53, *samme*, Frederiksberg fra Bondeby til Storstad (1945), s. 16 ff., *Eiler Nystrøm*, Frederiksbergs Historie I (1942), s. 66–84, III (1953), s. 20–48, *samme*, Frederiksberg Bys Oprindelse, Frederiksberg gennem Tiderne I (1946), s. 11 ff., *Olaf Forchhammer*, København. Fra Bispetid til Borgertid (1947), s. 224–25, *Erling Stensgård*, Frederiksbergs Historie, København. Før og Nu VI (1950),

Med Allegade som bygade byggede Hollænderne 20 gårde, ti gårde på hver side.

Ifølge »Kongl. Mays. Breff« af 2/6 1651²⁾ – confirmeret og stadfæstet 20/10 1670 – skulle bønderne betale en årlig afgift på 700 rdl. eller 35 rdl. af hver gård, foruden at de forpligtede sig til visse leverancer – ugentligt 4 pund smør, 16 potter sur mælk og 12 potter sød mælk – til faste priser til Københavns slot, »hvorimod dennem och deris Efterkommere skal være tilladt at nyde der de Privilegier, som de och deris Forfædre udi dend hollandske Bye paa Amager nødt och hafft haffve«.

Dette lille nye samfund eller kommune blev kaldt »Dend Nye Hollenderbye« eller »Dett Nye Amager«. Undertiden anvendtes betegnelserne: »Lille Amager«, »Vester Amager« eller kun »Amager«.³⁾

Efter opførelsen af Frederiksberg slot, blev det befalet, at byen Ny Amager, der længe havde gået under betegnelsen »Prindsens Amager« for fremtiden skulle kaldes Frederiksberg by.⁴⁾

Beboerne i »Ny Hollænderbye« »Frederiksberg Amagerne«⁵⁾ bevarede deres ejendommelige hollandske skikke, traditioner og levesæt, og nød deres forfædres privilegier, hvorunder hørte et kommunalt selvstyre, opretholdelsen af en selvstændig jurisdiktion, og visse fra dansk ret afvigende retsregler, især indenfor arve- og skifteretten. Byen udgjorde et særligt retsområde, et slags sognebirk. I spidsen for bønderne stod her som på

s. 8–10, *Mogens Lebech*, Frederiksberg gennem 300 Aar 1651–1951 med en Indledning af *Niels Maare* (1951), s. 9–15 og 41–45, *J. Boisen Schmidt*, Trap, Danmark II 2 (1960), s. 919, *Steffen Linvald*, Frederiksberg, den gamle by ved slotsbakkens fod, (1964), s. 14–16.

2. Gengivet i *Casper Peter Rothe* (1776), s. 61–65, *A. Eberlin*, Frederiksberg (1888), s. 5–7, *Chr. Nicolaisen II*, s. 193–95, Københavns Diplomatorium III, s. 372 nr. 596. Begyndelsen af indførelsen i Danske Kancellis kopibog er gengivet i *J. Boisen Schmidt*, Sognestyret på Frederiksberg før 1857 (1957), s. 10–11, *C. F. Allen*, De tre nordiske Rigers Historie I, (1865), s. 547, *Wolf*, Encomium Regni Daniæ (1654), s. 365. Det originale privilegiebrev er gået tabt.

3. *H. Weitemeyer*, Trap. 3. udg. (1906), København og Frederiksberg, s. 535–38, *Hammerich*, Dansk Lovleksikon II (1901), s. 966, med bemærkning, at Konf. 20/10 1670, jfr. Rskr. 5/4 1674 og Ob.B. 12/7 1681 angående en Ladegaard paa Amager, angik ikke det nuværende Amager, men »Ny Hollænderby«, eller det senere »Frederiksberg«, *Theodor Gliemann*, Geographisk-Statistisk Beskrivelse over Københavns Amt (1821), s. 207, *S. Stern*, Statistisk-Topografisk Beskrivelse over Københavns Amt (1834), s. 194.

4. *L. Both*, København, historisk-topografisk beskrevet (1873), s. 525.

5. *Theodor Gliemann*, Geographisk-Statistisk Beskrivelse over Københavns Amt (1821), s. 161.

Amager en »schout« eller en »schultus«, sammen med 7 »scheppens«⁶⁾ og en retsskriver, der alle valgtes blandt beboerne, og hvis valg stadfæstedes af lensmanden, senere amtmanden. Retten bestod af disse 9 personer.

Retten blev sat langt hyppigere end i Store Magleby. Det stod måske i forbindelse med, at der i Ny Hollænderby kunne gives møde ved prokuratorer, der ofte trak sagerne i langdrag.

Retsforholdet var dog ikke helt klart. Bønderne søgte indtil 1683 til Sokkelunds herreds-ting ved retsmellemværender med personer udenfor Hollænderbyen.⁷⁾

Den selvstændige jurisdiktion blev bevaret for Ny Hollænderby, selvom Sokkelund herred i 1683 blev sammenlagt med Smørum herred og Ølstykke herred til Københavns Birketing med tingsted i Ballerup.⁸⁾

Schouten var som i Store Magleby dommer, der fungerede under lensmanden, senere amtmanden. Schouten var desuden forligsmægler, politimester, skifteforvalter, auktionsforvalter, formynder, og han styrede sognets fællesanliggender og finanser sammen med de 7 scheppens.⁹⁾

I Fr. III's privilegier havde bønderne fået overdraget jorden »for dem och deris efterkommere til Evindeligh Eyendom«. Det blev ikke evindeligt, men en periode på 48 år, fordi Hollænderne rantes af uheld på uheld. Under Svenskernes belejring af København i 1658 blev byen lagt i aske afbrændt af »De Svenske«.¹⁰⁾ Der var hverken »Stikke eller Stage«. To gange måtte de bygge deres gårde, og da der i 1665 indtrådte misvækst,

6. *Jørgen Hørbøll* (1945), s. 17, betegner dem som stokkemænd.

7. *K. C. Rockstroh*, s. 247 ff., der mener, at retssproget var dansk, jfr. *Louis Bobé*, s. 284–86, *K. Erslev*, Valby i gamle dage – og nu, (1949), s. 40–43, om en retssag i 1656, hvor Sokkelund Herredsting afsagde følgende kendelse: Saa efterdi Amagerne skal have deres egen Ret og de Valby- og Vigerslevmænd ej har bevist, at Amagerne skal søges ved Lov og Ret til Sokkelunds Herreds Ting, kan intet endeligt kendes i denne Sag, og Slotsherrens Befaling, skal da først indhentes.«

8. Jfr. *Emil Schjøttz*, *Fra Sjællandsfars Landsting. Efterretninger om en Del ved denne Domstol i Aarene 1676–1789 inkamnerede Sager* (1875), s. 32. I sag nr. 152 blev det den 9/1 1695 antaget, at en sag mod Københavns magistrat, fordi denne havde ladet grave en grøft mellem Valby mark og Københavns vesterfælled, hvilken grøft var Valby mænds græsning og fægang til hinder, maatte i henhold til D.L. 1–2–18 anlægges ved Ballerup Birketing, eftersom Valby mark ligger under denne Ret.

9. *Chr. Nicolaisen II*, s. 151.

10. *Nyerup*, *Efterretninger om Kong Friderik den Tredie*, s. 168, *L. Both* (1873), s. 424.

blev de så forarmede, at de i 1669 var i restance med 3 års afgift. Kongen forlangte gentagne gange de skyldige afgifter, der skulle bruges til »Prinsessegaarden«, der var opført i 1666.¹¹⁾ Det gik stadig tilbage for Hollænderne, og i deres tvangssituation solgte de større og mindre stykker jord fra gårdene. Ved Sjællandsfar Landsting nedsattes 19/2 1689 en kommissionsdomstol til at undersøge og pådømme afhændelserne af de ejendomme, som af kongen var tillagt indbyggerne. Dommen blev afsagt 29/4 1689.¹²⁾ I 1697 brændte 18 af gårdene – med indbo – så bønderne påny mistede alt. De var bragt til tiggerstaven. Det endte med, at en kgl. resolution 20/7 1697 befalede, at alt jord, der hørte til Ny Hollænderby skulle udlægges til høbjergning i april 1698, fordi de ikke havde overholdt de betingelser, der var stillet i privilegierne. Nogle af bønderne vendte tilbage til frænderne på »Gammel Amager«,¹³⁾ medens andre fik anvist jord til havedyrkning. Det lille ejendommelige samfund, som i sin struktur adskilte sig skarpt fra andre bondebyer var gået i opløsning. Indbyggerne var blevet så få – ca. 300 – at der ikke mere var brug for schouten og hans scheppens til at bestride de kommunale opgaver og udøve domsmyndigheden.

Ved Obet Bref af 29/4 1699 blev den Ny Hollænderby (indvånerne i Ny Hollænderby uden for Københavns Vesterbro) lagt under Taarnby Birk.¹⁴⁾ Det sidste retsmøde blev afholdt 31/8 1699, og først da blev den kgl. befaling bekendtgjort:

Taarsdagen den 31. August 1699 skult[us] Teis Pittersen, skriiver Morten Trane, ting mēd Cornelius Jansen, Albret Christian Monsen, Peder Hindsen, Jens Hansen, Cornelius Jensen, Matis Frandsen, Anders Ibsen og Cornelius Jacobsen.

Da eftter at Retten paa den sædvanlige Maade var tillyst, fremkom Kongl. Mayestætz obne Bref af følgende Indhold:

Vj Christian den femte af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, die Wenders og Gothers Hertug udj Slesvig, Holsten, Stormarn og Dytmersken, Greue udj Oldenborg og Delmen Horst, gjøre alle witterligt, at efttersom Wj for nogen Tid siden aller naadigst hauer

11. *Louis Bobé*, Danmark i Fest og Glæde II (1935), s. 140–42 og 179–80, *Knud Bokkenheuser*, Frederiksberg (1912), s. 6–9.

12. *Harald Jørgensen*, Landsarkivet (1965), s. 90, *Eiler Nystrøm* I (1942), s. 76 ff.

13. *K. C. Rockswold*, s. 263, *Chr. Nicolaisen* II, s. 162, *A. Eberlin* (1888), s. 17 ff.

14. *Casper Peter Rothe* (1776), s. 1105–06, *Fogtman* 1699, s. 757, *A. Eberlin*, s. 29–30.

for got befunden at lade udlegge Woris Ladegaards Mark her uden for Voris Kongl. Residentz Stad Kiøbenhafn til Høe Biering og Vj siden Man fornemme at Indbyggerne i den Ny Hollenderby som samme Ladegaards Mark skal haue hafft i Brug, skal een Deel af dennem der af nue haue begivet sig derfra og antaget Gaarde paa andre Steder, og at dee øfrige som er bleuen tilbage, skal nære sig af dee dennem udwiiste Hauge pladser; og saasom indbyggerne i bemeldte Ny Hollenderby hauer allernaadigst weret bevilget Rettens forwalting hus dennem self, ligē ved indbyggerne udj hollenderbyen paa gamel Amager huor Skulten dømmer og hans Domme, om de siden paa ankes, indstefnis till amtstuen saa at de ey skall hafve staaet under lands tinget. Saa haver Vi udi allernaadigste henseende till at indbyggerne i dend Nye Hollenderbye nu i tallet skal være saa forringet, at retten der ey her efter som til forn tilbørligen skal kunde blifve betient og forvaltet, allernaadigst for got befundet at anordne og befale saasom Vi og hermed anordne og befaler at indvaanerne i bemeldte Ny Hollenderby samt saa mange som paa Ladegaards Marcken er boende, skall her efter ligge under Taarnbye Birketing paa gammel Amager og der- efter Loven suare alle og een huer som dennem for noget ved Retten kunde have at till tale, huor efter de ved kommende sig allerunderdanigst haver at rete gifvet paa Vort Slot Kiøbenhafn dend 29 Aprilis Aar 1699.¹⁵⁾

Der er kun bevaret en tingbog for tiden 22/10 1681–31/8 1699 på Landsarkivet for Sjælland. Den første dom i tingbogen er dateret 22/10 1681 og indledes med »I Jesu Nafn«. Retten holdtes af »skultus Claus Isbrandtz, Skrifer Morten Trane og 8 scheppens: Pitter Pittersen, Mons Pedersen, Teis Pittersen, Crelles Jansen, Tønīs Jansen, Crelles Mej, Jan Bakker og Friderik Cornelsen. Det var et regningsmellemværende mellem smed Johan Syling og Giert Kobro. Sagen »blef opsat i otte dage, at der imidlertid deris regninger kand lequidere«. ¹⁶⁾

Det sidste retsmøde 31/8 1699, hvor Chr. V's åbne brev blev tinglyst, indledes ikke med »I Jesu Nafn«. Der mødte ikke 8 scheppens, men 8 »ting mend«.

Den gamle schout *Claus Isbrandtsen* var død 22/2 1699. Den sidste schout *Theis Pittersen* fungerede kun et halvt år. Den sidste birkeskriver, *Morten Thrane*, var tillige kromand.¹⁷⁾

Ny Hollænderby mistede samtidig sit eget tingsted, der flyttede til Taarnby. Det vides ikke, hvor tingstedet var placeret.

15. Tingbog for Ny Hollænderby 1681–1699, pag. 317b, den 31/8 1699.

16. Tingbog for Ny Hollænderby 1691–1699, pag. 1, den 22/10 1681.

17. *Chr. Nicolaisen II*, s. 164.

»Ny Hollænderby«, blev ved fr. 7/7 1721 henlagt under Københavns Amts Rytterdistrikts Birk, der havde tingsted i Ballerup.¹⁸⁾ I 82 år måtte Frederiksbergborgerne møde for retten i Ballerup, indtil 1803, da tingstedet blev flyttet til Blaataarn ved Langebro. Københavns Amts Rytterdistrikt Birk blev ved reskript 25/8 1819¹⁹⁾ delt i Nordre Birk og Søndre Birk. Frederiksberg blev henlagt under Søndre Birk. Tingstedet var stadig Blaataarn, indtil Thing- og Arresthuset på Blegdamsvejen blev taget i brug i 1848.

Frederiksberg havde under særprægede former haft sit eget birketing 1651–1699. Byens senere vækst medførte, at Frederiksberg Birk blev oprettet ved lov af 15/4 1887.

18. *Chr. Nicolaisen* II, s. 151, har urigtigt 1716.

19. *J. Boisen Schmidt*, *Trap, Danmark* II, 2, (1960), s. 919, angiver urigtigt 1816.

V

Kjøbenhavns Birketing 1683–1721.

1. *Chr. V's »Legebroder og Morskabsven«, amtmand Adam Levin Knuth foreslog 16/1 1683, at Sokkelund, Smørum og Ølstykke herreder skulle lægges sammen til et herred eller et birk.*

Den praktiske *Adam Levin Knuth*, Chr. V's »Legebroder og Morskabsven«,¹⁾ der 1/10 1682 – i en alder af 34 år – var blevet udnævnt til amtmand over Københavns amt,²⁾ tog initiativet til en sammenlægning af Sokkelund, Smørum og Ølstykke herreder.

Amtmanden sendte 16/1 1683 en indstilling (memorial) til rentemester *Peter Brandt* og Kammerkollegiet:³⁾

Saasom ieg befinder Kiøbenhafns Ambt (trende Thinge paa Amager oc Hollenderbyerne undtagen) at vere deelt udi trende Herreder, og huer Herrit sin Thingdag om Uggen, huortil er retten at betiene tuende Herridtzfogder og trei Schrifuere, som alle for deris tienister Benificeris. Da hafr ieg efter Allerunderd.t Pligt, til hans Kongl. Mat. gafn og nødte, Ambtsbetiendterne, endten huad Allernaadigst vorder paabuden, eller med bunde forefalder. Disto snarere og bedre at forrette Bønderne og lættene med tinget at opvarde Saa og endel fri Gaarder, deris rettighed at suare, Ey villet efterlade at gjøre denne

-
1. *Odin Wolff*, Greve Peder Griffenfeldts Levnet. Et Bidrag til Danmarks Historie under Kong Christian den Femte (1820), s. 35. *Knud Fabricius*, D.B.L. XII (1938), s. 7–10, betegner amtmanden som kongens soldebroder, *O. F. C. Rasmussen*, Optegnelser om Gisselfeld (1868), s. 146–78, *Carl Christiansen*, Bidrag til Dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger II (1922), s. 12, *Niels Christian Øst*, Archiv for Psychologie, Historie, Litteratur og Kunst 1824, s. 43 og 231.
 2. Samtidig fik han opsynet med Jonstrup Vange, Islevmark og Enghaverne, som tilhørte kongens stalde. Han var amtmand indtil sin død 13/1 1699. Han blev i 1681 overkammerjunker og forestod hofholdningen sammen med rentemester *Peter Brandt*, *J. Bloch* (1895), s. 7. Knuth fik efterhånden store indtægter og store kongelige gaver; han lånte dog i 1683 1600 rdl. af rentemester *Henrik Müller*, *Johan Jørgensen*, Rentemester *Henrik Müller* (1966), s. 263.
 3. Nr. 57. Sjæl. aakne Breve 3. Marts 1683.

forslaug Nemblig Om hans Kongl. Mat allernaadigst behagede, obenbemte trende til En herved at lade indrette. Og endda for at Gaardmendene ey med Thingferd schulle besuergis, kunde vel En Huusmand af huer Sogen altid ved Thinget opvarte. Huem først kom, til Thingmend indtegnis, og de sambtlige Hussmend huer i sin sogen, Fogderne till efterretning, Alt huad forkyndet blef, eller forefalt Communicere. Om samme Hussmend for deris Umag for Hofning og Schat kunde blifue fri Huilchet synis for alle vedkommende tienlig I henseende de lengst fraligende Bønder. Naar En Thing – mit i bemte trende Herreder udi Balderup blef Stiftet, ej hafuer ofuer Halfanden smaa Miil dertil, som dog ey mange saauit fra Haanden er beliggende, Og derfor til høystbemte hans Ko. Mat allernaad. Villie og de goede Herrers gotbefindende henstillis af

Velbn Hr. Rentemesters
oc sambtlig i Camers Collegie

Kjøbenhafn den
16 Janr 1683

thienstuillige
A. L. Knudt.

Amtmand Knuths indberetning blev behandlet i Rentekammeret, der den 30/1 1683 udfærdigede følgende

Resolution.

Høyædle Herr Ambtmandens Forslag om de trei Herreder til It at indrette, og suare under It Ting udi Balderup, eragtis baade bequommeligt, og at komme Kongl. Ma. Udgifter til forlættelse i det da mindre fri Gaarde til Herritzfogderne oc Herritzschrifuerne behøfuis. Den frihed for Hofning og Schat som nu Hussmand kunde bevilges udi huert Sogen fordi hand ved Thinget schulle opvarte og berette Sognefogden huad huer Tingdag passerer, eragtis og nu stor Gafn for Gaardsmendene som det tilforn forrettede, med iche liden Besuering og Forhindring fra anden deris Arbeide. Af Kongel. Mayt Rente Cammer
den 30 janvarij 1683.

P. Brandt.

N. Benzon

J. Elers.

Rentekammeret anbefalede forslaget som »bequommeligt« og pegede også på besparelserne (»forlættelsen«) af kongens udgifter.

Resolutionen var underskrevet af rentemester *Peter Brandt*, der fra 1681 var leder af rigets finansvæsen, og som sammen med Adam Levin Knuth forestod hofholdningen. Den var kontrasigneret af Brevkammerforvalter (arkivar) *Niels Benzon* (senere generalprokurør) og *Jørgen Elers*, assessor i Kammerkollegiet.

Efter at amtmændens indstilling af 16/1 1683 havde fået påtegning om Rentekammerets betænkning den 30. s. m., sendte amtmænden indstillingen til Chr. V den 7/2 1683. Han foreslog de 3 herreder »Til It Herridt Eller Birck, at Indrætte«.

Da amtmænd Knuth fremsendte sin indstilling, havde han kun beklædt stillingen som amtmænd fra 1/10 1682, altså godt 3 måneder. Han kunne med datidens samfærdselsmidler, hvis der ivotrigt var levnet ham tid, – han havde flere embeder foruden at være amtmænd – kun have nået at gennemrejse en mindre del af amtet for at skaffe sig kendskab til dette. Det administrative apparat var lidet udviklet, og der fandtes ikke oversigtskort over amts- eller herredsinndelingen. Dette må godskrives amtmænden, når der konstateres administrative fejl i hans indstilling.

Amtmænden beskrev Kjøbenhavns Amt⁴⁾ som bestående af 3 herreder, – nemlig Sokkelund, Smørum og Ølstykke herreder, men det var kun en del af Ølstykke herred, som hørte under Københavns amt, nemlig Farum, Ganløse, Slagslunde, Stenløse og Viksø samt Værløse.

Fra de 3 herredsting undtog amtmænden »trende Thinge paa Amager og Hollænderbyerne«, altså ialt 5 – men der var kun 4. Der fandtes i 1683 to Hollænderbyer, nemlig *Retten i Store Magleby*,⁵⁾ den oprindelige Hollænderby fra 1521, og Hollænderbyen på Frederiksberg, »*Ny Hollænderby*« eller »*Ny Amager*« fra 1651. Men herefter kunne der kun regnes med to ting på Amager: Christianshavns Byting, der blev nedlagt 31/1 1685, og *Taarnbye Birketing*.

Amtmænden vidste, at der kun fandtes to herredsfogder i de tre herreder, idet *Niels Jacobsen* var herredsfoged både i Smørum og Ølstykke herreder og *Hans Mikkelsen* i Sokkelund herred. Men amtmænden var af den opfattelse, at der fandtes tre herredsskrivere, der var imidlertid kun to, idet herredsfoged Hans Mikkelsen tillige var herredsskriver i Smørum herred.

4. Københavns Amt blev oprettet i 1660 af en del af det tidligere Kjøbenhavns len, nemlig Sokkelund herred, herunder Amager, Smørum herred og en del af Ølstykke herred, nemlig Viksø, Stenløse, Farum, Ganløse, Slagslunde og Værløse. Farum, Ganløse og Slagslunde blev ved reskript 25/8 1819 henlagt til Frederiksborg Amt, Stenløse og Viksø ligeledes ved fr. 7/7 1721.

5. *Casper Peter Rothe* (1776), s. 511–14, *Fogtman* 1685, s. 271, *C. E. Secher*, Danmark i ældre og nyere Tid I, Kjøbenhavns Historie (1874), s. 158–60, *Axel H. Pedersen*, Juristen 1967, s. 261–63.

2. *Chr. V oprettede Københavns Birk 3/3 1683 med tingsted i Ballerup og nedlagde de tre herredsting.*

Chr. V fulgte amtmand Knuths og Rentekammerets indstilling ved at udstede patent 3/3 1683:

G.A.V. At eftersom Vi allernaadigst kommer i erfaring, at de trende Herreder, nemlig Socklunds, Smørum oc Ølstøcke herreder herudi Københavns Amt til Voris tiennistis dissbedre befordring mageligen af en Tingfoget oc en Tingskrifver skal kunde betiennis, da hafve Vi allernaadigst for got befunden saadan anordning derom at gjøre, saasom Vi oc hermed allernaadigst Vil hafve beskicket oc anordnet, at forskrefne trende herreder skal tilsammen herefter være eet fuldkommen Birck oc kaldis Københavns Birck, hvilket Birketing skal betiennis af en Birckefoget oc en Birckeskrifver, oc indrettis oc holdis paa it sted ved Ballerup Bye, hvor Voris Amptmand her ofver Amptet eragter, at det best oc beqvemmeligst kand skee; oc ville Vi allernaadigst, at Retten der til Tinget skal administreris hver Mandag om ugen med mindre helligt indfalder, at da dend neste Søgnedag dertil brugis, hvorføre meenige Bønder oc Almue, som der i Bircket ere eller vorder boendis, hermed anbefalis, bemte Københavns Bircketing herefter at søge, oc for deris rette Vernetting at holde, saa oc der svare alle oc en hver, som dennem ved Retten for noget kunde hafve at tiltale, Oc paa det Gaardmændene ey som hiindtil med Tingfærd fra deres arbeid skulle hindris oc besværgis, saa hafver bemte Voris Amptmand dend anstalt at gjøre, at en Huusmand af hvert Sogn i deris sted altid her efter ved Tinget, naar det holdis, opvarter, oc at hvem som først til Tinget fremkommer, vorder til Tingmænd antegnede, hvilke Huusmænd skal være tilforpligtede uden nogen forsømmelse at gjøre Sognefogderne underretning om alt hvis, som paa Tinget blifver forkyndet oc ellers i andre maader kand forefalde, for hvilken deris unage oc tienniste Vi allernaadigst hafver bevilget dennem, at maa for Hofning oc Skat være fri oc forskaanede. Hvor- efter alle oc en hver Vedkommende sig allerunderdanigst hafver at rette. Ladendis det ingenlunde Gifvet etc.

Hafn, den 3. Martij 1683.º)

Samme dag – 3/3 1683 – udstedtes reskript til amtmand *Adam Levin von Knuth*:

Om Københavns Birks Indrettelse.

Vor Naade tilforn! Vi tilskikke Dig herhos et Vores aabet Brev, hvor-

6. Nr. 57 Sjæll. åbne Breve, 3. Marts 1683 (Kongl. Majts bref, anl. Københavns Birks indrettelse af trende dertil beleilig herreder, med viidere des forhold oc anordning). Patentet findes gengivet i *Casper Peter Rothe* (1758) II, s. 70–72, *samme* (1776), s. 424–26, *Fogtman*, II 1670–1699, s. 223–24.

ved Vi allernaadigst have anordnet, at de Tre Herreder, nemlig Sokkelund, Smørum og Ølstykke Herreder i Kiøbenhavns Amt skal herefter være et Birk, og kaldes Kiøbenhavns Birk, med videre des Indhold, hvilket Du strax paa de tre Tinge, som hidtildags været have, til Alles Efterretning haver at lade læse og forkynde.

Og saasom Vi allernaadigst ville, at Birke-Tinget ved Ballerup-Bye skal indrettes; Saa er Vores allernaadigste Villie og Befaling, at Du en Plads lader udviise, som Du hertil eragter best og beqvemmest at være.

Paa det og Gaardmændene ey som hidindtil fra deres Arbeyde skulle hindres og besværges; haver Du den Anstalt at gjøre, at en Huusmand af hvert Sogn i deres Sted altid herefter ved Tinget, naar det holdes, opvarter, og at hvem som først til Tinget fremkommer, til Tingemænd vorder indtegnet, hvilke Huusmænd uden nogen Forsømmelse skal gjøre Sogne-Fogderne Underretning om alt hvis, som paa Tinget bliver forkyndet, og ellers i andre Maader kand forefalde, for hvilken deres Umage og Tieneste, Vi allernaadigst ville have bevilget Dennem, at maac for Hovning og Skat være frie og forskaanede. Derefter Du Dig allerunderdanigst haver at rette. Befalendes Dig Gud & c.

Kiøbenhavn den 3 Martii 1683.

Til Stiftamtmand Hr. Adam Levin von Knudt.⁷⁾

Der nævntes i patentet intet om, at øen Amager – Christianshavns Byting, den hollandske jurisdiktion i Store Magleby og Taarnby Birk – samt den hollandske jurisdiktion på Frederiksberg »Ny Hollænderby« skulle bevares som selvstændige birker, og det nævntes heller ikke, at Københavns Birk ikke omfattede hele Ølstykke herred, men kun Farum, Ganløse, Slagslunde, Stenløse, Viksø og Værløse.

Jurisdiktionerne i de to Hollænderbyer hvilede på kgl. privilegier og kunne derfor ikke uden videre nedlægges. Man har muligvis anset det for mest praktisk, at øen Amager ikke blev inddraget under Københavns

7. *Casper Peter Rothe*, Chr. Vs Rescripter (1776), s. 424–26, jfr. *Casper Peter Rothe* (1758) II, s. 69–70. *Fogtmann*, s. 224: Rescr. (til Amtm. over Kiøbenhavns Amt), hvorved dette brev skikkes, til Foranstaltning. Der er afvigelser i gengivelserne hos *Rothe* og *Fogtmann*, idet *Fogtmann* gengiver slutningen af reskriptet som en del af patentet således: »og at hvem som først til Tinget fremkommer, vorder til Tingmænd antegnede, hvilke Huusmænd skal gjøre Sognefogderne Underretning om alt hvis som paa Tinget bliver forkyndet og ellers i andre Maader kan forefalde, samt derimod for Hovning og Skat være forskuanede.«

Birk og i hvert fald afstanden til tingstedet i Ballerup har talt til fordel herfor. Taarnby Birk blev derfor bestående sammen med Christianshavn Byting, som sang på sit sidste vers og blev ophævet allerede i 1685. Der foreligger intet om, hvorledes og hvornår der er givet meddelelse om disse indskrænkninger i patentet om Københavns Birk, men de fire birkers beståen og tingbøgerne viser, at Københavns Birk alene omfattede Sokkelund herred, Smørum herred og de nævnte byer i Ølstykke herred.

Patentet af 3/3 1683 indeholdt et sælsomt mellemspil med hensyn til tingmændene, der også skulle være »tingridere«, d.v.s. budbringere til de sogne, hvor de hørte hjemme, om hvad der tinglæstes på birketinget. »For deris Umag« skulle de været fritaget for »Hovning og Skat«. Det var en nyskabelse, der var foreslået af den fremskridtsvenlige *Adam Levin Knuth*, der havde lempet og omorganiseret hoveriet for at hjælpe bønderne på sine godser bl. a. Gisselfeld.⁸⁾ Denne bestemmelse kom kun til at gælde en stakket stund, idet den ikke blev medtaget i D.L., der trådte i kraft 1/10 1683. Det var herefter et borgerligt ombud at være tingmand.

Det var et af de mange udtryk for, at lovbestemmelserne i Chr. V's første tid krydsede hinanden i stor forvirring. »Indenfor samme område fulgte lov på lov, det var et bestandigt om igen«.⁹⁾ Der var en almindelig vakkelvornhed i Chr. V's administration.¹⁰⁾

Tiden 1685–90 var i administrativ og økonomisk henseende en tilbagegangstid. Enevælden havde arbejdet under højtryk, men nu standsede arbejdet. Enevælden kunne ikke gennemføre de love, den havde givet. Der manglede tilsyn og kontrol. Regeringsordrer blev taget tilbage kort efter, at de var givet, og hyppige var undtagelser fra gældende love.

Det er den almindelige retshistoriske opfattelse, at et birk er »et fra herredsinddelingen undtaget område, som udgør en særlig jurisdiktion«,¹¹⁾ Sammenlægningen af de 3 herreder i 1683 til et birk viser, at denne definition ikke er almengyldig.¹²⁾

8. *O. F. C. Rasmussen*, Optegnelser om Gisselfeld (1868), s. 146–178.

9. *P. Munch* I (1900), s. 83, *I. A. Fredericia*, Danmarks Riges Historie IV 1588–1699, s. 626–27.

10. *J. H. Deuntzer*, Højesteret i 1683 (1898), s. 68.

11. *Poul Johs. Jørgensen*, *Salmonsens III* (1915), s. 270–71, *Poul Meyer*, Kulturhistorisk Leksikon I (1956), s. 659, *O. A. Borum* og *Stig Juul*, Juridisk Ordbog, 3. udg. (1965), s. 28, *J. L. Frost* (1967), s. 12.

12. *Axel H. Pedersen*, *Juristen* 1965, s. 406.

Amtmand *Adam Levin Knuth* havde foreslået, at de 3 herreder skulle indrettes »till It Herridt Eller Birch«, men havde ikke foreslået noget navn på det nye herred eller birk. Chr. V kunne efter sammenlægningen betegne den nye jurisdiktion som et herred eller et birk, som han fandt det for godt. Men navnet?

Fra gammel tid udgjorde Valby, Vigerslev tilligemed Serridslev og Solbjerg et særligt retsområde, et slotsbirk, der holdt ting udenfor porten til Københavns slot. Slotsbirker havde jævnligt holdt deres ting foran slottet eller udenfor slottets port. Det var i hvert fald tilfældet ved birkerne i Frederiksborg, Kalundborg og Mariager. De fire landsbyer, Valby, Vigerslev, Serridslev og Solbjerg, udgjorde et birk, der bar navnet *Københavns Birk*. Det var dette birketing, bestående af tolv bønder, som i 1517 domfældte *Torben Oxe*. Serridslev blev ødelagt ved Københavns belejring under Fr. I, og efter at Solbjerg var nedlagt, lod Chr. IV alle landsbyens marker lægge ind under den nye kongelige ladegaard, han byggede i 1621 i krogen mellem Ladegaardsaaen og Sct. Jørgens Sø. Slotsbirket blev nedlagt i 1621, og dets område Valby og Vigerslev blev lagt ind under Sokkelund herredsting.¹³⁾ Det delte skæbne med adskillige andre tingsteder, der blev lagt ud på landet, fordi bønderne mødte drukne til tinge. Efter reskript 15/7 1635 hørte slottet under Sokkelund herred,¹⁴⁾ ikke under Københavns Byting, der fra gammel tid blev holdt under åben himmel på Gammel Torv foran Rådhuset.¹⁵⁾

Det er nærliggende at antage, at man i 1683 ganske simpelt har genoplivet den gamle betegnelse: Københavns Birketing. Man har hoppet over, hvor gærdet var lavest, uden at gøre sig tanker om, at betegnelsen ikke var særlig velvalgt. Senere anvendtes betegnelsen Københavns Amts

-
13. *H. U. Ramsing*, Tuleshøj. Et bidrag til det ældste Københavns Birk og til Sokkelunds Herreds Historie, Hist. Medl. Kbhn. VI bd. (1917–18), s. 488, *Povl Bagge* og *Stig Juul*, Smaaskrifter tilegnede professor, dr. phil Aage Friis (1940), s. 45 og s. 59, *S. F. Nørlyng*, Træk af Valbys Historie (1934), s. 10–13, *O. Karup Pedersen*, Indledningen til Sokkelunds Herreds Tingbøger 1621–22, 1625–28, s. IX–XII, *Mogens Lebech*, København og Københavnerne i 800 år (1967), s. 12–13, *samme*, Raadhusgrunden, Frederiksberg gennem Tiderne IV (1952), s. 64, *Eiler Nystrøm*, Frederiksbergs Historie I (1942), s. 24 ff.
 14. *Arne Sundbo*, Byen Solbjergs beliggenhed, Hist. Medl. Kbhn. 2. rk. III (1927–28), s. 166–71, 161, *H. U. Ramsing*, Chr. IV's Mageskifter og Erhvervelser i Anledning af Ladegaardens Anlæg, *sammesteds* 2. r. IV (1929–30), s. 295–96 og 300–01, Kort over Ny Hollænderby 1682.
 15. *V. A. Secher*, Bytinget i København, Hist. Medl. Kbhn. I (1907–08), s. 301–09.

Birketing, som i hvert fald var bedre. Navnet blev bevaret i Københavns Amts Rytterdistrikts Birketing 1721–1819 og Københavns Amts Søndre Birk (1819–1956) og Københavns Amts Nordre Birk (1819–1965).

3. *Sammenlægningen var et led i den unge enevældes bestræbelser for at forbedre »justitien«.*

Efter statsomvæltningen 17/10 1660 påbegyndtes omlægningen af central-administrationen 26/10 1660 ved oprettelsen af Statskollegiet, Skatkammerkollegiet og Kancellikollegiet. Enevoldskongen, der havde den højeste magt og myndighed til at give love, og hans ledende mænd tog derefter fat på en forbedring af »justitien«. Deres reformiver havde først og fremmest følgende målsætning: 1) en bedre organisation af domstolene, 2) ensartede retsregler for hele landet, herunder en almindelig politiordning 3) en dommerstand, der blev lønnet således, at dommergerningen ikke længere var et bierhverv.

Enevælden spillede hurtigt sit første trumfkort ud: fr. 14/2 1661 om Højesterets oprettelse. Selvom Højesteret kun var et periodisk fungerende organ, der indtil 1774 blev indkaldt af kongen hvert år, var det et betydeligt fremskridt, at Højesteret afløste Kongens Retterting, hvori kongen på den årlige herredag havde siddet til doms sammen med rigsråder og fældet »Kongens og Rigets Raads Domme« eller »Herredagsdomme«. *Johannes Steenstrup* betragter Højesteret som en af de skønneste institutioner, som enevælden skabte og gav i arv til eftertiden.¹⁶⁾

Enevældens næste trumf blev spillet ud i 1683: Christian V's Danske Lov (D.L.). Denne lov skabte retsenhed i hele landet. D.L. gennemførte en af de reformer, som blev enevældens historiske adkomst til at bestå, som *V. A. Secher* træffende har sagt.¹⁷⁾ Der er ikke meget af lovbogens indhold, som endnu er gældende ret, men *Stig Iuul* betegner dog endnu D.L. som grundlaget for den retsorden, under hvilken vi lever. Det var et fremragende lovarbejde målt med sin tids målestok. Den blev oversat til flere sprog. Den var et håndgribeligt udtryk for, hvad dansk ret kunne frembringe. D.L. opretholdt kontinuiteten i dansk ret på en tid, hvor

16. Hist. Tidsskr. 1930–31, s. 347.

17. *V. A. Secher*, Kong Kristian V's Danske Lov og de tidligere Forsøg paa at tilvejebringe en almindelig Lovbog (1911), s. 27.

romerretten fortrængte de nationale retsordener i de fleste europæiske lande.¹⁸⁾ Romerrettens sejrsgang gjorde holdt ved Danmarks port. Vi blev forskånet for en tilsvarende retlig revolution.¹⁹⁾

Da året 1683 trådte ind i kalenderen, var landskabslovene gældende i dansk ret: de indeholdt de retsregler, som det danske samfund levede efter i tiden mellem 1200 og 1683, og de er de betydningsfuldeste danske litterære minder om middelalderen.²⁰⁾

I Sokkelund, Smørum og Ølstykke herreder var Eriks Sjællandske Lov gældende, men Hollænderne i Store Magleby, som hørte under Sokkelund herred, havde ved åbent brev 10/7 1615 fået tilladelse til at bruge »den Jyske Lovbog og Recessen« (den koldingske reces fra 1558).

Landskabslovene blev afløst af D.L., som trådte i kraft 1/10 1683.

Det var de første trin på vejen, der var taget ved at etablere Højesteret og skabe retsenhed i hele landet, men enevælden så det også som en af sine store opgaver at skabe en dommerstand, som kunne føre lovene ud i livet, en embedsstand, der havde dommerhvervet som eneste beskæftigelse.²¹⁾

Ved de gamle herreds-, birke- og byting fungerede herreds-, birke- og byfogder uden faglig uddannelse på sultelønninger. Der manglede ikke eksempler på, at de hverken kunne læse eller skrive. På Langeland blev i Chr. V's tid 3 af øens herreds- og birkefogder dømt fra embedet af Højesteret og 1 måtte afskediges for drikfældighed. Et par blev suspenderet eller mulkterede, da de i drukkenskab agerede med dragen kårde.²²⁾ Dommerhvervet var et bierhverv. De utilstrækkelige lønninger medførte, at kongen hyppigt tillod, at en enkelt person beklædte flere embeder. Så-

18. *Stig Iuul*, (1954), s. 5, *samme*, Danske Lov (1949), i forordet, *samme*, Juristen 1952, s. 133–48, *Stig Jørgensen*, Acta Jutlandica 1966, s. 7–8, T.f.R. 1966, s. 133–48, *T. Holmboe-Jensen*, Christian V's Danske Lov, Danmark (red. *Jørgen Banke* m. fl.) III (1953), s. 209–14, *Stig Iuul*, Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet, sammesteds, s. 403. En koncentreret fremstilling af lovens tilblivelseshistorie findes i *Stig Iuul*, Lov og Ret i Danmark (1942), s. 37–41, og *Ole Fenger*, Grundrids af den danske privatrets historie (1964), s. 51–63 og 92.

19. *Axel H. Pedersen*, Indledning til Advokatgerningen I, 2. udg. (1962), s. 14.

20. *Stig Iuul*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab: Fyrretyve års virksomhed (1951), s. 47–48.

21. *Poul Johs. Jørgensen* (1940), s. 559 ff., *Peter Skautrup*, Herredstinget og dets Funktioner indtil Enevælden. Festskrift tilegnet *Carl Klitgaard* (1938), s. 270. *P. Munch* I, s. 114–15.

22. *Vilh. Lütken*, Bidrag til Langelands Historie (1907–10), s. 269.

ledes ansøgte *Hans Mikkelsen*, herredsskriver i Smørum herred, i 1679 om, at han tillige måtte overtage embedet som herredsfoged i Sokkelund herred med den begrundelse, »at han bedre kunne ernære Hustru og smaa Børn, når de to Embeder blev slaaet sammen«. ²³⁾ Og *Riegels* beskrev forholdene: Imodtog da Fierde Friderich uoplyste, hungrige Rettens-Betiente, der maatte leve af Rettens Fordreielse til de Riges Fordele, saa imodtog han og en god Lov, der dog langt fra ikke var adlydt og overholdt. ²⁴⁾

Den nemmeste – og billigste måde – at forbedre dommernes økonomiske kår på var at sammenlægge to eller flere jurisdiktioner – herreder, birker – til en jurisdiktion med samme herredsfoged, ²⁵⁾ hvorved adskillige retsbetjente blev overflødige. Det første skridt blev taget ved »Obet Bref« 26/9 1662 ang. »Hasle Herredstings Afskaffelse, samt at Hasle- og Lisbjerg Herreds Indvaanere og Almue skal herefter søge bemeldte Lisbjerg Ting.« ²⁶⁾

Ved pl. 3/3 1683 fandt den næste store sammenlægning sted: Sokkelund, Smørum og Ølstykke herreder blev sammenlagt til *Kjøbenhavns Birk*, og derefter fulgte 10/11 1683 sammenlægningen af Nørre Herred og Sønder Herred til Langelands Herred. ²⁷⁾

De to første sammenlægninger medførte, at der blev givet ordre til at undersøge mulighederne i andre jurisdiktioner, ligesom der blev givet almindelige regler for sådanne sammenlægninger. Det skete ved Chr. V's reskript 16/6 1683: »Da Hans Majestæt allernaadigst er kommen i Erfaring, at her udi Siælland adskillige Herreder, saavel som og Birker, Hans Majestæt selv tilkommende, skal findes, som for deres Ringheds Skyld Rettens Betiente ey nødtorfteligen skal kunde underholde, hvilket ved endel des Forening og Sammenlæg noget skulle kunde hielpes og remederes«. Stiftamtmanden over Sjællands Stift *Otto Krabbe* ²⁸⁾ fik ordre til

23. Sjæll. Registre 1679 nr. 249.

24. *N. D. Riegels*, Forsøg til Femte Christians Historie (1729), s. 632.

25. *Poul Johs. Jørgensen*, *Salmonsens* (1915), s. 271, *A. Sørensen*, *Fra Ribe Amt 1944–47*, s. 628, *A. C. Faarholt* i *J. L. Frost* (1967), s. 59, *Peter Skautrup*, *Herredstinget og dets Funktioner*, *Festskrift til Carl Klitgaard* (1938), s. 270. *Johann Ludvig Lybecker*, *Applications-Udtog I* (1772), s. 105, anfører, at nogle by- og herredsfogedbetjeneringer er sammenføjede for deres ringheds skyld.

26. *Fogtman* 1662, s. 108.

27. *Vilh. Lütken*, *Bidrag til Langelands Historie* (1909–10), s. 177–79.

28. *Otto Krabbe*, *Til Holmegaard, Stiftsbefalingsmand over Sjællands stift og amt-*

at besøge samtlige amter i Sjællands Stift for at høre udtalelser om herredernes og birkernes »beqvæmme-ligste Sammenlæg« af amtmændene, »samt endel af Proprietairerne, som derui kunde være interesserede tilligemed de vittigste Mænd i hver Herred og Birk.« Endvidere skulle stiftamtmanden indhente oplysning om, hvor tinghusene bedst kunne placeres, »naar 2 eller 3 Herreder eller Birker bleve sammenføjede«, således at bønderne ikke havde mere end 2 mil dertil. Stiftamtmanden skulle sammen med amtmændene afgive betænkning og stille forslag.²⁹⁾

Ved åbent brev 22/12 1686 blev der givet regler for, hvorledes herrederne og birkerne i Fyn skulle annecteres og sammenlægges.³⁰⁾

Den 15/6 1686 udsendte Danske Kancelli en forespørgsel til landsdommerne om, hvilke herreder og birker der bedst kunne sammenlægges.³¹⁾ Dette resulterede i, at en meget omfattende sammenlægning gennemførtes ved åbent brev 13/3 1688³²⁾ af herrederne og birkerne i Nørre-Jylland.

A. P. Larsen³³⁾ har hævdet, at sammenlægningerne næppe i første række tilsigtede at forbedre de økonomiske kår, men at spare udgifter til dommergårde og at efterkomme forskriften i D.L. 1–5–17, hvorefter ingen herreds- eller birkefoged måtte betjene mere end et herred eller birk.

Med Rentekammerets resolution 30/1 1683 – om sammenlægningen af Sokkelund, Smørum og Ølstykke herreder – var man opmærksom på »at komme Kongl. Ma. Udgifter til Forlættelse i det da mindre fri Gaarde til Herritzfogderne og Herritzschrifuerne behøfuis«, men selvom dette også ved de senere sammenlægninger skulle have været en bagved liggende tanke, er det dog uomtvisteligt, at embedernes økonomiske kår blev forbedret ved sammenlægningerne, og at man derigennem opnåede nedskæ-

mand over Roskilde amt og det i Vordingborg amt liggende ryttergods saa og proprietærernes gods 1/10 1682–5/7 1717. Han fik rang med overskænken 1683, J. Bloch (1895), s. 2.

29. Casper Peter Rothe II (1758), s. 100, Fogtman 1683, s. 239.

30. Fogtman 1686, s. 247, Casper Peter Rothe II (1758), s. 101, 125. samme (1776), s. 603–04.

31. Sjæll. Missive nr. 217. De indkomne betænkninger findes i en pakke nummereret: Danske Kancelli C. 30 (Rigsarkivet),

32. Mogens Lebech, Jyllands gamle Retskredse, Jyske Samlinger 5. række II (1935–36), s. 169, Indlæg til sjællandske Tegnelser 15/6 1686 nr. 217. Fogtman 1688, s. 406, Casper Peter Rothe (1776), s. 696–707.

33. A. P. Larsen, Den danske Dommerforenings Medlemsblad 1932, s. 759.

ring af antallet af herredsfogder, birkefogder og skrivere, hvorved de mindst duelige gled ud af billedet.

Der er også fremsat den anskuelse, at den løn på 30 rdl., der blev fastsat ved reskript 5/4 1690, ikke var tilstrækkelig på grund af stigning i kornpriserne, og at dette gav anledning til sammenlægningerne og forhøjelse af sportlerne.³⁴⁾

Forskriften i D.L. 1-5-17 har intet betydet i denne forbindelse. Bestemmelsen var et dødt bogstav, da den blev skrevet, så betydningsløs, at man aldrig har gjort sig den ulemphed at ophæve den.³⁵⁾

Da sammenlægningerne begyndte, fandtes der ca. 350 jurisdiktioner, hvoraf $\frac{1}{3}$ var private birker, ofte ganske små med en ubetydelig territorial udstrækning, der var placeret som små øer i et herred. Grænsedragningen for de private birker hvilede udelukkende på birkepatronens private interesser, og rationelle inddelinger fandtes ikke. Disse private birker splittede ofte de gamle sogne, og det medførte, at den politimæssige myndighed i et sogn kunne være henlagt til flere personer. Det havde ved fr. 18/1 1791 været nødvendigt at fastsætte, at der herefter i alt det, som henhører til Justits- og Politie-Væsenet ikkun skal være en jurisdiktion i et sogn, og den herredsfoged eller birkedommer, som har det meste hartkorn i sognet under sin ret, skal være ene politimester, og dommer i alle sager. Ved sammenlægninger blev i mange tilfælde disse upraktiske grænsedragninger sløffet. Dette kom tillige pantevæsenet tilgode, der vanskeligt kunne føres uden inddeling i sogne.

Sammenlægningerne fik også betydning for befolkningens afstand til tingstedet, i visse tilfælde kunne afstanden blive kortere, i de fleste blev afstanden længere. I fr. 3/6 1809 om Kalds- og Birkerettigheder blev det derfor bestemt, at det ved flere embeders forening bør påses, at det under en embedsmand samlede distrikt ikke blev udstrakt videre end til 4 mil tværsigennem fra enhver af dets grænser, så at denne embedsmand, på det nærmeste, bor i midten af distriktet.

I enevældens tid gennemførtes et meget stort antal sammenlægninger – noget tal foreligger ikke. Mange private birker blev efterhånden forene-

34. *Jacob Mandix*, Om Danmarks Lovgivning i Kong Christian 5. Tid (1813), s. 5. Mandix havde tidligere skrevet om de høje kornpriser i månedsskriftet »Minerva«.

35. *Stig Juul*, Danske Lov (1949), s. 19.

de med de herreder, indenfor hvilke de var beliggende eller blev sammenlagte i jurisdiktioner, der bevarede betegnelsen birker.

Sammenlægningerne i tiden til o. 1800 blev gennemført i det væsentligste for at forbedre dommerlønningerne, men efterhånden i lige så høj grad af hensyn til retsplejen, og udelukkende af hensyn hertil, da dommerlønningerne var blevet tilfredsstillende.

Sammenlægningerne må i almindelighed betegnes som hensigtsmæssige, men nogen undersøgelse af, i hvilket omfang det senere har vist sig nødvendigt at foretage ændringer i grænserne for den nyoprettede jurisdiktion foreligger ikke. Mange forhold kan her spille ind, ikke mindst befolkningstilvæksten, tingstedets og arrestens beliggenhed. Københavns Birk gennemløb en udvikling, der illustrerer nogle af disse forhold.

Birket havde tingsted i Ballerup i 120 år, indtil 1803, da det blev flyttet til Blaataarn ved Langebro. Flytningen af tingstedet skyldtes en langvarig strid om placeringen af et nyt tinghus og af et arresthus for birketinget, og den var ikke uden forbindelse med, at birkedommer Hans Jørgen Bang i 1801 havde fået tilladelse til at holde retsmøderne på sin private bopæl i København. Flytningen af birketinget til Blaataarn, der lå udenfor birketingets jurisdiktion, et vistnok enestående tilfælde, medførte, at den tingsøgende befolkning ikke havde tingsted i deres egen jurisdiktion. Rejsen gik til København. Dette besynderlige forhold består endnu, idet en del af de i 1956 og 1965 oprettede nye retskredse har tingsted på Blegdamsvej 6, København: Gentofte, Gladsaxe, Ballerup, Tårnby. Der var i Chr. V's tid enighed om, at tingstederne skulle placeres centralt af hensyn til befolkningen, og dette princip blev også godkendt i Fr. IX's tid – men først efter en ivrig debat på Christiansborg i 1956 – og historiske tilfældigheder i forbindelse med finansielle og bygningsmæssige rationeringer har medført, at dette naturlige princip endnu ikke er ført ud i livet i de nævnte retskredse, der udgør dele af det gamle »Kjøbenhavns Birk«.

I den store jurisdiktion skete der territorielt kun nogle uvæsentlige ændringer i Sokkelund og Smørum herreder i det 18. århundrede. Men i en del af Ølstykke herred, der hørte til birket, skiftede samtlige sogne jurisdiktion i det 17. og 18. århundrede. Fr. IV's fr. 7/7 1721 om landets inddeling i rytterdistrikts-birker, hvorefter Københavns Birk fik navnet Københavns Amts Rytterdistrikts Birk, medførte, at Stenløse og Veksø blev henlagt under Frederiksborg Amts Rytterdistrikts Birk, medens Vær-

løse blev henlagt under Københavns Amts Rytterdistrikts Birketing. Da birket ved fr. 25/8 1819 blev delt i Københavns Amts Nordre Birk og Københavns Amts Søndre Birk, blev Farum, Slagslunde og Ganløse henlagt under Frederiksborg Amts Rytterdistrikts Birketing.

Birketingets territoriale område blev mindre, men befolkningstallet voksede. Den eksplosive befolkningstilvækst i dette århundrede medførte, at Søndre Birk blev nedlagt i 1956 og Nordre Birk i 1965, og der oprettedes samtidig og senere en række selvstændige retskredse.

Københavns Birketing fik i mere end en henseende en omfangsrig historie, der adskiller sig fra andre birkers og herreders.

VI

De tre herredsting – Sokkelund, Smørum og Ølstykke – der blev nedlagt i 1683.

Danmarks inddeling i herreder går tilbage til vor fjerne, skriftløse fortid. Herredets opståen er ukendt. Det kan skyldes militære, administrative, religiøse, territoriale eller andre hensyn. Hvert herred havde sit herredsting, der havde den dømmende myndighed inden for herredets grænser.¹⁾

For at et ting kunne holdes lovligt, var det foreskrevet – allerede i landskabslovene – at det nødvendige tingfolk skulle være tilstede på det lovlige tingsted og på den lovlige tingdag. I den ældste tid var det folket selv, som ledede tinget, medens kongens repræsentant, ombudsmanden, havde en fuldmægtig eller stedfortræder på tinget. Efterhånden møder *herredsfogden* som leder af tinget og som dommer, vel ofte betegnet som foged. Herredsfogden nævnes første gang i Christian I's fr. 1/9 1466.²⁾ Af det hidtil fremdragne materiale om herredsfogderne fremgår det, at disse først nævnes i begyndelsen af det 15. århundrede.³⁾

Den første herredsfoged, som nævnes i Sokkelund herred og i Smørum herred, var *Oluf Andersen* i et tingsvidne af 7/3 1445 i en retssag mellem kapitlet i København og Klostret i Esrum.⁴⁾

-
1. *Poul Rasmussen*, Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder VI (1961), s. 487–91 og den der anførte litteratur, *Poul Johs. Jørgensen* Salmonsens XI (1921), s. 345–47 og 349–50, *C. Klitgaard*, Vendsyssels Ting og Tingsteder, Vendsysselske Aarbøger 1921–22, s. 259–61, *Stig Juul*, Lov og Ret i Danmark (1942), s. 8–10, *Chr. Christensen*, Om Kjær Herreds Tingsteder, Samlinger til Jysk Historie og Topografi (1916), s. 305–38, *Hans Knudsen*, Gamle jyske Tingsteder og Retsdage med en Fortegnelse derafter for Viborg Stift, sammesteds 1919, s. 351–396, *Poul Meyer*, Bylag og sogn, Danmarks kommunale styre (1955), s. 2–3, *Stig Juul*, Trap Danmark I, 1 (1958), s. 237–38, *Gunnar Olsen*, Kronborg Vestre Birk, Holbo herred fra oldtiden til vore dage (1961), s. 26–33.
 2. *Peter Skautrup*, Herredstinget og dets Funktion indtil Enevælden, Festskrift tilædnet *Carl Klitgaard* (1938), s. 268–71.
 3. *H. K. Kristensen*, Skast herredsting, fogder og skrivere. Fra Ribe amt 1956–59, s. 226 ff.
 4. *Chr. Heilskov*, Herredsfogder i Københavns Amt indtil sidst i det 17. Aar-

De ældste ting blev holdt under åben himmel. Herredsfogden *Christen Sørensen Testrup*⁵⁾ beretter, at »Tingstederne vare indrettet paa Marken med 4re Tingstokke, som i en Firkant laa paa Stene, hvorpaa sadde Fogden og Skriveren med flere, som administrerede Rätten, saa og de 8te Mænd, som af disse Tingstokke, kaldes Stokkemænd, hvilket Ord endnu bruges, ligesom og Stockenævn i de gamle Love heraf havde sit Navn. Midt på denne Plads mellem de 4re Stokke laae en stor Steen, som endnu paa Tingstederne er tilsyne; paa denne Steen skulle Tyvene sidde, naar de skulle dømmes, hvilke Steene endnu des Aarsage kaldes Tyv-Stenen paa denne Dag.« De øvrige tilstedeværende stod opstillet udenom.

Det hele sceneri var primitivt. Tinghuse kendes først under Kristian II, og de blev vistnok først almindelige omkring 1700-tallet,⁶⁾ efter at sammenlægningen af herrederne i Jylland var begyndt i 1688.

Da de 3 herredsting i Sokkelund, Smørum og Ølstykke herreder op-
hørte i 1683, blev de gamle tingsteder nedlagt og forsvandt.⁷⁾ Der findes ikke bevaret et eneste tingsted på fri mark, hvor der har været holdt herredsting, og det forekommer ikke engang muligt i alle herreder at ud-
finde så omtrent det sted, hvor retten plejedes gennem århundreder. Til gengæld ligger der i mange herreder flere tinghøje, end der strengt taget

hundrede, Fra Københavns Amt 1950, s. 75–84. Hertil kan føjes vedr. Smørum herred:

Auge Pedersen (Pidersen) 1577–92, jfr. Danmarks Kirker (1946), s. 613, og *Axel H. Pedersen*, Af Ballerup-Maaløv Historie (1945), s. 53–58, og optegnelser af *J. P. Jørgensen* i Dansk Skolemuseums arkiv.

Laurids Agesen, Kirkeværge og sognefoged i Balderup og herredsfoged i Smørum og Lild herred, død 1623. Gravstenen fandtes på Ballerup Kirkegård, men var allerede omkr. 1758 itu, formentlig fjernet o. 1840 til Skovlunde. Omtalt i Præsteindberetningen til *Hoffmann* 1758, Danmarks Kirker (1946), s. 618 og 516, *Axel H. Pedersen* (1945), s. 15.

Om herredsfogderne i Sokkelund herred se *Chr. Heilskov*, s. 76–78.

5. *C. Testrup*, Relation om Tingene (1747), s. 38, og *Frants Thygesen*, Træk af Sønderjyllands retshistorie, Årb. Vejle 1962, s. 146 ff.
6. *Mogens Lebech*, (1936), s. 163.
7. *Svend Aakjær*, Kong Valdemars Jordebog 1926–43 II, s. 201, anfører, at Smørhem minor, Smørumnedre hørte til Ølstykke herred 1688. I en optegnelse i tingbogen for 1644–45 over de sogne, der hørte under herredet, er ikke medtaget Smørum og Maaløv sogne, *Harald Jørgensen*, Retsbetjentarkiver (1966), s. 29.

synes at være brug for.⁸⁾ Derimod findes adskillige gamle herreds- eller byting bevaret, f. eks. i Ringsted, Slangerup og Valby.⁹⁾

Forklaringen på, at der i samme herred findes flere tinghøje eller andre navne på tingsteder, er formentlig den, at tinget ofte blev flyttet i tidens løb. Det holdtes normalt på en eller ved en gammel gravhøj.¹⁰⁾

For at undersøge de gamle tingsteders beliggenhed må få og spredte oplysninger ofte stykkes sammen. De gamle domme fra herredstingene indeholder som regel ingen oplysning om, hvor tinget blev holdt. Gamle stednavne er ofte udmærkede vejledere, særligt marknavne, da omliggende agre eller høje ofte fik navn efter tinget.¹¹⁾

Herredstinget i *Sokkelund* herred¹²⁾ holdtes i Sokkelund, formentlig en lille skov syd for Buddinge i Gladsaxe sogn. Her fandtes *Tinghøj* ved vejen mellem Søborg og Gladsaxe, og tinget er formentlig oprindeligt blevet holdt her.¹³⁾ *Tinghøysager* omtales 1621 og *Thinghussedt* 1625 »huis brøestfeld der kunde findes paa, daa findes der fegle paa thill 10 dlr.s« og atter i 1629.¹⁴⁾ Markbogen 1683 nævner i Buddinge Lundwang: *Tinghøys Aas*. I skellet mellem Husum på den ene og Mørkhøj og Buddinge på den anden side fandtes den lille *Tingbæk*, der havde sit udspring i Grønnemose og i Bøgebjergs eng. Markbogen fra 1682 for Brønshøj sogn nævner *Sokkelunds Wang* i Husum, *Tingbierts Aasz* i Emdrups Lillevang: *Ting Ager Aasz*. Nord for Tinghøjen (ved en gammel vej

8. *Mogens Lebech* (1936), s. 179.

9. *Stig Iuul*, Landstinget i Ringsted, Danmark 4 (1944), s. 47–51 og Tingstene på Ringsted Torv og Sjællands Landsting (1934), Særtryk af artikler i Ringsted Folketidende af *Thorkild Gravlund*, *Arne Hoff* og *J. V. Christensen*.

10. *Kristian Hald*, Stednavne og kulturhistorie (1966), s. 37, *Poul Johs. Jørgensen*, *Salmonsens XI* (1921), s. 350, *Carl Neergaard*, *Thinghøje og Thingdysser*, Årb. f. Nordisk Oldkyndighed og Historie 1902, s. 292–327.

11. *Peter Skautrup*, *Hardiske Mål II*, Kildekritiske forudsætninger. 1. hæfte (1942), s. 29–31.

12. *Svend Aakjær*, (1926–1943) II, s. 157–58.

13. *Valdemar Møller*, *Fra Sokkelund Herred* (1924), s. 7–8 og s. 55, *C. L. B. Cramer*, *Gladsaxe-Bogen* (1949), s. 17 og 33 ff., *K. Erslev*, *Valby i gamle dage – og nu*. Valby gennem 100 år. (1949), s. 88 ff. *H. M. Ramsing*, *Tuleshøj, et Bidrag til det ældste Københavns Birk og til Sokkelunds Herreds Historie*. Hist. Medl. Kbh., 6. bd., Hft. VII (1918), s. 498–501, *A. C. Tandrup*, *Lyngby-Bogen* 1933, s. 73–75.

14. *Sokkelund Herreds Tingbøger* 1621–22, 1625–28, s. 10 og 104, og 1628–30, s. 141, udgivet ved *Ole Krarup Pedersen* (1956 og 1968).

mellem Buddinge og Mørkhøj Lundevang) lå *tinghuset*, som omtales i markbogen for Buddinge ejerlav i 1682. Det blev antagelig bygget ca. 1650.¹⁵⁾ Der blev holdt syn på det som på andre af kronens ejendomme i herredet. Det var forsvundet inden optagelsen af kortet fra 1771.

Tingvejen fra Husum til Tinghøjen blev nedlagt i 1869, og Tinghøjen blev sløffet i 1888 for at give plads for befæstningen af København. *Tinghøjbatteriet* eller *Tinghøjfortet* tog navn¹⁶⁾ efter den gamle Tinghøj. Et boligkompleks ved Gyngemosen har siden fået navnet *Tingbjerg*. Fjernsynsmasten er rejst i nærheden af det sted, hvor tinghøjen lå.

Sokkelund Herred omfattede ca. 1370, foruden de to sogne på Amager, Magleby og Taarnby (Burby) tillige København (Hafn), Brønshøj, Gentofte, Gladsaxe, Bagsværd, Lyngby og Værløsemagle (Kirke Værløse), hvorimod Søllerød hørte til Lyngby Herred.

»*Tuleshøj*«, der nævnes i en afskrift af Københavns Stadsret af 1294 i Roskildebispens jordebog, betyder muligvis tinghøjen, og det er ikke anset for udelukket, at højen ved »Stockælundæ« oprindeligt har båret navnet Tuleshøj.¹⁷⁾

Smørum herredsting blev på reformationstiden holdt i Egby Lund, Glostrup sogn.¹⁸⁾ *Smørum* herred omfattede ca. 1370 følgende sogne: Brøndby-Vester, Brøndby-Øster, Glostrup, Hersted-Vester, Hersted-Øster, Valensbæk, Ledøje, Smørum, Ballerup, Måløv og Værløse samt Herlev, Rødovre og Hvidovre af Sokkelund Herred. Fra Ledøje gik en alfarvej, Tingvejen, mod øst over *Hede Enge* og »*Hedeled*« ind på Risby bymark gennem *Stolpeled* (mellem to af Risby Vange) og *Raabers Led* til Egby Lund og Tingstedet. Herfra gik atter en tingvej gennem *Lundsled* og *Flommeled*

15. C. L. B. Cramer (1949), s. 34 og 131, Steffen Lindvald, Brønshøj, Husum og Utterslev (1962), s. 16.

16. Skrivelse af 9/9 1957 fra Københavns Magistrats 4. afdeling til Borgerrepræsentationen, C. L. B. Cramer (1949), s. 19–20, 33–35, samme, Gladsaxe gennem tiderne (1965), s. 18–19, KAB, Bygge- og boligvirksomhed 1955–1960 (1960), s. 20–25.

17. H. U. Ramsing, Tuleshøj. Et bidrag til det ældste Københavns Birks og Sokkelund Herreds Historie, Hist. Medd. Kbhn. I, VI. (1917–18), s. 489–501. Om Thulen se Svend Aakjær i Festskrift til Vilhelm Andersen (1934), s. 328 med note 33, s. 337, cfr. J. Kousgård Sørensen, Acta Philologica Scandinavica XXIII, s. 97 ff., der tager afstand fra Svend Aakjærs opfattelse. Kristian Hald, Stednavne og kulturhistorie (1966), s. 58–59, mener, at der snarere er sandsynlighed for sammensætning med mandsnavnet *Tulir*.

18. Vilh. la Cour, Hedenske Helligdomme i Danmark, Festskrift til Johs. C. H. R. Steenstrup (1915), s. 22, antager at tingstedet må have været ved Smørum.

til den gamle Roskilde Landevej. Tingvejen var oprindelig blot udlagt som tingvej, men blev senere stærkt benyttet som torvevej, ikke alene fra Ledøje, men også fra Nybølle, Hove, Gundsømagle og Jyllinge. Selv adelige herskaber fra det sydlige Horns Herred lod sig færgе over fjorden til Jyllinge for derefter, over Ledøje og ad Tingvejen, at fortsætte rejsen til København.¹⁹⁾ Senere blev tingstedet flyttet til Herstedvester, formentlig i 1577, da Lille Herred blev lagt under Smørum herred, idet det da blev befalet, at et ting skulle lægges på et belejligt sted.²⁰⁾ Tinghøj i Hersted-Vester, og *Galgebakke* med *Trippendals Galge* og *Tinghus Bakke* i Hersted-Øster vidner om, at her har været ting- og rettersteder. Herredsfoged *Knud Worm* i Smørum herred lod i 1638 tingskriveren indføre: »I Herrens Navn blev holdt Ting i Herstedvester formedelst Frost og Kulde, saa at der ikke kunde skrives i Tinghuset«. ²¹⁾

Trippendals Galge er angivet på Videnskabernes Selskabs kort fra 1766. Den lå ved foden af Herstedvester radiotårn, hvor man ved opførelsen i 1933 stødte på skeletrester.²²⁾ I Herstedøster kirkebog omtales i årene 1722–1791 adskillige henrettelser i »Trippendals Gallie paa Herstedøster Mark«, »paa Trippedal ved Herstedøster«, »paa Trippendals ved Herstedøster«, »paa Trippendals Gallie Mark«, »udi Herstedøster Mark paa Trippendal«, »paa Herstedøster Mark«.

Lille herred, der i 1577 blev lagt ind under Smørum herred, omfattede kun Sengeløse, Høje Taastrup, Thorslundemagle og Ishøj sogne, deraf kom herredets navn. Her fandtes Høje Taastrup sogn i 1683 i Kraghave Bys Norrewang *Galleagers Aass*. I Taastrup-Valbys Synder Wang: *Store Maalhøj* og *Lille Maalhøj* (ældste orig. kort: *Store* og *Lille Maalhøj*). I Sengeløse nævner Markbogen fra 1683 på Sengeløse Synder

19. J. P. Jørgensen, Historiske Optegnelser om Ledøje Sogn i ældre Tider indtil Stavnsbaandets Løsning, Årb. Kbh. 1912, s. 93–94.

20. Kancelliets Brevbøger (ved L. Laursen) VI, s. 160, Carl Neergaard 1902, s. 321.

21. Vald. Møller, Knud Worm i Ledøje, Ballerup Historiske Forenings Årshæfte (1958), s. 5.

22. Arthur Fang, Lidt om Trippendals Galge. Fra Københavns Amt 1932–33, s. 329–33, jfr. L. Both, Danmark. En historisk topografisk beskrivelse, (1854) I, s. 44, 2. udg. (1882) I, s. 40: »Nord for Vejen mellem Tornegaard og Herstedvester (den gamle Roskildevei) stod en galge, Trippendals Galge, hvor den Veifarende ofte kunne se en henrettet Forbryder dingle«. H. W. Rasmussen, Ballerup Hist. Forening, Årshæfte 1967, s. 10, P. C. Tüchsen, Af Herstedøster Kirkebog, Årb. Kbh. 1919, s. 83–89, Ejvind Tofte, Glostrup-Bogen (1964), s. 61–62.

Wang: *Gallebackis Agre*.²³⁾ *Måløv* af *Malhøgh*: minder muligvis om et historisk tingsted,²⁴⁾ idet enkelte forskere i »Målhøj«, der forekommer som oprindeligt højnavn, vil se forløbere for de senere tinghøje. Markbogen fra 1683 for Kirke-Værløse anfører i Skoufwangen: *De store og de små Tinghøys Agere, de smalle og brede Skeeberg Agre*.

I *Ølstykke herred* har der ved *Blodhøj*, nord for Slingerup, ved skellet til Jordhøj Mark, formentlig ligget et gammelt tingsted. Her fandtes endnu 1790 store og små *Fogedagre*. Det er muligt, at der til en anden tid har været holdt ting tæt nord for Jordhøj by, hvor der ligeledes i 1790 var en tinghøj.²⁵⁾

Hængehøj ved Udlejre, *Hengehøydz Aas* op mod Ølstykke og Tinghøj syd for Svedstrup og *Tinghøys Agre Aasz* i Stenløsemagle Nørre Wang 1683 minder om gamle ting- og rettersteder. I Slagslunde Kloskoufs Wang nævnes *Tingbacke Aasz*, *Tingbakkerne* på udskiftningskortet. På Knardrup mark, nu Gandløse sogn, findes en *Galgebakke*.²⁶⁾

Ølstykke herred havde i middelalderen tingsted i Slingerup, hvor også Tryherreds Ting blev holdt. Da Frederik II 18/2 1562 oprettede Frederiksborg Birk, der skulle holdes om torsdagen i Hillerød ved slottet,²⁷⁾ mistede Slingerup sit ting. Tinget blev dog flyttet tilbage til Slingerup, men i 1584 synes tinget for bestandig at være flyttet til Hillerød.²⁸⁾ Byens første tinghus opførtes 1690, det faldt sammen af ælde og brøstfældighed 1743. Et nyt blev bygget 1744, ligeledes i Møllestræde.²⁹⁾

Der er i hvert herred mange marknavne og lokaliteter: agre, åse, vange, bække, bakker og høje, der kan minde om et tingsteds beliggenhed.

23. *Svend Aakjær* (1926–43) II, s. 158.

24. *Peter Skautrup*, DSH I (1944), s. 71, *H. V. Clausen*, Aarbog for nordisk Oldkyndighed 1916, s. 165 ff, cfr. *Kristian Hald*, Stednavne og kulturhistorie (1966), s. 38, der regner med at første led er gammeldansk »mal«: banke af grus og småsten.

25. *Arne Sundbo*, Frederikssunds og Købstaden Slingerups Historie (1931), s. 86. På Udlejre mark, syd for Skjænkelsø sø, fandtes også en »Blodhøj«, *C. Carstensen*, Hjørlunde Sogns Historie (1878), s. 2.

26. *Svend Aakjær*, (1926–45) II, s. 157–58, 512.

27. *Victor Hermansen*, Hillerød Bys Historie indtil 1864, Hillerødbogen (1948), s. 18, *Arne Sundbo* (1931), s. 47.

28. *Alfred E. Nielsen*, Slingerup (1921), s. 12, *Arne Sundbo* (1931) s. 49, *A. P. Andersen*, »Tryherred« i Årb. Frederiksborg 1909, s. 72–79, *Harald Jørgensen*, Trap, Danmark III (1953), s. 238.

29. Kultur og Folkeminder ved *Anders Uhrskov* XIII (1961), s. 73.

Da der før 1683 i reglen ikke fandtes tinghuse, er tingstedet af og til blevet flyttet til forskellige steder, tinghøje, i herredet, muligvis af hensyn til herredsfogdens bopæl.³⁰⁾

Det vides, at tinghuset i *Sokkelund* herred i 1682 lå nord for tinghøjen ved en vej mellem Buddinge og Mørkhøj Lundevang, at *Smørum herredsting* på reformationstiden blev holdt i Egby Lund, og at det senere blev flyttet til Herstedvester, og at *Ølstykke herredsting* i middelalderen blev holdt i Slangerup.

Det er vor sparsomme viden om de 3 gamle herredsting, der forsvandt i 1683. De har alle taget navn efter tingstedet eller en by i herredet, navne, der hører til vort lands ældste stednavne.

Sokkelund herred hed *Steffnica provincia*³¹⁾ hos Saxo. Navnet skyldtes et ukendt sted i herredet, måske et stejlt næs. Efter *Svend Aakjær* måske et næs i det nuværende havneområde i København, men efter *Chr. Nicolaisen* muligvis en høj bakke, Valby eller Frederiksberg bakke. Denne betegnelse er urigtigt angivet som Støfnæsheret, Støvnæs eller Støfnis herred i den topografiske litteratur, da herredsnavnet skulle forudsætte et usammensat stednavn *Styfní*, oprindeligt altså *Styfnis herred*.³²⁾ Det gamle herredsnavn gik af brug i begyndelsen af det 16. århundrede og afløstes af *Sokkelund*, der formodes at stamme fra *Sokkelund* i Gladsaxe.³³⁾ I middelalderen forekommer *Sokkelund* ikke i forbindelse med herred, men kun som navn på tinget: 2/7 1349 *in placito Stocchælundæ*. 7/3 1443 *Zockelundtz thing*, *Zokkelundz thing*. Udtrykket *Sokkelunds herred* synes anvendt i et kongebrev af 5/7 1548,³⁴⁾ og der findes en del endnu ældre eksempler. Om *Sokkelund* er samme lokalitet

30. C. Testrup, Relation om Tingene (1747), s. 28, »eendeel Rættens Betjenter har søgt Tilladelse at forfløtte Tingene andetsteds hen, for deris Mageligheds Skyld«.

31. Kristian Hald, »Steffnica provincia«, Festskrift til Peter Skautrup (1956), s. 23–26, samme, Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder VI (1961), sp. 498, Knud B. Jensen, Syssel- og herredsnavne i Valdemars Jordebog, Ti afhandlinger udgivet i anledning af stednavneudvalgets 50 års jubilæum (1960), s. 58–59, John Kousgård Sørensen, Roskildebispens jordebog, sammesteds (1960), s. 217–18, 274, H. U. Ramsing, Historiske Meddelelser om København VI (1917–18), s. 496–98, Valdemar Møller, Fra Sokkelund Herred (1924), s. 7, Aage Houken, Håndbog i danske stednavne (1956), s. 152, 272, Chr. Nicolaisen, Burgby paa Amager, Arb. Kbhn. 1920, s. 70, Ib Lumholt, Ordforrådet i Sokkelunds herreds stednavne (1967), s. 43 ff.

32. Meddelt af prof. dr. phil. Kristian Hald 22/8 1960.

33. Svend Aakjær, II (1926–43), s. 513, 157.

34. Meddelt af prof. dr. jur. Stig Juul 6/2 1960. Danske Kancelliregistranter 1535–1550, s. 386.

som det gamle *Styfri* eller om tinget er blevet flyttet i løbet af middelalderen, kan næppe afgøres.

Smørum herred har navn efter sognebyen *Smørum*, der skrives *Smørhem* i Knud den Helliges gavebrev fra 1085 til Sct. Laurenti Kirke i Lund og endnu i Valdemars Jordebog, *Smørhem* minor, *Smørum* nedre. Kirkebyen *Smørum* ovre kaldes 1259 for *Smørhem* major. Efterleddet er – hem: oldnordisk – heim, hjem, bosted. Der er fremsat forskellige teorier om, hvad navnet *smør* betyder, at det var »stedet, hvor der produceres smør«, at navnet har stået i forbindelse med en gammel offerskik at henlægge smør som gave til frugtbarhedsgudinden på hellige steder, eller at *smør* i gamle stednavne kunne have betydningen »sump«, fugtige enge el. lign. *Kristian Hald* mener, at det normale utvivlsomt er, at *smør* har relation til stedets frugtbarhed, f. eks. i det almindelige »smørhullet«. ³⁵⁾ Dette stemmer med nutidig opfattelse af ordet.

På Edelsgaves mark findes rester af en stor middelalderlig borg, der har ligget på en holm, *Smørholmen* eller *Smørholm voldsted*, omflydt af Grønsøåens vanddrag. I Ballerup findes syd for Krejerupgaard ved Brydehusvejen en lavning, der tidligere har været et vandhul, og som kaldes »*Smørhullet*«. ³⁶⁾

Ølstykke herred hed oprindeligt *Jørlunde herred* (1231 Jurlundheret). Forleddet i navnet *Ølstykke* (1335 = *Ølstikkæ*) er mandsnavnet *Ølvir*. Efternavnet er *Tykke* i betydningen »tæt skov, især skov med tæt voksende buskvækst«. I *Jørlunde* (1085: *Jurlunda herathi*) er forleddet et forlængst forsvundet gammeldansk ord *iur*, en sideform til oldengelsk *eofor*, vildsvin, vildorne. Oldnordisk har bevaret sideformen *jøfurr* i den overførte betydning fyrste. ³⁷⁾ *Lund* betyder »lille skov« eller »tæt skov«. ³⁸⁾ *Jørlundes* navn minder om et gammelt kultsted, og marknavne, også på *Skænkelsø* mark tyder på hedensk gudsdyrkelse. ³⁹⁾

35. *Svend Aakjær* (1926–1953) II, s. 201, *Gunnar Knudsen*, *De danske Stednavne*, Nordisk Kultur (1939), s. 93, *Kristian Hald*, *De danske Stednavne paa »um«* (1942), s. 94–95, og *samme*, *Vore stednavne*, 2. udg. (1965), s. 56, og *samme*, *Stednavne og kulturhistorie* (1966), s. 64.

36. *J. P. Jørgensen*, *Historiske Efterretninger om Hovedgaarden Edelgave*, Årb. Kbh. 1914, s. 76, *Svend Aakjær*, *Skivebogen* 1924, s. 115–116, *Trap*, Danmark, 5. udg. II, 3 (1960), s. 1005, *Axel H. Pedersen* (1945), s. 28–29, *Knud Gormsen*, *Vore Landsbynavne*, *Ballerup-Maaløv Avis* 27/8 og 8/10 1930, *Marius Kristensen*, *Københavns Amts Landsbynavne*, Årb. Kbh. 1912, s. 131–32.

Det største bronzealderfund i Norden er gjort i 1851 i *Smørum* ovre. Det er omtalt i forbindelse med *Smørum* ovre af *Folke Bergmann*, »*Smørum* øvre. Ett bronsålders fynd och ett ortnamn«, »*Namn och Bygd*«, 1926, s. 31–38. Her omtales dog ikke det gamle voldsted »*Smørholmen*«.

37. *Kristian Hald*, *Naturparken mellem Farum og Slangerup* (1965), s. 40.

38. *Aage Houken*, *Haandbog i danske stednavne* (1956), s. 152, 272, *Frederiksborg Amts Stednavne*, udgivet af *Stednavneudvalget* (1929), s. 115, 124.

39. *Svend Aakjær* (1926–43) II, s. 157.

Ølstykke herred omfattede ca. 1370 følgende sogne: Ude-Sundby, Oppe-Sundby og Jørlunde af Lynge-Frederiksborg herred, Slagslunde, Ganløse (med Knardrup), Veksø, Ølstykke og Snodstrup af Ølstykke herred. Det fik sit nuværende navn i 1562, da Ude-Sundby og Oppe-Sundby tillige med Jørlunde sogn lagdes under Frederiksborg len. I det 17.-18. århundrede hørte Slagslunde, Ganløse og Farum sogne til Københavns amt, indtil hele herredet samledes under Frederiksborg amt 1/7 1800.

VII

Tingbyen Ballerup i 1683.

En forholdsvis stor, men ganske almindelig landsby, »beqvemmeligt« beliggende.

Amtmand *Adam Levin Knuth* foreslog, at tingstedet skulle placeres i Ballerup.¹⁾ Rentekammeret sluttede sig til forslaget, som »eragtis beqwemmeligt«. Og i patentet 3/3 1683 bestemte *Chr. V*, at birketinget skal »indrettis oc holdes paa et sted ved Ballerup Bye«.

Ballerup blev valgt som tingsted på grund af den centrale beliggenhed: »mit i bem'te trende Herreder«. I de jyske landsdommeres betænkning fra 1687, hvor de skulle udtale sig om, hvor tinghusene bedst kunne anrettes, anføres steder, som er midt i begge herrederne, eller skellet mellem begge herreder, og »næsten lige nær fra begge Rader og Sider«. Om andre forslag hedder det »omendskønt det ikke er midt udi Herrederne, saa er det dog det bekvemmeligste Sted« eller »de længst fraliggende næppe have mere end 2 Mile til Tinget . . . og somme 3 Mil.« Overalt fremhæves den afstand, »som de længst fraliggende have«.²⁾

Ballerup³⁾ var i 1683 en forholdsvis stor, men ganske almindelig landsby. Der var 13 gårde med samlet hartkorn 204,89 tdr., 5 huse med jord ansat til 0,16 tdr. og 13 huse uden hartkornsansættelse. I Skovlunde fandtes 15 gårde, i Pederstrup 4 og i Aagerup 3, d.v.s. 35 gårde i hele sognet.

En af de gamle, store udfaldsveje fra hovedstaden gik gennem Ballerup.

-
1. Ballerup er ikke omtalt i vore ældste byhistorier, *Jens Lauridsen Wolf*, »Encomion Regni Daniæ« (1654) *Resen*, *Atlas Danicus* (1688), *Erik Pontoppidan*, *Theatrum Daniæ* (1730), *Den Danske Atlas I–II* (1763–64).
 2. *Mogens Lebech*, *Jyllands gamle Retskredse*, *Jyske Samlinger* 5 R. II, s. 216 (1935–36). Birkedommeren ved Thimgaards Birk havde i 1756 4 mil til birketinget og det havde ikke været ham muligt for sig og sin familie at få nærmere belejlig bolig, *Andreas Christian Teilman*, *Anhang af Reskripter og Kollegial-Breve m.f.d. som hidtil have været utrykte* (1779), s. 129–30.
 3. *Henrik Pedersen*, *De danske Landbrug, fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Chr. V's Matrikel 1688* (1928), s. 3.

Den førte til *Abrahamstrup*, (Jægerspris). Ved Udeleje drejede vejen til Slangerup, og gennem århundreder kaldtes den *Slangerupvejen*. Men efter at *Frederikssund* stadig voksede som handelsplads – byen fik købstadsrettigheder 1665 – medens Slangerup sygnede hen og mistede sine købstadsrettigheder i 1809, kom vejen til at hedde *Frederikssundsvejen*.⁴⁾

I 1597 blev *Islevmark* indhegnet med stengærde, og den alfare vej over marken, d.v.s. København-Ballerupvejen, lagdes da udenom Enghaven.⁵⁾ I begyndelsen af det 17. århundrede blev der foretaget betydelige vandbygningsarbejder for at skaffe København vandtilførsel nordfra. 1619 var arbejdet færdigt og ved Ballerup byggedes en sluse.

I 1626 fik lensmanden *Mogens Kaas* ordre til at lægge en ny vej gennem Islev mark til Ballerup,⁶⁾ den såkaldte *Hanevadsvej* fra Islevhus over Hanevads Bro og Skovlunde, der er vist på Matrikulsarkivets ældste kort fra udskiftningstiden over Islev mark og Skovlunde.⁷⁾

I vejregistret fra 1697 regnes som hovedvej den del, der strækker sig fra Frederikssund til Ballerup Kro, og signaturen på Videnskabernes Selskabs kort af 1766 viser det samme.⁸⁾ Ballerup fik herigennem bedre forbindelse med omverdenen end mange andre landsbyer i egnen. Vejen har næppe haft synderlig betydning for oprettelsen af birketinget.

Ballerups bekvemme beliggenhed og de meget store skovarealer på egnen har utvivlsomt været medvirkende til, at den jagtglade *Frederik II* opførte en jagtgård i Ballerup.⁹⁾ Jagtgården nævnes første gang 1575. Den kongelige jagtbolig nedbrændte, men kort tid efter, 20/5 1586, fik lensmanden *Christopher Rosengaard*, besked på, at han straks med det første på et belejligt sted ved herredsfoged *Aage Pedersens* gård skulle lade opbygge et jagthus med gode værelser til kongen og dronningen.

4. *Arne Sundbo*, Vandbygningsarbejder i det 17. århundrede. Hist. Medl. København 2. Rk. III (1927–29), s. 312.

5. *Arne Sundbo*, 1. c., s. 314.

6. Kancelliets Brevbøger 23/11 1626.

7. *H. U. Ramsing*, Christian IV's mageskifter og erhvervelser i anledning af Ladegaardens anlæg, samt hans vej- og vandarbejder. Hist. Medl. København. 2. Rk. IV (1929–30), s. 326–29.

8. Cfr. *H. U. Ramsing*, 1. c., s. 328.

9. *Børge Green-Larsen*, Den kongelige jagtgård i Ballerup. Ballerup historiske Forening, Årshæfte 1954, s. 3–13, *Axel H. Pedersen*, Af Ballerup-Maaløv Historie (1945), s. 67–71, *Emil Madsen*, De kongelige Jagter og Fiskerier i det 16. Aarhundrede, Fra Arkiv og Museum 1911, s. 487–553.

Efter Frederik II's død 4/4 1588 kom *Christian IV* som regel et par gange om året til jagtgården, ofte ledsaget af fru *Kirsten Munk*. I 1620'erne var det »den udvalgte« prins Christian og de unge herrer, der dyrkede jagtens glæder omkring Ballerup. I juni 1630 var Christian IV atter på jagt her med sine sønner, og i dagene 20–22/11 1632 var kongen her igen. De jævnlige kongebesøg i Ballerup er muligvis holdt op omkring 1634, da skovrider *Kort Frederiksen* fæstede den kongelige jagtgård. Alligevel fik jagtgården en hovedreparation i 1636, da kongens bygmester *Hans Steenwinkel* og murermester *Hans Ahnemüller* fik ordre til at syne gården. Den blev senere benyttet som bedested for det kgl. personale og andre vejfarende.¹⁰⁾ Under svenskekrigen blev den brudt ned af fjenden, som benyttede materialerne til lejren ved Brønshøj.

Den 15/2 1679 blev »den store Gaard«, »Storgaarden«, der havde 31 tdr. 2 skp. 3 fdk. 1 alb. hartkorn, forpagtet af herredsfogden i Smørum *Niels Jacobsen*.¹¹⁾

I Ballerup fandtes en kgl. privilegeret landevejskro, oprettet 1521 efter *Christian II's* såkaldte gejstlige lov eller loven for landet, der bestemte, at der for hver to mil på de alfare veje på Sjælland skulle være et herberg. Her var det vejen København-Slangerup. »Item ffra Køffwenhaffn aff Slangerop udi Balerop«. Slangerup fik ligeledes kro på grund af sin beliggenhed på hovedvejen Helsingør-Roskilde. Der nævnes i Christian II's gejstlige lov stedet for 28 kroer, hvoraf de fleste eksisterer endnu, bl. a. den bekendte Roskilde Kro.¹²⁾

Kroen har siden 1690 ligget på sin nuværende plads »ved Vangeledet«.¹³⁾ *Morten Ibsen*, bosiddende på »Jagtgården«, fik den 16/2 1649 bevilling til at brygge øl og brænde brændevin af lensmanden *Oluf Brockenuus*, »eftersom han har daglig stor Søgning af Kongens Folk og andre formedelst det ligger paa alfar Vej, og ej der i Byen anden Kro skal holdes«.¹⁴⁾

10. *Børge Green-Larsen*, 1. c., s. 3–6.

11. *Arne Sundbo*, Slægten Lindberg, Birkefoged *Niels Jacobsen* i Ballerup. Personalhistorisk Tidsskr. 1959, s. 25.

12. *O. Nielsen*, Tingsteder og Kroer paa Kristjern II's Tid, Danske Samlinger 1868–69, s. 354–57, *Chr. Heilskov*, »Blade af en gammel Landevejskros Historie gennem Tiderne«, Arb. Kbhvn. 1925, s. 14, *Axel H. Pedersen*, Af Ballerup-Maaløv Historie (1945), s. 42–45.

13. *P. C. Tüchsen* (1913), s. 40.

14. *Arne Sundbo*, Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie I (1931), s. 226.

En rejsestald med ind- og udkørsel og 13 væggerum blev opført på den modsatte side af vejen, på kongens grund af *Rasmus Christensen Svejstrup*, der havde købt kroen i 1696.¹⁵⁾

Måløv Kro, der fik bevilling 1736, skulle købe sine varer i Ballerup Kro, hvoraf den i lang tid var en filial.¹⁶⁾

Ballerup havde lidt betydelig skade under svenskekrigen. *Karl Gustav* havde sin lejr på Bellahøj, og mosen ved Brydehusvejen bærer endnu navnet *Karl Gustavs Mose*.¹⁷⁾ Nord for byen findes »*Svenskemosen*«. ¹⁸⁾ Kirken blev stærkt medtaget,¹⁹⁾ og der var efter krigens afslutning kun to gårde tilbage i byen.

»Broen på Ballerup gade ved *Morten Ibsens* gård (Hedebroen) såvel som Herrehuset« var brudt ned af fjenden, der havde brugt materialerne til lejren i Brønshøj. Pederstrup og Skovlunde var fuldstændig udslettet. Skovene var skamferet.²⁰⁾ Ødelagt var også »Broen mellem Ballerup og Tinghuset«²¹⁾ Det gik langsomt med genopbygningen i Ballerup. *Kort Henrik Merker* fik i 1659 en del af kronens gods, bl. a. Ballerup og Pederstrup byer, for 4952 rigsdaler, for at kongen kunne skaffe penge til garnisonens underhold i den belejrede hovedstad. Kongen indløste byen, som var pantsat, i 1664, og da lå endnu fire gårde øde.²²⁾

Skovarealet omkring Ballerup var i det 17. århundrede af betydeligt større areal end i nutiden, hvor Københavns amt hører til de skovfattigste.²³⁾ Der var skove i Ballerup sogn, i Maaløv, og Jonstrup Vang strakte sig helt ned til Hjortespring. Ledøje skovene var et større areal, der

15. *Børge Green-Larsen*, 1. c., s. 6 og 11.

16. *Arne Sundbo*, 1. c., s. 226.

17. *Axel H. Pedersen*, *Svenske kongen i »Sagn fra Ballerup og Omegn«*, Arb. Kbhvn. 1925, s. 137, og *Valdemar Møller*, *Svenskerne i Smørum Herred 1658–60*, Arb. Kbh. 1947, s. 73–80.

18. *Knud Gormsen*, *Af Ballerup bys historie*. Bondebyen (1944), s. 5.

19. Otte mænd synede kirken i 1662 og indberettede om ødelæggelserne, Smørum Herreds Synsprotokol, *Axel H. Pedersen* (1945), s. 137.

20. *Børge Green-Larsen*, 1. c., s. 7.

21. *Valdemar Møller*, 1. c., s. 74.

22. *Børge Green-Larsen*, 1. c., s. 8.

23. *Bent Holsøe*, *Forsvundne skove i Københavns amt*, Arb. Kbh. 1932–33, s. 229–45, særligt s. 236–38, og *J. P. Jørgensen*, *Historiske Optegnelser om Ledøje-Smørum Sogne* (1925), s. 61, *S. O. Pødenphant*, *Skovene, der forsvandt, Ballerup-Maaløv Avis* 23/4 1964.

strakte sig fra Hareskov over Maaløv, Smørumnedre mark over den østlige del af Ledøje bymark helt ned til Risby. Vest for Edelgave lå Hove Lund. Men ligesom mange andre steder på Sjælland var skovene blevet stærkt ødelagt i Svenskekrigen. Om skovene ved Ballerup siges det, at »Over-skoven bestaar med middelmaadig gamle Ege, dog ikkun tynd«.

VIII

Ballerup »Thing-Huus«.

1. *»Et lidet Hus, bestaaende af to smaa Værelser, Tingstuen, som ikkuns er forsynet med Kakkellovn, men det andet indeholder en aaben Skorsten og en Retirade«.*

Birketinget skulle »indrettes og holdes paa et Sted ved Ballerup Bye, hvor Amtmanden her over Amtet eragter, at det best og beqvemmeligt kand ske«. I recessen af 1643 var det bestemt, at »Herreds- eller Birketing maa ey være i Landsbyerne, men paa andre belejlige Stæder«. Bestemmelsen blev gentaget i D.L. 1–3–2. Denne og lignende tidligere bestemmelser tilsigtede at fjerne de »Uskikkeligheder«, som ved den onde levemåde i drik havde trængt sig ind på tingstederne.¹⁾ Efter anordning 7/7 1721 skulle Kiøbenhavns Rytter-Districts Birketings Ret holdes ved Ballerup med samme birkedommer og birkeskriver. Det hidtidige tinghus skulle være birketingets tingsted.

Tinghuset lå nord for byen på (det senere) »Knudsmindes« jord, nogle få hundrede meter fra kroen. Der var derfor ingen anvendelse for D.L. 1–3–3 »Hvo som ved Tinge bygger eller bygge lader noget Kroehuus, eller Hytte, der Øl, eller anden slags Drikke at udtappe, miste hvis Drikkevarer hand med sig haver, og der foruden bøde tyve Lod Sølv til Herskabet«. Denne beliggenhed er angivet på Videnskabernes Selskabs kort fra 1766 og 1777 som »Ballerup Thing-Huus«. »Et bøsseskud Nord for Ballerup laa forhen et lille Huus, hvor Kjøbenhavns Birkething holdtes i over 100 Aar indtil 1803«, hedder det i en historisk-topografisk beskrivelse fra 1871.²⁾

I begyndelsen af århundredet påvistes endnu den såkaldte *Tinghusgrav*, der muligvis har været rettersted.³⁾ Et par hundrede meter herfra ved siden

1. *Johannes C. H. R. Steenstrup*, Danske Samlinger 1872–73, s. 233.

2. *L. Both*, Danmark, En historisk-topografisk Beskrivelse, (1871) I, s. 45, 2. udg. (1882) I, s. 41.

3. *P. C. Tüchsen*, (1913), s. 67, *Knud Gormsen*, Af Ballerup Bys Historie. Bondebyen (1944), s. 6.

af kroen ligger matr. nr. 7 a af Ballerup, »Dommergården«.⁴⁾ 400–500 m fra tingstedet findes en ejendom, matr. nr. 29 med en mose, der stadig benævnes »Skrivermosen«.⁵⁾ På udskiftningens tid omkring 1780, fandtes en »Skriverlod i »Syvendes Vænge«.⁶⁾ En fornylig anlagt vej – fra Skovvejen og parallel med Københavnsvejen – kaldes *Tingvænget*.

Men hvornår blev tinghuset bygget?

Patentets bestemmelse om, at birketinget skulle »indrettes« kunne tyde på, at der skulle opføres et tinghus. Det var på den tid almindeligt, at tingene holdtes under åben himmel. Først da sammenlægningen af herrederne blev almindelig, blev det påbudt, at der skulle opføres tinghuse, for at forhandlingerne kunne foregå i større ro og orden end på de gamle tinghøje i alskens vejre og vind.⁷⁾ Det blev pålagt befolkningen at opføre tinghuse, men fattigdommen var en hindring, hvorfor regeringen i 1712 gentog befalingen. På flere steder vedblev man at holde ting under åben himmel, andre steder holdtes tinget i en bondestue eller hos en husmand, undertiden i herredsfogdens egen stue.⁸⁾ I *Ludvig Holbergs* »Gert Westphaler« stævnes Gert til at møde i Gæsteretten »som holdes i Eftermiddag kl. 5 i Byfogdens Storestue her i Staden«. Det var almindeligt i 1723.⁹⁾

I Kommercekollegiets arkiv opbevares indberetninger (»relationer«) fra Københavns Amt fra 1743 og heri omtales tinghuset¹⁰⁾ . . . »og ved Ballerup tæt uden for samme Bye er et smukt Tinghus bleven bygget, hvor Retten hver Mandag administreres af en Birkefoged. Dog er alle disse Herreders Sogne ikke under dette Birk tingpligtige, thi Taarnbye Sogn paa Amager har sit eget Birketing, som kaldes efter Sognet Taarnbye Birketing

4. *Axel H. Pedersen*, Dommergaarden i Ballerup, Ballerup og Omegns Folkeblad 22/8 og 29/8 1956.

5. Meddelt (1959) af skatteinspektør *Christian Andersen* og landmand *Vilhelm Neumann*, Ballerup.

6. *P. C. Tüchsen* (1913), s. 42.

7. I 1660 blev der på Tune herredsting lyst, at samtlige herredsmænd skulle forfærdige og opbygge et lovligt tinghus og ikke idelig dele tinghus med andre, *Poul Hansen*, Om Tune Herreds Tingsteder og Herredsfogder, Årb. Kbhn. 1954, s. 28–38.

8. *Edvard Holm*, 1660–1720, (1886), s. 172.

9. *Nicolai Abrahams*, Procuratorstanden i Danmark indtil Midten af det 18. Aarhundrede (1902), s. 103.

10. *Kai C. Uldall*, Tilstanden i Københavns Amt 1740, Årb. Kbhn. 1918, s. 42–43.

og holdes hver Fredag ud i Taarnbye hos en Husmand, hvor Sognet har lejet Værelser, og haver de ikke noget eget Tinghus«.

*Poul Johs. Jørgensen*¹¹⁾ mener, at herredstingene kom under tag i sidste del af det 17. århundrede. Dette kan vistnok ikke fastholdes. Der foreligger vidnesbyrd om, at man et godt stykke op i det 18. årh. har holdt ting under åben himmel.¹²⁾ Taarnbye Birketing havde endnu i 1742 intet tinghus, og i Vindinge, Bjerger og Aasum herreder på Fyn fandtes så sent som i 1800 heller ikke noget tinghus, idet man benyttede et husmandshus med en eneste lille lav stue med fugtige vægge og lergulv, fire små utætte vinduer, der gav et yderst sparsomt lys.¹³⁾

Det vides ikke, hvornår tinghuset blev opført i Ballerup. Protokolltilførselen for det første retsmøde 26/3 1683 nævner ikke, hvor tinget blev holdt. Af en historisk-topografisk beskrivelse fra 1803¹⁴⁾ fremgår, at Københavns Birketing blev holdt i et lille hus Nord for Ballerup. Det peger mod 1700-tallet, muligvis før. Det er ikke udelukket, at den initiativrige amtmand *Adam Levin Knuth* har fået tinghuset opført umiddelbart efter 1683.

Tinghuset blev repareret i 1778 af tingmand *Anders Eriksen*, der sendte følgende regning:

»Regning paa den Reparation Som jeg underskrevne have bekostet og istandsat paa ting Huset ved Ballerup:

3 læs Halm a 8 Mk.	Er	4 Rdl.	» Mk.	» Sk.
6 pund tække Garn a 4 Sk.	Er	» —	1 —	8 —
1 læs Halm til Bygning		1 —	» —	» —
Arbejds løn for at tække og Rygge		3 —	» —	» —
to Vandbræder ved skorstenen		» —	1 —	8 —
til skorstenen at Spække og vitte og tiglene i tag skæget				
at udspække to tønder Kalk a 4 Mk.	Er	4 —	» —	» —
til den yderste dør en Klinke med klinkehage og				
haandfang		» —	3 —	8 —
Til sammen		14 Rdl.	2 Mk.	8 Sk.

ballerup, d. 15de Januari 1778.

Anders Eriksen«.

11. *Poul Johs. Jørgensen* (1940), s. 512.

12. *Carl Neergaard*, *Tinghøje og Tingdysser*, Årb. f. nordisk Oldkyndighed og Historie 1902, s. 299, og *Aage Reiter*, *Ulstrup Tingsteds Historie*, Fra Randers Amt XXXIX (1945), s. 113-14.

13. *Gustav Ludvig Wad*, *Personahistorisk Tidsskrift* (1905), s. 130.

14. *L. Both* (1803), I, s. 45.

P. C. Tüchsen,¹⁵⁾ der har fremdraget regningen, tilføjer, at var Anders Eriksen ikke stiv i pennen, så må han have været en god regnemester: 2 tdr. kalk a 4 mk. bliver kun 1 rdl. 2 mk., medens han får det til 4 rdl., altså det tredobbelte. Sammenlægningen er også fejl, men i hans favør, det bliver kun 13 rd. 8 sk., men han får 14 rdl. 2 mk. 8 sk. ud af det.

I en erklæring af 6/6 1797 beskriver birkedommer *Hans Jørgen Bang* det således:

»Tinghuset ligger $\frac{1}{2}$ Mil fra Byen paa en høj Bakke og har kun to Værelser, nemlig Tingstuen og en saakaldt Forsamlingsstue, som sjældent bliver benyttet om Vinteren, da der ingen Kakkellovn er. Vedkommende opholder sig derfor enten i Tingstuen eller i Kroen. I første Tilfælde bliver Stuen hurtigt overfyldt og fyldt af de ubehageligste Dunste, saa man bliver syg deraf. I sidste Tilfælde maa man lade Vedkommende afhente i Kroen. Desuden er Tinghuset forfaldent og trænger i høj Grad til Reparation«.

I et promemoria af 22/2 1803 til amtmanden uddyber birkedommeren denne beskrivelse:

»Birketingsbygningen er et lidet Hus, beliggende paa hin Side Ballerup, omtrent $\frac{1}{8}$ Mil fra Byen paa en Høj, bestaaende af 2 smaa Værelser, af hvilke Tingstuen, som ikkuns er forsynet med Kakkellovn, kan modtage omtrent 40 Personer, men det andet Værelse indeholder en aaben Skorsten og en Retirade, og det Værelse er dog det, hvor de aftrædende Vidner, indtil de fremkaldes, skal opholde dem i den haardeste Kulde, naar de ikke skal staa paa aaben Mark, eller opkaldes fra Ballerup Kro, hvilket sidste ikke sjældent skete, og derfor ofte befandtes i den Tilstand, at de fra Retten blev afviste. At det af Tingstuen indknebnede Rum er en Selvfølge at Luften, ved de mange Menneskers Ophold, blev overfyldt med forgiftige Dunster, og at den, som ville søge den renere Luft, maatte i hvilket som helst Vejrlig, endog det mest stormende søge den udenfor Tinghuset paa den aabne Mark og derved udsætte sig for den farligste Sygdom«.¹⁶⁾

Birkedommeren bedømmer i 1797 afstanden til byen til $\frac{1}{2}$ mil, men i 1803 til $\frac{1}{8}$ mil!

Efter at Ballerup i 1803 var ophørt med at være tingsted, blev tinghuset sat til auktion.

15. *P. C. Tüchsen* (1913), s. 68–69.

16. Danske Kancelli, 2. Dep. Registrant 1803, nr. 731, Angaaende at Københavns Amts Rytter Distrikts Birketings Ret for bestandig skal holdes i København og det saakaldte Blaataarn forandres til Ting- og Arresthus.

Husejer *Niels Peder Poulsen*, Smørumovre har i 1956 oplyst, at *Jens Bendtsen* ved genopførelsen af »*Stangkærgaard*« i Smørumnedre i 1810 efter en ildebrand »købte tinghuset, der siden 1803 havde ligget tomt i Ballerup. Tømmeret fra tinghuset blev flyttet til Smørumnedre, og *Jens Bendtsen* byggede et stuehus af materialerne«. Stuehuset på Stangkærgaard blev nedrevet i 1912, da et oldebarn af *Jens Bendtsen* byggede et nyt stuehus. Alt tømmeret var egetræ, og da stuehuset blev revet ned, blev tømmeret solgt til en møbelsnedker i København.¹⁷⁾

2. *Der fandtes ingen arrest. Fangerne blev indsat i Blaataarn på Københavns slot, indtil slottet blev nedrevet 1731–32.*

Ballerup Thing-Huus bestod kun af to små værelser. Der fandtes intet arresthus. Københavns Amt og Amager benyttede derfor »*Blaataarn*« som fængsel.¹⁸⁾ Der manglede i hele landet udenfor byerne arresthuse. Man var nødt til i det mindste i nogen tid at holde arrestanterne i varetægt hos bønderne. Det blev påbudt, at alle delinkventer straks efter pågribelsen skulle føres til »næste Kjøbstad, hvor dygtigt Fængsel er«. ¹⁹⁾

Blaataarn var det kendte store fangetårn i det kgl. Københavns slot.²⁰⁾ Det blev benyttet til fængsel for statsfanger af særlig art – mest kendt er *Eleonora Christines* fængselsophold – men det blev bl. a. benyttet som fængsel for de hofstjener og embedsmænd, som hørte under Hofretten og Borgretten, der var oprettet ved instrux 19/11 1681. Hofretten, D.L. 1–2–6 og 1–6–10, var værneting for kgl. embedsmænd, der var optaget i rangforordningen. Borgretten, D.L. 1–2–7, var værneting for de kgl. embedsmænd, som boede i København, og »ikke nævnedes i Rangen«. ²¹⁾ Begge blev afløst af Hof- og Stadsretten ved fr. 15/6 1771. Både Blaataarn og den øvrige del af slottet blev nedrevet af *Chr. VI* i 1731–32.

17. *S. O. Pødenphant*, Tinghuset i Ballerup, Ballerup og Omegns Folkeblad, nr. 38 for 19/9 1956, samme, Tingsted i Ballerup, mere end 100 år, Ballerup-Målbøv Avis 2/11 1967.

18. *Vald. Møller*, Hist. Medl. Kbhn. 1949–52, s. 138 om transport af fanger fra Blaataarn til forhør i Ballerup Tinghus.

19. *Edvard Holm* 1660–1720 (1885), s. 173–74.

20. *C. Chr. Andersen*, Københavns slot (1902), s. 28, *Mogens Lebech*, København Før og Nu I (1949), s. 171–72.

21. *Kai Fr. Hammerich* (1931), s. 176–77. *Harald Jørgensen*, Landsarkivet (1966), s. 46–47.

IX

Træk af dommerstandens udvikling 1683–o. 1800.

1. »Vederhæftige og uberygtede Dannemænd«.

Efter Chr. III's koldingske reces 1558 skulle lensmanden til herredsfogder beskikke »uberygtede Dannemændt som skulle skicke hwer Mandt Loug oc Rett uden Wildt.« D.L. 1–5–1 brugte dette lovsted som kilde, men tilføjede, at dommeren skulle være vederhæftig: »Dommere skulle være vederhæftige og Uberygtede Dannemænd, som skulle skikke hver Mand Lov og Ret uden vild efter den Eed de Kongen soret have, som her efter bag i Lovbogen findes indført«.¹)

Ved vederhæftig tænkes ikke på ansvaret for skiftemidler eller oppebørser, men ansvaret efter D.L. 1–5–3, hvorefter dommerne skulle erstatte den skade, som de i deres embede ved svig eller forseelse havde forårsaget.²)

Andre kvalifikationer kunne ikke kræves, heller ikke faglige, – den juridiske embedseksamen blev først indført i 1736. Der var imidlertid heller ikke i samme omfang som senere brug for kritisk viden og anvendelse af fortolkningsregler, idet lovstoffet var ret begrænset og skrevet i et sprog, som hvermand kunne forstå.

Teksten i D.L. havde et virkeligt enhedspræg, og der var anvendt en enkel retskrivning, der var forud for sin tid.³)

-
1. Kai Fr. Hammerich (1931), s. 58 ff., *samme*, Juristerne og Embedslivet, Festskrift Juridisk Eksamen (1936), s. 259–307, 278–83.
 2. Christian Brorson, Forsøg til den første Bogs Fortolkning af Chr. V's danske og norske Lov, (1797) I, s. 287–89, A. P. Larsen, Den danske Dommerforenings Medlemsblad 1932, s. 758–65, H. K. Kristensen, Øster Horne Herred (1944), s. 36. A. S. Ørsted har behandlet underdommernes ansvar for de ved højere instanser underkendte domme i Nyt Juridisk Arkiv (1815), s. 216, J. H. Deuntzer, Højesteret i 1683 (1898), s. 26–28. En række ældre domme er gengivet i Hertz, Overdomstolenes Anvendelse og Fortolkning af en Deel Lovsteder og Forordninger I (1852), s. 22–24.
 3. Peter Skautrup, DSH II (1947), s. 273–74. D.L. skulle i Fr. IV's rytterskoler fra 1721 benyttes som en læsebog, Troels G. Jørgensen, Andreas Højer, Jurist og Historiker (1961), s. 284.

Dommerne før D.L. havde som hjælpemiddel private samlinger af vigtige præjudikater af rettertingets domme. Af sådanne samlinger findes adskillige bevaret, dog foreligger ingen trykt.⁴⁾ Endvidere forelå udgaven fra 1590 af J.L. og den af herredsfogden i Faxe *Christen Osterssøn Weylle* i 1641 udgivne *Glossarium Juridicum Danico-Norwegium*, der udkom i nye oplag 1652 og 1665. Det var en leksikalt ordnet ordbog, der tillige indeholdt oversigt over anvendelse af de forskellige bødesatser i lovgivningen.

En dommer i midten af det 17. århundrede havde gode betingelser for at skaffe sig et overblik over den gældende ret og til at tage stilling til de problemer, han mødte.⁵⁾

Dommerne kaldtes birkefogder, senere birkedommere ved birketingene, herredsfogder ved herredstinget. På kongens godser blev de beskikket af kongen, på grevskaber, baronier og andre adelige godser af birkepatronen, der havde birkerettigheden.⁶⁾ Beskikkelsen skulle konfirmeres af kongen, reskript 15/7 1690, 4/1 1696 og fr. 5/5 1696. Ingen måtte tillade birke-dommere, birkefogder og birkeskrivere at beklæde retten, før den kgl. konfirmation var tinglæst. Ved Kiøbenhavns Birketing anvendtes betegnelsen herredsfoged eller birkefoged, der blev ændret til birkedommer i 1721.

2. Den judicielle og administrative virksomhed.

Tinget skulle holdes på et offentligt sted, og tinget måtte ikke være i landsbyen, D.L. 1-3-1 og 2.

Dommeren skulle »sætte retten« se s. 112, og drage omsorg for, at der blev vist skikkelighed for retten, D.L. 1-12.

I et anonymt skrift fra 1771⁷⁾ hedder det i afsnit 4 »Om Underdommeres Forhold«:

4. *Mogens Lebech*, Med Lov skal Land bygges (1941), s. 188 ff.

5. *Stig luul* (1954), s. 16-19, *Kai Fr. Hammerich*, (1931), s. 50 ff.

6. Ved privilegier for greverne og friherreerne af 25/5 1671 fik alle lensbesiddere birkeret, ret til at udnævne birkefoged eller birkedommer. De ældre adelige birker var opretholdt ved adelens privilegier af 24/6 1661, § 22, men enkelte var formentlig bortfaldet ved D.L. 5-5-20 og 21, *Poul Johs. Jørgensen*, *Salmonsens III* (1915), s. 270-71, *Andreas Schytte*, *Danmarks og Norges naturlige og politiske Forfatning I* (1777), s. 552.

7. Forslag til Justitiens bedre Administration eller »En kortere Maade i Processer for Danmark og Norge«, dateret 16/2 1771, s. 49-50.

»Han bør altid holde Orden og Justits for Retten, saa at han ikke tillader nogen Støj og Alarm, Skienden og Uhøfligheder af Procuratores eller andre . . . , men desto værre findes de Retter paa Landet, hvor alt for megen Støj, slem og liderlig Snak foregaaer og anbringes, som er Retten til Vanære . . . og ikke gjøres til en Sladder- eller Skiændestue, saa meget mere, da Retten derved confunderes og forurediges . . . især naar Usømmelighederne er af den Beskaffenhed, at en Dommere, saavelsom Skrivere og Stokkemænd gives Leilighed til Latter over grove og dumme Indfald og Talemaader, som nogle ikke undser sig for at spilfægte med, til andres Tort og Fornærmelse. I Kjøbenhavn holdes en priselig Justits for Retten . . . Nogle Stæder paa Landet, især ved Kjøbenhavns Rytter Districts Birketing, og andre Stæder i Sælland, gaaer det ligesaa . . .«

Efter reskript 30/11 1764 skulle dommeren oppebie i det mindste en time, inden han hævde retten. Der skulle i protokollen antegnes, hvilket klokkeslet retten blev sat og hævet.

Dommerens, skriverens og stokkemændenes navne skal indføres i protokollen.

Hvis dommeren eller skriveren betjener retten første gang, skal deres bestalling eller constitution læses.

I praksis blev dommene først oplæst.

D.L. 1–3–7 fastsatte for første gang regler for, hvad dommeren skulle læse på tinget og i hvilken orden:⁸⁾

- 1) Kgl. forordninger eller befalinger.
- 2) Kjøbekontracter, skiøder, mageskifte-, gave- og pantebreve, afkald og andet deslige som vedkommende anmelder og fremkommer med, D.L. 5–3–28. Dokumenterne blev indført i rettens protokoller.
- 3) Kongens sager, sådanne, som kongen lader påtale ved sin foged.
- 4) Andres sager efter stævningernes ælde.⁹⁾

Dette var dog kun en kort fortegnelse.¹⁰⁾

8. Ophævet ved lov 25/6 1870.

9. *E. Hesselberg*, *Juridisk Collegium* (1753), s. 442–43, *Høyers Juridiske Collegium* 2. opl. 1769, s. 51–52.

10. En udførlig fortegnelse findes hos *Peder Kofod Trojel*, *Commentære eller Forklaring over den Danske og Norske Love* (1780), s. 123–30. Den nævner endog fr. 18/4 1732, § 38, hvorefter skudte eller fangne ulve i Jylland skulles bringes

Herreds- og birkefogden skulle ligesom byfogden tage 8 af de bedste tingmænd til at være meddommere i livs- og æressager, D.L. 1–5–19.

Allerede J.L. fastsatte, at »paa Tinge skal Mand Jord skøde og ej andetsteds«, men holdt dog fast ved de symbolske handlinger. Sælgeren tog muld med fra ejendommen. I tingbøgerne forekommer skødningen med »Muld og Kniv«¹¹⁾ eller med »Træ og Tørv«.¹²⁾ Reglen gentages i D.L. men ikke blot for jord, men også huse: 5–3–28. »Paa Tinge skal mand Huus og Jord skiøde, og ej andenstæds«. D.L. 1–8–4 fastslog, at skriveren skulle have en bog, hvori alle pante- mageskifte- skøde- og gavebreve, næringsbreve og deslige skulle indføres, ord for ord, efter at de var læst på tinget. Det er et spørgsmål, i hvor vidt omfang dette blev efterkommet ved herreds- og birketingene, hvor der dog fandt relativt få tinglæsninger sted. De fleste bønder var fæstebønder – tinglæsning af fæstebreve blev påbudt 1810 – og overdragelse af frit jordegods fandt sted ved lands-tinget. Skøde- og panteprotokoller blev først indført ved fr. 7/2 1738, og disse skulle forsynes med registre, real- og personregistre for landet, personregistre for byerne. Da landstingene blev nedlagt ved fr. 25/1 1805, skulle herefter alle tinglæsninger foretages ved det herredsting eller det af kongens egne birker, under hvilket ejendommen er. Ved fr. 28/3 1845 indførtes realregistre – hver ejendom fik sit blad – i landjurisdiktionerne, efter at matriklen af 1844 havde gjort dette muligt.

Tinglæsningsdokumenterne blev oplæst i retten på den ordinære tingdag. Efterhånden som antallet af dokumenter steg, blev denne oplæsning til en sagte mumlen, og det endte med, at fuldmægtigen kun mumlede lidt af det første og lidt af det sidste dokument. Denne ordning bestod indtil 1/4 1927, da tinglysningssloven – *Fr. Vinding Kruses* reformarbejde – af 31/3 1926 trådte i kraft.¹³⁾

Dommeren var tillige foged, han forestod også tvangsfuldbyrdelse, eksekutioner og arrestforretninger og auktioner, D.L. 1–21–1, 1–24–17, 35, 41, 44, 3–17–20, 21 og 23, 5–5–3, fr. 4/3 1690 og fr. 19/12 1693, som

til tinge, når man vil hæve belønning for deres ødelæggelse. Efter Norske Lov 5–10–5 skulle bjørne, som ligger i vinterhi, bringes til tinge.

11. *Fr. Vinding Kruse*, Tinglysning samt nogle Spørgsmaal i vor Realkredit (1923), s. 25 ff.

12. Dette udtryk, der forekommer sjældent, er hentet fra *Vilh. Lütken*, Bidrag til Langelands Historie (1909–10), s. 183.

13. *A. C. Faarholt* og *J. M. Fabritius Tegnagel* i *J. L. Frost* (1967), s. 48 og 339.

fastsatte indbringende gebyrer. Placat 10/6 1796 og Cancelliets skr. af 12/1 1799 bestemte senere auktionsbetjentenes salærer.¹⁴⁾

Under auktion hørte også licitation,¹⁵⁾ der formede sig på tilsvarende måde som auktion – mundtlig og offentlig – og som en konkurrence mellem de bydende, hvis bud fulgte efter hverandre som bud og underbud. Ifølge placat 10/6 1697 tilkom der kun auktionsforvalteren halvt salær ved licitationer for offentlige stiftelser, og han kunne intet salær tilkomme for auktioner og licitationer for den kgl. tjeneste, Cancelliets skr. 7/8 1819. Den skriftlige licitation dukkede først op omkring 1850, og det praktiske retsliv omformede dette retsinstitut så radikalt, at så at sige alle lighedspunkter med auktion forsvandt. Og medens reglerne for auktion har været lovfæstet fra fr. 24/4 1661 og reskript 16/3 1680, er reglerne om den skriftlige licitation udelukkende skabt af det praktiske retsliv, indtil lov nr. 216 af 8/6 1966.

Det varede længe, inden det ret indbringende skiftevesen kom til at høre under dommerembederne.

Den *skiftejurisdiktion*, som efter D.L. 5–2–90 tilkom amtmanden på landet, gik ved forefaldende vakance over til herredsfogderne og de kgl. birkedommere ifølge circ. 28/9 1793 § 4 og pl. 13/12 1793. Den militære og gejstlige jurisdiktion blev ophævet ved Kancellicirk. 4/8 1804, pl. 19/4 1805, fr. 15/12 1808 og fr. 7/11 1832 § 13.¹⁶⁾ Skiftejurisdiktionen fik herved en ikke ubetydelig tilvækst. Der bestod dog endnu adskillige undtagelser fra herredsfogdernes og birkedommerenes skiftejurisdiktion. Skiftejurisdiktionen for de godsejere, som ikke var lensbesiddere eller ejere af komplette sædegårde, ophørte efter fr. 25/7 1817, men enkelte godsejere havde allerede i begyndelsen af århundredet afgivet deres skiftejurisdiktion. Lensbesiddernes og godsejernes skiftejurisdiktion ophørte ved lov 28/4 1850.¹⁷⁾ Ved lov 16/3 1851 ophævedes den tidligere gældende regel om, at det gods, der bortskilles fra grevskaber, baronier eller sædegårde, som har været benådet med birkerettighed, skulle gå over til de herreders jurisdiktion, under hvilket det ligger.

14. Om auktionsforvaltere se *L. Nørregaard*, *Den Danske og Norske Private Ret* V (1790), s. 251–55.

15. *Axel H. Pedersen*, *Licitation* (1955), s. 22 ff. og 239 ff.

16. *N. F. Schlegel*, *Skifteretten efter den danske Lovgivning* (1868), s. 11–12, *J. H. Deuntzer*, *Den danske Skifteret* (1885), s. 14–15.

17. *Poul Andersen*, *Rigsdagen og Domstolene*, *Den danske Rigsdag 1849–1949* (1953) V, s. 483–84 og 488.

Skifteforvalteren forrettede tillige skifteskrivertjeneste, altså ikke herreds- og birkeskrivere, Canc. pr. 8/2 1794, 5/7 1794, 27/7 1799 og 16/9 1803.¹⁸⁾

Den skiftejurisdiktion, der udøvedes af regimentsskriveren på ryttergodset fra 1718 i Københavns distrikt, og som efter dettes ophævelse tilfaldt amtsforvalteren i Københavns amt fra 1792, gik først over til birke-dommeren – mod et vist vederlag – ved kgl. resolution 11/7 1849.¹⁹⁾ Amtsforvalteren havde skiftejurisdiktionen i Taarnby 1718–1840. Birke-dommer *Hans Jørgen Bang* tabte i 1804 den af ham mod amtsforvalter *Peter Andersen* til Højesteret appellerede sag om retten til at oppebære 60 rdl. i honorar som skifteforvalter efter afgangne sognefoged og kromand Christian Nielsen i Damhuset.²⁰⁾

Dommerne fik i det 18. århundrede pålagt flere og flere pligter.²¹⁾ Det var dog først ved fr. 22/10 1701 at de tillige blev *administrative embedsmænd* ved at få overdraget tilsynet med overholdelsen af politilovgivningen. Tillige påhvilede der dommerne forskellige pligter m.h.t. vejvæsen, grøfter og diger, fr. 21/1 1710, 26/1 1733, 12/12 1793, og fattigvæsen, fr. 24/9 1708 om betlere. De skulle endvidere justere smør- kød- og fiskefustager, inkvirere om ulovligt krohold og brændevinsbrænderi på landet, og have indseende med sabbattens helligholdelse, se s. 277 ff. I pl. 24/11 1758 blev herredsfogderne (på rytterdistrikterne birkedommeren) benævnt »ethvert Steds nærmeste Øvrighed«.

18. *J. O. Hansen*, Systematisk Fremstilling af det Danske Skiftevesen, 3. udg. (1837), s. 24–25, *J. H. Deuntzer*, Den danske Skifteret (1885), s. 14 ff.

19. *P. V. Bang* og *J. E. Larsen*, Systematisk Fremstilling af den danske Procesmaade IV (1842), s. 22. *Axel Nørlit*, Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland m. v. (1949), s. 18–19.

20. Højesterets paadømte Sager for December 1804 som Tillæg til Berlingske Tidende 1804, s. 121 og *Baden*, Ordbog (1822) II, s. 135; se også 1804, s. 14, hvor Højesteret dømte birkedommer *Erich Christophersen Kramer*, Taarnby Birk, til at udlevere smeden Peder Frederichsens opbudsboe til landvæsenscommissiar *Jeppe Andreas Bjerg*, der var konstitueret amtsforvalter på Amager.

21. Om underdommerne indtil o. 1800 foreligger en sparsom litteratur, bl. a. *Niels Wamberg*, Anvisning til en Underdommers Forhold til Retten (1775) og *Snæbjørn Asgeirsson Stadfeldt*, De officio judicum inferierum in Dania (1801), på hvilken forfatteren, der var herredsfoged, senere birkedommer i Holbæk Birk og Estrup Birk, blev dr. jur. i Göttingen 19/5 1801. Endvidere *Niels Sinding*, Juridisk Tavle over bestemte Tidens Expeditioner af Betjente ved Underretten i Danmark. Et Forsøg. (1805). Forf. var herredsskriver og postmester i Ebeltoft. Se også Juridisk medicinsk økonomisk Tidende 1768, nr. 51 og 52.

Det inkvisitoriske forhør udviklede sig i det 18. århundrede således, at hele strafferetsplejen blev varetaget af birkedommeren, se s. 288 ff.

Herreds- og birkedommerne blev i slutningen af det 18. århundrede betegnet som politimester, fr. 25/3 1792 § 15 om brandvæsenet på landet, fr. 13/12 1793 §§ 72 og 86 om vejvæsenet.

I Københavns Amt – undtagen øen Amager – oprettedes et vejfiskal-embede 1800–1832, der fritog birkedommeren for tilsynet med vejene efter vejfr. 13/12 1793, se s. 183 ff.

I Københavns Amts Rytterdistrikts Birk oprettedes det første politimesterembede udenfor København 1802–1819, se s. 187 ff.

Men dette var enlige svaler, der forsvandt. Lige indtil rpl. trådte i kraft 1/10 1919 var dommeren tillige politimester, der havde talrige administrative hverv. I vore dage har dommerne ved underretterne i realiteten kun den judicielle virksomhed, og politimestrene har udelukkende administrativ virksomhed.²²⁾

3. »Dommerkorn« og »Skrivervorn«. »Fogedskæppe« og »Skriverskæppe«.

Ved birketingets oprettelse 3/3 1683 tilkom der herredsfogden efter Chr. IV's reces af 1643 (2–6–19) »en Gaard omtrent paa 10 Tønder hart Korn qvit og fri for Landgilde, Ægt og Arbeide og Skat«. For skriveren var lønnen en gård på omtrent 6 tønder hartkorn.

Disse bestemmelser gentoges i D.L. 1–5–18, der fortsatte: »og intet videre nyde af Herrets- eller Birke-Bønder til aarlig Løn, uden hvis de af Arrilds Tid nydt have, Dog at det ikke overgaar een Skeppe Korn af hver heel Gaard«. Det var den såkaldte »Fogedskæppe« og »skriverskæppe«. Da den nye matrikel blev indført i 1688, landmaalingsmatriklen, blev gårdens størrelse ved reskript 5/4 1690 reduceret til 8 td. hartkorn »hvilke Gaarde de ved god Hævd og Bygning have at holde, og derimod nyde for Meliorationer hos deres Efterkommere i Bestillingen billig Erstatning, som dog ikke maae overgaae 30 Rigsdaler«. Det fastsattes endvidere, at på de steder, hvor fogden eller skriveren ikke kunne få overladt en gård, skulle amtsstuen udbetale herreds- og birkefogder 30 rdl. og skriverne 20 rdl. fra 1/1 1690. Staten var ude af stand til at skaffe det til-

22. Poul Andersen (1965), s. 94–95.

strækkelige antal gårde. *Kai Fr. Hammerich* mener, at den faste løn²³⁾ blev om ikke regel, så dog en meget hyppig undtagelse. *P. Munch* anså den faste løn for reglen.²⁴⁾

Jacob Mandix mente i 1831, at dommerlønningerne i forening med sportlerne næppe kunne anses som ringe eller utilstrækkelige »til de Mænds Underholdning som kunde attraae Embedet«. *Mandix*²⁵⁾ tog hensyn til de kundskaber, som udfordredes og til det lidet arbejde, som blev pålagt disse embedsmænd uden for det egentlige dommerembede.

Stig Iuul mener, at bestemmelsen om at fogder og skrivere skulle have hver en gård som løn bortfaldt før 1800.²⁶⁾

Bestemmelserne om *Fogedskæppen* i D.L. uddybes i fr. 13/3 1688 og fr. 4/3 1690 § 4, hvorefter herreds- og birkefogderne, hver i sit herred eller birk, ikke måtte fordre eller lade oppebære videre »end 1 Skieppe Byg med Stryg-Maal af hver Bondegaard paa 6 Tdr. Hartkorn, og derover, hvor høi den end er, og ½ Skieppe af en Gaard under 6 Tønder efter den nye Land-Maalings Matricul, hvilket Byg dem, naar de derom lade tillyse, aarlig inden 8 Dage efter Martini skal leveres«. ²⁷⁾

Fogderne og skriversne havde desuden visse indkomster gennem sportler. Efter fr. 13/3 1688 måtte de af begge parter forud oppebære deres »Forseilings- og Skriverpenge efter Loven, dog at Fattige og Uformuende derfor forskaanes, paa det, naar de disse Penge ei kunde betale, de ei for deres Ret skulde holdes«. I fr. 19/1 1692 tilføjes »paa det de desto bedre kan subsistere og noget for deres Besværing og Arbeid have«.

Disse indtægter opfattedes af samtiden som ubetydelige,²⁸⁾ uanset at ordsproget med hensyn til dommerskjæppen sagde: »Intet Fogderi er saa lille at det jo renter en Skp. Havre«. ²⁹⁾

23. *Kai Fr. Hammerich* (1931), s. 94 ff., *P. Munch* I, s. 103, *Christian Brorson* I (1797), s. 344-48.

24. Se også *A. S. Ørsted*. Erindringer. IV (1856), s. 140-42.

25. *Jacob Mandix*, Om Danmarks Lovgivning i Kong Christian 5. Tid (1831), s. 5.

26. *Stig Iuul*, Danske Lov (1949), s. 19. Efter *J. L. Frost* (1967), s. 14, fandtes der endnu i 1919 enkelte embedsgårde, bl. a. herredsfogedgårdene »Odinsgaard« i Høng (Løve herred), »Petersminde« i Skjern og Birkedommergården i Christianslund (Vester Egede).

27. Cfr. *C. Christensen*, Hørsholms Historie fra 1305 til 1875 (1879), s. 379, hvorefter birkefogden fik tillagt en gård i Niverød med over 20 tdr. hartkorn, dobbelt så stor som nogen anden gård i byen, fri for landgilde og hoveri.

28. *P. Munch* (1900) I, s. 104.

29. *Severin Kjær*, Fra Stavnsbåndets Dage (1888), s. 295 ff.

Efter fr. 11/6 1715 skulle de herreds- og birkefogderne tillagte korn-oppebørseler stricte rette sig efter loven, for at hæmme den misbrug, hvorefter nogle fordre mere af bonden end det er tilladt under det påskud, at der i deres bestalling meldes, at de må nyde og oppebære alt, hvad deres formænd har nydt og oppebåret.

Ved fr. 4/11 1720 »Om Misbrugs Afskaffelse, som skeer af en og anden Betient ved Mælkings og Skieppe-Korns Fordring og Annammelse af Bønderne« blev det fastsat, at bønderne på kongens eget gods skulle yde og betale 2 sk. pr. td. hartkorn i stedet for dommer- og skriverkorn efter fr. 4/3 1690. Herreds- og birkeskriverne havde oppebåret »efter deres egen Foresættelse«, og en del herredsfogder havde taget mere korn end der tilkom dem, »hvored Bønderne til deres Skade og Svækkelse bebyrdes«. Det var spørgsmålet om at modtage korn med topmål (overmål), men også i hvilken grad kornet var sammenrystet, »stærkt eller sat mål og løst mål«. ³⁰⁾ Efter fr. 10/1 1698 kap. IV skulle på hver tønne ærter, hvede, boghvede, rug, malt og byg i tiende eller landgilde et fjerdingkar for toppen gives til overmål, og 1½ fjerdingkar på hver tønne havre.

I rytterdistrikterne fik birkedommerne forhøjet den årlige løn fra 30 rdl. til 50 rdl., og birkeskriverne fik forhøjet lønnen fra 20 rdl. til 50 rdl. samt 10 rdl. til skrivematerialer. Det skete ved kgl. resolution af 1/3 1720. ³¹⁾ Birkedommerne fik desuden 6 læs skovrouller, birkeskriverne 4 skovlæs brænde.

I nogle distrikter blev afgiften senere forhøjet til 4 sk., jfr. reskript 28/9 1804, 25/10 1805 og 5/4 1806. ³²⁾

30. *Kristof Glamann*, Om kapiteltakst og kornmål, *Hist. Tidss.* 11 r. IV (1953–56), s. 489–505. Hertil kan føjes, at opmålet også skulle tages i betragtning ved afløsningsberegningen af arvefæsteafgifter i h. t. lov nr. 505 af 28/9 1918, jfr. *Oluf H. Krabbe*, Nogle Bemærkninger angaaende det ved Fr. af 10/1 1698, Kap IV § 9, fastsatte Opmaal paa Tiende- og Landgildekorn, *U.f.R.* 1905 A, s. 52–58 og »X« 1906 A, s. 175–77, *Axel H. Pedersen*, *Juristen* 1964, s. 543–44, *E. Hammerich*, *Dansk Lovleksikon* IV (1903), s. 371. Det har sproghistorisk interesse, at der efter fr. 5/5 1683 ansattes »undermaalere«, der var kornmålerens håndlanger. Sammenlign *Store danske Ordbog*, bd. 25 (1950) sp. 1246, og *Nudansk Ordbog* (1953) II, s. 418.

31. Rentekammeret, Rytterdistriktets Renteskriverkontor. Originale Resolutioner og Reskripter med Bilag 1. Marts 1720 nr. 12, *Høyers Juridiske Collegium*, 2. opl. ved *C. D. Hedegaard* (1769), s. 62–63, og *Johann Ludvig Lybecker*, *Applications-Udtog* I (1772), s. 107.

32. *Mandix*, *Landvæsensret* (1813), s. 404.

Efter indhentet betænkning fra begge forsamlinger af de danske provinsialstænder – blev det befalet ved pl. 21/9 1836, at den godtgørelse af 2 sk. pr. td. hartkorn, som var tillagt birkedommerne på de kgl. godser istedet for dommerkorn, og som for adskillige jurisdiktioner var forhøjet til 4 sk., også for fremtiden skulle udredes med 4 sk. i de øvrige jurisdiktioner, på hvilke fr. 4/11 1720 fandt anvendelse. Det var herefter reglen, at dommer- og skriverkorn skulle ydes i byg, medmindre der med hjemmel i fr. 1720 og pl. 1836 blev ydet en pengegodtgørelse.

I praksis var der imidlertid tale om talrige afvigelser, idet der blev ydet såvel rug og havre som fisk og penge, og idet der ofte til den enkelte dommer blev ydet dels det ene og dels det andet.³³⁾

I tre tilfælde blev der ydet »andre præstationer«. Herredsfogden i Horns herred modtog foruden byg 120 små tørrede flyndere. Herredsfogden i Ulfborg og Hind herreder modtog foruden byg og rug 132 torsk + 25½ snese hvidlinger, og i Løve herred blev der bl. a. ydet 16 gæs.

Dommer- og skriverkornet bortfaldt ved lov 20/6 1850 §1. Ved lov 19/3 1852 blev der bevilget 15000 rbd. årligt til fordeling mellem dommerne efter retningslinier, som lagde vægt på det samlede beløb af det hidtilværende upriviligerede gamle ager- og engs hartkorn.

Af motiverne til lov 20/8 1853, der ophæver lov 19/3 1852, fremgår, at man finder 1852 lovens fordelingsregler utilfredsstillende. Ved 1853 loven fordeltes et årligt bevilget beløb af 21.235 rbd. 46 sk. således, at der gives 3 rbd. for en tønne byg, 4 rbd. 3 mk. for en tønne rug og 2 rbd. for en tønne havre, hvilket på det nærmeste er gennemsnittet af samtlige kapiteltakster for de sidste 10 år indtil dommerkornets ophævelse.³⁴⁾

Iøvrigt anbefalede motiverne »at gaae frem med Liberalitet, som den omhandlede Indtægt saa godt som er den eneste Betaling, Retsbetjentene have for deres talrige, ansvarsfulde, besværlige og ofte med Udgifter forbundne Forretninger for det Offentlige, idet de ellers ere lønnede med Sportler, der udredes af vedkommende Private. Efter Lovens 1–5–18 skulde de tillige hver have en Gaard paa omtrent ti Tønder Hartkorn, fri for al Afgift og Skat men dette betydelige Emolument er efterhaanden

33. Rigsdagstidende 1852/53, Anhang B, sp. 150 ff.

34. J.M. skr. 29/11 1853 og 19/1 1854.

blevet dem frataget med en ringe Erstatning, og ogsaa denne er i Aaret 1824 bleven inddragen, dog uden Afbræk for de daværende Embedsmænd«.

I henhold til 1853-loven skulle der til birkedommeren i Nordre Birk ydes en årlig erstatning på 141 rbd. 32 Sk., medens birkedommeren i Søndre Birk skulle have 140 rbd. Birkedommeren i Amager Birk fik 25 rbd. Strynø Birks 5 tdr. byg omsat blev til det mindste beløb, der udbetaltes, nemlig 15 rbd. De tørrede flyndere, der blev ydet i Horns herred, ansattes til 20 rbd., medens herredsfogden i Ulfborg m. v. for sine torsk og hvidlinger fik 22 rbd. 67 Sk. Værdien af de 16 gæs fra Løve herred var 12 rbd.

4. *Pligt til at have bopæl i herredet eller birket.*

Efter D.L. 1–5–17 måtte ingen herreds- eller birkefoged nedsætte sig i nogen købstad eller bo udenfor herredet eller birket.

Herredsfoged i Sokkelund herred og birkeskriver i Smørum herred *Hans Mikkelsen* fik 18/3 1681 tilladelse til at bo udenfor Sokkelund herred og bosætte sig i Ballerup, og birkedommer *Hans Jørgen Bang* fik 1801 tilladelse til at bo i København. Herudover kendes ingen andre tilladelser til at fravige bestemmelsen i birket, men dette må ses i forbindelse med, at birkedommeren fandt det hensigtsmæssigt at bo i tingbyen Ballerup, der lå midt i birket.

Der blev imidlertid gjort mange undtagelser fra denne bestemmelse, ikke mindst ved sammenlægningerne af embederne, f. eks. bestemte reskript 30/3 1686, at byfogderne tillige skulle være herredsfogder på Bornholm. Bestemmelsen var ikke regnet så nøje på landet (1769) »siden de ikke mere have nogen Boepæl der, som tilforn, ei heller saa let kan faae nogen«. Den blev i mange tilfælde ophævet »skiønt ingen almindelig Lov har gjort Befalingen uanvendelig«.³⁵⁾

D.L. 1–5–17 blev stående – den er aldrig formelt ophævet – som en mærkelig modsætning til de følgende 150 års udvikling, hvor overtrædelse

35. Salig Etats-Raad *Høyers* Juridiske Collegium saavidt den Danske og Norske Proces vedkommer, 2. oplag (1769) ved *C. D. Hedegaard*, s. 51, *Christian Brorson*, Forsøg til den første Bogs Fortolkning i Christian den Femtets danske og norske Lov I (1797), s. 343.

af denne bestemmelse blev et af de vigtigste midler til at skabe enevældens embedsstand.³⁶⁾

Helt anderledes var stillingen for birkedommerne i de mange private birker. Greverne og friherrerne fik ved privilegierne af 1671 birkerettighed for deres grevskaber og friherreskaber.³⁷⁾ De domme, som blev afsagte af de birkedommere, som greverne og friherrerne udnævnte, skulle appelleres til Højesteret, »da Kongen ikke paatvivler, at Greverne (Friherrerne) jo Retten med dygtige Betiente og oprigtige Birkedommere forsvarlig forsyne«. Reglen bortfaldt ved lov 14/6 1850 § 8.

Dette var en uheldig sammenblanding af private interesser og retsplejemæssige hensyn. I reskript 2/3 1708 § 28 og pl. 20/2 1717 blev nye birkerettigheder og deres udvidelse nævnt blandt de bevillinger, som ikke måtte udfærdiges, og de bestående måtte ikke videre extenderes.³⁸⁾ Der blev gjort forsøg på at indskrænke birkerettigheden, også ved at fastholde de private birkedommerses pligt til at bo i jurisdiktionen.

Ved Cancelliets cirkulære 15/6 1799³⁹⁾ til samtlige grever og baroner i Danmark anmodes de om at ville foranledige, at den (de) ham underordnede birkedommer(e) inden et års forløb skulle tage fast bopæl inden for birkets grænser. Såfremt birkedommeren havde erholdt konfirmation på flere embeder, skulle han bo disse embeder så nær som muligt, idet han dog skulle have sin bopæl i det betydeligste distrikt. For fremtiden kunne der ikke ske nogen afvigelse fra lovens forskrift (D.L. 1–5–17), undtagen når herredsfogden i det herred, hvori et birk ligger, tillige udnævnes til birkedommer. Årsagen til cirkulæret var, at Cancelliet havde bragt i erfaring, at birkedommere – som boede langt fra birket »fornemmelig i Henseende til Politivæsenets Bestyrelse blive af liden Nytte for det Almindelige«, ligesom befordringsudgifterne blev såre trykkende for landalmuen.

Gustav Ludvig Baden mente, at adskillige af de private birker ville være blevet nedlagt, hvis dette påbud var blevet fulgt, men »Cirkulæret havde

36. *P. Munch*, I (1900), s. 83, jfr. *I. A. Fredericia*, Danmarks Riges Historie IV, 1588–1699, s. 626.

37. *Jens Holmgaard*, De nørrejske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956 (1967), s. 5.

38. *A. S. Ørsted*, Haandbog, III (1828), s. 135–37 og 145–52.

39. *Fogtman* 1799, s. 170.

været som en tom Lyd, ingen havde brudt sig om«. ⁴⁰⁾ *Baden* opponerede imod de mange små birkejurisdiktioner, hvor der forekom mange misbrug fra birkepatronens side. Det groveste blev begået af grev *Wilhelm Wedel* til Wedelsborg, der i 1696 ved sin egen skarpretter havde ladet henrette *Claus Brandt* og hans hustru *Marie Borger*, uden at de fik adgang til appel af dommen. Chr. V kendte dommen død og magtesløs, pålagde greven, at han ved en af de ham i grevernes privilegier forundte gaardsretter kun må lade sig »betjene« af den af kongen konfirmerede birke-dommer og birkeskriver – og ikke sine tjenere – og at han fremtidig skulle bruge de skarprettere, som kongen har ladet ordinere. ⁴¹⁾ *Gustav Ludvig Baden* håbede, at de mange små private birkejurisdiktioner ville falde bort, hvis fr. 3/6 1809 blev overholdt »og vogtet mod de mulige Rænker, der kunde illudere dens velgjørende Bud«.

Efter fr. 3/6 1809 kunne flere embeder lægges sammen, men embedsmands-distriktet måtte ikke udstrækkes videre end til 4 mil tværs igennem fra enhver af dets grænser, og på det nærmeste skulle han bo midt i distriktet. Fr. havde størst betydning ved at fastslå, at kalds- og birkeretten ikke kunne ventes tilstået ved noget benådningsbrev, eller i fremtiden erhverves af nogen kirkeejer eller godsbesidder.

Efter fr. 3/6 1809 skulle enhver, uden undtagelse, som har adgang til at udøve kalds- og birkeret, ved indtrædende vakance, bringe tvende personer i forslag, af hvilke kongen ville udnævne og beskikke den, han finder værdigst til at beklæde det ledige embede. Hvis birkepatronen manglede kundskab om et så tilstrækkeligt antal konkurrenter, skulle embedet opslås som vacant. ⁴²⁾

40. *Gustav Ludvig Baden*, Birkerettigheden i sin Oprindelse, Fremgang og Følger (1810), s. 84 og *samme*, Ordbog (1822), s. 60, *E. Molbech*, Et nyt Bidrag til Birkerettens Historie i Danmark, Hist. Tidsskr. 1843, s. 593–606.

41. Reskript til Wedelsborgs greve af 5/5 1696. Det sluttede: »af sær Naade, og i Hens. til tro Tjeneste af Grevens Broder, har Greven denne Gang dermed overseet«, *Fogtman* 1696, s. 684, *N. D. Riegels*, Forsøg til Femte Christians Historie (1792), s. 631: Han øvede og siden flere Voldsomheder, thi hans Broder var Hoffets Yndling, derfor var alt englerent, som hørte Wedel-Navnet til.

42. Om forslagsretten til rettens betjente, hvor godsejeren ikke er af den stand D.L. 5–3–20 udkræver, Collegial Tidende 1815, s. 577–84. Fr. 3/6 1809 var af Danske Kancelli begrundet som en hævvelse af Kongeloven. Denne opfattelse ønskede Fr. VI ikke at gennemføre, jfr. *A. S. Ørsted*, Erindringer, I (1851), s. 401.

Denne forslagsret bortfaldt ved grl. af 1849 § 97, hvorefter enhver i lovgivningen til adel, titel og rang knyttet forret blev afskaffet.

Efter rpl. § 19, stk. 3 skal dommeren have bolig ved kredsens tingsted (hovedtingsted). Dog kan justitsministeren tillade afvigelse herfra; efter § 111, stk. 2 må en politimester ikke uden justitsministerens tilladelse have bopæl udenfor vedkommende politikreds.

5. *Manglende uddannelse og sultelønninger.*

De jyske landsdommeres betænkning af 1687 om den påtænkte sammenlægning af jurisdiktioner, pladser til nye tinghuse og om retsbetjentenes kvalifikationer gav et afskrækkende billede af deres kvalifikationer. En enkelt var »af mærkelig Malice og Vanvittighed«, og han havde tilladt parterne at gøre koncept til de domme, han afsagde. Enkelte kunne hverken læse eller skrive. Betænkningen sluttede med at opfordre kongen til at være fogderne og skriverne så nådig, at de ikke alene nyder de frie gårde, som loven tillægger dem, men også korn af bønderne »paa det de rundeligt kunde have Levnedts Middel og ikke af Nødtørftighed foraarsages ved Skænk og Gavers Middel at føje Uret«. Af dette forsigtige og underdanige sprog fremgår det, at dommerne havde en sulteløn. Under *Fr. IV's* tid måtte de ovenikøbet svare sejgpinende krigsskatter på 20–30 % af indtægten.⁴³⁾ På en af *Fr. IV's* rejser i ryttergodserne i Jylland bad en birke-dommer kongen om at måtte blive hans sadelhest. Kongen blev fortørnet og spurgte, hvad han mente? – Vi have begge lige mange Skiepper Korn om Aaret, med den Forskiel, at Deres Majestæts Hest rides kuns af Een Person, men jeg rides af Alle og Enhver.⁴⁴⁾ Byfogden i Nysted skrev til kongen i 1720, at hans embede var så ringe, at han ikke havde råd til »Logement«.

Efter at den store nordiske krig var endt, bortfaldt krigsskatterne, og lønningerne blev udbetalt med større nøjagtighed end tidligere. Men lønnen var stadig for ringe, og selvom *Fr. IV* siden 1712 havde ladet en del

43. *Mogens Lebech*, Jyllands gamle Retskredse. Jyske Samlinger (1935–36), s. 177 ff.

44. *Edvard Holm*, 1720–1730 (1891), s. 303–04.

45. *N. D. Riegels*, Udkast til Fjerde Friederichs Historie II (1799), s. 327 og I (1795), s. 210.

af Postkassens overskud gå til gamle »Betjente«, var det dog stadig en ulykke at miste eller forlade sit embede.

Det blev derfor tilladt dommeren at antage en hjælper, der blev »adjungeret«, eller afstå sit embede til en anden, imod at denne betalte ham hele lønnen eller en del deraf. Dette blev tilladt, uanset at der efter fr. 20/2 1717 ej blev bevilget begæringer om »Expectancer eller Bestillings Afstaaelse«.

Stiftamtmand *C. Gabell* skrev i 1737, at de fleste herredsbetjente ikke havde det nødtørftige daglige brød.⁴⁶⁾

Borgmester *Joh. Fr. Carøe* i Randers skrev i 1773, at »Rættens Betiente paa Landet ere formedelst deres Embeders usle og ringe Indkomme tvungne til . . . at spise det Brød de ellers aldrig smagte. Een Herredsfoged kand have 100 Rdl. 80 a 60 i aarlig Løn, en Birckedommer 60,40 a 20 Rdl., hvoraf de skal leve, og hvad for subjecta er for at beklæde et Embede, hvoraf hans Fortieneste er istædensfor simpel Levebrød Hunger og Foragt«.⁴⁷⁾

Helt op til *Fr. VI's* tid blev embedsstanden lønnet for en stor del ved sportler, hvad der var uheldigt, hvor ikke ærligheden sad urokeligt i højsædet. Selv de ansete embedsmænd måtte kummerligt friste livet. Uger igennem kom intet kød på bordet. Snaps havde næsten overalt erstattet vinen.⁴⁸⁾

Dommernes indtægter forøgedes o. 1800. Et samlet sportelreglement, der fastsatte bestemte takster, hvorved retsbetjentenes gebyrer blev ikke ubetydeligt forøgede, udkom første gang 19/12 1800.⁴⁹⁾ Embederne kom virkelig op i et højere plan.

Endvidere indførtes 2/3 1800 diætpenge 1 rdl. daglig for dommernes rejser i visse embedsanliggender.⁵⁰⁾

Til en så ussel løn måtte det blive en broget skare, der trådte i enevældens eller de private birkepatroners tjeneste som dommere og skrivere i de ca. 350 jurisdiktioner, som da fandtes. Der var bønder »som af deres Avling lever«, andre var næringsdrivende, som tillige havde en an-

46. *A. Sørensen*, *Fra Ribe Amt XI* (1944–47), s. 628.

47. Medlemsblad for Foreningen af Underretsdommere 1906–1911, s. 239.

48. *Marcus Rubin*, *Fr. VI's Tid. Fra Kielerfreden til Kongens Død. Økonomiske og historiske Studier* (1895), s. 268–69 og 275.

49. *A. S. Ørsted*, *Erindringer IV* (1856), s. 158–59.

50. *P. Munch* (1900), II, s. 58.

den borgerlig stilling, skrivere for offentlige og private kontorer, kuske og tjenere, hoffets tjenere, taffeldækkere og lakajer, eller veltjente krigsfolk. De havde ikke stort at bestille og lige så lidt at fortjene.⁵¹⁾ Andre hensyn end tanken om sagkundskab og duelighed var afgørende. Stiftsbefalingsmanden i Viborg nævner i en indberetning fra 1757: ridefogder, ladefogder, møllere, kromænd, skoleholdere og deslige folk, der kan fås for en ringe penge og dømmes som herskabet vil.⁵²⁾ I reskript 2/1 1739 omtales en birkeejer, der havde beskikket sin ladefoged til birkedommer og sin staldkarl til birkeskriver.⁵³⁾

En sjællandsk herredsfoged havde ved sin ansøgning i 1720 henvist til, at hans kæreste på 4. år var kokkepige hos dronningen.⁵⁴⁾

Først under *Struensee* blev det proklameret, at embedsbesættelser udelukkende skulle finde sted efter dygtighed. Efter kabinetsordre 12/2 1771 måtte ingen domestik, som havde haft at gøre med sin herres personlige opvartning, ansættes i noget offentligt embede.⁵⁵⁾ Kabinetsordren fremkom, efter at landsdommer *Casper Peter Rothe* tidligere på året havde udsendt en anonym pjece, »Lovtale over Sko-Børsten«, der var det redskab, der for lakajerne betød advancement.

51. *Kai Fr. Hammerich* (1931), s. 23–41.

52. *Hans H. Fussing*, Herremænd og Fæstebønder. Studier i dansk Landbrugs-historie omkring 1660 (1942), s. 444 ff., har foretaget en undersøgelse under et socialt aspekt af danske domstoles virksomhed i det 16. og 17. århundrede frem til enevældens indførelse. Ved alle retsinstanser har Fussing fundet et udtalt ønske om at dømme i overensstemmelse med lov og ret uden hensyn til standens interesser. Der er vel eksempler på, at herredsfogden har været afhængig af herremændene, men det er ikke mange. I det hele støttes bonden snarest stærkere end herremanden. Sammenlign om de danske domstoles uafhængighed under enevælden *Povl Bagge*, Hist. Tidsskr. 11. rk. I 1944–46, s. 190–98 og 503–10, *Troels G. Jørgensen*, s. 500–03 og *samme*, Bidrag til Højesterets Historie (1939), s. 244 ff., *Svend Ellehøj*, Højesteret 1661–1961 I (1961), s. 45. *Henrik Stampe* udtalte i en erklæring af 2/2 1767, at en birkedommer ikke er amtmanden subordonneret, for så vidt han er dommer, så at amtmanden ikke kan tillægge dommeren befalinger i hans dommerembede og på hans dommersæder hvor han alene har at rette sig efter »Hans Majestæts egne Befalinger« (Erklæringer V, s. 211–20).

53. *Baden*, Ordbog (1822), s. 338.

54. *Edvard Holm*, Danmarks Riges Historie V 1699–1814 (1900), s. 106.

55. *Axel Linvald*, Struensee og den danske Statsforvaltning. Statsstyrelse og Statsforvaltning i det 18. Aarhundrede, Den danske Centraladministration (1921), s. 364–65, *Nicolai Abrahams*, Prokuratorstanden i Danmark (1902), s. 56–57, *Th. A. Müller*, D.B.L. XX (1941), s. 223.

Bedst kvalificerede efter forholdene var utvivlsomt de, der forud havde været procuratorer, eller som havde tjent sig op som skrivere på et dommerkontor og derefter var blevet »adjungeret« dommeren med successionsret.⁵⁶⁾

Kancelliet nærede mistillid til birkedommerne og *Chr. VI* gav en nedsettende bedømmelse af dem i reskript 5/2 1734 om de fattiges væsen og betleres straf. Da der nogle steder fandtes i et herred 2 herredsfogder og 4 samt flere birkefogder »foruden at alle Herreds- og Birke-Fogder ikke alle ere af det Begreb, at de de Fattiges Væsen med Frugt kunne forestaa, eller af den Vederhæftighed, at dem de Fattiges Almissers Indkrævelse sikkerligen kan betroes«, skulle amtsforvalterne, amtsskriverne og regimentsskriverne udnævnes til inspektører.⁵⁷⁾ Dog måtte en og anden herreds- og birkefoged tillige være fattiginspektør, helst i de herreder, hvor amtsforvalteren, auktionsskriveren eller regimentsskriveren og provsten »deres hjælp behøver og begiærer«.

Disse var dog ligeså ustuderede som dommerne, men der var den forskel, at amtsforvalterne, amtsskriverne og regimentsskriverne ikke var »sprungne lige fra Bukken eller Borgerstuen«. Kollegierne besatte disse embeder med deres egne »Betjente, Kopister, Fuldmægtige, ja selv Kontorchefer, ligesom Tjenesten af Indkomster var til«. Ved »flere Aars Tjeneste i Kollegium havde de dog faaet nogen Kultur«.⁵⁸⁾

Overauditør *Søren Hansen Seidelin*⁵⁹⁾ skrev i 1763 en »Forestilling om adskillige til Processernes Uvished og Uendelighed i Svang gaaende Misbrug«. Han kritiserer processernes uendelighed og de deraf følgende store prokuratorregninger, den stadige udsættelse af retssagerne, der medførte, at vidner og parter tilsiges 10 eller flere gange, at kriminelle og delinkvent-sager varer i mange år, og at . . . boernes behandling forhales.

Seidelin beklager sig over dommernes »Selvgjorte Formaliteter«, og at de på grund af uvished om loven kommer ind på at kompensere alle ting og mest processens omkostninger. Hertil kom uvisheden om den rette

56. *St. Grundtvig*, Den danske Dommerforenings Medlemsblad 1927, s. 439.

57. *Fogtman* 1734, s. 161–66.

58. *G. L. Baden*, Den danske og norske Lovkyndigheds Historie (1809), s. 76.

59. 1705–1798. Oprindelig regimentsskriver, 1733 ridefoged og prokurator ved underret og overret. 1750–52 auditør, senere overauditør. I 3 ægteskaber efterlod han sig 32 børn. *H. Hjorth-Nielsen*, Danske Prokuratorer (1935), s. 303.

jurisdiktion, således om grænsen mellem tingsteder efter almindelig lov og politiembeder eller den patrimonielle jurisdiktion.⁶⁰⁾

I en Kabinets-Ordre til Kancelliet af jan. 1783 hed det bl. a.: »Ved en Del af Under-Retten er Rettens Pleje saare ofte »under Rettens Skygge« en himmelskrigende Uretfærdighed. Retten sinkes og forvendes skammelig, og Omkostningerne er saa store, at Kongen ligesom flere andre Konger maa gribe til alvorlige Midler og ej tage Hensyn til Formaliteter. Den underfundige Uretvished styrkes, den skikkelige og fattige Uskyldighed afholdes fra at søge sin Ret og vil langt hellere finde sig i Uret end i alle mulige Fortrædeligheder for at faa Ret. Kancelliet ser, hvilke Skiftebreve, der skrives, næppe 10 Bogstaver paa en Linie – Godtgjørelse derfor svarede efter Arketallet –; inden et Lovbud kommer ud derimod, hvor mange fattige Dødsboer ere da ikke udsugede, og over hvem komme disse Taa- rer? Skifter udhaales hele Aar igjennem, hvad man gjør derimod, er kraftløst, Enker og faderløse lide. Der har nogle Aar været anket over falske Vidner, og man køber dem; intet er grueligere. Der maa skarp Alvorlighed til for at virke paa Embedsmændene, og Kancelliet maa med Alvor tænke paa at gaa dette Onde i Møde og vel se til, at det kan opdage og tage med Vished nogle af disse onde og skalkagtige Betjente eller og af disse afskyelige Rettens Fordrejere, udfinde retfærdige, alvorlige og hurtige Mænd til Kommissærer og, ved at straffe nogle onde, afholde andre fra at blive det«.

Den eneste følge af denne Kabinets-ordre var den, at der kort efter udstedtes en plakat om skifteakter og andre breve i rettergangs-sager. Det indskærpes heri, at sådanne aktstykker skulle have 26 linier på siden og 24 bogstaver på linien, undtagen, hvor der findes regnskaber eller værd-sættelser, da 12–16 bogstaver skulle være nok. For overtrædelser skal der idømmes bøder fra 10–50 rdl.⁶¹⁾

En endnu hårdere bedømmelse fik underdommerne og procuratorerne ved fr. 23/12 1735 »Om Lovens Skierpelse imod temere Ligantes (unødigt procesførende), samt uretvisse Dommere og Prokuratores«. »Uretvisse Procuratorers Opholdelse og Lovkroge have indviklet Undersaatterne i unødvendige Processer og gjort Sagerne meget forvirrede og uendelige, dels ved at Underdommernes Egennyttighed, Vankundighed og Partisk-

60. Manuskript i Rigsarkivet. Delvis gengivelse i *Troels G. Jørgensen*, *Strejflys over Enevældens Retsliv* (1949), s. 65–72.

61. *C. E. Secher*, *Danmark i ældre og nyere Tid I* (1874), s. 752–54.

hed haver spildt Parternes Ret og den ved vrang og uforsvarlig Behandling saaledes forvirret, at den aldrig mere har kunnet komme for Lyset«.

For at skabe en egentlig professionel dommerstand, var det nødvendigt, at give dem en faglig-juridisk uddannelse og en løn, som gjorde embedet attraktivt for kvalificerede personer.

Efter tyve års forberedelser fulgte fr. 10/2 1736 »anlangende hvorledes med Examinibus juridicis ved Khavns Universitet til herefter skal forholdes (paa det Justitien ved retvise og beqvemme Rettens-Betiente og Procuratores desbedre kan blive pleiet«. Herefter måtte ingen studiosus søge noget dommer- eller procuratorembede, medmindre han var eksamineret af det juridiske fakultet.⁶²⁾

Det måtte naturligvis tage sin tid at få udklækket et sådant antal jurister, at det fik en mærkbar indflydelse på dommerstanden og endnu større tid, før alle dommere var juridisk uddannede. Der fandtes endnu ingen i 1745. I 1768 var af 166 lønnede embeder 7 beklædt med latinske og 31 med danske jurister, i 1787 fandtes der 11 latinske og 48 danske jurister blandt 140 embedsposter.⁶³⁾ Først fra begyndelsen af 1800-tallet kan en juridisk eksamen betragtes som en nødvendig forudsætning for opnåelsen af et dommerembede.⁶⁴⁾

Men tidligt rykkede juristerne ind i birketingets embeder: Fra 1763 var birkeskriverne jurister, nemlig *Niels Sundbye*, 1763–1772 (exam. jur. 1757), *Andreas Therkelsen* 1773–1791 (exam. jur. 1773), *Søren Fogh*, 1791–1803 (cand. jur. 1775). *Niels Sundbye* avancerede i 1772 fra birkeskriver til birkedommer, og han efterfulgtes (1795–1819) af *Hans Jørgen Bang*, (cand. jur. 1777).

Ved fr. 10/2 1736 havde man lagt grunden til dommernes faglige uddannelse, men ordningen af de økonomiske problemer overlod man i hele århundredet til de magter, der sørger for liljerne på marken (*Kai Fr. Hammerich*).

P. Rosenstand Goiske,⁶⁵⁾ auditeur ved det Sjællandske Regiment til

62. *Poul Johs. Jørgensen*, Retsundervisningen og Retsvidenskaben ved Københavns Universitet 1537–1736. Forordningen af 10. Februar 1736, Festskrift Juridisk Eksamen (1936), s. 11–114, *Kai Fr. Hammerich*, (1931), s. 67–93.

63. *P. Munch* II (1900), s. 15, jfr. *Kai Fr. Hammerich* (1936), s. 288 ff.

64. *Betænkning vedrørende Dommeres Uddannelse* (1951), s. 10.

65. Tale fremsat ved det ældre juridiske praktiske Selskabs Aabning den 12. Oktober 1796, *I. H. Bäreus*, Juridisk Lommebog for Aaret 1797 (1797), s. 62.

Fods, gav endnu så sent som i 1796 følgende karakteristik af dommerstanden:

En Mængde maadelige Dommer-Embeder giver slette Dommere. De Dommeres Antal er ikke lidet, der ikke kunde bevare Sammenhæng i hvad de skrive, der for at leve maae behandle Dommer-Embedet som en Biesag, der handle saameget, at ingen Tid bliver dem tilovers for at tænke.

I Sagen hvori de skal dømme er det spildt Møje, at anvende fornuftig Raisonnement, at vælge nøiagtige Beviser og den bedste Fremgangsmaade, uden Hensyn til dens Almindelighed. Vanen har i deres Hjerner indgravet nogle Formler, og hvad der er over forstaae de ikke, for dem er mange Vidner uden Beviis, alt hvad de ei før have seet er Fejl og selv naar de dømme rigtig, anføre de falske Grunde.

Den Sagfører, som enten ikke kiender disse Omstændigheder eller ej benytter sig af dem skader sin Principals Sag og udsætter sig selv for Irettesættelser, eller endog inappellable Mulkter.

Dommerne var næsten indtil udgangen af det 18. århundrede en paria i embedskasten. De rangerede med degnen og senere med prokuratoren. Det ville være forfejlet at sidestille dem med sognepræster, der blev tituleret »Hr.« I Hof- og Statskalenderen nævnes først dommerne i 1790 sammen med øvrige embedsmænd.

Først i begyndelsen af det 19. århundrede skete en forandring. Lønningerne blev ikke mindst ved det nye sportelreglement så meget forbedret, at dommerembederne gav en passende aflønning, enkelte embeder ansås endog for indbringende.⁶⁶⁾

P. Munch mener, at enevælden henimod 1807 tåleligt havde løst den opgave at skabe en virkelig embedsstand. Det var dog hyppigt, at en prokurator tillige var birkedommer og skriver ved adskillige birker, undertiden i så mange, at det ikke var sandsynligt, at han personlig var tilstede på hver af de forskellige ugentlige tingdage. Først ved resolution 3/8 1816 blev denne forening af embederne forbudt.⁶⁷⁾

66. *Kai Fr. Hammerich* (1936), s. 283, 289, 301, *Johannes Steenstrup*, *Hist. Tidsskr.* 1930-31, s. 350-53.

67. *A. S. Ørsted*, *Erindringer IV* (1856), s. 332 og *Collegial-Tidende* 1816, s. 539-49. *Axel H. Pedersen*, *Indledning til advokatgerningen*, 2. udg. I (1962), s. 27.

6. *Birkefogder og birkedommere ved Birketinget i Ballerup 1683–o. 1800 sammenholdt med den almindelige karakteristik af dommerstanden.*

Det er den enstemmige opfattelse, at birkefogderne og birkedommerne i tiden indtil o. 1800 må karakteriseres som værende i almindelighed af temmelig ringe kvalitet. På baggrund af denne karakteristik af dommerstanden skal der ved et sammendrag af de personalhistoriske oplysninger, se s. 202 ydes bidrag til en bedømmelse af, hvorvidt birkefogderne og birkedommerne ved dette birk hævdede sig op over gennemsnittet af dommerstanden.

Den første birkefoged ved birketinget *Niels Jacobsen* (1683–1695) var højt kvalificeret til dommerembedet, formentlig en af de bedst kvalificerede af sine samtidige. Han havde været stedfortrædende herredsfoged i Smørum og Ølstykke herreder. Det var en 8-årig forudgående praktisk uddannelse, og han ejede det meste af den litteratur, der var brug for i den tids dommerembeder: J.L. i den autoriserede udgave fra 1690, Chr. IV's jyske reces angående »Politien«, samlinger af forordninger 1643–1672, 1670–1684 og 1684–1693 og D.L. Niels Jacobsen havde forpagtet »den store Gaard« i Ballerup – »Dommergården« – fra 1679–86. I sine sidste år, hvor han var syg, måtte han pantsætte sølvskeer og hørgarns drejl og en af døtrenes fæstensgaver for at klare sig. Han efterlod sig 17 skilling og 9 børn.

Hans Jensen Riegelsen (1695–1716), der havde været i kongens tjeneste både på Bremerholm og i Rentekammeret, og som var forlovet med Niels Jacobsens datter *Dorthea*, søgte embedet 3/9 1694 »da Niels Jacobsen er syg og ikke kan passe det«, og han tilbød at betjene det uden løn, så længe Niels Jacobsen levede. Niels Jacobsen ansøgte først 5/7 1695 om at måtte afstå embedet til Hans Jensen Riegelsen, der blev beskikket 13/7 1695, efter at Niels Jacobsen havde afstået sin »herredsfogedbestilling«. Sprogbrugen var ikke fast. Danske Kancelli har vel taget hensyn til, at forgængerens pension blev sikret uden udgift for kongens kasse. Dette blev en ofte anvendt fremgangsmåde.

Hans Jensen Riegelsens løn blev i 1716 opgjort til 167 rdl. 2 mk. 11 sk. foruden restancer 17 rdl. 1 mk. 8 sk., et efter den tids forhold stort beløb. Han har åbenbart haft gode indtægter i hele sin embedstid, idet han allerede i 1708 ved den første hustrus død var velhavende. Sønnerne arvede 600

rdl. og 3 døtre hver 300 rdl. Da han døde i 1716, efterlod han sig 1853 rdl. 5 mk. og 13 sk. Heri var »Dommergaarden«, hvis bygningers værdi var ansat til 278 rdl., og et værtshus i Brønshøj. Han efterlod sig ligesom svigerfaderen en betydelig juridisk bogsamling, hvoriblandt *Christen Osterssøn Weylles* Glossarium Juridicum Danico-Norvegium.

Betegnelsen *birkefoged* blev ændret til *birkedommer* i 1721, da Kiøbenhavns Birk blev ændret til *Kiøbenhavns Amts Rytterdistrikts Birk*.

I talemåde udnyttede man stednavnet Ballerups lighed med det almindelige sprogstof ved at skabe det spøgefulde udtryk »blive gift med birkefogdens datter fra Ballerup«, d.v.s. få ris på balderne af birkeriset.⁶⁸⁾

Den tredje og sidste birkefoged *Peter Jensen Hegelund* (1716–1721) fortsatte som birkedommer 1721–1731. Han havde i 22 år været forvalter hos storkansler *Conrad Reventlow* på Clausholm og fra 1712 herredsfoged i Sønderhald, Rovsø og Øster Lisbjerg herreder, da han søgte embedet i 1716, fordi hans hidtidige embede gav så ringe indtægt, »at jeg ikke derved kan subsistere«. Han fik embedet 28/9 1716, og her foreligger et meget tidligt eksempel på et advancement, der vistnok først blev almindeligt o. 1800.⁶⁹⁾

Fra sin forvaltertid på Clausholm var han »gerådet i saadan Elendig Tilstand og Vidtløftig Giæld«, at han i 1724 søgte om at få studiosus *Jens Gyrsting* til at assistere sig og til at administrere retten i hans forfald, og tillige søgte han om at »Jens Gyrsting måtte få Successions Brev«, så han kunne tiltræde tjenesten ved hans død, idet Jens Gyrsting da ville betale noget af hans gæld og stille hans hårdeste kreditorer tilfreds. Andragendet blev bevilget 3 måneder senere, og selvom det var en imødekommenhed mod birkedommeren, var Gyrstings fyldestgørelse af hans hårdeste kreditorer, dog betaling for et efterfølgende embede.

Peder Jensen Hegelund fremhæver de mange besværlige og vidtløftige rejser i birket, der dels skyldtes birkets omfang, og dels birkedommerens forøgede opgaver. Han beklager sig over, at indtægten ved embedet er blevet forringet til det halve af forgængerens efter »Rytter Godsets Indrættelse« (1721).

Med birkedommer *Jens Gyrsting* (1731–1772) rykker den første student ind i dommersædet. Han havde fået successionsbrev på embedet, efter at

68. *Kaj Bom*, *Salmonsens leksikontidsskrift* 1950, s. 894.

69. *P. Munch* (1900) II, s. 59–60.

han fra 1724 var beskikket til at komme forgængerens til hjælp i hans høje alderdom og påkommende svaghed i hans embedsforretninger. Gyrsting søgte 31/7 1731 om, at Peder Jensen Hegelund måtte afstå sit embede til ham, og han blev beskikket 28/9 1731, efter at Peder Jensen Hegelund havde afstået embedet formedelst alderdom og svaghed. Gyrsting var formuende. Han skænkede et legat på 250 rdl. til fordel for skolelærerne i Skovlunde og et legat på 200 rdl. til fordel for Fattigvæsenet.

Da Gyrsting havde været birkedommer i 33 år, ansøgte han i 1758 om at få *Niels Sundbye* »adjungeret«. Han henviste til, at der i amtet var adskillige vanskeligheder med de mange rejser og »publique Forretninger med Konge- og Landevejenes Reparation og Besigtigelse, Politivæsenet, Inkvisitionen, Fattigvæsenet m. m., som er mig paalagde frem for mine Formænd«.

Niels Sundbye (1772–1794) blev adjungeret Jens Gyrsting i 1758 og »siden succederede ham«. Han blev birkeskriver 1763 »indtil birkedommer Jens Gyrsting dør«. Han efterfulgte ham 1772.

Efter *Niels Sundbyes* død 2/12 1794 beskikkedes byfoged og borgmester i Kolding *Hans Jørgen Bang* (1795–1819). Bang var en dygtig og initiativrig dommer, hvis virke og autoritet satte spor i birkets historie.

På tiden for Bangs udnævnelse var det blevet almindeligt, at embedsmændene forflyttedes ved avancement. Den gamle skik at give *ekspektancebrev* på et embede forsvandt. Det vidner om, at embedernes økonomiske vilkår blev bedre, og at der blev forskel på indtægterne i embederne, således at der blev konkurrence ved embedernes ledighed.

Der var gået over 100 år, før man kom så vidt. *Niels Jacobsen* (1683–95) fik i 1695 tilladelse til at afstå embedet til sin svigersøn *Hans Jensen Riegelsen* (1716–31). Hans efterfølger *Peder Jensen Hegelund* søgte i 1724 om at få studiosus Jens Gyrsting til »Assistentze i Embedet« og om at Jens Gyrsting måtte få Successions-Brev. Det blev bevilget og i 1731 fik han tilladelse til at afstå embedet til Jens Gyrsting. *Peder Jensen Hegelund* fik tillige sønnen *Conrad Pedersen Hegelund* ansat som birkeskriver, og denne ægtede forgængerens datter. *Jens Gyrsting* fik i 1758 *Niels Sundbye* »adjungeret«, og denne blev 1763 birkeskriver, indtil Jens Gyrsting dør, og han virkelig kan tiltræde dommerembedet.

Embederne blev aldrig besat med bosiddende, altid med fremmede.

X

Birkeskriveren.

Et almindeligt påbud om at føre tingbøger indførtes i Chr. III's Dronningborgske reces af 1551 § 3. Enhver tingskriver skulle have en tingbog, udi hvilken han skulle indtegne alle domme, skødebreve, vidner og alle andre mærkelige breve, som går til tinget i hans tid. Påbudet gentoges¹⁾ i den Koldingske reces af 1558 § 11 og i Chr. IV's reces af 1643–6–24.

D.L. 1–8–2 fastsatte regler »Om Skrivere ved Retten«. Det var herreds-, birke- og byskrivere, der tillige var skifteskrivere.

Skriveren skulle have sin tingbog eller protokol, samt alle de bøger, som tilhørte retten, nummererede, igennemdragne og forseglede. Skriveren måtte ikke skrive noget på løst papir, og siden renskrive det hjemme. Siderne i tingbogen skulle skrives fuldt ud, så at der ikke senere kunne tilskrives noget.

Den første tingbog²⁾ ved Københavns Birk var autoriseret af amtmanden 19/3 1683:

Denne Bog, huor udj findið Tre Hundrede Firresindztiuge oc firre Nummerede, igiennemdragne oc forseglede Blade Hafuer Bircheschriueren at indschrifue aldt huis for Rættten passerer paa Kiøbenhafns Bircketing, som begyndis den 26 Martij først kommende, Saa som hand eller huis der til kand blifue ordineret, louligen agter at suare. Da naar dend er fuldschrefuen, alle bladene fra ofuerst til nederst, hafuer hand dend paa Kiebenhafns Amptstue at indlefuere oc en Anden i dendz Sted forschaffe.

Dat. Kiøbenhafns Slot den 19 Martij 1683

Kongl. May: Ober Cammer Juncker
oc Amptmand ofuer Kiøbenhafns Ampt
A. L. Knuth

-
1. *Christian Brorson*, Forsøg til Fortolkning af Christian den Femtes Danske og Norske Lov I (1797), s. 490–533, *Stig Iuul*, Danske Lov (1949), s. 27, *Peter Skautrup*, Hardiske Mål II (1942), s. 48–56.
 2. Om omfanget af de bevarede tingbøger, skøde- og panteprotokoller m.v. se *Harald Jørgensen*, Retsbetjentarkiver (1966), s. 34 ff. Rækken er ikke ubrudt, idet tingbøgerne i amtmændenes arkiver ikke har fristet nogen blid skæbne,

I tingbogen skulle skriveren med flid og troskab indtegne alt, som forefaldt på tinget: »Domme, Afsigter, Tingsvidner, Pante- og Skøde-, Mage-skifte- og Gave-Breve, Maningsbreve og andre Rettens Forhandlinger efter den Orden, som de ere fremlagte«.

Senere indførtes justitsprotokoller, der som regel kun omfattede retssager, skøde- og panteprotokoller, foged- og auktionsprotokoller, extraretsprotokoller, politirets- og domprotokoller, notarialprotokoller, protokoller for skifte- og overformynderivæsen, for politiforvaltning og næringsvæsen.

Birkeskriver *Hans Mikkelsen* indførte følgende protokollat af det første retsmøde 26/3 1683:³⁾

GUD NAADELIGEN FORLENE EN

Løchsalig Anfang.

Her paa Kjøbenhaffns Bircheting er aff Hans Kongl. Mayt allernaadigst thilforordnet Retten at betiene:

Niels Jacobbøn i Balderup at vorde Birschefogit

Hans Michelben sammestedt Birscheschriffer

Efter derris meddeelte Allernaadigste Bestilling breffuis Indhold som nu bleff Allerunderdanigst Lest och paaschreffuen.

M a n d a g e n, den 26. Martij efterskr. Stoeche Mend: Peder Madben aff Balderup, Peder Chlaußen af Lybye, Pouel Pederben aff Brønbyøster, Jørgen Thommeben aff Brøndbyvester, Michel Christenben aff Herstedøster, Rasmus Chlemmesen af Smørum Offre, Arendt Pederben aff Molløff, Morten Andrißen aff Vandløße, Jens Thorbenben aff Søsom, Jens Anderben af Farum, Olluff Pederben af Mørkøj, Laus Hanben aff Hersted Vester.

Hans Højærverdighed Bischopen Doct. Hans Bager ved sin fuldmægtig Søffren Jacobben, loed fremstille Kaldsmend Peder Knop och Thosten Nielben af Brøndshøy, de fremlagde en schriftelige Kalds Sedel, Huor effter de hiemlede loulig med 14 Dagiß Kald och Varsel at haffue hid steffned velborne Hr. Amptmand Von Knut, diß ligeste den Kongl. Ridefogit, Friderich Eysenberg, diß ligeste Christen Madben Borger och Induoner paa Christians Haffn, saa och med Otte Dagis Varsel at haffue hid steffned Jacob Jørgenben i Brøndshøy, Alle her i dag at møde vilde, at paahøre, anlangende hans Prestegaars grund i Brøndshøy. Dißligeste och med 8te Dagis Varsell hid steffned Anders Jenben i Huidoffre, formand med sine med følger 8te Mend, Vndtagen Peder Hanben i Husum som iche bleff Steffned Alle i Dag at møde for scheffne Vindne at Anhøre, oc de dertil vil nogit haue at suare. Item med 8te

jfr. V. A. Secher, Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I (1906–08), s. 262, *Hans Knudsen*, De danske Raadstueprotokoller og Tingbøger, Fortid og Nutid 15. bd. 1943–44, s. 73–90.

3. Københavns Amts Birks Tingbog 1683–1684, Justitsprotokol – fol. 1.

Dags Varsel hid citirit Jørgen Nielßen i Vttersløff, Niels Søffrenßen i Husum, Parnille Jens Anderßens i Brøndshøy, Peder Lousen ibidem, Anders Jenßen ibidem, Anne Fyns Sammesteds, alle deris sand ferdig Vinde at Afflege, om den Grund som ligger imellem Prestegaarden i Brøndshøy och Landeveyen Jord iche altid haffer ligget till Prestegaarden och de derpaa staaende Huße aldtid suared Bispernes med videre samme Kaldseddels Indhold dat. 12. Marty 1683 bleff lest och paaschr.

Peder Hanßen aff Husum, som er en aff de Otte Mend och iche var Steffned Comparirit selff villig i Retten huor effter først at Vinde fremkom Niels Søffrensen och giord i sin Æd effter Lougen, At det Huß i Brøndshøy som kaldis *Kruhused* och er tre lenger Hus i begreff. Samme Huß och plads aldrig haffer verrit Pløy Jord som i saamaader kunde verre brugt til Prestegaarden, saalenge han kand Mindis som er vngefer en tredsinds tyffue Aar. Och de tou Lenger Huß, nemlig den Søndre och Vester Lenge er bøgt op Siden Krigens Tid, huor aldrig før stoed Huß, den østre Lenge, som och bleff opbuigt siden Vfreden, om der paa Steden til forne stod huse ved hand iche, men om samme Plads er Bispen eller Kongens ved hand iche. Ved ej Heller huem de der have boed i Hused haffer suared til Bispen eller iche. Det Hus Anne Fyns i boer staaer ej heller paa Prestegaardens Tofte Jord, Men huem Grunden til hør ved hand iche.

Anne Fyns gjorde i ligemaader sin æd efter Lougen.

At hinde et i Gud Sandhed Vitterligt, At paa den Sted som Kruhused nu staar, stoed iche Hus for Vfreden, men var Gade Jord til forn, Men siden Husene blev bygt hafver de som boede deri suared Bispen. De andre Indsteffnete Vinder bleff opraaft, Men iche møte deris Vinde at Afflege, Ridefogden Friderich Eisenberg var møtt i Retten paa Velbaarne Offer Cammer Juncher och Amptmandens Vegne och disse Vinder anhørte. De Indsteffnete 8te Mend var och her i Retten tilstede och anhørte obenschr. Vinder. Huor effter Parterne begierte Tings V. . . .

Biskop *Hans Bager* nedlagde påstand på, at krohuset, hvor kromanden *Jens Jørgensen* boede, tilhørte præstegården, medens ridefogden *Friderich Eisenberg* påstod, at det ikke havde været tofte- eller pløjjord, men gadejord, hvorpå der tidligere under Svenskernes belejring aldrig havde stået noget hus, idet dette siden er blevet bygget. Ridefogden vandt sagen.⁴⁾

Mange retssager er tilfældigt og mangelfuldt indført i tingbøgerne, og ved bedømmelsen af tingbøgerne må dommerens og skriverens sprogbrug og tankegang også tages i betragtning.⁵⁾

4. *Valdemar Møller*, Fra den gamle Landsby Brønshøj gennem 200 Aar (1922), s. 24–25 og *Henrik Larsen*, Brønshøj By i Fortiden, Hist. Medl. Kbh. 2. r. IV bd. (1929–30), s. 70.

5. *Poul Meyer*, Dom og Dele, Bol og By 1963, s. 56.

Skriveren bestyrede auktionsvæsenet sammen med auktionsdirektøren, fr. 4/3 1690 og 19/12 1693, og var i almindelighed notarius.

Birkeskriverembedet blev nedlagt ved reskript af 25/8 1819, da birket blev delt i Nordre Birk og Søndre Birk, idet de to birkedommere – for at forøge lønnen – tillige skulle være birkeskrivere.⁶⁾

Den første birkeskriver var *Hans Mikkelsen* (1683–1688), der havde været herreds- og skifteskriver i Smørum herred (1660–1683), og som (1679–1683) tillige havde været herredsfoged i Sokkelund herred, idet han, efter at de to embeder var slået sammen, bedre kunne ernære hustru og små børn. Hans 23-årige tjeneste som herredsskriver og 4 år som herredsfoged, kvalificerede ham til birkets første birkeskriverembede. Amtmanden betegnede ham i 1679 som »duelig og bekvem til sit embede«.⁷⁾

De to næste birkeskrivere, *Niels Jensen* (1688–1702) og *Morten Jensen Widsted* (1702–1741) havde begge været lakajer henholdsvis hos prinsesserne, og hos Christian V og prins Carl. Lakajudnævnelserne forekom stadigt, og Struensee gav kabinetsordren af 12/2 1771, der forbød at nogen »Domestique eller Betjent«, der havde gået sin herre til hånd med personlig opvartning, måtte foreslås eller ansættes i noget offentligt embede. På dette tidspunkt steg antallet af juridiske kandidater, men kredsen af ansøgere både til dommer- og skriverstillinger blev stadig begrænset af den altfor ringe løn.

Niels Jensen avancerede i 1702 til herredsfoged i Lejre.

Morten Jensen Widsted var birkeskriver i 41 år. Han ansøgte i 1741, da han var 72 år, om »hielp og assistance udi Embedet« og bønfuldt om at måtte afstå »denne liden Skriver-Tieniste« til *Conrad Pedersen Hegelund*, som havde tjent i 8 år hos regimentsskriveren »og stedse øvet sig udi Pennen«. Widsted fik sin afsked 1741, og samtidig udnævntes *Conrad Pedersen Hegelund* (1741–63). Han var søn af birkedommer *Peder Jensen Hegelund* (1716–1731).

Kvaliteten af disse 4 første birkeskrivere har ligget over gennemsnittet

6. A. S. Ørsted, *Erindringer IV* (1856), s. 399 ff., Om Gjenoprettelser af særegne Skrivertjenester ved alle Retter. Om skriverens mange pligter henvises til *L. Nørregaard*, *Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret V* (1790), s. 184–206, *Lovlexikon* og *J. Nellemann*, *Civilprocessens almindelige Deel* (1887), s. 258 ff.

7. Der henvises, også for det følgende til de personalhistoriske oplysninger s. 242.

i de andre birker. *Hans Mikkelsen* havde en langvarig uddannelse som herredsskriver og havde desuden været herredsfoged. *Niels Jensen* avancerede til herredsfoged, *Morten Jensen Widsted* beklædte embedet i 41 år, og *Conrad Pedersen Hegelund* døde som en velhavende og anset mand.

I 1763 rykkede juristerne ind i birkeskriverembedet med *Niels Sundbye* (1763–1772), der var blevet exam. jur. 1757. Han var gift med en datter af forgængeren, *Conrad Pedersen Hegelund*, *Anna Barbara Hegelund*. Ligesom birkeskriver *Niels Jensen* avancerede han til birkedommer, idet han ombyttede skriverembedet med dommerembedet (1772–1794).

Efterfølgeren *Andreas Terkelsen* (1773–91) blev birkeskriver 11/3 1773 før han 1/7 1773 blev exam. jur. Derimod var *Søren Fogh* (1791–1803) den først ansatte cand. jur. (1775) ved birket. *Frederik Winkel-Horn* (1803–17) er den eneste højesteretsprokurator, som har været birkeskriver. Den sidste – konstituerede – birkeskriver, *Johan Christopher Henrik Rummelhoff* (1817–19), blev senere byfoged og herredsfoged.

XI

Den ugentlige tingdag.

26/3 1683: mandag, 11/1 1804: onsdag, der var torvedag.

Fra landskabslovenes tid holdtes der i hvert herreds- birke- og byting en ugentlig tingdag.¹⁾ Tingdagen skulle efter D.L. 1–3–5 holdes en gang om ugen på de dage, som er sædvanligt. Efter reskript 16/6 1683 om sammenlægning af herreder og birker på Sjælland kunne der dog i herreder og birker holdes to tingdage om ugen på to steder, hvis bønderne havde mere end to mil til tingstedet.

Tingdagen i Københavns Birk blev fastsat til: »hver Mandag om Ugen med mindre helligt indfalder, at da dend neste Søgnedag dertil bruges«. Den første tingdag var mandag den 26/3 1683.

I anordning 7/7 1721 om de Kjøbenhavnske, Frederiksborgske og Cronborgske Rytterdistricters Birker gentages bestemmelsen: »Herhos er at agte, at om en Hellig-Dag paa en af de forordnede Ting-Dage indfalder den næste Søgne-Dag, da efter Loven dertil bruges«.

Reskript 7/10 1803 bestemte, at onsdagen herefter skal være tingdag i stedet for mandagen. Denne forandring begyndte onsdag 11/1 1804 ifølge pl. 29/10 1803. Mandagen var ikke så bekvem som tingdag, hvor retten blev sat »meget sildig«, fordi amtet ikke havde sine egne beskikkede sagsførere, og fordi Hof- og Stadsrettens procuratorer ikke kunne møde, før Hof- og Stadsretten, der også holdtes om mandagen, var hævet. Onsdagen syntes mere passende, da amtets beboere da plejede at komme til København, hvor tinget holdtes, fordi det var torvedag, så de skulle afsætte deres varer. Tingmændene kunne derved få så meget lettere befordring til og fra tinget.²⁾

Ved delingen af Københavns Amts Rytter-Ristrikts-Birk blev det ved

-
1. *Peter Skautrup*, *Hardiske Mål* II (1942), s. 35, *Erik Arup*, *Danmarks Historie* I (1926), s. 83.
 2. *Fogtman* 1803, s. 321, *Collegial Tidende* 1803, s. 641–42, *Schou*, *Kongelige Forordninger* 1803, s. 695.

rescript 25/8 1819 fastsat, at tingene for Nordre Birk og Søndre Birk skulle holdes til sædvanlig tid om onsdagen.

Respekten for helligdage er af gammel oprindelse.³⁾ Allerede i recesserne af 1558 og 1643 var det fastsat, at ingen rettergang måtte holdes på helligdage, og hvis den faste tingdag faldt på en helligdag, da skulle den næste søgnedag være den rette tingdag. D.L. 1–3–4 gentog disse bestemmelser. Reglen om, at næste søgnedag skulle være tingdag, blev senere fraveget, idet retten ofte holdtes på den næste ordinære tingdag. Det var i hvert fald forudsat i Kancelliets cirkl. 16/10 1819. Ifølge rpl. § 156 må forkyndelser ikke foregå på søn- og helligdage i tiden 9–16. Grundlovsforhør – grundlovens § 71 – hvorefter en anholdt skal stilles for en dommer inden 24 timer, kan finde sted på helligdage.⁴⁾

Der kan ikke påvises noget princip for valget af tingdage. Alle hverdage blev benyttet som tingdage. Efter reduktionen af herreds- og birketingene i Lundenæs og Bøvling amter til seks, bestemte reskript 10/11 1688, at retsdagene skulle »til de 6 Søgne-Dage om Ugen fordeles saaledes, at ethvert Ting paa sin sær Dag holdt vorder.« Torsdag var vistnok den mest benyttede tingdag som følge af, at dagen engang var helliget guden Tor. På Sjælland havde 15 af 24 ting torsdagen som tingdag, på Lolland 2 af 3 ting.⁵⁾

Det var en fast regel, at de gamle herreder i Jylland ikke holdt ting om fredagen, og helst ikke om onsdagen. Fordelingen af tingdagene på ugedagene var præget af kirkelige hensyn – korsfæstelsen skete en fredag, og Kristi død blev besluttet af hans fjender og tilbudet fra Judas den Forræder blev modtaget om onsdagen. De blev bods- og bededage.⁶⁾

3. *Johannes C. H. R. Steenstrup*, Nogle Bemærkninger om Tingdage, Danske Samlinger 1872–73, s. 230–37. *Poul Johs. Jørgensen* (1940), s. 512, jfr. 246 nævner, at de middelalderlige regler om helligtider mistede deres betydning efter reformationen, men satte sig dog senere lejlighedsvis spor i praksis.

4. *August Roesen*, Teologisk Stat 1965–66 I Dansk Kirkeret (1965), s. 58–59, der ikke er opmærksom på, at rpl. § 27 er ophævet ved lov 12/6 1962.

5. *Reidar Th. Christiansen*, Lidt om Torsdagen i nordisk Folketro, Festskrift til *H. F. Feilberg* (1911), s. 190, *Henry Petersen*, Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold, samme sted, s. 55.

6. *Hans Knudsen*, Gamle jydsk Tingsteder og Retsdage, Samlinger til Jydsk Historie og Topografi 1919, s. 360–68 og den der anførte litteratur.

XII

»Retten er sat«. »Retten er hævet«.

*Retten er sat.**

»At sætte retten« betyder, at retten træder i funktion, retsmødet begynder. I landskabslovene forekommer udtrykket kun i Eriks sjællandske Lov II – 48 (»bliver lovligt Ting sat midt om Formiddagen« og »sætte Tinget paa ny«). Det forekommer i D.L. 1–3–5, hvorefter herreds-, birke- og byting og andre ordinære underretter skulle sættes »om Sommeren til otte Slet og om Vinteren til ni Slet«. Ligeledes i 1–3–7 og 1–7–4. I reglement om Hof- og Stadsretten i København af 15/6 1771 § 23 kræves, at mindst 5 af de tilfornordnede er til stede »naar Retten sættes«. Rpl. bestemmer i § 1a, stk. 8 »retten kan sættes«, § 9, stk. 8 »til at sætte retten« og i § 11, stk. 2 »retten skal sættes«, og § 853 »når retten er sat«. Udtrykket benyttes dagligt i retsbogudskrifterne, der indledes med, at den og den dag blev retten sat.

*Poul Johs. Jørgensen*¹⁾ mener, at da Eriks sjællandske Lov forudsætter, at tinget blev sat, var der også knyttet en åbningsakt hertil.

Lange afstande på dårlige, elendige veje til tingstedet i forbindelse med datidens befordringsmidler – hesteryg eller apostlenes heste – har medført, at mange tingsøgende har indfundet sig på tinget eller i tingstuen i god tid, hvor der kunne forekomme »Ulyd med Råben, Buldren, Banken eller Banden« (D.L. 1–12–2). Det har derfor været af betydning, at »retten sættes«, en tydelig tilkendegivelse af, at rettergangen begyndte. Dommerens og andre rettens personers blotte nærværelse i tingstuen eller på tingstedet kunne ikke udgøre nogen ret, men retten skulle højtidelig være sat.²⁾ De uord-

* *Axel H. Pedersen*, *Retten er sat*, Fuldmægtigen 1967, s. 153–56. I *Sven Clausens* skuespil »I Rosenlænker« (1933), s. 9, spørger dommer Knipschildt, da han træder ind i retslokalet: Er retten sat? Hvorfor er den ikke sat? Jensen!

1. *Poul Johs. Jørgensen*, (1940) s. 248. I de norske sagaer »sættes retten« tidligst i første halvdel af det 9. århundrede, *Ebbe Hertzberg*, *Grundtrækkene i den ældste norske Proces*, (1874) s. 117.

2. *L. Nørregaard*. *Forelæsninger over den Danske og Norske Ret V* (1790) s. 96–97.

ner, som forekom efter, at retten var sat, kunne da straffes efter D.L. 1–12 »Om Skikkelighed for Retten«. Desuden kunne tilkendegivelsen af, at retten var sat, indgive almuen ærbødighed for retten,³⁾ hvorfor det måtte ske på en højtidelig måde.⁴⁾ »Hvo kender ikke, hvor meget det ceremonielle virker på Almuen?«^{4a)}

I landskabslovene, recesserne og D.L. findes ingen bestemmelser om visse bestemte former for herreds-, by- og birketingenes åbning eller begyndelse. Den eneste bestemmelse, som findes herom, indeholdes i »Reglement Om Justitiens Administration samt Skifte-Behandling, m. v. i Tranquebar og samtlige Kgl. Etablissementer i Ostindien« af 8/1 1781 § 3 og »Reglement for den Indianske eller saakaldte Sorte-Ret i Tranquebar« af 19/8 1789 II 1, hvorefter »Den Sorte Ret samles i Justits-Huset, og efter at Retten er lyst i Guds- og Kongens Navn . . .«

Reglementet af 1789 indeholder et afsnit om rettens personer: »1) Den Sorte Ret skal herefter, som hidtil, bestaae af Providitøren, som Præses, af Tolken og sex Biesiddere eller Assessorer, nemlig tvende Mallabarar, tvende Mohrer og tvende Missions-Christne, samt af en indiansk Skriver og en europæisk Observatør uden Stemme. 2) De nuværende Assessorer i den Sorte-Ret tage Rangen i Sæde og Underskrift næst efter Providitøren, saaledes som nu er indført, men herefter skal den yngste og sidst indkomne Assessor hvad enten han er en Mohr, en Mallabar eller en Christen sidde nederst i Retten og underskrive tilsidst. 3) Ved alle offentlige Ceremonier tage alle Assessorer i den Sorte-Ret, som Kgl. Betiente, Rangen næstefters Providitøren og Tolken, enhver efter sin Anciennitet, fremfor andre Indianere, af hvilken Kast eller Stand de endogsaa ere, de fremmede Nationers Vaquiller alene undtagen, hvilke skal have Rangen næstefters Providitøren. 4) Det skal herefter være Rettens Assessorer tilladt at bruge og bære Stok med en Sølv-Knap og en Parasol paa en høj Stok til Agtelsses-Tegn, hvilke de ikkun beholde saa længe, som de i dette Embede forblive, med mindre der ved deres Entledigelse efter lang og troe Tieneste udtrykkeligen forundes dem, fremdeles at betiene sig deraf«⁵⁾

I Store Magleby blev retten sat efter et særligt ritual. Retten bestod af schouten (dommeren) og 7 scheppens (meddommere). Når retten skulle

3. *Christian Brorson*, Forsøg til den første Bogs Fortolkning i Christian den Femtes Danske og Norske Lov (1797) I, s. 154.

4. *Frederik Theodor Hurtigkarl*, Den Danske og Norske Rets første Grunde (1820) IV, 1 s. 102.

4a. *Peder Kofod Trojel*, Commentære eller Forklaring over den Danske og Norske Lov (1780), s. 123.

5. *Svend Ellehøj*, Højesteret 1661–1961 (1961) I, s. 103.

sættes, rejste de sig alle med blottede hoveder. Schouten, der bar en lang, hvid stok, skrev tre kors på dommerbordet og sagde med høj røst: »Jeg aabner Retten i Guds Navn, i Kongens Navn og i Menighedens Navn. Hvad der udtales, staar fast«. Derefter satte rettens medlemmer sig og bedækkede deres hoveder.⁶⁾

Det samme var tilfældet i den hollandske jurisdiktion på Frederiksberg, »Ny Hollænderby«, 1651–1699: »Efter at Retten var tillyst«.

Litteraturen om dommernes forvaltning af underretterne er sparsom. C. Testrup, *Relation om Tingene* (1747) nævner intet om tingets åbning men i en anonym fremstilling fra 1768 anføres, at dommeren rejste sig ved tingbordet og gav tilkende, »at Hans Kongelige Majestæts Ret sættes«, og at det var gængs overalt i riget, og en gammel smuk sædvane, at dommeren formanede til, at sagerne skulle forebringes med al sømmelighed, og at tilhørerne i lige måde skulle være skikkelige.⁷⁾ Byfoged og byskriver i Kragerø i Norge *Niels Wamberg*⁸⁾ oplyser i 1775, at dommeren lyste tingfred eller kongens fred over tinget: »Retten sættes i Kongens Høye Navn og lyses Tingfred«.

Hos »Salig Etats-Raad Høyer« findes følgende om underdommere: Skal de til vis Tid sætte Tinget. 1. 3. 5. I Norge een Time førend i Danemark, fordi det der bliver tidligere Dag, og Parterne har længere at reise.

Retten agtes først at være sat, naar Tingmændenes Navne ere tilførte i Protocollen, og derpaa lyst Kongens Fred, hvortil dog ikke behøves nogen

-
6. L. de Thurah, Omstændelig og Tilforladelig Beskrivelse over den liden Øe Amager og Den, ei langt derfra situerede endnu mindre Øe Saltholm (1758), optrykt i *Mogens Strunge*, *De Thurah og hans Amagerbog fra 1758* (1936), *Theodor Gliemann*, *Geografisk-Statistisk Beskrivelse over Københavns Amt* (1821), s. 161, *Chr. Nicolaisen*, II (1909), s. 37, *Harry Kaae*, *Amager Rejse* (1945), s. 60. Chr. II's Ordinants eller såkaldte verdslige Lov indførte efter hollandsk forbillede »en Scult, IIII Borgmestre oc VII Shiepe« udi alle købstæder, jfr. *Peter Skautrup*, *DSH II* (1947), s. 138–39, Scult (schultus) skulle være forsynet med en lang, hvid stok, og når han gik til retten, skulle han lade bære samme stok foran sig.
 7. Kongel. Allernaadigst Privilegerede Adresse-Contoires Jurid. Med. og Oecon-Tidende 1768 nr. 51. En Under-Dommers Forhold ved Rettens Forvaltning. En Dommers Personal Forhold.
 8. *Niels Wamberg*, *Kort Anvisning til en Underdommers Forhold inden Retten* (1775), s. 1. I en nekrolog efter hans død 27/11 1800 hedder det, at denne bog klarligen viser, at forfatteren ingen studeret mand var, *J. K. Høst*, *Juridisk Lommebog* (1804), s. 277.

sær Formular, men nok at Dommeren lydelig giver tilkiende, at Retten nu er sat, og enhver derfor kan fremkomme med hvad han der har at forrette, alene, at det skeer i den Orden, paa den Maade, og med den Sømmelighed, som Hans Majestets Lov fordrer og foreskriver.⁹⁾

Af disse spredte og sparsomme kilder kan kun udledes, at tinget blev åbnet med en vis højtidelighed på Trankebar fra 1781–1845, da kolonien blev solgt til englænderne, men at måden, på hvilken retten blev sat, kunne være forskellig. Der var ingen faste regler. Nogle dommere satte sig tavst, andre dommere rejste sig ved tingbordet og erklærede retten for sat i »Guds- og Kongens Navn« eller i »Kongens Høye Navn«. Dommeren formanede ofte tillige om at vise skikkelse for retten.

Dommeren lyste ofte kongens fred eller tingfred over tinget.¹⁰⁾ Tingfreden var lovfæstet i landskabslovene, recesserne og i D.L. 6–9–23: »Kirkefred og Tingfred regnis fra mand drager fra sit Huus ret Vejen til Kirken, eller Tinget, og siden fra Kirken eller Tinget ret Vejen hjem til sit Huus; Dog at Mand ej tager af Vejen, eller tager andre Ærinder for«. Den blev ophævet ved § 308 i straffeloven af 1866.

En gennemgang af de gamle tingbøger kan muligvis yde bidrag til belysning af, hvorvidt der i de forskellige herreder og birker har fæstnet sig nogen tradition også med hensyn til skriverens referat. På den sidste tingdag i den hollandske jurisdiktion i Frederiksberg, Ny Hollænderby, den 31/8 1699 har retsskriveren noteret: »Da eftter at Retten paa den sædvanlige Maade var tillyst . . .«¹¹⁾ De hidtil offentliggjorte uddrag af de gamle tingbøger har ikke omtalt, hvorvidt der fandt en højtidelig åbning sted.

Ved fr. 16/1 1828 § 11 blev tingtiden for by-, herreds- og birketing fastsat til kl. 10 både om sommeren og vinteren. Undtagelse herfra skete ved et ad mandatum udfærdiget reskript.¹²⁾

9. »Salig Etats-Raad Høyers Juridiske Collegium saavidt den Danske og Norske Proces vedkommer«, 1. oplag (1742) ved *Hans Hagerup*, s. 55–56, 2. oplag (1769) ved *C. D. Hedegaard*, s. 51–52.

10. *Stener Grundtvig*, Træk af Dommerstandens Udviklings-Historie, Den danske Dommerforenings Medlemsblad 1927, s. 440, *Peder Kofod Trojel* (1780), s. 123.

11. Tingbogen for Ny Hollænderby 1681–1699, s. 317 b, den 31/8 1699 (Landsarkivet). Se også *J. Fausbøl*, Minder fra Agerskov Sogn. Haderslev (1910) s. 98.

12. *C. J.*, Om »sædvanlig Tingtid«, U.f.R. 1908, s. 194.

*Retten er hævet**

D.L. 1–3–5– fastsatte, at herreds-, birke- og byting skulle sættes om sommeren til 8 Slet og om vinteren til 9 Slet. Efter D.L. 1–7–4 måtte tinget ikke sættes igen samme dag, når det først var hævet.

C. D. Hedegaard¹⁾ rejste i 1764 spørgsmålet om, hvorvidt det var »lov-tilladeligt og forsvarligt«, at dommeren efter trede ganges påråbning, hæver retten, når ingen parter har indfundet sig, »og saaledes neppe tøver en halv Time paa Stedet«. Han mente, at det især ikke burde ske på landet, hvor folk har langt til tinget, og såvel vejens længde og besværlighed, som andre indfaldende uformodentlige hændelser lettere kunne forhindre en fra at møde præcis. C. D. Hedegaard kendte en dommer, som aldrig hævede retten, førend det var så langt over middag, at han ikke mere kunne formode, at nogen skulle indstille sig den dag, men dommeren havde ulejlig-hed deraf, fordi folk vidste det og derfor først kom tilstede inden middag. Det kunne derfor blive sildig aften, før han kunne hæve retten, og ved vintertid var det besværligt nok, da han selv havde lang vej hjem.

Da C. D. Hedegaard rejste spørgsmålet teoretisk, var det også aktuelt. Generalmajor *Lüttichau* til Tjele – hvis bøndergods for størstedelen lå 4 à 5 mil fra tingstedet – klagede 19/9 1763 over, at herredsfoged *Peder Kold* i Fiends- og Nørlyng herreder havde indlyst retten, men strax igen hævet den, uanset at hans ridefoged var kommet rettidig til retten. Ridefogdens tid var blevet spildt, og det uanset at herredsfogden selv havde udstedt stævningen og altså vidste, at den skulle foretages i retten. Da det således var vanskeligt for dem, der bor langt borte at passe herredsfogdens klokkeslet, anmodede generalmajoren om, at det må blive pålagt herredsfogden at holde tinget åbent til klokken 10 à 11 Slet – på hvilken tid de andre ting gerne holdes der i landet – eller at retten først måtte hæves to timer, efter at den var sat.

Stiftamtmand *Hvidtfeldt* afgav erklæring 10/11 1763 og udtalte, at efter rygtet skal den nye herredsfoged have for vane at sætte retten tidlig og hastigt hæve retten igen. Stiftamtmanden tilstod dog, at det var vanskeligt at bevise, da tinget »holdes et eenligt Sted«, og tinghørerne er enfoldige

* *Axel H. Pedersen*, *Retten er hævet*, »Fuldmægtigen« 1968, s. 17–22.

1. *C. D. Hedegaard*, *Juridisk-Practiske Anmærkninger til Danske og Norske Lov* indeholdende adskillige mærkværdige Tilfælde eller Spørgsmaal, som er forefaldne i eller uden Rettergang (1764) II, s. 5–8.

gamle mænd, som ikke har noget ur, og som ikke så nøje kender klokkeslettet.

Herredsfoged *Peder Kold*, der havde været i embedet i 8 år, dels som »Adjunctus«, havde anført i sin erklæring af 20/10, at retten i hans embedstid altid var blevet sat til den tid, som D.L. befalede, og først hævet efter en halv times forløb, når der ikke var noget at bestille. Han protesterede imod forslaget om, at retten skulle holdes i to timer, efter at den var sat, når der ikke var noget at bestille, da tinget ligger for sig selv, og intet andet hus derved, så hans heste og vogn må stå ude i den tid, tinget holdes.²⁾

Sagen blev af Danske Kancelli sendt til generalprokurør *Henrik Stampe*, der afgav en meget udførlig erklæring.³⁾ Loven kunne intet fastsætte, om hvornår retten skal hæves, det beror på, om der er meget, lidt eller intet at bestille. Retten bør holdes, så længe der er noget at bestille, men det er helt uskyldigt, at retten hæves, når der ikke er noget at bestille, når det kan ske uden nogen fornærmelse, og uden at nogen har årsag til at besvære sig herover. Dog kan en herredsfoged, som har lyst til at gøre fortræd, undertiden chikanere den, som har en sag for retten, og som bor langt fra tingstedet. Hvis retten holdes på et sted, som ligger for sig og ikke nær ved nogen gård eller by, har en herredsfoged, særlig hvis han er skriver tillige, ingen anden opsynsmand ved rettens holdelse end stokkemændene, som gerne er fattige, gamle, enfoldige mænd. Det er let for herredsfogden, som gerne blandt dem alene har et ur, at stille det, som han vil, og derefter indbilde disse folk, at det er en halv eller måske henimod en hel time sildigere på dagen, end det virkelig er. Hvis nogen herefter indfinder sig, endog virkelig til rette tid, så følger, at de kommer for sildig, og finder, at retten er hævet, da det ifølge D.L. 1-7-4 ikke er tilladt at

2. *Jeppe Aakjær*, Skivebogen 1917, s. 23-24 omtaler generalmajor Lüttichaus klage og amtmandens indstilling, men ikke sagens afslutning.

Christian Nielsen Kold, der stod på dækket sammen med Tordenskjold og deltog i alle hans træfninger, blev herredsfoged 1722. Han skrev i sin ansøgning, at han i 6 år havde tjent Tordenskjold og »med hannem udstaaet mange store Livsfarligheder, men nu havde consumeret det lidet han var ejendes og maatte Crepere«, hvis kongens store nåde ikke skænkede ham embedet. Han døde 1757, og sønnen *Peder Kold* blev herredsfoged 3/3 1758. Han havde forinden hjulpet faderen i skriverembedet, s. 19-23, *S. Grundtvig*, Den danske Dommerforenings Medlemsblad 1927, s. 439.

3. *H. Stampe*, Erklæringer IV (1796), s. 369-75.

sætte retten mere den dag, selvom dommeren og de øvrige rettens personer var tilstede. Dette er en stor chikane, der bliver endnu så meget større når dommeren selv har udstedt stævning til sådan en dag, og altså vidste, at der var folk, som havde noget for retten at bestille.

Stampe mente ikke, at dette skete ret ofte, og han tvivlede på, at der tidligere var klaget derover, da de fleste herredsdommere og underdommere kun har lidet at leve af »og ville gierne fortjene noget«. På tinget eller for retten kan de ikke have nogen fortjeneste, medmindre der er folk, som har noget der at bestille. Det er altså rimeligt, at de snarere for at hjælpe dem, og give dem tid til at møde, opholder retten noget længere, end de just er forbundne til. Stampe kunne ikke tiltræde, at retten skulle sættes på en anden tid, end den loven befaler. Loven har fastsat åbningstiden for herredstingene på en sådan tid, at folk kunne have nogle timer til deres rejse til tinget, hvilket man ser ved at sammenligne med den tid, på hvilken Landstingene og Højesteret efter loven skal begynde.⁴⁾

Da det dog er billigt, at rettens betjente, som lever af almuens, bør tåle nogen ulejlighed, for at lette almuens adgang til at nyde rettens bistand og pleje, ville Stampe gå ind for, at herredsfogden blev forpligtet til at holde retten en hel time, uden at hæve den. På den måde er det vel ikke muligt at nogen »som har lavet sig paa at komme betids«, når retten blev sat, skulle komme for sildig. Stampe gav derefter indstilling om et reskript til stiftamtmanden i Viborg.

8/10 1764 blev i Cancellie-Collegio herpå resolveret:

»Expederes efter Generalprokureurens Erklæring«.

Der udstedtes derefter reskript 30/11 1764 til kammerherre og stiftamtmand *Hvidtfeldt*, Viborg, ang. at tilholde herredsfogden i Fiends- og Nørlyng herreder, »efterdags naar han har sat Retten til den i Loven anbefalede Tid, hvad enten der er noget at forrette eller ei, at oppebie, i det mindste en heel Time, inden han ophæver Retten, og noget længere, ifald det er ham bekendt, at en eller anden samme Dag har noget at bestille eller

4. Landstingene skulle sættes om sommeren ved syv Slet, og om vinteren ved otte Slet, D.L. 1-3-6, bortfaldet ved fr. 25/1 1805.

Parterne i Højesteret skulle mandag, tirsdag, onsdag, torsdag og lørdag være tilstede sex Slet om morgenen, og om fredagen til tolv Slet, D.L. 1-3-16, ændret ved instrux 23/2 1753 § 6 og senere, *Stig Juul*, *Danske Lov* (1949), s. 9-10, *Victor Hansen*, *Retsplejen ved Højesteret* (1959), s. 25-26, *Svend Ellehøj*, *Højesteret I* (1961), s. 181.

frembringe for Retten, i hvilken Henseende han og hver Tingdag nøie bør antegne i Protokollen hvad Klokkeslet Retten er sat, og naar den er ophævet, og, skulles han befindes, herimod at have handlet, og nogens Ret derover vorder spildt, udsat eller hindret, skal han ei alene oprette den forurættede den derved lidte Skade, men og derforuden erlægge i Mulkt 4 Rdl. til Sognets Fattige, og anden gang dobbelt så meget (Saasom det er en Dommers Pligt, saavidt ham muligt er, at facilitere alle Vedkommende Adgangen til at nyde Rettens Pleie og Assistance, og han ikke for Commoditets Skyld bør være nogen derudi hinderlig . . .).«⁵⁾

Rescriptet var affattet i en konkret form, men var alligevel gældende ret.⁶⁾

D.L.1–3–5 blev ophævet ved fr. indeholdende nærmere bestemmelser om rettens vedbørlige og hurtige pleie 16/1 1828 § 11: »Da de ordinaire Underretter, uagtet Budet i Lovens 1–3–5, paa mange Steder ikke holdes til nogen bestemt Tid, hvilket har til Følge, at Enhver, der har Ærinde til Tinge, maa for at være sikker, anvende længere Tid til sit Møde, end der ellers vilde behøves, og at den mindre forsigtige udsættes for, ved Mangel af Møde til den Tid, Retten holdes, at paadrage sig det ofte betydelige Tab, som følger af Udeblivelse, saa bliver det herved indskærpet, at fornævnte Retter i Fremtiden stedse bør sættes *til bestemt Tid*, hvilken dog Bye-, Herreds- og Birketingene skal, i Stedet for den i D.L. 1–3–5 fastsatte Tid, være Kl. 10 Formiddag baade om Sommeren og om Vinteren, og bør det hver Tingdag tilføres Protocollen, naar Retten er sat. Hvis Dommeren en enkelt Gang skulde blive forhindret i at sætte Retten til bestemt Klokkeslet, bør han saafremt mere end et Quarter fra den befalede Tid er forløbet, udtrykkelig i Protocollen anføre denne Omstændighed, saavelsom det Forfald, der har forhindret ham.«

Reskript 30/11 1764 bibeholdtes i en ændret form, idet § 12 fastsatte, at dommeren i det mindste bør oppebie en time fra den tid, retten er sat, inden han igen hæver den. Derved bortfaldt ikke den enhver part påhvilende forpligtelse til at være tilstede i retten, når han påberåbtes »efter sin Orden«. Men såfremt en part, der havde forsømt at møde til rette tid,

5. *Fogtman* 1764, s. 617 og *Casper Peter Rothe*, III (1769), s. 137.

6. *Johann Ludvig Lybecker*, *Applications-Udtog I* (1772), s. 54–55. *L. Nørregaard*, *Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret V* (1790), s. 137.

Peder Kofod Trojel, *Commentære eller Forklaring over den Danske og Norske Lov* (1780), s. 114–15, *Poul Andersen* (1965), s. 15 ff.

siden indfandt sig, førend retten hævedes, skulle han, for at få sagen for igen, erlægge en kendelse af 2 mk., eller hvis det var en sagfører 1 rdl. sølv til en i retten værende fattigbøsse, hvis indhold tilfaldt i Købstæderne dissens og på landet amtets fattigkasse. Der var under visse omstændigheder adgang til at udsætte sagen til næste retsdag.⁷⁾

Den første proceskommission udtalte i sit udkast i 1877,⁸⁾ at den adgang, som 1828-loven indrømmer parter, som møder for sent, ikke kunne overføres på den mundtlige procedure uden »store ubekvemmeligheder«, og at det var ukendt i de proceslove, som hviler på mundtlighedsprincippet. 1828-loven blev først ophævet ved rpl., som fastsatte regler om udeblivelse og genoptagelse.

Der findes nu ingen lovbestemmelse, der foreskriver tidsfrister for dommeren i de ordinære retter for, hvornår han vil bestemme: Retten er hævet, jfr. rpl. §§ 28 og 278.

I den hollandske jurisdiktion, der fandtes på *Amager* 1521–1821, blev »Hollænderbyens Rett« hævet ved, at schouten (dommeren) og de 7 scheppens (meddommere) rejste sig, schouten slettede de tre kors, der ved retsmødets begyndelse var skrevet på dommerbordet og sagde: »Jeg slutter Retten i Guds Navn, i Kongens Navn og i Menighedens Navn«.⁹⁾ Tilsvarende religiøse ceremonier, når retten hæves, er ikke fundet i dansk ret.

Bestemmelsen om en times varighed for retsmødet dukkede imidlertid op i det forrige århundrede i lovgivning, der ikke vedrørte de ordinære retter.

Under forhandlingerne på Rigsdagen 1857–58 om forslag til lov om landvæsenskommissioner udtalte *L. C. Larsen*:¹⁰⁾

»Da det navnlig ved denne Art Forretninger kan hændes, at Parterne ikke kunde komme til Stede på Grund af Vejenes og Vejrligets Beskaffenhed, saa have vi her optaget en Regel, som gælder ved de ordinaire Retter, den nemlig, at Landvæsenskommissionen bør vente mindst een Time efter den berammede Tid, inden den slutter hvert enkelt Møde, og at den, som kommer for sildig, skal erlægge en Mulkt. Denne have de ordinaire Underretter bestemt til 2 Mk. for Parterne og 1 Rdl. for Procuratorerne, men da det er af megen Vigtighed, hvor saa mange paa et Sted, som ligger

7. *H. Munch-Petersen*, Den danske Civilproces i Hovedtræk (1906), s. 211.

8. Udkast fremsat juli 1877, s. 129, af den første proceskommission af 28/2 1868.

9. »Fuldmægtigen« 1967, s. 154.

10. Rigsdagstidende 10. Session 1858, Folketinget 1–27, sp. 1451.

længere borte fra deres Bopæl, at der finder et præcist Møde Sted, have vi fundet det rigtigst at bestemme, at Mulcten i alle Tilfælde skal være 1 rdl., og navnlig ikke gjort nogen Forskel paa Procuratorer og Ikke-Procuratorer, fordi der ikke i den Art Sager er givet Sagførerne nogen Fortrinsret til at møde.«

Forslaget om mulkten på 1 rdl. udgik, men reglen om en times ventetid blev optaget i lov 30/12 1858 § 8: »Iøvrigt bør Landvæsenscommissionen oppebie mindst 1 Time efter den berammede Tid, inden den slutter Forretningen eller Forhandlingen i hvert enkelt Møde, og først herefter bliver vedkommende, der ikke er mødt, at anse som udebleven.«¹¹⁾

Landbrugsministeriet nedsatte i 1933 en kommission til revision af vandløbslovgivningen, og lov 30/12 1858 blev taget op til revision. Efter at kommissionen havde afgivet betænkring i 1941¹²⁾ vedtog Rigsdagen lov nr. 213 af 31/3 1949 om landvæsensretter, der omfatter landvæsensnævn, landvæsenskommissioner og overlandvæsenskommissioner. § 27, stk. 3 indeholder den gamle kending: »Landvæsensrettens møde må dog ikke hæves før efter forløbet af en time efter den berammede tid. Først herefter bliver vedkommende, der ikke er mødt, at anse for udebleven.«

Da rpl. havde medført, at loven af 1858 trængte til revision,¹³⁾ burde § 8 ikke have levet videre i den nye lovs § 27, stk. 3. Der er næppe anden forklaring, end at § 8 er »smuttet« med over i den nye lov uden nogen kommentarer. Hverken i betænkningen eller i forhandlingerne i Folketinget og Landstinget blev bestemmelsen omtalt.

§ 27, stk. 3, er et træffende eksempel på *Stig Iuul*s karakteristik af »Retten i historisk lys«:¹⁴⁾ »Selv den mest overfladiske betragtning af en samling af de i øjeblikket gældende love vil vise, at det, som vi betragter som nutidens ret, består af regler, der er udformet af vidt adskilte tidsaldre, og om mange af dem gælder, at de kun står tilbage som rudimenter af en

11. *V. Ingerslev*, Haandbog for Landvæsenskommissærer (1872), s. 91–92 anfører, at »herefter« maa antages at betyde »efter forhandlingens afslutning«. Således opfattet stemmer reglen med forordningen af 16/1 1828 § 12, *Herman Gram*, Den danske Landboret (1912), s. 8. *S. Kirch* og *Fl. Tolstrup*, Den danske Landboret 2. udg. (1948), s. 24.

12. Betænkning af 17/1 1941 afgivet af Kommissionen angaaende Revision af Vandløbslovgivningen (1941).

13. *Flemming Tolstrup*, Lærebog i Landboret 2. udg. (1962), s. 11 og 24.

14. *Stig Iuul*, *Alf Ross*, *Jørgen Trolle*, Indledning til retsstudiet 3. udg. (1965), s. 134.

retstilstand, i hvilken de oprindelig havde en vigtig funktion, medens deres praktiske betydning i nutiden er forsvindende lille. En dogmatisk fremstilling af gældende ret, som savner historisk perspektiv, udsætter sig for den risiko, at vigtige retssætninger behandles side om side med regler, som i nutiden gennemløber den sidste fase af deres livsløb, forinden de endelig overgår til glemselen«.

XIII

»Tinghørere, Tingmænd eller Stokkemænd«.

1. *Landskabslovene.*

Da patentet 3/3 1683 blev udstedt, var landskabslovene stadig gældende. I Sokkelund, Smørum og Ølstykke herreder var det Eriks sjællandske lov, medens Store Magleby Rett (Hollænderbyen) ved åbent brev 10/7 1615 havde fået tilladelse til at bruge »den jyske Lovbog og Recessen« (den koldingske reces fra 1558).

De to lovbøger indeholdt forskellige regler om tingmændene (stokkemænd, tinghørere).¹⁾

E. sj. L. foreskrev (II – 48) om lovligt Ting »og ej maa Tinget holdes af færre end tolv Mænd«. I det følgende kap. 49 »Om Julefred og Faste« foreskrives: »da maa Tinget ikke sættes med færre end fire og tyve Mænd, paa det at ingen skal kunde forfølge sagesløs Mand med Tyvssag og faae ham dømt, naar ingen andre Mænd kom til Tinge, end dem, Sagsøgeren havde tilkaldet.«

J.L. I, 38 foreskrev: »Ved Tingsvidne forstaar man det, at de gode Mænd, som var paa Tinge, bevidner det, de hørte og saa. Færre end syv Mænd maa ikke holde Ting. Saa mange Mænd udgør ogsaa et fuldt Tingsvidne«.

Disse bestemmelser var gældende, indtil D.L. trådte i kraft 1/10 1683, men patentet 3/3 1683 gav regler for Københavns Birk, der afveg både fra landskabslovene og D.L.

Lovgivningen fra landskabslovene til nyere tid viser, at antallet af tingmænd stadigt indskrænkedes, at tingmændenes deltagelse i domsmagten var svindende, og at hvervet som tingmand fra at være et ombud skifter karakter til en lønnet bestilling.

1. *Peder Kofod Anchers* samlede juridiske Skrifter udgivne af *J. F. W. Schlegel* og *R. Nyerup* (1809) II, s. 791–99.

Stokkemænd, tinghørere og tingmænd var entydige i D.L. i modsætning til tidligere; *Gustav Ludvig Baden*, Tabet af Oldtidens Agt for Tingene (1792), s. 9.

2. Patentet af 3/3 1683: »En Husmand af hvert sogn«.

Patentet og det kgl. reskript 3/3 1683 foreskrev nye regler:

Først patentet: »Og paa det Gaardmændene ey, som hidindtil, med Tingfærd fra deres Arbeyde skulde hindres og besværes, saa haver bemeldte Amtmand den Anstalt at gjøre, at en Husmand af hvert Sogn i deres Sted altid herefter ved Tinget, naar det holdes, opvarter«. Reskriptet indeholder næsten ordret samme bestemmelse og fortsætter: »og at hvem som først til Tinge fremkommer til Tingmænd vorder indtegnede, hvilke Huusmænd uden nogen Forsømmelse skal gjøre Sogne Fogderne Underretning om alt hvis som paa Tinget bliver forkyndet, og ellers i andre Maader kand forefalde. For hvilken deres Umage og Tieneste er allernaadigst bevilget dennem, at de maa for Hovning og Skat være gandske frie og forskaanede.«²⁾

Patentet og reskriptet var udstedt medens D.L. var i trykken. De langvarige kommissionsarbejder var formodentlig tilendebragt inden udgangen af 1681, og ved reskript 3/1 1682 skal »Denne vores Danske Lov . . . saasom den her til vores allernaadigste Fornøjelse er forfattet og opsat, til Trykken befordres.« D.L. blev dateret 15/4 1683 – det var kongens fødselsdag – idet man havde regnet med, at trykningen var færdig inden denne dato, men den kan først med sikkerhed siges at have foreligget 23/6 1683.

Trods udtrykkene i fortalen trådte D.L. først i kraft 3 måneder efter, at der var sket forkyndelse på tinge efter fr. 23/6 1683. Ældre love eller andre bestemmelser bortfaldt derfor først efter 23/9 1683. Ved reskript 28/2 1680 blev det pålagt de mænd, som skulle foretage revisionen, at uddrage af de forordninger, som var udkommet i de senere år, hvad der kunne være tjenligt og fornødent at indføre i loven. Hensigten måtte være, at ældre anordninger kunne sættes ud af kraft.³⁾

3. Tingridere.

Patentet hjemlede husmændene fritagelse for »Hovning og Skat«, medens hvervet som tingmand i D.L. var et borgerligt ombud med et års varighed. Fritagelsen var foreslået af amtmand *Adam Levin Knuth*, der på Gissel-

2. *Casper Peter Rothe* (1758) II, s. 70. Se foran s. 53 note 7.

3. *A. W. Scheel*, *Privatrettens almindelige Del* (1865) I, s. 53–54 og 49.

feld, som han ejede, havde omfordelt hveriet, således at det ramte bønderne mere ligeligt og de fjernest boende blev skånet.⁴⁾

»For deris Umag« hentydede ikke alene til hvervet som *tingmand*, men også som *tingrider*, d.v.s. de skulle være budbringere om, hvad der forkyndtes og tinglæstes på tinget for at bringes til befolkningens kundskab, først og fremmest kgl. forordninger, og de skulle overbringe befalinger og breve til de herreder eller sogne, hvor de hørte hjemme.⁵⁾

Det var med andre ord den tids »Statstidende«.

Amtmand *Knuth* havde foreslået, at tingsmændene tillige skulle være »*tingridere*«, »og de sambtlige Hussmænd huer i sin sogen Fogderne till efterretning, Alt huad forkyndet blef, eller forefaldt Communicere«. I Rentekammerets resolution 30/1 1683 hedder det, at tingsmændene skal »betrette Sognefogden huad huer Tingdag passerer«, og i patentet 3/3 1683: »hvilke Huusmænd skal være tilforpligtede uden nogen forsømmelse at gjøre Sognefogderne underretning om alt hvis, som paa Tinget blifver forkyndet oc eller i andre maader kan forefalde . . .«. Husmændene skulle samtidig med at være tingsmænd, fungere som tingsridere »der gennem sognefogderne skulle bekendtgøre Almuens Øvrighedens Foranstaltninger«. På den tid anvendtes ret almindeligt »Landstingsridere«, tingsridere, som skulle bringe meddelelse om, hvad der tinglæstes på landstinget, til herrederne eller sogne. Det er sandsynligt, at tingsmændenes hverv som tingsridere har bevirket fritagelse for »hovning og skat«, idet hvervet som landstingsrider var lønnet. »Landstings-Rideres Penge« kunne efter kgl. brev 10/1 1685 udpantes. De blev ophævet og afskaffet ved fr. 4/3 1690 »i Henseende til den gemene Mands Tarv og Trang i disse besværlige Tider«.

4. Danske Lov: 8 tingsmænd eller i det mindste 7.

D.L. fastsatte i 1-7-1: »Tinghørere, Tingsmænd eller Stokkemænd, skulle være otte, eller i det mindste syv, foruden Fogden, tilstæde paa Tinge, naar Retten holdis, til Rettens Sager at fordrø, og til et lovligt Tingsvidne at udstæde.«⁷⁾

4. *Knud Fabricius*, D.B.L. XIII (1938), s. 68, i biografien af *Adam Levin Knuth*.

5. *Poul Johs. Jørgensen* (1940), s. 54 og 247.

6. *Baden*, Ordbog (1822) II, s. 196.

7. *V. A. Secher* og *Chr. Støckel*, Forarbejderne til Kong Kristian V's Danske Lov I (1891-92) om »Det første projekt«, s. 412-13 om »Tinghørere eller Stocke-

Rettens sager »at fordre« var ensbetydende med en slags budtjeneste, og »et lovligt tingsvidne at udstede« betød, at de skulle være tilstede som vitterlighedsvidner. Om udmeldelsen var foreskrevet i D.L. 1–7–2: »De skulle aarligen skrivis til Stokkene, i Kiøbstæderne af ærlige og Uberygtede Borgere, og paa Landet af boesatte Bønder i Herredet, eller Birket, og skal det omgaa iblant Borgere og Bønder, saa ingen, som haver været sit Aar ud, skal dertil skrivis, imens der ere andre, som ikke tilforn dertil have været brugte; Og naar de af Fogden paa Tinget opnævnis, skulle de svære paa deres Siel og Sandhed, om hvis de have seet og hørt.«⁸⁾

Fremmødet på tinget var op igennem tiderne jævnt aftagende.⁹⁾ Det erkendes officielt første gang i reskriptet 11/12 1739 ang. anordningen om landfiskaler, dens publikation, lovens og forordningernes efterlevelse, samt forbud på land- og forprang, bagen, bryggen og brænden på landet, hvori det hedder om forordningerne, at endskønt de læses på tinge, bliver de dog ubekendte for bønder og den gemene mand, »som sielden komme til Tinge«. Det skyldtes folkets udelukkelse fra aktiv deltagelse i retsplejen, idet den egentlige domsmyndighed var gået over til herreds- og birkefogderne. Tingmændene blev ved D.L. tinghørere eller retsvidner, og de fungerede kun som meddommere i sager, der kunne medføre livets eller ærens fortabelse.¹⁰⁾ D.L. 1–7–2 må ses som udtryk for, at der var manglende tid eller interesse for at møde på tinget, og at det derfor var nødvendigt »at skrive til stokke«. Det blev en pligt, et ombud.¹¹⁾ Tingmændene skulle afgive *tingsvidne*, d.v.s. vidnesbyrd om, hvad der var foregået på tinget, D.L. 1–13–28: Tingsvidne er det, der gode Mænd, Tinghørere, Tingmænd eller Stokkemænd, som paa Tinge vare, vidnede med deris Eed, det de saa og hørte, og den, som det paagielder, var selv til Vedermaals Ting, eller var lovlig kaldet dertil; Hvilket er saa sterckt, at intet derimod kan sigis.

mænd« og II (1893–94), s. 302 og 444. Her nævnes intet om reglerne i rescript af 3/3 1683.

8. Se *Christen Osterssøn Weylle*, *Glossarium Juridicum Danico-Norvegium* (1665), s. 740.

9. *Peter Skautrup*, *Herredstinget og dets funktioner indtil enevælden*, *Festskrift tilegnet Carl Klitgaard* (1938), s. 27, *Poul Johs. Jørgensen*, *Salmonsens XI* (1921), s. 350.

10. *J. E. Larsen*, *Samlede Skrifter* (1858), s. 52.

11. *J. Nellesmann*, *Civilprocessens almindelige Deel*, 3. udg. (1887), s. 276–77.

Forud for D.L. var det skik, at den som første gang blev tingmand forærede dommeren en sølvkande eller lignende.¹²⁾ Derfor fastsatte 1-7-3: »Ingen Omkostning maa af Tingmændene giøris, enten med Giestebud, Bordklæde eller andet saadant.«

Det store antal af 8¹³⁾ skulle sikre tingmændenes individuelle frihed. Det var en meget trykkende byrde, der blev pålagt beboerne i jurisdiktionen ved at 8 af dem skulle møde ikke alene den ordinære tingdag, men også på ekstra tingdage. »I udstrakte Jurisdiktioner kunne dette Ombud næsten betage de vedkommende deres hele Tid.«¹⁴⁾

Når man sammenholder patentet af 3/3 1683 og D.L. er det bemærkelsesværdigt, at D.L. som tingmænd udpeger ærlige og uberygtede borgere i købstæderne og på landet bosatte bønder, medens patentet udpeger en husmand¹⁵⁾ for hvert sogn med udtrykkelig fremhævelse af, at gårdmændene ikke som hidtil skulle hindres og »besværes« i deres arbejde med tingfærd.

5. *Fr. 4/3 1690 konstaterer »stor Misbrug og Egennytte«. Udnævnelsen sker for et år.*

Allerede i fr. 4/3 1690 om »Arvs og Gields Fragaalelse« konstaterede Chr. V, »at stor Misbrug og Egennytte paa adskillige Steder skal gaa i Svang med Stokkemænd, Sandemænd, Reebsmænd, Syns- og Grandskningsmænd, Vurderingsmænd og deslige at udnævne og opkræve, da, paa det den ene ei mere end den anden i saa Maader skulle forskaanes eller betynges«. Forordningen pålagde derfor amtmændene at »forfatte et rigtigt Mandtal med Nummer paa alle Bønder i hvert Herred og Kongen tilhørende Birk i hans Amt«, hvorefter herreds- og birkefogderne skulle udnævne stokkemænd, een for hvert sogn, med funktionstid for et år. Stokkemæn-

12. *Christian Brorson*, Forsøg til den første Bogs Fortolkning i Chr. V's Danske og Norske Lov (1797) I, s. 476.

13. Amager Birk havde »fyre Thingstokke« holdt af 4 meddomsmænd, der repræsenterede øens samtlige byer, indenfor hvilket det holdtes. Det dannedes desuden af 12 stokkemænd, eller et stokkevidne, som det hed, 12 af øens gode mænd der gav retsafgørelsen deres sanktion og vidnede på dens lovydighed. *Chr. Nicolaisen I* (1907), s. 98 og 140-41.

14. *A. S. Ørsted*, Juridisk Tidsskrift V, 1. hæfte (1822), s. 125.

15. *J. E. Larsen*, Samlede Skrifter (1858), s. 50: »Dog ere ogsaa Husmændene enkelte Steder pligtige at deltage i denne Byrde« Rescr. 3/3 1683.

denes pligt at møde på tinget indskærpedes, og i tilfælde af forfald skulle de sende en anden lovfast mand. Hvis en stokkemand ikke selv mødte på tinge eller sendte en anden, skulle herreds- eller birkefogden udpege en anden, som straks fik udbetalt 16 skilling om dagen.

Samme regler blev fastsatte for Sandemænd, Reebsmænd og andre, idet der dog gjordes den begrænsning, at ingen kunne udmeldes imod sin vilje, som var bosat over en halv mil fra det sted, hvor syn, grandskning, reebning, sandemændstog eller deslige skulle ske.

Tilsvarende regler om udmeldelse af stokkemænd m. v. skulle gælde i de *proprietaeries* birker i hvert amt »hvortil fremmede og andre Proprietaieres Bønder svarer og underligge«, og det således, »at den enes Bønder ei mere, end den andens, med slige Forretninger betynges og graveres«.

Det var stadig en tyngende byrde at være tingmand. De skulle møde hver tingdag en gang om ugen et helt år. De blev udskrevne fra alle birkets sogne, og mange måtte møde langvejs fra. Den 27/9 1779, da skønsforretningen over Ballerup jorder i forbindelse med udskiftningen og udflytningen blev afhjemlet, mødte ikke mindre end 13 »Tinghørere«, som havde hjemme i Herløv, Utterslev, Vadsby, Ganløse, Lille Værløse, Nærum, Ejby, Brøndbyvester, Ishøj, Herstedvester, Sengeløse, Smørumovre og Ballerup.¹⁶⁾

6. Fr. 3/6 1796 om »Rettens vedbørlige og hurtige Pleie«: 4 Tingmænd.

Ved Chr. VII's forordning 3/6 1796 angående »Rettens vedbørlige og hurtige Pleie« – som generalprokurør, senere justitiarius i Højesteret *Christian Colbjørnsen* var hovedmanden for¹⁷⁾ blev det i § 24 bestemt, at antallet af »Thinghørere« skulle nedsættes fra 8 til 4 »da Øjemedet ligesaa fuldkommeligen kan opnaas ved 4 Bisiddere . . . som skal være tilstede i Retten som Vidner til Vitterlighed om hvad der forhandles«.

Fra 1683–1847 blev bønderne stadigt udpeget som tingmænd. Der gjordes efter 1683 ikke yderligere forsøg på at fritage bønderne for denne

16. P. C. Tüchsen (1913), s. 68.

17. Colbjørnsens betænkning og forslag findes i *Astræa* 1797, s. 1–51, dateret 12/3 1796.

byrde, ej heller ved at pålægge husmændene hvervet. Det erkendtes i D.L., at det var et besvær. Fr. 4/3 1690 anvender udtrykket, at bønderne med slige forretninger betynges og graves, og fr. 3/6 1796 taler om den store byrde. Fr. 4/3 1690 foreskrev, at ordningen skulle administreres rimeligt og ligeligt for alle bønderne og fastslog påny, at funktionstiden kun var et år. I reskript 21/2 1697 om udnævnelse af en birkefoged i Vester-Lands Føer og Ammerum under Riberhus amt omtales »8 Stokke- og Ting-Mænd, hvilke maanedlig skal udnævnes«. En reel lempelse kom ved den ovenfor omtalte fr. 3/6 1796, hvorefter antallet af tingmænd blev skåret ned fra 8 til 4.¹⁸⁾

Om nogen betaling for hvervet blev der ikke tale. Patentet 3/3 1683 gav husmændene, der blev udpeget til tingmænd ved Birketinget i Ballerup og fungerede som tingridere, fritagelse for hovning og skat, men tilsvarende lempelser blev aldrig givet bønderne.

Et »lokalt« brud på disse regler skete der dog for Taarnby Birk ved Cancelliets promemoria 26/5 1804 til amtmænd over Kjøbenhavns Amt, hvorefter Cancelliet – efter amtmændens indstilling – finder det rigtigst, »at det overlades til Birkedommeren ved Taarnby-Birk¹⁹⁾ at antage de Stokkemænd, som han dertil finder duelige, paa de af Sognets Beboere vedtagne Vilkaar, nemlig, at hver af Stokkemændene tillægges en aarlig Løn af 10 Rd. og at de fritages for Hø-Hoverie in natura, eller Penges Svarelse derfor, samt Vei-Arbeide og Indqvartering, imod at saavel den aarlige Løn som de øvrige Befrielser udredes af Sognets Beboere, uden at den Kongelige Kasse skal tabe Noget i Henseende til Hø-Hoveri = Pengenes Er læggelse af Sognets Huusmænd«.

Bønderne gik andre veje for at blive fri for at møde som tingmænd. De »lejede« andre til at møde for sig til en ringe betaling. Der var hjemmel i fr. 4/3 1690 til at sende en anden lovfast mand i sit sted, og man lejede da de fattigste folk. Bestillingen blev agtet så ringe, »at sjældent nogen anseet eller velstaaende Mand personligen forretter samme«. Mange steder mødte personer, som dommeren antog og stadigt brugte, imod at de, som skulle møde som tingmænd, betalte en fast årlig afgift, der kaldtes for »Stokkemandspenge«, »aarlig to Skilling danske«. Hvervet blev betragtet

18. Colbjørnsen anfører i sin betænkning, s. 31. den store byrde, det medfører både for borgere og bønder at forskafe 8 tingmænd.

19. *Fogtman* 1804, s. 549.

som en tidsspildende byrde, som man på enhver måde søgte at befri sig for.²⁰⁾

Kvaliteten blev derefter.

I dommerindberetningerne fra 1753 klages der enstemmigt over stokkemændene, der synes at være valgt blandt de usleste og affældigste individer. Borgere og bønder mødte ikke personligt, men lejede faste folk, for den billigst mulige betaling, og som derfor var de fattigste, affældigste, ukyndigste og mest afhængige personer. Stiftamtmand *With* beskrev dem i 1751: »Blandt Stokkemændene findes ofte dem, der aldeles intet kan høre og formiddelst Alderdom moxen (næppe) ej heller se eller for Soven holde Øjnene aabne. De er derfor unyttige, naar de føres angaaende det, der er passeret paa Tinge, vidne de mod hinanden, thi de vide aldrig, hvad der er foregået«.²¹⁾ Overauditør *Søren Hanssen Seidelin* betegnede i 1763 Tingmændene som afhængige af dommeren, og som personer, som iblandt næppe har »sensus communem«.²²⁾ Og *G. L. Baden* mente i 1792, at krøblinge, hospitalslemmer og gadetiggere, der fungerede som stokkemænd, bidrog til foragt for tinget. De prostituerer vore ting²³⁾.

Flensborgadvokaten *Johannes v. d. Hoy* skrev 1617: man könne Dingswinden über alles erhalten selvst darüber, dass kein wasser im Meer sei.²⁴⁾

Denne udvikling stod i forbindelse med, at tinghørerplichten var blevet mere byrdefuldt på grund af den forøgede mængde sager, oprettelsen af flere specialretter, og at der hyppigere blev holdt Ekstraret, navnlig for at optage kriminelle forhør. Dertil kom, at det blev anerkendt, at det ikke var nødvendigt, at der var stokkemænd tilstede, hvis der holdtes Ekstraret, for eksempel kriminelle forhør, og det blev anset for tilstrækkeligt, at der var to lovfaste vidner tilstede, og birkedommeren benyttede derfor arrestforvareren, kontorpersonale og undertiden personer, som stod i hans private tjeneste som vidner.²⁵⁾

20. Ny Kollegial-Tidende for Danmark 1841, s. 796–97, *Fogtman* 1756, s. 113, Bevilling til Sønder og Mols Herredsting.

21. *Fr. Hammerich* (1931), s. 90 og 192, note 26. *A. S. Ørsted*, Haandbog VI (1835), s. 557–58.

22. Forestilling af 8/2 1763, delvis gengivet hos *Troels G. Jørgensen*, Strejflys over Enevældens Retsliv (1949), s. 71.

23. *Gustav Ludvig Baden*, Tabet af Oldtidens Agt for Tingene (1792), s. 10.

24. *Peter Skautrup*, Hardiske Mål II (1942), s. 70.

25. Ny Kollegial-Tidende for Danmark 1841, s. 797.

Da fr. 3/6 1796 foreskrev, at der skulle være to stævningsmænd i hvert sogn som alene var bemyndiget til at forkynde stævninger, ansøgte 14 stævningsmænd i Rytterdistriktsbirket Danske Kancelli om, at de fremdeles måtte vedblive at forrette stævningsmænds gerning i hele amtet. Amtmanden havde i betragtning af de lokale omstændigheder anset det for nyttigt fremdeles at bevare »den indretning« med ting- og stævningsmænd ved Københavns Amts Rytterdistrikt, og dette blev tilladt ved reskript 5/8 1796, uden anden forandring, end at ting- og stævningsmændene indsættes på tinget »og der sættes i Ed«,²⁶⁾ således som befalet i fr. 3/6 1796.

7. Fr. 9/6 1847: to lønnede vidner.

Disse ulemper og navnlig hensynet til sikkerheden for tiltaltes lovlige behandling under kriminelle forhør, der holdtes for lukkede døre, medførte en reform ved fr. 9/6 1847 »Ang. en forandret Indretning med Udnævnelsen af de Vidner, der skulle være tilstede ved By-, Herreds- og Birketingerne m. v.« For at der stedse skulle være pålidelige vidner tilstede ved de retter, der plejes af en enkelt dommer, havde Chr. VIII ladet Provinsialstænderne forelægge udkast til forordningen. Den omfattede imidlertid kun købstæderne og landet, derimod ikke København.²⁷⁾ Den indførte en ny organisation af retsvidneinstitutionen.

Forsåvidt tingmændene skulle tage del i en sags pådømmelse som *meddomsmænd*, skulle der forholdes efter hidtil gældende regler. Det var D.L. 1–5–19: »Naar nogen Misdædere skal dømmes fra sit Liv, eller nogen fra sin Ære . . . da skal Fogden tage sig de otte beste Tingmænd«. Denne bestemmelse blev ændret ved fr. 3/6 1796 § 24, hvorefter der ved de almindelige underretter »ikkun skal sidde 4 Stokkemænd«. I købstæderne blev det efter fr. 25/1 1805 foreskrevet, at borgmester og råd fungerede som meddomsmænd. Denne bestemmelse var gældende indtil rpl. ikrafttræden 1/10 1919, men var i realiteten uden praktisk betydning, ikke mindst efter at »infamia juris« var bortfaldet ved straffeloven af 1866.²⁸⁾

26. *Fogtman* 1796, s. 546.

27. *J. Nellemann*, *Civilprocessens almindelige Del* (1887), s. 277–78.

28. *J. E. Larsen*, *Samlede Skrifter* (1858), s. 252–54, *C. Goos*, *Den danske Kriminal-Proces* (1888), s. 56, 63, *Stephan Hurwitz*, *Den danske Strafferetspleje* (1937), s. 84–85.

Fr. 9/6 1847 blev et brud med de regler, som havde været gældende fra 1683. Antallet af tingmænd blev endnu en gang halveret fra fire til to. Det var ikke længere et ombud at være tingmand, men en lønnet bestilling.

Ved by-, herreds- og birketingene skal der »ansættes et til de lokale Forhold svarende Antal paalidelige Mænd, af hvilke der, efter den Omgang, som i Medhold af denne Vor Forordning maatte blive foreskrevet have at indfinde sig to hver Gang Retten holdes«. Der blev tillagt tingsvidnerne godtgørelse ved et særligt regulativ. Dette blev i købstæderne affattet af kommunalbestyrelserne. I herreds- og birketingene skulle sogneforstanderskaberne afgive betænkning og forslag, hvorpå amtsrådet skulle affatte regulativet efter indhentet betænkning hos vedkommende herredsfoged eller birkedommer. Vilkaerne måtte ikke blive ringere »end at det jo kan forventes, at agtbare og forstandige Mænd i en Stilling, der ikke giver Anledning til at befrygte noget for Udførelsen af deres Kald skadeligt Afhængighedsforhold, ville findes villige til at overtage sig dette Kald«. Retsvidnerne skulle være mænd, og det skulle være skrivekyndige. Ingen måtte vælges »som man ei kan tiltroe den fornødne Opmærksomhed, rigtige Opfatning og Retsindighed«.

Tingvidnerne skulle altid overvære rettens møder i »tingstuen«, og de fik anvist plads indenfor rettens skranke. Efter at protokollen var oplæst, skulle de underskrive denne. Hvis det tilførte efter deres opfattelse ikke var i overensstemmelse med, hvad der var passeret, skulle de »strax med Beskedenhed« henlede dommerens opmærksomhed herpå. Til hvervet valgtes ofte ældre personer, som undertiden tog sig »en lille, stille lur«. ²⁹⁾

8. *Rpl.: Et lønnet retsvidne.*

Rpl. indeholder bestemmelser om, at habilitetsreglerne for dommere finder tilsvarende anvendelse for retsvidner, § 66, og at retsvidnernes navne skal indføres i retsbogen, § 34. Retsvidners nærværelse er foreskrevet i § 480, stk. 2 ang. udlæg, § 602 stk. 1 og 2 ang. udpantning, § 625 stk. 1 ang. arrest, § 752 stk. 1 ang. beslaglæggelse, § 759 stk. 3, § 760, stk. 1 og 5 ang. ransagning.

29. Arnt Møller i J. L. Frost (1967), s. 157–58, H. Klüwer, s. 111 og J. Fabritius Tegnagel, s. 354.

9. »Per Tingmand«.

Længe efter loven af 1847 forekom tingmænd, som udførte bud- eller polititjeneste for birkerne.

»Den sidste tingmand« levede i Ballerup. Han kaldtes populært *Per Thingmand*.³⁰⁾ Hans navn var *Peter Johansen*. Den 6/7 1888 havde han oprettet en kommissionsforretning – dengang fandtes der hverken bank eller apotek i byen – og den gamle tingmand blev efterhånden tillidsmand for byen og omegnen. Han døde i Ballerup i 1918 i en alder af 85 år.³¹⁾ Tingmandens hus på Stationsvej blev nedrevet i 1964.³²⁾

30. *P. C. Tüchsen* (1913), s. 68.

31. *Axel H. Pedersen*, *Af Ballerup-Maaløv Historie* (1945), s. 32, med portræt.

32. *Harald Rymose*, *Tingmandens hus, Ballerup historiske Forening Årshæfte* 1965, s. 10–11.

XIV

Rakkeren.

1. *Rakkeren var skarpretterens assistent, skorstensfejer, retiraderenser, og den, som fjernede selvdøde kreaturer.*

De barbariske straffe, som idømtes efter D.L. og senere bestemmelser, hvoraf nogle medførte skærpelse,¹⁾ blev fuldbyrdet af *skarpretteren* – mestermanden, bøddelen – eller *rakkeren*²⁾ – natmanden.

Fuldbyrdelsen af straffedommene skete som regel på »retterstedet«. I fr. 9/8 1737 om »Delinquentens Henrettelse og Begravelse« nævnes galgen på de udenfor byerne værende rettersteder, hvor de henrettede skulle nedgraves. Ved tinghuset i Ballerup fandtes »Tinghusgraven«, der var rettersted.³⁾

Skarpretteren beskikkedes af stiftamtmanden på landet og i de købstæder, hvor der kun fandtes byfoged, eller af borgmestre og råd i købstæderne, Cancelli-Resolution 1/12 1688. Først fra 1/4 1866 blev der ansat en skarpretter for hele landet.

Den tids barbariske straffe fremgår af taksten for skarpretterens executioner og forretninger, der første gang blev fastsat i reskript 8/3 1698:

For et Hoved med Sværd at afhugge: 10 rdl., med Øxe: 8 rdl., Haand eller Finger: 4 rdl., for et Hoved og en Haand at sætte på Stage: 4 rdl., for en at

-
1. *Tage Holmboe Jensen*, Nogle Hovedtræk af Udviklingen inden for Dansk Strafferet. Juristen 1940, s. 140 ff. *Stig Juul*, Kampen mod Forbrydelsen I (1951), s. 239–94, *Tage Holmboe*, Højesteret 1661–1961 II (1961), s. 63–202, *J. C. Jacobsen*, Danske Domme i Trolddomssager i Øverste Instans (1966), s. 238–39.
 2. Der findes en omfangsrig litteratur om rakkere, natmændsfolk, tatere og kæltringer, hvoraf fremhæves: *F. Dyrlund*, Tatere og Natmandsfolk i Danmark (doktordisputats 1872), *Anton Gaardboe*, De sidste Natmænds Folk i Vendsyssel (1900), *Hugo Matthiessen*, Bøddel og Galgenfugl (1910), *samme*, Gamle Gader (1917), *H. P. Hansen*, Natmændsfolk og kæltringer I–II (2. udg. 1959), der gennemgår den foreliggende litteratur og lovgivning, *August F. Schmidt*, Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede I (1964), s. 245 ff., *A. Hjorth Rasmussen*, s. 318 ff., *Thorkild Gravlund* har behandlet emnet i digterisk form i »Rakkeren« (1929).
 3. *P. C. Tüchsen* (1913), s. 67.

hænge: 10 rdl., for en igen af Galgen at nedtage: 4 rdl., for en hel Krop at lægge paa Stejle og Hjul, og Pælen at nedgrave og sætte: 7 rdl., for en at slaa Arme og Ben i Stykker paa og lægge på Stejle: 14 rdl.. For en Krop at nedgrave i Jorden: 3 rdl., for en død Krop at udføre af Byen: 2 rdl., for en at partere og lægge paa Stejle: 12 rdl., for hvert Knib med gloende Tænger: 2 rdl., for at Brændemærke: 4 rdl., for Kagstrygning: 5 rdl., for at piske af Byen: 7 rdl., for at vise af Byen eller Herredet: 4 rdl., for at brænde en Krop: 10 rdl., for pasqviller⁴⁾ eller andet deslige at brænde: 3 rdl., for at slaa Navne paa Galgen: 2 rdl. Tænger, Brændemærker, Øxer, Stejler, Sluffer med tilhørende Heste, Strikker og deslige Instrumenter skulle Skarpretteren selv anskaffe.⁵⁾

Rakkeren var *skarpretterens assistent*. I denne bestilling nævnes han vistnok første gang i fr. 16/10 1697 om grove morderes straf (hustruen har ombragt manden, tjeneren sin husbond, tjenestetyende sin madfader og madmoders barn.⁶⁾ Skarpretteren skulle da knibe den skyldige med gloende tænger, først udenfor det hus eller sted, hvor mordet var begået, siden, hvis det var i en købstad, på alle byens torve eller offentlige steder, og hvis det var på landet, da 3 gange imellem gernings- og retterstedet, og allersidst på retterstedet, dernæst skal den skyldiges højre hånd »levendes« afhugges med en økse og siden hovedet iligemåde med en økse, *hvorpå legemet af natmandens folk skal lægges på steile, og hovedet tilligemed hånden fæstes på en stage over legemet.*⁷⁾

På landet var rakkeren *skorstensfejer*.⁸⁾ Det fremgår af reskript 9/9 1724, »ang. at paa Landet er Natmanden tillige Skorstensfeier, og nyder han, for hver Skorsten at feie i Sjælland, 8 a 12 Skill.), jfr. Kancelliets Prom. af 21/11 1801.

4. D.v.s. skandskrifter.

5. *Fogtmann* 1698, s. 724–25, *O. Nielsen*, Københavns Diplomatorium I, s. 793, *O. Nielsen*, Kjøbenhavn paa Holbergs Tid (1884), s. 368, *Vilhelm Bang*, »Mestermændene«, Aarbog for dansk Kulturhistorie 1891, s. 46–94, *Niels Christian Øst*, Arckiv for Psychologie, Historie, Literatur og Kunst 1824, s. 152–53. Om skarpretterne i København se *Th. Schou* og *Chr. P. Livbjerg*, Kampen mod Forbrydelsen II (1952), s. 505–09. Den sidste skarpretter *Seistrup* blev afskediget i 1906, fordi han protesterede imod at eksekvere straffene efter Albertis pryglelov. Han har skrevet sine erindringer i »Verden og Vi«, juni–juli 1923, genoptrykt i *Politi-Bladet* 1966, s. 342–45 og *Frederiksborg Amts Avis* 4/1 1967.

6. *Schous* Forordninger I (2. udg.) 1795, s. 742–43.

7. *Stig Iuul*, Kampen mod Forbrydelsen I (1951), s. 284.

8. *R. Berg*, Skorstensfejerlavet i Kjøbenhavn 1778–1928 (1928), s. 6.

*Troels Lund*⁹⁾ har givet en malende beskrivelse heraf:

»Rakkeren var skorstensfejer. Enhver kunne se, at slig syssel kun passede for en uærlig mand. Nødvendigt, men ikke behageligt at skulle have bøddelens næstkommanderende, rakkeren, i sit hus og regerende i sit køkken«.

Rakkeren var tillige *retiraderenser*,¹⁰⁾ udenfor København skulle han rense latrinerne.¹¹⁾

Rakkerens væsentligste håndtering bestod dog i at *dræbe, flå og »gilde«* visse kreaturer: heste, hunde, katte, og at slæbe selvdøde eller dræbte kreaturer ud af byen og kaste dem i »*rakkerkulen*«.

Betegnelsen forekommer første gang i Christian II's Ordinants eller såkaldte verdslige Lov § 68.¹²⁾

»Udenfore alle Kiøbsteder skall giøres en Rackerkule till døde Odtzell.

Wete Wii, at paa Marcken udenfore alle Kiøvsteder skall graffues en stor Kule, som Rackeren i Staden skall udiføre alle døde Aess, Qweg,. Fææ, Heste, Øg, Hunde, Sviin oc sliigt andet, ther Stanck giør . . .«

Alle disse forretninger var natarbejde – heraf også navnet natmand¹³⁾ og natsvende for hans medhjælpere. – Almuen betragtede natmandsfolkene som »uærlige«. De blev skyet som uærlige, rakkeren havde sit eget glas (rakkerglasset) på kroen. I kirken havde natmanden og hans familie deres egen plads (rakkerbænken) og ved alterets sakramente måtte han drikke vinen af kalkens fod.¹⁴⁾ Samme afsky vistes overfor rakkerens arbejde. Ingen var at formå til at tage huden af selvdøde husdyr, hvad der på den tid, da kvægpesten bortrev kreaturer i tusindvis, medførte, at store mængder af huder og skind gik til spilde, og at de mange ådsler gav en frygtelig stank.¹⁵⁾

9. Dagligt Liv i Norden, 4. udg. (1914) II, s. 208.

10. Ordet stammer fra Nedertysk: rakken, d.v.s. skaffe urenheder bort, cfr. *H. P. Hansen I*, s. 23, der antager, at det vistnok oprindelig var navnet på den, der spændte fangen på pinebænken.

11. *Baden, Ordbog II* (1822), s. 27.

12. *Kolderup-Rosenvinge*. Samling af gamle danske Love IV (1824), s. 109.

13. *Edvard Holm I* (1885), s. 313–17, *P. C. Tüchsen* (1913), s. 58, jfr. *H. E. Feilberg*, *Dansk Bondeliv* (3. udg. 1910) I, s. 158–59, *Gustav Ludvig Baden*, *Be-tænkning over Hr. Justitsraad, Byfoged Steinfeldts Forslag til et velordnet Landpolitie* (1820), s. 30. *samme*, *Ordbog II* (1822), s. 27.

14. *Severin Kjær* (1888), s. 345.

15. *H. P. Kristensen*, *Kvægpesten paa Sjælland i det 18. Aarhundrede*, Fra Arkiv og Museum 1910, s. 254–308.

Der blev gennem århundreder gjort forsøg på at hæmme denne gamle fordom, først ved fr. 21/3 1685, derefter ved fr. 13/12 1793 og fr. 31/1 1794, hvorefter bønderne blev forpligtet – under trussel af bøde på 4 rdl. – til at lade deres heste og kvæg flå og nedgrave to alen under jorden ude på marken inden 24 timer, efter at dyrene var døde eller dræbte, hvis kødet ikke var sundt. »Hvis nogen var saa dristig og ondsksfuld at laste, forhaane eller ilde omtale enten Husbond eller Tjener, fordi de følger Kongens Anordning og gør deres Pligt, da skal han bøde 4 Rdl. til Sognets Fattigkasse og bede den forurettede om Forladelse offentlig for Retten, vægrer han sig ved at gøre denne Afbigt, skal han sættes en Time i Gabe-stokken eller Halsjærnet paa en Søndag, naar der er Gudstjeneste i Kirken«.

Selv anordningerne gav efter for denne fordom, idet Kancelliskrivelserne 30/3 1793, 13/4 1793 og 19/1 1799 ikke tillod, at børn af natmænd måtte indskrives som værnepligtige, medens Kancelliskrivelse 14/3 1795 ikke tillod en soldat at anse det for vanærende at stå i geled med en »der har sat i Forbedringshuset«. ¹⁶⁾

Men almuens fordom var indgroet. Trods bøder og straffe var ingen at formå til at flå en død hest. Det varede længe før den dybe kløft mellem bønderne og natmændene blev udfyldt. Specialiseringen af natmændenes arbejde var medvirkende. ¹⁷⁾

Og dog havde allerede fr. 21/3 1685 fastslået, at det ikke var billigt, at sådanne folk, som hestegildere, svinesnidere, skorstensfejere, natmænd og andre slige, som sådanne uomgængelige gerninger bestiller, byerne og landet til nytte og tjeneste, både med urenlighed samt dødt kvæg at udføre og andet deslige at forrette, skulle anses for uærlige folk. Så må ingen herefter forekaste enten dem eller deres børn nogen uærlig titel, eller tilføje dem nogen vanære, langt mindre skal nogen, som selv eller med sine underhørende tjenestefolk sådant vil lade gøre, komme i ringeste foragt eller æres forklejning, men hvo, som enten med ord, skrift eller gerning øver imod en eller anden nogen overlast, eller dem noget uærligt for

16. Jfr. Jagtforordningen 19/2 1681 § 10: Hestegildere og Svinesnidere samt Skorstensfejere og Natmænd maa ikke føre lange Bøsser, Karabiner eller andet skydendes Gevær med sig; hvis de dermed antræffes, straffes de i Jærn paa Bremerholm paa deres Livstid. Jfr. fr. 8/12 1688 § 28, fr. 18/4 1732 § 24, hvor »kedel-flikkere« er kommet med.

17. R. Berg (1928), s. 11.

sådan deres forretning bebrejder, skal uden forskånelse lide på sin ære eller straffes på Bremerholm.

Bestemmelsen blev indskærpet ved fr. 11/9 1739 og 31/1 1794.¹⁸⁾

2. *Rakkeren i Gl. Københavns Amt boede i Ballerup.*

En rakker har i lange tider boet i Ballerup, i visse perioder var det natmanden for Gl. Københavns Amt.

Grænsen mellem rakkerens og natmandens bestillinger var så flydende, at en og samme person som regel bestred begge embeder, og der findes eksempler på, at rakkeren også var skarpretter.¹⁹⁾

Fra skifteprotokollerne kendes natmanden *Christopher Hansen*:

1746.26.4. Skifte efter afg. *Christopher Hansen*, natmand, som boede og døde i et deres Majst. hus i Ballerup, mellem hans efterladte enke *Ellen Mortensdatter* på den ene, og deres fælles børn på den anden side, nemlig *Jørgen Christophersen*, natmand ved Friderichsborg, *Friderich Christophersen*, 22 år, i tjeneste hos skarpretteren på Grønland, *Hans Christophersen* 16 år, *Jacob Christophersen* 11 år og *Boldvig* 9 år, alle hjemme hos moderen, *Kirsten*, gift med natmanden *Ulrich Christian Jacobsen* i Ringsted, og *Karen*, gift med *Niels Olsen* husmand i Hvedsinge. Boets formue 32 rdl. 5 M 14 sk., dets gæld 33 rdl.²⁰⁾

1748.2.11. Skifte efter *Ellen Mortensdatter* i Ballerup, enke efter natmand *Christopher Hansen*. Boets formue 121 rdl. 2 M 10 sk., gælden 10 rdl. 4 M til deling blev 110 rdl. 4 M 10 sk.²¹⁾

Det var en natmands slægt. Sønnen *Jørgen Christophersen* var natmand ved Frederiksborg og en anden søn *Friderich Christophersen* var i tjeneste hos skarpretteren på Grønland, og en tredje søn *Hans Christophersen*, som i 1746 var 16 år, var formentlig natmanden *Hans Christophersen*, fra hvem der foreligger en i Ballerup i 1784 attesteret regning. Endelig var datteren *Kirsten* gift med natmanden *Ulrich Christian Jacobsen* i Ringsted.

*P. C. Tüchsen*²²⁾ har fremdraget en række regninger fra natmændene i Ballerup.

18. *E. Hesselberg*, Juridisk Collegium (1753), s. 432.

19. *H. P. Hansen* (1959) I, s. 23.

20. Rytterdistriktets skifteprotokol 1745 144–48, fol. 354.

21. Rytterdistriktets skifteprot. 888–1001, men siderne 900–1000 mangler.

22. *P. C. Tüchsen* (1913), s. 59 ff., jfr. *Hugo Matthiessen*, Bøddel og Galgenfugl

»Efter Hr. Cammerherre og Amptmand Scheel-Plessens Høy Respective Ordre af 30te Augus, skal Hans Jacobsen af Nærum, hands døde Legeme ved Natmanden needgraves, efterdi han uden nogen slags formodning til Mangel af Fornuftens brug eller Sinds Forvirring har hengt og qualt sig selv paa sit eget Loft.

Thi haver Natmanden *Christopher Olsen* af Ballerup uopholdelig at indfinde sig i Nærum og paa sædvanlig Maade nedgrave berørte Hans Jacobsens døde Krop i Jorden forsvarlig.

Ballerup, d. 31te August 1774.

Sundby.²³⁾

Ovenmeldte Christopher Olsen haver forsvarlig Nedgravet det døde Legeme tilstaas.

Nærum, d. 1ste Septb. 1774.

Ole Hansen

For bemeldte Forretning er mig af Forvalter Nordenberg betalt 3 Rigsdaler quitterer.

D(atum) u(t) s(upra)

Christopher Olsen«

»Underdanigste Reining.

Til Deres Excellence Hr. Geheimme Raad og Amt Mand Scheel Plesen.

Efter Order har ieg vaaren tilsagt at efttersee Med Nat Manden at begrave alle hunde og katte som laa og var død 32 Sk.

Friderberg d. 18de Maj 1784

Jacob Jessen,

Weipryhl (d.e. Vej-Patrouille)«

»Efter Amtmandens Befaling have vedkommende af Ballerup nedgravet en hæst paa Roskilde Landevej mellem Høie Toste og Roeskilde Kro, hvorved er fortient 2 Rdl.

Ballerup d. 27de Juni 1784

Hans Christophersen«.

»Regning

paa hvad mig tilkommer for at nedskjære og nedgrave et Menneske, som havde hængt sig ved Casses Olie Mølle paa Amager, og som i det mindste kan være 5 Rdtl.

Ballerup 30te April 1784

Hans Christophersen.«

(1910), s. 131. »Disse nye Skarprettere var sande Mestre i at stille en Regning paa Benene, specificeret efter alle Kunstens Regler.« Kgl. reskript 1/12 1688, *Fogtmann* II, s. 461, fastsatte en bestemt takst for det hele monarki.

23. Birkedommer *Niels Sundbye* (1772–1794).

»Underdanning Reining.

Til Deres Excellence Hr. Gehem-Raad og Amt Mand Scheel Plessen har ieg efter Ordre vaaren til stede at se at Nat Mand neekaste en hest i Friderber Mark og neekaste katte og hunde i Friderber By og Konge Allé og derfor har jeg fortient En 1 Rdl. og derfor quitterer er betalt.

Friderber d. 22de Juni 1784

Jacob Jessen

Som Vei Patrol.«

»Den døde Hest som paa nogen tid har lagt paa Landevejen nedenfor min Hauge er af Vedkommende fra Ballerup rigtig bortført ned i Strandkanten.

testerer

Klampenborg d. 23de Octb. 1784

Christian Fuug.«

»At Natmanden fra Ballerup D.D. har nedgravet 7 stk. Hunde og Katte, som fandtes død liggende dels ved Slottet og dels i Frederiksberg By samt 2 ligeledes forefundne Hesterader i Frederiksberg Allee, det bliver herved tilstaaet.

Frederiksberg d. 29de April 1785

Behrens

Opsynsmand.«

Der findes mange regninger af denne slags i amtsregnskaberne, idet rakkeren blev betalt af amtskassen. Herudover fik han indtægten af huderne.

Natmanden i Ballerup har efter traditionen boet i det stræde, der på udskiftningstiden førte fra Hollandvejen forbi Lars Sørensens gård, »Taaregaarden« til Lars Andersens gård »Lindegaarden«, hjørnet af Bydammen og Lindegaardsvej.

I sommeren 1912 brændte et af de ældste huse i Ballerup på Lindegårdsvej. Som 9-års dreng oplevede jeg den rygende brandtomt. Gamle folk i byen fortalte, at der i den nedbrændte, stråtakte ejendom fandtes rester af det hus, der havde tilhørt natmanden.²⁴⁾ Den lå på det nuværende matr. nr. 86 a. Ved en grundudgravning til det nye hus, der blev opført efter branden i 1912, fandtes dyreskeletter, heste- og koben i store mængder. På den tilstødende grund, Villa »Ebba«, fandtes senere også en stor kule, som ligeledes indeholdt dyreskeletter. En lignende er i sin tid fundet på »Lindegaarden«, som lå lige over for Rakkerhuset.

24. *Axel H. Pedersen*, »Rakkeren«, *Ballerup-Maaløv Avis* 24/5 1926, *S. O. Pødenphant*, Da rakkeren for Københavns amt boede i Ballerup, *Ballerup-Maaløv Avis* 12/3 1965 og 16/11 1967.

Lindegårdsvej hed tidligere »Horsespandestræde«, også et vidnesbyrd om rakkerens virksomhed.²⁵⁾

Gårdejer *Jens Vilh. Nielsen*, der var født på »Lindegården«, og som ejede den indtil sin død i 1946, fortalte 1924, at en gammel kone, som boede i Ballerup, for et halvt hundrede år siden hver nat kunne se en ildlysende vogn, »*Rakkervognen*«, som i stærk fart drejede fra Gadekærvej om hjørnet ved »Rakkerhuset« og fortsatte ad Lindegårdsvej. Det var rakkeren med sine svende, som kørte forbi.²⁶⁾

Tinghusgraven har affødt sagnene om *Tingvognen fra Ballerup*.²⁷⁾ Det var en almindelig vogn, i hvilken der sad 4 mænd med sorte cheniller (kapper), på den nærmer forløber sad en rytter baglæns. De fire mænd på vognen var hovedløse.

25. *Knud Gormsen*, Spredte optegnelser. Årshefte for Ballerup og Omegns Museumsforening 1947–48, s. 15–17. og *Af Ballerup Bys Historie*. Bondebyen (1944), s. 6.

26. *Axel H. Pedersen*, Sagn fra Ballerup og Omegn, Arb. Kbhn. 1925, s. 136 og *Af Ballerup-Maaløv Historie* (1945), s. 33–34.

27. *Axel H. Pedersen* (1945). s. 31 og 33.

XV

Hørsholm Birk¹⁾ henlagdes under Kjøbenhavns Birk 21/8 1697, men fraskiltes i året 1700, da Fr. IV skænkede dronning Louise Hørsholm Birk som »livgeding«.

»Obet Bref« 15/6 1686 bestemte, at Hirtzholms Birk, »hvis birkefoged M. Sørensen opvarter nu også Kronborg-Birk skal efter hans dødelige Afgang svare under Kjøbenhavns Birk«. Dette blev bestemt samtidig med, at Holbo Herred, som da var ledigt, skulle sammenlægges med Kronborg Birk under betegnelsen Kronborg Birk, og tinget skulle holdes ved »Esserum« (Esrom),²⁾ *Mikkel Sørensen* havde fået kgl. konfirmation på embedet 12/5 1685.³⁾

Da birkefoged *Mikkel Sørensen* døde, bestemte »Obet Bref« 21/8 1697, af Hirtzholm Birk, som udi Birkerød, Kallebo (Karlebo) og Bloustrøds sogne bestaar, herefter under Kjøbenhavns Birk skal henhøre (»nu da Birkefoged M. Sørensen er død«).⁴⁾

Ved kgl. befaling 25/11 1701 – der bekræftede et mundtligt løfte fra

-
1. Hørsholm Birk, som hørte under Kronborg len, blev i 1660 overdraget til Dronning *Sofie Amalie* på livstid. Fra 1/1 1685 blev birket lagt under Kjøbenhavns amt, men kom fra 1700 atter under Kronborg amt. Dronning Louise ejede Hørsholm Birk fra 25/1 1701 til sin død i 1721, hvorefter det overgik til kronprins *Kristian*, der som konge skænkede Hørsholm som et eget amt til dronning *Sofie Magdalene*. Ved hendes død 27/5 1770 faldt Hørsholm amt tilbage til kronen, og det blev 10/9 1771 forenet med Kronborg og Frederiksborg amter, *J. Bloch*, (1895), s. 17.
 2. *Fogtman* 1686, s. 331.
 3. *Jul. Bidstrup*, Fortegnelse over Retsbetjente og Magistratspersoner samt Birke-, By- og Herredsskrivere (1934), s. 40–41. Manuskript i Rigsarkivet.
 4. I henved halvandet hundrede år indtil ca. 1850 gik embedet i arv fra fader til søn. Søren Mikkelsen fulgte efter Mikkel Sørensen, og Mikkel Sørensen efter Søren Mikkelsen. På Fr. III's tid hed birkefogden Søren Mikkelsen. Efter at der ved fr. 5/4 1690 var fastsat nye regler for størrelsen af de gårde, hvis indtægter birke- og herredsfogderne oppebar, fik Mikkel Sørensen 4/9 1691 kgl. bevilling på, »at han fremdeles måtte nyde indbemeldte Gaard til sin Bestilling«. Fr. IV gav 6/1 1700 hans enke bevilling til fritagelse for skatter og landgilde, og hans søn og efterfølger, Søren Mikkelsen fik begge bevillinger konfirmeret af Chr. VI 26/10 1731, *C. Christensen*, Hørsholm Historie fra 1305 til 1875 (1879), s. 279–80.

maj 1700 – gav *Fr. IV* sin dronning *Louise* som *Livgeding*⁵⁾ »Hirtzholms Lyst- og Ladegaard og det derved befindende Inventarium skal følges af Vores beholdne Bøndergods og Huusmænd, som udi de trende Sogne, nemlig Birkerød, Bloustrød og Karlebo, ere beliggende, med al anden Hærlighed og Rettighed af visse og uvisse Indkomster, som af samme Gods dependerer, samt Skovene og Fiskerierne fra 1/5 1699 ... saa at Hirtzholms Birk aldeles fra Kjøbenhavns Amt og dens Amtsstue skal være separeret og betjenes eller forvaltes alene af de Betjente, højstbm. Vores Elskel. Gemal H. M. Dronningen dertil naadigst maatte behage at antage og bestille ...«⁶⁾)

Dronningen fik hermed birkerettigheden.

Birkedommeren og birkeskriveren skulle antages af dronningen som birkepatron. Familietraditionen indenfor dommerudnævnelserne blev fortsat.⁷⁾ Mikkel Sørensens efterfølger blev hans søn Søren Mikkelsen, der udnævntes 7/12 1700, og til birkeskriver udnævntes Jens Mikkelsen 7/12 1700.⁸⁾ Dronningen har således udnævnt både dommer og skriver inden den kgl. befaling 25/11 1701 forelå.

5. »*Livgeding*« betegner det underhold (enkerente), især i jordegods (enkesæde), som tillagdes en dronning efter kongens død til hendes standsmæssige underhold. I denne betydning er betegnelsen anvendt sidste gang i lov 5/2 1869, der tillagde prinsesse Louise Josephia Eugenia af Sverige og Norge en årlig sum på 30.000 rdl. som »*livgeding*« efter kronprins Christian Frederik Wilhelm Carls død. Ved lov nr. 167 af 11/5 1935 blev der tillagt kronprinsesse Ingrid standsmæssig bolig og en årpenge efter kronprins Frederiks død, og ved lov 1/6 1967 blev der tillagt tronfølgerens ægtefælle i tilfælde af tronfølgerens død »i overensstemmelse med sædvanlig praksis en standsmæssig bolig samt en årpenge svarende til halvdelen af det for tronfølgeren fastsatte beløb.«

Efter grevernes privilegier af 25/5 1671 § 3 kunne en greve ved testamente eller anden »Forskrivelses Maade ... sin Gemahl med hæderlig og sømmelig *Livgeding* forsyne«. Den samme bestemmelse fandtes i Friherrernes privilegier af 25/5 1671 § 2, hvor enken betegnes som »Efterleverske«. Reglen var dog ikke ubegrænset, jfr. reskript 13/12 1754 ang. at, når noget grevskab (friherkskab) i fremtiden med nogen slags livgedinge, pensioner, eller på anden måde vorder belagt, skal sådant først og ufortøvet i det kgl. Lehns-Collegie indberettes. Udgifterne til enker eller søskende var så overmåde bebyrdende, at der af »Lehnets Revenuer« lidet eller intet blev tilovers for lensherren til en sømmelig og standsmæssig »subsistence«. Se bl. a. Kulturhistorisk Leksikon X (1965), sp. 630 (*Herluf Nielsen*).

6. C. Christensen (1879), Bilag XI–XII.

7. C. Christensen (1879), s. 382.

8. Sj. Registre 7/12 1700.

Der er rejst spørgsmål om hvorvidt henlæggelsen af Hørsholm Birk til Kjøbenhavns Birk fra 21/8 1697 til Dronning Louises udnævnelse af birkedommer og birkeskriver i året 1700, trådte i kraft.⁹⁾ Stikprøver i tingbøgerne for Kjøbenhavns Birk har imidlertid vist, at der f. eks. 21/8 1699 tinglæstes skøde fra borgmester Hans Nansen til Svend Gudmandsen på Usserød Mølle »beliggende i Kjøbenhavns Ampt i Hirschholms Birk i Birkerød Sogn udi Udserød Bye«. ¹⁰⁾

Ved fr. af 7/7 1721 om oprettelse af Rytterdistriktsbirkerne fastsættes, at hvad »Hirschholm Amt angaaer, saa forbliver det herefter som tilforne under sin egen Birke-Ret«.

9. *Harald Jørgensen*, Retsbetjentarkiver (1966), s. 157, mener, at omlægningen næppe trådte i kraft. Her anføres iøvrigt urigtigt, at ordningen ophævedes 7/7 1721. *Jul. Bidstrup* (1934), s. 40–41, angiver i sin fortegnelse [Hans Jensen Rigelsen 21/8 1697], der på dette tidspunkt var birkedommer i Kjøbenhavns Birk. Parentesen kan opfattes som udtryk for, at *Jul. Bidstrup* har været i tvivl.

10. Fol. 53 b.

XVI

„Kjøbenhavns Amts Rytter-Districts Birketing” 1721–1819.

1. *Fr. IV organiserede »Kjøbenhavns Amts Rytter-District« i 1719.*¹⁾

Fr. IV delte faderen, *Chr. V*'s opfattelse af rytteriets betydning for rigets forsvar, men krig og finansmangel krævede en ny organisationsform. *Fr. IV* nedsatte en række kommissioner – for Sjælland 21/12 1716, for Fyn 13/7 1717, for Jylland 2/8 1717, og for Lolland-Falster 8/6 1718 – som skulle inddеле de nye distrikter og foretage reduktion (tilbagekøb) af det afhændede krongods. Efter at *Fr. IV* dels havde indkøbt og dels indløst jordegods fra panthaverne, var ca. 65000 tdr. hartkorn eller $\frac{1}{6}$ af landets hartkorn, »til evig tid« bestemt til underhold for rytterregimenterne imod 21000 tdr. hartkorn under *Chr. V*.²⁾ Derefter foretog *Fr. IV* i årene 1715–

-
1. Rytterdistrikterne er behandlet i en række specialfremstillinger: *K. C. Rockstroh*, *Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede III* (1926), s. 62–63, *samme*, *Frederik 4.s Godspolitik 1715–1720*, *Hist. Tidsskr.* (1925), s. 1–92, *samme*, *Ryttere og Ryttergods i Skanderborgegnen i det 17. og 18. Aarhundrede*, *Årb. Aarhus* 1927, s. 1–19, *Edv. Holm*, 1660–1720 II (1886), s. 200, 203 og *samme*, 1720–1730 (1891), s. 348 ff., 499, *Severin Kjær*, *Fra Stavnbaandets Dage. Optegnelser efter Tingbøger* (1888), s. 94–112, *Betænkning angaaende de Statskassen tilflydende Arvefæsteafgifter m. v. og disses Afløsning* (1909), s. 11–12, 28 ff., *Det danske Landbrugs Historie I* (1925), s. 147–54 (*O. Christensen*), *Poul Johs. Jørgensen*, *Salmonsens XX* (1926), s. 650–51, *Mogens Lebech Frederiksen*, *I et jysk Rytterdistrikt 1681*, *Samlinger t. jysk Hist. og Topografi* (1927), s. 517–36, *Olaf Carlsen*, *Præsterne i Musse Herred og Præsterytterne*, *Årb. Lolland-Falster* 1925, s. 38–47, *Holger Munk*, *Rytterbonden 1718–1768* (1955), s. 11 ff., *Chr. Vaupell*, *De danske Skove* (1863), s. 30, *J. Boisen Schmidt*, *Studier over Statshusholdningen i kong Frederik IV's regeringstid. 1699–1730* (1967), s. 323–25, 381, 103. I »*Danmarks Historie*«, bind 8–9 (1964–65) er rytterdistrikterne kun omtalt af billedredaktøren, *Mogens Lebech*.
 2. *Jacob Mandix*, *Om det danske Kammervæsen* (1820), s. 18–19, *samme*, *Landvæsensret I* (1813), s. 676–77, *Edvard Holm* 1720–1730 (1891), s. 513 ff. *N. D. Riegels*, *Fjerde Friderichs Historie I* (1795), s. 190.

20 – henimod slutningen af den store nordiske krig – en fuldstændig om-lægning af ryttergodset. Fr. IV oprettede 12 rytterdistrikter, der havde navn efter de amter eller landsdele, hvor ryttergodset var beliggende: på Sjælland 6, Københavns, Frederiksborgs, Kronborgs, Tryggevelles, Antvorskovs og Vordingborgs distrikter (mod tidligere 3), 3 i Jylland: Dronningborgs, Skanderborgs og Koldinghus distrikter (mod tidligere 5), et på Fyn, et på Lolland og et på Falster, der ikke tidligere havde haft ryttergods. De 3 sidste fik ikke særskilte navne. De var alle af omtrent samme størrelse. Hvert rytterdistrikt var indrettet til »at indquartere og pleie et Regiment«. ³⁾

I de tre nordsjællandske amter fandtes der ikke tidligere noget ryttergods. Den nye ordning blev mere indgribende her end i de andre landsdele. Der skulle skaffes plads til over halvdelen af rytteriet, og den sjællandske kommissions udtalelser og instrukser blev grundlaget for de andre kommissioners arbejde. Kommissionen var nedsat 21/12 1716, og dens arbejde var færdigt, således at ordningen kunne træde i kraft 1/5 1717. Den 12/5 1717 godkendte Fr. IV kommissionens forslag, og der udstedtes samme dag en forordning og »Reglement for det sjællandske Ryttergods«. Rentekammeret forelagde i december 1718 en forestilling om den endelige indretning af de sjællandske rytterdistrikter. Den 2/1 1719 ophævedes kommissionen og afløstes af to kommissioner til hovedkrigsjordebøgers og dragonrullens indrettelse. Den første bestod af professor, assessor og godsejer *Christian Carl Bircherod* og amtsskriver, kancelliraad *Ole Pedersen*. Den endelige inddeling efter hovedkrigsjordebogen skete i 1719. ⁴⁾

-
3. I det kgl. biblioteks billedarkiv findes *A. Chr. Willars* kort over de nordsjællandske rytterdistrikter fra 1720 (Cronenburger, Friederichsburger og Copenhagener Districter). Desuden findes et rytterdistriktskort for en del af Københavns Amt, der stammer fra en opmåling 1768–72. Kortbilag til *E. Laumann Jørgensen* og *P. Chr. Nielsen: Nordsjællands skove gennem 200 år*. Den Gram-Langenske Forstordning (1964). Se om rytterdistriktskortene, Fortid og Nutid 1928–29, s. 37–46, *C. Rise Hansen* og *Axel Steensberg*, Jordfordeling og Udskiftning 1951, s. 127–44, *P. Eliassen*, Kolding Rytterdistrikt, Oplysninger til et gammelt håndtegnet kort i det kgl. bibliotek. Årb. Vejle 1915, s. 104–09.
 4. *K. C. Rockstroh*, Hist. Tidsskr. 1925, s. 36, 41, 44, 90 og 37 angiver 1719, *Gunnar Olsen*, Kronborg Vestre Birk (1961), s. 171 og 183, *Mogens Lebech*, København Før og Nu, bd. VI (1950), s. 142 og *Jul. Pedersen*, Rødovre Sogn (1948), s. 52 ff, angiver 1718. *Eiler Nystrøm*, Fra Nordsjællands Øresundskyst

Forinden rytterdistrikterne blev oprettet, blev der foretaget syn og skøn over ryttergodset, og disse forretninger indførtes i krigsjordebogen.⁵⁾ Ryttergodset i et rytterdistrikt administreredes af en *regimentsskriver*, en militær embedsmand, der var kongens godsforvalter, som forestod mandskabets og hestenes forplejning. De førte regiments- og rytterdistriktsregnskaberne, der omfattede penge og korn og forskellige skatter. Regimentsskriveren skulle hvert kvartal aflægge regnskab,⁶⁾ og han skulle »Bønderne efter Krigsjordebogen ved Lov og Ret forsvare«. Han var bindeleddet mellem rytterbønderne og »ryttergodssessionen«, overtilsynet med ryttergodset, bestående af amtmanden, regimentschefen, jægermesteren og regimentsskriveren. Desuden var han auktionsholder og skifteforvalter,⁷⁾ og han administrerede overformynderimidlerne.⁸⁾

Regimentsskriveren i Københavns Amts Rytterdistrikt tiltrådte 1/10 1719. Regimentsskriverstuen lå i begyndelsen i København, men blev i maj 1721 flyttet til Brønshøj, hvor den fandtes indtil 1741. Den første regimentsskriver var *Thomas Hansen*, der 16/4 1721 købte »Brønshøjgaard« og bosatte sig der. »Kroehuset« hørte med. Regimentsskriveren, senere »Cammer Raad« *Thomas Hansen* købte ved skøde af 16/12 1741 »Præsteholmen« i København for 1600 rdl. »klingende Myndt«, og herefter flyttedes regimentsskriverstuen til København.⁹⁾

(1938), s. 16, angiver 1717, *Hojers Juridiske Collegium* ved *C. D. Hedegaard* (1769), s. 62, henviser til erektionspatentet af 1719. I skr. af 23/11 1967 oplyser Rigsarkivet, at det ikke er lykkedes hverken i Danske Kancellis, Rentekammerets eller Krigskancelliets arkiv at finde et sådant alment erektionspatent.

5. En jordebog, jfr. D.L. 3–3–14, er en bog, hvori alle stående årlige indtægter og udgifter for et jordegods findes optegnede. Heraf det gamle ordsprog: Man bør indrette sin Kaagebog efter sin Jordebog. *Baden*, Ordbog (1822) I, s. 247.
6. *C. Christiansen*, Om Amtsregnskaberne som historisk Kilde, Fortid og Nutid (1923), s. 30–32, Rytterdistriktsregnskaberne findes fra 1718–ca. 1770, for Kronborg og Frederiksborg dog til 1790'erne.
7. *Holger Munk* (1955), s. 20 ff. *Chr. Petresch Christensen*, Militærvæsen og Militærpersoner i Kjær Herred paa Christian V's Tid, Årb. Aalborg 1924, s. 38–59, særligt s. 53 ff.
8. *A. H. Behrend*, Overformynderiets Forhistorie (1919), s. 14. I Københavns Rytterdistrikt indestod i 1762 ca. 9500 rdl.
9. *Valdemar Møller*, Fra den gamle Landsby Brønshøj gennem 200 Aar (1922), s. 29–30 og 44.

2. *Kjøbenhavns Birk blev et kgl. Birk og fik navneforandring til »Kjøbenhavns Amts Rytter-Districts-Birk« ved fr. 7/7 1721. Birket blev forøget med Frederiksberg sogn, medens Stenløse, Viksø og Smørum samt kongens og Universitetets gods i Vridsløsemagle blev henlagt under »Frederiksborg Rytter-Districts-Birk«.*

På hvert af de 12 rytterregiments distrikter oprettedes et kgl. birk. *Fr. IV* bestemte ved resolution 18/12 1719 og 1/3 1720 »at ethvert Rytter-Regiments Gods District skal sortere under et samlet Regiments-Birk og dessen Betjente.«¹⁰⁾

Det var en ny jurisdiktionsordning, der gennemførtes, idet adskillige af de kgl. birker opslugte flere herreder. Rytterregimentsdistrikterne fik større omfang end de gamle herreder og birker, bortset fra Kjøbenhavns Birk. Antallet af retsbetjente blev derved betydeligt nedskåret.

Rytterdistriktsbirketingene skulle dømme i alle sager mellem kongens bønder (rytterbønderne):

»Alle de Bønder, som nu er indtagne i den Circumference af Ryttergodsets District, skal herefter høre og svare under Birke-Retten.«¹¹⁾

Efter fr. 4/6 1723 skulle Rytter-Sessionens Committerede gøre deres flid for at forlige sager mellem kongens egne bønder på begge sider, hvorved også skulle forstås de proprietærers bønder, som hører under samme regiments distrikt.

Rytter-Sessionen virkede således som en forligskommission.

Rytterbønderne fik den lempelse, at de i retssager ikke skulle betale retsgebyrer. Der anvendtes »slet papier«, fr. 4/6 1723.

Rytterdistriktsbirketingene fik tillagt større kompetence end herreds- og birketingene i to relationer.

De kunne afsige domme »udi Drabssager uden 8te Mænd til sig at tage, som en Underretsdommere er obligeret til.«¹²⁾

10. *Casper Peter Rothe* (1758), s. 90, reskript 4/11 1720 ang. Antvorskov Regiments Birketing. Det Tryggeveltske Districts Birketing og Det Wordingborgske Districts Birketing. Resolutionen 18/12 1719 ses ikke trykt i de foreliggende udtog og samlinger. Resolutionen dateret 1/5 1720, er formentlig en trykkefejl for 1/3 1720.

11. *Fogtman* 1718, s. 392 (Koldinghus) 1719, s. 397 (Koldinghus) 1719, s. 399 (Ravneberg).

12. Rentekammeret, Rytterdistr. Renteskriverkontor, Originale kgl. Resolutioner og Reskripter med Bilag 1. Marts 1720 (nr. 12).

De havde »bekommet Landstings ræt« idet domme fra rytterdistriktsbirkerne kunne appelleres direkte til Højesteret.¹³⁾

»Hvis Domme, som til foreskrevne Kongens egne Birker passere og Vedkommende agter at lade stævne og paatale, skal directe for Høieste-Ret til videre paakjendelse indstævnes«. ¹⁴⁾

Samme ordning indførtes ved reskript 19/7 1737, jfr. 21/6 1780 for Hirschholms Birk.

Fr. 10/4 1750 bestemte, at alle domme, der var afsagt af birkedommere såvel ved de kgl. Rytter-Distrikter som grevernes og friherrenes samt andre lige med dem benådede birker, kunne appelleres til Højesteret, selv om sagens værdi var ringere end 66 lod sølv.

Efter 1721 dannedes der hos rytterdistrikternes birkedommere den opfattelse, at birkeretterne måtte sidestilles med overretten på grund af den direkte appel til Højesteret. Denne opfattelse fik bl. a. betydning for gebyrberegninger o. l., idet det blev praksis at kræve indlæg i retterne på stemplet papir til 24 sk., som var taksten for overretterne. Allerede fr. 4/6 1723¹⁵⁾ om kald og varsel til rytterdistrikternes birkeretter var foranlediget af »denne Misbrug som ved Vore Rytterdistrikters Birkeretter i Vort Rige Danmark skal gaa i Svang«.

Det hedder bl. a.: »efterdi Birkeretterne ere ikkun prima instantia og betjenes med Stokkemænd, hvorfor Deres Dommere ikke kunne præterendere lige saa højt Dom- og Brevpenge som Landsdommere eller andre Overretter, ... der vilde falde meget tungt for mange fattige og uformuende Folk ... ingen af Vores Birkeretters Betjente udi Rytterdistrikterne i Danmark maa efterdags

13. *Casper Peter Rothe* (1758), s. 89, 98.

14. *Thøger Nielsen*, Belysning af rettergangsmåden, Dommenes tilblivelse og beskaffenheden af sagerne, Højesteret 1661–1961 (1961) I, s. 494. *Thøger Nielsen*, Uddrag af Højesterets Voteringsprotokoller (1951), s. 64–65, hvor der er refereret en dom af 15/6 1778, afsagt af Københavns Rytterdistrikts Birk, der blev ændret af Højesteret i 1780. Antaget, at føreren af en hestevogn, der på Hørsholm Kongevej var stødt sammen med en modgående hestevogn, hvorved hesten for den sidstnævnte vogn var blevet dræbt, måtte betale halvdelen af skaden – 12 rdl. – da han måtte antages at have kørt uforsvarligt hurtigt, medens på den anden side skadelidte havde handlet uagtsomt ved ikke at holde sig i højre side, hvilket ganske vist ikke var påbudt på landet, men i ret almindelig brug. *Thøger Nielsen*, Studier over ældre dansk Formueretspraksis (1951), s. 296, *samme*, Uddrag af Højesterets Voteringsprotokoller (1951), s. 64–65.

15. *Oskar Damkier & Fr. Kretz*, Love, Forordninger samt Reskripter m. m.,

understaa sig højere Dom- og Brevpenge ved Birkeretterne at tage end hvad som udi Loven for en Underret tilladt er«.

De fleste sager for rytterdistrikts-birketingene var indbragt af rytterbønderne, som ikke betalte retsgebyrer, hvoraf birkedommerne fik andel. Da birkedommernes løn i forvejen var ringe, indstillede de kommitterede, »for at udfinde en Egalitet med Krigs-Jordebøgenes Indretning, saavel som og at indrette Eders Maj:ts Ryttergoeds paa en egal Foed«, at lønningerne for birkedommerne og birkeskriverne blev forbedret, »for at de kunne have deres nødtørftige Underholdning.« Indstillingen gik ud på, at *birke-dommeren*, som oppebar 30 rdl., måtte tillægges endnu 20 rdl., således at han havde 50 rdl. »stående Løn«, foruden de 2 sk. af hver tønne hartkorn, der årlig betales til ham af distriktets bønder, og han skulle tillige opføres i »Skov-Roullen« årlig for 6 læs brændeved. *Birkeskriveren* havde hidtil ikke haft mere end 20 rdl., og havde selv måttet anskaffe sig skrive-materialer. Han kunne endnu »mindre subsistere«, og indstillingen gik ud på, at han skulle tillægges 50 rdl. i årlig løn og 10 rdl. til skrivematerialer, samt 4 læs brændeved. De kommitterede tilføjede, at dette var en vej til at få dygtige og forstandige »betientere«, som burde findes ved disse rytterdistriktsbirketing. Fr. IV approberede indstillingen 1/3 1720.¹⁶⁾

Amtmand *Jens Jørgensen Seerup* over Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter fik 23/4 1720 fra Rentekammeret meddelelse om disse lønforbedringer og anmodning om at ville fremsende en specifikation »paa deres Navne, som sorterer under de Hannem allernaadigst anfortroede Amtmandskabs-Districter.«¹⁷⁾

Efter at de 3 nordsjællandske amter var inddelt i København, Frederiksborg og Cronborg Rytterdistrikter, hvor regimentsskriverne havde begyndt deres virksomhed 1/10 1719, varede det dog næsten to år før jurisdiktionerne Københavns Birk, Frederiksborg Birk og Cronborg Birk

Supplementsbind 1683–1784 (1885), s. 244–46, *Højers Juridiske Collegium* (1769), s. 63.

16. Rentekammeret, Rytterdistr. Rentekriverkontor. Originale kgl. Resolutioner og Reskripter med Bilag. I. Marts 1720 (Nr. 12). Rigsarkivet, *Johann Ludvig Lybecker*, Applications-Udtog I (1772), s. 107, der henviser til kgl. resolutioner af 18/12 1719 og 1/5 1720, jfr. anordning for det Dronningborgske Rytter-District 19/11 1725 samt fr. 4/11 1720.
17. *Andreas Christian Teilmann*, Anhang af Reskripter og Kollegial-Breve m.f.d. som hidtil have været utrykte (1779), s. 47–48. (»Birke-Betienteres Løn i Kongens Birker«).

fik navneforandring 7/7 1721 til »Rytter-Districts-Birker« i lighed med andre.¹⁸⁾ Det skyldes, at krigsjordebogens inddeling af ryttergodset i de tre rytterdistrikter ikke havde fulgt amtsgrænserne.

Fra Københavns amt blev Søllerød sogns bøndergods lagt under Kronborg Rytterdistrikt, og Sengeløse, Viksø og Smørum sogne blev lagt under Frederiksborg Rytterdistrikt tillige med kongens og universitetets gods i Vridsløsemagle (Sengeløse sogn). Frederiksberg blev lagt under Københavns Rytterdistrikt.

Til Kronborg Rytterdistrikt blev foruden Søllerød sogns bøndergods lagt sognene Nødebo, Grønholt, Melby, Torup samt Karsemose by og Annexgaard i Vinderød fra Frederiksborg Rytterdistrikt.

Denne inddeling af rytterdistrikterne medførte, at regimentsskriveren i Frederiksborg Rytterdistrikt hørte både under Frederiksborg Birketing og Københavns Birketing. Regimentsskriveren i Kronborg Rytterdistrikt hørte endog under 3 birker: Kronborg Birketing, Frederiksborg Birketing og Københavns Birketing.

Dette var en upraktisk og besværlig ordning for regimentsskriverne. De kommitterede til krigsjordebøgernes indrettelse, professor *Christian Carl Bircherod* og kancelliråd *Ole Pedersen* fremsendte derfor en memorial til Fr. IV den 8/1 1720, der foreslog en ændring af jurisdiktionerne, således at disse havde samme område som rytterdistrikterne.¹⁹⁾ De kommitterede fastslog, at de 3 regimentsskrivere har modtaget deres distrikter sognevis 1/10 1719 – »till accuratere endelig Inddeling kunde schee«, og henviser til anordningen, hvorefter hvert distrikt skal være forsynet med »een Rætt at svare til, som og forhen har været indretted, saaledes som Amterne da var inddeelt.« Efter at de havde påvist, at rytterdistrikterne ikke fulgte amtsgrænserne (– »fra Kiøbenhafns forrige Herretzfogderie fragår 4 sogne«) – og fremhævet besværlighederne for regimentsskriverne, udtalte de, »at da Districterne var blevet inddelt efter hver Districts Jordebog, da bør de ogsaa høre under den Amtmand og Birketings Rætt, som de med alt skal svare til«.

Denne memorial blev behandlet ved Rentekammeret, som 24/3 1721 henviste til, at det ved kongens resolution 1/3 1720 var blevet befalet, at

18. F. eks. *Koldinghus Birk* 1718, *Ravneberg Birk* 1719, *Fogtman* 1718, s. 392, 1719, s. 398, *Casper Peter Rothe* (1758), s. 86–87.

19. Nr. 168 Sjæll. aabne Breve 7. Juli 1721. Anordning anl. Rettens Administration udi Kbh. Fr.borg og Cronb. Rytterdistr. (Rigsarkivet).

et birketing fremtidig skulle holdes midt i et rytterdistrikt »formedelst Commodite for alle og en hver«. Rentekammeret erklærede sig enig i, at hvert rytterdistrikt skulle udgøre en samlet jurisdiktion, da dette var »practicabelt og Tienligt« og tog også i betragtning, at birkedommer og birkeskriver derved undgik nedgang i deres indtægter. Rentekammeret fremhævede, at dette spørgsmål henhørte under Danske Kancelli, som ville expedere en forordning om, hvad kongen »skulle forgot befinde«.

Rentekammeret kunne derimod ikke erklære sig enig i *C. C. Bircherods* og *Ole Pedersens* forslag om ændring i amtsgrænserne, »thi under et og samme Amt baade virckelig ere, og meget vel kand være adskillige Herreder og Bircker«.

Rentekammerets erklæring var underskrevet af *C. Gyldenchrone*, *W. Helt* og *I. Schrader*.²⁰⁾

Fr. IV gav 31/3 1721 sagen følgende påtegning:

»Det er conform med Vores Resolution, at i hvert Regiments District et Birck skulde være, thi hafver Det Danske Cancelli derfor de fornødne ordres at opsætte, hvorefter da en hver sig kunde vide at rætte«.

Den 2/5 1721 noterede *C. C. Bircherod* og *Ole Pedersen* på sagen.

... meddeelis Hr. Renteskriver Claussen ... og vilde Hr. Renteskriver observere, at hver District efter Hands Mayts Allernaadigste Villie, kom under Een Amtmand og Bircke-Rætt, ligesom hver District efter Hoved-Krigs-Jordbøgerne henhører under Een Regimentsskriver, Thi ellers havder Hr. Krigs-Raad Juel og Hr. Regimentsskriver Torm ved Tvende Sessioner at forrette, under 2de Amtmand saa og til 2de ja 3de Tinge at Reise.

Danske Kancelli udfærdigede efter Fr. IV's ordre af 31/3 1721 udkast til en anordning om rettens administration i de tre rytterdistrikter. Dette blev forelagt *C. C. Bircherod* og *Ole Pedersen*, der 28/6 1721 skrev til Danske Cancelli:

... og følger herhos dend os fra Cancelliet tilstillede anordning, hvilcken vi haver igiennemseet, og falder derved ei videre at erindre, end Friederichsbergs Sogn, som ligger under Taarnbye Birch schulle til Kiøbenhafns Rytter Districtz Birck henlægges, saa og at Hirtzholms Amt forbliver ved sin Egen Bircke-Ræt ligesom forhen; Og det maatte behage fra Cancelliet at blive giort Erindring til det Kong. Rentecammer at vorde anordnet hver District at komme under een Amtmand og til een Session.

20. *Christian Gyldenchrone*, 1. Deputeret 22/9 1719 – 24/10 1730, *Vilhelm Helt*, Deputeret 29/9 1719 – 16/1 1724, *Johan Schrader*, Deputeret fra 31/1 1720, Præsident i København 1724.

Rentekammerets synspunkt sejrede. Rentekammeret kunne ikke se fordelene ved at ændre distrikterne, thi under samme amt var og kunne meget vel være adskillige herreder og birker.²¹⁾

Den 7/7 1721 udstedtes anordning om rettens administration i de tre rytterdistrikter:²²⁾

- 1) Det Kjøbenhavnske District: Birket kaldes *Kjøbenhavns Rytterdistricts Birk*. Birketinget holdes ved Ballerup, hvorunder Frideriksberg Sogn, som hidindtil har svaret under Taarnby Birketings-Ret paa Gammel-Amager, nu herefter skal være henlagt og svare.
- 2) Det Frideriksborgske District: Birket kaldes *Frideriksborg Rytter-Districts Birk*. Birketinget holdes i Hillerød, »hvorunder efter Krigs-Jordebogens Formelding henlægges af Kjøbenhavns Amt, Steenløse, Wexø og Smørum-Sogne, samt af Sengeløse-Sogn Kongens og Universitetets Gods i Wrielse-Magle.«
- 3) Det Cronborgske District: Dette Birk kaldes *Cronborg-Rytterdistricts Birk*. Birketinget holdes ved Esserum, hvorunder skal sortere af Kjøbenhavns Amt Søllerød Sogn og af Frideriksborg Amt, Nøddebo, Grønholt, Melbye og Torup Sogne, og af Vinderød-Sogn Karsemosebye og Annexgaarden i Vinderød.²³⁾

Hirschholms-Amt forbliver »som tilforn under sin egen Birke-Ret«. . . .

Domme som til Kongens Majestæts egne Birker passere, og Vedkommende agte at lade stævne og paatale, skal directe for Høieste Ret til videre Paakjendelse indstævnes.«

3. *Chr. VII overdrog i 1766 kronens ryttergods – 5.101 tdr. hartkorn i 21 sogne – til bønderne som arvefæste.*²⁴⁾

Fr. IV's fr. om ryttergodset medførte, at rytterne ikke længere skulle indkvarteres hos rytterbønderne, der herefter skulle svare en årlig afgift

21. Nr. 168. Sjæl. aabne Breve 7/7 1721, Anordning anl. Rettens Administration udi Kbhn. Frborg. og Cronb. Rytterdistrict.

22. *Fogtman*, 1721, s. 472–73, *Eiler Nyström*, Søllerød Sogn (1911), s. 16–17.

23. *Casper Peter Rothe* (1758), s. 96–98 har adskillige trykfejl, bl. a. Frederiksborg i stedet for Frideriksberg og Grønholt i stedet for Grønholt, Søllerød i stedet for Søllerød.

24. *K. C. Rockstroh*, *Hist. Tidsskr.*, 9. rk. III (1925), s. 1–92, Frederik 4.s gods-politik 1715–1720, særlig s. 36 ff. *N. D. Riegels*, Udkast til Fjerde Friderichs

(»Portionspenge«) og erlægge naturalier til rytterkassen og forrette hoveri til hovedgårdene. I 1732 afløstes »portionspengene« af sædvanlig landgilde og skat, således at rytterbøndernes ydelser svarede til de ydelser, der blev erlagt af kronens øvrige fæstere. Inddelingen af rytterdistrikterne var forfejlet og til stor skade for landet. Reduktion af rytterregimenterne førte til de første salg af ryttergodset, og da staten manglede penge til at afdrage på den gæld, der var stiftet til udrustningen i 1758–63, bortsolgtes næsten alt ryttergodset i årene 1764–74 ved offentlig auktion. Det drejede sig om ca. $\frac{1}{6}$ af kongerigets hartkorn, der indbragte 4 mill. Rdlr. Cour. Det var et fælles vilkår for køberne, at den halve købesum bestandig skulle forblive indestående i ejendommene og forrentes med 4 % p. a., de såkaldte »halve købesummer« eller »kgl. penge«.

Enkedronning *Sophie Magdalene* havde i 1761 givet bønderne i Hørsholm gårdene i arvefæste, hvorved de blev fri for hoveri mod et ringe vederlag. Samtidig blev deres jorder fortræffeligt udskiftede. Det samme var tilfældet på Bernstorffs gods 1764–67.²⁵) Tilskyndet heraf besluttede *Chr. VII* i sit første regeringsår 1766 at give bønderne i Københavns, Frederiksborg og Cronborg amters rytterdistrikter gårdene i arvefæste.

Kongen lod Rentekammeret korrespondere med amtmændene for at undersøge, hvorledes ejendomsretten kunne overdrages bønderne, og hvorledes de kunne fritages for hoveri »som egentlig Aarsager til Bon-

Historie (1799) II, s. 301–05. *C. Christiansen*, Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de første Enevældskonger I (1908), s. 515–29 og II (1922), s. 334–54, *Poul Johs. Jørgensen*, Salmonsens III (1915), s. 651, Betænkning ang. de Statskassen tilflydende Arvefæsteafgifter m. v. og disses Afløsning (1908), s. 12, *C. Christiansen*, Om Amtsregnskaberne som historisk Kilde. Fortid og Nutid IV (1923), s. 30–32.

25. *C. Christensen*, Hørsholm Historie fra 1305 til 1875 (1879), s. 175 ff. *G. Sarauw*, Bidrag til Kundskab om de danske Provinsers nærværende Tilstand i økonomisk Henseende, Frederiksborg Amt (1831), s. 10–13. *H. Rosendal*, Bondefrigørelsen i Nordsjælland. I Anledning af 150 Aars Dagen for Reformerne paa Hørsholm Gods, Fra Arkiv og Museum, Fra Frederiksborg Amt 1911, s. 1–21, *H. C. Rosted*, Fra fæstebonde til selvejer. Træk af bondestandens historie på Hørsholm distrikt (1961). *Jacob Mandix*, Om det danske Kammervæsen (1820), s. 18–22.

T. Baden, Beskrivelse over den paa Godset Bernstorff . . . iverksatte nye Indretning i Landbruget (1774), *Aage Friis* i Festskrift til *Edv. Holm*, Hist. Tidsskr. 8 rk. IV (1913), s. 98–114, *Axel Lindvald*, Bistrup, Byens Gods 1661–1931 (1932), s. 139–40.

dens iværende kummerlige Tilstand«. Rentekammeret anbefalede overdragelsen på følgende vilkår: Fæsterne fik skøde fri og uden betaling såvel for stemplet papir og anden bekostning, og skøderne kunne – ligesom paa Hirschholm Amt skeet er – udfærdiges af regimentsskriveren og attesteres af amtmanden. Arvefæsteren, hans børn, samt efterkommere af mandkønnet, som hørte til bondestanden, skulle forblive på godset og måtte ikke forlade dette uden tilladelse og pas, idet der med mandskabet på godset skulle forholdes efter de om »Landmilitien« gældende forordninger. Efterkommerne skulle i recognition erlægge 1 rdl. pr. td. hartkorn ved tiltrædelsen i stedet for indfæstning. Uanset at de blev selvejere skulle de og efterkommerne svare consumption og folkeskat lige med fæstebønderne. Det var tilladt med Rentekammerets samtykke at dele gårdene udi 2 eller 3 dele. De skulle gøre hoveri og svare hoveripenge »indtil samme nu med det første vorder regleret og fastsat«. Landgilden og hoveripengene svaredes som faststående afgifter, ligesom andre kgl. contributioner. Kongen forbeholdt sig jagten samt over- og underskoven. Denne indstilling »angaaende Eiendoms-Rettens Afstaaelse til det Konge-Bøndergods, for det første paa Kjøbenhavns Amt«, ²⁶⁾ blev afgivet af Rente Cammeret 28/4 1766. Blandt medunderskriverne var *A. P. v. Bernstorff*.

Allerede ved resolutionen af 6/5 1766 approberede Chr. VII, at ejendomsretten til kronens bøndergods i Københavns amt »være sig ligesaavel Jorden eller Grunden, som Bygningerne« – blev overdraget til fæsterne på de vilkår, som Rentekammeret havde indstillet.

På kongeparrets salvingsdag 1/5 1767 blev kronbønderne selvejere.²⁷⁾ Der udstedtes skøder på deres gårde til arvefæsteejendom. Skøderne blev ikke indførte i protokollerne, men et trykt eksemplar af hvert skøde blev fremsendt fra Rentekammeret til vedkommende »retsbetjent«, som sognevis skulle samle skøderne og indbinde dem i protokoller.²⁸⁾

26. *P. Hansen*, Nogle historiske Optegnelser især om Kjøbenhavns Amts Rytterdistrikt (1866), s. 33–34, *Severin Kjær* (1888), s. 112. Sammenlign *Sigurd Jensen*, Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi (1950), s. 23–24, der ikke omtaler de første overdragelser i Københavns amt i 1766, men overdragelsen til 15 fæstere i Frederiksborg amt ved skøder i 1767, *Henrik Larsen*, Brønshøj By i Fortiden, Hist. Medl. København 2. rk. IV (1929–30), s. 76.

27. *Eiler Nystrøm* (1911), s. 16.

28. I betænkningen (1909), s. 29, nævnes, at der hverken i Rigsarkivet eller 1ste revisionsdepartement findes genparter af de oprindelige skøder, men derimod skødekoncepter. I *Andreas Christian Teilman*, Anhang af Reskripter og Kol-

På Københavns Amts Rytterdistrikts Birk tinglæstes 597 skøder mandag 11/5 1767. De var alle underskrevet af regimentsskriveren *H. J. Dahl* og dateret Kollekolle 16/7 1766. I Skøde- og panteprotokollen indførtes in extenso kun skøde nr. 1 til *Bonaventura Larsen*, Hvidovre, de øvrige skøder indførtes i ekstrakt. Det skete kun i dette birk.

Ryttergodset, der blev overdraget til bønderne i 21 sogne, udgjorde af ager og engs hartkorn 5.101 tdr., 6 skp. 3 fdk. Disse 21 sogne havde efter matrikulen tilsammen ialt 5.874 tdr. hartkorn.²⁹⁾

Ryttergodset lå i følgende sogne og byer i *Smørum herred*: Brøndby-Vester, Brøndby-Øster, Glostrup, Hersted-Øster, Hersted-Vester, Vallensbæk, Tranegilde af Ishøj sogn, Ledøje, Ballerup, Maaløv, Værløse, i *Ølstykke herred*: Farum, Slagslunde og Ganløse, og i *Sokkelund herred*: Hvidovre, Brønshøj, Rødovre, Gladsaxe, Herløv, Lyngby og Søllerød.

Det var – også efter vor tids målestok – en meget betydelig ejendoms-overdragelse, og den omfattede alt ryttergodset i Kiøbenhavns Amts Rytter-District.

Ryttersessionen blev først ophævet 1/1 1774, idet kgl. resolution 14/3 1774 bestemte, at »Ryttergoods Sessionerne for Kiøbenhavns, Frederiksborgs og Cronborgs Districter maae, fra 1774 Aars Begyndelse og fremdeles, aldeles ophøre.«³⁰⁾

Efter at ryttergodset var afhændet i 1766, blev regimentsskriverembederne inddraget. De havde skiftejurisdiktionen som »jorddrottens fuldmægtige«, fr. 10/8 1695 § 33 og Rentekammerets skr. 31/12 1735. Skiftejurisdiktionen i København, Frederiksborg og Kronborg amter overgik herefter til amtsforvalterne. I Københavns amt blev spørgsmålet dog afgjort ved Højesteretsdom af 15/12 1804. Amtsforvalteren i Københavns

legial-Breve m.f.d. som hidtil have været utrykte (1779), s. 220–26, findes den i 1768 trykte »Formular til Arve-Fæstebrev paa Kongens Gods i Københavns Amt«, jfr. Danmarks Historie, bd. 10 (1964), s. 73, *P. Hansen* (1866) har som bilag genpart af skødet til »Bonden Peder Nielsen udi Søllerød Sogn og Øverød By under Kiøbenhavns Amt paa hans paaboende Gaard Nr. 2«. Arvefæsteskøder er bl. a. gengivet i *H. C. Rosted*, Fra fæstebonde til selvejer (1961), s. 53–58, *Jul. Pedersen*, Rødovre Sogn (1948), s. 56–59, *Mandix*, Landvæsensret I (1813), s. 605.

29. *P. Hansen* (1866), s. 24–25.

30. *Fogtman* VI 1766–1776, s. 464–65, *C. Christensen*, Agrarhistoriske Studier (1886) II, s. 150, *Poul Johs. Jørgensen*, *Salmonsens* XX (1926), s. 650, *Holger Munk* (1955), s. 20 ff.

amt var tillige skifteforvalter i Taarnby sogn, efter at den kgl. forvalterpost var blevet forenet med amtsforvalterembedet i 1718.

Ved kgl. resolution 11/7 1840 blev skiftejurisdiktionen på det tidligere ryttergods i Københavns amt – mod et vist vederlag – overdraget til birke-dommerne.³¹⁾

Ejendomsretten for bønderne blev en inspirations- og energikilde, der hurtigt medførte en revolutionerende udvikling i bondesamfundet. Udskiftningen, ophævelse af jordfællesskabet, og udflytningen af gårdene begyndte, forudsætningen for bøndernes selvstændige virke, bondestandens fremgang og for afslutningen af landbrugets og dermed hele samfundets stagnation. Frivillige landboreformer gennemførtes på flere godser. »Bjerregaarden« i Gentofte, som tilhørte den lærde bonde *Hans Jensen* blev den første »Udflyttergård«.³²⁾

De store landboreformers tid var inde. Nu fulgte oplysningstidens vel gennemtænkte landbolovgivning om bondens frigørelse.

4. »Kongelige penge«.³³⁾

»Kongelige penge« (Kgl. kapital eller halve købesummer) er oprindelig betegnelsen for en fordring, som tilhørte kongen, men som nu tilhører statskassen.³⁴⁾ »Kongelige penge« er i en række udstykningslove, sidst lov nr. 116 af 4/4 1967 om udstykning og sammenlægning m. m. af faste ejen-

31. *J. O. Hansen*, *Det danske Skiftevæsen* (1837), s. 11–12 og *P. V. Bang* og *J. E. Larsen*, *Fremstilling af den danske Procesmaade IV* (1842), s. 22.

Skifteprotokoller m. v. er bevarer i amtsstuearkivet for København, amtsforvalterens skiftejurisdiktion på kongens beholdne gods i Københavns Birk 1692–1718, i Tårnby 1718–40, regimentsskriverens skiftejurisdiktion i Københavns distrikt 1718–91, amtsforvalterens skiftejurisdiktion i Københavns Amt udenfor Tårnby 1792–1840, jfr. *Axel Nørhøj*, *Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland m. v.* (1948), s. 25–26.

32. *L. Gotfredsen*, *En egn skifter ansigt. Omkring jordreformerne i Gentofte sogn* (1955), s. 58, *samme*, *Bernstorffsbønder* (1965), *J. Werner*, *Den lærde Bonde Hans Jensen af Bjerregaard*, *Hist.-Topografisk Selskab for Gentofte* 1924–28, s. 183–210.

33. *Axel H. Pedersen*, *Landinspektøren*, *Tidsskr. for Opmålings- og Matrikelvæsen* 1967, s. 425–26, *Revision og Regnskabsvæsen* 1967, s. 391–92.

34. *Axel H. Pedersen*, *Juristen* 1965, s. 545–47, *Thøger Nielsen*, *Studier over ældre dansk formueretspraksis* (1951), s. 310 ff. og *O. A. Borum* og *Stig Juul*, *Juridisk Ordbog* 2. udg. (1965), s. 95.

domme, jfr. bkg. nr. 119 af 10/4 1967 § 6, stk. 3 bestemt som »den del af de halve købesummer, som endnu skyldes til statskassen af ejendomme på tidligere ryttergods«.

Da ryttergodset i Københavns, Frederiksborg og Kronborg amter af Chr. VII den 6/5 1766 blev overdraget bønderne til arvefæste, var det et fælles vilkår for salgene af ryttergodset, at den halve del af købesummen *bestandig* skulle blive indestående i ejendommen og forrentes med 4 % p. a. Kongelige penge er noteret både i tingbogen og i matriklen. Dette er et levn fra den enevældige kongemagt, der her har anvendt matriklen til et formål, som ligger udenfor dens opgave.³⁵⁾

Statskassen kunne have krævet kgl. penge indfriet ved udstykning, men man begrænsede kravet om indløsning til de tilfælde, hvor de kgl. penge ville komme til at udgøre et relativt lille beløb for den enkelte parcells vedkommende, jfr. Rentekammerets cirkulære 8/4 1826 og 20/5 1826, hvorefter kgl. penge, der udgjorde 50 rdl. og derunder, krævedes indfriet. Denne førkonstitutionelle praksis har lovgivningen efter 1849 sluttet sig nær til. Man har ikke benyttet lejligheden til at få disse fordringer, der er uopsigelige fra statens side, indfriet. Man har kun krævet indfrielse i de tilfælde, hvor der var tale om meget beskedne beløb:

kr. 100: lov nr. 81 af 11/4 1897, nr. 93 af 6/4 1906, nr. 108 af 3/4 1925,
kr. 200: lov nr. 290 af 31/3 1949.

kr. 500: lovbkg. nr. 252 af 7/6 1963 og nr. 119 af 10/4 1967 § 10 stk. 3.

Efter lovbkg. nr. 119 af 10/4 1967 § 6, stk. 3, skal kgl. penge³⁶⁾ ved udstykning fordeles efter det hartkorn, der tillægges parcellerne. Der kan dog ikke til en parcel overføres et beløb under kr. 10, og beløb, der skal fordeles, deles i hele kroner.

Finansudvalget gav 21/2 1967 tilslutning til, at der på tillægsbevillingsloven for finansåret 1966/67 ad § 30 blev optaget en tekstanmærkning nr. 33, hvorefter finansministeren bemyndiges til at kvittere til aflysning fordringer på kgl. penge i de tilfælde, hvor fordringernes kapitalværdi andrager kr. 500 og derunder, og til at kvittere sådanne fordringer med kapitalværdi over kr. 500 mod indbetaling af forskellen mellem den enkelte

35. *Flemming Tolstrup*, Lærebog i Landboret, 2. udg. (1962), s. 58.

36. Bestræbelserne under lovens udarbejdelse for helt at afskaffe de kgl. penge mislykkedes, *Fl. Tolstrup*, Juristen 1967, s. 374.

fordrings kapitalværdi og kr. 500 omregnet til en af finansministeren fastsat kursværdi.³⁷⁾

Finansministeriet gav herefter ved cirkulæreskr. af 7/4 1967 amtstuerne bemyndigelse til 1) *at* kvittere fordringer på kgl. penge, hvor fordringens kapitalværdi udgør *under* kr. 500, og amtstuen foranlediger aflysningen foretaget uden udgift for ejeren 2) *at* kvittere fordringer på kgl. penge med en kapitalværdi pr. ejendom på *over* kr. 500 mod indbetaling inden 1/8 1967 af 45 % af det beløb, hvormed fordringen pr. 1/4 1967 overstiger kr. 500 og derefter foretage aflysning uden udgift for ejeren.

Udstykningslovens § 10, stk. 3, jfr. § 11 A a, hvorefter der i approbationen skal tages forbehold om, at de kgl. penge for de parcellers vedkommende, hvor beløbene udgør kr. 500, eller derunder, skal indbetales til statskassen, forinden udstykningen fuldbyrdes, er herefter bortfaldet, idet disse fordringer er kvitteret og aflyst af amtstuerne.

Da kgl. penge skal fordeles jfr. § 6, stk. 3 og § 11, stk. 1 ved udstykning af en ejendom, og da en ejendom kan bestå af flere selvstændigt matrikulerede arealer, hvorpå der hviler kgl. penge, bemærkede Finansministeriet, at matrikelnumre, der er noteret, som en samlet landbrugsejendom, eller som udgør en samme ejer tilhørende driftsmæssig enhed, betragtes med hensyn til afløsning af kgl. penge som een ejendom.

Såfremt der pr. 1/10 1967 måtte henstå fordringer, hvor ejerne af de pågældende ejendomme ikke – eventuelt efter een påmindelse fra amtstuen – har reageret på det fremsatte tilbud om afløsning, er amtstuen anmodet om at give statsaktivbogholderiet underretning herom.

I 1964 udgjorde restgælden for de kgl. penge ca. kr. 466.000,00 – de årlige renter ca. kr. 18.600,00 – fordelt på 2186 ejendomme.³⁸⁾ Bemyndigelsen til at kvittere fordringer under 500 kr. omfatter 1930 af de ialt ca. 2100 ejendomme, der er behæftet med kgl. penge.³⁹⁾

37. Forslag til lov om tillægsbevilling for Finansåret 1. april 1966 – 31. marts 1967, s. 183.

38. *Axel H. Pedersen: Førkonstitutionelle skatter og afgifter*, Juristen 1964, s. 545-47, *Jacob Mandix, Om det danske Kammervæsen* (1820), s. 19-21 og 296.

39. *Juristen* 1967, s. 419.

5. *Reguleringer af Rytter-Districts-Birkets område.*

8/2 1732: Søllerød sogn.

Ved fr. 7/7 1721 blev Søllerød sogn henlagt under Cronborg Rytter Districts Birketing med tingsted i Esserum. Anordning 8/2 1732 bestemte, at »Søllerød Sogns Bøndergods skal herefter med Rettergang, og hvad deraf dependerer, være henlagt under Kjøbenhavns-Rytter-Districts Birketing ved Ballerup«. ⁴⁰⁾ Det er rytterdistrictsinddelingen, der præger betegnelsen »Søllerød Sogns Bøndergods«, der formentlig må opfattes som Søllerød sogn, der nævnes 7/7 1721. ⁴¹⁾ Det har hidtil ikke været muligt at konstatere, hvorvidt Søllerød sogn i 1721 blev henlagt under Cronborg Rytterdistricts Birk. Der findes på Landsarkivet ikke tingbøger eller arkivalier fra Cronborg Rytter Districts Birketing for perioden 1721–32, ⁴²⁾ der vedrører Søllerød.

29/8 1732: Vartov hospitalsgods i Smørum.

Vartov hospitalsgods i Smørum blev ved fr. 7/7 1721 lagt under Frederiksborg Rytter Districts Birketing. Fr. IV bestemte i 1732, at godset ikke skulle svare contributioner til rytterkassen i Frederiksborg, men på Københavns amtsstue.

Vartov hospitalsgods blev ved kgl. resolution 29/8 1732 henlagt til Kjøbenhavns Rytter Districts Birketing. ⁴³⁾

I reskript 11/3 1784 (til Kjøbenhavns Magistrat) ang. det Fattiges-Væsens samt andre Stiftelsers Bestyrelse for Fremtiden var det i § 14 fastsat: »For at hjælpe Vartov-Hospital igjen paa Fode, maae dets Jorde-

40. *Fogtman* 1732, s. 50, *Eiler Nystrøm*, Søllerød sogn (1911), s. 16–17.

41. Cfr. *Harald Jørgensen*, Retsbetjentarkiver (1966), s. 165, der angiver, at Søllerød 3/3 1721 hørte under Kronborg Birk og 1722–1819 under Københavns Rytterdistricts Birk og derefter anfører, at Søllerød sogns bøndergods 8/2 1732 henlægges under Københavns Rytterdistricts Birk.

42. Der findes på Landsarkivet heller ikke arkivalier fra Københavns Rytter-Districts-Birketing eller fra amtstuen om Søllerød for perioden 1721–1732. Der findes kun skøder før 1721 og efter 1732 (28/6 1700 og 13/10 1732).

43. *P. C. Tüchsen* (1913), s. 67. Resolutionen findes ikke hos *Fogtman* og *Schou*. *E. Hammerich*, Dansk Lovleksikon III (1902), s. 1881 og 198 anfører, at Edelgave og Vartov gods fragik Frederiksborg Birk ved reskript 11/9 1744. Det fremgår imidlertid af reskriptet at Vartov gods er fraskilt på et tidligere tidspunkt.

gods sættes til offentlig Auction paa kongelig Approbation⁴⁴⁾ paa de Vilkaar, at den halve Kjøbe-Summa bliver staaende i Godset, og at Bønderne holdes deres Fæste-Breve«.

Pr. 11/6 1967 udgjorde restgælden for 4 ejendomme kr. 2.504,11, og de halvårslige renter kr. 50,08, der har pant i to ejendomme i Vridsløselille, en i Baldersbrønde og en i Vadsby. Renterne opkræves af Københavns Amtsstue efter »Udstykningsbog for Halve Købesummer paa Vartov Hospital forrige Gods«.⁴⁵⁾ Renterne udbetales til Københavns Magistrat som bestyrer af Vartov Hospital, der nu hedder »Gammel Kloster«. Disse prioriteter (halve købesummer) der henstår på samme vilkår, som i ejendomme, der blev solgt af det tidligere ryttergods, er ikke kgl. penge. Amtsstuen har hidtil opkrævet beløbet i urigtig formening om, at det var kgl. penge.

11/9 1744: Godset »Edelgave« i Smørumovre sogn.

»Edelgave« blev ved fr. 7/7 1721 lagt under Frederiksborg Rytterdistrikts Birketing. Godset var inddraget under rytterkassen i Frederiksborg, men Fr. IV bestemte i 1732, at »Edelgave Gods ligemed andet Amtets Proprietaire« skulle svare contributionerne på Københavns amtsstue. Da Vartov-Gods 29/8 1732 igen var blevet lagt under »Kjøbenhavns Birketing« ansøgte ejeren af »Edelgave«, *Christian Velding*,⁴⁶⁾ om at godset igen måtte henlægges under Københavns Rytter-Districts Birk, idet han anførte, at hans gods ligger 3 mil fra Frederiksborg-Districts Birketing, men ikkun ½ mil, ja kortere fra »Ballerup-Birketing«.

Efter reskript 11/9 1744 »maa Edelgave-Gods igjen underlægges Ballerup Birketing paa Kjøbenhavns-Amt, lige med Vartov-Gods i Smørumovre Sogn, dog at Vedkommende til Frederiksborg-Rytterdistricts Birketings-Betjente skal yde den sædvanlige Rettighed, saalænge de leve eller i Tjene-

44. *Fogtman* 1784, s. 730, der i noten anfører: Skal være approberet i Febr. 1785. *Henning August*, Helligaands eller Helliggeists Hospital i Kiøbenhavn, i daglig Tale Vartov kaldet (1817), s. 70–72, *Villads Christensen*, Nogle Efterretninger om Vartov Hospital, Hist. Medl. Kbhn. 1919–20, s. 132, *F. R. Friis*, Optegnelser om Gjentofte Sogn (1877), s. 77–80, *Axel Holm* og *Kjeld Johansen*, København 1840–1940 (1941), s. 217.

45. *Axel H. Pedersen*, Juristen 1964, s. 548.

46. *J. P. Jørgensen*, Historiske Efterretninger om Hovedgaarden »Edelgave«, Årb. Kbhn. 1914, s. 88–89, *Fogtman* 1744, s. 601.

ste forblive, men efter deres Afgang skal Kjøbenhavns Rytter-Districts Birketings Betjente nyde saadan Indkomst og Rettighed«.

Birkedommeren og birkeskriveren i Frederiksborg skulle i deres embedstid ikke have indtægtstab på grund af den skete forandring.

I reskriptet betegnes Kjøbenhavns Rytter-Districts Birketing som »*Ballerup Birketing*«. ⁴⁷⁾

25/11 1773: Vibenshus skal som tilforn under København forblive.

I 1629 blev Store Vibenshus anlagt som vagthus for kongevejen fra København til Frederiksborg. Det var et af de mest kendte vejhuse ved København. Det brændte 25/7 1925. Navnet må hidrøre fra *Hans Andersen Vive*, der boede her omkring 1635, idet det indtil o. 1700 kaldtes »*Vivens Hus*«. Det var opført på »et Stykke Jordsmond af Staden Københavns Nørre Fælle ved Kongevejsporten for at huse en Tilsynsmand med Kongevejsporten til Frederiksborg«. Det hed længe »Kongens Hus på Københavns Mark.« Det var et bomhus, hvis indehaver skulle overvåge, at ingen uberettiget færdedes på vejen, der var kongens private vej.⁴⁸⁾ Senere opførtes *Lille Vibenshus*, hvor *Jens Vibe* og *Lars Vibe* 1708–35 var kroværter.⁴⁹⁾

Reskript 26/2 1707 fastslog, at Vibenshus må og skal herefter som tilforn under Kjøbenhavns Birk forblive.⁵⁰⁾

Ved inddelingen af rytterdistriktsbirkerne blev grunden matrikuleret i krigsJORdebogen, og beboerne ved fr. 7/7 1721 henlagt under Kjøbenhavns Amts Rytterdistrikts-Birketing.

Nogen formel ophævelse af færdselsforbudet på kongevejen blev aldrig givet, men i slutningen af det 18. århundrede blev de nye hovedveje færdige, og de gamle kongeveje blev ikke benyttet som kongeveje.⁵¹⁾

Ved reskript 25/11 1773⁵²⁾ blev Vibenshus og »Haves Grund« igen

47. *Fogtman* 1744, s. 601, *Casper Peter Rothe* (1758), s. 23–25.

48. Fr. 7/4 1685 om kongeveiene, *Arne Sundbo*, Store Vibenshus, Hist. Medl. Kbhn. 1927–28, s. 489–97, *H. W. Ramsing* 1929–30, s. 329–30, *Georg Nørregaard*, København Før og Nu V (1950), s. 87, 8, *Jens Sølvsteen*, s. 101.

49. *O. Nielsen*, København under Frederik den Fjerde (1699–1730) (1892), s. 275, Hist. Medl. Kbhn. 1. række VII, s. 174.

50. *Fogtman* 1707, s. 145.

51. *Torben Topsøe-Jensen*, Ad hjulspor og landeveje (1966), s. 77, *Jacob Mandix*, Om det danske Kammervæsen (1820), s. 316–17.

52. *Fogtman* 1773, s. 445–46.

henlagt under staden København. Kongevejsporten var nu afskaffet, og vejen var blevet tilgængelig for almindelig færdsel og »Vibenshuuses Beboer kan ikke ernære sig uden som Borger, hvilket ikke vel kan tillades ham, saa længe han skal sortere under Birketinget.« Vejmanden eller tilsynsmanden var slotsembedsmand. Magistraten havde derfor indstillet, at Vibenshus igen blev lagt ind under staden. Reskript 25/11 1773 kunne – med en enkelt ændring – have anvendt ordene fra reskriptet fra 1707: Vibenshus må og skal igen som tilforn under Kjøbenhavn forblive.⁵³⁾

7/2 1809: En gård på 12 tdr. hartkorn blev lagt under Rytter-Districts Birket, da Bistrupgaards Birk blev nedlagt.

I Københavns Privilegier af 24/6 1661 – Fr. III's belønning »for Troskab og tapre Modighed« i den sidste besværlige krigstid og særdeles i den hårde belejring – havde Fr. III skænket staden København »Woris Lehn Rodschild, saauit det icke allerede till andre er affhent eller Pantsat, til en ewindelig Egendom«. ⁵⁴⁾ Roskilde len var Bistrup gods. København havde et tilgodehavende på ca. 70.000 rdl., og man har derfor undertiden anset overdragelsen som fyldestgørelse af dette tilgodehavende, men det er dog berettiget at tale om en kongelig gave, da godsets værdi var betydelig større.⁵⁵⁾ Mærkeligt nok fik hovedstaden ikke samtidig birkerettigheder. Der foreligger den mulighed, at grunden hertil var, at bøndergodset lå så spredt. Godsets fæstere hørte under 7 forskellige jurisdiktioner. København savnede de begunstigelser, der indeholdtes i birkerettighederne. Under henvisning til bøndernes tarv ansøgte magistraten i 1681 om tilladelse til »samme Landgoeds at lade beschiche under en Jurisdiction och Bircherets Frihed, som ued egen Birchefogdt och Schrifuer under Kjøbenhavns Magistrats Direktion kunde betienes och Birchetinget at legges och holdes ved Bijstrups Ladegaard.« Ved kongens åbne brev 8/4 1681 skulle det herefter være et fuldkomment birk med fornødent birketing på et bekvemt

53. *Georg Nørregaard*, s. 87, fremhæver, at skønt huset lå på Københavns grund, hørte beboerne som kongens tjenere under amtets jurisdiktion. Det var under Københavns Amts Rytter-Districts-Birk, *O. Nielsen*, København i Aarene 1536–1660 (1885) II, s. 407.

54. *Axel Linvald*, Bistrup. Byens Gods. 1661–1931 (1932), s. 10, 38–39, *Schou*, 1661, s. 30, *F. J. West*, Kronens Skøder II, s. 112.

55. *O. Nielsen*, København i Aarene 1660–1669 (1889), s. 122, 515, *Axel Lindvald* (1932), s. 12.

sted, som bønderne og den menige almue på godset skulle søge og holde for deres rette værneting, uanset i hvilket herred eller birk eller på hvad sted på landet i Sjælland de boede. Københavns Magistrat samt dens efterkommere og stæder skulle nyde og bruge fri birkeret og -rettigheder som andre deslige birker, men skulle altid forordne skikkelige, vederhæftige og bequemme personer til birkefogder og birkeskrivere.⁵⁶⁾

Birket fik navnet *Bistrupgaard Birk*. Birkeretten omfattede hele Bistrup gods, både det oprindeligt overdragne og det senere indløste. Da Magistraten i 1744 erhvervede en del ejendomme, krævede den derfor også disse inddraget under birket. Herredsfogden i Lejre protesterede, men *Henrik Stampe*⁵⁷⁾ udtalte 26/3 1753, at det staden Kjøbenhavn tillagte privilegium i det mindste strækker sig til Roskilde Amt. Magistraten fik derfor ved reskript 13/4 1753 tilladelse til at lægge en gård – 135 tdr. 7 skpr. 3 fdkr. 1 alb. hartkorn – som den havde købt af *Christian greve af Lerche* ind under Bistrupgaards Birketing, men »først efter den nuværende herredsfoged i Lejre Herred, *Peder Herman v. Hams* død.« Stampe udtalte, at intet var rimeligere end at det gods, som ligger tæt ved og om et birk, når det købes af birkeherren, da og bliver lagt ind under birkeretten.

Da birkedommer i Sankt Jørgens Birk, rådmand i Roskilde, *Frederik Hansen*, og birkeskriveren ved dette og Bistrupgaards Birk, rådmand i Roskilde *Jørgen Møller*, ansøgte om at blive »entlediget« fra deres embeder, bestemte Fr. VI ved reskript 7/2 1809, jfr. Canc. Prom. 14/10 1809, at både St. Jørgens Birk og Bistrupgaards Birk skulle nedlægges. Det hartkorn, som hørte under Bistrupgaards Birk, blev henlagt under forskellige herreder. Lejre herred: 1491 tdr. 15/6 alb., 161 gårde, Ramsøe og Thune herreder: 863 tdr. 6 skp. 17/16 alb., 108 gårde, Merløse herred: 152 tdr. 6 skp. 1 fdk. 2 alb., 20 gårde, Tybjerg herred: 43 tdr. 2 skp. 2 fdk., 6 gårde, og til Kjøbenhavns Amts Rytter-Districts Birketing henlagdes 1 gård med 12 tdr. hartkorn.⁵⁸⁾

Dog skulle herredsfogderne intet nyde af de Bistrupgaards birkebetjente af staden Kjøbenhavns Jordebogskasse tillagte faste indkomster, der blev oppebåret af den entledigede byfoged og birkedommer *Andreas Nicolaj Gjerlev* samt rådmand *Jørgen Møller*. De skulle ophøre ved disses død.

56. *Fogtman* 1681, s. 172–73, *Casper Peter Roihe* (1776), s. 345–47.

57. *Henrik Stampe*, Erklæringer I (1793), s. 14–15.

58. *Fogtman* 1809, s. 313–14. *Axel Linvald* (1932) omtaler ikke birkets nedlæggelse.

Registrator *Niels Rickelt* har i 1967 foretaget en gennemgang af alle ældre realregistre for byer i Smørum Herred og har kun fundet en gård, som tilhørte Bistrup gods. Det er matr. nr. 1 Vasby (Vadsby) by, Senge-løse sogn med gammelt hartkorn (før 1844) 11 td., 3 skp., 1 alb. og nyt hartkorn (efter 1844) 13 td., 5 skp., 3 fdk., 2½ alb. Der findes et fæstebrev læst 28/8 1844 fra Københavns Magistrat til *Peder Andersen*, »sidst beboet af *Ole Hansens* enke, med hvem han er indtrådt i ægteskab«. ⁵⁹⁾ Københavns Magistrat har som ejer af Roskilde Ladegaard, Bistrupgaard, udstedt arvefæsteskøde, læst 20/11 1850, til *Rasmus Sørensen*, »sidst ejet af *Peder Andersens* enke, nu gift *Rasmus Sørensen*«. ⁶⁰⁾

6. *Efter at ryttergodset blev solgt, skulle Rytter-Distrikts Birkerne ophæves ved indtrædende vakance, men Københavns Amts Rytter-Distrikts Birk bestod, indtil birket blev delt i 1819.*

Da kronens bøndergods »under Kjøbenhavns Rytter-District« ved kgl. resolution 6/5 1766 var blevet overdraget kronbønderne til arvefæste-ejendom, og efter at næsten alt det øvrige ryttergods var blevet solgt i årene 1764–74, fandtes der ikke længere baggrund for Fr. IV's resolution 18/12 1719 og 1/5 1720 »at ethvert Rytter-Regiments Gods District skal sortere under et samlet Regiments-Birk og dessen Betiente«. Rytterdistrikterne svævede nu frit i luften. Der opstod bl. a. spørgsmål om Rytterdistriktsbirkernes jurisdiction skulle bevares i hele den daværende udstrækning, eller om nogle af de gamle herredsting skulle genopstå, om birketingene stadig skulle betragtes som kgl. birker, og om birketingsdommene skulle appelleres direkte til Højesteret eller først til Landstinget.

Danske Kancelli lukkede øjnene for problemerne eller skød dem i hvert fald fra sig, indtil der fremkom adskillige forespørgsler om, hvorledes der skulle forholdes med et sådant birketings jurisdiction, da konditionerne for afhændelse af ryttergodset ikke havde bestemt noget i henseende til »Justitiens Administration«.

Det må ikke overses, at det var en fejl, at »Conditionerne« ved afhændelse af ryttergodset i sin tid ikke var blevet forelagt Danske Kancelli.

59. Skøde- og panteprotokol for Søndre Birk litra D.D. fol. 154a, læsningsnummer 347/1844.

60. Protokol litra J.J. 328a.

Birkedommeren i Antvorskov Rytterdistrikt fremkom 13/8 1768 – efter at ryttergodset var solgt til Over-Skattedirectionen, med adskillige forespørgsler om rettens navn, dommenes appel, frihed for stemplet papir og rettens gebyr og om hans økonomiske tab, da han ikke længere skulle forestå skifterne. *Henrik Stampe*⁶¹⁾ afgav erklæring 19/12 1768. Han fandt navnet temmelig ligegyldigt, men da det ikke længere var ryttergods, foreslog han navnet Antvorskovs Distrikts Birketing. Sålange den nuværende birkedommer levede og forblev ved embedet, skulle de af ham afsagte domme indstævnes for Højesteret, men herefter for Landstinget. Det ville være en slags degradation, at hans domme ikke stadig skulle forelægges Højesteret. Det birkedommeren mistede ved at måtte afgive skifteforvaltningen, fik han i det væsentligste erstattet ved, at der nu skulle betales gebyrer og skriverpenge i *alle* sager.

I reskript 25/11 1768 (til amtmændene over Vordingborg, Antvorskov og Korsør, Koldinghus, Skanderborg og Aakjer, Dronningborg og Silkeborg, samt Mariager-Closters amter og Falster amter) blev det bestemt, at de »Kongelige Rytterdistricts Birketings Jurisdiktioner skal, saalænge den der nuværende Birkedommer lever og samme Embede betjener, forblive uforandret, saaledes som den hidindtil har været«. Det samme gentoges i reskript 9/12 1768 til landsdommerne udi Lolland og Falster ang. det Falsterske Rytterdistrikts Birketings Jurisdiction.⁶²⁾

Jurisdiktionen for Københavns Amts Rytter-Districts-Birk forblev uændret. Der skete ingen ændring da »den der nuværende birkedommer« *Niels Sundbye* døde 2/12 1794. *Hans Jørgen Bang* blev 27/2 1795 udnævnt til birkedommer i Københavns Amts Rytter-Districts Birk. Birket blev i 1819 delt i Nordre og Søndre Birk. Af andre rytterdistriktsbirker, der blev bestående langt op i tiden var Frederiksborg Birk, Kronborg Birk, Antvorskov Birk og Vordingborg Birk.⁶³⁾

Da ryttergodset ved den forefaldende forandring (arvefæste og salg) blev anset som andet proprietærgods, bortfaldt betegnelsen Kgl. Birk og den *direkte appeladgang til Højesteret*. – Ved reskript 18/6 1771 til amtmanden over Vordingborg og Tryggevelde amter skulle Vordingborg

61. *Henrik Stampe*, Erklæringer V (1797), s. 71–72.

62. *Fogtman* 1768, s. 154–55 og 159.

63. *Poul Johs. Jørgensen, Salmonsens III* (1915), s. 271.

Birk igen anses som et »Kongeligt Rytterdistricts Birketing«. Det samme gjaldt det Antvorskovske District.⁶⁴⁾ Tilsvarende bestemmelse blev ikke givet om Københavns Amts Rytterdistricts Birketing, og fr. 17/7 1721 om domme, »som til forskrevne Kongens egne Birker passerer . . . skal directe for Høyeste-Ret til videre Paakjendelse indstævnes« måtte anses for bortfaldet. Fr. IV havde iøvrigt allerede i 1733, da ryttergodset blev ophævet på Falster, resolveret, at birketingsdomme fremtidig skulle indstævnes og påkendes for Lolland Landsting.⁶⁵⁾

Fr. 6/9 1805 fastsatte, at kongens egne birkedommeres domme i fremtiden skal påankes for den vedkommende Provincial-Over-Ret. Efter grevernes og friherrernes privilegier 25/5 1671 kunne domme, der var afsagt af birkedommerne i de private birker, appelleres lige til Højesteret. Bestemmelsen, der blev gentaget i D.L. 1–6–11, blev først ophævet ved lov 14/6 1850 § 8.

Birketinget bevarede sit *navn* efter 1766, selvom ryttergodset var nedlagt.

Men i Danske Kancelli herskede der forvirring om Birketingets navn, efter at ryttergodset var nedlagt. I reskript af 24/6 1803 om ting- og arresthus for Københavns Birk og om tingstedets flytning fra Ballerup til Blaataarn blev det betegnet som »Københavns Rytterdistrict eller det nuværende Københavns Birk«, og det fastsattes, at *Københavns Amts Birketing* herefter for bestandig skal holdes i København.⁶⁶⁾

Danske Kancelli burde konsekvent have fastholdt betegnelsen »Københavns Amts Birketing«, der var den naturlige. Men allerede 7/10 1803 – mindre end 4 måneder senere – i reskript om, at tingdagen skal flyttes fra mandag til onsdag, kaldes birketinget igen for »Københavns Amts Rytterdistricts Birk«. Og i reskript 25/8 1819 om delingen af birket er det »Københavns Amts Rytterdistricts Birk«, der deles i to birker.

Og da de to nye embeder efter delingen blev opslået ledige, var det til »Københavns Amts Rytterdistricts Nordre Birk og Københavns Amts Rytterdistricts Søndre Birk«.⁶⁷⁾ Herefter blev de to nyoprettede birker be-

64. *Fogtman* 1771, s. 353.

65. *Fogtman* 1733, s. 12, jfr. *Svend Henningsen*, *Stubbekøbing 1354–1954* (1954), s. 78–80.

66. *Fogtman* 1803, s. 210, *Collegial-Tidende* 1803, s. 443–44.

67. *Collegial-Tidende* 1819, s. 593.

tegnet som Københavns Amts Nordre Birk og Københavns Amts Søndre Birk.

7. *Fr. IV's rytterskoler. Det varigste minde om rytterdistrikterne.*

Det varigste minde om rytterdistrikterne – der omtales i alle almindelige fremstillinger af vort lands historie – har *Fr. IV* sat sig i de 240 rytterskoler, han i årene 1721–27 lod opføre i de 12 rytterdistrikter. Det var et væsentligt fremskridt i den danske folkeskoles udvikling, den tidligste konsekvent gennemførte folkeskoleordning og den vigtigste reform i det sidste tiår af kongens regeringsperiode. Det var justitsråd *C. C. Birchero*d og kancelliråd *Ole Pedersen* – og muligvis også biskop *Peder Hersleb* – der foreslog kongen oprettelse af visse skoler i Københavns, Frederiksborgs og Kronborgs Rytterdistrikter.⁶⁸⁾

I reskript 7/12 1721⁶⁹⁾ blev amtmand *Iver Rosenkrantz* instrueret om, at kongen havde besluttet at opføre 10–25 skoler i hvert rytterdistrikt med 280 tdr. hartkorn til hver. Der blev bygget 19 i Københavns Rytterdistrikt:

Valby, Hvidovre, Brønshøj, Gladsaxe, Gentofte, Hvidøre, Lyngby, Lille Værløse, Maaløv, Ballerup, Ledøje, Herstedøster, Herstedvester, Hvinge, Brøndbyøster, Brøndbyvester, Farum, Slagslunde og Gandløse. Der opførtes 5 om året i 1722, 1723 og 1724 og 4 i 1725.

Kongens søster, den ugifte prinsesse *Sophie Hedvig* havde som ejer af godserne Frederiksdal og Dronninggaard allerede sørget for sine almue børn, idet hun ved fundats 5/4 1721 oprettede fem skoler: Virum, Søllerød, Nærum, Trørød og Bagsværd.⁷⁰⁾ Dette var årsagen til, at der i Københavns Rytterdistrikt kun blev opført 19 skoler.

Efter forhandling med Rentekammeret fik murermester *Lars Eriksen*, København, overdraget opførelsen af skolerne i de 6 sjællandske rytter-

68. *H. C. Roede*, Rytterdistrikternes Skoler under Fr. IV., Vor Ungdom 1908, s. 166–82, *Thøger Jensen*, Kong Frederik den Fjerdes Skoler (1921), *Severin Kjær*, Fra Stavnsbaandets Dage. Optegnelser efter Tingbøger (1888), s. 405–06, *Joakim Larsen*, Den danske Folkeskoles Historie (1918), *Bjørn Kornerup*, Til Ryttergodsskolernes Forhistorie. Årb. Frederiksborg 1921, s. 29–40, *Edward Holm*, 1720–30 (1891), s. 552–54, *Svend Cedergreen Bech*, Danmarks Historie bd. 9 (1965), s. 98–101, *P. G. Lindhardt*, Peder Hersleb I (1939), s. 71 ff.

69. Sjællandske Tegnelser bd. 63, s. 28.

70. *C. L. B. Cramer*, Gladsaxe-Bogen I (1949), s. 89–90, hvor fundatsen er gengivet.

distrikter for 550 rdl. pr. skole. Den første opførtes i Gentofte. Skolerne var små stråttækte bindingsværksbygninger på seks fag, tre til skolestuen, et til forstuen og to til »Vaanstue«. ⁷¹⁾

På hver af rytterskolerne anbragtes over indgangen en sandstensplade med Fr. IV's kronede navnetræk og følgende inskription:

»Hanc scholam, hujusque ad instar ducentas quadraginta in circulis ad perpetuo alendas duodecim cohortes equestres a me institutis fundavi.« ⁷²⁾

MDCCXXI.

»Halvtredsindstyve Aar, GUD har DU mig opholdet,
At Sygdom, Kriig og Pest mig intet ondt har voldet.
Thi yder jeg min Tack og breeder ud DIT Navn,
Og bygger Skoler op, de Fattige til Gavn.
GUD Lad i dette Værck DIN Naades Fylde kiende!
Lad denne min Fundatz bestaa til Verdens Ende
Lad altiid paa min Stool een findes af min Ætt,
Som mener DIG MIN GUD og DISSE SKOLER rætt«. ⁷³⁾

De halvtredsindstyve år, der nævnes i verset, er kongens alder. Årstallet 1721 er stiftelsesåret for rytterskolerne.

Alle disse sandstenstavler i Københavns distriktet findes endnu. I enkelte byer er de gamle rytterskoler bevaret; i de fleste er sandstenstavlerne placeret i nye skolebygninger. ⁷⁴⁾

71. *Eiler Nystrøm*, *Fra Nordsjællands Øresundskyst* (1938), s. 8.

72. Denne skole og i lighed med 240 andre grundlagde jeg i de distrikter, som er oprettet af mig til for fremtiden at underholde 12 ryttereskadroner.

73. De tidstypiske rim er forfattet af *Frederik Rostgaard*, Sandstenstavlerne er gengivet bl. a. hos *Peter Skautrup* DSH III (1953), s. 3 og *Danmarks Historie* bd. 9 (1965), s. 100.

74. Samtlige sandstenstavler er omtalt hos *Thøger Jensen*, *Kong Frederik den Fjerdes Skoler (Rytterskolerne)* (1921), s. 82–83 og i forskellige lokalhistoriske fremstillinger, bl. a. *S. F. Nørlyng*, *Træk af Valbys Historie* (1934), s. 19–21, *Eiler Nystrøm*, *Lyngby Sogn i Fortid og Nutid* (1934), s. 10, *L. Godtfredsen*, *Rids af Gentofte Kommunes Historie* (1934), s. 32–34, *Valdemar Møller*, *Fra den gamle Landsby Brønshøj gennem 200 Aar* (1922), s. 32–34, *J. P. Jørgensen*, *Af Maaløvs Historie*, *Ballerup-Maaløv Avis* 20/7 1938, *samme*, *Årb. Kbhn.* 1912, s. 90–91 (Ledøje), *Knud Gormsen* og *Hans Sørensen*, *Ballerup og Omegns Haandværker- og Borgerforening og Teknisk Skole ved 75-års jubilæet* (1960), s. 13, *Axel H. Pedersen*, *Rytterskolerne i Ballerup og Maaløv*, *Ballerup histori-*

I den gamle tingby, Ballerup, opførtes rytterskolen i 1721 på Stationsvej, på hjørnet af Gl. Skolevej, omtrent overfor Teknisk Skole. Da Parkskolen blev opført, blev sandstenspladen overført hertil og anbragt i den østre gang.

ske forening, Arshæfte nr. 12 (1966), s. 10–11, *Viggo Hansen*, Naturparken mellem Farum og Slangerup (1965), s. 85 (Slagslunde), s. 89–91 (Ganløse), *J. K. Skov*, En vandring gennem Værløse sogn (1967), s. 16, *Jan Møller*, Prinsesseskolen i Virum, *Søllerød-Tidende* 20/12 1967.

XVII

»Det saakaldte Blaataarn«. Friederichsholms Arresthus.

Efter at *Chr. VI* havde ladet Blaataarn nedrive i 1731–32, benyttede Københavns Amt *Friederichsholms Arresthus*, der var opført af *Chr. V* og færdigbygget i 1685, formentlig til brug for søetaten, måske som krudttårn. Det fik i folkemunde navnet *Blaa Taarn*, dels på grund af det blåglaserede tegltag, dels fordi det blev benyttet til samme formål som det gamle Blaataarn. Det var bygget på den af *Fr. III* inddragne holm, der fik navnet Frederiksholm, og deraf fremkom den officielle betegnelse »*Friederichsholms Arresthus*«. Denne officielle betegnelse blev dog som regel erstattet med betegnelsen »*det saakaldte Blaataarn*«. Det lå udfor Langebro mellem Vester Voldgade nr. 131 og Kongens Bryghus, på det sted, hvor det overdækkede, stinkende afløb mundede ud i stranden. Der lå det lige til 1880. Der fandtes udenfor bygningen en plads til kagstrykning og til brændemærkning.¹⁾ Tæt ved fandtes »Druknehuset«, der var byens la Morgue.²⁾ Da amtet stadig ikke ejede et arresthus i tilknytning til tinghuset i Ballerup, blev Blaataarn benyttet som arresthus både af amtet og af Amager-Land.³⁾

Det anvendtes tillige – indtil 1804 – som arrest for hofthjenere og embedsmænd, som hørte under Hof- og Borgretten.⁴⁾ Hofmarskal *Adam Wilhelm Hauch* gjorde i et promemoria 14/12 1797 til Danske Kancelli opmærksom på, at Blaataarn ikke så meget havde været en arrest for hofetaten, men mere havde været anvendt som en egentlig straf for hofetatens betjente for forseelser, som egentlig ikke kunne straffes efter loven, som f. eks. ulydighed mod foresatte o. lign. Herunder skuespillere på Det kgl. Teater.⁵⁾

-
1. *Carl Bruun*, København II (1890), s. 360, *H. A. Kjær*, Salmonsens III (1915), s. 359–60. En delinquent, som Højesteret havde dømt til at miste hendes hud, skulle piskes ved »Taarne-Giemmeren« eller hans karl i tårnet, og ikke ved Ballerup Birke-Ting, hvor hun først var dømt, rescript 9/8 1744, *Casper Peter Rothe* (1758), s. 697.
 2. *Før og Nu I* (1949), s. 282.
 3. Bl. a. reskript 24/6 1803, *Fogtman* 1803, s. 210.
 4. *Borgerrepræsentationens forhandlinger* 1963–64, Tillæg s. 386 ff.
 5. *Eiler Nystrøm*, Da Skuespiller H. C. Knudsen kom i Blaataarn, Fra Arkiv og

Blaataarn var en massiv firkantet, grå og skummel bygning, som var sundhedsfarlig for arrestanterne.

Fuldmægtig *Jens Torst* hos højesteretsprokurator *Peter Herslev Aagaard* klagede 28/9 1789 til Danske Kancelli over behandlingen af landmåler *Munck*, der var indsat som gælds fange af birkedommer *Christoffer Kindler* i Taarnby.⁶⁾ *Munck* var blevet syg, efter at han var indsat i ridestuen. Da der var et vindue i stuen, så nogen frisk luft kunne slippe ind, blev *Munck* lidt bedre, men senere blev han uvenner med arrestforvarer *Beyerholm*, der behandlede ham meget hårdt. *Torst*⁷⁾ fik da udvirket, at kongens foged lovede at forvare *Munck* i stadens arresthus, hvis amtmanden ville lade ham overføre dertil. Amtmandens fuldmægtig mente imidlertid, at det ikke tilkom amtet, men birkedommer *Kindler* at sørge herfor »men denne har endnu ikke ladet høre fra sig og vil sikkert heller ikke gøre det, da *Munck* har lagt Sag an mod ham«. I mellemtiden havde *Beyerholm* flyttet *Munck* fra ridestuen til et fælt og grueligt kammer, så *Torst* beder nu Kancelliet om at give amtmanden besked om *Muncks* overflytning til stadens arresthus. Der vedlægges en attest fra hofmedikus *Tode* om det sundhedsfarlige fængselskammer.

Danske Kancelli forelagde 29/9 1789 klagen for amtmand *Scheel v. Plessen*⁸⁾ der 26/10 1789 svarede, at *Munck* var indsat af birkedommer *Kindler* i Taarnby, og at spørgsmålet derfor ikke vedkom amtet. Birke-dommeren var alligevel anmodet om en hurtig forflytning, men han havde været langsom til at svare. Amtmanden indrømmede, at Blaataarn ikke var godt indrettet til gældsarrestanter – men det var jo ikke amtets ejendom. Amtet havde anskaffet madrasser og dækketøj til sine fanger, og amtet betalte endvidere arrestforvareren for at give dem te vand, så at de ikke skulle blive syge af at drikke koldt vand om vinteren. Amtmanden anså det for ønskeligt, at de kamre, amtet disponerede over, blev forsynede med

Museum 1911, s. 610–14. H. C. Knudsen sad i 1798 i 4 dage i Blaataarn, men fik dog anvist »et sundt Værelse at opholde sig i«. I 1795 skænkede Arveprinsen ham »Færgemands Tjenesten ved Jægerspris Færge«, *Robert Neiiendam*, Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder (1911), s. 111–12.

6. Danske Cancelli, 2. Dep. Registrant 1803 nr. 731.

7. *Jens Torst* blev 12/4 1791 prokurator for Københavns Hof- og Stadsret og for alle Over- og Underretter, kun 4 dage efter at højesteretsprokurator Aagaard var død, *H. Hjorth-Nielsen*, Danske Prokuratorer (1935), s. 333.

8. *Kristian Ludvig Scheel v. Plessen* til Lindholm, Fusinge, Selsø og Saltø. Amtmand 2/5 1771–31/12 1799, *J. Bloch* (1895), s. 9.

kakkelovne og med vinduer med jernstænger i stedet for de nuværende små åbne huller.

Arrestforvarer *Beyerholm* skildrede Blaataarns forfatning i indberetning til amtmændene 27/7 1796:

Fangerne måtte aldrig komme ud i fri luft, de havde kun den hårde briks at ligge på og store ballier i kamrene til at forrette deres nødtørft i. Disse ballier blev fornyede, når det var nødvendigt. Dette forårsagede en så usund og pestilentialisk luft i hele arresten, at alle måtte tilsætte deres helbred. Endvidere var der ingen vinduer i kamrene, men kun åbne huller, hvorfra sne, kulde og regn faldt lige ind på fangerne. I 1787 blev fangernes underholdning af amtet forhøjet fra 4 til 5 sk. daglig, men de får nu 6 sk. Desuden er der indkøbt halmmadrasser, hovedpuder og dækkener til dem. Der er indsat glasvinduer og indrettet lokummer i gården, og der tilstås fangerne så megen frisk luft som fornødent. I de to værelser til gældsfanger er der kakkelovne, og af inventar er der i hvert af disse kamre 1 standseng, 1 bord, 1 bæk, og lofterne er gipsede. I Riddersalen, som også bruges til gudstjeneste hver anden søndag, er yderligere en bæk og ligeledes kakkelovn. I de øvrige kamre findes en briks med halmmadrass, hovedpude og dækkener, som alle er i god stand, og kamrene er i det hele så gode som forbrydere kan forlange dem. På forespørgsel fra amtet udtalte *Beyerholm* dog, at der godt kunne opsættes kakkelovne i endnu to kamre, uden frygt for ildsvåde, samt at der måske til fangerne burde indrettes et lidet ildsted »med lukke«, hvorpå de kunne varme deres mad. Vindeltrappen op til arresten er meget mørk og kunne forbedres, hvis der blev indsat to vinduer.

Da Danske Kancelli i 1796 havde anmodet amtmændene om at afgive indberetning om fængslernes tilstand, svarede amtmændene *Scheel v. Plessen* 25/8 1796, at Blaataarn nu er i en meget bedre stand, ej alene bekvemt og tækkeligt, men tillige et meget sikkert arresthus. Amtsfuldmægtig *J. Ibsen* oplyste ligeledes 25/8 1796 i et promemoria til Danske Kancelli, at Blaataarn er blevet meget bedre, efter at der var kommet vinduer med jernstænger i de tidligere åbne huller, og efter at arrestanternes urenlighed nu ikke opbevarede i kamrene, men der var indrettet vandhus i gården. Desuden havde arrestanterne nu madrass, hovedpude og dækkener til at ligge på og til at beskytte sig mod vinterkulden. Han gjorde opmærksom på, at Blaataarn var meget sikkert, da der altid var vagt, og da det lå indenfor fæstningens volde.

Denne elendige tilstand i Blaataarn, som var nedbrydende for fangernes helbred, var almindelig i alle landets fængsler,⁹⁾ ganske uanset, at fr.

9. Fr. *Stuckenberg*, Fængselsvæsenet i Danmark. 1742–1839 (1896), s. 266–68.

5/4 1793 stillede krav til arresternes indretning: Arrester, som er mørke og fugtige skal afskaffes, der skal lægges gulve af brædder eller planker, der skal indsættes vinduer, der indvendig forsynes med jernstænger, og til »urenlighedens afførelse« skal der i ethvert arrestværelse, istedet for de nu brugelige spande, anbringes et afsides vandhus, indrettet i form af et hjørneskab.

XVIII

I 1780'erne var et nyt ting- og arresthus nødvendigt.

Skulle det bygges ved tingstedet i Ballerup? Eller skulle tingstedet flyttes til Blaataarn, hvor der var arresthus?

I 1780'erne stod det klart, at det var nødvendigt at opføre et nyt arresthus og et nyt tinghus, og fra alle sider var man enige om, at de skulle placeres i nærheden af hinanden. Enten skulle der opføres nye bygninger i Ballerup, eller tingstedet skulle flyttes til Blaataarn, hvor birketingets arresthus fandtes.¹⁾

Udgifterne til opførelsen skulde pålignes amtets lodsejere. Amtsforvalter *Niels Poulsen* (1784–91) underrettede i 1790 lodsejerne om, at der var planer om at bygge et arresthus til 3–4000 rdl. i Ballerup og anmodede om deres udtalelser. Som beneficiarius svarede direktør Høpffner, at han ikke kunne billige forslaget, da det ville blive altfor kostbart. Det samme svarede: for Bernstorffs gods justitsråd Hammelev, for Edelgave gods forvalter Petersen, for Bentzonsdal proprietær Barfred, proprietær Lassen på Cathrineborg og kancelliråd Atke, samt for universitetets gods forvalter Kruse. Københavns magistrat som ejer af Vartov hospitalsgods nægtede ligeledes at gå med. Den eneste, der syntes om forslaget, idet han mente, det ville medføre besparelse i befordringen, var forvalter Ørnstrup på Brede kobberværk. Det projekterede arresthus ville medføre en udgift på mindst 3 rdl. pr. td. hartkorn, og lodsejerne ville ikke opnå nogen letelse, idet de stadig måtte befordre forbryderne og procuratorerne.

Hofarkitekt, tømrermester *Peter Kornerup* gav i 1791 et detaljeret overslag på et nyt arresthus i Ballerup. Det lød på 3202 rdl.

Om overslaget udtalte bygningsadministrationen:²⁾ Murene under vin-

-
1. Danske Cancelli, 2. Dep. Registrant 1803 nr. 731 Angaaende at Københavns Amts Rytter Districts Birketings Ret for bestandig skal holdes i København og det saakaldte Blaataarn forandres til Ting- og Arresthus for samme.
 2. Ifølge kabinetsordre 21/9 1773 stod bygningsdirektionen under Rentekammeret. Bygningskommissionen førte også tilsyn med en række bygninger, der hørte under Finanskollegiet, bl. a. Ballerup kirke og Ballerup tinghus, *Knud Voss*,

duerne skulle have samme tykkelse som den øvrige mur, så fangerne ikke kunne undvige; der var kun antydte 2 jernstænger i vinduerne i de 6 arrestkamre, men der burde rettelig være 6 stænger forsynet med ringe. Prisen var rimelig, men hvis fundamentet under bygningen blev opmuret af kampesten, som bønderne gratis kunne levere, ville der spares ca. 265 rdl., og hvis den yderste mur blev opmuret af kampesten i stedet for af mursten, kunne der spares 726 rdl. Det sidste forslag kunne dog ikke anbefales, da fængslet derved ville blive mere koldt og fugtigt, end når det blev opmuret af mursten.

Den 21/10 1791 blev der holdt licitation omfattende anskaffelse af materialer, arbejdsløn, befordring m. v., »hvorefter det billigste Tilbud skulle antages«. Tilbudet lød på 4444 rdl. 1 mk. Der blev holdt ny licitation 30/11 1791. Her blev tillige fremlagt overslag over bekostningerne ved at bygge et lokum ved arresthuset. Det lød på 102 rdl. 4 mk. Et tilbud fra tømremester *Pitzner* lød på 3325 rdl., men da *Pitzner* ikke stillede kaution for sit bud, og han kort efter afgik ved døden i så mislig omstændighed, »at hans Bo forventes at ville være fallit, kan dette Bud ej komme i Betragt.«

Sagen blev henlagt, men 27/10 1794 forelagde Danske Kancelli et nyt forslag.³⁾

Den 3/12 1794 havde amtsforvalter *Peter Andersen* (1794–1804) tilskrevet Rentekammeret, at det ville være bedre for alle beboerne i amtet, hvis tinghuset i stedet for blev flyttet til København. Beboerne ville spare nogen tid, når de kunne ordne andre ting i byen, da de alligevel var til tinge, og det ville også lette amtmandens forretninger, når alle rettens betjente boede i København. Muligvis kunne der indvendes, at birkedommeren qua amtets politimester, skulle bo i amtet og ikke inde i en fæstning, hvis porte blev lukkede om aftenen. Men dels var det meget sjældent lykkedes, selv for den nu afdøde, meget ivrige birkedommer *Sundbye*⁴⁾ at komme til en ildsvåde, før branden var ovre (hvad der for-

Bygningsadministrationen i Danmark under Enevælden (1966), s. 92 og 88. Bygningsdirektionen blev ved reskript 26/9 1782 afløst af et særligt bygningskontor og en bygningsadministration under Rentekammeret, *Jens Holmgard*, Rentekammeret I, Danske og Norske afdelinger 1660–1848 (1964), s. 233.

3. Om Danske Kancelli og fængselsvæsenet *Knud Voss*, (1966), s. 261–73. Heri nævnes (s. 524), at der også findes tegning og overslag af arkitekt *Andr. Kirkerup*, Sjællandske Registre 1793 nr. 318 med bilag.

4. *Niels Sundbye*, død 2/12 1794.

øvrigt ikke gjorde så meget), og dels kunne dommeren jo forlange porten åbnet, hvis en betydelig ildebrand i amtet blev observeret fra Københavns vold.

Amtmand *Kristian Ludvig Scheel v. Plessen* meddelte 25/8 1796, at amtet ikke kunne påtage sig den store udgift ved at bygge arresthuset. Han henviste til de afholdte licitationer:

»Til Beløbet på de 4220 Rdl. må lægges de 40 Rdl., som Grunden vil koste, og endnu 1 Td. Land til en Have og Græsning for en Ko til Arrestforvareren, hvilket vil koste 150–200 Rdl., og så kommer hertil Arrestforvarerens Løn, der ikke kan ansættes lavere end til 50 Rdl. årlig; Kapitalen maatte vel udredes af Amtets kontribunale Hartkorn 4229 Tdr. som endda yderligere maatte betale for Forbrydernes Transport fra Gerningsstedet og til Arresthuset, samt Vagthold og yderligere for Aktors og Defensors Befordring til Ballerup og retur. Amtets Beboere vil ikke godvillig paatage sig denne store Udgift«. Da Blaataarn var i god stand, ville amtmanden »ikke foreslaa Forslagets Gennemførelse, men overlader samme til Kancelliets Godtbefindende«.

Rentekammeret svarede 6/5 1797, at arresthuset bør være ved tinghuset. Det havde derfor intet imod, at et arresthus bygges i Ballerup, når Kancelliet ellers anser Ballerup for det bekvemmeste tingsted efter amtets nyinddeling.⁵⁾

Amtmanden blev spurgt, om ting- og arresthuset kunne bygges på et bekvemmere sted end Ballerup. Amtmanden svarede 13/11 1797, at der i de fra rettens betjente indhentede erklæringer er grunde både for og imod tingets flytning fra Ballerup. Han mener ikke, at der kan indvindes noget mod ting- og arresthusets sammenlægning, når det blot blev på det bekvemmeste sted, og det vil efter hans mening være København, hvor procuratorerne bor, og hvortil amtets beboere tit har ærinde. Det næst bedste sted efter hovedstaden ville være Frederiksberg, men her ville der også blive tale om befordring og nybygning.

Birkeskriver *Søren Fogh* udtalte sig imod flytningen af tinget fra Ballerup, som er amtets midtpunkt.

5. Jfr. Rentekammer Placat af 21/6 1794 ang. Amternes Inddeling for Eftertiden i Danmark, hvorefter Københavns amt skulle omfatte Sokkelund og Smørum herreder af Københavns amt. Sømme, Tune, Ramsø og Voldborg herreder af Roskilde amt samt Købstæderne Roskilde og Køge.

Sagen blev herefter sendt til Danske Kancelli, hvis medlemmer skrev hver en påtegning på sagen:

Saalænge man ingen Udveje har til at skaffe Pengene, maa det vel bero.

Kunne man ikke høre Rentekammeret, om Blaataarn, der ikke synes at være indrettet efter den sidste Forordning, kunne sælges, og Pengene bruges til at indrette et nyt Arresthus.

Jeg mener, at da Arrestanter af Hofetaten ogsaa findes i Blaataarn, bør Hofmarskallen høres, om disse Arrestanter kunne anbringes sammen med Byens Arrestanter.

Jeg mener, at Rentekammeret skal høres, om ikke Blaataarn kan indrettes efter Forskrifterne. Dersom Lovens Udførelse ikke skal overvaages af Regeringen, kan jeg ikke se, at man kan paatale Manglerne andre Steder. Det er bedre ingen Lov at gøre, end at ikke overholde Loven.⁶⁾

Da Kammeret er enig i, at Arresthuset skal ligge ved Tinghuset, kan jeg ikke se andet, end at Kammeret maa yde Amtet nogen Godtgørelse.

Jeg mener, at Amtmanden maa høres om Arrest- og Tinghuset ikke kunne placeres et bekvemmere Sted end Ballerup.

Jeg skønner ikke, efter Birkeskriver Foghs Indlæg, at Ting- og Arresthuset kan ligge noget bedre Sted end i Ballerup.

Jeg mener ikke, at det er nødvendigt, at Hofmarskallen høres.

Birkedommer *Hans Jørgen Bang* udtalte 6/6 1797 til amtmanden – efter at have henvist til, at tinghuset var mangelfuldt og forfaldent:

Vejen til Ballerup kan om Vinteren befares med megen Fare, og den kan ikke blive bedre, før der anvises Bønderne et bedre Vejmateriale, end det, de nu bruger, nemlig Tørve- og Grøfte-Skarn. Vel kunne der spares et nyt Tinghus ved at reparere det gamle i Ballerup, og saa flytte Arresthuset hen ved Siden af dette, men det er en daarlig Løsning, da Tinghuset ligger saa øde, at man maa forvente, at Fangerne kan overfalde Arrestforvareren og undslippe, uden at han kan vente Hjælp. Hvad angaar Ønsket om at flytte Tingstedet til Nærheden af København, da kan der anvendes det samme imod dette, som imod Lyngby, men for taler: a) Amtshuset, Amtstuen, Torvet og Købmanden gør det nødvendigt for Bønderne, at de alligevel kommer til København, og saa er Tingrejsen ingen yderligere Byrde. b) der kan spares Opførelse af et nyt Arresthus, naar det nuværende repareres, c) den fri Befordring vil blive meget indskrænket og d) Bønderne vil altid paa Stedet kunne finde de nødvendige Sagførere.

6. Fr. 5/4 1793 om Fængslernes bedre Indretning og de Fangnes Underholdning. Der var i fr. foreskrevet uopholdelig forbedring af forholdene, men der blev faktisk ikke foretaget effektive skridt hertil før o. 1840, *Erik Kampmann*, Fængselsvæsenets udvikling gennem Tiderne. Dansk Politistat II (1934), s. 147 ff.

Birkedommeren afgav en ny erklæring 12/8 1797, hvori han henholder sig til den tidligere, idet han tilføjer, at tingstedets bedste beliggenhed efter hans mening ville være ved siden af Blaataarn. Han er ganske vist ikke blind for, at det vil anses for bedst, at han bor i nærheden af tingstedet, men når stadens porte er lukkede, vil der opstå den vanskelighed, at det bliver svært for ham i ildebrandstilfælde at nå ud til brandstedet, før det hele er overstået, hvad der på landet kun plejer at vare et kvarter. Ligeledes vil det blive svært for ham ved slagsmål at nå frem i rette tid til at forhindre dem. Men for befolkningen som helhed mener han, det vil være rigtigst at flytte tinghuset til Blaataarns nærhed, så transportudgifter undgås.

Amtmanden anmodede også birkeskriver *Søren Fogh* om en udtalelse. Hans erklæring 22/8 1797 gik ud på følgende:

1) Det kan ikke være alle beboeres ønske at få flyttet tingstedet; de længst borte fra boende vil da få meget længere vej til tinget end nu. 2) Tinghuset står nu midt i amtet, hvad der er mest retfærdigt for alle og gør, at alle bekendtgørelser hurtigst kan blive kendt. 3) Besparselsen ved ikke at bygge arresthus ved flytningen til København, vil blive såre ubetydelig, da der så i stedet for skal bygges et nyt tinghus. 4) Befordringen af sagførere, dommer og delinkventer ville nok blive kortere fra arresten til tinget, men da vejen hen og hjem ville blive længere for bønderne, så spares der ikke noget for bønderne derved. Endelig kan befordringen ikke være så trykkende. Der behøves kun 3 a 4 vogne hver mandag, hvilket vil sige 150–200 årligt foruden hvad der bruges til ekstra-retter i arrestantsager, men da disse sager kun er 10–12 årlig, og der mest kun bruges 3 vogne hver gang, bliver det samlede antal kørsler højst 200–250 årlig, og fordelt på de 800 gårdejere, vil det sige, at hver kun kommer til at køre een gang hvert 3. år, og det kan ikke kaldes trykkende for nogen. 5) Vejlængderne til tinget vil for en del sognes vedkommende, især Slagslunde, Gandløse og Farum vokse fra nu 1½ mil til 3½ mil. For de omkring Ballerup liggende sogne vil vejen vokse fra ½ mil til mellem 1½ og 2½ mil. Højetaastrup, Torslundemagle, Ishøj og Vallengsbæk ville få ca. ½ mil længere, men til gengæld bedre vej. For de nordlige sogne gælder det samme, lidt længere, men bedre vej. De eneste sogne, der ville få virkelig kortere vej er Hvidovre, Frederiksberg, Brønshøj og Rødovre, alle de øvrige ville få længere vej end nu og i mange tilfælde være nødt til at bruge to dage til en tingrejse. Særlig slemt ville det blive for almuen og tingmændene, som for det meste er ældre mænd, der ikke kan skaffe sig befordring og følgelig måtte gå. Disse ville da blive mere sendrægtige til at møde, når de tilsiges, og en del af tingmændene er allerede nu kede af deres hverv, og vil gerne frasige sig det, hvorved retten kommer i bekneb med at skaffe duelige mænd i deres sted. Endelig vil også rettens betjente sinkes alt for meget, når de skal bo ved

tinghuset i en udkant af amtet, og derved få så lange embedsrejser, at de næppe kan endes på een dag. Bekostningen ville i mange tilfælde overstige salærerne. 6) Brevrejserne er såre få, vel ca. 20 årligt, da han sørger for at sende alle breve om mandagen (når der er ting) og ligeledes modtage post samme dag. Og selv om vejen mellem rettens betjente ved flytningen til nærheden af København blev kortere, så ville vejen for bønderne hjemmefra og tilbage igen blive lige så lang som nu. 7) Bønderne ville først ordne deres ærinder i København, og derved blive så forsinkede, at de ofte ville komme for sent til at få deres ret, eller som vidner blive idømt falsmåls-straf. Desuden plejer bønderne at drikke, medens de ordner forretninger, og så ville de blive ubehagelige at gøre med i retten. 8) Det er rigtigt nok, at vejene overalt i Københavns amt er dårlige, ja om vinteren næsten ufremkommelige, men dette er ingen grund til at flytte tinghuset, da bønderne jo så får endnu længere vej at køre. Bedre ville det unægtelig være, om vejene blev sat i stand, så bønderne kunne komme lettere til tinget. Han konkluderer i, at tingstedet bør forblive i Ballerup.

Da *Søren Fogh* senere blev spurgt, om tinget kunne flyttes til et bekvemmere sted end Ballerup, udtalte han 26/10 1797, at han intet sådant sted indenfor amtet kan finde. Ballerup er det naturlige midtpunkt, hvorfra alle kundgørelser o. l. hurtigst kan nå alle beboerne.

Amtmand *Scheel v. Plessen* udtalte 13/11 1797, at det bedste sted for tingstedet ville være i selve København, da der spares befordring af sagsførerne, og udgiften til opførelse af et nyt arresthus undgås.

Sognefogderne i Glostrup, Høje Taastrup, Rødovre, Vallensbæk, Avedøre, Herlev, Gladsaxe, Frederiksberg, Brønshøj, Ledøje, Herstedvester og Hvidovre ansøgte i 1799 Danske Kancelli om, at tingstedet måtte blive flyttet til København. Sognefogderne henviste til deres tidligere forgæves ansøgninger, og de anmodede om, at tinget måtte blive flyttet senest til november, da vejen til Ballerup var så slem, at der måtte 4 heste for hver vogn om vinteren, og kørselsbyrderne havde i den senere tid taget overhånd med de mange sager og ekstraretter.

Christen Nielsen, der havde kroen i Lyngby, tilbød i 1799, at han gratis ville afstå den fornødne grund til et ting- og arresthus ved sin kro, og om fornødent også plads til et executionssted, og han henviste til den fordel de tingsøgende ville få ved de gode veje til tingstedet. Birkedommer *Bang* oplyste, at vejen til Lyngby er chaussé, men at en del bønder ville få længere vej til tingstedet. Amtsfuldmægtig *J. Ibsen* frarådede at modtage tilbudet, da grunden lå så langt fra byen, at det ikke ville være hensigtsmæssigt at opføre et arresthus der. Amtmanden erklærede ligeledes, at beliggenheden var for afsides, og tilbudet blev derfor afslået.

Da man overvejede at flytte tingstedet til Blaataarn, lod man indhente et overslag over udgifterne ved at sætte en etage på arrestforvarerbygningen »til brug for tingstuen«. Udgifterne blev anslået til 538 rdl. 4 mk. 12 sk.

Der var således foreslået 3 Steder for tingstedets placering: Ballerup, København og Lyngby. Efter Kancelliets anmodning udtalte amtmanden sig om disse muligheder 21/6 1800:

Ballerup er selvsagt det mest centrale Sted. Der gaar ganske vist ikke nogen Hovedvej igennem Byen, der nu er en stor By, men en stærkt befærdet Vej, der nu er ved at blive befæstet. Der er dog den Ulempe, at det vil medføre Bekostningen af et ny Arresthus, og da Tinghuset ligger ubekvem, burde det maaske samtidig flyttes ind til selve Byen. Den store Udgift ved Bygningen har Lodsejerne tidligere vægret sig ved at betale.

Bedst var det at flytte Tinget til København, hvor Blaataarn bruges til Fængsel, og det vil til Indretning af et Par Tingstuer kun koste ca. 600 Rdl. Herved vil der spares det meste i Befordring. Men ganske vist strider denne Ordning imod Bestemmelsen om, at Tinget skal holdes på Amtets Grund. Men det vil alligevel være det bedste at flytte til København.

Lyngby er heller ikke uegnet, da Landevejen gaar derigennem og Omegnen er tæt beboet, men Bygningsudgifterne og Befordringen vil ogsaa her være nødvendige. Endelig har Amtet ingen Penge til saadanne Bygninger, saa i givet Fald maatte Kancelliet laane Amtet Pengene.

Danske Kancelli havde imidlertid 16/7 1801 givet birkedommer *Bang* tilladelse til, at birke- og ekstraretssager indtil videre måtte behandles på hans bopæl i København. Amtsforvalter *Peter Andersen* mente herefter i sin erklæring af 2/9 1802, at flytningen til København var rigtig, dels for vejens skyld og befolkningens byrde, dels fordi sagførerne ikke kunne tage samme betaling for de sager, de førte i København, som for de sager de førte i Ballerup, hvortil de havde udgifter til befordring og undertiden ogsaa til natteophold på kroen. Alt i alt ville han mene, at den eneste, der havde haft skade af flytningen, var kromanden i Ballerup, hvis næring var gået 2–300 rdl. tilbage. Tilbageflytningen til Ballerup ville kræve opførelse af et nyt arresthus og muligvis et tvangsarbejdshus. Hvor får man pladsen fra? Muligvis fra sognepræsten.

Birkedommer *Jørgen Bang* afgav en ny erklæring til amtmanden 22/2 1803. Han henviste til, at birketingsbygningen var et lidet hus og anførte endvidere, at vejen til Ballerup fra København, omtrent 2 mil, det meste af året er så slem, at det tager 3–3½ time at komme derud, og da man ikke kan vente at folk vil tage hjemmefra, før de kan se at køre, kommer

tinget altfor sent igang. Da alle prokuratorerne boede i København, ville der spares befordringspenge, hvis tinget flyttedes til København. Endvidere ville vagtholdet over arrestanterne kunne spares, og da dette vagthold tit bestod af krøblinge, var det ofte sket, at en arrestant var undvejet fra dem på vej til tingstedet.

Kromanden, *Holger Petersen*, ansøgte gentagne gange om, at tingstedet måtte forblive i Ballerup. Uddrag af hans sidste ansøgning til Kronprinsen af 28/2 1803 – der var lige så nytteløs som de foregående – afspejler hans bekymringer.

Sagen gielder min timelige Vælfærdt. Ballerup Kroe med Privilegium har Jeg med Hensyn til da værende Hærlighed dyrt betalt. Den meste Søgning er Tabt, naar Tingholdet flyttedes derfra. Derpaa har Jeg haft Prøve i den Thiid, Tinget er holdt i Kiøbenhavn; for ey derved at blive Ruineret, tilbyder Jeg mig 1. at udleje af min Eyendomsgaard Ræt ved nuværende Tinghuus, uden Betaling derfor at fordre, Plads til et Arresthuus. 2. for Licitations Summen at opføre et Arresthuus efter der til givende Model og Tægning,

Det synes mig ikke at Stæmme overens med en naadig Regierings Retfærdighed, at Ruinere en Enkelt Mand, uden Fordel for det Almindelige. At Tingene nogle Steder ere henlagde til Kiøbstæderne i de nyere Tiider, er Skeedt for at Spare Bekostning paa Arresthuuses Opførelse, men denne Grund er ikke her anvendelig, da Hans Hayestæts Viisdom ikke vil tillade, at de tingsøgende Bønders Moralitet og Formue skulde fordærvs i Brændevinskiældere og Prinsehuse i Kiøbenhavn, hvilken er den Eeneste Kiøbstad for dette Amt. Veyens Besværlighed fra Kiøbenhavn til Ballerup, falder nu gandske Bort ved den Forbedring, denne Vey i sidste Tiider har faaet, og Fremdeeles faaer ved den nye Foranstaltning. For at Veyen skulde naa den yderste Grad af Fuldkommenhed, da det er en Hoved- og landevey skulde det være tienligt, at Tinget blev i Ballerup. En Procurator til de beneficerede Sager skulde ey være Vanskelig at formaa til at nedsætte sig i Ballerup, og Hans Forretninger skulde vel og være udstrakte til Arresthuset, og dermed ventelige forenede Anstalt for Afsindige. Mange kunde vel ikke de Breve være, som just paa Tingdagen skulde komme til Rettens Betiente; og fra dem afaa, at just derfor skulde vælges et Stæd, hvorigiennem Posten gaaer. Den Sag ere en stor Bagatel. Ved nøyagtig Tilsyn, som Jeg ikke skulde undslaa mig for at antage mig, skulde nok Brevene hurtigen og Sikkert blive befordret efter forrige Maade . . .

De langvarige overvejelser i Danske Kancelli blev afsluttede i 1803. Rentekammeret fik meddelelse herom i skrivelse af 8/3 1803, og der blev udsendt reskript af 24/6 1803.

Det blev Blaataarn!

XIX

Vejfiskalembedet i Københavns Amt – »Øen Amager undtagen« 1800–1832.¹⁾

Birkedommeren fritoges for tilsynet efter vejfr. 13/12 1793.

Vore veje var i det 18. århundrede i en elendig tilstand. Da den berømte opdagelsesrejsende *Carsten Niebuhr* i 1767 vendte tilbage fra en rejse i Orienten, blev han under en audiens hos arveprins *Frederik* spurgt om, hvorledes vejene var i de mange lande, han havde gennemrejst. »Jo, Deres kongelige Højhed. Fra Arabien til Roskilde kunne det gå an, men fra Roskilde til København var de nederdrægtige!« Blandt århundredets mange reformer var også vejfr. 13/12 1793, der var en grundig forberedt lov, bestående af 97 §-cr. Den afløstes ganske vist af fr. 12/9 1841, men en gennemgribende ændring indførtes først ved lov af 21/6 1867, der lagde vejarbejdet under amtsrådene. *Christian Ditlef Reventlow* havde udført forarbejdet til vejfr. 13/12 1793, og dette blev gennemgået af *generalvejkommisjonen* og i flere kollegier, og den endelige udformning blev foretaget af generalprokurør *Chr. Colbjørnsen*, en fremragende lovkoncipist.²⁾ Der var 3 vejklasser: hovedlandeveje, mindre landeveje og biveje. *Frederikssundslandevejen* var ikke klassificeret som hovedlandevej, men hørte til de mindre landeveje. Vejfr. løste et væsentligt spørgsmål: bøndernes forpligtelse til vejarbejde. Det havde tidligere været et møjsommeligt arbejde for bønderne. Det havde i 1780 endog medført, at bønderne i *Hirschholm* amt en dag i september udeblev fra vejarbejdet. Vejfr. fastslog, at udgifterne til vejanlægget skulle afholdes af hele landet, medens vedligeholdelsen påhvilede de amter og distrikter, hvorigennem vejene blev anlagt, og de rejsende skulle bidrage til vedligeholdelsen med bompenge.³⁾

1. *Axel H. Pedersen*, *Vejfiskalerne i Københavns Amt 1800–1832*, Dansk Vejtidskrift 1961, s. 1–2.

2. *E. A. Abitz*, *Vejenes Retsforhold* (1950), s. 139–41, *Erik Harder*, *De kommunale opgaver. Kommunalfuldmagten* (1965), s. 46.

3. *Knud Klem*, *Af det ældre danske Vejvæsens Historie, Fortid og Nutid* 1945, s. 182–99, *Aage Welblund* og *Arthur G. Hassø*, *Gamle Landevejskroer fra Kø-*

Bøndernes ulønnede pligtarbejde blev først afskaffet ved fr. 12/9 1841, og bompengene ophørte ved lov 15/4 1854, undtagen for Gl. Københavns Amt, hvor der fandtes 3 bomme på Roskilde Landevej, 3 på Helsingør-vejen, bommen på Amager og bommen på Strandvejen. Den 31/3 1915 blev der sidste gang betalt bompeng.

Herreds- og birkefogden – i købstæderne byfogden – skulle »besørge vejarbejdet« efter stiftamtmandens befaling, og amtsforvalterne skulle forfærdige listerne og repartitionerne over hartkornet samt tilsige mandskab og vogne til vejarbejdet, vejfr. § 69. Sognefogden og den største lodsejer i sognet skulle indfinde sig for at påse, at vejarbejdet blev forsvarligt udført, og hvis vedkommende ikke inden 3 ugers forløb, efter at være blevet advaret, havde sat alting i stand, skulle sognefogden indberette sagen til »den dommer, som er politimester i sognet«, § 72. Der skulle til hver poststation og skiftested indrettes en bog, og hvor der på en poststation var flere værtshuse en bog på hvert sted, som skulle forevises enhver rejsende, som deri kunne anmærke om de havde fundet noget at klage over vejene. Herreds- eller birkefogden skulle i det mindste 4 gange om året efterse bogen og afgive indberetning til amtmanden, § 73. Bestemmelsen blev ophævet ved lov 21/6 1867 § 18.

Amtmanden havde sammen med overvejmesteren i året 1800 foretaget et almindeligt syn over hovedlandevejene og de mindre landeveje i amtet, som der daglig blev fremsendt klager over. De havde konstateret, at nogle af de mindre landeveje – på grund af den våde sommer forrige år og mangelen på materialer – var »saa aldeles forfaldne«, at de måtte anlægges påny og de øvrige repareres, hvis de ikke ganske skulle forfalde. Dette arbejde ville blive trykkende for amtets beboere, og byrden ville blive større, hvis arbejdet ikke udførtes efter vel overlagte planer, hvortil der krævedes god orden og godt tilsyn. Amtmanden indberettede samtidig til Kancelliet, at birkedommeren og amtsforvalteren, som havde det daglige tilsyn med arbejdets udførelse, ikke havde tid »til en saadan Opsigt formedelst deres øvrige mange og næsten overlegne Forretninger«. Amtmanden anbefalede, at opsynet med vejarbejdet ved Københavns Amt og vej-

benhavn til Korsør (1946), s. 13–16, og *Torben Topsøe-Jensen*, *Ad hjulspor og landeveje* (1966), s. 144–45 og 160 ff. *Mandix*, *Landvæsensret II* (1813), s. 401–31 og I (1813), s. 490–93, 552 og 696–97. *C. Christensen*, *Hørsholms Historie fra 1305–1875* (1879), s. 111–15.

politiet udskiltes fra birkedommerens arbejdsområde, og at der oprettedes et særligt embede.

For Københavns Amt med undtagelse af øen Amager blev et vejfiskalembede derefter oprettet ved reskript 17/10 1800.⁴⁾ Embedet blev overdraget til Landvæsens-Commissair *J. A. Bjerg*. Vejfiskalen skulle nyde fri befordring in natura af amtet, så ofte han foretog rejser vedrørende vejvæsenet. Politisager, der vedrørte vejvæsenet skulle fortsat pådømmes af birkedommeren. Reskriptet bestemte videre:

»Og skal bemeldte *Bjerg* ikke aleene udføre alle de Birkedommeren og største Lodseier ved Vei-Forordningens § 69 og 71, samt Placaten af 4de April d.A. paalagte Pligter, men ogsaa, som Vej-Fiskal, paatale alle Forsømmelser eller Uordener ved Vei-Arbejdet, inddrive Mulcter hos de Skyldige, og overalt rette sig efter de ham af Amtmanden, efter Overlæg med Overveimesteren, meddelende Ordre«.

Jeppe Andreas Bjerg, blev 24/10 1804 udnævnt til amtsforvalter for Kjøbenhavns amtsstuedistrikt fra 1/1 1805 og fik sin afsked som vejfiskal 8/1 1805.

Ved reskript 5/7 1805 overtog politimesteren i Københavns Amts Rytterdistrikts Birk, *Marcus Jonas Ludvig Nielsen* de forretninger, som hidtil havde været henlagt under vejfiskalens embede. Efter hans død 19/3 1812 konstituerede Cancelliet den 18/6 1812 *Søren Wedege* som politimester og vejfiskal i Københavns Amts Rytterdistricts Birk. Han fik den 25/8 1819 sin afsked med ventepenge ved birkets deling i Nordre Birk og Søndre Birk. Danske Kancelli udtalte i sin indstilling: »Erfaring har vist, at den Adskillelse der saaledes har fundet Sted mellem det egentlige Birkedommer og Politimester samt Vejfiskal-Embedet, ikke fuldeligen svarer til Øjemedet, og i Særdeleshed har Cancelliet ikke nogen Anledning til at ønske, at den nu konstituerede Politimester og Vejfiscal, Cancellieraad Wedege, længere skulde vedblive denne Constitution, hvortil han uagtet de Beviser, han har erlagt paa Kundskaber, og hvortil han, i sine øvrige Embedsstillinger har vundet sine Foresattes Tilfredshed, ikke synes at være aldeles skikket«.

4. *Fogtman*, 1800, s. 772 og *Kollegial Tidende* 1800, s. 661, *Mandix*, Landvæsensret (1813) II, s. 429.

Vejfiskalerne omtales ikke af *Knud Klem* (1945), *Aage Welblund* og *Arthur G. Hassø* (1946), *Torben Topsøe-Jensen* (1966).

Vejfiskalens embede overgik herefter til de to birkedommere, der efter reskript 25/8 1819 skulle dele »de 300 Rdlr. Sølv, der af Amtet havde været tilstaaet Politimesteren og Veffiskalen istedetfor fri Befordring«.

Christian Olsen Rimestad blev 5/11 1819 udnævnt til den første birke-dommer i Nordre Birk og tillige som birkeskriver, politimester og vejfiskal. Han døde 30/5 1832, og ved reskript 26/9 1832 blev vejfiskalembedet nedlagt, og gagen på 150 rdl. Sølv, som blev udredet af amtets vejkasse, blev inddraget. Selvom navnet vejfiskal ophørte, og den særlige løn bort-faldt, skulle birkedommeren dog varetage alle de politimestrene på landet med hensyn til vejvæsenet påliggende pligter. Denne bestemmelse skulle også gælde for Søndre Birk, så snart der her indtraf vakance.

I Søndre Birk udnævntes – ligeledes 5/11 1819 – *Heinrich Christian Hansen* som den første birkedommer, tillige som birkeskriver, politimester og vejfiskal. Han døde 18/6 1822 og efterfulgtes af *Jørgen Christian Landt* – muligvis kun konstitueret – 1822–25, hvorefter *Johan Holstein* blev udnævnt 27/4 1825. Ved hans død 17/11 1832 ophørte vejfiskal-embedet ligeledes i Søndre Birk.

Generalvejkommissionen blev ophævet ved kgl. resolution 22/3 1808, hvorefter dens funktioner lagdes ind under Rentekammeret. Krigsårene bragte standsning i vejarbejderne og efter 1793 udførtes kun få vejarbej-der. Først efter 1820 tog man igen fat.⁵⁾

Et tilsvarende vejfiskalembede blev oprettet på Frederiksborg og Kron-borg samt Hirschholms amter ved reskript 29/5 1801. Motiverne var de samme: forfaldne veje og birkedommerens og amtsforvalternes mange andre embedsforretninger. Men lønnen var større: vejfiskalen, hospitals-forstander *H. Dahlerup* skulle »nyde« 250 rdl. i årlig løn foruden fri befordring in natura.⁶⁾

Den flittige juridiske forfatter *Gustav Ludvig Baden*⁷⁾ kendte i 1822 kun denne vejfiskal, men ikke kollegaen, politimesteren i Københavns amt – de to eneste. Han betegnede en vejfiskal som en opsynsmand ved vejvæse-net, og han tilføjede: »men Vejene er derfor ikke bedre i dette Amt end i fleste øvrige Amter«. Baden talte med en vis sagkundskab, han havde væ-ret birkedommer i Hørsholm 1818–20.

5. *Knud Klem*, s. 199.

6. *Fogtman* 1801, s. 161.

7. *Baden*, Ordbog II (1822), s. 228.

XX

Det første politimesterembede udenfor København 1802–1819.¹⁾

En interimistisk adskillelse af den dømmende og den udøvende myndighed, der ikke skyldtes retsplejemæssige hensyn, men ønsket fra hovedstadens politi om kraftig bistand fra nabopolitiet. Embedet blev nedlagt i 1819 – 100 år før der indførtes politimesterembeder ved rpl.

Af forvaltningsretten²⁾ og af fremstillingerne om politiets historie³⁾ fremgår det, at politimesterembedet i København (1682–1814) var det eneste politimesterembede før 1/10 1919, da retsplejen og forvaltningen blev adskilt ved rpl.s ikrafttræden.⁴⁾

Der fandtes imidlertid et selvstændigt politimesterembede fra 1802–1819 i Københavns Amts Rytter-Districts Birk.

Birkedommer *Hans Jørgen Bang*, anbefalede i en indberetning 12/8 1797 tingstedets flytning fra Ballerup til Blaataarn i København, da det var bedst, hvis han boede i nærheden af tingstedet, men han tilføjede – som politimester – at når staden Københavns porte var lukkede, ville der opstå den vanskelighed for ham, at det blev svært for ham i ildebrandstilfælde at nå ud til brandstedet, før det hele var overstået, hvad der på landet plejede at vare et kvarter. Ligeledes ville det være svært for ham ved slagsmål at nå frem i rette tid for at forhindre dem.

Forinden tingstedets flytning i 1803 til Blaataarn ansøgte birkedommer

1. *Axel H. Pedersen*, *Juristen* 1965, s. 517–21 og 1967, s. 262–63.

2. *Poul Andersen*, (1965), s. 94–95.

3. Bl. a. *E. Hoeck*, *Politiets historiske Udvikling i Danmark*, i *Christian Gjerløv*, *Dansk Politistat* (1933), s. 11–49, *samme* i *Kampen mod Forbrydelsen I* (1951), s. 344 ff., *samme*, i *E. Hoeck* og *Knud Bruun Rasmussen*, *Politikundskab* (1946), s. 17–33, *N. Søgaaard*, *Hovedtræk af dansk Politis Historie*, *Politikundskab* (1943), s. 7–11.

4. *Kristian Hvidt*, (1964), s. 82–96 og s. 308–09 og note 13. »Politimestertitlen bruges derefter ikke mere officielt i Danmark, førend den ved lov nr. 90 af 15/4 1916 § 109 genindføres i samtlige jurisdiktioner udenfor København«.

Bang i 1802 om at »Politie-Jurisdictionen maatte vorde adskilt fra den øvrige civile og criminelle Jurisdiction og en særskilt Eembedsmand beskikkes til at overtage alle de Stedets Birkedommer som Politimester tillagte Forretninger.«

Birkedommer Bang blev af stiftamtmand Johan Heinrich Knuth anmodet om at afgive betænkning til Rentekammeret »betræffende Politiets Forbedring«. Birkedommerens betænkning blev afgivet 11/3 1802:

»Blot ved Øjekastet til Strækningen af Københavns Amt og dets Folke­mængde bliver der ikke Tvivl om, at jo de bedste Politilove maa kunne blive dagligen overtraadte uden at saadant skal komme vedkommende Embedsmand til Kundskab. At Følgen heraf maa være, at Vedkommende bliver i en tilvandt Usædelighed, indsees letteligen, da denne ikke ved Tiltale kan blive standset«.

Birkedommeren anbefalede oprettelse af et politimesterembede, »hvorved altsaa Politimesteren i sit Embedes Udøvelse kan fortjene Navn af hans Embedes Benævnelse«, og ansættelse af 12 politibetjente.

Danske Kancelli afgav 21/5 1802 »allerunderdanigst Forestilling angaaende en forbedret Politie Indretning paa Kjøbenhavns Amt.«⁵⁾

A. S. Ørsted har i sine erindringer⁶⁾ oplyst, at birkedommeren fremkom med sit andragende efter opfordring fra højere steder på grund af de utilfredsstillende tilstande, hvori politivæsenet i amtet befandt sig. Birkets store udstrækning og store folkemængde i nærheden af København gjorde det særdeles vigtigt for hovedstadens politi at kunne finde kraftig bistand hos nabopolitiet. Såvel den duelige og meget virksomme politimester i København *Hans Haagen*⁷⁾ som præsidenten for Danske Kancelli, *Fr. Moltke* var meget ivrige for en sådan forandring, og såvidt Ørsted huskede, var generalprokurøren *Christian Colbjørnsen* også aldeles enig. Det var dog fra alle sider erkendt, at det kun under de daværende forhold var tilrådeligt, og at embedet derfor burde være interimistisk »for at man ved forefaldende Vakance kunde have Leilighed til at træffe en anden Tingens Orden«.

5. Danske Kancellis Forestillinger for andet Departement 1802, s. 545–49.

6. A. S. Ørsted, *Erindringer* IV (1857), s. 435–36. Ørsted anfører, at »det var efter de forhold, hvori min daværende embedsstilling bragte mig, mig derhos bekendt«. Han var da assessor (dommer) i Hof- og Stadsretten. Ørsted blev først i 1813 Deputeret i Danske Kancelli.

7. H. Hjorth-Nielsen, *Danske Prokuratorer* (1935), s. 121–22, *Axel H. Pedersen*, *Indledning til advokatgerningen* 2. udg. I (1962), s. 82–83 og 88–89, *H. Vestberg*, *D.B.L. VIII* (1936), s. 540–41, *Kristian Hvidt* (1964), s. 93.

Ved kgl. resolution 28/5 1802 udnævnte Fr. VI *M. J. L. Nielsen* til politimester. I Canc. Prom. til amtmanden over Kjøbenhavns Amt ang. Forandring med Politiet paa dette Amt 5/6 1802⁸⁾ blev birkedommer H. J. Bang efter eget ønske indtil videre »entlediget fra alle til Politievæsenet henhørende Forretninger«. Disse skulle indtil videre overtages af *M. J. L. Nielsen* som politimester. Der blev samtidig bevilget 1000 rdlr. af Kongens kasse, heraf 800 til politimesteren i Kjøbenhavns Rytter-District og 200 til birkedommeren i »Taarnby Birk paa Amager« for dermed at lønne de fornødne politibetjente.

Efter Canc. Prom. 12/4 1803 ophørte ansættelsen af de i reskript 7/11 1800 nævnte opsigtsbetjente, og de 100 rdl., der hidtil var udbetalt for dette opsyn, skal herefter udbetales politimesteren, for at han kan dele beløbet mellem de 2 dueligste politibetjente, der bør have det befalede opsyn med at hemme betleriet i Frederiksberg-Alle og i nærheden af slots-haven.⁹⁾

Ved kgl. resolution 11/6 1802 fik birkedommeren ret til at bære en anden uniform: »saalænge Politimester-Embedet i bemeldte District beklædes af en særskilt Embedsmand. Uniformen var liig den for Personalet ved Kongens Fogeds Contoir i Kjøbenhavn bestemte, og saaledes bestaaende af carmoisinrød Kjole med Underfoder af samme Farve, paille Underklæder, dunkelgraa Manchesters Krave og Opslag mod Guld-Galon om Samme, og Guld-Epaulet paa højre Skulder«.¹⁰⁾

Også i denne resolution henvises der til politimesterembedets interimistiske karakter.

Danske Kancelli udarbejdede en instrux for politimesteren:

Da Hans Mayestæt, i Betragtning af de mange Forretninger, som Tiid efter anden ere paalagte Birkedommeren over Kjøbenhavns Rytter-Districts Birk, hvorved denne har været betaget Lejlighed og Midler til at have et saa særdeles Opsyn med Politiet, som dette Stæds Locale i Nærværelsen af Hovedstaden fordrer, allernaadigst har befaleet, at alt hvad som henhører under Poli-

8. *Fogtman*, 1802, s. 606, Collegial-Tidende 1802, s. 373–74, jfr. *J. O. Hansen*, Bidrag til den danske Civilproces I (1837–39), s. 215.

9. *Fogtman*, 1803, s. 125, Collegial-Tidende 1802, s. 429.

10. Det tilføjes i resolutionen: da Omstændighederne muligen paa flere Steder kunde foranledige en lige Adskillelse mellem Politimesters- og Foged-Embedet, tillades de Under-Øvrighedspersoner, der ikke som kongelige Fogder tillige beklæder Politimesters Embede paa Stedet, at »bære en saadan Uniform«. *Fogtman* 1802, s. 606.

tiet paa Kjøbenhavns Amt, skal særskilt behandles, og afgjøres, og til den Ende allernaadigst beskikket en Politimester; saa skal dette tjene ham og Efterkommere i Embedet til Instruktion, hvorefter han i samme sig haver at forholde:

1 §.

Ved aarvaagen Fliid og Retskaffenhed skal han søge at opretholde den offentlige Sikkerhed, værge for Medborgeres Liv og Gods og Beqvemmelighed.

2 §.

Han skal, ved at holde hans Betjente til en nøjagtig Iagttagelse af alle Politiets Gienstande, forskaaffe Politiet den Agtelse og Kjerlighed, som denne Indretning fortjener, og ikke taale at nogen af de ham Underordnede bruger den dem anbetroede Opsigt til meenige Mands Udsuelse eller Undertrykkelse, hvorimod han ikke allene selv, men endog ved sin Underhavende, skal bestræbe sig for at lede og raade meenige Mand til Opfyldelse af Lovene.

3 §.

Alle de Sager, som tilforn have været anseete, behandlede og efter Lovene kan ansees som Politie-Sager, modtager han Klagerne i, og foretager dem, uden Forhaling til Afgjørelse, da Virkningen af et godt Politie bestaaer i en hurtigt Rets Nydelse, – dog uden at tabe af Sigte en vel anvendt Fliid paa en nøje Undersøgelse.

4 §.

I alle Sager imellem Husbønder og Tjenistetyender, eller imellem disse imod hiine, forsøger han først Forlig; men, dersom samme ikke kan tilvejebringes, paadømmer han samme endelig.

Dette giælder og om alle andre Sager, som vise sig fra private Trætter, endskiøndt der af samme maatte kunde opstaae offentlige Bøder.

5 §.

Saasnart hans Hielp begiæres til at anholde Beskyldte, være sig for Tyverie, Mord eller andre for det Offentlige farlige Forbrydelser, skal han strax modtage den eller de Skyldiges Forklaringer, og, efter Omstændighederne decretere Arrest paa deres Personer. Efter at alle de mueligvis Medskyldige, saavidt skee kan, ere bragte tilstæde og forhørte, dømmer han paa Sagen, naar samme angaar første Gang begaaet simpelt Tyverie, eller Forbrydelser, som have en mindre Straf til Følge, men i modsat Fald fremsendes Arrestanterne tillige med Forhøret til Stædets Dommer til Sagens endelige Paakjendelse.

6 §.

Dersom de under ham værende Betjente selv opdager saadanne Forbrydere, skal paa lige Maade forholdes, som i foregaaende § er bestemt.

7 §.

I alle Sager, som angaae offentlige Forbrydelser, kalder han alle de, som paa nogen Maade kunne ansees eller tvivles om at være Medskyldige. Skulde disse efter Tilsigelse, ikke møde, lader han dem med Magt bringe til Forhør; men i private Sager skal de, som tilsiges at møde som Vidner, møde under Falds-

maalsstraf, som igientages een Gang, men 3die Gang anvendes samme Magt imod dem, som i det foregaaende er befalet imod Forbrydere.

Dersom Indklagede i private Sager udeblive efter 2de Ganges Tilsigelse, skal dømmes efter Klagen, som anses tilstaaet, men udebliver Klageren efter 2de Ganges Tilsigelse, hæves Sagen.

8 §.

I alle Sager, som ere under 10 Rdr. Værdie, og Bøder, som ere indtil 2 Rdr., dømmer han uden Appel, men i alle andre Sager indstævnes hans Dom lige til Højeste Ret.

9 §.

Naar den eller de, som i § 5 ere ommeldte, forlanger Dommen appelleret, giver han dem 24 Timers Betænkings Tiid. Naar de dette uagtet paastaar Dommen indstævnet for Højeste Ret, paategner han Doms-Akten i Overensstemmelse med Forordningen af 7de Juni 1760, og lader den forkynde for den eller de Paagiældende, og derefter indsendes Akten til det Kongelige Danske Cancellie, som foranstalter det videre Fornødne.

10 §.

Han skal til hans Embeds Førelse bruge igiennemdragne Protokoller, som autoriseres af det Danske Cancellie.

11 §.

Til Hielp i hans Embede beskikkes ham en Fuldmægtig, som skal føre Protokollen og expedere det forefaldende Skriverie samt andre Forretninger, hvortil han af Politimesteren maatte blive befalet. Hans Løn bestemmes til Rdr.

12 §.

Over alle forefaldende Indtægter af Bøder, holder han rigtig Regnskab, og beregner saavel Fattigkassen, som alle andre Vedkommende, samme til Indtægt. De Bøder eller Indtægter, som maatte tilfalde Politie Kassen, enten ved Domme eller Forlig, beregner han ligeledes til Indtægt, og venter nærmere alernaadigst Bestemmelse om sammes Anvendelse. Regnskabet indsendes til Det Kongel. Danske Cancellie.

13 §.

Han skal paasee, at alle Anordninger om Vejvæsenet bliver efterlevede, og flittig, saavel selv, som ved hans underordnede Betjente, eftersee at Anordningerne efterkommes, og at Vejene holdes i forsvarlig Stand.

14 §.

Ligeledes skal han paasee, at alt hvad som vedkommer Brandvæsenet overholdes: I Ildebrands Tilfælde, saavidt mueligt, enten selv eller ved Fuldmægtig og Betjente, indfinde sig, og der foranstalte det nødvendige til Ildens Dæmpning, samt sørge for, at Flyttegods ikke forkommer ved Tyvehaand. Naar Ilden er dæmpet skal han optage Forhør om Ildens Aarsag, og selv paadømme Sagen, for saavidt Ilden maatte have vist sig af Skjødesløshed, men i Tilfælde af forsætlig Ild, sendes Forhøret til Stædets Birkedommer.

15 §.

Da Søerne, hvorfra Vandet kommer, staaer i nøje Forbindelse med Vandvæsenet i Hovedstaden, saa skal han ikke allene nøje paase alle Søernes forsvarlige Rensning og Vedligeholdelse, men endog tage Sæde i Over Brand og Vand Commissionen, for at overlægge det i denne Henseende nødvendige, og paasee Fuldbyrdsen.

16 §.

Han skal paasee alle Anordninger, som enten ere til, eller herefter maatte udkomme, Fattigvæsenet vedkommende, paa det nøjeste fuldbyrdede, og ikke taale, at nogen Betler eller anden, som mangler lovlig Næringsvej, henligger i Districtet, hvorimod han slige Personer strax have at forhøre, og efter Sagens Beskaffenhed, enten dømme eller til rette Stæd henskikke.

17 §.

Naar Arrestantere skal bringes fra eller til Forhør eller anden Rets Pleje, og han formeener, at særdeles Varetægt er nødvendig, skal han hos Amtsforvalteren requirere Assistance, som uvægerlig, til bestemt Tiid, skal forskaffe ham samme hos Amtets Beboere.

18 §.

Sognefogderne skulle være pligtige til at rette sig efter hans Befalinger, og strax foranstalte det Fornødne uden Indsigelse. De skulle og være pligtige til, at give Politiets Betjente al lovlig Hjelp i deres Forretninger, ligesom han og skal tilholde hans Betjente, på lige Maade at være Sognefogderne behjelpelige, naar disse forlange deres Medvirkning i noget Politiet vedkommende.

19 §.

Han antager selv Betjente, som han forholdsmæssig ansætter paa det ham anbetroede District. Disse meddeler han selv Instruction, og afskeediger dem, naar de ikke opfylde de dem paaliggende Pligter.

20 §.

Han skal selv bruge den for Politimestrene og Byfogderne uden for Kjøbenhavn anordnede uniform. Hans Betjente skal han give et Brystskiold, som de skulle bære i Forretninger.

Om sammes Beskaffenhed skal indkommes med Forslag til det Kongelige Danske Cancellie, og forvente sammes nærmere Bestemmelse, hvorefter han har at bekiendtgjøre samme for de nærmest tilstødende Jurisdictioner.

21 §.

Han skal i alle hans Embedshandlinger (det Dømmende undtagen) staae under det Kongel. Danske Cancellie, og ikke være nogen uden Hs. Mayst. og dette Collegium underordnet.

Instruksen indførte en opdeling af de funktioner, som var pålagt birke-dommeren og politimesteren. Instruksen henlagde en række klart administrative (politimæssige) funktioner til politimesteren. Opgaverne var imid-

lertid ikke rent administrative. Selv om instruksen tilsigtede en opdeling i judicielle og administrative opgaver, tillagdes politimesteren visse judicielle eller dømmende funktioner, jfr. §§ 3 og 44.¹¹⁾

Politimesteren traf som dømmende myndighed endelig afgørelse i visse sager, medens andre sager var undergivet direkte appel til Højesteret, jfr. § 8.

Den dømmende og administrative virksomhed fandt et mere håndgribeligt udtryk i § 20.

Flere af instruksens bestemmelser bærer vidnesbyrd om, at visse anliggender er henlagt til politimesterens afgørelse, medens andre må forelægges for birkedommeren.

Politimesterens dobbeltstilling som administrativ og judicial myndighed fremgår af § 21.

Politimesteren blev 1. jan. 1805 konstitueret og 5. juli 1805 tillige udnævnt som vejfiskal i Københavns amt. Vejfiskalen, der havde til opgave at påse, at kongens befalinger med hensyn til vejene blev overholdt, fik tilstået 300 rdl. i stedet for fri befordring.

Politimester *M. J. L. Nielsen* døde 19/3 1812. Overauditør *Søren Wedege* blev 18/6 1812 konstitueret som politimester og vejfiskal.

Konstitutionen som politimester angav påny embedets midlertidige karakter, og det blev da også nedlagt, da birket 25/8 1819 blev delt i Københavns Amts Nordre Birk og Københavns Amts Søndre Birk. Der skulle i hvert af de to nye birker ansættes en birkedommer, som tillige skulle bestride hvervenerne som birkeskriver, politimester og vejfiskal. De 300 rdl., som var tilstået politimesteren og vejfiskalen i stedet for fri befordring, skulle deles lige mellem begge de nye birkedommere. Det fastsattes i reskriptet, at birkedommeren, justitsråd *H. J. Bang*, politimester og vejfiskal, kancelliråd *S. Wedege* og birkeskriveren, kancelliassessor *J. C. H. Rummelhoff* først skulle fratræde deres funktioner, »naar Vi allernaadigst have beskikket de tvende nye Birkedommere og disse kunne tiltræde deres Embeder«.

Stiftamtmand *v. Lowzows* indstilling, der lå til grund for reskript 25/8 1819, havde cirkuleret blandt medlemmerne i Danske Kancelli, og af størst interesse er det votum, som er afgivet af *A. S. Ørsted* den 5/6 1819.

11. Om politiets dømmende myndighed, *Kolderup-Rosenvinge*, Politieret (1828), s. 124-41.

Heri findes forklaringen på, at embederne som birkedommer og retsskriver forenes: »for at gjøre denne Deling værdsættelig, vil det være fornødent, at hver Dommer tillige bliver Skriver i sin Jurisdiction, thie ellers bliver Embederne saa indskrænket i Indtægter, at det ikke er at tænke paa at faa dem besatte med duelige erfarne og virksomme Mænd«.

Danske Kancelli tilkendegav flere gange, at politimesterembedet var midlertidigt. Tanken om adskillelsen af den dømmende og udøvende magt var fremmed for Kancelliet. Også for Ørsted, som indstillede: »Efter Omstændighederne maa man ønske, at den for Københavns Amts-Birke-district konstituerede Politimester maa afgaae og hans Forretninger igjen foreenes med Dommer-Embedet«.

Det var hensynet til Fr. VI's sparsomme finanser, som var afgørende.

Ørsted omtalte ikke *Montesquieus* lære om magtfordelingen.¹²⁾ I 1822 skrev Ørsted i en anmeldelse:¹³⁾ »At vore Underdommere ikke blot ere Dommere men dermed forene en Mængde andre Forretninger hørende til Administrationen, Politiopsynet o.s.v., fortjener næppe heller at misbilliges. Foruden at den egentlige Retspleie kun vilde optage en liden Deel af deres Tid, og at Staten ellers vilde bebyrdes med Embedsmænd, og disse endda vanskelig faae anstændig Udkomme, give hine Forretninger dem Leilighed til at skaffe dem et tydeligere, mere beskueligt og practisk Bekjendtskab med de Forhold, der komme under deres Paakjendelse som Dommere og deres juridiske Kundskaber ville igjen, ved Bestyrelsen af deslige Forretninger, i mange Maader komme til Nytte.«

Ørsted skiftede ikke standpunkt – han forblev upåvirket af Montesquieu, uanset at *Henrik Stampe* allerede i 1759 var gået ind for de samme principper: at »Øvrigheds- og Dommerembeder i alle Maader bør være adskilte«.¹⁴⁾ Det fremgår af Ørsteds bemærkninger i 1849 til grundlovs-

12. »La séparation des pouvoirs«, fremsat i hans hovedværk »L'esprit des lois« (1748) XI bog VI kap. Værket fandtes dog i Ørsteds bibliotek ifølge »Fortegnelse over Dr. juris, Geheimeconferentsraad A. S. Ørsteds efterladte Bogsamling«. Kbh. 1860, hvor der s. 11 er opført som nr. 668–70 »Montesquieu, De l'esprit des lois, 3. Vol. Genève 1749«, jfr. *Ernst Andersen*, U.f.R. 1963, s. 69.

13. *Anselm Ritter von Feuerbach*, Betrachtungen über die Oeffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerichtspflege, Juridisk Tidsskrift V. Bind (1822), s. 40 ff.

14. *Henrik Stampe*, Erklæring II (1794), s. 570, henvisninger i VI (1807), s. 569 under øvrigheds- og dommerembeder bør være adskilte, *Jørgen Matthiassen*, T.f.R. 1965, s. 48 f.

udkastet,¹⁵⁾ »at de med Underdommerembederne forbundne andre Forretninger hørende til Administration, Politiopsyn m. v. giver dem Lejlighed til at skaffe dem et højere, mere beskueligt og praktisk Bekjendtskab med de Forhold, der kommer under deres Paakjendelse som Dommere, og at deres juridiske Kundskaber igjen ville med Bestyrelse af deslige Forretninger i mange Maader komme dem til Nytte. Det er ikke usandsynligt, at Retsvidenskaben og dens Anvendelse ville skille sig end mere fra Livet, end det nu er Tilfældet, naar denne ogsaa paa det nederste Stadium, hvor ikke den Rigdom af Tilfælde forefalder som ved de mere udstrakte Domstole, skal haandhæves af Mænd, der have liden Berørelse med de øvrige borgerlige Forhold«. ¹⁶⁾

Grundlovskomiteen havde uden nærmere begrundelse foreslået adskillelse mellem forvaltningen og retsplejen, fordi man anså det for et krav, der fulgte med tiden. Ørsted fandt, at en fuldstændig adskillelse af alle dømmende og administrative forretninger, ville medføre langt flere ulempheder end forslagsstillerne kunne tænke sig.¹⁷⁾ Og i 1856 tilføjede Ørsted: »Der- som, der foruden Stedets Dommer skal være en særlig Politimester, der uden Dommerforretningerne skulde have Politiopsynet, maaske og en offentlig Anklager . . . saa vil det i høj Grad bidrage til at gøre Sagens Gang tung og langsom samt til at svække Retshaandhævelsen«. ¹⁸⁾ Princippet blev fastslået ved grl. af 1849 § 76, men først ført ud i livet, da rpl. trådte i kraft den 1/10 1919 – hundrede år efter at det første politimesterembede udenfor København var blevet nedlagt.

En kort tid var politimester *M. J. L. Nielsen* sat ud af spillet i 1807. Da englænderne 16/8 1807 var gået i land ved Vedbæk med ca. 30.000 mand under general, lord *Cathcart*, blev sognepræsten i Lyngby, *Bone Falck Rønne*, ejeren af Dronninggaard, etatsraad *Frederic de Coninck* og ejeren af Frederiksdal, grev *Sigismund Schulin*, 19/8 1807 efter aftale med den engelske general beordret til at påtage sig bestyrelsen af og overopsigten med politiet og den civile administration i de af dem beboede distrikter. Da der ikke på egnen fandtes nogen civil øvrighed, fungerede

15. »Prøvelse af de Rigsforsamlingen forelagte Udkast til en Grundlov og en Valglov (1849), s. 280–81. Ørsted stemte imod vedtagelsen af grundloven af 1849.

16. Jfr. *Troels G. Jørgensen*, *Anders Sandøe Ørsted. Hans Liv og Arbejde* (1933), s. 263–64 og *samme*, *Anders Sandøe Ørsted, Juristen og Politikeren* (1957), s. 234.

17. *A. S. Ørsted* (1849), s. 282.

18. *A. S. Ørsted*, *Erindringer IV* (1857), s. 370, jfr. s. 434.

de som mellemed ved rekvisitioner af fødemidler, fourage, vogne m. v., udstedte pas og sørgede for, at fiskeriet i Øresund kunne fortsættes. Denne »*Kommission for Ordenens Vedligeholdelse*«, som den kaldte sig, satte sig igennem den engelske overkommando i forbindelse med general *Peymann*, den danske hærs overkommando, idet de anmodede om, at de øvrighedspersoner, som befandt sig i København, vendte tilbage til deres poster og fortsatte deres embeder ude på amtet for at varetage, hvad kommissionen kun i deres fraværelse havde påtaget sig. Generalkommandoen svarede imidlertid, at den ikke kunne anerkende anden autoritet end den af kongen indsatte, og at det ikke var kommet til dens kundskab, at nogle af amtets embedsmænd havde forladt deres poster. *A. S. Ørsted* opfattede dette udsagn som bogstaveligt rigtigt, idet amtmand *Frederik Hauch*, birke-dommer *Hans Jørgen Bang* og amtsforvalteren boede i København, hvor både tingstedet og amtstuen fandtes, men under belejringen af København, hvor disse embedsmænd var afspærret, var det ikke just passende, at generalkommandoen skød sig ind herunder. Politimesteren *M. J. L. Nielsen* »boede dog paa landet, nemlig paa Frederiksberg«. Han var i engelsk fangenskab i 3 dage og derefter syg i nogle dage, så man troede, at Englænderne havde beholdt ham. Efter at være blevet bekendt med kommissionens optræden, erklærede han sig enig heri, uden dog selv at beskæftige sig med sagen, og Ørsted tilføjer, »hvilket og laae uden for hans Embeds Virkekreds«.

Efter krigens ophør blev der rejst tiltale imod de 3 mænd for landsforræderi og for ulydighed mod kongen. Både ved en kommissionsdomstol og ved Højesteret blev de frifundet.¹⁹⁾

19. *A. S. Ørsted*, *Erindringer III* (1855), s. 358–370, forkortet udg. (1951), s. 419–28, *Troels G. Jørgensen*, *Anders Sandøe Ørsted som Dommer* (1938), s. 98–99, *samme*, *Strejflys over Enevældens Retsliv* (1949), s. 129–40, *Mogens Lebech*, *Krigenes Følger for Søllerød Sogn*, *Søllerød Bogen* 1943, s. 93–107, *Johan Martin Schönheyder*, *Proceduren for Kommissionen samt Dommene og nogle Bilage i Sagen anlagt paa Justitiens Vegne imod de Herrer Greve Schulin, Etatsraad de Coninck og Sognepræsten Rønne* (1809), s. 84 ff.

»Da Passagen mellem Fyen og Sjælland ved fiendtlige Skibes Nærværelse i Beltet spærredes«, anordnede Fr. VI 9/10 1807 oprettelsen af en »Overkriminalret for Danmark« med sæde i Odense. Den skulle dømme i alle delinkventsager fra Fyn, Langeland og Jylland som sidste instans. Den blev ophævet 11/8 1809 og afsagde sin sidste dom 9/10 1809, *Hans Nicolai Nissen*, *Et Bidrag til dansk Rets-Casuistik*, indeholdende Efterretning om Overkriminalretten for Danmark og de i samme paadømte Sager (1810), s. 1–11.

XXI

Vejfiskaler 1800–1832 og politimestre 1802–1819 i Københavns Amts Rytterdistrikts Birk.

Jeppe Andreas Bierg 1800–1805.

Døbt 12/10 1755 i Sønder Vilstrup, (ved dåben kun Jeppe), søn af *Anders Pedersen*. Gift 1785 med *Susanne Louise Spier*, født 30/12 1759 i Kbhvn, død 15/7 1828, datter af remmesnider *Johan Joachim Spier* og *Sara Maria* . . .

Exam. jur. 6/3 1780, regnskabsfører ved Kongens Schæferiforsøg på Amager. Landvæsenskommissær i Københavns Amt. Konstitueret amtsforvalter over Amager Land, idet amtsforvalter *Jens Nørager* (1792–94) efter ansøgning blev fritaget 17/4 1793 for at holde kontor i København og fik tilladelse til at afstå den del af embedet, som vedkom administrationen og oppebørslerne af Amager til Jeppe Andreas Bjerg. Kasserer ved vejkassen 28/3 1798, vejfiskal i Københavns Amts Rytterdistrikts Birk 17/10 1800, amtsforvalter for Københavns amtstuedistrikt 24/10 1804, Amager Land iberegnet fra 1/1 1805. Afsked som vejfiskal 8/1 1805, afsked som amtsforvalter 11/5 1820 (fra 1/7).

Kammerråd 31/3 1790, virkelig kammerråd 13/2 1805, på hvilket tidspunkt han havde frasagt sig landvæsenskommissærforretningerne, virkelig justitsråd 7/5 1811.

Død 19/1 1829 i København.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth Nielsen* I, s. 135–36, *Henry Bruun*, Danmarks Amtsforvaltere 1660–1848, Personalhist. Tidsskr., IV (1920), s. 86, se også under *Jens Nørager* (1792–94).

Marcus Jonas Ludvig Nielsen 1805–1812.

Født 21/8 1771 i Augustenborg. Forældre: overjæger på Augustenborg, senere stutmester på Frederiksborg, *Nicolaj Nielsen* og *Friederica Hen-*

riette Wagrien. Gift med *Rachel Jane Alboy*, født ca. 1781, formentlig i Vestindien, død 11/4 1811 på Frederiks Hospital i København, datter af skibsfører, boende på Sct. Croix, *Johan Alboy*. Hans moder var uægte datter af hertug Frederik Carl af Pløn. Hendes sønnesøns søn var historikeren, dr. phil. *Oluf Nielsen*. Hans søn var folkemindeforskeren *H. Grüner Nielsen* (1881–1953).

Student 1789 fra Frederiksborg, cand. jur. 15/4 1791, volontør i Danske Kancelli, kopist, fuldmægtig i skifteretten på Sct. Croix 26/10 1792, prokurator ved alle over- og underretter på de dansk-vestindiske øer 2/11 1792, konstitueret byfoged og politimester i Christianssted på Sct. Croix under byfogdens fraværelse 1795. Konstitueret advocatus regius og afsked som byfoged 1796, men vedblev som politimester til 1798. Konstitueret skifteforvalter på Sct. Croix 1799. Medlem af Brændselskommissionen for Kjøbenhavn 1808–12.

Politimester i Københavns Amts Rytterdistrikts Birk 28/5 1802, tillige vejfiskal fra 1/1 1805 konstitueret, udnævnt 5/7 1805.

Virkelig justitsråd 30/5 1806.

R. 28/1 1810.

Død 19/3 1812 på Frederiksberg.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* III, s. 254 og yderligere oplysninger fra *H. Hjorth-Nielsen*, *Carl Lindberg Nielsen*, Nogle uægte Efterkommere af Hertug Frederik Carl af Pløn, *Personalthistorisk Tidsskrift* 9. R. II Bd. (1929), s. 85–100, *G. N. Kringelbach*, *Civile Direktioner og Kommissioner samt andre overordnede Myndigheder under Enevælden* (1889), s. 81.

Søren Wedege 1812–1819.

Født 16/5 1769 i Hobro. Forældre: Købmand, vejer og måler *Peiter Herman Wedege* og 2. hustru *Anne Elisabeth Schnell*. Gift 18/12 1812 i København med *Henriette Elisabeth Petersen*, født 11/5 1795 i København, død 10/2 1856, datter af vinhandler, borgerkaptajn, ejer af Rolsegaard og Ingvorstrup, *Lorentz Pedersen* og *Sophie Magdalene Worm*.

Student 1788 fra Randers, cand. theol. 1792, hører i latinskolens 1. og 2. klasse til 1796, da Danske Kancelli gav ham bevilling på, at hans plads som nederste hører måtte reserveres ham under en 2 års udenlandsrejse, bl. a. til Paris, cand. jur. 23/1 1802, konstitueret regimentskvartermester og auditør ved 2. sjællandske bataillon let infanteri dec. 1803, 4/9 1803

forsat til sjællandske skarpskyttekorps, udnævnt 13/11 1807. Overkrigskommissær 3/2 1810 og 18/5 1811 overauditør. I Danske Kancellis skrivelse af 25/8 1819 betegnes han også som »Regiments Quarttermester«. Konstitueret 18/6 1812 som politimester og vejfiskal i Københavns Amts Rytterdistrikts Birk, men fik ved birkets deling 25/8 1819 afsked med ventepenge 1200 rdl. Han opnåede ikke senere noget embede. Danske Kancelli anså ham i 1819, uanset at han i sine øvrige embedsstillinger havde vundet sine foresattes tilfredshed, ikke aldeles skikket til at fortsætte som konstitueret politimester og vejfiskal. Præsidenten i Danske Kancelli *Frederik Julius Kaas* skrev i sit votum i 1819 til Danske Kancelli, at der egentlig ikke kan lægges ham noget med juridisk bevis forsynet faktum til last, men alene skiødesløshed og uduelighed til det embede, han forestår. Boede efter sin afsked på Frederiksberg.

Virkelig kancelliråd 24/6 1812.

Død 29/1 1836 på Frederiksberg. Begravet på Frederiksberg kirkegård.

Sven Houmøller, På vandring i den stille have (1959), s. 105, *P. L. Borberg*, Slægten Wedege i Danmark, Slægtbog med Stamtavle over den til Norge udvandrede Slægtslinie, (1919), s. 62–66, Danske Kancelli nr. 1473 a, skrivelse af 25/8 1819, 2. Dep., *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen* IV, s. 290.

Christian Olsen Rimestad 1819–1832.

Udnævnt 5/11 1819 til birkedommer, skriver og vejfiskal i Nordre Birk. Han varetog embedet indtil sin død 30/5 1832, hvorefter embedet som vejfiskal i Nordre Birk blev ophævet.

Heinrich Christian Hansen 1819–1822.

Udnævnt 5/11 1819 til birkedommer, skriver og vejfiskal i Søndre Birk og varetog embedet til sin død 18/6 1822.

Jørgen Christian Landt 1822–1825.

Ved sin udnævnelse 13/4 1825 til herredsfoged og skriver i Hammerum herred var han konstitueret i embedet, formentlig fra *Heinrich Christian Hansens* død 18/6 1822, som birkedommer, skriver og vejfiskal i Søndre Birk.

Johan Holstein 1825–1832.

Blev udnævnt 27/4 1825 som birkedommer, skriver og vejfiskal i Søndre Birk og varetog embedet til sin død 17/11 1832, hvorefter embedet som vejfiskal i Søndre Birk blev ophævet.

Se under dommere i Nordre Birk og Søndre Birk.

XXII

Tingstedet blev i 1803 flyttet fra Ballerup til Blaataarn, der blev ombygget til ting- og arresthus.

Elleve bønder klagede 15/5 1800 til Danske Kancelli over, at amtmanden efter rekvisition havde bebyrdet dem med at befordre birkedommer *Hans Jørgen Bang* fra hans bopæl i København til tingstedet i Ballerup på tingdagen hver mandag. De havde tålt denne byrde længe, men da de frygtede, at det skulle vedvare, bad de sig fritaget. De henviste til, at Kancelliet trods forbudet i D.L. 1–5–17, hvorefter ingen birkefoged måtte bo udenfor birket, havde givet birkedommeren tilladelse til at bo i København, og at dette ikke kunne medføre, at han kunne kræve fri befordring til tingstedet i Ballerup. Hans forgænger i embedet boede i Ballerup ved tingstedet,¹⁾ og de mente, at det kunne birkedommeren også gøre, og at han ikke skulle bebyrde andre, når han havde et godt embede. De besværede sig over, at Bang brugte en del af tingtiden til dokumentlæsning og stævninger m. v., således at der hver mandag, når der var en enkelt befalet sag, blev ordnet mindst 20 private sager, og for alle disse fik Bang sit salær. Bønderne mente derfor, at de ikke alene straks skulle fritages for at køre for birkedommeren, men at de også skulle have erstatning for den forløbne tid, da der vistnok ikke havde været hjemmel til at pålægge dem denne kørselsbyrde.

Danske Kancelli lod imidlertid ikke alene Bang bo udenfor birket, men tog 18/7 1801 det ekstraordinære skridt at lade hele birket komme til ham på hans bopæl i København, idet Kancelliet ved et Prom. til stiftamtmand *Johan Heinrich Knuth*²⁾ tillod, »at Kjøbenhavns Amts Birke- og Extra-Rets-Sager maae, indtil videre, og indtil nærmere bliver bekendt til hvad

-
1. Birkedommer *Niels Sundbye* (1772–94), der boede på »Dommergården« i Ballerup.
 2. Stiftamtmand over Sjællands Stift 26/5 1790 – 6/7 1802, amtmand over Københavns Amt 1/1 1800 – 6/7 1802, *J. Bloch* (1895), s. 5 og 9.

sted Ting- og Arresthuset i Ballerup måtte blive at forflytte, behandles på Birkedommer Bangs Bopæl i Kjøbenhavn«.3)

I Kancelliets Prom. 31/10 1801 til stiftamtmanden tilkendegaves det, at derved vil det have sit »Forblivende« uanset at han havde indsendt ansøgninger fra en del beboere og tingmænd, som anmodede om, at birkeretten som sædvanlig måtte holdes i Ballerup.4)

Da amtmand *Adam Levin Knuth* i 1683 foreslog Ballerup som tingsted, var det bl. a. med den begrundelse, at byen lå midt i det nyoprettede birk, således at ingen havde mere end 1½ mil til tingstedet. Danske Kancelli havde ved mange afgørelser om et tingsteds beliggenhed lagt vægt på, at tingstedet var centralt placeret af hensyn til den tingsøgende befolkning. Det var et eklatant brud på det hidtil gældende princip at tillade, at birkeretten blev holdt uden for birket. D.L. forbød birkedommeren at flytte uden for birket, men havde overhovedet ikke forestillet sig den situation, at birketinget flyttede udenfor birket!

Og efter fr. 3/6 1809 måtte dommerens distrikt ikke udstrækkes videre end til 4 mil – og dommeren skulle på det nærmeste bo midt i distriktet.

Det er et spørgsmål, om ikke Danske Kancelli ved at tillade, at birke- og ekstraretssager blev holdt udenfor birket, havde præjudiceret sin stilling i den langvarige tovtækning, om Blaataarn, der var amtets arresthus, skulle ombygges til også at være tinghus, eller om der skulle bygges et nyt tinghus og tillige et arresthus i Ballerup. Der var intet arresthus i Ballerup, og det har Kancelliet overset i sit Prom. 16/7 1801 »indtil nærmere bliver bestemt til hvad sted Ting- og Arresthuset i Ballerup måtte blive at forflytte«.

Året efter blev birkedommer Bang i overensstemmelse med det af ham ytrede ønske indtil videre entlediget fra alle til politivæsenet henhørende forretninger. Motiveringen var, at hovedstadens politiindretning, når den fuldstændig skulle opnå sin hensigt, behøvede at understøttes med virksomhed af politiet i omegnen, og dette kunne ikke forventes opnået, sålænge andre uopsætlige embedsforretninger, der fordrer en mands fulde tid, var forenede med dette politimesterembede: sagt i nutidens sprog, når birkedommeren tillige var politimester. Der blev derfor 28/5 18025) op-

3. *Fogtman* 1801, s. 211, *Collegial-Tidende* 1801, s. 458.

4. *Fogtman* 1801, s. 334 og 211.

5. *Collegial-Tidende* 1802, s. 373–74 og 429, *Fogtman* 1802, s. 603–04 og 1803, s. 125.

rettet – indtil videre – et selvstændigt embede som politimester udenfor København, hvor der fandtes politimester 1682–1814, da titlen blev ændret til politidirektør.

Danske Kancelli bestemte sig endeligt for Blaataarn som birkets tingsted, og ved reskript 24/6 1803⁶⁾ blev det fastlagt, at *Kjøbenhavns Amts Birketing* herefter for bestandig skal holdes i København, og at amtets arresthus, Blaataarn, skal indrettes såvel til tinghus som arresthus for birket, og at udgifterne ved tilbygning og forandring af Blaataarn, som ved reparation skal udredes af amtet, forskudsvis udbetales af den Kongl. Kasse.

Danske Kancelli gav 8/3 1803 Rentekammeret meddelelse om den forestående flytning af tingstedet »af Hensyn til de mange Grunde, som taler for Tingets Flytning til Kjøbenhavn«.

Begrundelsen forekommer imidlertid hverken overbevisende eller velskrevet. Der henvises til, at *Kjøbenhavns Rytterdistrict* eller det nuværende *Kjøbenhavns Birk* – i reskriptet blev det betegnet som *Kjøbenhavns Amts Birketing*⁷⁾ – fra de ældre tider (det var fra 1683) har haft sit tingsted i nærheden af landsbyen Ballerup, men sit arresthus fælles med Hofetaten og Amager-Land, i det såkaldte Blaataarn ved Kjøbenhavns Langebro, og at afstanden mellem ting- og arresthuset var mere end 2 mil, som ikke sjældent har gjort arrestanternes transport til og fra usikker, og at transporten stedse havde været arrestanterne såvel som amtets beboere til besvær. Beboerne havde imidlertid kun ærinde på Blaataarn, når de skulle transportere fangerne dertil, og besværligheden ved transporten til Blaataarn kunne i hvert fald ikke tale for at flytte tingstedet fra Ballerup til Blaataarn. Det siges endvidere, at tingstedets beliggenhed og indretning næsten ingen af de bekvemmeligheder kan frembyde, »paa hvilke Rettens Betjente og de, som er pligtige at søge Ting, Billigen kan gjøre Fordring.« Det er rigtigt, at tinghuset på den tid var forældet og ubrugeligt både for retsbetjentene og det tingsøgende publikum, men tingstedet Ballerup var centralt beliggende og bedst muligt placeret i birket for dem, som skulle på Tinge. Hvis tingstedets beliggenhed ikke frembød nogen bekvemmelighed for retsbetjentene, kan det kun skyldes, at de ikke boede i eller i nær-

6. *Fogtman* 1803, s. 210, *Collegial-Tidende* 1803, s. 443–44.

7. Der kan næppe have været anvendt noget arkivprincip, ej heller det nu anvendte *Kancellisystem* og *Rentekammersystem* (Sammenlægningsystemet) jfr. *Harald Jørgensen*, *Centraladministrationen 1843–1948* (1948), s. 16.

heden af Ballerup. Der kan vel næppe være tænkt på Bang, som boede i København.

Den tingsøgende befolknings interesser synes imidlertid tilgodeset på et andet område, idet tingdagen, for »Kjøbenhavns Amts Rytter-Districts Birk«, som fra 26/3 1683 havde været mandag, ved reskript af 7/10 1803 blev ændret til onsdag, der var *torvedag*, og »som synes mere passende at kunne bestemmes til Tingdag, eftersom Amtets Beboere da plejede at komme her til Staden hvor Tinget holdes, for at sælge deres Varer«. Det toges dog også i betragtning, at tingmændene derved så meget lettere kunne få befordring fra og til tinget. Hertil kom, at retten stedse havde været sat meget sildigt, fordi amtet ikke havde sine egne beskikkede sagførere,⁸⁾ og Hof- og Stads-Rettens prokuratorer ei havde kunnet møde, førend Hof- og Stads-Retten, som også holdtes om mandagen, var hævet. Amtmanden skulle bekendtgøre, når denne forandring tog sin begyndelse.⁹⁾

Ved placat af 29/10 1803 blev det bestemt, at Birketinget begyndte på den nye tingdag onsdag 11/1 1804.

Tingstedets flytning til Blaataarn skete trods den lokale befolknings ønsker. Det rationelle og for den tingsøgende befolkning mest hensigtsmæssige, havde været opførelse af et nyt tinghus og tillige et arresthus i Ballerup. De af Kancelliet nævnte »mange Grunde, som talte for Tingets Flytning til København« er vanskelige at finde. Besparelseshensyn? Muligvis. Udgifterne blev dog senere repareret på amtet. Måske snarere enevældens lyst og trang til at midtpunktsamle så meget som muligt i København.

Tingstedets flytning til Blaataarn var en dårlig løsning, der kan spores i nutiden. De to tingstuer i det i 1803–04 ombyggede Blaataarn blev benyttet som retslokaler, også efter at birket i 1819 var blevet delt i Nordre Birk og Søndre Birk, lige til 1848, da det nyopførte ting- og arresthus på Blegdamsvejen, der også ligger i København, blev taget i brug. Efter at Søndre Birk blev nedlagt i 1956 og Nordre Birk i 1965, har adskillige af de nye retskredsers endnu retslokaler på Blegdamsvejen 6, og disse retskredsers befolkning må endnu søge til tinge udenfor deres egen retskreds.

8. Amtmanden blev 28/8 1802 bemyndiget til at beskikke de Hof- og Stadsrets Prokuratorer, som fører private sager ved Birketingene, lige med andre, at udføre såvel befalede som beneficerede sager, *Collegial-Tidende* 1802, s. 574.

9. *Fogtman* 1803, s. 321. *Collegial-Tidende* 1803, s. 641–42.

XXIII

Blaataarn som ting- og arresthus 1803–1850.

1. *Blaataarn blev i 1803 ombygget til både tinghus og arresthus.*

Efter tingstedets flytning fra Ballerup skulle Blaataarn være både ting- og arresthus. I reskript 24/6 1803 blev det bestemt, at Blaataarn »ved fornøden Tilbygning og Forandring, indrettes saavel til Tinghuus som Arresthuus, efter den af Rentekammeret bifaldte og godkendte Tegning. De her-til medgaaende Udgifter, som ved Repartition skal udredes af Amtet, bevilges forskudsvis af den Kongel. Kasse«.

I 1803–04 blev der sat en etage på Blaataarn, der tillige fik en tilbygning, efter at der var ført forhandlinger med magistraten om inddragelse af et gadeareal imod »Grynmøllen«. Hverken stadskonduktøren, politimesteren eller magistraten havde noget at erindre og tog ikke forbehold om ejendomsretten til arealet. Udgifterne udgjorde 5.042 rdl. 1 mk. 9 sk.¹⁾

Der fandtes herefter 1 tingstue, 1 arkivrum og 5 celler i førstesalsetagen. Af de 5 celler var de to største forbeholdt til »Hofarrest« og »Giældsarrest«. I stueetagen fandtes en tingstue, 2 celler og arrestforvarerens lokale og køkken.²⁾

1. Højesteretstidende 1858, s. 401 ff.

2. Der findes en tegning i Raadstuearkivet, og på Det kongelige Bibliotek, Ny kgl. samling 371 C. Folio, findes en farvelagt gengivelse af bygningens ydre, etageplaner og Blaataarns nærmeste omgivelser.

Knud Bokkenheuser, Det Blaa Taarn ved Langebro, Illustreret Tidende 15/11 1908, s. 77 og *samme*, Det kgl. Theaters sidste Blaataarnsfange (1911), s. 45–46 har gengivelser af etageplaner og fotografier. Tegninger var ligeledes fremlagt i en højesteretssag i 1858, Højesteretstidende 1858, s. 404.

Rigsarkivet har ved skrivelse af 24/4 1963 oplyst, at der i Højesteretssagen 22/10 1858, sag nr. 6, savnes de som bilag fremlagte tegninger. Til bygningens topografi og historie foreligger materiale i Højesteretssagen, statsaktivkontoret, j.nr. 220/1859, Indenrigsministeriet, bygningsjournalsager, gruppe I (1 pakke, 1855), Kultusministeriet, j.nr. 810–1853.

Fangecellerne var mørke og uden sol, og de var af et ringe rumindhold for en fange. Meget ofte måtte flere fanger sidde i samme celle. Trapperne var bælgmørke og smalle.

Ved Canc. Promemoria 1/12 1804 blev det på politimester *Marcus Nielsens* forlangende bestemt, at der på amtets regning årligt kunne anskaffes 4 favne brænde og 1 lispund lys til de nye værelser »Ved dette Amts Politie-Rets Holdelse«. Omkostningerne blev erstattet ved repartition på amtet.³⁾

Blaataarn anvendtes fortsat til arrestlokaler for amtet, for *Amager* og for hofetaten, men stilledes også tildels til disposition for Hof- og Stadsretten. Udgifterne til bygningens vedligeholdelse deltes mellem den kongl. kasse og amtet, medens Hof- og Stadsretten ansatte arrestforvareren.

Englændernes overfald på København i 1807 befolkede Blaataarn med engelske desertører, efter deres navne at dømme hannoveranere, som holdt sig skjult i København og omegn, efter at de var bortløbne fra den engelske belejringshær.⁴⁾

2. *I 1831 byggedes yderligere 9 fangeceller, den ene var bestemt for hoffets personer. Her sad solodanserinden Andrea Krætzmer fængslet i 31 dage for sin insubordination imod balletmester August Bournonville og teaterchefen, kammerherre Frederik v. Holstein.*

I 1831 blev der opført en ny – tredje – etage med 9 fangeceller, der fik numrene 6–14 af samme størrelse som cellerne 1–5 på 1. sal. To af cellerne på 1. sal var noget større og de eneste, der kunne opvarmes. Den ene var bestemt for hofetatens personale, og den anden for gældsarrestanter. Ikke alene personer, der hørte til hoffet, blev indsat her, men også aktører og aktricer ved den kongelige skueplads.⁵⁾

Da teatret i 1770 blev overtaget af kongen – »afgaves til Partikulær-Kammeret« – og fik navnet »Den kongelige danske Skueplads«, blev personalet betragtet som kgl. hofbetjente, og efter forseelser straffet med samme fængsel som den øvrige hofholdning. Det gjaldt om dette fængsel, som det hedder i visen om Slutteriet, at man havde alle friheder undtagen selve friheden. Der var indrettet egne værelser til dem, som ikke var af-

3. *Fogtman* 1804, s. 751.

4. *J. Davidsen*, *Fra det gamle Kongens København* II (1881), s. 94.

5. *Eiler Nystrøm*, *Frederiksberg Historie* II (1946), s. 105–06.

vigende fra anden beboelse bortset fra at de var forsynede med jernstænger. De måtte modtage besøg, spise og drikke som de havde lyst, og endog holde selskaber. En ganske anden behandling fik imidlertid den smukke,⁶⁾ unge og stærkt yndede solodanserinde *Andrea Krætzmer*, der blev indsat i 31 dage fra 4/10 1831 for sin insubordination mod balletmester *August Bournonville* – hvis hustru hun havde håbet at blive – og den fra livjægerens udfald i 1807 bekendte kammerherre *Frederik von Holstein*, chefen for de kongelige skuespil.⁷⁾ Solodanserinden blev ikke indsat i et af de for teaterpersonalet bestemte værelser, men i et lukket med jernstænger for vinduerne, som ellers blev benyttet til de farligste forbrydere, det samme, hvor senere morderen *Ole Kollerød* sad. Om aftenen hentede arrestforvareren hendes lys og hængte en hængelås for døren. Besøg blev ikke tilladt, og til rengøring benyttedes en af de mandlige forbrydere, uanset at hun bad om, at arrestforvarerens pige måtte gøre rent, hvad hun selv ville betale. Det var det fængsel, og det var den behandlingsmåde, teaterchefen på den tid kunne byde en af teatrets ypperste kræfter – uden lov og dom. Teaterchefen var ellers bekendt for en human indstilling, men han var øjensynlig blevet fornærmet. Der gik det rygte, at *Andrea Krætzmer* i deres kontrovers havde kaldt ham »en dramatisk nathue«. Da hun ikke ville lade sig overtale til at bede von Holstein om forladelse – hun ville ikke erkende at have begået nogen forseelse – og da fængslingen trak ud, blev behandlingsmåden af hende efterhånden kendt. Den vakte indignation, og selv *Fr. VI* og dronningen gav deres uvilje tilkende overfor von Holstein. Hun kom da ud af fængslet, og en måned efter optrådte hun i balletten »Faust« og blev modtaget med stormende jubel.

Det var oprindelig *Chr. VII's* franske aktører fra Hofteatret, som fremkaldte anvendelsen af Blaataarnsstraffen. Da truppen var blevet hjemsendt, var der skabt et præcedens, som gik ud over de danske skuespil-

6. Berlingske Aftenavis 29/5 1967: Fangen i Blaataarn var en skønhed. Et hidtil ukendt billede af solodanserinden, madam Krætzmer er dukket op.

7. *Knud Bokkenheuser*, Det kgl. Theaters sidste Blaataarnsfange (1911), s. 45–46. *Davidson*, Fra det gamle Kongens København II (1881), s. 91–95, *Robert Neiiendam*, D.B.L. XIII (1938), s. 426–27, *Thomas Overskou*, Den danske Skueplads V (1864), s. 135 ff., *P. Hansen*, Den danske Skueplads II (1896–99), 601–02, *Edgar Collin*, D.B.L. IX (1936), s. 580–81, *E. C. Werlauff*, Danske, især Kjøbenhavnske Tilstande og Stemninger ved og efter Overgangen til det Nitende Aarhundrede, Hist. Tidsskr. 1873, s. 363–64.

lere. Men den indignation, som behandlingen af Andrea Krætzmer vakte i 1831, stillede Blaataarnsstraffen på teatrets personale i en sådan belysning, at man fik betænkelighed ved at anvende den. I stilhed faldt den bort. Enevældens landsfaderlige regimenter over teaterpersonalet ophørte omtrent samtidig med indførelsen af den frie forfatning. Da ting- og arresthuset var færdigbygget i 1848, svarede Det kgl. teaters direktør, digteren *J. L. Heiberg*, på en forespørgsel fra Kultusministeriet, at han »intet havde at erindre mod Blaataarns salg og dets ophævelse som arresthus for teaterpersoner«. ⁸⁾ I teatrets tjenestereglement af 1856 var der fastsat muligheder for tjenesteforsømmelser, men intet om hensættelse i arrest.

3. *Generalkrigskommissær, dr. med. J. V. Neergaard kritiserede i 1838 de »mørke fugtige og usunde Huller, hvor Arrestanten ikke alene taber sin Sundhed, men tillige udsættes for en total moralsk Fornedrelse«.*

De celler, der ikke var beregnet til de omtalte arrestanter, var halvmørke og uden sol, og størrelsen ringe. Trapperne var bælgmørke og så smalle, at to mennesker umuligt kunne komme forbi hinanden. Hvis nogen skulle passere trapperne, måtte de først råbe for at forvisse sig om, hvorvidt der var nogen på vej. ⁹⁾ Gården, hvor fangerne skulle på gårdtur, var 16 m². Fangerne kunne ikke anbringes enkeltvis, når der foruden de 2 celler, der var forbeholdt hofetaten og gældsarrestanter, indtil 1831 kun var 5 fangeceller for hele Københavns amt og efter den tid 14.

Der blev i årenes løb gentagne gange rettet kritik mod forholdene i Blaataarn, navnlig 1838 i generalkrigskommissær, dr. med. *J. V. Neergaard*: »Morderne Ole P. Kollerød's, Ole Hansen's, Peter Christian Knudsen's og flere andre Forbryderes Criminalsag«. Et uddrag af Neergaards skrift blev offentliggjort i dagbladet »*Dagen*« den 17/11 1838, og herved fik befolkningen et levende indtryk af de uheldige tilstande. Dagen efter, 18/11 1838, kom et kgl. reskript:

»I Anledning af hvad der i Bladet »*Dagen*« for i Gaar, som uddraget af Generalkrigskommissær Neergaards Skrift om Ole Kollerød med fleres Mord-

8. *Robert Neiiendam*, Omkring »Blaataarn«, Det kgl. Teaters program oktober 1950, s. 33–36.

9. *Knud Bokkenheuser*, Illustreret Tidende 15/11 1908, s. 77, *Peter Linde*, Langs Kanalen (1945), s. 154.

sag, er optaget om *Frederichsholms Arresten*, ville Vi Alndgst have Vort Cancelli paalagt allerunderdanigst at indberette om bemeldte Arrestere virkelig ere af den mangelfulde Beskaffenhed, at en saadan Communication mellem Arrestanterne, som i Annoncen er omtalt, kan finde Sted, da det i saa Fald vil være nødvendigt saavidt muligt at foranstalte en forandret Indretning af hint Fængsel i Vor Stad«.

J. V. Neergaard fortsatte i 1839 sin hvasse kritik af hovedstadens straffeanstalter og varetægtsfængsler.¹⁰⁾

»Selv vore saakaldte Forbedringshuse ere jo en Skole for de groveste Laster, hvor den begyndende Forbryder snart bliver saa aldeles i Bund og Gund demoraliseret, og den sidste Gnist af hans Retskaffenhed og Dyd saa aldeles udslukket, at han siden sin hele Livstid vorder en Rædsel for Samfundet.

Hvor sørgeligt er ikke ogsaa det Kjendskab, Man under den der omhandlede Sag har faaet til vore Varetægtsfængsler! De fleste ere mørke, fugtige, usunde Huller, hvor Arrestanten ikke alene taber sin Sundhed, men tillige udsættes for en total moralsk Fordærvelse, der efter Fængslernes nuværende Tilstand er uundgaelig, thi en for en ubetydelig Forseelse arresteret, men iøvrigt endnu ufordærvet Person, der af Mangel paa behørigte Arrestlocaler overgives til de ryggsløseste Forbryderes daglige og uafbrudte Samliv, vænner sig lidt efter lidt til sine Medfangers Selskab og Anskuelse, og vorder snart Fordærvsens Bytte. Undersøgte Man Antallet af de Forbrydelser, der Aar for Aar have deres Oprindelse af disse Arresters Mangler og feilfulde Indretninger, da vilde Man visseligen gyse for Resultatet af denne Beregning. – Endog Politiarresternes altfor ringe Antal besværliggør i høi Grad Politidommernes Arbejde – der desuden er fuldt op – i det Man ofte nødes til at fordele de i een og samme Sag implicerede Arrestanter i forskellige Fængsler i Byen, saasom i Stokhuset paa Gammelholm, ja – i Blaataarn (?), for at forebygge deres Communication med hverandre. – Er det ikke beklageligt, at Man formedelst Mangel paa tilstrækkelige Arrestlocaler ei formaaer, end ikke med den største Forsigtighed og Omhyggelighed, at forhindre, at visse smitsomme Hudsygdomme, f. Eks. Fnat, hastigt og let udbredes blandt Arrestanterne og stundom forplantes til den uskyldigen Anholdte, som derved sættes ud af sin vanlige Næringsvei, naar han igjen løslades. – Jeg vil ikke uden Nødvendighed løfte Sløret af flere Skandaler, thi slige sørgelige og forargelige Kjendsgerninger kaste jo ligesom Skygge paa Retfærdigheden, i det den forstyrres og ødelægges, hvor den bør vogtes og beskyttes. Denne Menneskehedens vigtige

10. *J. V. Neergaard*, Bidrag til Kundskab om Hovedstadens Straffeanstalter og Varetægtsfængsler med stadigt Hensyn til de nyere nordamerikanske Straffeanstalter. Tillige med et Par Ord om Kjøbenhavns Politivæsen (1839), s. 5–7.

Sag har vistnok Krav paa Statens særdeles Opmærksomhed og Bistand, Krav paa, at en sikker Plan til en Reform – en gennemgribende Reform – i vort hele Fængselsvæsen med Kyndighed snart bliver lagt og snart iværksat, saavidt de pecuniære Kræfter dertil kunne tilvejebringes«.

I 1841 blev tingstuerne i Søndre og Nordre Birk sammenlignet med et bondekammer.¹¹⁾

»Det saakaldte »Blaataarn« benyttes som bekjendt, ikke blot til Fængsel, men i Stuen og første Sal holdes hver Uge Ret for Kjøbenhavns Amts Nordre- og Søndre-Birk. Ligesom det nu vistnok er en Mangel, at disse Districters Domstole skulle have deres Sæde paa et for alle Districtsbeboere saa fjerntliggende Sted, som hint Fangetaarn ved Langebro, saaledes er det ikke mindre vist, at det sammesteds til Thingstue indrettede Locale saa langt fra har Udseende af at være, hvad det skal være, at det snarere ligner et Bondekammer eller om man vil – et Arrestantværelse. Paa hiint første kommer man til at tænke ved at betragte de murede Vægge og ophøjede smaa Vinduer, Bønderne der sidde paa Bænke m. m.; det sidste kan det sammenlignes med paa Grund af de for Vinduerne anbragte Jernstænger, der ere saa tykke, at man uden Frygt kunde lade en Tugthusmatador drive sit Spil med dem. Hertil kunde man svare, at der ere Arrestanter i samme Bygning; men da disse ikke kunne komme ind i de nævnte Værelser uden ved at gjennembyrde Loftet eller Muren, behøver man vel ikke af Hensyn til dem at beholde en Indretning, som er i saa høi Grad upassende. Det er derfor maaskee alene en mindre sund Vane, nemlig den, at lade enhver Ting blive som den er, naar ikke Nøden opfordrer til at gjøre en Forandring, der ogsaa her er Skyld i, at disse ominøse Jernstænger ikke alt forlængst ere blevne borttagne. I det mindste kan man være rolig for, at Fængselscommitteen, der er nedsat for at undersøge Arrestvæsenet hertillands og foreslaae Forandringer i denne Henseende, ikke vil blive vred over, at man uden dens Tilladelse iverksætter den omtalte Forandring i Blaataarn«.

4. *Københavns amtsråd holdt møde i Blaataarn 10/6 1842 – det første og sidste – fordi det var »et mindre hyggeligt Sted«.*

Det viste sig, at det ikke var muligt at foretage den »forandrede Indretning« i Blaataarn, som kongen ønskede. Bygningen var for gammel og skrøbelig, og grunden var for lille til, at der kunne opføres en tilbygning.

11. Bort med Jærnstængerne i Nordre- og Søndre-Birks Thingstuer, Politivennen 1841, s. 61–62.

Der måtte opføres et nyt ting- og arresthus, men der blev intet foretaget, før det ifølge landkommunalordningen 11/8 1841 oprettede *Københavns amtsråd* var trådt i virksomhed. Amtsrådet holdt sit første møde i Blaataarn 10/6 1842, men efter at amtsrådet var blevet bekendt med bygningen som »et mindre hyggeligt sted«, blev det samtidig det sidste møde her. Indtil udgangen af 1848 holdt amtsrådet sine møder i Stiftsamsthuset, Rådhusstræde nr. 46, hjørnet af Brolæggerstræde, det nuværende nr. 1, hvor postvæsenet har indleveringskontor.¹²⁾

I maj 1842 meddelte General Commissariats Collegiet Ingeniørkorpset, at man påtænkte at opføre et nyt ting- og arresthus for Københavns Amts Søndre og Nordre Birk samt Amager Birk i Rysensteens Bastion, hvorfor korpset anmodedes om at indsende et grundrids samt en taxation af grunden. Efter sammenligning med andre grundværdier i nabolaget foreslog korpset en pris af 1 rdl. 24 sk. pr. kvadratalen eller ialt 5.365 rdl. Planen blev dog ikke realiseret.¹³⁾

Amtsrådet indledte forhandlinger med fængselskommissionen, sundhedsautoriteterne og birkedommerne (i deres egenskab af politimestre). Spørgsmålet var, om der skulle bygges 3 ting- og arresthuse – for Nordre Birk, Søndre Birk og for Amager Birk – eller kun 2, nemlig for Nordre Birk og for Søndre Birk, således at Amager Birk bevarede sit hidtidige tinghus, der lå midt på Amager ved østsiden af landevejen udfor Maglebylille, og Amager Birk skulle da som hidtil benytte Blaataarn som arresthus. Resultatet blev ting- og arresthuset på Blegdamsvejen.

12. Nogle af oplysningerne om Blaataarn og særligt om Københavns Amtsraad hidrører fra et manuskript (1948) »*Fra Københavns Amt 1660–1945*«, der findes i amtsrådets arkiv. Forfatteren er redaktionssekretær J. M. Josephsen (1870–1954), der var medlem af amtsrådet 1910–1934, og som har ekstraheret amtsrådets forhandlingsprotokol fra 1840'erne og samlet en del materiale fra Landsarkivet, Rigsarkivet og Tårnby og Dragør kommuners arkiver om Blegdamsvejens ting- og arresthus. Manuskriptsamlingen tilhører amtsrådet, der fik den overrakt ved amtsrådets møde 17/12 1948. Den konstituerede stiftamtmand M. J. Clausen udtalte, at hvis han tidligere havde været klar over 100-årsdagen for opførelsen af ting- og arresthuset på Blegdamsvejen, ville mødet være blevet fastsat til 18/12; Frederiksborg Amtsavis 18/12 1948.

13. Militært Tidsskrift 1968, s. 37.

5. *Blaataarn solgtes på auktion i 1850 til kancelliraad Wolff for 7.150 rdl. Amtsraadet søgte Finansministeriet for udgifterne ved tilbygningen i 1803, og Magistraten krævede erstatning for afsavnet af 470 kvadratalen, der var afgivet til tilbygningen. Finansministeriet blev frifundet.*

Den 18/6 1850 ophørte amtets benyttelse af fængselscellerne i Blaataarn.¹⁴⁾ Det blev af Finansministeriet stillet til offentlig auktion i december 1850 og solgt for 7.150 rdl. til kancelliraad Wolff, der lod ejendommen nedrive og opførte en 4-etages bygning med lejligheder »for familier af embedsklassen«. ¹⁵⁾

Amtsrådet for Gamle Københavns Amt anlagde herefter sag mod Finansministeriet og påstod dette pligtig at betale udgifterne ved tilbygningen i 1803, nemlig 5.042 rdl. 1 mk. 9 sk. og erstatning efter uvildige mænds skøn for brugen af den øvrige del af Blaataarn og dertil hørende grund 1000 Quadratalen fra 18/6 1850, da amtet afleverede tårnet. Landsover- samt Hof- og Stadsrettens dom af 23/6 1856 statuerede, at amtet var berettiget til at erholde et sådant beløb udbetalt, som uvildige af retten udmeldte mænd skønnede, at der i købesummen var indkommet mere derved, at den tilbygning til det ældre Blaataarn, som måtte antages opført i medfør af reskript 24/6 1803, havde været indbefattet under salget. Amtet fik derimod ikke medhold i påstanden om erstatningen for grundarealet, idet der her kun forelå en brugsret, og ministeriet havde ingen pligt til at overtage amtets brugsret imod et vederlag.¹⁶⁾

Højesteret frifandt imidlertid Finansministeriet ved dom af 22/10 1858.¹⁷⁾ Forandringen og tilbygning af Blaataarn, som tilhørte staten, var foretaget for at skaffe amtet et passende ting- og arresthus, og udgifterne var afholdt af amtet. Der var ikke truffet nogen aftale om, at tilbygningen, som udgjorde et sammenhængende hele med den ældre bygning, som var blevet omdannet, skulle være amtets ejendom. Blaataarn var stadig henregnet blandt de kongelige bygninger, og såvel skatter som reparations-

14. Højesteretstidende 1858, s. 404.

15. »København Før og Nu« I (1949), s. 282, jfr. II (1949), s. 256, hvor det stadig betegnes som *Frederiksholms arresthus*. Både Knud Bokkenheuser 1908, s. 77 og 1911, s. 45 og Salmonsens III (1949), s. 360 angiver, at Blaataarn ophørte som arresthus i 1848, *Mogens Hansen*, Ekstrabladet 5/10 1960.

16. Juridisk Ugeskrift 1856, s. 684–94.

17. Højesteretstidende 1858, s. 400–06.

udgifter var i det væsentlige afholdt af den kongelige kasse. Amtet var ved Blaataarns ombygning, som efter en overslagsberegning havde kostet 5.042 rdl. 1 mk. 9 sk., blevet i stand til uden noget yderligere vederlag at anvende Blaataarn, og denne ubegrænsede brugsret var først ophørt, da amtet af egen drift opgav den. Højesteret fandt derfor, at der ikke kunne tilkomme amtet nogen refusion af de anvendte udgifter eller en forholdsmæssig del af salgssummen.

Magistraten intervenerede og krævede erstatning for afsavnet af 470 kvadratalen, som den påstod tilhørte kommunen, og som i 1803 var afgivet til Blaataarns udvidelse og tilbygning. Der forelå imidlertid ingen beviser for, at arealet i 1803 havde tilhørt kommunen – kun en udtalelse fra stadskonduktøren – og den omstændighed, at der på den tid, da tilbygningen foretoges, havde været almindelig færdsel i og på arealet, var ikke tilstrækkeligt til at godtgøre, at det var kommunens ejendom. Kommunen havde heller ikke ved forhandlingerne i 1803 om tilbygningen påberåbt sig nogen ejendomsret. Finansministeriet blev frifundet.

XXIV

Københavns Amts Nordre Birk 1819–1965 og Københavns Amts Søndre Birk 1819–1956.

1. *Delingen af Københavns Amts Rytter-Districts Birk var forberedt.*

Københavns Amts Rytterdistrikts Birk var en vidtstrakt jurisdiktion. Den omfattede – bortset fra Amager – hele det gamle Københavns Amt. Birket havde hovedstaden som nabo, og en del af grænsen var strandkanten. Beboerne var for størstedelen selvejere eller arvefæstere, og folketallet var stadigt stigende. I 1801 havde Sokkelund herred 15.970 indbyggere, og der var 8017 indbyggere i Smørum herred.¹⁾

Allerede omkring 1800 var man klar over, at det oversteg den dygtige og driftige birkedommer *H. J. Bangs* kræfter at bestride dommerembedet – ikke blot den judicielle virksomhed, men også skifteforvaltningen, overformynderiet, auktions- og licitationsvæsenet, lægdsvæsenet – og tillige hvervet som politimester, ligesom han skulle føre tilsyn med vejene efter fr. 13/12 1793.

Der blev derfor oprettet et embede som vejfiskal ved reskript 17/10 1800. Vejfiskalen skulle udføre alle de pligter, birkedommeren havde efter vejforordningen.

Birkedommer *H. J. Bang* blev efter eget ønske endvidere fritaget for alle til politivæsenet hørende forretninger 5/6 1802, idet *M. J. L. Nielsen* ved kgl. resolution af 28/5 1802 blev udnævnt til politimester i birket. Politimesterembedet var en interimistisk foranstaltning, og da *M. J. L. Nielsen* døde 19/3 1812, blev overauditør *Søren Wedege* 18/6 1812 konstitueret som politimester og vejfiskal. De to embeder var slået sammen 5/7 1805, da politimester *M. J. L. Nielsen* også udnævntes til vejfiskal, idet den først udnævnte vejfiskal *Jeppe Andreas Bierg* havde fået sin afsked 8/1 1805, efter at han var blevet udnævnt til amtsforvalter over Københavns Amtsstuedistrikt fra 1/1 1805.

1. *Joh. Phil Hage*, *Kjøbenhavns Amt* (1839) s. 8.

Da birkeskriver, højesteretsprokurator *Frederik Winkel-Horn* blev afskediget 29/1 1817, blev auditør, kancelliassessor *Johan Christopher Henrik Rummelhoff* konstitueret som birkeskriver 1/2 1817.

Både vejfiskal-, politimester- og birkeskriverembedet var således besat ved konstitution. Danske Kancelli havde forudset, at en ændring af jurisdiktionen ved deling i to birker var nødvendig ved indtrædende vakance, og man ville samtidig nedlægge embederne som politimester og vejfiskal.

Birkedommer H. J. Bangs afskedsansøgning²⁾ satte derfor skred i en udvikling, der var forudset og forberedt.

Selvom der ikke fandtes nogen lovfæstede bestemmelser om dommeres uafhængighed og om, at de ikke kunne afsættes uden ved dom og ej heller forflyttes imod deres ønske – de indførtes første gang i grl. af 1849, – nu lov nr. 169 af 5/6 1953 § 64 – viste Danske Kancelli birkedommer H. J. Bang et vidtstrakt hensyn ved at afvente hans afskedsansøgning i betragtning af, at han i 1815 fik en øjensygdom, der om efteråret gjorde ham total blind, og ved at konstituere hans søn exam. juris *Benjamin Georg Bang* til at administrere embedets ekstraret 13/10 1813 og tillige den ordinære ret 5/6 1816, indtil afskedsansøgningen forelå 24/9 1819. Det var en usædvanlig lang konstitution, som ikke kan forekomme i nutiden, da rpl. § 44 ikke tillader, at et dommerembede holdes besat ved konstitution udover et år.³⁾

Men endnu længere var *Søren Wedeges* konstitution som politimester og vejfiskal. Den varede fra 18/6 1812 til 5/11 1819. Der findes i lovgivningen ingen begrænsning for varigheden af en konstitution – bortset fra dommerne – men denne langvarighed var rekordagtig.

2. Stiftamtmand v. *Lowzows* indstilling til Danske Kancelli.

Birkedommer *H. J. Bang* indgav sin afskedsansøgning 29/4 1819, og allerede 4/5 1819 forelå stiftamtmand v. *Lowzows*⁴⁾ indstilling til Danske Kancelli. Den må have været forberedt gennem længere tid.

2. Rigsarkivet P 127/407 KA – 2 Dept. 1473a 25/8 1819.

3. *Poul Andersen*, Rigsdagen og Domstolene. Den danske Rigsdag 1849–1949 (1953) V, s. 495–501 og 503–06.

4. *Frederik v. Lowzow*, assessor i Højesteret 1815, konstitueret 16/11 1818, virkelig stiftamtmand over Sjællands Stift og amtmand over Københavns Amt 24/3 1821 – 2/3 1831, *J. Bloch* (1895), s. 6, der ikke anfører, at v. *Lowzow* var

Indstillingen gik som en selvfølge ud fra, at der skulle oprettes to birker, og den koncentrerede sig om, hvorvidt der ville fremkomme tilstrækkelige indtægter til, at to birkedommere »deraf kunne leve« ved en hensigtsmæssig opdeling af de forskellige sogne i to nye birker.

Dommerlønningerne kunne forbedres ved at birkedommerne tillige blev birkeskrivere og politimestre. En sammensmeltning af birkedommer-, birkeskriver- og politimesterembedet ville iøvrigt tilvejebringe mere enhed i forretningernes udførelse, fremme sagernes afgørelse, idet birkedommeren, når han tillige var politimester og havde opsigst med vejene, kunne forene flere øjemed, når han i embedsforretninger skulle foretage rejser.

Stiftamtmanden var opmærksom på, at der ikke kunne foretages nogen forandring med skiftevæsenet, som var underlagt amtsforvalteren, men henstillede, at skiftevæsenet blev henlagt under birkedommerne ved forefaldende vakance. Amtsforvalterembedet var næsten uoverkommeligt, og det var af stor vigtighed til at betros til et kontorpersonale, og desuden afgav amtsforvalterembedet et »klækkeligt Udkomme for en Familie«, og »maatte henføres til de gode Embeder«.

Delingen af rytterdistriktsbirket på en hensigtsmæssig måde burde foretages således, at hver af de to birkedommere fik omtrent lige stor løn og politimæssige opgaver af nogenlunde samme omfang.

Derfor kunne en opdeling udelukkende i Sokkelund herred og Smørum herred ikke anvendes, selvom det ved første øjekast synes at være den naturligste delingsmåde.

Det var alene Sokkelund herred, som omsluttede hovedstaden »og det er fornemmeligen i Nærheden af samme, at et aarvaagent Politie er aldeles nødvendigt«. Birkedommeren i Smørum herred ville som politimester ikke få betydeligt mere at bestille end andre herredsfogder og birkedommere på landet, medens det ville være vanskeligt at varetage politimester-, vejfiskal- og birkedommerembedet i Sokkelund herred, der ville blive pålagt næsten hele byrden af politiivæsenet.

Også birkedommerens lønning nødvendiggjorde en anden deling. Det var en gammel ordning i lovgivning og statsstyrelse, at det offentlige søgte at holde sig fri for udgifter til retsbedsmændenes lønninger, idet disse blev udredet af de enkelte, der behøvede deres bistand. Birkedommerens

højesteretsjustitiarius 1843–1856, *Troels G. Jørgensen*, Bidrag til Højesterets Historie (1939), s. 49 ff.

og birkeskriverens væsentligste indtægt var sportler.⁵⁾ Birkedommerembedets sportler udgjorde på denne tid ca. 4100–4200 rbd. Hertil kom birkedommerens faste løn, der i rytterdistriktsbirkerne ved kgl. resolution af 1/3 1720 var fastsat til 50 rdl. (birkeskrivernes løn til 30 rdl. og 10 rdl. til skrivematerialer). Hertil kom desuden dommerkornet. Ialt udgjorde det ca. 4500 rbd.

Stiftamtmanden havde anmodet amtsforvalter *Jeppe Andreas Bierg* »som unægtelig kender Amtsstue Districtet meget nøje« om at udarbejde forslag til en deling, således at hvert af de påtænkte birker fik en forholdsmæssig del af hovedstadens omegn og ligeledes af de længere fra liggende sogne, og tillige en fortegnelse over det såvel frie som ufrie hartkorn »af-delt i to Deelee efter forberørte Ide«. Efter amtsforvalterens forslag var hartkornet omtrent ligeligt fordelt, og intet sogn var derved blevet »overskaaret«, men Rødovre sogn var blevet skilt fra hovedsognet Brønshøj. v. *Lowzow* mente imidlertid, at det nordre district havde større indtægter end det søndre, thi sognene her var mere beboede, ejendommene mere delte, og de mange lyststeder, fabrikker og møllværker, som Gjentofte, Søllerød og Lyngby havde, forøgede også birkedommerens indtægter. Det var ikke absolut nødvendigt, at indtægterne i de to birker blev aldeles lige store, men man kunne komme det så nær som muligt ved at henlægge Smørum og Ledøje til Søndre Birk.

Amtsforvalter *J. A. Bierg* fremsatte følgende forslag til en deling i to birker, baseret på det ufrie hartkorn.⁶⁾

Til det nordre District henlægges:

Brønshøj Sogn med Præstegaarden	551	Td.	6	S.	1	Fk.	»	Alb.	Hartk.
Gjentofte med Bernstorfs Gods, Charlottenlund og Jægersborg	406	–	4	–	2	–	2	–	–
Lyngbye, med Virum, Sorgenfrie og Frederiksdahl	380	–	2	–	1	–	»	–	–
Gladsaxe med Bagsværd	487	–	2	–	»	–	»	–	–
Hørlev med Hjortespring	252	–	»	–	3	–	1 ¹ / ₃	–	–
Ballerup	433	–	3	–	3	–	1	–	–
Søllerød med Frydenlund og Dron- ninggaard	262	–	6	–	1	–	2	–	–
Kirkeværlose med Jonstrupvang	319	–	1	–	1	–	² / ₁₇	–	–

5. *A. S. Ørsted*, *Erindringer*, IV (1857), s. 177 ff.

6. *Collegial-Tidende* 1819, s. 591–93.

Maaløv	160	Td.	2	S.	1	Fk.	»	Alb. Hartk.
Smørum med Edelgave	453	–	5	–	1	–	$\frac{1}{2}$	– –
Ledøye	200	–	6	–	3	–	$3\frac{1}{2}$	– –

Til det søndre District henlægges:

Frederiksberg	93	Td.	6	S.	1	Fk.	1	Alb. Hartk.
Hvidoure med Kongens Enghauge	381	–	5	–	1	–	1	– –
Rødoure med Islemark	175	–	1	–	3	–	$\frac{3}{4}$	– –
Brøndbyeøster	224	–	6	–	3	–	$1\frac{1}{2}$	– –
Brøndbyvester	239	–	»	–	3	–	2	– –
Glostrup med Avedøre	416	–	2	–	1	–	$\frac{4}{3}$	– –
Herstedøster	248	–	4	–	»	–	2	– –
Herstedvester	365	–	4	–	2	–	$\frac{1}{2}$	– –
Vallensbeck	156	–	7	–	»	–	1	– –
Ishøj	325	–	2	–	2	–	»	– –
Thorslunde	130	–	4	–	2	–	$2\frac{1}{4}$	– –
Høyetostrup	519	–	5	–	»	–	$1\frac{1}{2}$	– –
Sengeløse med Cathrineberg Hovmark	568	–	3	–	1	–	$\frac{1}{4}$	– –

Biergs forslag blev betragtet som hensigtsmæssigt, og det blev grundlaget for delingen.

3. *Voteringen i Danske Kancelli. Anders Sandøe Ørsteds votum.*

Da stiftamtmand v. Lowzows indstilling forelå i Danske Kancelli, 2. departement, blev den af departementsekretæren (kontorchefen) forsynet med følgende påtegning:⁷⁾

»Ved det indsluttede Udkast til Forestilling ang. Bangs Entledigelse m. v. maa det tillades mig at bemærke,

1. Bang attraaer at maatte *slutte de af ham begyndte Skiftesager* uagtet han entlediges. Derom har Amtet ikke udtalt sig, og jeg har forbigaaet det i den Tanke, at det ikke var Hensigten, at bebyrde ham med flere Forretninger.
2. Om de Foranstaltninger, som skulle træffes med Hensyn til nye Protocoller og *Udskrifter af Pante- og Skjøde Pr.* behøves vel intet at anføres i Forestillingen, da det er noget Canc. eller Amtet selv foranstalter.

7. Se *Rasmus Kam*, Kollegialsystemet, Juristen 1961, s. 71–91 og Administrationsudvalget af 1960. 1. Betænkning (1962). s. 6–7 om kritik af sagsbehandlingen.

3. Amtet har meent, at de nye Birkedommere skulde have *Befordring in natura*, men det er vel gavnlighst for Landmanden, at det bliver som det nu er.
4. Ang. den Corresp., som skal indledes med Rente C. om *Brænde* til Tinget, behøver vel intet at vedrøres.
5. Farum, Gandløse og Slagslunde skulde henlægges under Frbg. Amt., men ieg er i Uvished om det er under Hirschholm eller Friderichsborg Birk . . .«

Sagen blev derefter sendt i cirkulation. Kancellikollegiet bestod på den tid af præsidenten, generalprokurøren (kronens juridiske rådgiver) samt 4 deputerede. Præsident var (1804–1827) statsminister *Frederik Julius Kaas*, generalprokurør var prof. jur. *Christian Magdalus Thestrup Cold* (1804–1825), der var medlem af kollegiet 1799–1826, og de 4 deputerede var kancellideputeret *Peter Johan Monrad* (1799–1834), medudgiver af Kollegialtidende (1798–1834) assessor i Kancelliet *Georg Christian Fischer* (1812–1825), kancellideputeret *Kristian Ludvig Lassen* (1803–1839) og *Anders Sandøe Ørsted* (udnævnt 1813). Ørsted var da chef for 2. departement, hvis område var justits- og politisager i København og Sjælland med tilhørende øer.⁸⁾

Akterne blev først sendt til Ørsted, der som første voterende afgav et udførligt votum:

»Efter Omsthdederne maa man ønske, at den for Kbhvns Amts Birke-distrikt constituerede Politimester maa afgaae, og hans Forretninger igjen foreenes med Dommer-Embedet . . . formedelst Folkemængden og Indvaanernes Stilling samt Nærheden af Hovedstaden. Byrdefulde Politiopsyn, som at bestyre de mange andre, Dommeren tilfaldende Forretninger baade i det egentlig judicielle og hvad Skifteforvaltningen, Overformynderiet, Auctionsvæsenet, Lægdsvæsenet, m. m. angaar vil uden Tvivl overstige selv den driftigste Embedsmands Kræfter.

En Deling i to Distrikter vil altsaa uden Tvivl være tilraadelig . . . Men, for at gjøre denne Deling værdsættelig, vil det være fornødent, at hver af Dommerne tillige bliver Skriver i sin Jurisdiction, thi ellers bliver Embederne saa indskrænkede i Indtægter, at det ikke er at tænke paa at faa dem besatte med duelige, erfarne og virksomme Mænd.

Af Vedfølgende Rskbr. fra Bogholderen sees det, at Birkedommer-Embedet har afgivet til Justitsfonden i 1816, 1260 Rbl., 6 sk Sedler og Tegn = 672 Rd.

8. *Troels G. Jørgensen*, *Anders Sandøe Ørsted. Juristen og Politikeren* (1957), s. 73.

35 sk. S.V., og derhos 5 Rd. 25 Sk. SM., i 1817 1442 Rd. 32 Sk. S.o.T. = 769 Rd. 42 Sk. SV, og derhos 6 Rd. 18 Sk. SM, i 1818 1542 Rd. 37 Sk. S.T., der med Hensyn til de forskjellige Courser kan ansættes til omtrent 1000 Rd. S. og derhos 44 Rd. 14½ Sk. SM.⁹⁾ Naar nu disse Indtægter multipliceres med 5, og Middeltallet af alle fem Aar tages, saa faar man det Resultat, at Embedets Sportler kunne ansættes til omtrent 4160 Rb. S. aarlig. Hertil kommer nu Dommerens faste Løn og Refusion for Dommerkorn. Disse to Indtægter supplerer rigelig til 4500 Rd. S.

Forbedring i Indtægten kan ventes, hvis ved Vacancer i Amtsforvalter-Embedet, skifterne kunne blive henlagt fra Amtsforvalter-Embedet til Birkedommer-Embedet. Dette kan man imidlertid ikke gjøre Regning paa, da Kammeret sandsynligvis vil modsætte sig. Derimod vil Resultatet af den Ventilation, der nu er om Skifterne paa de Bernstorffske Godser, uden Tvivl blive, at samme, efter Forord. 25. Juli 1817,¹⁰⁾ tilfalder Birkedommeren.¹¹⁾ Skriver Embedets Indtægter ere nu saa nøie documenterede. Man seer dog, at de ere en Del ringere end Dommerembedets, hvilket er begribeligt, da Skifterne ere Skriven uvedkommende, og de Indtægter, han ved andre Leiligheder har forud for Dommeren, ere mindre betydelige.

Begge Embedernes Indtægter kunne vel ansættes i det mindste til 7000 Rd. S., og kunde maaske endog sættes noget høiere. Men, naar Contoirshold og andre Embedsudgifter fradrages, bliver netto dog snarere under end over 5000 Rd. – og dette er, til Deling mellem to, ingenlunde for meget, især da man høilig maa ønske at faa disse Embedsposter besatte med særdeles dueelige og virksomme Mænd.

Af Wedegs Indtægter vilde dog endnu være at tillægge dem de 300 Rd. S., som han nyder af Amtet til Befordring, dels som Veifiscal, hvilket Embede og maatte deles mellem de tvende Dommere, dels som Politimester. En liden Indtægt vilde de og have af Politisportlerne, hvilke dog kun ere saare ubetydelige.

Derimod maatte de dele den *Horn* tilkommende Pensions Udredelse imellem dem. Denne Pension er 800 Rd.

Men da kan man ingenlunde paalægge dem anden Pension, men hvad *Bang* ei kan faae af Pensionsfondet¹²⁾ maa vel Justitsfondet bære, om ikke direkte

9. Ved fr. 25/1 1805 var der anordnet indbetaling af en afgift på 12½ % til Justitsfonden af de sportler og gebyrer, som var tillagt birkedommerne i stedet for løn.

10. Efter fr. 25/7 1817 ophørte skiftejurisdiktionen efter de godsejere, som ikke var lensbesiddere eller ejere af komplette sædegaarde, men enkelte godsejere havde allerede i begyndelsen af århundredet opgivet deres skiftejurisdiktion.

11. Skifterne tilfaldt først birkedommerne i Københavns Amt ved kgl. resolution 11/7 1840, jfr. *P. V. Bang* og *J. E. Larsen*, Systematisk Behandling af den danske Procesmaade IV (1842), s. 22.

12. *Den almindelige Pensionskasse* (eller Postkassen), der dannede et fond til pensioners udredelse, fund. 19/7 1712. Postintraderne i forbindelse med et tilskud

saa dog ved at tilstaae vedk. Birkedommere, saalænge de bære Pensionen, et forholdsmæssigt Tillæg i Løn. *Bang* bør iøvrigt, efter mit Begreb, ikke have mindre, eller dog ikke stort mindre end de ansøgte 1600 Rd. Han er en gammel og retskaffen Mand, og fornævnte 1600 Rd. ere mindre end $\frac{2}{3}$ af Embedets Netto.

Men, da jeg forudsætter, at *Wedege*, naar han afgaar fra sit Embede, ikke længere kan beholde noget af, hvad der er ham tillagt, som Hjælp til at bære Embedets Udgifter, saa bliver 600 Rd. S. herved sparede for Justitsfondet, hvilke betaales W. dels for Skriveren, dels til at lønne en Fuldmægtig. I al Fald kan man og paalægge hver af de tvende nye Embedsmænd, at de, naar Pensionen til *Horn* ophører, vedbliver at betale det halve af samme Beløb aarlig til Justitsfondet, saalænge til samme har faaet godtgjort, hvad det paa *Bangs* Pension opoffrer.

Hvad de Vilkaar angaaer, hvorunder *Wedege* altsaa Afgaar, da kan der nok ikke billigen nægtes ham Vartpenge, da han vel kun er constitueret, men dog maatte forlade et Regiments Quartermester- og Auditør Embede, for at modtage denne Constitution. Men ved Vartpengenes Bestemmelse kan blot hans egentlige Gage komme i Betragtning, ei hvad han erholder til al dette Embedsudgifter, som han ei længere nyder. Denne Gage er 600 Rd. S. af Kongens Kasse, og 300 Rd. af Amtscassen som Veifiskal. Det var maaskee nok, at han beholdt de formeldte 600 Rd., da saa de 300 Rd. han af Amtet nyder som Gage kunde, ligesom de ovennævnte 300 Rd. for Befordring, falde de nye Embedsmænd til bedste, hvorved man enten kunde vinde, at Embederne blive bedre, eller at Justitsfondet kunde spare noget af hvad samme ellers maa opoffre. Jeg maa ellers tilstaae, at jeg helst saae den første Fordel opnaaet, da man saa desto sikrere vilde faa disse vigtige Embeder vel besatte, og Justitsfondet dog af de 200 Rd., som, efterat *Horns* Pension ophørte, blev ved at hefte paa hvert Embede, i Tiden kunde komme til Skadesløsholdelse.

Hvad *Wedege* har som Kystpolitieøvrighed kunde vel og komme Eftermændene til gode, men dette hører under H. Ex. Præsidentens særlige Afgjørelse.¹³⁾

Farum, Gandløse og Slaglunde Sogne maa vel, efter Indstilling henlægges til vedkommende Jurisdiction i Frederiksborg Amt . . .

Ørsted

5. Juni 1819.

Det sees, at Justitsfonds-Regnskabet ei rigtigen er indkommen for Skrivers-tjenesten. Herom bør vel gøres Erindring.

afs. den 8. Juni

Fischer.

fra finanserne skulle udgøre den almindelige pensionskasse, jfr. kgl. kundgørelse 9/2 1816.

13. Bestyrelsen af kystpolitiet var overdraget præsidenten *Frederik Julius Kaas*, der også var politichef.

Det forekommer mig, at det vilde være meget haardt, at lade Wedege afgaae blot med 600 Rd. Vartpenge, han havde uden tvivl mere, da han forlod sin forrige Post. – Vel er han ej saa gammel som Bang, men han kan dog, som Kundskaabsmand, aldrig sættes i ligning med denne.

Monrad

afl. d. 9de Juni 1819.

Den foreslagne nye Plan til Fordeling af Dommer- og Skriver-Embedet ved Københavns Amts Birk forekommer mig aldeles hensigtsmæssig. Men forinden man har affundet sig med Assessor W. Horn angaaende hans Denontiation, den han nu søger at gjøre gjældende, kan vel ingen endelig Beslutning tages i denne Sag.

11. Juni 1819.¹⁴⁾

Jeg anseer det ikke fornødent at udsætte denne Sag, indtil man har affundet sig med Horn. Wedege er vel alene constitueret men han har dog mangan Grund til at betragte sit Embede som vedvarende, og havde næppe i modsat Fald renonceret paa et fast Embede for at modtage en Constitution. Havde han ikke modtaget denne, saa vilde han uden Tvivl være bleven bedre befordret efter hans attester som viidenskabelig Mand, med Theologisk og Juridisk Attestats, og de fordelagtige Vidnesbyrd han havde fra sin forrige Forestatte. Der kan egentlig ikke lægges ham noget ved juridisk Beviis forsynet Factum til last, men allene Skiødesløshed og Uduelighed til det Embede han forestaaer. Her er blot Spørgsmaal om at bevirke et Gode for Jurisdictionen quæstionis – Her maae Justits-Fondet bløde. Jeg meener at man ikke billig kan give Wedege mindre i Vartpenge, end hans faste Løn 1200 Rd. – men duer Rummelhoff til at forestaae et af Dommer Embederne?

Kaas.

4. *Fr. VI's reskript 25/8 1819 om delingen i Københavns Amts Nordre Birk og Københavns Amts Søndre Birk.*

Efter at sagen havde cirkuleret, afgav Danske Kancelli 25/8 1819 indstilling til Fr. VI.¹⁵⁾ Indstillingen er et koncentreret referat af v. Lowzows indstilling af 4/5 1819 og de deputeredes votering. Det foreslås, at Nordre Birk og Søndre Birk skulle oprettes i overensstemmelse med amtsforvalter Biergs forslag, at både politimester- og vejfiskalembudet nedlægges, og at hver af de to nye birkedommere fremtidig skal være birkedommer, birkeskriver, politimester og vejfiskal i hver sit birk, og at de hver skal udrede

14. Her mangler underskriften af *Kristian Ludvig Lassen*.

15. 2 Dep. 25/8 No. 1473a.

400 rdl. Sølv til Justitsfonden som bidrag til Winkel-Horns pension. Blaa-taarn foreslås som ting- og arresthus for begge birkerne.

Indstillingen fra Danske Kancelli indeholdt tillige udkast til reskript til amtmanden over Københavns Amt, som Fr. VI godkendte og underskrev samme dag 25/8 1819.¹⁶⁾

Reskriptet traf først bestemmelse om birkedommer Hans Jørgen Bangs afsked i nåde og med 1600 rdl. Sølv i pension og om afsked – ligeledes i nåde – af S. Wedege og J. C. H. Rummelhoff og deris vartepenge . . .

Nordre Birk og Søndre Birk blev oprettet således, at de nordlige sogne i Sokkelund og Smørum herreder udgjorde Nordre Birk og de sydlige sogne i begge herreder udgjorde Søndre Birk. Delingen fulgte nøje den plan, som amtsforvalter Bierg havde udarbejdet.

I ethvert af disse Birker ansættes en Birkedommer, der tillige skal være Birkeskriver, Politimester og Vejfiskal i sit Birk.

Birkedommerlønnen, Vejfiskallønnen som og de 300 Rbdlr. Sølv, der af Amtet havde været tilstaaet Politimesteren og Vejfiskalen i Stedet for fri Befordring, skulle deles lige imellem begge de nye ansættende Birke-dommere.

Herefter fulgte bestemmelser om Birkeskriver Winkel-Horns pension, ting- og arresthus og tingdag, om politibetjente, om Bang, Wedege og Rummelhoffs fratræden, når de nye birkedommere tilrådte, og endelig indlemmelse i Frederiksborg Birk af Farum, Gandløse og Slagslunde.

5. Farum, Gandløse og Slagslunde sogne henlagdes under Frederiksborg Birketing i Frederiksborg Amt.

Forinden oprettelsen af Københavns Amts Rytter-Districts Birk ved fr. 7/7 1721 var det blevet påpeget, at det ville være hensigtsmæssigt, at de 3 nordsjællandske rytterdistrikter havde hver en birkeret, hvis område var et amt. Rytterdistrikternes inddeling havde imidlertid ikke fulgt amtsgrænserne, og Rentekammeret mente, at der under et amt meget vel kunne være adskillige herreder og birker. Farum, Gandløse og Slagslunde sogn henlagdes derfor under Københavns Amts Rytter-Districts Birk, selvom de 3 sogne lå i Frederiksborg Amt.

Ved den påtænkte deling af Københavns Amts Rytter-Districts Birk

16. Fogtman 1819, s. 275–78, Collegial-Tidende 1819, s. 591–93.

fandtes det naturligt, at de 3 sogne blev henlagt under Frederiksborg Birketing i Frederiksborg Amt.

v. Lowzow anbefalede, at disse sogne i tilfælde af en forandring burde »rent overgaae til Frederiksborg Amt«.

Der har næppe været noget oversigtskort over jurisdiktionsgrænserne i Danske Kancelli. Hans indstilling fik i Danske Kancelli, før den sendtes i cirkulation til de 4 Deputerede, følgende påtegning: »men ieg er i Uvisshed om det er under Hirschholm eller Frederichsborg Birk«. Det er bemærkelsesværdigt, at den pågældende embedsmand har givet en sådan påtegning. Fr. IV gav allerede ved kgl. befaling af 25/1 1701 sin dronning Louise »Hirtzholms Lyst- og Ladegaard«, der omfattede de 3 sogne: Birkerød, Bloustrød og Karlebo. De 3 sogne blev et selvstændigt amt og et selvstændigt birk, hvor dronningen var birkepatron.

A. S. Ørsted skrev lakonisk, at disse må vel efter indstilling henlægges til vedkommende jurisdiktion.

I det forslag til deling af birket, som amtsforvalter J. A. Bierg havde udarbejdet, var de tre sogne udeladt. Danske Kancelli var i sin indstilling af 25/8 1819 enig i, at disse sogne blev henlagt under Frederiksborg Amt »saasnt nuværende Birkedommer afgaaer«.

I reskriptet blev det bestemt, at Farum, Gandløse og Slagslunde sogne herefter skulle henlægges under Frederiksborg Birketing i Frederiksborg Amt.

6. *Smørum sogn henlagdes fra Frederiksborg Birketing til Københavns Amts Nordre Birk.*

Ved anordning 7/7 1721 om de Københavnske, Frideriksborgske og Cronborgske Rytter-Districters Birker var fra Københavns Amt til Frederiksborg Amt blevet henlagt Steenløse, Wexøe og Smørum sogne. Amtsforvalter J. A. Bierg var således i 1819 ikke opmærksom på, at Smørum sogn ikke henhørte under Københavns Amts Rytterdistrikts Birk, idet han opførte »Smørum sogn med Edelgave« under det foreslåede Nordre Birk. Det var kun det gods, som tilhørte Vartov hospital i Smørum sogn, der 8/2 1732 var henlagt under birket fra Frederiksborg Rytterdistrikts Birk, samt Edelgave gods i Smørum sogn, der hørte under Rytter-Distrikts Birket, idet godset ved reskript 11/9 1744 igen var underlagt »Ballerup Birketing«,¹⁷⁾

17. Fogtman 1740–1746, s. 601.

hvertil der kun var ½ mil, medens der var nærmere 3 mil til Frederiksborg Birketing i Hillerød.

Biergs forslag og sagen i sin helhed passerede uden bemærkning gennem Danske Kancelli. Når det i reskriptet blev fremhævet, at Farum, Gandløse og Slagslunde sogne blev henlagt under en anden jurisdiktion, havde det været naturligt at gøre en tilsvarende bemærkning om Smørum sogn.

7. Blaataarn skulle være ting- og arresthus for begge birker.

v. Lowzow anbefalede, at amts arresthus, hvor »Politiretten og Birkeretten hver har sit Lokale her i Staden fremdeles skulle være Tingsted, da Sagførerne ligeledes bor her«. Selv om politirettens lokale var noget indskrænket, kunne den fornødne forandring iværksættes med liden bekostning.

Kancelliet bemærkede, at det samlede birk havde sit tingsted i det såkaldte Blaataarn i København, hvor der både var politiret og arresthus. Da der hidtil har kunnet holdes såvel birketing som politiret, mente Kancelliet, at begge birketing kunne holdes der. Derved blev det, og der blev det, indtil ting- og arresthuset på Blegdamsvejen blev indviet 18/2 1848.

Til Københavns Amts Rytter-Districts Birketing i Blaataarn blev der årligt leveret 18 læs tørv fra de kongelige tørvemoser, »som ved Bønderne paa det kongelige Gods skjæres, rygtes og hiemføres.« Efter politimesterens ansættelse (1802) var der i de senere år købt brænde til Politiretten. Stiftamtmanden gjorde opmærksom på, at de 18 læs tørv ikke ville være tilstrækkelige til begge ting, og han henstillede, at der gennem det kgl. Rentekammer kunne udvirkes, at der kunne fås endnu 18 læs tørv. A. S. Ørsted mente, at Rentekammeret måtte høres angående den »foreslaaede store Brændselsleverance«. Danske Kancelli omtalte den imidlertid ikke i sin indstilling, og den blev heller ikke nævnt i reskriptet.

Begge birkedommerne fik ved kgl. resolution af 19/11 1834 fremdeles – indtil videre – tilstået hver især en godtgørelse på 9 rbd. Sølv årligt af Forstkassen i stedet for den ved Skovrullen af 1774 til det daværende birkedommerembede ved amts samlede birk henlagte årlige udredning af 3 favne brænde til varme ved »Rettens Holdelse«.¹⁸⁾

18. *Fogtman* 1834, s. 408.

8. Pension og »vartepenge«.

I forbindelse med nyordningen måtte der også træffes bestemmelser om pension til birkedommer *H. J. Bang*, der havde anmodet om at blive »entlediget fra Embedet, uden at jeg derved i mine sidste Leveaar, skulle med min Hustru og Børn, af hvilke fire behøve Faderens Understøttelse, mangle det Udfordrende. Paa anførte Grunde nedlægger jeg herved min allerunderdanigste Bøn om, at Deres Majestæt vil mig allernaadigst forundes af dette Embedes Indkomster den Pension, uden hvilken jeg med Hensyn til Familiens Antal og Tidernes Beskaffenhed, maae befrygte Nærings-sorg, med 1600 Rdlr. Sølv«.

Desuden skulle der træffes bestemmelse om »vartepenge« til constitueret birkeskriver *J. C. H. Rummelhoff* og constitueret politimester og vejfiskal *S. Wedege*.

På den tid blev pension ydet af *Den almindelige Pensionskasse*, jfr. kgl. kundgørelse af 9/2 1816, men i første række til embedsmænd, der var lønnet af staten, der havde en almindelig anerkendt adkomst til pension efter en fast målestok. Bestyrelsen var tilbageholdende overfor andre pensioner. De pensioner, som dommere og skrivere oppebar lå under det, der ville tilkomme dem, hvis de var lønnet af staten. Dette forhold bedredes efterhånden.

Der fandtes ingen pensionslov, som gav embedsmænd ret til pension. Den indførtes først ved lov af 5/1 1851. Det var praksis, at en afgået embedsmand, der var lønnet af staten, fik $\frac{2}{3}$ af lønnen i pension. Undertiden blev pension tilstået på de lidet velsete pensions- og nådesekretariatslister. Undertiden blev det fastsat, at pensionen eller en del deraf skulle udredes af efterfølgeren i embedet.¹⁹⁾

Den årlige pension på 1600 rdl., som birkedommer *Bang* søgte om, blev anbefalet af stiftamtmand *v. Lowzow* på grund af embedets vistnok betydelige indtægter, supplikantens høje alder og lange og upåklagelige tjeneste, ligesom det ville være ubilligt, hvis der ikke blev sørget for, at han, som var aldeles berøvet synet, i de leveår han havde tilbage, fik et klækkeligt udkomme. *v. Lowzow* anså det for betænkeligt at bebyrde dommerembedet med en så betydelig pension, men stillede intet forslag om, hvorledes pensionen skulle udredes.

19. *A. S. Ørsted IV* (1956), s. 483–85 og *Ebba Waaben*, Træk af Embedsmandens Stilling i Centraladministrationen 1848–1948 (1948), s. 113, *Svend Thorsen*, De danske Ministerier 1848–1901 (1967), s. 143–44.

A. S. Ørsted anbefalede, at Bang burde afgå »efter sin ansøgning« og ikke med mindre eller stort mindre end de ansøgte 1600 rdl., da dette beløb var mindre end $\frac{2}{3}$ af embedets nettoindtægter. *A. S. Ørsted* mente ikke, at man kunne pålægge de to nye dommere, som skulle udnævnes, pligt til at udrede eller bidrage til denne pension, navnlig ikke da de måtte udrede den årlige pension på 800 rdl. til fhv. birkeskriver, justitsråd Winkel-Horn, der afgik 29/1 1817 med en årlig pension på 1000 rdl.

I reskriptet 25/8 1819 blev birkedommer Bangs pension fastsat til 1600 Rbdlr. Sølv, og det blev tillige fastsat, at hver af de to nye birkedommere skulle indbetale årligt 400 Rbdlr. Sølv til Justitsfonden²⁰) »for det første saalænge forrige Birkeskriver Os elskelige Justitsraad Winkel-Horn nyder Pension, og derefter indtil Vi allernaadigst maatte anderledes befale«.

Birkeskriver *J. C. H. Rummelhoffs* »vartepenge« blev af Danske Kancelli foreslået ansat til 500 Rbdlr. Sølv »indtil han paa anden Maade befordres. Den synes at være passende i Forhold til den Indtægt, som han, der har maattet afholde Pension til Formanden og afholdt alle Contoir Udgifter, hidtil har haft af Embedet«.

Danske Kancelli foreslog, at disse 500 Rbdlr. ligesom vartepengene til politimester og vejfiskal *S. Wedege* måtte afholdes af Justitsfonden. »Det er vel ikke denne Fonds egentlige Bestemmelse at afholde Pensions- og Vartepenge, men da denne Udgift sandsynligvis ikke vil vare længe, og da det vil medføre Vidtløftighed i Regnskabsvæsenet, om Beløbet skulde tildeles de nye ansættendes Embedsmænd som Tillæg imod at de igjen afholdt Vartpenge, saa tilraader Cancelliet in casu denne Afvigelse fra hvad der ellers er den almindelige Orden«.

Rummelhoff oppebar vartepenge fra 5/11 1819 – 16/3 1821, da han blev udnævnt til byfoged på Nykøbing Mors samt herredsfoged i Morsø Nørre og Søndre herreder.

Konstitueret politimester og vejfiskal *S. Wedeges* »vartepenge« skulle fastsættes i forbindelse med, at de selvstændige embeder som politimester

20. Justitsfonden eller Fond til Justitsvæsenets Fremme var oprettet ved fr. 25/1 1805. Indtægterne fremkom ved forhøjelser af sportler og gebyrer, som var til-lagte embedsmændene ved underretterne i stedet for løn. De anvendtes af Dan-ske Kancelli til forbedring af lønnen for juridiske embedsmænd. Justitsfonden blev ophævet ved resolution 6/6 1840, jfr. 1/7 1834. Formuen 598.658 Rdlr. og 46 Sk. indbetaltes i Finanskassen, jfr. *C. P. N. Petersen*, Fremstilling af det danske Sportel- og Afgiftsvæsen ved den judicielle Retsforvaltning (1856), s. 204–06.

og vejfiskal blev nedlagt, således at de fremtidig varetages af de to nyudnævnte birkedommere.

Wedege havde forladt et embede som regimentskvartermester og auditør for at blive konstitueret i de to embeder. *A. S. Ørsted* voterede for, at han beholdt den gage på 600 Rbdlr., han fik af den Kongl. Casse, men *Monrad* anså det for meget hårdt, da han utvivlsomt havde mere i sit forrige embede, og præsidenten *Frederik Julius Kaas* voterede for 1200 Rbdlr. Danske Kancelli indstillede, at Wedege – skønt han kun havde været konstitueret burde beholde de 1200 Rbdlr. Sølv, der udgjorde hans egentlige løn som politimester, indtil han på anden måde blev befordret, hvorimod det beløb, han havde været tillagt som vejfiskal af amtets vejkasse, 300 Rbdlr., og som godtgørelse for fri befordring – 200 Rbdlr. som politimester af amtet og 100 Rbdlr. som vejfiskal, også af amtet – måtte gå til lige deling mellem de to nye birkedommere.

Wedege blev aldrig befordret til noget embede. Han oppebar »vartepenge« fra 5/11 1819 til sin død 29/1 1836.

Præsident *Frederik Julius Kaas* havde skrevet på foden af indstillingen til Danske Kancelli:

(hvorfor ikke straks indstille Rummelhoff til det søndre? eller skulle det være bedre at opslaae Embederne vacant, muelig han da kunde forfløttes til et andet vacant blivende Embede – han er dog næppe dette voxen, maaske ogsaa Wedege paa den Maade skaanes – da der saa gives ham Adgang liige med Rummelhoff til at søge et af de ledige embeder – men bør man da ikke bestemme Vartpenge for Rummelhoff ligesom for Wedege, var det end kun proforma?²¹⁾)

Begge embederne blev opslået i Collegial-Tidende for 28/8 1819, det samme nummer, hvori reskript 25/8 1819 blev bekendtgjort.

Til dommer i Nordre Birk udnævntes departementssekretær og kontorchef i Danske Kancelli *Christian Olsen Rimestad*, og i Søndre Birk udnævntes byfoged, politimester og 1. rådmand i Odense samt herredsskriver i Bjerge og Aasum herreder *Henrik Christian Hansen*.

Begge tiltrådte 5/11 1819.

21. Collegial-Tidende nr. 42 af 28/8 1819, s. 593.

XXV

Birkefogder 1683–1721 og birkedommere 1721–1819 i Kjøbenhavns Birk.¹⁾

1. *Niels Jacobsen, birkefoged 1683–1695.*

Født i Skåne, søn af den danske patriot, ridefoged (godsforvalter) på Børringe kloster ved Malmø, *Jacob Ovesen*, der efter Skånes afståelse i 1658 vedblev at være ridefoged over det store gods. En broder var borgmester i København, etatsråd *Anders Jacobsen* (død 5/5 1717).²⁾ Gift med *Margrethe Michelsdatter*, død i marts 1693.

Niels Jacobsen boede i en årrække fra 1670 i Anderslev, Vemmenhög herred ved Malmø på byens største gård, som havde tilhørt hans fader. Han var en fremtrædende mand på sin fødeegn. Han var medhjælper hos ridefogden på Børringe kloster. Han blev 1675 af landshøvding, baron *Augustinus Leyonskjöld* udnævnt til stedfortrædende skriver for herredsskriver *Bertel Sørensen* i Vemmenhög herred, når herredsfogden i dette embede er af »andre ærinder optaget«. Denne udnævnelse fandt sted til trods for, at man sikkert har kendt ham som en dansksindet mand ligesom faderen. Da danske tropper under den skånske krig kom til Skåne, fik Niels Jacobsen den 6/7 1676 fuldmagt af det danske generalkrigskommissariat (krigsministeriet) til at betjene stillingen som ridefoged over Børringe kloster, Lindholm og dets underliggende gods.

Niels Jacobsen kom her til landet som flygtning i sommeren 1678, og han fik den 15/2 1679 forpagtningskontrakt på »Den store gård« i Ballerup, kongens tidligere jagtgård, der efter den nye matrikel (1688) havde et jordtilliggende på 31 tdr. 2 skp. 3 fdk. og 1 alb. hartkorn. Gården tilhørte

-
1. *Axel H. Pedersen*, Birkedommere og birkeskrivere ved birketinget i Ballerup 1683–1813. Ballerup historiske forening, årshefte 1964, s. 1–19. Jeg skylder genealogen *Alfred Larsen* († 1964) megen tak for hjælp i 1957 ved tilvejebringelse af arkivmaterialet til dette og det følgende afsnit.
 2. *Arne Sundbo*, Slægten Lindberg. Birkefoged Niels Jacobsen i Ballerup, Personalhistorisk Tidsskrift 1959, s. 24 og *F. C. Bretteville-Plum*, sammesteds 1935, s. 111 ff.

den berømte medicinske professor *Thomas Bartholin*. Den havde forud – indtil 1686 – været beboet af den københavnske købmand *Cort Henrik Merker*, og Bartholin havde ægtet enken (*Magdalene Rohde*) i 1678.

Da herredsfogden i Smørum og Ølstykke herreder *Fredrik Pedersen Eisenberg*³⁾ udnævntes til ridefoged i Københavns amt, hvor Niels Jacobsens broder Anders var amtsforvalter, blev Niels Jacobsen den 13/5 1679 herredsfoged i Smørum og Ølstykke herreder.⁴⁾ Han fik som årlig løn overladt indtægterne af fogedgården i Ledøje. Der kom samtidig som fæster på denne gård en anden landflygtig skåning, *Anders Nielsen*, som under krigen var indvandret fra Hvellinge ved Malmø, og som har efterladt sig en stor slægt på Ballerupegnen.⁵⁾

Ved oprettelsen af Københavns Birketing 3/3 1683 blev han udnævnt til birkefoged. 5/3 1689 blev det konfirmeret, at birkefoged Niels Jacobsen må fæste Ballerup sogns kongetiende.⁶⁾

5/7 1695 ansøgte han om at måtte afstå sit embede til *Hans Jensen Riegelsen*,⁷⁾ der blev gift med hans næstældste datter *Dorothea Nielsdatter Lindberg* (1695). Svigersønnen fik embedet 13/7 1695. Ved udnævnelsen af ham skrev amtmand *Adam Levin Knuth*, at Niels Jacobsen var »en af de gamle danske Skaaninger, som der forladt [efterladt] en Del af sin timelige Velfærd«. De sidste leveår var han syg og lå til sengs.

Under sin langvarige sygdom havde Niels Jacobsen pantsat nogle sølvskeer og noget horgarns drejl for ialt 230 rdl. 2 mk. 12 sk. Endvidere havde datteren *Dorthea*, for at hjælpe ham, overladt ham sine fæstengaver, nogle sølvskeer, 1 guldfiligranarmbånd og en ring med 9 diamanter af rosensten, der også blev pantsat, for ialt 187 sldlr. Alle disse panter havde *Hans Jensen Riegelsen* indløst.

På auktionen blev boets løsøre solgt for 1597 rdl. 1½ sk. og med de udestående fordringer blev boets hele formue opgjort til 2234 rdl. 4 sk. Boets gæld blev opgjort til 2233 rdl. 3 Mk. 3 sk. Overskudet var 17 skilling. Riegelsen fik, hvad der kunne blive tilovers, mod at klare boet ud.⁸⁾

3. *Chr. Heilskov*, Fra Københavns Amt 1950, s. 82, Sjællands Registre 1679 nr. 165.

4. *Arne Sundbo*, 1. c. 25 nævner urigtigt Sokkelund og Smørum herreder.

5. *I. P. Jørgensen*, Slægterne på Brydegaard og Øbakkegaard i Ledøje (Roskilde 1907) og Fra Frederiksborg Amt 1949, s. 15.

6. Sjæll. Registre 1689 nr. 60.

7. Indlæg til Sjæll. Registre 1695 nr. 114, Sjæll. Registre 1683 nr. 58 og 1679 nr. 165.

8. Kbhvn. Amtstues Skifteprotokol 1692–1697 fol. 364–375.

Skiftet fandt sted den 23/12 1695 mellem de 9 efterladte børn. Alle børnene kaldte sig *Lindberg* (*Linenberg*). For to af børnene, *Karen Nielsdatter Lindberg* (19 år) og *Beate Nielsdatter Lindberg* (16 år) mødte farbroderen »assessor og borgmester *Anders Jacobsen* af Kbh.«, som formynder, og for *Dorthe Nielsdatter Lindberg* mødte hendes kæreste, »itzige birkefoged *Hans Jensen Riegelsen*«, der ligeledes mødte som formynder for den niårige *Marie Nielsdatter (Lindberg)*.⁹⁾

Niels Jacobsen ejede en efter den tids forhold betydelig lovsamling. I boet registreredes:

»1 tysk bibel in folio 2 rdl. 2 M – 1 tysk kirke formular Schraderus 2 M – 1 latine bog angående Ristelering 8 sk. – Glossarium til den gl. norske lov-bog 1 M – Chr. 4. judske Reces angående Poletien 12 sk. – En forordningsbog udgaa siden Recessen fra 1643 til 1672, 12 sk. – 1 gl. Judsk loubog udgaaen 1590, 12 sk. – Noch 1 dito loubog med derudi Kong Voldemars loug og en del skrifte, 1 M – Chr. 5. danske loug, 1 rdl. 2 M – Chr. 5. udgangen forordningsbog fra 1670–1684, 2 M – 1 dito fra Nyttår 1684 til 1693, 1 rdl. – Noch 1 gl. Jydsk loubog 8 sk. – Pockendorfs Historie 1 M.«

Birkefogdens bygning »bestod af den nordre længe, der var et stuehus på 19 fag = 114 rdl., den østre længe på 20 fag = 40 rdl. den søndre længe på 15 fag = 22 rdl. 2 M, den vestre længe på 13 fag = 19 rdl. 2 M. Imellem den vestre og den nordre længe findes et bryggerhus og et kammer på 7 fag = 2 rdl. 14 sk. Bygningen overtog *Hans Jensen Riegelsen* ved auktionen 28. okt. 1695 for 350 sldlr. Den stod på kongens grund«.

Død 30/9 1695 i Ballerup.

2. *Hans Jensen Riegelsen, birkefoged 1695–1716.*

Gift 1. gang med *Dorothea (Dorthe) Nielsdatter Lindberg*, død i februar 1708, datter af birkefoged *Niels Jacobsen* og *Margrethe Michelsdatter*, 2. gang med *Vendele Cathrine Smalbach*, født 1673.

Hans Jensen Riegelsen ansøgte 3/9 1694 om at måtte få birkefoged embedet i Københavns birk »da Niels Jacobsen er syg og ikke kan passe det«. Han tilbyder at betjene det uden løn, sålænge Niels Jacobsen lever. Hans Jensen Riegelsen anførte, at han en tid lang havde været i kongens tjeneste, »før ved Bremerholm, og nu paa 5. aar hos Bogholder Peder Rasmussen i Rentekammeret«. ¹⁰⁾

9. *Arne Sundbo* 1. c., s. 31, giver udførlige oplysninger om de 9 børn. En dattersøn *Niels Hein* døde i 1755 barnløs i Slangstrup, og fra skiftet efter ham har *Arne Sundbo* været i stand til at belyse birkefogedbørnenes skæbne.

10. Indlæg til Sjæll. Registre 1695 nr. 114.

Kongen beskikkede ham 13/7 1695 til »at være birkefoged i Københavns birk efter Niels Jacobsen, der formedelst tiltrædende alderdom og medfølgende svaghed har afstået samme herredsfogedbestilling«. ¹¹⁾

Riegelsens løn opgjordes i 1716 til 167 rdl. 2 mk. 11 sk. Hertil kom indtægter af fæstegården. I 1714 købte han kroen i Brønshøj, og samme år også kroen i Ballerup for ialt 601 rdl. og bortfæstede dem.

Hans Jensen Riegelsen afsagde i 1707 flere straffedomme over vornede fra Vartov Hospital, der var rømmet fra godset. ^{12a)}

20/3 1708 foretoges skifte efter hans første hustru *Dorthea Nielsdatter Lindberg*, som døde i Ballerup, mellem ham og 4 efterlevende børn: *Andreas Hansen Riegelsen* i 3. år, *Margrethe Hansdatter* i 12. år, *Else Hansdatter* i 8. år og *Dorthe Hansdatter* i 5. år. Værge for Andreas var justitsråd og borgmester *Andreas Jacobsen* i København, for Margrethe sognepræst til Ølsted, *Bendix Nielsen Fux* og for Else og Dorthea, rådstueskriver *Søfren Andersen Lindberg*. Boets midler blev registreret til 2969 rdl. 1 M 7 sk., den bortskyldige gæld blev ikke angivet, da faderen lovede at svare til den. Sønnen arver 600 rdl., og hver af døtrene 300 rdl. Indboet blev udførligt registreret. ¹²⁾

»Den 18/12 1716 foretoges skifte efter forrige birkefoged i Københavns birketing Hans Jensen Riegelsen, boende i Ballerup, imellem hans efterladte enke *Vendele Carine Smalbach*, hvis lavværge var msr. *Jacob Einsberg* på Hjortespring, på den ene og den sal. mands efterladte 2 kuld børn: Nemlig med hans første hustru *Dorthe Lindberg* 3 børn, som er *Margrete Hansdatter Riegelsen* gift med *Vith Linthener*, kgl. Majst. skovrider på Cronborg amt, *Else Hansdatter Riegelsen* 17 år gl., og *Dorthe Hansdatter Riegelsen* 14 år gl. På hvilke næst bemeldte 2 pige børns vegne fornævnte deres søsters mand sr. *Vith Linthener* tilligemed sgr. *Johan Christopher Lindberg*, bogholder ved Land Etats General Commissariat sig haver påtaget at være tilsynsværger medens skiftet holdes; og med denne hans efterladte enke 2 børn, som er *Cathrine Hansdatter Riegelsen* 8 år og *Dorthe Margrethe Hansdatter Riegelsen* 6 år gl. For hvilke 2 børn mag. *Jørgen Gandtzel*, sognepræst til Glostrup, har påtaget sig at være værge.

Boet blev straks efter den sal. mands død forseglet, og proclama udstedt 26. okt. 1716. På sjette ugers dagen for mandens død, den 2. nov. 1716, blev boet åbnet og registreret. Af bøger fandtes: H. Gerner Elias in folio 8 sk. – Dictionaire Royel in quarto 1 M 2 sk. – Lutheri bibel in quarto 1 rdl. – Hortucultura Danica in quarto 8 sk. – Christianii Quartij Recess 4 sk. – Christ. 5.

11. Sjæll. Registre 1695 nr. 114.

12a. *Villads Christensen*, Vartov Hospitals vornede og stavnsbundne Bønder i det 18. Aarhundrede, Hist. Tidsskr. VI (1917–18), s. 255–69.

12. Kbh. Amtstue skifteprot. 1705–10, fol. 296–299.

Lougbog 2 rdl. 4 M – 2 forordnings bøger 2 rdl. – 2 Jydske Lougbog 3 M – Glosarium Juridicium Weiles 4 M – Fridr. 3. Forordninger 2 M – Arild Hvitfeldts korte Krønike om Clereciets tiltagelse i Danmark 4 sk. – Nodt-wendige Wertritnung dess Ausburgischen Confession in qvarto 4 sk. – 1 latine bibel 4 sk. – Der Gallante Frauen Zimmer Secretariats Kunst 2 M – Praxis pietas Gaili 12 sk. – Der Histori von Amadis aus Frankerig 8 sk. – Lutheri Catechismi Mayor paa Tydsk 8 sk. – Sacrum Trifolium Sornelli 1 M – 1 Kaagebog paa tydsk 4 sk. – Andræ Maximiliay Staads ind Wittenbecher 8 sk. – 1 tydsk Psalmebog 1 M – Johan Qvidtsfeldtz himleske garten Gesellschaft 8 sk. Det ny Testamente paa tydsk med vedheftede Davids Psalmer 4 sk. – 6 adtskillige bøger i eet bundt 12 sk. – 7 dito i eet bundt 1 M – Die Europæische Farma 2 sk.

Bygningerne: 19 væggerum stuehus = 126 rdl. 4 M, 7 væggerum med loft, som er bryggerhus = 23 rdl. 2 M, 59 væggerum udhus med portrum og vognskur = 118 rdl., 1 lidet lysthus i haven = 10 rdl., ialt 278 rdl.«

Boets gods og løsøre blev vurderet til ialt 1639 rdl. 2 M 8 sk., hvorfra fragår, hvad der til gårdens besætning og sæd efter kgl. forordning er nødvendig for ialt 90 rdl. 4 M, hvorefter bliver igen 1548 rdl. 1 M 14 sk. Løsøret blev solgt på auktion 3/12 1716 og indbragte 1711 rdl. 1 M 14 sk.

Foruden bygningernes værdi 278 rdl. kom til boets indtægt værtshuset i Brønshøj med tilhørende ejendom, tilligemed een, på hans kgl. majst.s grund, ved landevejen beliggende liden kroe bygning. Disse to ejendomme beretter enken, at hendes mand havde købt på auktion 1714 for 601 rdl., som er betalt, men hendes mand havde endnu ikke fået skøde derpå. Det lidet krohus beboes af *Søren Nielsen*, der har betalt 40 rdl. for 2 års leje til michaeli 1718.

Døtrene *Else* og *Dorthe* havde efter deres moder *Dorthe Nielsdatter Lindberg* hver 300 rdl. i mødrenearv stående i dødsboet.

Boets visse midler og formue er	4166 rdl.	1 sk.
dets uvisse fordringer	283 – 1 M	9 –
	4449 rdl.	1 M 10 sk.
Boets gæld var	2312 – 5 –	
Til deling blev	1853 rdl.	5 M 12 sk.

efter at omkostningerne var fradraget.

Boet blev sluttet 6. juni 1719.¹³⁾

Død 21/9 1716.

3. *Peder Jensen Hegelund, birkefoged 1716–1721, birkedommer 1721–1731.*

Hegelund var fra ca. 1682 i tjeneste hos storkansler, greve *Conrad Reventlow* og blev hans forvalter på hovedgården *Clausholm* ca. 1690 »og tillige-

13. Kbhvn amtstue skifteprot. 1714–21, fol. 350–365.

med sørge for sal. hr. Groess Cancellers jordegods kontributionsregnskaber til Rentekammeret og andre af Herskabets Regnskaber«. Han blev i april 1712 afskediget af storkanslerens enke til fratrædelse 1. maj. »Han skal »uformodentlig« kvittere embedet«. ¹⁴⁾ Han kom derved i en gæld, som det ikke siden lykkedes ham at komme ud af. Samme år, som han blev afskediget, blev *Fr. IV* stærkt betaget af storkanslerens 18-årige datter, *Anna Sophie Reventlow*, som han traf på en maskerade i Kolding, og som han siden ægtede til venstre hånd. Anna Sophies moder var imod forbindelsen, og i betragtning af den velvilje der stedse vistes Hegelund fra kongens side, er der mulighed for at antage, men der foreligger ingen beviser for, at hans afskedigelse skyldtes, at han har været for sympatisk indstillet til forbindelsen mellem kongen og Anna Sophie. Kort efter Hegelunds afskedigelse bortførte kongen 6/6 1712 Anna Sophie fra Clausholm. Hushovmesteren, en lakaj og en kammerpige, som bistod ved bortførelsen blev bortvist fra Clausholm. De fik kongelig løn: hushovmesteren udnævntes til amtmand, lakajen til herredsfoged og pigen blev gift med en retsskriver. ¹⁵⁾

Hegelund søgte 25/4 1712 det ledige embede som herredsfoged for Sønderhald, Røvsø og Øster Lisbjerg herreder, og han blev beskikket 29/4 1712. Han søgte 22/9 1716 embedet i Københavns Birk, da hans hidtidige embede er saa ringe »formedelst 9 birker, som derudi ere, at jeg ikke derved kan subsistere.« ¹⁶⁾ Han blev 28/9 1716 beskikket til birkefoged i Københavns Birk, og ved dettes ændring til Københavns Amts Rytterdistrikts Birk, blev han 7/7 1721 beskikket som birkedommer. ¹⁷⁾

Hegelund ansøgte 12/9 1724 om at måtte få *Jens Gyrsting* til at hjælpe sig med embedets forretninger, og tillige om at Gyrsting måtte få succession på embedet, da denne i så fald vil stille Hegelunds værste kreditorer tilfreds og betale en del af hans gæld fra hans forvaltertid på Clausholm:

»Stoermægtigste Monarch

Allernaadigste Arve Konge og Herre!

For Dieris Mayestæts fødder i Jordens Støv ligger Jeg Allerunderdanigste Ringe Tiennere, Og med et Himmelstyrcket Mod søger Dieris Mayst.s Naade.

14. Indlæg til Jyske Registre 1712 nr. 49.

15. *Ludv. Chr. Müller*, Danmark-Norge under Enevælden. Udgivet af *J. T. A. Tang* (1884), s. 269–70.

16. Indlæg til Sjæll. Registre 1716 nr. 214.

17. Sjæll. Registre 1721 nr. 168, ingen indlæg.

Jeg har været udi dend Høy Salig Herre Stoere Cancellers *Reventlous* Tien-
 neste i 32 Aar, og der af udi de 22 Aar været dend Salig Herris Goeds betroet
 som forvalter ved Clausholm indtil 1712, da Jeg ganske uformodentlig maatte
 quiteere dends forvaltning og forpagtning, og derofuer Geraadet i saadan Elen-
 dig Tilstand og Vidtløftig Giæld, som Jeg til denne Dag icke har kundet betale
 noget af til mine Creditorer, uden Renterne, thi dend mig Allernaadigste be-
 troede Birchefogets Tienneste ved Kiøbenhavns District er siden Rytter God-
 sets Indrættelse bleven saa meget for Ringet i Adskillige maader, at jeg icke
 kand have halfdeelen saameget som min formand, Huilchet Dommer-Embede
 Jeg har betient nu udi 8te Aar, og 4re Aar forhen i Jylland.

I bemelde Tider er ey nogen Dom af mine Overdommere bleven underkiendt
 mens forsuarligen forestaet, og endnu Allerunderdanigst Opvarter samme Al-
 lernaadigste betroede Dommer Embede Upaaklageligen. Men som Jeg Arme
 beklemt Mand saa stærck ængstis og forfølgis af mine Ubarmhiertige Credi-
 torer der icke All Eniste nu tager Dom over mig og vill paa min Høye Al-
 derdom gandske ruinere mig, men end og søger effter at gjøre mine Graae
 Haar største Beskiæmmelse, Saa needfalder Jeg i Allerdybeste Underdanighed
 for min Allernaadigste Konges Naade Throne, at Dieris Mayst. ville Aller-
 naadigst see mig fattige Mand Reddet af denne min stoere Nød og Jammerlig
 Tilstand, og Allernaadigst Tillade mig at antage en Person Naffntlig *Jens*
Gyrsting, som er en Studiosus, af alder 30 Aar, til min Assistentze i Embedet,
 der baade udi min høye Alderdom og medfølgende Svaghed kunde i de mange
 besværlige og vidtløfftige Reyser, som forefalder ved Kiøbenhavns District,
 Assistere mig noget, og undertiden i paakommende vigtige forfald og Svaghed
 maatte administrere Retten /: som Jeg dog ellers saalenge Gud sparer mig
 Livet og Helsen forsvarligen skal forestaae :/. Og at Deris Mayst. af Sær Høy
 Kongelige Naade og Mildhed allernaadigst vilde forunde bemeldte *Jens*
Gyrsting Allernaadigst Successions Brev, At hand effter min død maatte til-
 træde samme Birchefogets Tieneste, da bemeldte Persohn vil betale noget af
 min Giæld og stille mine haardeste Creditorer til freds, at de icke totaliter skal
 Ruinere mig med Koene og Børn.

Huilcken Sær Høy Kongelige Naade, Gud Rigeligen vil belønne med ald
 Timmelig, Aandelig og Ævig Welsignelse, og jeg udi Allerdybeste Under-
 danigsthed lever stedse

Dieris Kongelige Mayestæts
 Allerunderdanigste Troe Arve Undersaat
 og Ringeste tienner
Peder Jensen Heglund
 Birkedommer til Kiøbenhavns Districts Birketing.

Ballerup d. 12. Sept. 1724.¹⁸⁾

18. Indlæg til Sjæll. Registre 1724 nr. 322.

Hans andragende blev bevilget 15/12 1724. Hegelund søgte 31/7 1731 om at måtte afstå sit embede til Jens Gyrsting, da hans legems og sindskræfter nu kendeligt aftager.¹⁹⁾ Dette blev bevilget 28/9 1731. Hegelund synes at have været en duelig mand i sine embeder. Ikke uden en vis stolthed fremhæver han, at ingen af hans domme er blevet underkendte.

Hans Søn *Conrad Pedersen Hegelund* blev birkeskriver ved embedet 1741–1763. Den gamle birkedommer gik i forbøn for ham i 1741 – i sin alders 80. år:

»Deres Excellence, Høy og Welbaarne Hr. Conferentz Raad og Ober Secretaire
Høybydende Naadige Herre.

Som Bircheskriveren til Kiøbenhavns Rytter Districts Bircheting *Morten Jensen Vidsted* er blevet Enchemand i Hands Alderdom, som hand er 72 Aar, og ey uden stoer Besværlighed kand faae Tiennesten forrettet, saa haver hand udi en Allerunderdanigst Supplicqve til Hans Kongl. Mayst. Anmodet om allernaadigste Tilladelse, at maatte afstaae samme Tienneste til min Søn *Conrad Hegelund*. Hvilken Supplicqve deres Excellence Underdanigst er Overleveret. Er derfor min Allerydmygst bøn, at deres Excellence af medføde Milhed og Naade, vilde ved Hands Kongl. Majst. forhielp min Søn, at hand maatte bekomme samme Bircheskrivers Tienneste /: der ikkun er Liden af indkomme, den Allernaadigste visse Løn er aarlig 60 rdl. :/ da dend gamle Widsted i Hands Alderdom kunde blive hiulpen; Og om det Allernaadigst bliver min Søn tilstaaet /: som Jeg i Allerdybeste Ydmyghed haaber, ved deres Excellences Naadigste Hielp skeer :/ kunde Iligemaade den Gamle Peder Jensen Widsteds Daatter, som holder Huus for Skriveren, derved og blive hiulpen, i det, at min Søn da ægtede Hende, Hvilket var mig i min Høye Alderdom nu ieg er 80 Aar, Saa og min Svage Hustrue, at see vores Søn, saa nær hoes os, med et Lidet Stykke Brød forsynet inden Vi døe, en stor Trøst.

Herom Vi 3de gamle Mænd i dybeste Underdanighed deres Excellence anmoder. Gud Naadeligen Velsigne Eders Excellence og Naadige Frue Geheime Raadinde og deres Høye Familie, med alle timmelig, Aandelig Og Ævige Velsignelser, Forblivende

Deres Excellences
Underdanigste Allerydmygst
Tienner
Peder Jensen Heglund

Balderup d. 8. Aug. 1741.^{«20)}

Hegelund var gift 3 gange, 1. gang med *Mette Jørgensdatter*, der antagelig døde 1701, da Hegelund 12/11 1701 får bevilling til samfrændeskifte med

19. Indlæg til Sjæll. Registre 1731 nr. 326.

20. Indlæg til Sjæll. Registre 1741 nr. 316.

sine børn efter hans afgangne hustru.²¹⁾ I dette ægteskab var sønnen *Jens Pedersen Hegelund*. 2. gang med *Susanne Jelvig Karlands*, med hvem han oprettede testamente i 1701.²²⁾ 3. gang med *Anna Barbara Søbøtke*, der levede 1741 og overlevede ham. Hun var datter af kammertjener, direktør for salthandelskompagniet *Andreas Søbøtke* og *Anna Poggenberg*.²³⁾

Kendte børn: 1. *Jens Pedersen Hegelund*, student ca. 1716. Derefter ansat dels hos rådstueskriveren i København, dels hos forskellige procuratorer. Fik 13/9 1728 bestalling på at være herredsskriver i Bjeverskov herred og 8/10 samme år kgl. konfirmation på bestallingen af 25/9 1728 på tillige at være birkeskriver ved grevskabet Valløes birk. – 2. Ovennævnte *Conrad Pedersen Hegelund*.

4. *Jens Gyrsting, birkedommer 1731–1772.*

Født o. 1693. Student 1714, privat dimitteret, baccalaur 1715.²⁴⁾

Beskikket 15/12 1724 til at komme *Peder Jensen Hegelund* til hjælp i hans høje alderdom og påkommende svaghed i hans embedsforretninger, og efter hans død, eller når embedet i anden måde måtte blive ledigt, da at succedere ham i embedet.²⁵⁾

Ansøgte 31/7 1731 om, at *Peder Jensen Hegelund* måtte afstå sit embede til ham. Gyrsting anførte, at han efter at have været student i 10 år og udstået sine examina ved academiet blev adjungeret *Peder Jensen Hegelund* i 1724 og nu i næsten 7 år havde arbejdet i dette embede. Han havde også i disse år – efter kgl. ordre – udført adskillige processer og sager ved retterne for kongen, udenfor hans embedsforretninger.

Beskikket 28/9 1731 som birkedommer efter *Peder Jensen Hegelund*, som formedelst alderdom og svaghed har afstået sit embede.²⁶⁾

Androg 4/1 1758 om at få *Niels Sundbye* adjungeret, idet han nu havde betjent dommerembedet i 33 år med al mulig flid »ihvorvel ved dette Ampt forefalde adskillige Vanskeligheder i Henseende til de mange Reys-er og publice Forretninger med Konge- og Lande-Veyenes Reparation

21. Jyske Reg. 1701 nr. 142.

22. Jyske Reg. 1707 nr. 112.

23. *L. Bobé*, Die deutsche Sct. Petri Gemeinde zu Kopenhagen (1925), s. 455.

24. *H. Friis-Petersen*, Studenterne (manuskript på det kgl. bibliotek).

25. Sjæll. Registre 1724 nr. 372.

26. Indlæg til Sjæll. Registre 1731 nr. 326.

og Besigtigelse, Politien Administration, Inquisitioner, det Fattiges Væsen med meere, som mig ere paalagde frem for mine Formænd«. Amtmanden anbefalede og roste Gyrsting, fordi han med største troskab og nidkærhed havde forrettet sit embede.²⁷⁾

Gyrsting skænkede en kapital på 250 rdl., hvoraf renterne skulle tilfalde skolelærerne i Skovlunde. »Kapitalen indestod som Prioritet i en Gaard i Ballerup«. Desuden et legat til Fattigvæsenet 200 rdl. iflg. testamente af 10/8 1769.²⁸⁾

Død i marts 1772.

5. Niels Sundbye, birkedommer 1772–1794.

Født 16/12 1725. Gift 10/10 1760 i Ballerup med *Anna (Ane) Barbara Hegelund*, født 2/12 1742 i Ballerup, død 2/12 1802 i Ballerup, datter af birkeskriver *Conrad Pedersen Hegelund* og dennes 1. hustru *Karen Pedersdatter Widsted*.

Han havde i 3½ år været ansat på kontoret hos amtmænd *von Nissen Bentzon* og blev derefter 2. fuldmægtig hos byfogden i København, justitsråd *Lassen*. Exam. jur. 27/8 1757 med karakteren bekvem.²⁹⁾

10/2 1758 beskikket som »adjungeret birkedommer Jens Gyrsting i embedet og siden succedere ham«. Han blev 20/5 1763 efter ansøgning tillige beskikket som birkeskriver »indtil birkedommer Jens Gyrsting dør, og han virkelig tiltræder birkedommerembedet«,³⁰⁾ efter sin svigerfader, birkeskriver *Conrad Pedersen Hegelund*. Han havde ansøgt herom 22/3 1763, da hans nuværende indtægt kun kan skaffe ham og hans familie det fornødne underhold. Amtmanden anbefalede andragendet, og det samme gjorde svigermoderen *Mette Sophia Breth*, *salig Hegelund*, der håbede, at hun derved kan vente en liden årlige subsistence for sig og mange små

27. Indlæg til Sjæll. Registre 1758 nr. 54, jfr. *Tage Holmboe*, Højesteret 1661–1961 (1961) II, s. 99–102 ang. en af Jens Gyrsting afsagt dom over Laers Pedersen, der for mord på sin husbond skal knibes med gloende tænger, miste hånd og hoved, samt lægges på hjul og stejle. Dommen blev stadfæstet af Højesteret, men tiltalte blev ved benådning frifundet for at knibes med gloende tænger i Brøndbyøster, hvor gerningen var begået.

28. *S. Stern*, Beskrivelse over Københavns Amt (1836), s. 176.

29. Gravskrift i *Adresseavisen* 1794, nr. 311 og *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen* IV (1958), s. 167.

30. Sjæll. Registre 1758 nr. 54.

ynkværdige børn.³¹⁾ Landvæsenskommissær 27/8 1768. Han fungerede som birkeskriver indtil birkedommer Jens Gyrstings død i 1772, da han tiltrådte birkedommerembedet. Han købte »Dommergaarden« 3/12 1770, og skødet blev tinglæst 24/12 1770.

Da hustruen døde, havde de 7 børn: 1 søn og 6 døtre, (*Conradine, Frederikke, Birgitte, Cathrine Maria, Mette Sophie og Charlotte Kirstine*). Sønnen frafaldt sin arv, og de seks døtre fik i 1804 udlagt »Dommergaarden« i arv. Alle søstrene forblev ugifte, og Charlotte Kirstine Sundbye blev den længstlevende, indtil 1856. Ifølge reciprokt testamente arvede hun »Dommergaarden«.³²⁾

Birkedommer Sundbye blev angrebet anonymt i anledning af et forhør, han havde afholdt. Et svar fremkom også anonymt: »Svar paa den ubekjendte Auctors i Trykken udgivne Skrift, i Anledning af det imod Hr. Justitsraad Westerman udsprede Rygte, for saavidt Forfatteren af samme, paa en nedrig Maade angreb alle Justits-Betiente i Almindelighed, og Dommeren ved Kiøbenhavns Rytter-Districts Birchetings-Ræt i Særdeleshed« (1792).

Død 2/12 1794 i Ballerup.³³⁾

6. *Hans Jørgen Bang, birkedommer 1795–1819.*

Født 12/10 1752 i København, forældre: hofpræst *Hans Jørgen Bang*, død 24/7 s. å. og *Apollone Dorotea Schive*. Gift 1. gang 27/10 1780 i København med *Adelheid Margrethe Rømer*, døbt 9/6 1758 i København, død 26/2 1803 i København, datter af sukkerrafinadør *Ludwig Ferdinand Rømer* og *Anna Cathrine Wedderkamp*, 2. gang 11/11 1803 i København med *Charlotte Amalie Rubens*, født 22/9 1783 i København, død 14/11 1871 på Baggesvogn.³⁴⁾

Discipel i Metropolitanskolens 3. Lektie 1762, student 1771, cand. jur. 12/12 1777, prokurator for Hof- og Stadsretten og for alle Over- og Underretter i begge riger 31/3 1780, borgmester og byfoged i Kolding 7/1 1784, birkedommer i Københavns Amts Rytterdistrikts Birk 27/2 1795.

31. Indlæg til Sjæll. Registre 1763 nr. 318.

32. Københavns Amts Rytterdistricts Skøde- og Panteprotokol litra EE nr. 723, litra L, fol. 519 og 678.

33. Gravskrift i Adresseavisen 1794 nr. 311.

34. *H. Hjorth-Nielsen*, *Danske Prokuratorer* (1935), s. 26–27, *F. E. Hundrup*, *Stamtavle over Oluf Bangs Efterkommere paa Sværdsiden* (1875), s. 41–42, *Fogtman* 1817, s. 565–67, *Knud Waaben*, *Juristen* 1964, s. 323.

Kystpolitiværighed og dommer i Københavns nordre Distrikt 27/3 1817. Afsked i nåde på grund af total blindhed 25/8 1819. Bang fik en øjen-svaghed i 1815 og blev blind om efteråret. Hans søn exam. juris *Benjamin Georg Bang*, født 6/11 1793 assisterede ham fra 1815. Sønnen blev konstitueret til at administrere embedets ekstraret 13/10 1813 og 5/6 1816 tillige den ordinære ret, når faderen ikke selv formåede at beklæde retten. Sønnen administrerede retten så godt, at Danske Kancelli fritog ham for prøveårene, da han søgte bestalling som prokurator.³⁵⁾

Stiftamtmand v. *Lowzow* skrev i sin påtegning på Bangs afskedsansøgning af 24/4 1819, at han havde haft en lang og upåklagelig tjeneste, og *A. S. Ørsted* betegnede ham i sit votum af 5/6 1819 til Danske Kancelli om Rytterdistriktets deling som en retskaffen mand.

Bang fik 16/7 1801 tilladelse til, at Københavns Amts Birkerets- og Ekstraretsager indtil videre måtte behandles på hans bopæl i København. På Bangs initiativ blev det første politimesterembede udenfor København oprettet i Københavns Amts Rytterdistrikts Birk 1802.

Bang idømte 7/11 1796 *Jochum Jensen*, Nærum kro, for ulovligt udsalg af brændevin en bøde på 10 rdl. og for uberettiget handel med overdådighed og andre varer en bøde på 20 rdl. Ved Højesteret mistede kromanden bevillingen. Generalprokurør, senere højesteretsjustitiarius, *Christian Colbjørnsen* fik i 1798 bevilling til at drive marketenderi i Nærum, og *P. A. Heiberg* angreb ham voldsomt for ved nedrighed og underfundighed at have skilt kromanden fra et privilegium og sat sig selv i besiddelse heraf. Sagen endte med *P. A. Heibergs* landsforvisning juleaftensdag 1799.³⁶⁾

Bang afsagde 18/11 1799 dom i en sag mellem frk. *Lovisa Brown* og Capitain *Hans Nicolay Arctander* som administrator af afdøde statsmini-

35. Har skrevet »Tabel over Beløbet af Renten til 11te Juni og 11te Decbr. Terminer 1816 af Kapitaler, omskrevne til Rigsbankpenge efter Fr. 5. Jan 1813« (1816) samt tabeller over auktionssalærer over faste ejendomme m. v., *Th. H. Erslew*, Forfatter-Lexicon 1814–1840 I, s. 67, *Fogtman* 1801, s. 211, Collegial-Tidende 1801, s. 458.

36. *P. A. Heiberg*, Akterne ved Københavns Amts Birketings Ret i Sagen imod Kroemand *Jochum Jensen* i Nærum (1799). Noget til Oplysning for Publicum angaaende Translateur Heibergs Fortælling om den Nedrighed og Underfundighed som C. C. skal have forøvet imod J. J. med tilhørende Bielage af Kammeradvokat *Schønheyder* (1799), Københavns lærde Efterretninger 1799, s. 315.

ster *A. P. Bernstorffs* gods, hvorefter hun kendtes uberettiget til enten ved auktion, bortleje eller underhånden eller på nogen anden måde at overdrage den hende overladte forpagtning. Højesteret stadfæstede 27/6 1800.³⁷⁾

Bang indberettede til Cancelliet, at justitsråd *Hammelef* havde anlagt adskillige sager ved birketinget som forvalter ved det Bernstorffske gods for at inddrive resterende kgl. skatter og afgifter for året 1795 og at han havde indladt sagerne til doms uden at præstere attest for, at de havde været foretaget i forligskommissionen. Amtmand Scheel Plessen blev anmodet om at tilkendegive justitsråden, at sagerne skulle foretages i forligskommissionen.³⁸⁾

Justitsråd 5/5 1814.

Død 21/11 1826 i København, begravet på Assistens Kirkegaard.

37. Kammeradvokat *Schønheyders* og højesteretsadvokat *Klingenbergs* indlæg er gengivet i *Astræ III* (1800), s. 379–414 og herefter følger kommentarer af udgiveren *Joh. Schlegel*, s. 414–26, der s. 379 og s. 1 betegner underretten som Københavns Amts Birketings Ret, og som Københavns Amtstues Birketing!

38. *Frederik Christian Sveistrup*, *Forordninger, Placater, Rescripter og Collegialbreve henhørende til Forligelsesvæsenet* (1801), s. 33.

XXVI

Birkeskrivere i Københavns Birk 1683–1819.

1. *Hans Mikkelsen, birkeskriver 1683–1688.*

Herreds- og skifteskriver i Smørum herred 1660 og fik 2/5 1665 kgl. konfirmation på bestallingen.¹⁾ Han ansøgte 17/8 1679 om, at han foruden sit embede som herredsskriver i Smørum herred, som han havde haft i 19 år, tillige måtte overtage embedet som herredsfoged i Sokkelund herred, »efter nu afgangne *Jens Mogensen*«. Når de to små embeder blev slået sammen, kunne han bedre ernære hustru og små børn. Han ansøgte endvidere om, at han vedblivende måtte bo i det hus, han selv havde ladet bygge i Risby. Amtmanden anbefalede andragendet, da Hans Mikkelsen var duelig og bekvem til sit embede.²⁾ 22/8 1679 blev han beskikket til tillige at være herredsfoged i Sokkelund herred. Enken betalte han 36 rdl.³⁾ Han vedblev dog at nyde landgilden af en gård i Ledøje. 18/3 1681 fik han tilladelse til at bo udenfor herredet, og han bosatte sig da i Ballerup. Kongen beskikkede ham 3/3 1683⁴⁾ som birkeskriver i Københavns Birk og til tillige at betjene skifteskriveriet i dets distrikt.

Død 15/3 1688.⁵⁾

2. *Niels Jensen, birkeskriver 1688–1702.*

Efter at han i nogle år havde været lakaj hos prinsesserne, søgte han 15/3 1688 embedet som birkeskriver »da indehaveren nu er død«. Han blev beskikket 17/8 1688 »efter nu afgangne *Hans Mikkelsen*«. ⁶⁾ Han fungerede som birkeskriver, indtil han 17/2 1702 blev herredsfoged i Lejre herred »efter nu afgangne Jacob Jensen«. ⁷⁾

Niels Jensen boede i 1696 på gård nr. 5 i Ballerup. Han var gift med *Anne Sylvestdatter*, der døde i Ballerup i oktober 1697.

1. Sjæll. Registre 1665 nr. 69.

2. Sjæll. Registre 1679 nr. 249.

3. *Valdemar Møller*, Lyngby-Bogen 1960, s. 35.

4. Sjæll. Registre 1683 nr. 59.

5. *Chr. Heilskov*, Årb. Kbhn. 1950, s. 78, *Harald Jørgensen*, Retsbetjentarkiver (1966), s. 33.

6. Sjæll. Registre 1688 nr. 73.

7. Sjæll. Registre 1702 nr. 7.

Ved skiftet efter hende – de havde et barn *Christian Nielsen* på 6 år – blev boets formue opgjort til 1280 rdl. 12 sk., og gælden til 952 rdl. 7 sk. Til deling blev 326 rdl. 5 sk. Kreditorerne ville gøre udlæg i boet, men Niels Jensen fik lov at beholde rådigheden over boet imod at give kreditorerne pant i sine bedste ejendele, indtil gælden var betalt.⁸⁾ Niels Jensen krævede 88 sldlr., som hustruens begravelse kostede, men fik kun anerkendt 66 sldlr.

Død januar 1708.⁹⁾.

3. *Morten Jensen Widsted, birkeskriver 1702–1741.*

Født ca. 1669. Gift med *Kirstine Nielsdatter Worm*, død 1741 i Ballerup. Lakaj hos *Christian V* i 1698 og derefter i 3 år hos prins *Carl*, indtil han 28/1 1702 blev beskikket som birkeskriver.¹⁰⁾ Ved birkets omdannelse til Københavns Rytterdistrikts Birk blev han påny beskikket 7/7 1721.¹¹⁾

Widsted ejede gård nr. 7 i Ballerup, »Dommergaarden«. 28/6 1741 ansøgte han om at måtte afstå embedet til *Conrad Hegelund*.¹²⁾

»Stoermægtigste Allernaadigste Arve-Konge og Herre.

Efterat ieg underskrevne hafde været udi Høylovlig Ihukommelse Kong Christian dem Femtes Liberie og tient som Laqvaj udi et Aar, og derefter hos Høysalig Printz Carl udi 3die Aar, blev ieg udi Aaret 1702 Allernaadigst beskicket til at være Bircheskriver ved Kiøbenhavns Rytter Districts Birche Ting, hvilket Embede ieg nu udi 40 Aar har forestaaet. Men som samme liden Tienneste er af saadan Ringhed og beskaffenhed, at jeg nu udi min høye Alderdom af 72 Aar og medfølgende Svaghed, da ieg maa behøve hielp og assistance udi Embedet, icke kand deraf have den nødtørftige subsistence og underholdning; saa bønfaller ieg i Allerdybeste underdanighed for Deres Majestæt, at mig maatte af sær Kongelig Naade og Milhed tillades at afstaae denne liden Skriver-Tieniste til *Conrad Hegelund*, som haver tient udi 8te Aar paa Skriver-Stuen hos Regimentskriveren ved Kiøbenhavns Ampt *Thomas Hansen*, og stedse øvet sig udi Pennen, og at Hannem Allernaadigst maatte forundes samme Tienneste, da jeg derved kunde blive noget soulageret og nyde en liden subsistence udi min høye Alderdom og skrøbelighed, forhaabendes at Deres Kongelig Majestæt icke kaster nogen Unaade paa denne min allerunderdanigste Ansøgning, men Allernaadigst seer mig herudi hiulpen, paa det ieg icke skulde med mine graa Haar geraade udi yderste nød og armod. Den gode Gud

8. Kbhvns amtstues skifteprotokol 1697–1701, fol. 17–24.

9. Hans efterfølger i Lejre, *Rasmus Holman*, fik bestalling 3/2 1708. Sjæll. Registre 1708 nr. 26.

10. Sjæll. Registre 1702 nr. 15.

11. Sjæll. Registre 1721 nr. 168.

12. Sjæll. Registre 1741 nr. 316.

skal for denne forvente Høy-Kongelig Naade lyksaliggjøre Deres Majestæts Regimente, og velsigne med ald det Gode Himlen formaar, det ønsker af Hier-tet den, som udi allerdybeste Ydmyghed forbliver.

Min Allernaadigste Arve-Konges og Herres allerunderdanigste og allerringe-ste tiener.

Balderup 28. junij 1741.

Morten Jensen Widsted.«

Afsked 6/10 1741, da Conrad Pedersen Hegelund blev beskikket.

Hustruen døde i juni 1741 i Ballerup. Der var ingen børn i ægteskabet. Arvinger i boet var hendes søstersøn, borger i Horsens, *Michel Madsen Toft*, og hendes broderdatter, *Karen Michelsdatter*, ugift, i Aarhus. Da boet blev opgjort, var der en gæld på 102 rdl. 80 sk.

På en skiftesamling 28/11 1741 erklærede Morten Jensen Widsted, at »han vil afstå sin fæstegård til hans successor i tjenesten *Conrad Hegelund*, som ind-lader sig i ægteskab med Widsteds broderdatter, således at Widsted leverer gården med de der til seqveserations forretningen og i skiftet anførte besætning, beløbene 133 rdl. 32 sk. tillige med rugsæden, som er lagt i jorden, så og til-kommende vårsæd af godt og sundt byg og havre, så meget som behøves til jorden, vinter og sommer føde at anskaffe og levere til 1.10.1742. Så og jan. og april kvartalers skatter samme år at betale, folkelønnen til påske førstkom-mende, item vårfoder til kreaturerne indtil de kan komme po græs. Og imod bemeldte Widsted forskaffer det oven specificerede, beholder han til fri dis-position den sidste indavling af baade udtærsket og hvis som fra overskyde, at anvende til sin egen nytte, ligesom han og for sig selv beholder alt hans inde-havende gods og bohave, til hans gælds betaling, tilligemed skiftets omkost-ning at betale. Og som ingen af creditorerne æskede noget udlæg, blev boets løssøre enkemanden betroet. Derimod forbinder bemeldte Conrad Hegelund, som på ommeldte måde modtager gården, sig at blive ansvarlig til besætningen in natura eller og penge, ligesom forhen i skiftet er indført, med 177 rdl. 46 sk. enten ved gårdens afståelse eller påkommende dødsfald.«¹³⁾

4. *Conrad Pedersen Hegelund, birkeskriver 1741–1763.*

Født 1/11 1711, søn af forvalter på Clausholm, senere birkefoged og bir-kedommer i Københavns Birk *Peder Jensen Hegelund* (1716–1721 og 1721–1731).

Gift o. 1741, 1. gang med *Karen Pedersdatter Widsted*, datter af *Peder Jensen Widsted*, en broder til birkeskriver *Morten Jensen Widsted*, død i marts 1756. 2. gang med *Mette Sophia Breth*, død i marts 1770 i Bal-lerup.

13. Kbhvns. Rytterdistrikts skifteprotokol 1736–43 fol. 934–46.

En datter af 1. ægteskab, *Anna (Ane) Barbara Hegelund*, født 2/12 1742 i Ballerup, død 2/12 1802 i Ballerup, blev 10/10 1760 gift med birkedommer *Niels Sundbye*.

Hegelund havde været ansat i 8 år på skriverstuen i Brønshøj hos regimentsskriveren ved Københavns Amt, senere Cammer-Raad *Thomas Hansen*, »og stedse øvet sig udi Pennen«. Beskikket som birkeskriver 6/10 1741. Overtog i 1742 gård nr. 7 i Ballerup, »Dommergaarden« efter Morten Jensen Widsted.

Ved skiftet 22/7 1756 efter den første hustru *Karen Pedersdatter Widsted* fandtes 3 umyndige børn: *Anna Barbara*, født 2/12 1742, 13¼ år, *Charlotte*, født i marts 1748, 9 år, og *Christine*, født 1749, 6½ år. Tilsynsværgeren var birkedommer *Jens Gyrsting*, og desuden var mødt tingmand *Mikkel Jacobsen* af Ballerup. Til deling blev 541 rdl. 5 mk. 8 sk. Ved tilskud fra faderen fik hver af døtrene 100 rdl.¹⁴⁾

Ved den afsluttende skiftesamling i boet efter birkeskriveren 29/12 1763 var mødt enken *Mette Sophia Breth*, de 3 børn af 1. ægteskab og en søn *Friederich Hegelund* af sidste ægteskab. Enken overtog huset til vurderingssummen 600 rdl. Til deling blev 1788 rdl. 13 sk.¹⁵⁾ Enken blev boende i deres hus i Ballerup.

Da *Mette Sophia Breth* døde i 1770, arvede sønnen *Friderich Hegelund*, født 1758, 13 år, på hvis vegne birkedommer *Niels Sundbye* var mødt, 1447 rdl. 3 mk. 8½ sk. Skiftet blev sluttet 31/12 1770.¹⁶⁾

Datteren *Christine Hegelund* døde 4/1 1776. Arvingerne var halvbroderen *Friderich Hegelund*, 19 år, og de to søstre *Anna Barbara*, gift med birkedommer *Niels Sundbye* og *Charlotte*, gift med sognepræst *Jens Sørensen*. De arvede 623 rdl. 4 mk. 2 sk.¹⁷⁾

På Hegelunds grav på Ballerup Kirkegård blev henlagt en ølandsk kalksten med indskriften: »Herunder hviler – Forhen Birkeskriver – Conrad Hegelund – Født den 1. november 1711 – Død den 20 Martii 1763«. ¹⁸⁾ Gravstenen lå i 1912 lige under jordoverfladen nord for kirkens sideskib. Den er nu anbragt indenfor søndre kirkegårdslåge.¹⁹⁾

Død 20/3 1763 i Ballerup.

14. Kbhn. Amts Skifteprotokol 1753–71 fol. 198–203.

15. Samme fol. 483–503.

16. Kbhn. Amts Originale Skiftebreve nr. 41. 1770. og Kbhn. Amt Overformynderi-protokol 1736–99.

17. Kbhn. Amt Originale Skiftebreve 1776.

18. P. C. Tüchsen, Ballerup Kirke (1912), s. 14.

19. Axel H. Pedersen, Sanct Jacobs Kirke i Ballerup, Årb. Kbhn. 1928, s. 368 og Danmarks Kirker, III, Københavns Amt, 1. bind (1944), s. 618.

5. *Niels Sundbye, birkeskriver 1763–1772.*

Birkeskriver 1763–72, derefter birkedommer 1772–1794. Niels Sundbye blev exam. jur. 1757.

Se s. 238–39.

6. *Andreas Terkelsen, birkeskriver 1773–1791.*

Født i 1728. Underkancellist i Danske Kancelli 20/4 1771. Birkeskriver 11/3 1773. Kort efter, 1/7 1773, examinatus juris.

Terkelsen, der var ugift, oprettede 29/9 1790 et gensidigt testamente med sin husholderske Elisabeth Magdalene Holgersen. Det blev konfirmeret 11/2 1791.²⁰⁾

I Ballerup kirke findes på sideskibets vestlige væg et oliemaleri på lærred, omkring 75×58 cm, der forestiller en krucifiksfigur fra det 18. århundrede i forgyldt ramme. Nedenunder på en sort tavle læses i gul fraktur: »Givet til Erindring om sal. Birkeskriver Terkildsen, der døde den 10de Marts 1791«. ²¹⁾

Død 10/3 1791.

7. *Søren Fogh, birkeskriver 1791–1803.*

Døbt 25/10 1742 i København, forældre: viceborgmester, Justitsråd *Hans Laursen Fogh* og *Anne Søe Lugge*. Gift 8/10 1791 i København med *Ellen Karine Raae*, døbt 22/1 1750 i Toten, Norge, død 19/12 1833 på Frederiksberg, datter af auditør *Peder Raae* og *Karen Holmboe*.

Student 1758, privat dimitteret, fuldmægtig i Hof- og Stadsretten 3/7 1771, cand. jur. 6/2 1775.

Bestalling som birkeskriver 15/4 1791.

Død 21/4 1803.²²⁾

20. *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen* IV (1958), s. 200.

21. *Axel H. Pedersen*, Sanct Jacobs Kirke i Ballerup, Arb. Kbhn. 1928, s. 368, Danmarks Kirker. Udgivet af Nationalmuseet (1946), s. 615. Ledøje-Smørum, Ballerup, Maaløv og Værløse Kirker. Årshæfte for Museumsforeningen for Ballerup og Omegn (1946), og *P. C. Tüchsen*, Ballerup Kirke (1912), s. 9–10.

22. *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen* I (1954), s. 411.

8. *Frederik Winkel-Horn, birkeskriver 1803–1817.*

Født i København 12/11 1756, forældre: den kendte skribent og jurist, borgmester, konferentsråd *Frederik Horn* (1708–81) og dennes anden hustru *Mette Sophie Torm*. Gift 14/6 1786 i København med *Mariane Winkel*, født 28/4 1754, død 21/8 1817, datter af sæbemester *Peter Winkel* og *Anna Sørensdatter Holm*. Siden 1812 knyttede Fr. Horn hustruens navn til sit og kaldte sig *Winkel-Horn*.

Student 1773, privat dimitteret, cand. jur. 15/4 1779. 9/6 1779 fuldmægtig hos faderen, da justitiarius i Hof- og Stadsretten, justitssekretær i Hof- og Stadsretten 9/12 1785. Surnumerær assessor 7/5 1790 i Hof- og Stadsretten. Han fik 5/3 1802 tilladelse til at aflægge prøve for Højesteret og blev højesteretsprokurator 7/5 s. å. med tilladelse til, at justitssekretærembedet under hans bestyrelse måtte stå åbent i et år, således at han frit kunne indtræde i det, om advokaturen ikke skulle svare til hans forventning, ligesom der i alle tilfælde forbeholdtes ham det sæde og den gage, han som assessor efter hans bestalling kunne tilkomme. Birkeskriver 24/6 1803. Entlediget i nåde med pension 29/1 1817. Revisor 1800–02 og 1801–1802 deliberationskommitteret i Kjøbenhavns Brandforsikring for Rosenborg Kvarter, hvor han ejede nogle grunde, som han 1809–12 solgte til *Caspar Hauser*. 8/9 1802–8/10 1818 direktør for Kjøbenhavns Brandforsikring efter højesteretsadvokat *Rasmus Lange*, som atter afløste ham i 1818. Winkel-Horn blev virkelig justitsråd 23/7 1819, muligvis på grund af at han samme år forgæves havde søgt et ledigt assessorembede i Højesteret. Han har udgivet en del småskrifter og publiceret en del tidskriftsartikler af meget forskellig art, kritik af økonomiske systemer, plan til Kommerce- og Statslotteri, Spillemaader i Tallotteriet, Plan til en Guldmine, Tørvemosers Værdi, Forholdet mellem Tørv og Bøgebrænde, et Institut for Haandværkere, Om Litografi og om Stenografiens Omplantning paa dansk Grund. Til belysning af sin egen personlighed skrev han: *Hvorledes man bør sig forholde for selvtilfreds at være* (1835), *Som jeg var i mit 80de Aar* (1836), og *Min aandelige Skjærv og mit Farvel* (1837).

Død i København 19/5 1837.²³⁾

23. *H. Hjorth-Nielsen*, *Danske Prokuratorer* (1935), s. 152, *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen*, *Højesteret 1661–1961* (1961) II, s. 471, *Axel Linvald*, *Kjøbenhavns Brandforsikring 1731–1911* (1913). s. 553–54 med litteraturhenvisninger.

9. *Johan Christopher Henrik Rummelhoff, birkeskriver 1817–1819.*

Født 9/7 1788 i Århus, forældre: kaptajn *Arent Christian Rummelhoff* og *Eleonora Charlotte Christiane Seydewitz*. Gift 1812 med *Charlotte Amalie Denstadt*, født 18/8 1790, død 24/11 1887 på Frederiksberg, datter af snedkermester *Johan Diderik Denstadt* og *Henriette Christine Neumann*.

Student 1805 fra Århus, cand. jur. 16/10 1810, konstitueret auditør ved fæstningen Christiansø 4/11 1812. Afsked 21/6 1815.

Konstitueret birkeskriver 1/2 1817–25/8 1819, da han ved delingen af Københavns Amts Rytterdistrikts Birk blev entlediget fra den ham meddelte konstitution med 500 rdl. sølv årligen i vartepenge af justitsfonden.

Rummelhoff havde ingen høj stjerne hos præsidenten i Danske Kancelli *Frederik Julius Kaas*, der i sit votum i 1819 om delingen af Københavns Amts Rytterdistrikt skrev: »men duer Rummelhoff til at forestaae et af Dommerembederne?« Hans senere karriere viste, at dommen var uberettiget.

Byfoged i Nykøbing på Mors samt herredsfoged i Morsø Nørre og Søndre herreder 16/3 1821, tillige byskriver i Nykøbing samt herredsskriver i de to nævnte herreder 27/8 1824. Tiendekommissær for Mors 11/1 1825–23/9 1837. Deputeret til Stænderforsamlingerne i Viborg (Købstæderne) 1838 og 1840, suppleant 1846. Byskriver i Hillerød og birkeskriver i Frederiksborg birk 29/11 1853.

Virkelig kancelliassessor 19/2 1817, virkelig kancelliråd 1/11 1828, virkelig justitsråd 27/4 1840. R. 28/6 1842.

Død 18/9 1858 i Hillerød.

I sin lange embedstid på Mors (1821–53) opnåede R. stor anseelse på øen, hvor han deltog i alt fremskridtsarbejde. Under fine og behagelige former kunne han som øverste myndighed i byrådet føre et ret enevældigt herredømmme.²⁴⁾

24. *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen III* (1957), s. 446. *Hillerødbogen* ved *Anders Uhrskov* (1948), s. 494, *Chr. Villads Christensen*, *Nykøbing paa Mors* (1902), s. 212, 325.

XXVII

Træk af enevældens politiordning 1660–o. 1800.

1. *Forgæves forsøg på kodifikation af politiforordningerne.*

Da *Joachim Gersdorff* i 1660 blev udnævnt til præsident for Statskollegiet, blev det i hans bestalling fastsat, at han skulle angive alt, »hvis som kan tjene til Vores og Vore Rigers og Landes Flor, Fremvækst og Bestyrkelse, saavel i Riget *med god Politi* og tienlige Anordninger at gøre . . .«¹⁾

Ordet »Politi« forekommer her i betydningen »derhos hører alt det, som udfordres til at holde god skik og orden«.²⁾

»Politien« var lagt ind under Statskollegiet, der sammen med de andre nyoprettede kollegier havde reduceret Danske Kancellis betydning til overvejende at være et ekspeditionskontor for Statskollegiet. Dette var imidlertid kun et rådgivende kollegium,³⁾ og det opløstes allerede 1676. Danske Kancelli blev herefter ikke alene regeringens sekretariat, men blev tillige en vigtig faktor i forvaltningen og lovgivningen. »Politien« sorterede herefter under Danske Kancelli, der udfoldede store bestræbelser for at skabe en almindelig og god politiordning.⁴⁾

Statskollegiet havde i en betænkning af 12/1 1661 anbefalet »en or-

-
1. Aarsberetning for Geheimearchivet II, s. 158, *Svend Ellehøj*, Højesteret 1661–1961 I (1961), s. 19.
 2. *H. Stampe* betegnede det som det almindelige begreb, Erklæringer V (1797), s. 488 og VI (1807), s. 72, *Kolderup-Rosenvinge*, Politiret 1. udg. (1825), s. 4, 2. udg. (1828), s. 7–8, *F. Tøttrup*, Foreløbige Grundtræk til en dansk Politiret (1812), *Ludvig Holberg*, Danmarks Riges Historie 3. opl. II (1763), s. 103 taler om »god Politie og Regimente«, *J. L. Lybecker*, Om Politien, om dette Ords rette Betydning, – om selve Sagens vigtige Omfang – og om en Forandring i dens Bestyrelse. Blandinger eller en Samling af smaa Afhandlinger, Fragmenter og Anmærkninger i forskellige Materier, Aalborg (1798), s. 130 ff., *Erik Christensen*, Juristen 1968, s. 1.
 3. *Bjørn Kornerup*, Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner (1943), s. XXVI ff.
 4. Politiets mange opgaver og pligter er nøje opregnet i *Laurids Fogtman*: Alfa-betisk Register efter Bulls Maade over Love, Forordninger, Plakater, Reskripter, Resolutioner, Krigs- og Skibsartikler, Octroier, Privilegier og Fundatser fra Aar 1660 indtil nærværende Tid, III (1781), s. 80–106.

dentlig og velfunderet Rettergangsproces og Form til Justitiens Værk« og nedsættelse af en kommission til udarbejdelse af en lov herom, der tillige skulle gennemse den øvrige lovgivning. Der tænkes i første række på en stærkt tiltrængt procesordning⁵⁾ og dernæst på udarbejdelsen af en lovbog. Ved missive 26/1 1661 nedsattes en talstærk kommission, der i løbet af et årstid kun var nået til et kummerligt resultat. Der blev nedsat endnu to lovkommissioner og derefter 4 revisionskommissioner.

Den 3. revisionskommission henstillede, at en lang række bestemmelser skulle udgå af loven og anbringes i særlige love om *politien og kommer-cien*.⁶⁾

I reskript 16/4 1681 til medlemmerne i den 4. kommission »ang. paa ny at igennemsee Lov-Verket og indsende Bemærkninger« er det tilføjet »især af Det, som bør høre til Politien derfra separeret vorden«.⁷⁾

Derved blev det. D.L. udkom og bar datoen 15/4 1683, der var kongens fødselsdag.

I fortalen til D.L. – det vides ikke, hvornår den er skrevet og heller ikke af hvem – hedder det: »for det tredie er ogsaa af denne Lovbog udelat alt hvis Politien egentlig vedkommer, hvorom ingen saa stadige Love eller Anordninger kand giøris, som jo efter Tidernis Lejlighed een eller anden Forandring kunde behøve, hvorfor Vi slige foranderlige Love og Anordninger (som Ubrødeligen dog alligevel skal holdis, indtil anderledis allernaadigst vorder anordnet) i een sær Bog, Politie-Ordning kaldet, ville lade forfatte, og ikke ville have dennem indførte, eller beblandede med denne Lov«.⁸⁾

Forvaltningens virksomhed er selv i nutiden i vidt omfang normeret ved regler, der er fastsat af dens egne myndigheder. Sådanne retsregler spiller en langt større rolle indenfor forvaltningsretten end på andre rets-

5. A. B. Rothe, Efterretning om Forligelseskommisionernes Oprindelse og Indretning i den Danske Stat, oversat fra Fransk af *Johannes Nikolaj Høst*, (1803), s. 1: »Det er ved flere Aarhundreders sørgelige Erfaring, at man er kommet til Kundskab om den yderste Ufuldkommenhed hos de borgerlige Proceslove, om de farlige Misbrug, som deraf opstaae, og de utallige Vanskeligheder, som modsætte sig Fuldkommenheden hos den Deel af Lovgivningen«. Tysk udg. (1804).

6. *Stig Iuul* (1954), s. 21, 56, 63, 66, 70.

7. *Fogtman* (1681), s. 173.

8. *Stig Iuul*, Danske Lov (1949), der henviser til forordet til Chr. IV's Reces af 1643: »oc derfor Retten og Politien i gemeen saa egentlig icke angaar, at det udi Recessen burde at indføres«.

områder, fordi det er formålstjenligt at tilpasse reglerne efter indvundne erfaringer og skiftende behov.⁹⁾

*Kristian Hvidt*¹⁰⁾ mener, at det fremgår af D.L., at den påtænkte politiordning ikke alene skulle være en politiforordning for hele landet, der indeholdt de spredte straffebestemmelser, men at den også skulle rumme en organisationsplan for politiet. Politiordningen nævnes i 5 lovsteder: 3-3-1 omhandler erhvervelse af borgerskab i en købstad, hvor en borger skal give noget for sit borgerskab »efter Politieordningen«, 3-4-5 og 10 vedrører vægring ved at betjene byens bestillinger, 3-7-2 med mesterstykke, lærebreve, lav og håndværkere skal forholdes efter »Politie-Ordningen«. 3-15-3: »Ellers skal med Vei i alle Maader forholdis efter Politie-Ordningen«, 5-4-1: »Fæstehold maa ej give hin anden videre, end som Politie-Ordningen tillader.«

Der var utvivlsomt planlagt en lovgivning, der omfattede hele landet.

Da det i reskript 16/4 1681 var fastslået, at alt der vedrørte »Politien« ikke skulle medtages i D.L., nedsatte Danske Kancelli i oktober 1681 den såkaldte »Politikommision«¹¹⁾ Blandt medlemmerne var: *Bolle Luxdorph* og Københavns præsident, professor *Peder Hansen Resen*.

Kommissoriet omfattede: lavsvæsenet, alle handelsspørgsmål, byplanlægning, brandvæsen og vandvæsen i København, regler for køb og salg af levnedsmidler i København, fastsættelse af priser efter »bonitet«, takster på håndværkervarer, orden på gader og i kroer.

Danske Kancelli forventede åbenbart et hurtigt kommissionsarbejde, thi Cancelliraad og Kammer-Sekretær *Caspar Schøller* fik allerede 20/12 1681 privilegium for ham og hans arvinger i 30 år til at trykke kongens Danske og Norske Love og Politie-Ordning.¹²⁾ 13/2 1683 fik han bevilget toldfrihed til papir, som han til D.L. og N.L. og Politie-Ordningen lader indføre, og 23/2 1683 blev det fastslået, at ingen uden hans og hans arvingers samtykke måtte forhandle disse bøger »under den Straf, som Privilegium omformelder«.

Den 20/3 1682¹³⁾ blev der udstedt reskript til superintendenten over

9. *Poul Andersen* (1965), s. 17-18, der henviser til fortalen i D.L.

10. *Kristian Hvidt* (1964), s. 84 og 308 note 6.

11. *Kirsten Glamann*, Det danske Kommercekollegium, Festskrift til *Astrid Friis* (1963), s. 121 og 138-39.

12. *Fogtman* (1681), s. 181.

13. *Fogtman* (1682), s. 190-191.

Sjællands Stift ang. hvad præsterne i Kjøbenhavn skulle sige deres menigheder om lydighed, og om efterlevelse af Politie-ordningen »som forfattet vorder«:

»... Kongen haver af en christelig Forsorg for Guds Vrede betierneligen at forekomme, og af en faderlig Omhu for Sine kjære og tro Undersaatters egen Nytte og Velstand været foraarsaget, efter andre velbeskikkede Landes og Rigers berømmelige Anordninger, en vis og tjenlig Politie baade i Kjøbstæderne og paa Landet at lade indrette, til hvilken Ende er forordnet visse Commissarier, som Saadant med Flid skulle foretage, og Tid efter Anden visse Forordninger til allernaadigst Ratification opsætte, der siden i Trykken udgaae«.

Den nye politiordning lod imidlertid vente på sig – og den kom ikke. Kommissionen arbejdede med stor energi. Den gav udkast til fr. 23/12 1681 om »Laugene udi Kjøbstæderne i Danmark og Norge« og til fr. 25/4 1682 om »Haandverks-Svende og Drengene i Kjøbstæderne i Danmark og Norge«. Begge love vidnede om regeringens nye fremstød for manufakturterne.

Det var imponerende, hvad kommissionen fik udrettet, uanset de mulige forarbejder den havde til rådighed. Men en samlet kodifikation blev ikke nået.¹⁴⁾

24/2 1683 udstedtes fr. »hvis, som om Politien allerede paa Tryk er udgaaet eller fremdeles skal udgaae«. Der ventedes stadig på en kodifikation som resultat af kommissionens arbejde, og fr. opfordrede enhver til at »andrage« for kongen eller de deputerede i Politien om, hvad der forekom dem tvivlagtigt og mørkt i de udkomne forordninger, og fremsende forslag, som de fandt tjenlige til politiets forbedring.¹⁵⁾ Men de måtte ikke vrangelige udtolke de udkomne politiforordninger for derved at give anledning til uenighed eller misforstand.

*Caspar Schøller*¹⁶⁾ fik 6/5 1684 overdraget jus patronatus til 4 kirker, for at han skal »paadrive, at Politie-Ordnningen snarest muligt kan udkomme og godt vorde trykt«. Efter reskript 9/5 og 16/5 1685 til magistraterne og amtmændene i Norge skulle disse indsende til Danske Kancelli, hvad de finder tjenlig og fornøden til en Politie-Ordnning, som kongen med det første vil i tryk lade udgå. Herefter synes manuskriptet at have været fær-

14. *Kirsten Glamann*, Det ældste danske Kommercekollegium, Festskrift til *Astrid Friis* (1963), s. 139.

15. *Fogtman* (1683), s. 245.

16. *Fungerende justitiarius i Højesteret 1704*, udnævnt 1705 og virkede til sin død 1719. *Troels G. Jørgensen*, *Bidrag til Højesterets Historie* (1939), s. 22–23.

digt, og i Danmarks og Norges Kirke-Ritual af 25/7 1685 nævnes »Politie-Ordningen«, bl. a. i IX kap. om lig og begravelser. Man har imidlertid åbenbart ikke været tilfreds med udkastet. Cancelli-Collegiet modtog nemlig 7/2 1691 en specifikation på adskillige materier »Politien vedkommende«, som ikke var blevet behandlet. Kommissionen skulle efter reskriptet behandle disse emner, inddele dem i kapitler og tilsætte det nødvendige. Når arbejdet var færdigt, skulle det overleveres til kongen til resolution, for at en velskikked Politie-Ordning jo før jo hellere bliver indrettet og i kongens riger introduceret.¹⁷⁾

Ved reskript 15/10 1701 blev *Casper Schøller*, Etatsr. *Niels Benzon*, Justitsr. *Povel Vinding*, *Johs. Worm*, *Severin Rasmussen* og Cancelliraad *Niels Slange*, der 1701 var blevet Deputeret i Politiretten, befalet at efterse, og hvert slags for sig samle »de siden Christiani qvarti Reces udgangne Forordninger, saavel Iustitien som Politien vedkommende«. De siden Chr. IV's store reces af 27/2 1643 udkomne politianordninger skulle samles til en almindelig politiforordning.

Ved reskript 18/1 1710 blev det befalet justitiarius i Højesteret, geheimeråd *Caspar Schøller*, etatsråd *Povel Vinding* og justitsråd *Niels Slange* alene at fortsætte og fuldbyrde den dem med flere 15/10 1701 anbefalede kommission »anl. Forordningerne om Politien og Justitien«.¹⁸⁾

Politie- og Commerce-Collegium fik 17/7 1711 ordre til at »foretage et instrument«, hvori alle forordninger Politien vedkommende var indført og derefter afgive relation og betænkning om, hvad der kunne være at observere, så at værket siden videre »til fuldkommen Endskab af ovenskrevne Committerede kunde foretages«.¹⁹⁾

»Men det er gaaet med denne Politiordning som med saa mange andre af Regjeringens prisværdige Forsætter, der er blevne uopfyldte, fordi de der og officio betroedes Udførelsen svigtede deels af Dovenskab, deels af interesseret Uvilje, og Andre, der kunne gøre det ligesaagodt, og maaske bedre, ikke herom for hines Skyld maatte anmodes, og Uanmodede manglede Opfordring, ei at tale om Mangel paa den ved slige Forsætters Udførelse saa særdeles nyttige Publicitet«, skrev den kritiske *Gustav Ludvig Baden*.²⁰⁾

17. *Baden*, Ordbog (1822) II, s. 67, *Troels G. Jørgensen*, Strejflys over Enevældens Retsliv (1949), s. 8, *samme*, Andreas Højer, Jurist og Historiker (1941), s. 188–90.

18. *Fogtman* (1710), s. 238.

19. *Fogtman* (1711), s. 255.

20. *Baden*, Ordbog (1822) II, s. 66.

Der kom intet resultat.

H. Stampe var ikke optimist i 1768, da han i en erklæring udtalte, at en fuldstændig liste, som stiftamtmanden ønsker for Bergen over alle de sager og forretninger, som hører under politiet, næppe kan ventes for Bergen eller nogen anden by »førend den i Fortalen til Dansk og Norske Lov lovede Politie-Ordning engang maatte udkomme, hvilket dog vel ei heller er saa nær«. ²¹⁾

Struensee satte ved kabinetsordre af 27/7 1774 *Martin Hübner*, der fra 1761 var udnævnt til »virkelig professor«, igang med et nyt udkast. *Hübner*, der er en af de få danske jurister, som har opnået verdensry ved at hævde sætningen: frit skib, fri ladning, havde udført det enestående kunststykke i en årrække at være professor ved universitetet uden nogensinde at have holdt en forelæsning. Han kom heller aldrig til vejs ende med et udkast. ²²⁾

Ved resolution 30/11 1811 blev en redaktion af politiforordningen påny taget op. ²³⁾

Alle enevældens forsøg på kodifikation af politiforordningerne endte uden noget resultat.

2. *Tilløb til centralisation.*

Politimesterembedet i København oprettes 1682. ²⁴⁾

»Politimesteren i Danmark« 1691–1701.

København fik efter fr. 25/6 1681 indført gadebelysning, nye »løgter«, der skulle forfærdiges af kobber og opsættes på malede stolper. Før var man nødt til at gå med lygte, hvis man færdedes på gaderne efter mørkets frembrud, for at vagten kunne kende den natlige vandrer. Nu blev der opsat 500 tranlygter, for at hindre den røven og overlast, som slemme mennesker tilforn ved aftenstid og nattetid plejede at øve. Tændingen og slukningen blev besørget af stadens 67 vægtere. ²⁵⁾ Dette giver et billede

21. *H. Stampe*, Erklæringer V (1797), s. 487.

22. *Kristian Hvidt* (1964), s. 85, *Frantz Dahl*, D.B.L. XI (1937), s. 50–52, *Stig Juul*, Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet i Danmark (Red.: Jørgen Banke m. fl.) 3 bd. (1942), s. 404–05.

23. *E. Jürgensen*, Nyt Lovlexikon IV (1878), s. 398.

24. *Kristian Hvidt* (1964), s. 82–96 og 308–11.

25. *Gudmund Boesen*, Under de første Enevældskonger i *Harald Jørgensen*, København fra Boplads til Storby (1948), s. 228, *Gunnar Olsen*, Danmarks Hi-

af hovedstaden kort før udnævnelsen af *Claus Rasch* som den første politimester i København, der fik bestalling 12/12 1682.²⁶⁾ Enevælden havde et videre sigte, idet man ville organisere en ny embedsmyndighed på samme måde som *Kr. IV* havde gjort tilløb hertil ved at skabe en overordnet politiovrighed »Rigens Profos«, som ikke fik varig betydning.²⁷⁾

Digteren *Jørgen Sorterup* udtalte, at den, som undersøgte politimesterens virksomhed »skulle lettelig bevæges til at bekjende, at ej alle Skuldre ere skikkede til saadanne Byrder«. ²⁸⁾

Claus Rasch til Raschenberg, det senere Juelsberg, kom fra Nyborg, hvor han havde været præsidet for magistraten. Han var politimester indtil 1705. Han efterfulgtes af *Ole Rømer* (1705–10), verdensberømt for sin opdagelse af lysets hastighed.²⁹⁾

Der blev ikke samtidig udgivet nogen instruks for politimesteren, men i »Kgl. resolution paa nogle Forespørgsler om Ege-Ligkister, Klædedragt, og Negociens Inddeling i København« af 3/4 1683 udtaltes, at politimester C. Rasch har i en den 30/3 1683 indgivet memorial »ombedet med allernaadigste instruktion at vorde forsynet og blandt andet derudi fornemmelig executionsmaade nævnet og hvorledes han maa forfare med dem, som befindes at være kongelige forordningers overtrædere«. Herefter følger 19 spørgsmål, der i en efterfølgende resolution besvares i 19 §§.³⁰⁾

Da politimesteren anmodede om at få executionsmåden angivet, har han forudsat, at han havde selvstændig domsmyndighed.³¹⁾

En egentlig instruks for politimesteren fremkom 23/6 1683.³²⁾

Ved reskript 7/8 1687 til politimesteren og notits til Magistraten, blev

storie. bd. 8 (1964), s. 293–94, *O. Nielsen*, København paa Holbergs Tid. (1884), s. 376, *samme*, København i Aarene 1660–1699 (1889), s. 98.

26. *Kristian Hvidt* (1964), s. 85 og 308 henviser til Sjællandske Tegnelser 1681–82, s. 790 B. *Kolderup-Rosenvinge*, Politiret (1828), s. 14 – og flere andre fremstillinger – daterer udnævnelsen til 1683.

27. *Edvard Holm*, 1660–1720 I (1885), s. 323, *O. Nielsen*, København 1536–1660 I, s. 289.

28. *O. Nielsen*, Personalhist. Tidsskr. I, s. 279.

29. *O. Nielsen*, Københavns Politimestre og Politidirektører 1682–1864, Personalhist. Tidsskr. 1880, s. 278–304, *V. Crone*, Københavns Politimestre 1682–1863, Portrætter og biografiske Efterretninger (1881), s. 5 ff., *O. Nielsen*, København under Frederik den Fjerde (1699–1730) 1892, s. 288–89.

30. *Fogtman* (1683), s. 229–36.

31. *Kristian Hvidt* (1964), s. 85.

32. *Fogtman* (1683), s. 239, men instruxen er ikke gengivet.

der fastsat grænser for politimesterens forretninger i *København* og *overalt i riget*. Reskriptet illustrerer den tids politimæssige problemer.

Det blev pålagt ham *at* conferere med Magistraten ugentlig og meddele, hvad der var passeret borgerskabet angående, *at* referere til Politiens Commis-sarier månedligt alt, hvad passerer, *at* føre en politiprotokol, *at* han ej må holde retten i sit hus, *at* han ej måtte befatte sig med justitssager (såsom at lade folk arrestere for gæld, husleje, slagsmål, tyveri og horeri), *at* han dog må arrestere for hor og tyveri, hvor han og hans betjente befinder nogen heri, *at* hans be-tjente skulle på venstre bryst bære et skilt af tin med Københavns våben, *at* han og hans daglige tjenere skal svare under Borg- og Hofretten, *at* han skal have indseende med hazardspil, *at* han ikke må oppebære skillingstolden af sandageres, bleeg- og urtekræmmergårdsmænds vogne, *at* han ikke må udgive seddel til vognmænds videre kørsel end forordningen tillader, *at* han ikke må udstede nogen seddel på ege-kister eller ligs-begravelse, *at* han ikke må dis-ponere i nogen mod kongens forordninger til sin og sine betjentes nytte, *at* han ikke må accordere liggedage ved skibes losning, *at* han ikke må gøre afting-ninger med skipperen om favneveden, *at* han ikke må lade bønhasere og fuskere gå ustraffet, og at Magistraten alene skal sætte taksterne på brød, kød og øl.³³⁾

Instruxen 23/6 1683 blev afløst 5/9 1691 af »*Instruction for Politi-mesteren i Danmark*«. Politimesterens vidstrakte myndighed blev yder-ligere understreget ved, at han blev udnævnt til højesteretsassessor. Her-reds-, birke- og byfogder blev fuldmægtige under ham. De skulle være pligtige »under deres Bestillingers Fortabelse hans skriftlige Ordres, Po-litien angaaende at exequere«. Denne bestemmelse fik ingen betydning, det var umuligt under de givne forhold.

»Politimesteren for Danmark« forsvandt i den »store« fr. 22/10 1701 om »*Politens Administration*«. Her nævnes kun politimesteren, og dette var politimesteren for København, da der ikke fandtes nogen anden, og endvidere hed det: »I de andre købstæder, hvor ingen politimester findes«. Byfogden, herreds- og birkefogderne var ikke længere hans fuldmægtige, »*men de skal flittigen med Politimesteren i Kbhn. correspondere*«. Fr. gav politimesteren hjemmel til at antage politibetjente i København, men enevælden glemte land og by. Enevælden var klar over manglerne i fr. og erkendte det, idet der ved oprettelsen af lovrevisionskommissionen i okto-

33. *Fogtman* (1687), s. 373–74 (forkortet) og *Casper Peter Rothe II* (1758), s. 463–69.

ber 1701 blev givet udtrykkelig ordre til påny at fremkomme med udkast til en politiordning.

Politimesterens overopsyn med herreds-, birke- og byfogder ved det kgl. mandat 8/4 1684, reskript 7/8 1687 om politimesterens forretninger i København og *overalt i riget*, og titlen »*Politimesteren i Danmark*« tyder på, at enevælden havde planer om en centralisation af politivæsenet gennem oprettelse af en enhedspolitiordning, som først blev gennemført ved lov nr. 166 af 18/5 1937.³⁴⁾

Det blev ved titlen og endda kun til 1701, da hans virksomhed blev indskrænket til hovedstaden. »*Politimesteren for Danmark*« var som en general uden hær. Han havde kun et vægterkorps i København. Han havde næppe mulighed for at se ud over Københavns næsetip. Forsøget med en central politimyndighed blev dømt til at mislykkes, allerede med et postvæsen, hvis hurtigste befordring var diligencer med hesteforspand, der kun forbandt visse hovedruter, og med hovedveje og landeveje, der var i en miserabel forfatning.

Politimesterembedets historie³⁵⁾ skal ikke forfølges videre her. Politimesteren fik iøvrigt 10/4 1814 ændret titlen til politidirektør.

3. »*Om Politiens Administration*«.

A. Den »store« fr. 22/10 1701.

Ved reskript 15/10 1701 var der blevet nedsat en kommission, som skulle samle og samarbejde de siden Chr. IV's reces af 27/2 1643 udkomne politianordninger til en almindelig politiforordning. Statsmagten ønskede åbenbart at holde reformarbejdet i gang, uden at den ville afvente resultatet heraf, thi i samme måned udkom fr. 22/10 1701 »*Om Politiens Administration*«, der på afgørende måde fik betydning for hele den senere udvikling af politiorganisationen over hele landet.³⁶⁾

34. M. Hvid, Lovgivningsmagten, administrationen og statspolitiet indtil 1938, Tidsskrift for Politivæsen 1961, s. 10–65, Svend Erling Heide-Jørgensen, Kommunerne og politiet, Danmarks kommunale styre II (1954–56), s. 1120–24.

35. Christen Klarup, Forordning om Politiens Administration af 22. Okt. 1701 (1777), E. Hoeck, Politiets historiske Udvikling i Danmark, i Christian Gjerløv, Dansk Politistat (1933), s. 11–49, N. Søgaard, Hovedtræk af dansk Politis Historie, Politikundskab (1943), s. 7–11, E. Hoeck, Politikundskab (1946), s. 17–33, E. Hoeck, Den politimæssige bekæmpelse af forbrydelser i Danmark med træk af kriminalpolitiets historie, Kampen mod forbrydelsen, I (1951), s. 335–95.

36. Edvard Holm, 1660–1720 (1885), s. 322, E. Hoeck, Kampen mod Forbrydelsen

Statsmagten opgav tanken om centralisation af politivæsenet, idet virksomheden for Københavns politimester blev indskrænket til hovedstaden. Politimesterens instrux blev forandret. By-, herreds- og birkefogderne stod ikke længere i noget underordningsforhold til politimesteren. I tjenstlig henseende var de nærmest ligestillede med politimesteren.³⁷⁾

Forordningen er delt i to hovedafsnit. Det første omhandler politiets administration i almindelighed. Der blev oprettet en *Politie-Ret*, og der blev ansat en *Politi-Fiscal*. Politimesterens personale blev forøget med en politifuldmægtig og 10 politibetjente, som fik hver sit distrikt, og som forsynedes med en hvid stok med en hånd af blik på enden og et øje inden i hånden. I købstæderne fandtes der stadig kun vægtere og bysvende.

I de andre købstæder, hvor der ikke fandtes nogen politimester, skulle byfogden og på landet herreds- eller birkefogden have opsyn med, at politiforordningerne »saavidt de med hvert Steds Tilstand og Leilighed kan overenskomme af alle og enhver allerunderdanigst vorde efterlevede«, hvorfor de *flittigt skulle korrespondere med politimesteren i København*. De skulle holde rigtig »Bog og Protokol« over bøder, der fastsattes af stiftsbefalingsmændene, såvelsom over alt, hvad »Politien« vedkommende passerer. Af bøderne tilfaldt $\frac{1}{3}$ herreds- eller birkefogden, $\frac{1}{3}$ skriveren og $\frac{1}{3}$ stedets fattige. De førte selv protokollen i politisager, fr. 25/3 1791 § 24. De stod under amtmændene, men de grevelige og friherrelige birkedommere hørte under lensbesidderne. De udstedte pas og fungerede som fremmedpoliti, idet de skulle forhindre adgang til dansk territorium for tatere, jesuitter, munke og andre katolske gejstlige, betlere, fremmede omløbere saasom commediantspillere, taskenspillere, de, som ville omløbe med vilde dyr o.s.v.

Politimesteren i København og i de andre købstæder og på landet stiftsbefalingsmændene skulle indhente kgl. resolution om, hvad der forefaldt af vigtigt eller tvivlrådigt, som ikke var specificeret i politiforordningerne.

Det andet hovedafsnit omhandlede politiets administration i særdeleshed. Det er inddelt i tolv kapitler, hvorefter politimesteren havde følgende pligter:

I (1951), s. 344 ff., *O. Nielsen*, København paa Holbergs Tid (1884), s. 374, *samme*, Kjøbenhavn under Kong Frederik den Fjerde (1699–1730) (1892), s. 282–87, *N. D. Riegels*, Udkast til Fjerde Friderichs Historie I (1795), s. 212–15.
37. *N. Sjøgaard*, Hovedtræk af det danske Politis Historie, Politikundskab 1943, s. 9–10.

1. *I gejstlige sager:* indseende med, at ingen fremmed og forbuden religion øves i staden, og at der ingen blev forført til nogen fremmed religion, og at børnene blev oplært i den lutherske religion.
2. *Hellige- fest- og bededage:* flittigt tilse, at disse blev tilbørligt helligholdt, at der ikke i kirkerne blev begået nogen modvillighed, tumult, kvækeri eller anden uskikkelighed under gudstjenesten, og i vin-, øl- og andre offentlige værtshuse måtte der ikke vækkes forargelse med drik, dobbel eller anden usømmelighed.
3. *Om ærbarhed og gode sæder:* flittigt efterforske, at der ikke blev foretaget noget mod ærbarhed og skikkelighed, især at ingen horehuse blev holdt, han skulle gøre sit bedste, for at både de, som holder horehuse, og de som besøger dem, kunne pågribes, og endvidere drage omsorg for, at der i værtshuse og i kældre ikke blev givet forargelse med drik, dobbel eller forfængelig lystighed, og at ingen måtte holde sig der længere end til kl. 10 om aftenen. Han skulle alle arrestere »Hvo Nat eller Dag med draget Gevæhr gaaer grassate Gang³⁸⁾ eller nogen Fortred paa Gaderne forøver, enten de ere beskienkede eller ej«. Desuden skulle han pågribe formummede, sværtede og forklædte personer, som løber langs gaderne, og som ikke vil give sig tilkende, når betjentene foreviser dem polititegn, og ligeledes dem, der fratager folk noget på gaderne.
4. *Fremmede og løsgængere:* tilse, at ingen fremmede opholder sig i København, som kan mistænkes for spejdere eller andet ulovligt forehavende, påse, at ingen bruger handel eller håndværk, som ikke har taget borger-skab, eller som kan fremvise kgl. tilladelse. Han skulle forholde sig efter loven og forordningerne med hensyn til jøder, som ikke have kgl. bevil-ling til at bo her, samt tatere og andre ikke kristne personer, som omløbe og besvige folk, løsgængere og betlere.
5. *Skik og orden:* drage omsorg for, at alle anordninger om bryllupper, barsler, begravelser, gæstebude, klædedragt og rangen blev overholdt uden persons anseelse.
6. *Om torve:* have godt opsyn med torvene i København, således at de blev rene og vel vedligeholdte, hvortil skulle anvendes skillingstolden, som blev oppebåret af de vogne, der kom gennem portene i København: »Af Vogn-mænd, Møllere, Bønder og andre, som med Læs eller Fragt indkiøre«.
7. *Om Gaderne:* Fortov med brolægning skulle vedligeholdes, og i det mind-ste fejes 2 gange ugentlig, og intet skarn måtte kastes i dynger ved rende-stenen. Ved byggepladser måtte plankeværker ikke blive stående længere, end det var nødvendigt, og bebyggelse til gaden måtte ikke foretages –

38. »Grassatgaen«: løbe grassat og begå uordner.

huse, trapper, kældre, render og rendestene – førend bygmesteren derved har ordineret det fornødne. Render og slamkister skulle idelig renholdes. Urenlighederne måtte ikke kastes i kanalerne. Bolværkerne skulle forsvarlig vedligeholdes af vedkommende.

8. *Om vandvæsenet*: Alle søer, sluser, grøfter, dæmninger og render, hvorved vandet bevares og ledes ind i staden, skulle holdes i god stand.
9. *Om køb og salg*: Falsk eller forbuden mønt måtte ikke bruges i handel og vandel, og al ulovlig vægt og mål skulle afskaffes og sønderslås. Han skulle afværge al skadelig forprang og ikke tillade, at bønderne afkøbes varer udenfor portene. Amtmanden over Københavns amt skulle tilholde bondefogden i hver by en halv mil omkring staden, at have flittigt tilsyn med, at ingen sådanne prangere købte noget af bonden, som førte varer til torvs. Bondefogden kunne fratage prangerne varerne. Bondefogden fik $\frac{1}{4}$, det øvrige deltes mellem amtmanden, landsbykirken og de fattige i sognet.
10. *Om laugene*: Laugene skulle rette sig efter de givne forordninger og laugsartikler.
11. *Om vægterne, lygterne og brandvæsenet*. Brandredskaberne skulle altid være gjort i stand, og politimesteren skulle besigtige brandredskaberne 4 gange om året og lade dem afprøve, samtidig med, at brandfolkene skulle eksercere. Politimesteren skulle personlig være tilstede ved ildebrand og overtage kommandoen.
12. *Om rejsende*: Rejsende skal betjenes af vogn- og færgemænd, der skal på behørlige steder ophænges tavler med den forordnede pris for fragt og vognleje.

Fr. blev forandret ved de senere anordninger om politimesteren i København, særlig ved fr. 10/3 1725, politimesterens instrux 24/3 1741, fr. 5/1 1731 og fr. 5/7 1793.

Fr. af 1701 blev kritiseret af *A. S. Ørsted* og andre forfattere,³⁹⁾ fordi den ikke indeholdt, hvad man havde forventet.

Uanset dens mangler blev fr. indført i samtlige norske købstæder ved reskript 8/8 1738, undtagen Bergen, og fr. bevarede sin livskraft indtil 1863, selvom den undergik talrige ændringer undervejs.

39. *Anders Sandøe Ørsted*, *Nyt juridisk Arkiv*, 7. bd., s. 163, *Christian Klarup*, *Forordningen om Politiets Administration* af 22. Oktober gennemgaaet og henviist til Lovene og Forordningerne (1777).

B. *Fr. 25/3 1791 om adskilligt, der vedkommer Politivæsenet paa Landet i Danmark.*

Imod slutningen af 1700-tallet blev det nødvendigt at skærpe polititilsynet på landet og i byerne på grund af befolkningstilvæksten, forholdenes udvikling og særligt fordi godsejernes straffemyndighed over godsets folk i det væsentligste blev ophævet ved bøndernes frigørelse.⁴⁰⁾

Efter fr. 8/6 1787 om rettigheder og pligter, som bør have sted imellem jorddrotter og fæstebønder, skulle fæsterne nok vise jorddrotterne »hørig-hed« i at forrette det dem påliggende arbejde, men den fra gammel tid indførte og af en del godsejere eller deres forvaltere endnu brugelige fremgangsmåde: på egen hånd at lade bønderne straffe med træhesten, halsjernet, fængsel i hundehullet og lignende, blev forbudt.⁴¹⁾ *Christian Colbjørnsen* fremsatte forslag om ophævelse af herremændenes tugtelsesret, der blev ophævet ved fr. 25/3 1791 om hoveriet, hvorefter det blev forbudt at prygle bønderne og deres koner. Hertil kom fr. 20/6 1788 om stavnsbåndets løsning, der ophævede den personlige myndighed over den største del af bondebefolkningen.

Skærpelsen skete ved fr. 25/3 1791 om adskilligt, der vedkommer Politivæsenet paa Landet i Danmark. Den var udstedt i hensigt til agerdyrknings fremme, gode sæders overholdelse, for at hemme løsgængeri, ryggesløshed og deslige misbrug, der hindrer virksomhed og forstyrrer den offentlige rolighed. Hovedindholdet var bestemmelser om rettigheder og pligter imellem husbonden og tjenestefolk, såvelsom rettergangsmåden, når husbond eller tjener forser sig.

Enevælden udstedte straks efter fr. 11/11 1791 om sognefogders beskikkelse, deres embedsforretninger og belønninger. Fr. tillagde dem politimæssig myndighed. Endelig var man kommet så langt, at der fandtes en politimæssig myndighed i hvert enkelt sogn.

4. *Oldermanden.*

Det danske landsbystyre var indtil udskiftningen af landsbyjorden organiseret efter regler i landsbyvedtægterne til selvstyre af indre anliggender. Gårdmændene dannede et lav, bylav, grandelav, ejerlav o. lign. Bystævnet,

40. *A. S. Ørsted*, *Erindringer* IV (1856), s. 387–88, 391 og 432.

41. *Gunnar Olsen*, *Træhesten, hundehullet og den spanske kappe* (1966).

gadestævnet, grandestævnet eller videstævnet, der bestod af bymændene, havde den højeste myndighed.⁴²⁾ Der var pligt til at give møde.⁴³⁾

Oldermænd indkaldte til og ledede bystævnet og fungerede som bylavets øverste embedsmand. Dette hverv var pligtmæssigt og gik på omgang (»ret om i byen«). Til oldermænd burde de vælges, som ikke havde andre offentlige bestillinger i byen at varetage, Cancelliets skr. af 21/8 1799. På bystævnet godkendtes vedtægter og blev truffet afgørelser, der vedrørte jordfællesskabet, lukning af hegn, gjerde, grøft, led, hyrdens løn, møgkørsel, såning, høslæt, høst, græsning og alt iøvrigt til »Byens Bedste«. For alle forsømmelser blev pålagt bøder – »vider« –, der blev inddrevet af bymændene, uden at domserhvervelse på tinget var nødvendigt. Viderne betaltes efter hver egns skik med penge, korn eller øl, og der blev holdt regnskab på hver mands »pind«. Ved Mikkels- eller Mortensgrande blev der foretaget en årlig opgørelse, »Stokkene blev klarede«, bøderne betalte – og man drak pengene op. Et nyt års regnskab begyndte. Dog måtte intet vedtages, som stred imod lovene, fr. 29/10 1794 § 19.

Oldermænden modtog ved sin udnævnelse »Byens Kæp« og Byhornet. Byens kæp var en firkantet stok, inddelt i lige så mange afdelinger, som der var gårde i byen. Ved hver afdeling stod vedkommende gårds bomærke eller ejerens navnebogstaver. I hver afdeling blev holdt regnskab over vider. Byhornet blev benyttet, når der blev indkaldt til bystævne,⁴⁴⁾ eller

42. *H. F. Feilberg*, Dansk Bondeliv, saaledes som det i Mands Minde førtes navnlig i Vestjylland I (3. udg. 1910), s. 201 ff., *Poul Hansen*, Bidrag til det danske Landbrugs Historie: Jordfællesskabet og Landbokommissionen af 1757 (1889), s. 53 ff., *Otto Christensen*, Det danske Landbrugs Historie V, s. 8 ff., *Severin Kjær*, Fra Stavnsbaandets Dage (1888), s. 300 ff., *Henrik Ussing*, Danmark i Fest og Glæde I (1935), s. 22 ff., og III, s. 32 ff., *Poul Johs. Jørgensen* (1940), s. 481–82, *O. D. Lütken*, Om Landsbye-Communernes Tarv (1817), s. 95–96, *Iørn Piø*, Mennesker i landsbyen, Den danske bondegaard (red. *Johan Hvidtfeldt*) 1965, s. 86–87, *Poul Meyer*, Danske bylag (1949), *samme*, Bystævne, Landsbystyre, Kulturhistorisk Leksikon II, sp. 447 og X, sp. 227.

43. *Collegial Tidende* 1798, s. 620–21, Danske Cancelli havde tilskrevet amtmanden over Københavns Amt, at almuesmanden på landet, såvidt byerne ikke er udskiftede, bør møde ved gadestævne, når der tudes i byens horn, enten af byens oldermænd eller sognefoged. I de udskiftede byer, bør beboerne tilsiges af sognefogden i deres bolig. Hvis der ikke mødes efter tilsigelse af sognefogden, eller når der tudes i byens horn, kan amtmanden pålægge en efter omstændighederne passende mulkt.

44. Ballerup bymænd dannede i 1903 et grundfond af de beløb, som fremkom ved

når der »tudedes« til ildebrand. Byhornene brugtes endnu i dette århundrede. I Ballerup sogneråd rejstes i 1915 spørgsmålet om en ny »tuder«.⁴⁵⁾ Mange steder er de bevarede, også i den gamle tingby Ballerup.⁴⁶⁾

Landsbyen var i det 16. århundrede et lille sluttet samfund, som havde sine egne vedtægter om fællesejet jord, og som levede sit eget stille liv. Civile og kriminelle sager behandledes for herreds- eller birketinget.

Først i 1708 blev oldermændene et led i den offentlige forvaltning af de sognekommunale anliggender med stadig flere hverv. På den anden side medførte jordfællesskabets ophævelse ved udskiftningen, at hans oprindelige virksomhed, der var bestemt i D.L. 3-13-32 og i de af landsbyerne vedtagne vider og vedtægter, stort set bragtes til ophør.⁴⁷⁾

Det var tidens påtrængende problem: løsgænger, tigger og omløber, som blev anledningen til, at oldermændene fik andre opgaver end landsbyens.⁴⁸⁾

Efter fr. 24/9 1708 om Betlere i Danmark saavel paa Landet som i Købstæderne, Kbh. undtagen, § 13, skulle der, for at skaffe omløbere bort, indrettes en kasse i hvert herred, hvortil hver fuld gård skulle give 4 sk., hver halv gård 2 sk., hvert boel eller husmand 1 sk., og disse penge »skal Oldermændene i hver Bye indsamle og levere til Sognepræsten«. Indsamlingen af disse »Herredskassepenge« bortfaldt ved fr. 9/1 1845.

Antallet af betlere og omløbere var stadigt stigende, og 6/11 1739⁴⁹⁾ udstedtes derfor reskript til »Directeurerne for de Fattiges Væsen i Danmark ang. hvorledes herefter med samme Væsen i bemeldte Rige skal for-

salg af overdrevsgangen, en gammel fægyde. Det blev bestyret af 4 gårdejere og 4 husejere, der skulle træffe bestemmelse over anvendelsen på et bymøde, der skulle indvarsles på gammel vis ved tuden i byhornet og ved læsning til kirkestævne, *Axel H. Pedersen*, *C. Reeh A/S* 1867 – 10. maj 1967 (1967), s. 6–8.

45. *Thorkild Gravlund*, *Herredsbogen Sjælland* (1926), s. 85.

46. *Aug. F. Schmidt*, *Oldermænd og Bystævne* (1944), s. 143–68, *P. C. Tüchsen*, *Årb. Kbh.* 1916, s. 134–36 og *Axel H. Pedersen*, 1926, s. 128–29, *Anders Uhrskov*, *Dagligt Liv* (1924), s. 19–20.

47. *Aug. F. Schmidt*, *Oldermænd og Bystyre* (1945), s. 5 og 20–21, *Poul Meyer*, *Danske Bylag* (1949), s. 113–18, *J. P. Jørgensen*, *Landsogdenes Forvaltning fra 1660 til vore Dage* (1890), s. 182–87, *Mandix*, *Landvæsensret* (1813) I, s. 229–230, *Henrik Stoltenberg Blom*, *Om de offentlige Indretninger paa Landet i Danmark* (1835), s. 403–07, *W. Oxholm*, *Landkommunernes Styrelse* (1935), s. 202–03.

48. *F. Dyrlund*, *Tatere og Natmandsfolk i Danmark* (1872), s. 27 ff.

49. *Fogtman* 1739, s. 763–64.

holdes«. ⁵⁰⁾ Der skulle i hvert sogn på landet ansættes en »Bettelfoged« som skal »oppasse og holde sognet ryddeligt for fremmede Betlere, hvortil den stærkeste af de Fattige bedst kan bruges som skal sætte de omløbende Betlere i Hals-Jernet og for Enhver nyde 4 sk. af Cassen«. Oldermændene i hver by skulle anmelde enhver, der beholder saadan »en Betler en Nat over« til amtstuen. Bøden var 3 Mk., fr. 24/9 1708.

Hvis en fremmed betler fandtes, skulle han straks bringes til amtstuen eller til det sted i amtet, som amtmanden, amtsforvalteren eller regiments-skriveren anviste »for derfra ud af Landet at bortsendes«.

Hvis det var en indenlandsk betler, skulle han straks sættes i gabestokken på en times tid i det sogn, hvor han havde betlet, og derefter straks forsendes til det sted, hvor han hørte hjemme. Der skulle udstedes et bevis for, at han har udstået sin straf, og dette skulle sognefogden eller *oldermanden* opbevare. Hvis den pågældende gjorde sig skyldig i betleri anden gang, skulle det angives for amtmanden, som da foranstaltede, at betleren blev sendt til næste fæstning for at arbejde i jern på vand og brød en måneds tid. Hvis det var et kvindfolk, blev hun sendt til arbejds huset. ⁵¹⁾

Efter Reglement 5/7 1803 for Fattigvæsenet paa Landet § 63 skulle enhver, som antræffes at betle inden sognets distrikt, pågribes og overleveres strax til nærmeste sognefoged eller *oldermand* i distriktet.

Hvis sognefogden eller *oldermanden*, uden politimesterens ordre, løslader nogen opbragt betler, da bøder den første 2 rdl. og den sidste 1 rdl., § 7. ⁵²⁾

Oldermændene skulle for almuens *bekendtgørelse af de anordninger, der vedkom bondestanden*, og som blev tilstillet *oldermanden*, Kancellicirk. 5/2 1791 og 13/9 1800 og Rentekammercirk. 2/4 1791. *Oldermændene* fik også tilstillet anordninger, som skulle henligge hos ham til eftersyn. Disse bestemmelser blev ophævet ved lov af 25/6 1870 § 7, Lovtidende tilstilles samtlige dommere, øvrigheder og kommunalbestyrelser.

Oldermændene skulle have opsyn med, at *orden og sædelighed* håndhævedes i de byer, hvor der ikke fandtes sogne- og bondefogder, fr. 25/3

50. *Baden*, Ordbog (1822) I, s. 216, *Mandix*, Om det danske Kammervæsen (1820), s. 171.

51. Om »Fattigfolk«, *August F. Schmidt*, Dagligliv i Danmark I (1964), s. 267–84 og 671–72, der ikke omtaler reskript 6/11 1739.

52. Om Fattigkommissionen, *Poul Meyer*, Bylag og Sogn, Danmarks kommunale Styre (1955), s. 21–26.

1791 § 27. De skulle give advarsel, og hvis en sådan påmindelse ikke hjalp, skulle de foretage anmeldelse til herredsfogden eller birkedommeren. Herefter var oldermændene en slags politimester i landsbyerne.

Når der opstod *ildebrand* skulle enhver uden undtagelse efter fr. ang. Brandvæsenet paa Landet i Danmark af 29/2 1792 § 19 gøre anskrig og uden ophold tilkendegive det for »Oldermændene eller den som har Byehornet«. Oldermændene eller den, som havde byhornet, skulle tude i hornet på en mellem ham og bymændene aftalt måde og sende bud til det nærmeste sted og byer, hvor der fandtes sprøjte og brandredskaber. Desuden skulle der sendes bud til amtmanden, herredsfogden eller birkedommeren og »proprietairen«, såfremt de var i nærheden. Hvis der var kirke i byen, skulle der straks ringes med klokken.⁵³) Forpligtelsen til at tude i hornet blev ophævet ved lov 2/3 1861 § 54 jfr. § 39.

I fr. »Om Hegn og Fred for Jorderne i Danmark« 29/10 1794 § 9 og § 19 var det bønderne tilladt ved vedtægt om hegn, gærder, grøfter og lede »samt Hiord« at fastsætte bøder efter D.L. 3–13–31 og 32.⁵⁴) Bøderne efter sådanne vedtægter skulle tilfalde sognets fattige. Sognefogden, *oldermændene*, hvor *oldermænd* findes, og præstens medhjælpere skulle stå til ansvar for, at pengene ikke anvendtes til anden brug. Denne forpligtelse blev ophævet ved lov af 6/3 1869 § 25.

Fr. 31/1 1794 sigtede til at udrydde den iblandt landalmuen i Danmark og Norge herskende anskuelse at anse det som vanærende gerning at *trække huderne af heste og andre kreaturer*, som enten dræbes eller dør af naturlige årsager. For at få denne dårlige fordom afskaffet, var der fastsat bøde, hvis nogen var så dristig at forhåne, laste eller ilde omtale husbond eller tjener, der efterkom pligterne efter forordningen.

Opsyns- eller Oldermændene skulle i hver by våge over disse buds efterlevelse og var pligtig at foretage anmeldelse for sognefogden.

I enhver landsby, hvorigennem der var anlagt ny *landevej* med brolagte rendestene, skulle oldermændene ifølge fr. 13/12 1793 om *vejevæsenet* § 87 påse, at rendestene holdtes rene, således at vandløbet kunne være frit.

Efter Reglement 20/12 1799 ang. »Veienes Vedligeholdelse i Danmark om Vinteren, naar stærk Snee falder eller Sneefog indtræffer«, skulle der for hvert vejstykke bestemmes den embedsmand, sognefoged eller *older-*

53. *Fogtman* 1792, s. 322–23.

54. *Aug. F. Schmidt*, *Studier i Vider og Vedtægter II* (1951), s. 9–19, om landsbylovenes uafhængighed af D.L.

mand, der skulle besørge tilsigelsen og føre opsynet med det daglige arbejde. Oldermændene i de byer, igennem hvilke landevejen løb, skulle straks tilsige alle vedkommende.

Oldermændene var i landsbyfællesskabet den centrale skikkelse i byorganisationen. Fra 1708 fik han visse forvaltningsmæssige og politimæssige opgaver. Hans hverv blev på adskillige områder overtaget af sognefogden efter fr. 11/11 1791. Oldermændene blev herefter sognefogdens underordnede (»efter sognefogdens ordre«). Hans stilling blev ikke berørt ved, at sognefogderne fik tillagt løn efter lov 4/3 1857.

Med indførelse af sogneforstanderskabet 13/8 1841 bortfaldt de fleste af oldermændenes offentlige hverv. Tilbage blev bestillingen som *snefoged*, at besørge tilsigelserne og føre opsynet med snekastningen, og i henhold til markfredsloven af 25/3 1872 at sørge for optagne kreaturers ernæring mod en passende godtgørelse, indtil de afhentedes af ejeren eller bortsolgtes. Snefogedforretningerne blev overdraget til særlige bestillingsmænd, Indenrigsmin. skr. af 14/6 1869 og til snefogder, lov nr. 68 af 9/4 1861 § 11. Reglerne i lov af 25/3 1872 blev ophævet ved lov nr. 107 af 31/3 1953 om mark- og vejfred.

Oldermændene forekommer ikke senere i lovgivningen, men han lever videre i enkelte gamle bylav og ejerlav,⁵⁵⁾ som i det væsentligste tabte deres betydning ved udskiftningen, idet nu kun gadejorden tilhører bymændene. Hverken ministeriet eller bymændene er berettiget til at ophæve oldermændsinstitutionen, hvor den endnu består.⁵⁶⁾ Oldermændene i forbindelse med bylavets øvrige bestyrelse har den fornødne hjemmel til at optræde i retssager om gadejord uden tilslutning fra samtlige bymænd.⁵⁷⁾

Ordet oldermænd lever videre som betegnelse af formændene i de forskellige håndværkslav.

5. Bondefogden.

Oprindelsen til hvervet som bondefoged er uvis. Bondefogden er af nogle forfattere blevet opfattet som ensbetydende med sognefoged⁵⁸⁾ eller med

55. Se f. eks. *Th. Mølby m. fl.*, Snoldelev-Tune (1939), s. 169.

56. *W. Oxholm*, Landkommunernes Styrelse (1935), s. 202.

57. U.f.R. 1932, s. 353, cfr. U.f.R. 1929, s. 782, *Flemming Tolstrup*, Lærebog i Landboret, 2. udg. (1962), s. 335 anser det for naturligt at betragte gadejorden som kommunal ejendom de steder, hvor et særligt bylav ikke vedblivende håndhæver ejendomsretten.

58. *Poul Johs. Jørgensen* (1940), s. 362.

oldermand,⁵⁹⁾ medens andre anser ham som en foged, der var valgt af jordegodsejerne blandt de hoveripligtige bønder til at have opsyn med hovarbejderne.⁶⁰⁾ Dette finder støtte i fr. ang. hvorledes god orden skal håndhæves ved hoveriet på jordegodserne 25/3 1791 § 12, hvor bondefogden omtales »i sit Husbonds lovlige Ærinde.« De af herskabet udpegede bondefogder fik ikke sjældent navn af sognefogder, når godset omfattede hele sognet eller dog en væsentlig del deraf.⁶¹⁾

Den myndighed, bondefogden fik overfor almuen, havde gjort det naturligt, at Kancelliet også benyttede den ved i visse forhold at sidestille ham med oldermænd og sognefogden i landsbyen, hvor disse ikke fandtes, eller benytte ham som disses medhjælper.⁶²⁾

Bondefogden var en slags *politimester*, og han fik derfor tilstillet de sædvanlige eksemplarer af de anordninger, som i særdeleshed vedkom bondestanden.⁶³⁾

Bondefogden nævnes vistnok første gang i lovgivningen i fr. om Politens Administration 22/10 1701 IX-7: »Og skal Amtmanden over Kbhvns. Amt tilholde Bondefogden i hver Bye ½ Mil omkring Staden at have flittigt Tilsyn, at ingen saadanne Prangere købe noget af Bonden, som fører Varer til Torvs, og om Bondefogden nogen antreffer, maae han Varerne fra Prangerne borttage«.

I fr. 22/7 1729 om Rytter-Godsers Administration pålægges det regimentsskriverne og ladefogderne, at de ikke må have ringeste »Marchandise« med rytterbonden uden kontant betaling, og regimentsskriveren skal efterforske og påagte, at *bonde- eller sognefogderne* ikke heller nyde noget af bønderne, efterdi disse fogder ikke bør nyde noget for de dem vedkommende forretninger. (§ 8).

Hvervet var ulønnet, indtil fr. 11/11 1791.

I den udførlige almindelige anordning imod hornkvægets sygdom 30/11

59. *Henrik Stoltenberg Blom*, Om de offentlige Indretninger paa Landet i Danmark (1835), s. 403. *E. Hammerich*, Dansk Lovleksikon IV (1903), s. 340.

60. *Mandix*, Landvæsensret (1813) I, s. 229, *Axel Linvald*, Bistrup – Byens Gods 1661–1931 (1932), s. 41.

61. *J. P. Jørgensen*, Landsogdenes Forvaltning fra 1660 til vore Dage (1890), s. 179: »en medhjælper i en temmelig mystisk fremtoning«.

62. *Poul Meyer*, Bylag og sogn (1955), s. 18.

63. *Mandix*, Landvæsensret I (1813), s. 229, der henviser til Kancelliets cirk. 5/2 1791, Rentekammerets cirk. 2/4 1791 og Kancelliets cirk. 13/9 1800, *Fogtman* 1800, s. 753, der dog kun nævner sognefogder og oldermænd.

1778⁶⁴) II-3 var det fastsat, at det befængte sted skulle afspærres af bønder, der afløstes efter 24 timers forløb under tilsyn af *sogne- eller bondefogden*. Hvis der foretoges afspærring både af militær og af bønder, skulle den medfølgende officer have kommandoen såvel over sogne- som bondefogden.

Efter § 9 i fr. 2/8 1786 om Brændeviinsbrænden og Krohold paa Landet skulle stedets sogne- og bondefoged på forlangende gå til hånde ved »Inquisition«, samt efter pligt hindre og afværge almuens sammenløb.

Sogne- og bondefogderne, samt i de byer, hvor ingen af disse findes, oldermændene, skal under herreds- og birkedommernes bestyrelse have opsigts med, at orden og sædelighed ifølge anordningerne håndhæves, fr. om politivæsenet på landet 25/3 1791 § 27.

Betegnelsen bondefoged brugtes i slutningen af forrige århundrede om den mand, som udførte budtjenesten på Gisselfeld imellem godskontoret og fæsterne.⁶⁵)

Bondefogden er helt gledet ud af lovgivningen. Sognefogedinstitutionen ligger i faste rammer. Sognefogden har ikke brug for bondefogden som medhjælper.

6. *Sognefogden.*⁶⁶)

A. Fr. 11/11 1791 om »*Sognefogeders Beskikkelse, deres Embeds-Forretninger og Belønninger*«.

I fr. 25/3 1791 om politivæsenet på landet § 27 var det pålagt sogne- og bondefogderne og i de byer, hvor sådanne ikke findes, oldermændene under herredsfogdernes og birkedommernes bestyrelse, at have opsigts med, at orden og sædelighed håndhæves.

64. *Fogtman* 1778, s. 232.

65. *J. P. Jørgensen* (1890), s. 181.

66. *Arent Steenstrup*, Den danske Bondes Pligter og Rettigheder efter Lovene saaledes som de vare ved Slutningen af det attende Aarhundrede, 2. udg. (1802), s. 172–187, *Mandix*, Landvæsensret I (1813), s. 217–229 og II, s. 436–38, *Carl Gotfried Krüger*, Den danske Sognefogeds Pligter og Rettigheder, 4. udg. (1835), s. 3–24, *Henrik Stoltenberg Blom*, Om offentlige Indretninger paa Landet i Danmark (1835), s. 380–386, *J. G. Sørensen*, Nyt (tredie) Tillæg til Samling af Bestemmelser vedrørende Sognekommunernes Styrelse paa Landet i Danmark (1890), *S. Krarup*, Vejledning for Sognefogder, 2. udg. (1892), *S. G. Olsen*, Sognefogedinstitutionens Oprindelse og Udvikling, Dansk Politistat II (1934), s. 403–424, *W. Oxholm*, Landkommunernes Styrelse (1935), s. 188–97, *L. Th. Arnskov* og *Aage Seidenfaden*, Haandbog for Sognefogder, 2. udg. (1949).

Disse opsynsmænd skulle hver gives en instruks, der indeholdt det væsentligste af deres pligter. Hver herredsfoged eller birkedommer skulle sende amtmanden et forslag, der herefter skulle forfatte instruks, som han skulle tilstille herredsfogder og birkedommere i behørig form, hvorefter den skulle afleveres til opsynsmændene og bekendtgøres for almu. Instruks for sognefogderne i Ribehuus amt blev godkendt af Kancelliet 18/5 1793.⁶⁷⁾ Instruks skulle sognefogderne bekendtgøre ved grandestævne.

Det stod hurtigt Kancelliet klart, at det var nødvendigt, at der i hvert sogn fandtes en sognefoged, som blev udstyret med politimæssig myndighed, og som fik pålagt bestemte opgaver, og at hvert sogn kun skulle høre under en politimester (herredsfoged eller birkedommer).

Kancelliet havde modtaget indberetning fra nogle amtmænd.⁶⁸⁾

Amtmand *Pentz* i Randers oplyste 3/6 1791, at amtsforvalteren benyttede sognefogden til indkrævning af restancer på kgl. skatter, ved beordring vedrørende kongerejser, forberedelse af militærindkvartering m. m., medens herredsfogden brugte sognefogden i justitiens og politiadministrationens tjeneste.

Rentekammeret udtalte 6/8 1791, at det var enig i, at der gennemførtes en rimelig aflønningsordning, da sognefogdernes hverv nu er flere end tidligere, og da de formentlig bliver flere i fremtiden. Rentekammeret foreslog, at sognefogderne i fremtiden blev beskikket af amtmanden, medens de nu blev beskikket i nogle amter af amtmændene, i andre af amtsforvalteren, atter andre af herredsfogden, og af godsejeren i de sogne, hvor der er samlede godser.

Kancelliet anmodede herefter generalprokurør *Christian Colbjørnsen*, der var den ledende kraft i Kancelliet, om at udarbejde et udkast til en forordning.

Allerede 11/11 1791 kom fr. om »Sognefogders Beskikkelse, deres Embeds-Forretninger og Belønninger«, der motiveredes med, at det var nødvendigt, at der allevegne beskikkedes duelige mænd af bondestanden til at være sognefogder. De skulle beskikkes af amtmændene,⁶⁹⁾ en i hvert sogn, og dertil skulle vælges en af de skikkeligste, redeligste og mest kyndige mænd iblandt sognets almue. Sognefogdens bestalling skulle oplæses fra prædikestolen.⁷⁰⁾

67. *Fogtman* (1793), s. 132–33.

68. *Poul Meyer*, *Bylag og Sogn, Danmarks kommunale styre* (1955), s. 18–21.

69. Cfr. *C. L. B. Cramer*, *Gldsaxe-Bogen* (1949), s. 115, der angiver, at birkedommeren udnævnte sognefogden, og at sognefogden beskikkede oldermændene efter omgang.

70. Ophævet ved fr. 8/10 1824 om afskaffelse af oplæsning af anordninger og tillysninger af verdslige genstande fra prædikestolen.

Der var ikke tidligere givet nogen almindelig anordning om sognefogder. Da det ikke var lykkedes at skabe et landpoliti, blev der lagt flere og flere opgaver over på sognefogderne, ikke alene af politimæssig karakter, men også forvaltningsmæssige opgaver. Det havde vist sig, at de som var bedst skikkede til at blive udnævnt til sognefogder, ikke sjældent vægrede sig, fordi der ikke var »nogen passende Belønning for deres tilvoxende Møje«, og da de ofte savnede agtelse og velvillighed hos almuen, påbød fr., at sognefogden af almuen skulle anses som den fornemste og mest agtede mand, således at han ved gæstebud og i »samkvemme« skulle have det øverste sæde.

Sognefogedstillingen var et borgerligt ombud, der var lønnet med ganske ringe sportler. Sognefogden var fritaget for kongerejser, for indkvarteringer, for arbejde ved veje, kirker og deslige, delinqventomkostninger og bropenge. Sognefogden var fritaget for tjeneste ved de annecterede batailloner, og det hartkorn, han brugte, var fritaget for bidrag til Amts Repartitions Fonden. Den, som havde været sognefoged i 15 år, kunne i fredstid erholde en søn eller i mangel af sådan en pårørende fritaget for udskrivning til aktiv tjeneste ved den stående hær.⁷¹⁾ Ved udpantning fik de 12 sk. i »salario«. Privilegierne og fritagelserne bortfaldt ved lov 4/3 1857, hvorefter de fik tillagt en årlig løn fra 40–200 kr.

Fr. 18/11 1791 befalede, at der i alle justits- og politisager kun skulle være en jurisdiktion i hvert sogn og hver by. I enkelte sogne og byer hørte beboerne under forskellige jurisdiktioner, og da man fandt, at dette ville besværliggøre sognefogdens arbejde, blev det bestemt, at den herredsfoged eller birkedommer, som havde det meste hartkorn i sognet under sin jurisdiktion, skulle være politimester og dommer i alle justits- og politisager i sognet.

Det lykkedes ret hurtigt at skabe den respekt om sognefogden, som var tilsigtet, og som tidligere havde været savnet. Sognefogedbestillingen blev ret eftertragtet og blev i reglen besat af de større gårdejere.⁷²⁾

B. Underpolitimester.

Sognefogderne skulle udføre øvrighedens og dommernes befalinger og

71. Circ. 16/4 1796, Cancelliets skr. 26/5 og 24/11 1798, Placat 25/10 1799, Cancelliets skr. 13/11 1808, circ. 27/8 1811, placat 5/7 1820, placat 25/5 1821.

72. Poul Meyer (1955), s. 20 og Sigurd Jensen i Axel Steensberg, Den danske Landsby, 2. udg. (1942), s. 83.

foranstaltninger, som hørte til den kgl. tjenestes fremme, eller til »Justitiens og Politie-Væsenets« håndhævelse, og de skulle våge over god orden og påse, at kongens anordninger herom, særlig fr. 25/3 1791 om politivæsenet på landet, ikke blev overtrådt.

Hermed blev sognefogden beskikket som *underpolitimester* i sit sogn.

Sognefogden var pålagt følgende politimæssige forpligtelser:⁷³⁾

- 1) Ved ringere politiforseelser, krogang, drik, slagsmål og deslige skal sognefogden i to vidners overværelse advare pågældende, og hvis sådan advarsel ikke frugter, anmelde det for herredsfogden eller birkedommeren, fr. 11/11 1791 § 4.
- 2) Arrestere personer, der gribes i forbrydelser af det grovere slags, som drab, tyveri eller deslige og straks foretage anmeldelse til herredsfogden eller birkedommeren, fr. 11/11 1791 § 4.
- 3) Anholde fremmede omløbere, betlere og løsgængere, og optegne såvel den pågrebnes forklaring, som deres, der have pågrebet ham, samt af hvem de aflagte forklaringer kunne bevidnes. Rapporten tilligemed den pågrebne skal overgives til stedets politimester, fr. 11/11 1791 § 4.
- 4) Afværge opløb, i særdeleshed ved inkquisitioner om ulovlig brændevinsbrænden og krohold, fr. 11/11 1791 § 4, fr. 2/8 1786 § 9.
- 5) Anmelde til sognepræsten inden 24 timer, når nogen fremmed ankommer til sognet, rescript 6/11 1739 og 26/1 1775.
- 6) For at forebygge løsgænger, skal enhver af bondestanden, der er pligtig at søge fast tjeneste, men ikke selv kan forskafe sig den, inden to måneder før skiftetid, henvende sig til sognefogden i det sogn, hvor han bor, som ved kirkestævne uden betaling offentlig skal tilbyde ham tjeneste, fr. 25/3 1791 § 1, fr. 11/11 1791 § 4. Kancelliets skr. 14/1 1792 og 8/12 1792.
- 7) a) Give agt på vejpolitiet og anmelde de forefaldende uordner for politimesteren og besørge redskabers og materialers forvaring samt holde og årligen aflægge regnskab, fr. 13/12 1793 § 70.
b) Jævnlig befare vejene og efterse grøfter, broer, stenkister o.s.v. og foranstalte mangleterne istandsat, samt påse, at arbejdet bliver udført til den for vejenes vedligeholdelse belejlige og for landmanden mindst besværlige tid, fr. 13/12 1793 § 70–72.
c) Når dyb sne falder, skal sneen samme dag eller i det seneste dagen efter, foranstaltes kastet fra vejen af de af sognefogden til dette arbejde uopholdeligen tilsagte beboere, Reglement 20/12 1799 § 4, 13 og 14.

73. *Stoltenberg Blom* (1835), s. 380–86.

- d) Påse, at leddene på alfar veje holdes i forsvarlig stand, at de er vel hængte, så at de bekvemmeligen kan gå op og i og forsynede med sådanne klinker, at ridende, for at åbne og lukke dem, ikke behøver at stå ned af hesten.
 - e) Hvis synsmænd finder, at ufred forårsages ved nogen vejs ufremkommelighed, og vedkommende ikke straks sætter den istand, skal sognefogden besørge den istandsat på den skyldiges bekostning, fr. 29/10 1794 § 24.
- 8) Sognefogden er *brandfoged* i den by, hvori han bor. Han skulle gøre anskrig i alle omliggende byer og ile til ilden med mandskab, sprøjte og redskaber. Udenfor ildebrandstilfælde skulle han årligen efter påske visitere overalt i byen og på de enkelte gårde, at brandredskaberne var tilstede og i brugbar stand, fr. 29/2 1792, placat 27/3 1793, fr. 26/3 1800.
- 9) Med hensyn til sundheds-politiet havde sognefogderne følgende pligter:
- a) At de ved fr. 17/4 1782 foreskrevne forsigtighedsregler ved udbrud af smitsomme sygdomme, såsom blodgang, springler eller anden sådan farlig sygdom, ufortøvet blev anmeldt for sognepræsten og herredsfogden eller birkedommeren. Ingen uvedkommende måtte indfinde sig hos de syge. Sørgestue var forbudt. De døde skulle begraves inden 48 timer efter døden, i kister, som indvendig var begede eller tjærede, 4 alen under jorden. Ligfølge og begravelsesgilder var forbudt.
 - b) Anmeldelse om børnekopper skulle sognefogden ufortøvet meddele distriktslægen og politimesteren.
 - c) Til almuens belæring skulle der hos sognefogden findes eksemplarer af fr. 5/ 9 1794, der gav advarsler imod kvaksalvere, kloge mænd eller kvinder, der påtager sig at helbrede sygdomme iblandt almuens, uagtet de er aldeles ukyndige i lægekunsten.
 - d) Sognefogderne skulle med alvorlig nidkærhed og årvågenhed påse overholdelsen af fr. 3/1 1794, hvorefter landboerne inden 24 timers forløb skulle lade huden tage af deres døde kreaturer og nedgrave disse 2 alen dybt på deres mark, såfremt kødet ikke var spiseligt eller på anden måde brugbart, for at forebygge, at døde kreaturer ved at henligge forrådnede skal forpeste luften.
- 10) I tilfælde af smitsomme sygdomme blandt kreaturerne, skulle sognefogderne iagttage:
- a) Såsnart sognefogden kommer til kundskab om, at nogen farlig smitsom sygdom spores blandt hestene, såsom skab, hestekopper eller snive, skal han straks anmelde det for politimesteren, på det at de nødvendige foranstaltninger straks kan vorde føjede.
 - b) Udbryder sygdom blandt hornkvæget, skal sognefogden foruden at iagttage, hvad der iøvrigt måtte være ham befalet til sygdommens stands-

ning, føre tilsyn med den vagt, der af herredsfoged eller birkedommer forlanges sat ved byer eller enlige steder.

- 11) På de steder, hvor der findes *sandflugt*, har sognefogderne pligt til at gå de anordnede kommissioner og opsynsmænd tilhænde, fr. 19/9 1792 og Kancelliets prom. 18/5 1793.
- 12) Sognefogden har pligt til ufortøvet at anmelde *strandinger* såvel for øvrigheden som ved næste toldsted eller for næste strandpolitibetjent, og han skal have indseende med, at der ved bjergningen lovlig forfares, fr. 21/3 1705 § 17, fr. 1/2 1797 § 182.

C. Underfoged.

Samtidig blev sognefogden beskikket som *underfoged*, idet han efter amtmandens, herredsfogdens eller birkedommerens befaling skulle inddrive kgl. skatter, bøder, herunder også bøder efter hegnslovgivningen, fr. 29/10 1794, kirkens og skolens restancer, omkostninger ved opmåling og udskiftning af jord, oprensning af åer og andre vandløb og opførelse af hegn.

Han havde også andre retsplejemæssige opgaver.

D. Ombud.

Indtil anordning 13/8 1841 om landkommunalvæsenet var sognefogderne regeringens og administrationens vigtigste tillidsmænd ude i sognene. Sognefogden skulle bekendtgøre for sognets beboere og på forlangende lade dem selv læse de forordninger, der vedkom bondestanden,⁷⁴⁾ og han skulle ligeledes bekendtgøre for sognemændene de befalinger, der sendtes ham, der vedkom kongens tjeneste eller det offentlige.⁷⁵⁾

Hvis befalinger, der angik den kongelige tjeneste eller det offentlige, skulle sendes til forkyndelse udenfor den by, hvor sognefogden bor, eller til en anden by, kunne han beordre sognets husmænd efter rigtig omgang, til at »frembringe« dem,⁷⁶⁾ til sit bestemte sted, fra by til by.

Det var datidens postvæsen, hvorved befalinger og breve blev bragt til den næste sognefoged og videre. Husmændenes forpligtelse til at bære

74. Kancelliets cirk. 5/2 1791, 16/7 1791 og 13/9 1800, Rentekammerets cirk. 2/4 1791.

75. Rescript 22/4 1740, Kancelliets skr. 2/5 1795.

76. Fr. 11/11 1791 § 4 h, Kancellicirk. af 7/7 1792 (ikke inderster).

breve for sognefogden blev ophævet ved fr. 27/5 1848 under de normerede 3 gangdage og skulle, såfremt disse afkrævedes i andet øjemed, udføres af lejede folk for kommunekassens regning ifølge Indenrigsministeriets skr. 26/6 1858. Frimærkernes indførelse afskaffede dette system.⁷⁷⁾

Hvor der ingen amtstue var i nærheden, skulle sognefogden efter vedkommendes rekvisition tilsige *frikørsler*, efter rigtig omgang, og efter en ham af amtmanden meddelt liste over samtlige kørepligtige i sognet, Placat 15/1 1723 og 13/10 1728 og Kanc. skr. 19/3 1791.

Efterhånden som kommunalvæsenet udvikledes, voksede kravene til administrationen, og der blev større anvendelse for sognefogden som tilidsmand i opgaver indenfor den sognekommunale forvaltning. Men efter oprettelsen af sogneforstanderskaberne i 1841 overtog disse mere og mere sognefogdernes kommunale forretninger. Sognefogdernes virke blev mere og mere indskrænket til et led i politiorganisationen samtidig med, at de stadig var underfogder.

Efter fr. 11/11 1791 skulle det være sognefogdens pligt at vise sagtomdighed og beskedenhed imod almuen, og sognefogden beskikkedes stadig af amtmanden, og skulle opfylde de en sognefoged påhvilende pligter med hørighed og lydighed og med omhu udføre de ordrer, som måtte blive ham meddelte.

Efter rpl. § 118, stk. 2 bistår sognefogder, sandemænd og lignende bestillingsmænd politiet efter de hidtil gældende regler, fr. 11/11 1791 § 4 b) c) d) e) og f).

På Bornholm indtager sandemænd den samme stilling som sognefogderne. På Christiansø er fra 1/3 1898 forvalteren af øen tillige *politiofficiant*, Danmarks eneste.⁷⁸⁾ Hans årlige løn er 60 kr.!

Sognefogden foretager i visse tilfælde eksekution, udpantning og tvangsauktion og undertiden begyndelses- og registreringsforretninger i dødsboer.

E. *Budfogden som sognefogdens medhjælper.*

I vidtløftige sogne kunne amtmanden enten beskikke to sognefogder eller en *budfoged*, der var sognefogdens medhjælper (hjelpesognefoged). Kancelliets skr. 14/1 1792 § 2 og 16/4 1796. I Jylland kaldtes han *bøjfoged*

77. Jfr. J. P. Jørgensen (1890), s. 177–78.

78. Axel H. Pedersen, Politiofficianten på Christiansø, Politibladet 1967, s. 290–91

af at bøye eller byde: tilsige,⁷⁹⁾ på Samsø henregnedes budfogedtjenesten til oldermandsbestillingen.⁸⁰⁾

Stillingen bortfaldt ved lov 4/3 1857, jfr. justitsmin. skr. 3/8 1861.

7. Herreds- og birkefogden.

Ved enevældens indførelse var herreds- og birkefogden kun pålagt enkelte administrative forretninger, idet disse som regel udførtes af krongodsbestyrerne og på de private godser af godsejeren. Efterhånden blev denne patrimonielle øvrighedsvirksomhed indskrænket, og herreds- og birkefogden fik flere og flere administrative hverv, idet hver jurisdiktion blev ligningsdistrikt for forskellige kommunale afgifter og kommunalt pligtarbejde samtidig med, at herreds- og birkefogder skulle indkræve de forskellige bidrag og drage omsorg for udførelsen af de forskellige påbudte foranstaltninger.⁸¹⁾ Dette gjaldt bl. a. fattigvæsenet, fr. 24/9 1708 post II, og »skal Herredsfogden og Birkefogden have flittigt Indseende med de Fattige, saaledes som de agte det for Gud og Kongen at forsvare, at alle Ting efter denne Anordning bliver efterlevet«.

Kgl. mandat 8/4 1684 påbød, at herreds- og birkefogderne på landet ligesåvel som byfogderne i Købstæderne skal »parere« politimesterens ordre.⁸²⁾

Med reskript 7/8 1687 fastsattes grænser for politimesterens forretninger i København og *overalt i riget*.

Da instruktionen blev fornyet 5/9 1691 var det for »Politimesteren i Danmark«.⁸³⁾

Fr. af 22/10 1701 I § 10 pålægger byfogden, herreds- og birkefogden opsynet med, at politiforordningerne efterleves »hvorfor de flittigen med Politimesteren i København skal correspondere«. Dette var en konsultationsmulighed der blev yderligere præciseret i I § 12, hvorefter politi-

og Bornholms Tidende 23/3 1968. Efter Den store danske Ordbog bd. 16 (1936), s. 119 er betegnelsen politiofficiant forældet.

79. *Baden*, Ordbog (1822) I, s. 77 og 67 og II, s. 43.

80. *E. Hammerich*, Dansk Lovleksikon IV (1903), s. 341.

81. *Poul Andersen* (1965), s. 94, *J. P. Trap*, Statistisk og topografisk Beskrivelse af Danmark. Almindelig Del (1860), s. 212–13, *Ørsted*, Haandbog III (1828), s. 116.

82. *Fogtman* 1684, s. 395, der ikke gengiver det kgl. mandat, men henviser til fr. 22/10 1701 § 10, cfr. *Gunnar Olsen* (1964), s. 293 og *Gudmund Boesen* (1948), s. 228.

83. *Schou* I, s. 617.

mesteren og stiftsbefalingsmændene skulle indhente kgl. resolution, hvis der forefaldt noget vigtigt eller tvivlrådigt. Der foreligger ikke oplysninger om, at den er blevet anvendt. Politimesteren i København havde ikke længere nogen myndighed over by-, herreds- og birkefogden.

Herredsfogden, birkefogden og byfogden blev første gang i lovgivningen anset som øvrighedspersoner i pl. 24/11 1758 (om at aftage huden af kreaturer), idet de her betegnes som »ethvert Steds Øvrighed«.

Fra slutningen af det 18. århundrede betegnes de i deres egenskab af administrative embedsmænd som *politimestre*, første gang⁸⁴) i fr. om Politivæsenet paa Landet af 25/3 1791 § 32, hvorefter amtmændene havde overopsyn med herredsfogderne og birkedommerne som »Politiemestre« og i fr. 18/11 1791, hvorefter der kun skulle være en jurisdiktion i et sogn, og den herredsfoged eller birkedommer, som har det meste hartkorn i sognet under sin ret »skal ene være Politiemestere og Dommer« i alt det, som henhører til justits- og politivæsenet.⁸⁵) Senere i fr. om Brandvæsenet paa Landet af 29/2 1792 § 15 og i fr. om »Veivæsenet« af 13/12 1793 § 72 (sognefogden skulle indberette til den dommer, som er politimester i sognet, hedder det her).

Efter 1800-tallet blev den hyppigste betegnelse »underøvrighed« eller »øvrighed«.

Byfogden, herreds- og birkefogden optrådte herefter som selvstændige politimestre, og det blev et betydeligt antal opgaver af politimæssig og administrativ karakter, de fik at varetage i det 18. og 19. århundrede.⁸⁶) Her skal nævnes nogle af de vigtigste:

-
84. *Anders Sandøe Ørsted*, Supplement til afdøde Generalauditeur Nørregaards Forelæsninger over Den Danske og Norske private Ret, II (1806), s. 267 anfører, at på landet i Danmark er politimesteren overalt tillige dommer. Der henvises til fr. 25/8 1741, der blev forklaret ved rescript 6/4 1742, hvorefter herredsfogden, fordi han var befalet at have indseende med politien, ikke var dispenseret fra at dømme in prima instantia om sådanne sager (land- og forprang). Hvis der ikke fandtes nogen angiver, skulle amtmændene lade landfiscalen rejse påtale, eller beskikke en anden.
85. Ved rescript af 6/11 1750 blev generalprokurør *Bolle Willum Luxdorph* pålagt at give en beskrivelse over enhver ret og jurisdiktion. Da han kun nåede en beskrivelse af Hofretten, fik samtlige overøvrigheder 12/3 1751 ordre til at indsende underretninger om de verdslige retter og jurisdiktioner, *Baden*, Ordbog (1822) I, s. 252.
86. *Jacob Mandix*, Landvæsensret (1813), s. 213–15, *Kolderup-Rosenvinge*, Politiret (1828), s. 17 ff., *Henrik Stoltenberg Blom*, Om de offentlige Indretninger paa Landet i Danmark (1835), s. 358–61.

Retssikkerheden.

Opsynet med, at politiforordningerne overholdes »saavidt det med hvert Steds Tilstand og Leilighed kan overenskomme«, efterforskning og anholdelse af grove lovovertrædere, fr. 22/10 1701 § 10, rescript 6/4 1742, fr. 25/3 1791 § 27–28, fr. 25/8 1741, Kancelliets cirkl. 3/5 1800.

Tilsyn med veje.

Tilsyn med anlæg af nye veje og istandsættelse af de gamle, fr. 13/12 1793 §§ 33 og 69.

Tilsyn med snekastning på landevejen:

»for at gøre det muligt for de Veifarende at komme frem, og Færdselen med Sikkerhed skal kunne gennemføres den hele Vinter igennem«. Regl. 20/12 1799 C 12–13.

Tilsyn med overholdelse af brandanordningerne m. v.

Brandforsikringsanordning 29/12 1792, fr. 27/3 1793 og fr. 26/3 1800.

Straks efter en ildebrand skulle herredsfogden eller birkedommeren holde forhør over ejeren eller beboeren med hustru, voksne børn og tjenestefolk, nærmeste naboer og genboer, Brandfr. for landet 29/2 1792 – IV.

Herredsfogden og birkedommeren beholder som politimester, hver i sin jurisdiction, fremdeles tilsyn med forordningens efterlevelse, samt øverste kommando ved ildebrand, når de derved kan indfinde dem, og amtmanden eller branddirektøren ikke er tilstede, fr. om branddirektører på landet 21/3 1800 § 7.⁸⁷⁾

Helligdagslovgivningen.

Politimesteren skal flittigt tilse, at hellig-, fest- og bededage tilbørlig helligholdes, fr. 22/10 1701. Efter fr. 12/3 1735 om sabbattens helligholdelse, hvorefter alle og enhver skulle indfinde sig i kirken på søn-, hellig- og bededage, var der foreskrevet en række pligter for politimesteren, der skulle drage omsorg for at gudstjenesten ikke blev forstyrret.

Den almindelige moral og tyendevæsenet.

Fr. 25/3 1791 »fornemmelig i Henseende til Tjenestefolk, hvis Rettigheder og Pligter bestemmes nøiagtigen, saavelsom Rettergangsmaaden, der skal have Sted, naar Husbond eller Tjener forsee sig mod denne Anordning, eller føre nogen Klage over hverandre indbyrdes«. Fr. fastsatte grænserne for den hus-

87. Herredsfogderne og birkedommerne honoreredes 1792–1800 med gebyr for vurderingsforretninger til Landbygningernes alm. Brandforsikring, *Mich. Petersen*, Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792–1892 (1892), s. 22.

faderlige magt og indskærpede tillige tjenestetyendet den lydighed, som de er deres husbond skyldige.

Næringsvæsenet.

Fr. 25/8 1741 om land- og forprang, fr. 13/2 1775 § 8 mod omløben med varer og pl. 24/11 1784 mod uberettiget kludesamling i Fyns stift pålagde politiet pligt til at påtale ulovlig handel og anholde angivne omløbere og kludesamlere, samt hans medhavende varer.

Udstedelse af pas.

Ved udstedelse af *pas* skulle der være sikkerhed for, at der ikke var nogen hindring for bortrejse. Passet skulle benyttes inden 3 dage, og rejsevejen skulle nøjagtig angives, Pl. 24/1 1772, 10/2 1789, 1/11 1805, 14/10 1808. Rejsepas kunne udstedes af den underordnede øvrighedsperson i købstaden eller på landet, til hvem politiets bestyrelse der på stedet er overdraget, Pl. 1/11 1805.

Hasardspil.

Allerede reskript 1/10 1698 pålagde politimesteren i København at påse, at der ikke på offentlige steder spilledes hasard, og hertil sluttede sig reskript 28/11 1755 om de sagers behandling og omkostning m. v., som angår filouterie i spil og hasardspil, samt hvorvidt kegle- og deslige spil blandt hasardspil skal henregnes.

Dette blev indskærpet ved fr. 6/10 1753, hvorved forbydes al slags såkaldede hasardspil, være sig med kort eller tærninger, enten det er udi værts- og »publique« eller udi andre private huse. Også her var det politimesteren i »Vores kongelige Residents-Stad Kjøbenhavn«, der nøje skulle undersøge og flittigt have indseende med, at fr. nøje blev efterlevet. Reskript 1/10 1698 blev gentaget, således at politiets betjente kunne borttage og mellem sig dele de penge, de i så måde måtte overkomme, når angiverens andel først deraf er blevet betalt.

Efter strfl. 15/4 1930 § 203 straffedes den, som søger erhverv ved hasardspil eller væddemål af tilsvarende art, der ikke ifølge særlig bestemmelse er tilladt, men fr. 6/10 1753 er ophævet ved lov nr. 408 af 3/12 1952.

Fr. 6/10 1753 var udstedt af hensyn til »de ulykkelige Suiten, det fører med sig for en Deel af vore Kjære og troe Undersatter, fornemmelig adskillige unge Mennesker, som derved ofte ruineres, ja styrtes i yderste Armod og bringes til Bettel-Staven«. Forbudet mod hasardspil opretholdes nu af hensyn til statens fiscale interesser, jfr. bl. a. lov om Klasselotteriet 6/3 1869, lov om beskatning af totalisatorspil 30/3 1895.

Justering af fustager.

Fr. 24/9 1723 at ingen smør-, kød- eller fiskefustager store eller små, må bruges uden alene de, som i købstæderne af magistraten og på landet af herreds- samt birkefogderne ved et dertil indrettet rigtigt justeringsmærke er

brændte, rescript 16/3 1742. Justeringsmærket skulle være kongens cifre og krone, rescript 16/8 1771, og der skulle i Fyns stift tillige påbrændes bogstaver, som viser herredets eller birkets navn, og bødkeren skal brænde sit eget mærke i fustagen, rescript 9/8 1782. Politimesteren i København foranledigede, at denne bestemmelse kom til at gælde for hele landet, rescript 6/7 1792.

Misbrug af brændevinsdrik.

Fr. 1/2 1757 § 15. Blandt andet var det almuen på landet (hvorunder forstås møllere, kromænd og håndværkere) forbudt til noget værtsskab eller gilde, som bryllup, barsel og begravelse at give eller bruge brændevin eller nogen anden stærk drik, øl undtaget. Efter fr. 23/11 1757 skulle birke- og herredsfogder og skrivere inkvirere i værtshusene og andetsteds om utilladelig brændevinsbrænden og krohold.

Efter fr. 2/8 1786 § 6 skulle enhver »Rettens Betjent«, som befindes »at see igennem Fingre med Vedkommende udi utilladelig Brændeviinsbrænden eller Krohold paa Landet«, have sit Embede forbrudt. Chr. VII ville »med besynderligt Velbehag ansee at Øvrigheden og Jordegodseierne paa Landet lade dem være angelegent at see al overflødig Brug af Brændeviin saa meget som muligt indskrænket og afskaffet ved Bøndernes Bryllupper, Barseler og andre Værtsskaber og Gilder, hvor indenlandsk Brændeviin maa bruges alene til Tarvelighed og naar det tilforhandles fra Kjøbstæderne«.

Gæstgiveri.

Efter fr. om befordringsvæsenet 27/1 1804 § 78 skulle gæstgiverne vise de rejsende al tjenstfærdighed og anstændig høflighed og sørge for, at de efter deres stand og kår blev beværtede imod at de betalte efter en *taxt*, som øvrigheden fastsatte, og denne *taxt* skulle findes opslået i giestestuen.

Gæstgiverne skulle holde deres gårde og gæstgiveri i vedbørlig stand.

I gæstestuen, hvor de rejsende og posten tager ind, skal der findes en autoriseret bog, der skal forevises de rejsende, for at de deri kan antegne, hvorvidt de med herbergeringen og beværtningen samt den derfor fordrede betaling har været fornøjet eller ikke (§ 79). Denne bog efterses efter hvert kvartals udløb af byfogden, herredsfogden eller birkedommeren.

Forbudene mod overdådighed.⁸⁸⁾

Det var politiets pligt at våge over, at en lang række anordninger, der forbød overdådighed i klædedragt, husgeråd, mad og drikke ved højtidelige lejligheder – bryllupper, barsler m. m. og især ved begravelser, blev overholdt, fr. 22/10 1701, instruks 4/9 1809 til politimesteren i København, Kancelliets skrivelser af 1/8 og 11/8 1812, hvorefter »*Politimestrene hver i sin Jurisdiction skal have det alvorligste Tilsyn*«.

88. *Edvard Holm 1660–1720* (1885), s. 298–301.

- 1) »Da stor Overdaadighed og unyttige Omkostninger af de fleste over deres Stand og Vilkaar med deres Afdøde Forældres, Børns og Venners Liigs Begjængelser og Jordefærd gøres«, gav Chr. V i fr. 7/11 1682 specificerede regler for de udgifter, som måtte anvendes. Ved Raadstue-placat 26/6 1818 blev det indskærpet, at der ikke måtte finde beværtning sted ved dækket bord, og at blomsterstrøelse ved den utilkastede grav ikke var tilladt.
- 2) Ingen brudegave må i begge riger gives eller tages, tjenestefolk undtagen, dog må forældre give deres børn efter deres vilkår og tilstand. Ingen brudgom måtte give ædelstene, perler eller deslige til brudens venner eller søskende. Personer i rangforordningen måtte give trolovelsesring af guld, men uden ædelstene, fr. 13/3 1683 II–14–15 og 2.
- 3) *Ingen af bondestanden på landet må bære andre klæder end af hjemmegjort tøj*, som vadmæl, barken og deslige, kvindfolkene må aldeles ej bære silketrøjer eller skørter, eller silketørklæder, dog må der bæres silkehue og trøje og skørt af kramtøj, fr. 12/3 1783 § 3, fr. 20/1 1783, pl. 3/4 1783 og pl. 14/12 1785. Om officerernes uniformer pl. 3/1 1783 og pl. 10/3 1783.
- 4) Da de unge piger, som står til konfirmation på sådan andagtsdag har været besynderlig pyntede og ofte meget blottede, fastsattes i Kancelli pl. 27/2 1784, at konfirmationsdragten skulle være af sort eller hvidt taft eller andet hvidt eller sort linned eller uldent tøj. »Garnituren« skulle være af samme tøj som kjolen, og der måtte kun bruges simple røde eller hvide bånd på hovedet. Halsen skulle »bedækkes« med et hvidt tørklæde, fr. 27/2 1784.
- 5) Ved almindelig civil påklædning, galla eller ikke, må ingen *bære fjer i hatten*, hverken i opstående busk eller indlagte inden i hatten, Kancellipl. 31/7 1812 ang. stads- og galla-uniformer § 7. Ved en pl. af s.d. om hvorvidt nogen må holde jægere eller give tjenestetyende *liberi*, blev det forbudt at give tjenere, kuske, rideknægte eller andre domestikker anden besætning på kapper og hatte end uldsnøre, fjer i hatten, liberikjoler i højrød, kraprød eller carmoisinrød farve.

Bistand til skibbrudne.

Allerede efter D.L. 4–4–2 var amtmænd, borgmester og råd, fogder og strandfogder forpligtede til at være den skibbrudne behjælpelig med den menige mand at hjælpe, redde og bjærge af skib og gods, hvad der er muligt. Nærmere bestemmelser blev givet i fr. 21/3 1705 om strandede skibe og gods, fr. 5/7 1808 om strandede fjendtlige skibe og rescript 27/5 1785 ang. strandinger på Bornholm (by- og herredsfogderne skulle bl. a. forfatte en liste over de dueligste og vederhæftigste, som var bekvemme til at være forbjergere).

Tilsyn med at hedetørv ikke skæres på sådanne steder, der kan forårsage sandflugt.

Fr. 19/9 1792 om sandflugt § 17–18.

Foranstaltninger til afværgelse af smitsomme sygdomme.

I fr. 17/4 1782 ang. de fornødne hjælpemidler til de blandt almuen opkommende smitsomme sygdommes helbredelse og at forekomme deres videre udbredelse pålagdes det øvrigheden med tilbørlig iver at overholde de befalede forholdsregler og de af lægerne i hvert enkelt tilfælde foreskrevne forholdsregler, eventuelt foretage afspærring af den befængte gård eller by.

Foranstaltninger til forebyggelse af smitsomme sygdomme blandt heste og hornkvæget.

Efter fr. 28/11 1806 ang. hvorledes med heste, som er angrebne af smitsom sygdom, bør forholdes, skulle politiet i fornødent fald sørge for de syge hestes afsondring, og dersom sygdommen er snive, foranstalte de syge dyr dræbte.

Fr. 30/11 1778 og 28/4 1779 ang. Quæg-sygen blev ophævet indtil videre ved pl. af 21/10 1785, men skulle påny træde i kraft, såfremt dette onde atter måtte vise sig.

Lægdsforstandere.

Cancellicirk. 2/4 1791, 14/5 1791 og 2/3 1802, fr. 20/6 1788 og 8/1 1802.

Det blev i det hele taget et karakteristisk træk, at herreds- og birkefogdernes administrative opgaver blev stadig mere og mere udvidet.

Hertil kom, at hele strafferetsplejen – efterforskning og undersøgelser – kom til at påhvile dem fra slutningen af det 18. århundrede, da strafferetsplejen fik en inkvisitorisk form. Det viste sig særligt i det inkvisitoriske forhør.

8. Amtmanden.

A. Overpolitimester.

Den forvaltningsretlige teori fremhæver som noget karakteristisk for statsforvaltningen, at den er opbygget hierarkisk. Man taler på dette område om Danske Kancelli, fra 1849 Justitsministeriet (indenrigsministeriet) som øverste instans, amtmanden som melleminstans og politimestrene som den almindelige underinstans. I denne opbygning ligger i almindelighed, at den overordnede myndighed kan føre tilsyn med den underordnede, at den kan meddele den underordnede myndighed tjenstlige direktiver og ophæve eller omgøre dens afgørelser, enten på eget initiativ eller efter klage.

På denne baggrund forstås fr. 25/3 1791 § 32, »paa det at Amtmanden efter Embeds Medfør Kan have det fornødne Over-Opsyn med, at Herredsfogderne og Birkedommerne som Politimestre, iagttage deres Pligter

bør disse hvert ¼ Aar til Amtmanden indsende Fortegnelse over alle de Sager, som i den Tid, under deres Jurisdiktion staae under Behandling, eller ere tilendebragte: og dersom Amtmanden opdager nogen Forsømmelse, der fortæner større Opmærksomhed, end at en Advarsel af ham til vedkommende Betiente kunde anses tilstrækkelig til Rettelse, da skal han indberette Sagen til Danske Cancellie«. ⁸⁹⁾

Efter fr. 3/6 1796 om rettens vedbørlige og hurtige pleie § 28 påhvilede det også amtmanden at rejse tiltale (til dens lovlige forfølgelse). ⁹⁰⁾ Amtmanden skulle tillige beskikke aktor og defensor.

Amtmandens tilsyn som overpolitimester ⁹¹⁾ med politimestrene bortfaldt for så vidt ved indførelse af »enhedspolitiet«, lov nr. 166 af 18/5 1937 § 1 og rpl. § 108–118. Det er nu helt bortfaldet. ⁹²⁾ Amtmandens beføjelser som anklagemyndighed bortfaldt tillige ved rpl.

B. Overpolitidommer.

Udenfor København beklædtes politiretten af den ordinære dommer, der tillige varetog skriverembedet, reskript 9/7 1791 og 23/10 1795. Retten

89. Det var ganske naturligt og i overensstemmelse med traditionen at give amtmanden den i fr. nævnte beføjelse. Det historiske udgangspunkt for amtmandens vidtgående beføjelser er gengivet i kanc. skr. 7/3 1829: »Amtmændene have den overordnede Centralbestyrelse af alle i deres Amt forefaldende civile Anliggender, der i sidste Instans henhøre under de forskellige Kollegiers Ressort«, *Poul Andersen* (1965), s. 91.

90. Efter D.L. 6–6–3, 4, 5 og 6 var kongens »Ampmænd« eller fogder forpligtet til at påtale og forfølge manddrab, og efter D.L. 1–9–7 og 15 og skulle øvrigheden skaffe den, som ikke måtte eller kunne gå i rette, fornøden retshjælp. I fr. om overlast og drab af 6/2 1696 – for at alle undersåtter kan beskjærmes for al overlast, og uskyldigt blods udgydelse eller Guds alvorlige befaling vedbørlig straffes – skulle alle, som nogen overlast på landet vederfares, strax søge næste amtmand eller i hans fraværelse amtsbetjentene om assistens og beskærmelse, som alvorligt befales, gærningsmændene, af hvad stand de end kunne være, uden ophold eller undskyldning at lade eftersætte og sig bemægtige.

91. *Jacob Mundix*, *Landvæsensret* (1813) I, s. 181 ff., *Kolderup-Rosenvinge*, *Politiret* (1828), s. 125 ff., *H. Stoltenberg Blom*, *Om de offentlige Indretninger paa Landet i Danmark* (1835), s. 339–43.

92. I tiden fra 1800 til i dag kan det konstateres, at politimesterens beføjelser, udøvet selvstændigt i forhold til amtmanden, stadig er udvidet. Kulminationen kom med rpl. og de dertil knyttede love om politiets ordning, rpl. § 108 ff., en lovgivning, der dog også gav amtmanden udvidede beføjelser, jfr. f. eks. lov om politiets ordning nr. 364 af 30/6 1919 § 114 om amtmandens overtagelse af visse af de forretninger, som efter hidtil gældende ret har været henlagt til herredsfogden, birkedommeren eller byfogden.

holdtes, hvis det var nødvendigt, på andre end de almindelige tingdage (ekstraret). Dommeren tilsagde to stokkemænd, fr. 25/3 1791 § 21 og 29.

I visse tilfælde fungerede amtmanden som anden instans, *Overpolitiret*,⁹³⁾ f. eks. i sager vedrørende overdådighed, helligbrøde, ulovlig handel og bissekram, tyende og daglejere, betleri og løsgænger, snekastning efter vejfr., hoveri og husmænds pligtarbejde, ildebrand, undvegne reserver, hegn og markfred.⁹⁴⁾

Denne dømmende myndighed var hjemlet i fr. 25/3 1791 § 31, jfr. reskript 23/10 1791. Ifølge pl. 28/2 1817 § 17 og fr. 20/10 1819 § 5 blev kystpolitisager og private injuriersager henlagt under landsoverretterne som anden instans.

Ved overpolitiretens behandling af appelsager fandtes ingen skriver, og stokkemænd blev ikke tilsagt, Cancelliskr. 26/11 1791 § 3 og 9/8 1796.⁹⁵⁾ Sagerne foretoges i reglen uden prokuratorers medvirken, fr. 25/3 1791 § 23 og 8/3 1799. Hvis nogen af parterne boede udenfor jurisdiktionen og længere end 4 mile fra det sted, hvor overpolitiretten holdtes, var det tilladt at lade møde ved en prokurator, pl. 12/9 1826.⁹⁶⁾

I mange tilfælde var amtmanden bemyndiget til at afgøre sagerne ved resolution, der skulle gælde som endelig dom, f. eks. undladelse af at udføre arbejdet på en tildelt vejpart af en offentlig landevej.

Efter fr. 27/5 1848, jfr. lov 14/6 1850 § 2 ophævedes »Overpolitiretten«. Amtmandens dømmende myndighed var ophørt.

-
93. Amtmanden i København beklædte tillige »*Kjøbenhavns Amts Oberret*«, der var appelinstans for domme afsagte i den hollandske jurisdiktion i Store Magleby og af Taarnbye Birketing. Efter Chr. IV's åbne brev af 10/7 1615 skulle Hol­lænderne »ikke appellere til Landsting, men for vore Amtmænd paa Kjøben­havns Slot«. Det var en ekstraordinær overret. *L. Nørregaard*, *Den Danske og Norske Private Ret* (1790) V, s. 178 og *Frederik Theodor Hurtigkarl*, *Den Danske og Norske Private Rets første Grunde* (1820), IV, s. 284, *Axel H. Pedersen*, *Juristen* 1967, s. 262, *Harald Jørgensen*, *Landsarkivet* (1966), s. 114.
94. Fr. 12/10 1701 II, fr. 12/3 1735 § 2, fr. 25/8 1741, fr. 25/3 1791 § 20, jfr. pl. 3/12 1755, fr. 25/3 1791 § 20, fr. 13/12 1791 § 96, fr. 25/3 1791 § 18 og 6/12 1799 § 32, fr. 29/2 1792 § 29, fr. 22/3 1793 § 6, fr. 29/10 1794 § 50.
95. *Ørsted*, *Haandbog III* (1828), s. 69 ff.
96. Protokollerne for Kjøbenhavns Amts Overpolitiret er bevaret for tidsrummet 21/9 1792 – 17/6 1848.

9. *Sammenfatning.*

Det var yderst vanskeligt – og som det viste sig uoverkommeligt – at skabe en almindelig politioordning for hele landet, tilvejebringelse og organisation af et politivæsen. En reform efter nutidens retsplejeidealer var udelukket, allerede fordi sondringen mellem de opgaver, der hører under politiet og de judicielle opgaver, der hører under domstolene – adskillelse af forvaltningen og retsplejen – er en statsretlig nydannelse, som var fremmed for enevældens mænd.

Det står for nutidens retsplejeidealer som en selvfølge, *at politiet* udelukkende varetager politimæssige og administrative opgaver og ikke udøver nogen form for judicial virksomhed, *at tiltale* rejses af *anklagemyndigheden*, og *at den dømmende myndighed* alene udøves af *domstolene*.

Adskillelsen mellem forvaltningen og retsplejen var indsat som en løfteparagraf i grundloven af 5/6 1849 (§ 76), men blev først gennemført ved rpl. af 11/4 1916, der trådte i kraft 1/10 1919.

Før rpl. varetog domstolene, hvis funktionelle og personelle uafhængighed er grundlovmæssigt sikret, en række opgaver, som efter nutidens opfattelse henhører under administrationen: politi- og anklagemyndighed. På den anden side var de administrative organer: politimesteren i København, fra 1814 politidirektøren, og amtmændene tillagt judicial myndighed, amtmændene også anklagemyndighed, hvad der ville være utænkelig i nutiden. Amtmandens domsmyndighed bortfaldt i 1848 og politidirektørens i 1863.

Enevælden tog adskillige livtag med den bestående retstilstand for at gennemføre forbedringer.

Der blev fra 1661–1774 gjort mange forgæves forsøg på at tilvejebringe en *kodifikation* af de gældende politiforordninger.

Enevælden, der begyndte på den indgroede forkærlighed for at dirigere alt fra hovedstaden, forsøgte også nogle tilløb til centralisation af politivæsenet, men det blev i 1684–1701 kun til en række tomme titler til politimesteren. Det var et forsøg på at indlede reorganisationen på det øverste trin indenfor politivæsenet, ligesom man indenfor domsmagten begyndte med det øverste trin, oprettelsen af Højesteret i 1661.

En egentlig *selvstændig anklagemyndighed* – rigsadvokat, statsadvokater og i København politiadvokater – blev først indført ved rpl.

D.L. byggede principielt på det gamle system, hvorefter forbrydelser blev påtalt privat. Der indførtes ingen anklagemyndighed, men derimod en særlig embedsmand, *generalprokurøren*, der havde til opgave at føre tilsyn med retsplejen og forvaltningen.⁹⁷⁾

I *København* besad borgmestrene og magistraten sammen med en byfoged den almindelige øvrighedsmyndighed, herunder påtaleretten.

Efter fr. om Politis Administration 22/10 1701 post 1 § 3 skulle der desforuden være en *Politi-Fiscal*, som kongen beskikkede. Han var »Actor Publicus i Politisager«. Han skulle rejse påtale for Politiretten og var underordnet politimesteren i *København*. Efter reskript 15/11 1726 måtte den af politimesteren forlangte politifiskal *Nils Hjort* beskikkes, når han var blevet eksamineret af generalprokurøren og generalfiskalen og dygtig befunden. Der skulle udarbejdes en instruks. »Naar han i Danske Cancellie forlanger By-, Herreds- og Birkefogders Navne, skal samme vord ham communicerede« (§ 12). I reskript 5/1 1731 omtales en edsvoren politifuldmægtig, der skulle actionere de skyldige.

Da *Struensee* oprettede Hof- og Stadsretten ved fr. 15/6 1771, overtog denne påtaleretten i straffesager.

På *landet* havde amtmanden fra gammel tid påtalemyndighed i drabs-sager efter D.L. og ved fr. 3/6 1796 om rettens vedbørlige og hurtige pleje, blev det pålagt amtmanden at rejse tiltale i en lang række sager (»til dens lovlige forfølgelse«). Denne påtalemyndighed bortfaldt først ved rpl. Iøvrigt var dommer- og politimyndighed forenet i samme person, herreds- eller birkefogden, som også rejste tiltale i visse mindre sager, og til hvem strafferetsplejen overgik i slutningen af det 18. århundrede, efter at den havde udviklet sig i inkvisitorisk retning. Denne ordning, hvorefter samme person var dommer og administrativ embedsmand ophørte også først ved rpl., bortset fra, at der ved lov nr. 51 af 5/4 1888 blev ansat en straffedommer ved Frederiksberg Birk fra 1/6 1888, som skulle undersøge og pådømme de i birket forefaldende justitssager og offentlige politisager.

Der blev også gjort forsøg på indførelse af *landfiskaler* ved fr. 31/7 1739, hvorefter kgl. betjente i Danmark og Norge, som især de såkaldte landfiskaler sig skal rette og forholde. I hvert stift blev beskikket en »eller om nødvendigt eragtes, flere fiskaler af de i stiftet sig opholdende bedste procuratorer eller andre dertil bekvemme personer. Når de vorder vidende

97. *Stig Juul*, *Kampen mod forbrydelsen I* (1951), s. 282.

om noget utilbørligt og misligt og indberette det til stiftamtmand, biskop, amtmand og anden øvrighed, og om den beskyldte er selv en anelig øvrighedsperson, da til Kancelliet.« De skulle udføre retssager mod de skyldige, dog ikke ordinære delinkventsager. Fiskalerne fik $\frac{1}{5}$ af bøderne i de sager, de blev befalet at udføre, og $\frac{1}{2}$ i de sager, som de selv havde angivet. Landfiskalernes pligter og tilsyn med forordningerne omtales i reskriptet 4/12 1739 (overdådighed) 11/12 1739 (om ulovligt »For- og Landprang«), fr. 25/8 1741, fr. 14/8 1741 (om købstad-jorderne), reskript 6/4 1742 om påtale og forfølgning, fr. 6/12 1743 § 23 om pengebøder og reskript 27/5 1746. Fr. fik ingen nævneværdig betydning.⁹⁸) Allerede hos *Fogtman* 1742, s. 318 note h siges »Der ere nu ingen Landfiscaler« og 1744, s. 446: »Landfiscalerne ere længe siden ophørte«. I Canc. Prom. 23/1 1790 hedder det »da Landfiscalerne er afskaffede«.

Et egentligt politi – politibetjente og overordnede politiembedsmænd – indførtes i *København* først ved fr. 22/10 1701, da der blev ansat 10 politibetjente og en politifuldmægtig. Ved Hof- og Stadsrettens oprettelse i 1771 blev politistyrken forøget med 15 politikommissærer og i 1793 blev styrken yderligere forøget med 51 politibetjente og 251 vægttere.⁹⁹)

I *købstæderne* fandtes stadig kun vægttere (bysvende), by- eller stads-tjenere, der fungerede som politibetjente eller »Politier«. Borgervæbningen var dog pligtig til, når det forlangtes, at lade sig bruge som politi. Omkring år 1800 fandtes vistnok politibetjente i de fleste købstæder. Der blev udstedt instrux for politibetjente i Købstæderne ved reskript 6/9 1808.

På *landet* havde oldermændene og bondefogderne en begrænset politimæssig myndighed, og da sognefogedinstitutionen blev indført ved fr. 11/11 1791 blev sognefogderne »underpolitimestre«. Det var imidlertid ikke tilstrækkeligt til at skabe en tilfredsstillende politiordning på landet, og udviklingen måtte nødvendigvis medføre ansættelse af politibetjente. Ved reskript 7/11 1800, jfr. Canc. Prom. af 12/4 1803, blev der ansat to opsigtsbetjente for at hæmme betleriet i Frederiksberg Alle og i nærheden af Slotshaven. I Københavns Amts Nordre og Søndre Birk blev der ved reskript af 25/8 1819, jfr. reskript 15/4 1818 ansat 8 politibetjente. *Kolderup-Rosenvinge* tilføjer »som tildeels er ridende«.¹⁰⁰) Politibetjentene fik 400 rdl. i løn, som blev udredet af Justitsfonden.

98. *Poul Johs. Jørgensen*, *Salmonsens XIX* (1925), s. 359–60.

99. *Folmer Schiött*, *Vægter og Bysvend* (1926).

100. *Kolderup-Rosenvinge*, *Politiret* (1828), s. 14–21, *N. Søgaaard*, *Politikundskab*

I Københavns Amts Rytterdistrikts Birk fandtes 1802–1819 det eneste selvstændige politimesterembede udenfor København. Det var midlertidigt, og det var oprettet på grund af den utilfredsstillende tilstand, hvori politiet på amtet befandt sig, også på grund af birkets store udstrækning og folkemængde. Embedet var i sig selv et brud på enevældens politimæssige organisation.

Det blev imod slutningen af 1700-tallet nødvendigt at skærpe polititilsynet på landet og i byerne, og derfor udstedtes den »store« fr. 22/10 1701 om adskilligt, der vedkommer politievæsenet på landet, hvoraf enkelte bestemmelser består endnu. På denne forordning og fr. 25/3 1791 om politievæsenet på landet, hvilede enevældens politisystem. Politiordningen på landet og i byerne o. 1800 var trinvis bygget op fra det nederste trin: oldermand, bondefoged, sognefoged, herreds- eller birkefoged og amtmænd.

Den overmåde vanskelige opgave at skabe betryggende landpoliti lykkedes det aldrig enevælden at løse. Statsmagten var klar over, hvor langt man var fra idealet, men det blev kun til ihærdige forsøg på at komme det nærmere.¹⁰¹⁾

(1943), s. 9–10, *A. S. Ørsted*, *Erindringer* IV (1857), s. 197, 100 og 432 ff. om forbedringer i landpolitiet.

101. *F. Dyrlund* (1872), s. 36–37.

XXVIII

Det inkvisitoriske forhør.

Denne form for forhør stammer fra den *inkvisitoriske* strafferetspleje, hvor dommeren forestod hele straffeforfølgningen, idet han både tilvejebragte hele bevismaterialet ved forhør af sigtede, afhøring af vidner, politiundersøgelser m. v., der dannede grundlag for den tiltale, han rejste imod sigtede, og som han bagefter pådømte som dommer. Den sigtede blev ikke behandlet som part i undersøgelsen, men som genstand for undersøgelsen, idet anklagemyndigheden og dommeren var en og samme person. Under inkvisitionsprocessen var det den mistænkte pligt at sige den fulde sandhed om alt, hvad der kunne have betydning for mistankens bestyrkelse eller afkræftelse, og dommeren havde mere eller mindre vidtgående magtmidler til fremtvingelse heraf.¹⁾

Det var dommerens opgave at fremkalde eller fremtvinge en tilståelse fra *inkvisiten*: »den, der som mistænkt stilles for et kriminelt forhør«. Til at fremtvinge en tilståelse var det oprindeligt tilladt at anvende »*pinligt forhør*« og »*den skarpe eksamination*«. Dette var ensbetydende med tortur.²⁾

Det inkvisitoriske forhør, der har udenlandske forbilleder, blev første gang indført ved fr. 13/4 1686, der oprettede *Inquisitions-Commissionen* eller *Stokhuskommissionen*. Det var en særlig undersøgelsesret for tyverisager. Inkvisitionskommissionen anvendte den »skarpe eksamination«, hvor tortur kunne bringes til anvendelse for at fremkalde tilståelser.³⁾ I reglen anvendtes kun tamp – indtil 20 slag om dagen – men efter kongelig

-
1. C. Goos, Den danske Straffeprocess i Forhold til Strafferetsplejens Grundsætninger fra Chr. V's Lov til Nutiden (1880), s. 2 ff., C. Goos, Den danske Kriminal-Process (1888), s. 7 ff., H. Munch-Petersen, Procesret og Menneskeret, Tilskueren, 1899, s. 933–52, samme, Retsreformen med Hensyn til vor Strafferetspleje (1902), s. 64 ff. og E. Tybjerg, Inkvisitionsproces, Salmonsens XII (1922), s. 400–01.
 2. Baden, Ordbog I (1822), s. 243–44, Troels G. Jørgensen, Højesteret fra 1790 til Grundloven (1950), s. 154–55 og 190.
 3. Poul Johs. Jørgensen, Salmonsens XII (1922), s. 400.

tilladelse kunne der i enkelte tilfælde anvendes mere raffinerede afstraffelsesformer, bl. a. den *så kaldte rosenkrans* eller *paternosterbånd*. Dette bestod i et bånd med knuder, der anbragtes om delinkventens hoved, hvorefter båndet strammedes så meget som nødvendigt for at fremkalde den ønskede tilståelse. Anvendelse af paternosterbåndet blev forbudt 1790.⁴⁾

Struensee ophævede den skarpe eksamination ved fr. 30/12 1771 § 10:

»Og som der undertiden ved examination i Kommissionen efter Omstændighederne skal være brugt Tvangsmidler ved nogle Slag af en Tamp eller deslige, for at faa den rette Sandhed udledet og de medskyldige opdaget, men Vi hellere ville, at i slige Tilfælde en skyldig gaar fri, end at en uskyldig saaledes skulde lide, saa bliver sligt hermed for Eftertiden aldeles ophævet og forbudt«.

Men ved reskript 29/10 1772 blev den *skarpe eksamination* igen indført med visse indskrænkninger:

»om dertil skal bruges Tamp eller Kat, samt hvor mange Slag, dog ikkun nogle af enten af Delene, og derved bruges al mulig Forsigtighed og Lemfældighed efter Inkvisitens Legems Tilstand og Førlighed . . .«

Ved kancellicirkulære 16/5 1835 blev det forbudt at fremtvinge en tilståelse fra en arrestant ved at *lægge jern* på ham, og de forskellige pryglemetoder blev afviklet ved reskript 6/12 1837. Inquisitions-Commissionen blev ophævet efter indstilling af Provinsialstænderne ved fr. 5/1 1842.

Inkvisitionskommissionen indtog imidlertid en særstilling, idet den procesordning, der var gældende efter D.L. var en fællesordning, der var lige så lidt inkvisitorisk i straffesager som i borgerlige sager. D.L. kendte ingen sondring mellem civilproces og straffeprocess.

Fra omkring midten af 18. århundrede skete der en fuldstændig omvæltning ved adskillelse af de to procesarter, og dette endda til yderligheder. Civilprocessen endte med at give dommeren en så godt som passiv rolle, indtil sagen optoges til dom, idet sagens oplysning blev lagt i parternes hånd. Straffeprocessen endte i den modsatte yderlighed, idet sagens undersøgelse på alle trin blev overdraget til dommeren alene, der senere afsagde dommen.⁵⁾

4. *Stig Juul*, Kampen mod Forbrydelsen I (1951), s. 292, *E. Hoeck*, I (1951), s. 355 ff.

5. *C. Goos* (1880), s. 2 ff. og 64 ff., *Kai Hammerich*, *Salmonsens* I (1915), s. 778–79, *Thøger Nielsen*, *Højesteret 1661–1961* (1961) I, s. 484–85, *J. L. Frost* (1967), s. 22–27.

En selvstændig straffeprocess udviklede sig efterhånden ved fr. 21/5 1751 »Om Delinquent-Sagers Drift og Udførsel«. Der indførtes obligatorisk forhør, men først efter, at der var rejst tiltale, og aktor og defensor var beskikket. Det var en akkusatorisk proces, men straffeprocessen omformedes mere og mere i inkvisitorisk retning, navnlig ved fr. 15/6 1771 om oprettelsen af Københavns Hof- og Stadsret, og ved reskript 23/10 1795, hvorefter sigtede kunne hensættes på vand og brød, hvis han ikke gav bestemte svar på de stillede spørgsmål, »indtil han beqvemmer sig hertil«. Ved fr. 3/6 1796 om Rettens vedbørilige og hurtige pleje blev forundersøgelsen inkvisitorisk, idet forhøret blev overladt til dommeren, indtil der var rejst tiltale, og aktor og defensor var blevet beskikket. Ved fr. 13/10 1819 ang. »Forandringer i Retspleien i de Sager, som efter offentlig Foranstaltning anlægges mod Lovens Overtrædere« blev det pålagt dommeren, når ikke alle til sagens påkendelse fornødne oplysninger var tilvejebragt, at fortsætte sagens undersøgelse alene og uden overværelse af aktor og defensor. Undersøgelsen dannede ikke blot grundlag for aktion, men også for dommen. Anklageprocessen var afskaffet,⁶⁾ selv om anklagen skulle rejses af amtmanden. Alt foregik for lukkede døre, og når amtmanden havde rejst tiltale i »justitssager«, blev der beskikket en aktor og defensor, som hver skrev et indlæg på 8–10 linier, og som hver fik tilkendt et salær på 10–12 kr.⁷⁾

Det inkvisitoriske system har fået sin odiøse klang ved, at det i den almindelige opfattelse knyttes sammen med forestillingen om anvendelse af tortur. *Stephan Hurwitz*⁸⁾ hævder imidlertid, at den inkvisitoriske proces først har fået sin fulde udvikling efter torturens afskaffelse.

Som politiordningen var på landet, var det herredsfogderne og birke-dommerne, der ikke alene skulle varetage embedets mange judicielle forretninger, men også en politimesters krævende pligter og herunder det inkvisitoriske forhør. Strafferetsplejen var mangelfuld, men hertil kom også, at dommerne var uden den fornødne faglige uddannelse og tilstrækkelige kvalifikationer ved efterforskning og forhør og ligeledes til at anvende »den store magt, som var lagt i deres hænder«. Desuden mistænkte man dem »ofte med grund for at tage imod bestikkelse«.⁹⁾ Dommerne var

6. *P. M. Brun*, U.f.R. 1892, s. 1091.

7. *J. M. Fabritius Tegnagel*, i *J. L. Frost* (1967), s. 341.

8. *Stephan Hurwitz*, Den danske Strafferetspleje 2. udg. (1949), s. 30–33.

9. *Stig Juul* II (1952), s. 12 og *E. Hoeck* I, s. 381.

desuden ofte ældre, ret immobile personer, der var velansete, dygtige embedsmænd, men – *som sædvanligt* – »Politievæsenet laa ikke for dem«. ¹⁰⁾ Der var heller ingen kontrol med deres politivirksomhed, idet amtmændenes forpligtelse hertil var uden betydning.

Justitsministeriet kunne ikke afhjælpe de mangelfulde forhold i landjurisdiktionerne, men gjorde i vid udstrækning brug af *undersøgelseskommissioner*, der ofte blev nedsat efter forslag af vedkommende politimester (birkedommer). En kendt forhørsdommer blev birkedommer *Sylow* i årene 1885–96, hvor han opklarede mange ildebrande. Hans forhørsmetoder, navnlig anvendelse af langvarig varetægtsarrest, forekom selv samtiden for hårdhændede, og gav anledning til megen kritik, endog i Folketinget. ¹¹⁾

Politiet i landjurisdiktionerne havde ikke personale og navnlig ikke uddannet personale til at bekæmpe kriminaliteten og så sig derfor nødsaget til at anvende metoder, der ikke kunne stå for kritik. ¹²⁾

Efter at tortur var blevet forbudt, skulle dommeren gennem »*forhørets kunst*« få inkvisiten til at tilstå. Dette forhør havde imidlertid meget ofte karakter af åndelig tortur. Erfaringsmæssigt krævede systemet en omend måske halvt skjult intimideren, falske løfter og lokketoner og navnlig en gennemført »spillen fordækt«. ¹³⁾

På initiativ af overretsjustitiarius *N. F. Schlegel* vedtoges lov af 5/4 1888, der gav adgang til erstatning for uforskyldt varetægtsfængsel. Der skete alligevel i de første år en række fejlgreb, som gav anledning til kritik af forhørsdommerne og de overordnede domstole. ¹⁴⁾

Langvarig varetægtsarrest med lange mellemrum mellem forhørene, var det sidste tvangsmiddel, der blev anvendt, lige til det 20. århundredes begyndelse. Politimesteren lod arrestanten »sidde på bekendelse«. ¹⁵⁾ Arrestanten blev i mellemtiden »luftet«, idet han blev fremstillet en gang om ugen efter følgende recept: Nå, Petersen, skal vi høre noget i dag? Petersen havde ikke noget at fortælle. Ned igen med ham og næste mand

10. *C. J. Wolff*, »To Samfunds-Onder« (1878), s. 67.

11. *Poul Andersen*, Rigsdagen og Domstolene, Danmarks Rigsdag 1849–1949 V (1953), s. 491.

12. *E. Hoeck* I (1951), s. 386–87.

13. *H. Munch-Petersen*, Retspleje og Kultur (1913), s. 11 ff., *samme*, Dommer og Anklager, Gads danske Magasin 1926, s. 64–73.

14. *A. Hein*, Vore Dommere, Tilskueren 1896, s. 41–59.

15. *Johannes Stein*, Fra lykkelige Tider. Livserindringer (1943), s. 39.

frem. Protokoltilførsel: »Arrestanten var fremstillet fri for Baand og Tvang. Han fastholder sit tidligere. Arrestanten afført«. ¹⁶⁾ I den københavnske Kriminalret blev varetægtsarresten ofte forbundet med langvarige ophold under forhørene i de berygtede »skabe«. ¹⁷⁾

Det beroede i høj grad på retsbetjentens juridiske og menneskelige egenskaber, hvorledes en kriminalsag blev behandlet, men inkvisitionsordningen medførte i visse forhørsdommeres virksomhed misbrug ved tvang og pression. ¹⁸⁾

Fuldmægtig hos herredsfogden i Stevns-Fakse herreder *Rudolf Emil Johannes de Klauman* ¹⁹⁾ der var søn af herredsfogden, blev i 1905 tiltalt for at have fremkaldt tilståelse for brandstiftelse fra en uskyldig tjenestekarl, dels ved at have kommet kløpulver i karlens seng, og dels ved at have bevæget en politibetjent til at lægge ham i spændetrøje og til at prygle ham to gange i arresten med en stok af knudret tjørn. Tjenestekarlen var blevet truet med, at der kunne vente ham et langvarigt varetægtsfængsel, hvis han ikke tilstod, og der var blevet stillet ham i udsigt, at han ved benådning kunne blive fritaget for straf, hvis han tilstod. Tjenestekarlen havde tilbagekaldt sin tilståelse overfor en præst, der besøgte ham i fængslet.

En kommissionsdomstol – assessor i Lands- Over- samt Hof- og Stadsretten *Anton Frederik Lütken* og assistent i justitsministeriet *Frederik Carl Gram Schrøder* – fastslog, at herredsfuldmægtigen på punkter, der var væsentlige for skyldspørgsmålet, havde talt usandhed. Politibetjenten mistede sin stilling og idømtes fængsel på sædvanlig fangekost i 14 dage. Tjenestekarlen fik tilkendt en erstatning for lidelser og ulemper ved voldshandlingerne – 100 kr. Kommissionsdomstolen fastsatte herredsfuldmægtigens straf til 3 måneders fængsel på sædvanlig fangekost, som Højesteret forhøjede til 4 måneder. U.f.R. 1905, s. 196.

Birkedommer *Seier Malling Emil Holm* blev i 1880 dømt for håndgribeligheder mod inkvisiter (»rusket eller knobset dem«), anvendelse af spændetrøje, for at have pryglet to 14-års drenge, og for vilkårligt at nægte ekstraforplejning og brug af egne klæder. En kommissionsdomstol – asses-

16. *M. Münster-Svendsen, E. Hoeck, P. Glud og J. M. Fabritius Tegnagel* i *J. L. Frost* (1967), s. 198, 247, 301 og 341, *Axel H. Pedersen, Juristen* 1968, s. 275.

17. Se bl. a. *H. P. Sørensen, F. J. Borgbjerg* (1943), s. 56–58, *Ejnar Krenchel, Lykken* ved aldrig at blive til noget (1959), s. 14 ff. (»Inkvisitionen«).

18. *Henrik Tamm, Juristen* 1967, s. 86.

19. Sagfører i København 1906, fra 1922 på Læsø. 1924–25 politimester, dommerfuldmægtig ved Frederiksberg Birks 1. afd. 1936–1947, Universitetets guldmedaille 1899. Død 1948. *H. Hjorth-Nielsen, Danske Sagførere* (1941), s. 217, *A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen II* (1955), s. 372.

sor i Københavns Kriminal- og Politiret *Gottlieb Andreas Jensen* – fastsatte straffen til simpelt fængsel i 4 måneder, som blev stadfæstet af Højesteret, U.f.R. 1883, s. 1036–48.

I 1883 – samme år som han blev afskediget²⁰⁾ – udgav *Malling Holm* »Fra en Forhørsvirksomhed«. Det hedder i forordet »Omhyggeligt holdte Forhør give de haandgribeligste Livsbilleder og Kulturskildringer, idet de vise Livet, som det virkelig er, uden overlagt Fernis, og det virkelige Liv er rigere paa Afvexlinger og Kollisioner end alle Romaner tilsammen, naar man har Øre for dem . . . De unge Mænd, som forberede sig til den juridiske Embedsvirksomhed, og som maa paatage sig Forhørsvirksomhed som en integrerende Del af denne, faa under deres Studium ikke nogen Undervisning eller praktisk Anvisning til denne ansvarsfulde Gjerning . . . Dog er det ikke min Hensigt her . . . at give Anvisninger for Inkvisitionsprincippets praktiske Anvendelse . . .«.

Bogen gengiver forhørene i 14 sager angående brandstiftelse, tyveri, falsk angivelse, falsk forklaring for retten og løsgængerier med kvaksalveri, hekseri m. m. Protokollaterne af forhørene af arrestanterne indledes stereotypet med : »Fri for Baand og Tvang fremstilledes . . .«

Det mest afskrækkende eksempel på det gamle systems mangler foreligger i de to herostratisk berømte *Fejøsager*.

I den første sag blev pigen *Ane Christiansen* af Højesteret dømt til 5 års forbedringshus for drab af hendes uægte barn og moderen *Christiane Godtfredsen* til livsstraf, formildet til livsvarigt tugthus, for anstiftelse hertil, U.f.R. 1885, s. 24. Efter at kommissionsdommer, kriminalretsassessor *Vitus Ingerslevs* undersøgelser havde fastslået, at de begge var uskyldige, og efter at birkedommer *Carl Anton Freuchen* var indlagt til observation på en sindssygeanstalt, ophævede Højesteret de foregående domme og frifandt dem begge, U.f.R. 1886, s. 924. »Det var en sindssyg mands forrykte værk, der en overgang stod med legalitetens skær«.²¹⁾

20. Afsked 11/8 1883, overretssagfører 19/5 1884, død 20/3 1913, *H. Hjorth-Nielsen*, *Danske Sagførere* (1941), s. 167. Straffede dommere og dommerfuldmægtige fik efter Justitsministeriets praksis beskikkelse som sagførere indtil 1960, da Advokatrådet i en mod Justitsministeriet anlagt retssag påstod en beskikkelse, der var meddelt en dommerfuldmægtig, der efter ansøgning var blevet afskediget, men som senere blev straffet, kendt ugyldig. Højesteret fandt, at beskikkelsen var ugyldig, da han ikke opfyldte kravene om retscaffen vandel ved beskikkelsens meddelelse. U.f.R. 1960, s. 264, *Poul Andersen* (1965), s. 621, *Axel H. Pedersen*, *Indledning til advokatgerningen*, 2. udg. I (1962), s. 34.

21. *Troels G. Jørgensen*, *Bidrag til Højesterets Historie* (1939), s. 213–14, *samme*,

I den anden »Fejøsag« blev en 16-årig pige *Christine*, hendes 21-årige søster *Louise*, deres moder *Marie Pedersdatter*, en træskomand og hans hustru og *Karen Siø* (»Kabilles«) idømt strenge straffe for påståede barnemord eller medvirken hertil. Efter at kommissionsdommer *Vitus Ingerslev* også havde undersøgt denne sag, ophævede Landsover- samt Hof- og Stadsretten de afsagte domme 30/3 1886. *Carl Anton Freuchen* blev afskediget 12/4 1887 på grund af sindssyge.²²⁾

Det blev konstateret, at Freuchens forhør havde været lange og anstrengende, ofte til ud på natten. Et forhør blev genoptaget kl. 5 om morgenen efter en times pause. En af de tiltalte måtte for det meste stå op, skønt hun led af årebetændelse, og at hun i længere tid var underkastet en svækkende mælkekur. Forhørsdommeren havde sagt til hende, at hvis hun ikke sagde ja til de beskyldninger, han rettede mod hende, skulle hun komme ned i det hul, hvor Anders Sjællænder havde siddet, og hvor hun ikke kunne se hverken sol eller måne, men sagde hun ja, skulle han nok frelse hende. Arrestforvareren havde ladet vinduet i en tiltalts celle kalke, for at holde lyset ude, og hun blev under forhørerne rusket og svunget frem og tilbage, idet en betjent og arrestforvareren holdt hende i hver sin arm. En anden tiltalt var blevet sat ud i gården, hvor hun havde stået i en time i hård frost uden overtøj.²³⁾

Disse sager vakte kritik af inkvisitionsforhøret, selvom der i den tids presse ikke fandtes en tilsvarende interesse for kriminelle sager som i nutiden. »Der kunne dog ikke med føje rettes kritik mod de overordnede domstole.«²⁴⁾

»Fejøsagerne« viste inkvisitionsforhørets rystende mangler og uheldige sider: forhørsdommerens misbrug af sin magt til udøvelse af pression og i værste fald til en art legemlig tortur. Det var nødvendigt med en strafferechtsplejereform, idet det stod klart, at den inkvisitoriske ordning stillede dommeren overfor en urimelig opgave: den strenge anklager, den overbærende defensor og den fuldstændige upartiske dommer. Der krævedes en modernisering ved indførelse af en virkelig anklageproces efter engelsk mønster. Kampen for en retsreform blev imidlertid langvarig.²⁵⁾ Først

Højesteret fra Grundloven til Retsreformen (1951), s. 200–03, *samme*, I Justitias Tjeneste (1954), s. 67, *samme*, Retsreformen 1849 til i Dag (1960), s. 61.

22. Prøveprokurator i Præstø amt 28/3 1867, prokurator ved underretterne i Sjællands stift 4/12 1869, birkedommer og skriver på Fejø 14/8 1882.

23. *S. Tage-Jensen*, Danske Kriminalsager 1838–1938, 3. udg. (1945), s. 127–48, *Kristian Albrechtsen*, Femti danske kriminalsager fra vor tid (1964), s. 36–51.

24. *Georg Nørregaard*, Højesteret 1661–1961 (1961) I, s. 458.

25. *Troels G. Jørgensen*, Retsreformen 1849 til i Dag (1960), bl. a. s. 59, 61, 76, 79–80.

ved retsplejelovens ikrafttræden 1/10 1919 indførtes en selvstændig anklagemyndighed, der foretager afhøring af tiltalte, som møder sammen med sin forsvarer. Inkvisitionen med den hårdhændede afhøringsmetode, som regel for lukkede døre og med uindskrænket anvendelse af varetægtsarrest for at fremkalde tilståelse, forsvandt.

Og dog forsvandt inkvisitionssystemet ikke på klokkeslettet. Efter at den nye strafferetspleje var indført, blev byretsdommer *Viggo Thorup* kraftigt angrebet af civildommer *Aug. Goll* og højesteretssagfører *C. B. Henriques* i slutningen af 1919 for at have overført den gamle kriminalkammermetode til byretten. *Jul. Schovelin* skrev senere bogen »Inkvisitionens sidste offer«.²⁶⁾

Under debatten om og kampen for strafferetsplejereformen var der dommere, der anbefalede den inkvisitoriske ordning.

Peter Munthe Brun, kommissionsdommer og assessor i Københavns Politiret, hævdede i 1892, at foreningen af dommer- og politimester (øvrigheds) myndigheden medførte store fordele i praksis for strafferetsplejen. Dommeren havde fra sin øvrige virksomhed større kendskab til jurisdiktionens beboere og til forholdene, end en politimester eller kriminaldommer kunne få. Han fandt det ligeledes af betydning, at undersøgelsen fra begyndelsen lededes af den, der skulle tilendebringe den.²⁷⁾

Auditør *F. C. C. Zahlmann*, senere dommer og borgmester i Hillerød, skrev i 1895 »En Kriminalsag. Et Indlæg til Forsvar for Inkvisitionsprocessen«.²⁸⁾ Zahlmann refererede her mordet på tjenestepigen *Hedvig Sofia Johansson*, der forsvandt 23/9 1892 på gårdejer *P. Reimers* gård i Ballerup, »Højagergaard«. Tjenestepigen blev forgæves eftersøgt, også i »Tosse-mosen«, »Hyrdemosen« og »Evigheds-mosen«. Først den 30/9 blev liget fundet i en af moserne, og den 17/12 fik Zahlmann staldkarlen *Hans Johansen* til at tilstå »efter en længere Tids forstandig og indtrængende Inkvisition«. Zahlmann mente, at denne sag ville være forblevet re-

26. *Axel H. Pedersen*, *En Rettens Tjener*. *C. B. Henriques*, 4. udg. (1967), s. 94–99.

27. *P. M. Bruun*, *Et Kriminalforhør* (1892), s. 13. Bogen gengiver hans undersøgelser som kommissionsdommer, som de i ældre tider kunne udvikle sig på landet, hvor polititilsynet helt kunne svigte, jfr. *Troels G. Jørgensen*, *I Justitias Tjeneste* (1954), s. 63. Bogen er anmeldt af *St. Grundtvig*, *U.f.R.* 1892, s. 977–78, der har sine tvivl om lovprisningen af den gældende kriminalproces. *P. M. Brun* svarede på anmeldelsen i *U.f.R.* 1892, s. 1089–92.

28. *U.f.R.* 1895, s. 1–18.

sultatløs under en anklageproces. Han mente iøvrigt, at inkvisitionsprocessen syntes at passe bedst for dommerstanden.

Derimod skrev højesteretsdommer *E. Tybjerg* i 1922, at den rene inkvisitionsproces var begyndt som en idyl, men endte som en tragedie.²⁹⁾

Den i 1880'erne mest benyttede kommissionsdommer i vanskelige og omfattende straffesager, senere højesteretsdommer *Gottlieb Andreas Jensen* skrev i sin erindringer³⁰⁾ om den inkvisitoriske forhørs metode:

»Jeg vil dog erkjende, at Tid og Forhold vistnok har gjort Sagen vanskeligere. Ikke fordi man dengang havde skrappere Midler, kun var man vel nok mindre nøjeregnende med at arrestere, da man ikke kjendte Erstatning for uforskyldt Varetægtsfængsel. Forskjellen er den, at man ikke nu har Lov til at være ene med sin Sag, og i Fred og Ro tumle med den: nej, hvis Sagen er af nogen Betydning, følges den nu af en hel Befolknings Kritik, Dommeren skal staa paa Pinde for Referenter og Presse, som udsender Oplysninger, der kan skade Undersøgelsen, og som undertiden kan drive Dommeren til Skridt, han eller ikke havde taget«.

29. Salmonsens XII (1922), s. 401.

A. S. Ørsted var tilhænger af inkvisitionssystemet, *Juridisk Tidsskrift* (1820) I, s. 273, *Troels G. Jørgensen*, *Anders Sandøe Ørsted. Hans Liv og Arbejde* (1933), s. 225–264.

Dr. jur. birkedommer *Sylow* kæmpede i en række artikler i *Berl. Tidende* 1880–81 energisk for inkvisitionssystemets afskaffelse, idet han bl. a. fremhævede den uhyre fare for sigtede. *Sylow* var i årene 1885–96 en meget anvendt kommissionsdommer i ildebrandssager, og han blev den hårdest angrebne dommer på grund af sine forhørs metoder.

30. *Gottlieb Andreas Jensen*, *Barndoms- og Ungdomserindringer fra Aarhus og Viborg* (1948), s. 131–33, tidligere trykt i *Hist. Samf. Aarhus Stift* 1924 og 25, s. 95–125 og 150–61.

XXIX

Ole Kollerød. Birkedommer og politimester Fr. Knudsens opklaring af drabet i 1837 på kusken fra Ørholm papirfabriker.

Mandag den 12/6 1837 omtrent kl. 10 om formiddagen modtog birkedommer *Fr. Knudsen* i Nordre Birk en skriftlig meddelelse – telefon fandtes ikke – fra fabrikør *Melthropp*, Ørholm, om, at hans kusk *Lars Pedersen* var myrdet. Karlen var om morgenen fundet svømmende i sit blod, hans »gemmer« åbne, og hans nye »klædningsstykker«, der plejede at hænge i hans værelse, var stjålne.

Der fandtes på den tid ingen udrykningsvogne, der kunnes sendes afsted med hylende sirener og radioforbindelse med politistationen. Birkedommeren tog selv til mordstedet og ankom henimod middag. Selvom det tog et par timer, må det have været hurtig udrykning med hest og vogn. Forinden havde han underrettet politidirektøren i København om mordet.¹⁾

Nok var det birkedommer *Fr. Knudsen*, der kørte til mordstedet, men det var som stedets *politimester* han indledte en af det forrige århundredes mest omtalte mordsager.²⁾

Politimesteren mistænkte straks en forhenværende vægter på Nymølle, *Ole Hansen*, der kendte den myrdede og hans værelse meget nøje, og en på egnen berygtet person *Peter Christian Knudsen*, der gav sig af med at sælge ben, gammelt jern og hestehuder, og som blev anholdt samme dag. Efter et 11 timer langt forhør af *Peter Christian Knudsen* blev mistanken også rettet mod »*Ole Tyv*« eller *Ole Pedersen Kollerød*. Denne havde tilbragt omtrent 1½ år i Blaataarn sammen med sin kæreste *Sidse Marie*

-
1. Mordsagen og forhørene er indgående beskrevet (266 s.) af *Jens Veibel Neergaard*, *Morderne Ole P. Kollerød's, Ole Hansen's og Peter Christian Knudsen's* og flere andre Forbryderes Criminalsag, historisk-psychologisk bearbejdet (1838).
 2. Se bl. a. *N. Petersen*, *Mærkelige danske Forbryderes Levnet* (1856), s. 146–236, *Axel Pontoppidan*, *Omkring Københavns gamle Volde og Stokhuse* (1936), s. 98–99, *S. Tage-Jensen*, *Danske Kriminal-sager 1838–1938*, 3. opl. (1945), s. 9–15, *E. Hoeck*, *Kampen mod Forbrydelsen I* (1951), s. 364–67, *Hans Ellekilde*, *Søllerødbogen* (1959), s. 271–316, *A. Hjorth Rasmussen*, *Dagligliv i det nittende og og tyvende århundrede I* (1964), s. 320–22, *Eiler Nysirøm*, *Fra Nordsjællands Øresundskyst* (1938), s. 574.

Christensdatter, og begge var for 14 dage siden blevet løsladt. Sidse Marie blev anholdt i Birkerød 13/6 og Ole Hansen og Ole Kollerød 14/6 på Slangstrup marked, hvor Ole Kollerød havde forsøgt at få afsat en falsk 10-rigsbankdalerseddel. De anholdte blev anbragt på gerningsstedet, papirfabriken, men natten mellem 14. og 15. juni blev de transporteret til »Frederiksholms Arrest« (Blaataarn), hvor forhørerne blev fortsat næste dag.

Politimesteren fik efterhånden opklaret, at det var Ole Kollerød, Ole Hansen og Peter Christian Knudsen, der i fællesskab havde brudt ind i papirkuskens værelse, og at Ole Kollerød havde overskåret hans hals med Ole Hansens foldekniv. De tre forbrydere havde røvet hans penge, klæder, sølvlommeur og to sølvbeslagne merskumspiber med rør. Dagen efter mødtes de sammen med Sidse Marie i en lille granskov, »*Reentforkeert*«, på Dronninggaards jord og »spiste madvarer, og drak en halv pot brændevin«, som Ole Hansen havde købt på Rojels kro. Peter Christian Knudsen lånte Ole Hansens foldekniv, der endnu var blodig, til at skære et stykke spegeflask med. Sidse Marie fik 100 Rigsbankdaler af de røvede penge – og ordre til at tie!

Ole Hansen aflagde hurtigt tilståelse, og derefter bekendte Peter Christian Knudsen, men det kostede politimesteren uendelige bryderier at få en tilståelse fra Sidse Marie, der afgav den ene løgnagtige forklaring efter den anden. Ole Kollerød havde i Blaataarn sagt hende, hvad hun skulle sige, og navnlig hvad hun ikke måtte sige. Efter at hun var blevet anbragt i ensom arrest, og Kollerød var flyttet til Københavns Politiarrest, blev hun mere medgørlig. Hun var af naturen løgnagtig, og havde gennem flere år levet sammen med Ole Kollerød. Hun var trods sine kun 28 år i »bund og grund fordærvet«. Løsgtig havde hun været fra sin tidligste ungdom. »Under hendes forrige arrestophold i Blaataarn gik hendes letfærdighed så vidt, at hun om natten uden påklædning steg op igennem et hul i loftet til to mandlige arrestanter, hvorfra man ved pludselig at træde ind i hendes arrest, så hende stige nøgen ned igen.«

Kollerød, der selv i sin tid havde lavet hullet i loftet, da han sad i cellen, og hun i den ovenover, tilgav hende dette »Fejltrin, da han ei heller havde været hende tro«. ³⁾

3. *Jens Veibel Neergaard* (1838), s. 237 og *samme*, Bidrag til Kundskab om Hovedstadens Straffeanstalter og Varetægtsfængsler med stadigt Hensyn til nyere

Da Sidse Marie havde siddet på bekendelse i ensom arrest til 9/9, tilstod hun, at hun havde modtaget de 100 rdl. af Ole Kollerød, skønt hun vidste, at de hidrørte fra mordet.

Ole Kollerød sad i Blaataarn fra 15/6 til 1/9, hvor han ikke alene talte med de andre fanger »gennem døre og lofter«, men også holdt sig underrettet udefra.

Det var dengang skik, at københavnernes om søndagen gik ud til Langebro og lagde småpenge i fangernes punge, undertiden bandt de brændevinsflasker til. Ole Kollerød fik også, ved forbindelser udefra, avisen, der fortalte ham, hvad retten meddelte om hans sag. Han anstillede sig sindssyg – en bryggerkarl fra Kongens Bryghus havde stået vagt udenfor fængslet og fortalte, hvorledes Ole hylede om natten og fik sine medfanger til at hyle med, så at der var et infernalsk spektakel.⁴⁾

Da politimesteren adskillige gange havde konstateret, at Ole Kollerød trods alvorlige forbud havde talt med de andre arrestanter, forkyndte han arrestanten straf: Tampen blev hentet. Men da Ole Kollerød bad for sig, skånede politimesteren ham: »Men for at Du ikke oftere paa denne Maade skal udsætte dig for Straf, som Du da umuligen kan undgaae, skal Du strax hensættes i Politiarresten«. Det var Københavns politiarrests berygtede, mørke, skumle celle nr. 7 Ole Kollerød blev indsat i. Her havde nogle forbrydere hængt sig »hvis Gjenfærd efter Sagnet der spøge om Natten«. Også her trodsede han forbudet mod samtaler med andre arrestanter og blev idømt »en Portion Tamp«.⁵⁾ Han bad politidirektør *Cosmus Bræstrup* om fritagelse for straffen. Politidirektøren formanede ham til at bekende. Kort efter aflagde han tilståelse og undgik tampen. Uden at komme i forhør sad Ole Kollerød i politiarresten 1/9–21/11, da politimesteren forelagde ham de i mellemtiden indsamlede oplysninger. Forhøret fortsattes i tummørket. Det sluttede med, at lysene pludselig blev tændt, og med politimesterens bemærkning: »Bring ham igen til Politiarresten«. To dage efter ønskede han at tale med præsten og dommeren, og dagen efter faldt tilståelsen om mordet og en mængde andre forbrydelser.

Ole Kollerøds tilståelse skyldtes såret forfængelighed, idet politimeste-

nord-amerikanske Straffeanstalter (1839), der s. 5–7 betegner Ole Kollerød som en af Blaataarns mest berygtede straffefanger.

4. *Knud Bokkenheuser*, »Illustreret Tidende« 1908, s. 77.

5. De forskellige pryglemetoder blev ophævet ved reskript 6/12 1837.

ren foragteligt sagde til ham, at det jo kun var den usleste fejghed, der afholdt ham fra at sige sandheden.

Efter at Kollerød havde tilstået, blev han påny ført tilbage til Blaataarn, hvorfra han undveg den 20/2 1838. Hans frihed var kun af kort varighed, og han blev derefter hensat i Stokhuset ved Østervold i celle nr. 1. I dette usle, lavloftede fangehul skrev han på væggen med store tydelige bogstaver, »Her er dog mit rette Sorgenfri. Ole Kollerød«. Under opholdet skrev han sin levnedshistorie, der indeholder en rystende skildring af, hvorledes hans vej gik fra forbrydelse til forbrydelse.

Der blev 18/1 1838 nedsat en kommissionsdomstol, der afsagde dom 19/8 1839.⁶⁾

For Ole Kollerøds, Ole Hansens og Christian Knudsens vedkommende lød dommen på, at de »bør have deres Liv forbrudt, de to førstnævnte derefter lægges på Stægle og Hiul efter D.L. 6-9-12, og den sidstnævntes Hoved sættes på en Stage efter D.L. 6-9-1«. Sidse Marie blev idømt 1 års forbedringshusarbejde. Dommen blev appelleret, og Højesteret stadfæstede den den 16/6 1840.⁷⁾

Chr. VIII resolverede på Kancelliets indstilling, at livsstraffen på Ole Kollerød skulle fuldbyrdes, men at han fritoges for at lægges på stejle og hjul,⁸⁾ således at hans afsjælede legeme kunne overgives familien til begravelse. Kongen fritog allernådigst Ole Hansen og Christian Knudsen for at lide efter højesteretsdommen, imod at de umiddelbart efter, at

6. Cfr. *Harald Jørgensen*, Landsarkivet (1966), s. 98, der angiver datoen for doms-afsigelsen til 18/1 1838.

7. Højesteretsdomme afsagte i Højesteret 1840. Tillæg til Den Berlingske politiske og Avertissements-Tidende 1840, s. 84-86. I *F. N. Lange*: Udvalg af danske og udenlandske Criminalsager og af mærkelige Forhandlinger om saadanne, samlet efter Retsacter, de bedste fremmede Værker og fra andre Kilder, VI. (1841) findes s. 203-215: *Defensionen for Ole Kollerød* og nogle af hans medtiltalte. Af Kammerraad og Prokurator *Ph. J. Knudsen*. Commissionsdom over Ole Kollerød og alle med-tiltalte afsagt den 19de august 1839 findes s. 216-258. Her findes endvidere s. 495-540: *Ole Kollerød*, Brudstykker af hans egenhændige Levnetshistorie. Den omhandler 1. fra hans Fødsel til hans Komme til København. 2. Mordet samt de nærmest forudgaaende Begivenheder. 3. Enden af Manuskriptet. Selvbiografien er illustreret med en række tegninger, Levnedsbeskrivelsen opbevares på Det kgl. Bibliotek.

8. Højesteret voterede i 1865 for sidste gang om, hvorvidt D.L. 6-9-1 »at miste sin Hals og hans Hoved at settis paa een Stage« eller D.L. 6-9-12 »forbrudt sit Liv, og bør at leggis paa Stægle og Hiul«, skulle anvendes mod gårdmand Peder Pedersen, Braaby, der havde dræbt sin hustru. Højesteretstidende 1865, s. 449.

livsstraffen på Ole Kollerød var eksekveret, på retterstedet skulle stryges til kagen⁹⁾ og derefter hensættes til arbejde i Rasphuset på livstid.

Henrettelsen fandt sted på Amager Fælle den 17/11 1840 kl. 8. På skafottet blev dommen læst op. Præsten bad Fadervor, hvorefter skarpretteren med sin store økse, som findes på Kriminalmuseet, førte det sikre hug.¹⁰⁾

Politimesterens efterforskning og opklaring af mordet i tiden fra 12/6 1837–27/1 1838, da forhørene sluttede, giver et udmærket indtryk af datidens forhørsmetoder,¹¹⁾ og er et gedigent eksempel på en velafbalanceret og dygtig politimesters anvendelse af det inkvisitoriske forhør. Generalkrigscommissair, dr. *Jens Veibel Neergaard* overværede med politimesterens tilladelse samtlige forhør og fandt, at sagen blev gennemført med nøjagtighed, kyndighed og iver og en mageløs tålmodighed, rolighed og interesse til trods for dommerens meget betydelige arbejdsbyrde ved politimester- og dommerembedet.¹²⁾ Han afsluttede sin bog om kriminalsagen med at bevidne politimesteren »en uforgængelig Følelse af Højagtelse«.

Protokollen blev under forhørene ført af dommerfuldmægtig, cand. jur. *Peter Munthe Brun*, der – ifølge Neergaard – »kraftigen understøttede Dommerens Bestræbelser, og ved sin Udholdenhed og Conduite fuldkommen retfærdiggjorde Dommerens store Tillid til ham«.

P. M. Brun¹³⁾ blev 13/11 1841 sekretær ved Commissionen ang. den Dronninglundske Mordsag og 8/1 1842 konstitueret som surnumerær assessor i Københavns Politiret. Ved reskript 5/3 1842 blev han udnævnt til kommissionsdommer for at undersøge sagen om mordet den 17/2 1842 på parcellist Niels Jørgensen og hans familie i Eibye. I hans bog »*Et Kriminalforhør*« (1892) er meddelt udtog af de optagne forhør (s. 38–538) i sager, som efter hans opfattelse »frembød særegne Vanskeligheder«. Bogen indledes (s. 3–37) med betragtninger over en forhørsdommers inkvisitoriske virksomhed. »Dygtighed som Inkvisitor erhverves, som

9. Kagstrygningen blev først ophævet ved straffeloven af 1866. Det samme gjaldt alle kvalificerede dødsstraffe.

10. Fængselspræsten C. H. Visby har givet en skildring af henrettelsen i sin prædikensamling »For huslig Andagt« III (1840), s. 751–52.

11. S. Tage Jensen, *Danske Kriminalsager 1838–1938* 3. opl. (1942), s. 9–15.

12. I samme tidsrum: 136 ordinære rets- og ekstraretssager, 73 domme og kendelser, 344 politiforhør og sager, af hvilke 12, der var foranledigede af ildebrand på forskellige steder, foretoges 118 gange.

13. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen I (1954), s. 211.

en væsentlig praktisk Kunst, kun ved Praxis og ikke ved nogensomhelst nok saa omstændelig Forklaring, om denne end kan indeholde nogen Veiledning. Den sikreste Maade at erholde denne Dygtighed paa, er da at overvære dygtige og øvede Dommeres Forhører og deltage under deres Veiledning i de under disse forefaldende Forretninger«. I Munthe Bruns ord ligger formentlig en hyldest til politimester og birkedommer Fr. Knudsen.

XXX

Kystpolitiet 1817–1919.

1. *Frederik VI oprettede kystpolitiet 28/2 1817.*

Fr. VI indførte et kystpoliti på Sjællands nordlige og østlige kyst, fra Køge til indløbet af Issefjorden, og ind i landet langs med Strandvejen, således som politichefen i København og amtmændene havde fundet det nødvendigt. Kystpolitiet blev oprettet ved pl. 28/2 1817.¹⁾ Det skulle forebygge, at mistænkelige personer forlod landet, eller at sådanne kunne blive sat i land, »at mistænkelige Koster skal blive ind- eller udsnegne, samt at Løsgjængerer eller utilladelig Omstreifen skulle finde Sted langs Kysten«. Overbestyrelsen blev overdraget politichefen *F. J. Kaas*.²⁾ Hele kyststrækningen blev inddelt i 6 hoveddistrikter, og hvert af disse i et passende antal mindre distrikter, hvor politiopsynet skulle overdrages private personer, som fandtes villige og duelige, og som skulle betegnes *Districts-Commissairer*. For at være kendelige og have anseelse skulle de forsynes med et udmærkelsestegn, en rød og grøn kokarde på hatten, samt et rødt- og grøntstribet uldent skærf. I distrikter, hvor det ansås nødvendigt, skulle ansættes en *underbetjent* til hjælp for distriktskommissæren. Han skulle bære rød og grøn kokarde på hatten. Ved kgl. resolution 26/10 1817 fik distriktskommissærerne tilladelse til at bære samme uniform som politiassistenter-

1. *Schou* 1817, s. 547.

2. Ved rescript 22/8 1815, *Fogtman* 1815, s. 220, var præsidenten i Danske Kancelli, Geheime Stats- og Justitsminister *Frederik Julius Kaas* blevet udnævnt til chef for Københavns politivæsen. Han skulle præsidere i Politiretten og føre et nærmere og mere umiddelbart tilsyn med alle politidirektøren underlagte forretninger. Politiets dømmende og administrative myndighed blev forenet i een person, *Harald Jørgensen*, D.B.L. XII (1937), s. 285–89. Embedet som politichef blev nedlagt ved resolution 23/6 1845, *Fogtman* 1845, s. 148. Politidirektøren blev herefter chef for Kystpolitiet med et årligt honorar på 1000 rdl. *F. J. Kaas* døde 11/1 1827. *Andreas Christian Kierulff* var herefter chef for Kystpolitiet på Sjælland 1828–45 samtidig med at han 1834–46 var overpræsident i København. *Christian Jacob Cosmus Bræstrup* overtog i 1845 hans forretninger, men fik først i 1859 udnævnelse som chef for Københavns politi og Kystpolitiet.

ne i København, og betjentene fik tilladelse til at bære den samme uniform, som var foreskrevet for politiets betjente.³⁾

2. Politichef F. J. Kaas udstedte placat 1/6 1817 om kystpolitiet.

1) Det var under en mult på 10–50 Rbd. forbudt at lægge an med noget fartøj eller gå fra land, indtage gods eller personer udenfor de almindelige toldsteder, færgesteder eller fiskelejer. 2) Ingen måtte forlade sit fartøj uden distriktskommissærens skriftlige tilladelse. 3) Det var forbudt at bortføre nogen person, som ikke var forsynet med skriftligt pas. 4) Ingen måtte huse nogen natten over, som hørte hjemme udenfor distriktet, uden at anmelde det for distriktskommissæren. 5) Ingen måtte antage nogen i sin tjeneste, som ej var forsynet med lovligt skudsmål. 6) I almindelighed var enhver af bondestanden, der ikke var gårdbruger, boelsmand eller husmand, pligtig at søge fast tjeneste, medmindre han var gift samt bestandig ernærede sig ved dagleje. Den, som ikke efterkom det, blev betragtet som løsgænger. 7) Enhver angiver fik halvdelen af bøderne. 8) Enhver i distriktet havde pligt til at være kystpolitiet behjælpelig, når han opfordredes dertil.⁴⁾

F. J. Kaas oprettede hoveddistrikter for Helsingør 18/3 1817,⁵⁾ Københavns nordre distrikt 25/3 1817, Frederiksværk 29/3 1817, Køge 8/4 1817, Københavns søndre distrikt 9/4 1817 og Stevn 26/4 1817.

Den dømmende myndighed, der hørte under kystpolitiet, skulle udøves i det distrikt, som ligger København nærmest, af Politiretten i København, i de øvrige distrikter af den politimester (kystpolitidommer), under hvilken hoveddistriktet var henlagt. Dommene kunne appelleres til Landsoversamt Hof- og Stadsretten, Pl. 28/2 1817 § 15 og 17.⁶⁾ Kystpolitirettens domme kunne dog, hvis nogen var ikendt legemlig straf, kun appelleres, hvis straffen var større end 4 dages fængsel på vand og brød.

Ved kgl. resolution 16/4 1817 blev det tilladt den ordinære dommer at ønske sig fritaget for det forøgede arbejde, som kystdommer- og øv-

3. *Fogtmann* 1817, s. 395.

4. Jfr. *Henrik Stoltenberg Blom*, Om de offentlige Indretninger paa Landet i Danmark (1835), s. 362–63. Kystpolitiet omtales ikke af *W. C. E. Spønneck*, Om Toldvæsen i Almindelighed og det danske Toldvæsen i Særdeleshed (1840), heller ikke s. 362 om de lokale autoriteter.

5. Ang. forandringer og indskrænkninger bkg. 24/6 1841, 28/6 1852, 25/3 1854.

6. *Kolderup Rosenvinge*, Politiret (1828), s. 20.

righedsembetet ville medføre. Politichefen og amtmanden skulle da bringe en anden duelig mand i forslag.⁷⁾

Dr. jur. *Gustav Ludvig Baden*, der i 1818–1820 var birkedommer og birkeskriver i Hørsholm, blev under sin embedsvirksomhed opmærksom på den problematiske nytte, man havde af kystpolitiet⁸⁾ og fremsatte kritik heraf.⁹⁾ Han havde, før han blev afskediget på grund af kassemangel i sit tidligere embede, en hidsig diskussion med Kancelliets præsident, *F. J. Kaas*. G. L. Baden har omtalt kritikken og dens følger i sine erindringer:¹⁰⁾

Som Justitsbetjent i Hirschholms Amt fik jeg god Leilighed til at kjende det da nylig oprettede Kystpoliti, og blive overbeviist om dets Unødvendighed og Unytte, ja under visse Omstændigheder vel endog dets Skadelighed. I nogle trykt udgivne Bemærkninger til daværende Byfoged i Helsingør, Justitsraad Maribo, nu Etatsraad Borgmester Steenfeldt¹¹⁾ af Landhuusholdningsselskabet kronede Priisskrift om Landpolitiets forbedrede Indretning, yttrede jeg med min sædvanlige Frimodighed min Tanke om dette Kystpoliti. Men da jeg, kort efter at disse Bemærkninger vare udkomne, havde Leilighed til at opvarte Cancellipræsidenten yttrede han største Mishag med mine Bemærkninger, i Henseende til min Anskuelse af Kystpolitiet. Jeg lod mig alligevel ikke disconteranere, men søgte at modbevise alle de Grunde, han anførte for sit Kystpoliti, da jeg fuldkommen saa nøje som Kaas og Maribo kjendte Kysten og fra Barnsben har kjendt den. Men da ingen af mine Grunde maatte gjælde, saa opbragt sagde jeg tilsidst, hvad, jeg tilstaar det, Klogskab borde have holdt mig fra at sige: at den eneste Nytte af Kystpolitiet, jeg kjendte, havde dets Autoritæter, som fra første Haand fik Synet af de mange smukke Skaanske Bønderpiger, unægtelig Skandinaviens første Skjønheder. Efter saa i Korthed at have rygtet mit egentlige Ærinde, recommanderede jeg mig med Udbedelse af Tilladelse til ved længer Erfaring i mit Æmbede udførligere at vise Kystpolitiets flere ufordeelagtige Sider. Jeg fik imidlertid ikke denne Erfaring, men blev faa Dage efter saa uventet som pludselig suspenderet fra mine Æmbeder. –

7. *Fogtman* 1817, s. 131.

8. *Hans Jensen*, D.B.L. I (1933), s. 604–605, *C. Christensen*, Hørsholms Historie fra 1305 til 1875 (1879), s. 381–82.

9. *Gustav Ludvig Baden*, Betænkning over Hr. Justitsraad, Byfoged Steenfeldts Forslag til et velordnet Landpoliti (1820), s. 13 ff.

10. Doctor Juris *Gustav Ludvig Badens* vigtigste Levnetsomstændigheder (1836), s. 17–18, *samme*, Smaa Afhandlinger og Bemærkninger, fornemmelig Fædrelandets, Middelalderens og den kristne Kirkes Historie II (1824) Forordet XVII ff.

11. *Jacob August Stenfeldt*, født Maribo, se *M. Galschiøt*, Helsingør. Omkring Midten af det forrige Aarhundrede, 2. udg. (1960), s. 263–66. *L. F. la Cour*, Sogneraad og Amsraad I (1941), s. 19 og II (1944), s. 24, 28 og 30.

3. *Københavns søndre hoveddistrikt 1817–1851.*

Københavns søndre hoveddistrikt blev oprettet ved Kancelliets skrivelse 8/4 1817¹²⁾ og bkg. 9/4 1817.

Dette omfattede kyststrækningen fra det såkaldte Gamle pesthus indtil lille Vejleaa, samt Amager Land. Det var underlagt politidirektøren i København *O. H. Hvidberg* som kystpolitivrighed.

Det var inddelt i mindre distrikter:

»A. Kysten af Sjælland:

No. 1, som strækker sig i Længden fra gamle Pesthuus til Flaskekroen (dette sidste Sted dog ikke derunder indbefattet) og i Breden følger Strandveien (den gamle Landevei til Kiøge), med alle de Gaarde og Grunde, som paa begge Sider støde op til samme. Til Districts-Commissair i dette District er ansat Jordbruger *Johan Hansen*, Eier af Biergegaarden paa Valdbyebakke.

No. 2, som strækker sig i Længden fra Flaskekroen til lille Veileaa, og i Breden følger den omhandlede Landevei med alle Gaarde og Grunde, som paa begge Sider støde op til samme. Til i Forening at fungere som Commissairer i dette District, ere ansatte Eierne af Stedet Flaskekroen kaldet, *S. C. Selchou*, og Gaardmand *Ole Jørgensen*, Udflytter paa Thranegilde Mark.

B. Amager Land:

No. 1, som strækker sig i Længden fra Amager Port, forbi Castrup til Krudttaarnet, der ligger imellem Castrup og Mariboe- eller Maglebye-Lille og i Breden følger Hoved Landeveiens østre Side, saa at Alt, hvad der paa ovennævnte Strækning ligger imellem Stranden og Landeveien, derunder er indbefattet. Under dette District hører ogsaa Øen Saltholm. Til Districts-Commissair i dette District er ansat Ritmester *J. A. Mühlenstedt*, boende paa Castrup Gaard.

No. 2, som ligeledes begynder ved Amager Port, og følger Hoved-Landeveiens vestre Side, indtil den Vei, der løber fra Marieboe eller Maglebyelille til Tommerup, hvilket sidste Sted er indbefattet under Districtet, og er saaledes Alt, hvad der ligger imellem Stranden og Hovedlandeveiens vestre Side, paa ovennævnte Strækning, indbefattet under dette District. Til Districts-Commissair er ansat Eier af Løitgaard, Jordbruger *J. L. Christensen*.

No. 3, som udgjør den øvrige søndre Deel af Øen, og indbefatter saaledes Mariboe eller Maglebyelille, Dragør, Store Maglebye eller Hollænderbyen, Viberup, Ullerup og Raagaard med alt deres Tilliggende. Til Districts-Commissair i dette District er ansat Strandinspecteur paa Amager, Søepremierlieut. *Dichmann*, Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd.

Ved bekg. fra Københavns Politi 16/1 1826¹³⁾ blev birkedommeren på Amager ifølge Kancelliets skr. 31/12 1825 beskikket til kystpolitivrig-

12. *Fogtman* 1817, s. 122–23.

13. *Schou* 1826, s. 307–08.

hed på Amager Land fra 1/1 1826, og i denne egenskab skulle han tillige overtage de pligter, som påhvilede distriktskommissærerne. Kystpolitiet var ligeledes fra 1/1 1826 ikke mere underlagt politidirektøren i København. Amager blev udskilt som hoveddistrikt.

I Københavns søndre Hoved-Politiedistrikt 2. underliggende distrikt var i 1841 ansat 2 distriktskommissærer og 2 betjente. Bkg. 24/6 1841 bestemte, at den ene distriktskommissær og den ene betjent skulle afgå fra 1/7 1841. Det hed i resolution 30/12 1840, at kongen forbeholdt sig at tage nærmere bestemmelse om yderligere indskrænkning i kystpolitiet. Kancelliet havde i sin indstilling udtalt, at kystpolitiet nærmest var fremkaldt af tidsomstændighederne, og at det i resolution 26/2 1817 kun befalede, at dette særegne polititilsyn skulle finde sted »*indtil videre*.«¹⁴⁾

Distriktet blev inddraget ved lov 12/3 1851 § 1 fra 1/4 1851. Samtidig blev Frederiksværks hoveddistrikt og Kjøge hoveddistrikt inddraget.

Justitsministeriet blev samtidig bemyndiget til at foretage yderligere indskrænkninger af kystpolitiet, hvor sådanne måtte findes tilrådelige.

4. *Københavns nordre hoveddistrikt 1817–1865.*

Københavns nordre hoveddistrikt blev oprettet ved Kancelliets skr. 25/3 1817.¹⁵⁾

Politichefen meddelte Danske Kancelli, at kyststrækningen fra den vej, som ved det militære brødbageri på Østerbro løber ned til stranden indtil Københavns amts grænse mod Frederiksborg amt ved Smidstrup skal udgøre et hovedkystdistrikt under navnet Københavns nordre distrikt. Distriktet skulle underlægges politimesteren på Københavns Amts Rytter-Distrikt som Kystpolitivrigheid og dommer.

Hoveddistriktet var inddelt i mindre distrikter:

»No. 1, som strækker sig i Længden fra den Vei, der som ovenmeldt, ved det militaire Bagerie paa Østerbroe løber ned til Stranden, og indtil Naalehuusveien ved Hellerup, dette Sted derunder indbegreben, og i Breden følger Alleen, som fra Østerbro løber ned til Store Vibenshuus, dernæst Landeveien til Lundeuset, og derpaa ad Ordrups Veien indtil Rygaard (dette Sted derunder indbefattet), og følger da ned ad Naalehuusveien til Hellerup. Alle Eiendomme og Steder, som støde til den Vei, der løber fra Bageriet paa Østerbroe og ned til Stranden, ere derunder indbefattede. Til Districts-Commissair i dette District

14. Ny Kollegial-Tidende 1841, s. 292–93 og 539.

15. *Fogtman* 1817, s. 105–07, Kollegial Tidende 1817, s. 270.

er ansat forhenværende Maaned-Lieutenant *Claus Wium*, boende paa Østerbroe.

No. 2, som strækker sig i Længden fra Naalehuusveien ved Hellerup, indtil der, hvor Fiskerleiet Torbeks Grund begynder, og i Breden følger Naalehuusveiens nordre Side til Ordrupsveien, derpaa Ordrups (Bernstorffs) Veien forbi Charlottenlunds Allee, Jagtveien langs med de Bernstorffske Hovmarker, indtil Jægersborg Dyrehauges Rækværk; derfra ind ad Jagtporten til Fortunveien, og langs denne indtil Skovløber Olsens Huus, og derpaa ned til Stranden langs med Torbeks Grund. Til som Districts-Commissairer i Forening at fungere i dette District, ere ansatte Skolelærer *Peder Pedersen* i Hvidøre, og Tracteur *Johan Bache* paa Bellevue.

No. 3, som strækker sig i Længden fra det Sted, hvor Fiskerleiet Torbeks Grund begynder, indtil Bakken ved Aggershvile, dog at Aggershvile selv ikke derunder er indbefattet, og i Breden indsluttes af Stranden og Jægersborg Dyrehauges Rækværk, dog saaledes, at Districts-Commissairen har Indseende ved Skovløberhusene og ved Adgangen til Dyrehaugen paa denne Strækning. Til Districts-Commissair i dette District er ansat Eier af Kroen i Torbek *Ole Clausen*.

No. 4, som strækker sig i Længden fra Bakken ved Aggershvile indtil Amtsskiellet ved Smidstrup, hvor Helsingørs Hoveddistrict begynder, og i Breden følger Veien, som løber indtil Aggershvile, derfra igiennem Jægersborg Dyrehauge til Rundforbie eller Karstenshuus og dernæst Veien ad Trørød (Tryggerød) til Wedbek, samt iøvrigt Strandveien til Amtsskiellet, med alle til Veien stødende Gaarde og Eiendomme herunder indbefattede. Til Districts-Commissair i dette District er ansat Eier af Kroen i Vedbæk, Rothberg.«¹⁶⁾

Distriktet blev ophævet ved bkg. 17/10 1865.

5. *Frederiksberg, Valby, Gentofte og Lyngby.*

Ved Kancelliplacat 16/6 1817 befalede *Fr. VI*, at de bud, som indeholdtes i pl. 28/2 1817 skulle anvendes på byerne Valby, Frederiksberg, Gentofte og Lyngby med de nærmest tilgrænsende steder på Københavns amt. I overensstemmelse dermed blev der organiseret 3 distrikter, Frederiksberg, Gentofte og Lyngby distrikter, hvis grænser blev bekendtgjort ved Kancelli skr. 19/6 1817:^{16a)}

»*Frederiksberg* Distrikt, under Kjøbenhavns nordre Kystpolitie Hoveddistrikt,

16. *Gustav Ludvig Baden* kritiserede kromænd, som kystpolitikommissærer: »at betroe en Kroemand allermindeste Opsyn med Politiet, er det samme som at sætte Gaasen til at passe Havren«. Betænkning over Hr. Justitsraad, Byfoged Stenfeldts Forslag til et velordnet Landpolitie (1820), s. 13.

16a. *Fogtman* 1817, s. 208–10.

hvilket Distrikt begynder fra Vodrup Gaard ved gamle Kongevei, følger denne Vei igjennem Frederiksberg Bye, langs med Frederiksberg Hauges Indhegning, indtil der, hvor bemeldte Vei støder til Hovedlandeveien. Derefter følges Hovedlandeveien indtil Remissehuset, dernæst Markveien, som fører til Valbye, og løber da Distriktet derfra langs med Grændsen af Distriktet No. 1, under Kjøbenhavns søndre Hoveddistrikt, indtil Vernedamsveien, og endelig ad denne sidste Vei indtil gamle Kongevei. Alt hvad der ligger paa venstre Side af de beskrevne Linier er indbefattet under Distriktet, ligesom og derunder henhører alle Gaarde og Grunde, som støde til højre Side af gamle Kongevei, fra Kjøbenhavn at regne.

Til Distrikts-Commissair er antaget, Fuldmægtig hos Politimesteren paa Kjøbenhavns Amts Rytterdistrikt, Exam. juris *Johan Peter Hansen*.

Gjentofte Distrikt, under samme Hoveddistrikt, hvilket begynder hvor Naalehuusveien støder til Ordrupveien, følger denne Vei og Grændsen af Kystdistriktet No. 2 under bemeldte Hoveddistrikt, (nemlig forbi Charlottenlunds Alle, Jagtveien langs de Bernstorfske Hovmarker indtil Jægersborg Dyrehauges Rækværk, indad Jagtveien til Fortunveien, og langs denne Vei til Skovfoged Eigaards Huus). Derfra følges Ermelund-Skovens Rækværk, som støder til Lyngby Marker, ind til Veien der gaaer fra Ermelundshuset til Jægersborg. Derfra Veien til Jægersborg Kroe, ned ad Aleen, som fører til Lyngbye. Ved Enden af denne Alee følges den søndre Vei, som fører til Viintappergaarden; og gaaer Distriktets Grændse derfra tværs over Hovedlandeveien til gamle Mose, dreier om til venstre forbi Stolpegaarden til Vangede Bye, og følger Veien, som gaaer igjennem bemeldte Bye til Søborg Huus, indtil første Markvei paa venstre Side, som gaaer ud til Hovedlandeveien ved Bernstorfs Støtte. Derpaa følges Gjentofte veien til Gjentofte Bye, forbi Skolen, ad Naalehuusveien, indtil denne atter støder til Bernstorfs Veien. Alt hvad der ligger paa venstre Side, inden for de saaledes beskrevne Linier, hører under Distriktet; ligeledes hører derunder alle de Gaarde og Grunde, som, hvor Kystdistrikt No. 2 ophører, støder til højre Side af de beskrevne Linier.

Til i Forening at fungere som Distrikts-Commissairer i dette Distrikt, ere antagne: Gartner *Johan Koch*, paa Bernstorff, og Snedkermester *Johan Otto*, i Gjentofte.

Lyngbye Distrikt, under samme Hoveddistrikt, hvilket Distrikt begynder ved Jægersborg Aleen, og følger Grændsen af Gjentofte Distrikt indtil Fortungaarden. Derfra følges den Vei, der uden om Lyngbye fører til Fuglevads Mølle, og dernæst den Vei, der uden om Sorgenfrie fører til Hovedlandeveien. Derfra gaaer Distriktet over til den saakaldte Müffelmanns Gaard, og derfra ned til Frederiksdal eller Lyngbye Søe, og følges Distriktets Grændser langs med Søen uden om Lyngbye til Landeveien, hvor den atter gaaer langs denne Vei til Viintappergaarden. Alt hvad der ligger paa venstre Side af disse Linier hører under Distriktet, ligesom og de Gaarde og Grunde, som paa højre Side støder til de beskrevne Linier.

Til Distrikts-Commissair i dette Distrikt er antaget Fuldmægtig hos Politimesteren i Lyngbye, *Peder Jørgensen*.«

Udgifterne til kystpolitiet blev reduceret i 1841, men i Københavns nordre Hoved-Kystpolitidistrikt dristede politichefen sig ikke til at foreslå nogen forandring. Vel fandtes her to landdistrikter, Gentofte og Lyngby, men distriktets nære beliggenhed ved København og den nære »*Frequents*« om sommeren tillod efter hans formening aldeles ingen formindskelse i politiets disponible midler.¹⁷⁾

Distriktet blev ophævet ved bkg. 17/10 1865 fra 31/10 1865. Samtidig ophævedes Stevns hovedkystpolitidistrikt fra 31/3 1866.

I 1916 nedsattes en kommission med den opgave at forberede en rammeordning af de gældende regler om politiets ordning. Den afgav betænkning i februar 1919. Lov om politiets ordning m. v. vedtoges som nr. 364 af 30/6 1919. I § 117 fastsattes: Sognefogderne og lignende bestillingsmænd bistår politiet efter gældende regler. Det særlige kystpoliti bortfalder.¹⁸⁾

Loven trådte i kraft 1/10 1919.

Hermed bortfaldt den sidste del af kystpolitiet på Sjælland. Det var Helsingør Hoveddistrikt og Amagerlands Hoveddistrikt.¹⁹⁾ I Hof- og Statskalenderen for 1918²⁰⁾ blev byfoged *H. S. C. Prahl*, Helsingør, og birke-dommer *F. L. A. S. Øllgaard*, Amager, for sidste gang betegnet »politi-øvrighed og dommer« under rubrikken »Kystpolitiet i Sjælland«.

17. Ny Collegial-Tidende 1841, s. 291.

18. I kommissionens særlige bemærkninger til lovforslaget er kystpolitiet ikke omtalt, Rigsdagstidende 1919, sp. 5243–47, jfr. Tillæg A II 1918–19, sp. 5226–27. Pakken i Rigsarkivet – J. 495/1919 – giver heller ingen oplysninger. Det var iøvrigt i forslag til lov om rettens pleje fremsat i Folketinget 1904 og ligeledes 1907–08 bestemt, at det særegne kystpoliti skulle bortfalde.

19. *Aug. Goll*, *Salmonsens II* (1901), s. 225 og *samme XV* (1923), s. 111.

20. Hof- og Statskalenderen 1918, s. 555.

XXXI

Amager Birk 1821–1919.

Da birkedommer *Erik Christophersen Kramer* døde 15/8 1821, opstod den vakance i embedet, som var forudsætningen for, at bestemmelserne i kgl. resolution 29/4 1818 kunne træde i kraft. Den hollandske jurisdiktion i Store Magleby skulle ophøre og sammenlægges med Taarnby Birk, således at Amagerland tillige med Saltholm skulle udgøre én jurisdiktion under navnet *Amager Birk*. Det gamle Amager Birketing, som blev opløst 1521, genopstod ved sammenlægning af de to birker. Beboerne på Christianshavn fællede, der tilhørte staden København, skulle dog høre under denne jurisdiktion.

Reskript 19/2 1821¹⁾ bestemte, at Amager Birk skulle træde i funktion 1/1 1822, og at torsdag skulle være tingdag. Taarnby Birks skiftejurisdiktion²⁾ og overformynderi deltes mellem birkedommeren og amtsforvalteren, således at amtsforvalteren forvaltede det tidligere kgl. gods – Ladegaardsmarken m. m. – der udgjorde en del af rytterdistriktet. Birkets segl blev det Amagersegl, som amtmanden tidligere havde benyttet.

Retsplejen skulle i et og alt være den samme i sager, der angår Store Magleby som i andre retssager i overensstemmelse med anordningerne. Med hensyn til prokuratorernes møde og dommenes appel skulle forholdes efter de almindelige forskrifter.

Den konstituerede schout, prokurator ved Landsover- samt Hof- og Stadsretten *Hans Lauritzen* blev beskikket som birkedommer og birkeskriver, »ifølge det allernaadigst givne Tilsagn . . . imod at han tilsvarende den konstituerede Skriver ved Store Maglebyes Ret, Sognefoged og Gaardmand Geert Korneliussen Bacher i Godtgjørelse for det Tab i Indtægter, han ved Jurisdiktionsforandringen vil lide, 150 rdl. Sølv aarligen«. Birkedommeren måtte af birkets hartkorn nyde godtgjørelse for 2 lispund lys og 2 favne bølgebrænde til tingstuernes oplysning og »Opvarmelse«.

1. *Fogtman* 1821, s. 384–85, Collegialtidende 1822, s. 8–9.

2. *J. O. Hansen*, Systematisk Fremstilling af det danske Skiftevesen (1837), s. 55–56, der fejlagtig nævner schouten i Taarnby Birk.

Tingstedet blev foreløbig etableret på *Albert Classens* gård i Magleby-lille »som ligger midt i Landet og tæt ved Landeveien«. På gårdens marker blev tinghuset bygget for øens regning. Her holdtes tinget, indtil det flyttedes til ting- og arresthuset på Blegdamsvejen, da dette blev taget i brug 18/12 1848.

Første gang holdtes tinget torsdag den 10/1 1822 i overensstemmelse med fr. 3/6 1796. Der var 4 stokkemænd tilstede. Store Magleby og Taarnby sogne skulle hver for sig afgive to tingmænd, der af hvert sogn for sig skulle nyde den ved Kancelliets skr. af 26/3 1804 for de hidtil værende tingmænd i Taarnby birk bestemte lønninger og emolument.³⁾

Amagerland udgjorde hoveddistriktet for kystpolitiet på Sjælland. Bekg. 9/4 1817 B indeholder bestemmelse om beskikkelse for birkedommeren som politiøvrighed, samt om at han tillige overtager distriktskommissærens forretninger.⁴⁾ I 1860 blev der på finansloven bevilget birkedommeren 40 rdl. som kystpolitiøvrighed for Amager.⁵⁾

Birket var ikke overvældende stort. Det havde et areal på 13.702 tdr. land, fraregnet den nordlige del af øen (Christianshavn), men indbefattet Saltholm. Til sammenligning: Nordre Birk og Søndre Birk omfattede henholdsvis 44.220 og 34.618 tdr. land. Der var – i 1860 – 7.683 indbyggere i jurisdiktionen mod 18.830 og 14.992 i Nordre Birk og Søndre Birk. Heller ikke indtægterne var store. I 1834 blev de anslået til 1400 rdl.⁶⁾ I 1850–59 gennemsnitlig 3.787 rdl. imod 11.339 i Nordre Birk og 8.429 i Søndre Birk.⁷⁾

Birkedommerne var tillige birkeskrivere.

Ved birket beskæftigedes foruden dommeren en fuldmægtig og to skrivere. Fuldmægtigen lønnedes med 200 rdl. og skriverne med henholdsvis 250 og 240 rdl. I forbindelse med gennemførelse af lov 19/2 1861 om faste lønninger for retsbetjentembederne bemærkede justitsministeriet med henblik på Amager Birk, at også her var stillingen som fuldmægtig så indbringende på grund af bierhverv, at man ikke kunne fastsætte den frem-

3. *Collegial-Tidende* 1822, s. 8–9, *Fogtman* 1821, s. 384–85. Kgl. resolution kaldte dem »Stokkemænd og Meddomsmænd«.

4. Bekg. 16/1 1826, jfr. bkg. 9/4 1871 B.

5. R.T. 1861 Till. A, sp. 522.

6. *S. Stern* (1834), s. 115.

7. R.T. 1860/61 A, sp. 891. Københavns Amts Branddirektorat hørte 1841–60 under birkedommeren. *Harald Jørgensen*, *Landsarkivet* (1966), s. 192.

tidige løn rimeligere end 600 rdl., når fuldmægtigen »ikke skal nyde andre Emolumenter«. ⁸⁾

Birkedommer *Hans Lauritzen* døde 28/1 1828. *Johannes Christian von Osten* blev beskikket 2/6 1828, og han var birkedommer og birkeskriver indtil 30/6 1860. Kancelliråd *Johan Anton Frederik Wilhelm Petersen* efterfulgte ham som birkedommer og birkeskriver 25/5 1861. Han var ved udnævnelsen byfoged og birkeskriver i Nibe, herredsfoged og skriver i Hornum herred. Ministeriet havde stillet ham i udsigt at søge udvirket en økonomisk skadesløsholdelse for ham, hvis han søgte og fik det mindre embede ved Amager Birk. Efter at han var blevet beskikket, fremhævede ministeriet overfor Rigsdagen, at det måtte anses for magtpåliggende, at der til dette, på grund af at jurisdiktionen grænser op til hovedstaden, i henseende til politivæsenets bestyrelse vanskelige embede, sikredes en særdeles dygtig og med de københavnske politiforhold bekendt embedsmand. Da ministeriet holdt sig overbevist om, at kancelliråd *Wilhelm Petersen* »ville være fortrinlig skikket for det ledige Embede«, havde man stillet ham i udsigt at søge udvirket den ovennævnte økonomiske skadesløsholdelse. ⁹⁾ Han fik højeste alderstillæg 400 rdl.

Wilhelm Petersen, der blev etatsråd samtidig med afskedigelsen, fratrådte 31/3 1877. Derefter fulgte byfoged og borgmester i Mariager *Hans Dahlerup* indtil 1888, da *Ferdinand Ludvig August Selmer Øllgaard* blev beskikket.

Fra 1/1 1902 indlemmedes Sundbyøster, Sundbyvester, Eksercerpladsen og Sundby Overdrev under staden København.

Da birkedommer *F. L. A. Selmer Øllgaard* døde 11/3 1919, blev embedet ikke opslået ledigt, idet Amager Birk fra retsplejelovens ikrafttræden 1/10 1919 fremtidig skulle henføres under Søndre Birk. Dette var blevet bestemt ved retsplejelovens vedtagelse 24/2 1916, som blev stadfæstet 11/4 1916. Efter den i henhold til § 12 udarbejdede tavle over by- og herredsretskredsene var retskreds nr. 1: Frederiksberg Birk med 97.237 indbyggere, retskreds nr. 2 var: Københavns Amts Nordre Birk med 44.302 indbyggere, og retskreds nr. 3 var: Københavns Amts Søndre Birk med Amager Birk. Her var 26.718 indbyggere. ¹⁰⁾

8. R.T. 1861 Till. A, sp. 522–23.

9. R.T. 1861 A, sp. 587.

10. Rigsdagstidende, Tillæg C 1915–16. sp. 272 og 761. Denne retskredsinddeling

Amager Birk bestod indtil 1521, hvorefter det var delt i to birker indtil 1821, da disse igen blev sammenlagt til Amager Birk. Det andet Amager Birk bestod fra 1821 til 1919, da det blev henlagt under Søndre Birk. Amager Birk genopstod for anden gang ved lov nr. 56 af 21/3 1956 som et selvstændigt birk, omfattende Dragør, Store Magleby og Taarnby kommuner med ca. 60.000 indbyggere. Det fik navnet Taarnby retskreds.¹⁰⁾

Historiens stemme hviskede: Amager Birk. Ingen hørte det.

blev opretholdt ved ændringer af rpl. 3/6 1919, Tillæg A 1918–19, sp. 3425 og Tillæg C 1918–19, sp. 1097.

XXXII

Birkedommere og birkeskrivere i Amager Birk 1821–1919.

1. *Hans Lauritzen, birkedommer og birkeskriver (1821–1828).*

Født 22/6 1782 i Skanderborg. Forældre: fuldmægtig ved Skanderborg og Aakjær amter *Hans Lauritzen* og *Marie Dorte Berthelsen*. Gift med *Cathrine Marie Bentzen*, døbt 22/7 1785 i København, død 5/5 1864 på Christianshavn, datter af brændevinsbrænder *Lorenz Bentzen* og *Kirstine Klow*.

Ansæt 1795–1800 på amtskontoret i Skanderborg og derefter til begyndelsen af 1804 hos en underretsprokurator. Student 1802 (privat dimitteret). Exam. jur. 23/1 1805. Fuldmægtig ved Frederiks hospital. Prokurator ved alle retter i Sjællands stift, Landsover- samt Hof- og Stadsretten alene undtagen 20/1 1809, prøveprokurator for Landsover- samt Hof- og Stadsretten 16/2 1811, prokurator ved alle over- og underretter i begge riger 20/4 1813. Medlem af Tiendekommissionen for Københavns distrikt 20/12 1817. Konstitueret af amtmanden som schout i Hollænderbyen, Store Magleby 1817–21.

Birkedommer og birkeskriver i Amager Birk 19/12 1821. Formand for Hollændernes egen Forligelseskommision.

Fra 1/1 1826 beskikket som kystpolitivrigheid og kystpolitidommer på »Amager Land«, og i denne egenskab overtog han tillige de pligter, der hidtil havde påhvilet distriktskommissærerne ifølge pl. 28/2 1817. Kystpolitiet var fra 1/1 1826 ikke længere underlagt Politidirektøren i København.

Død 28/1 1828.

H. Hjorth-Nielsen, *Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling 1660–1869* (1935), s. 204, og *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen III* (1937), s. 41. *Chr. Nicolaisen*, *III* (1915), s. 126, *Collegial-Tidende* 1818. s. 317. Bekendtgt. fra Københavns Polit af 16/1 1826 (Schou s. 307).

2. *Johannes Christian von Osten, birkedommer og birkeskriver*
(1828–1860).

Født 12/12 1791. Forældre: premierløjtnant, senere kaptajn i søetaten *Jan David von Osten* og *Gjertrud Marie Torp*. Gift 11/12 1819 med *Maria Magdalene Zeltner*, født 11/1 1795, død 28/1 1850, datter af skomagermester *Johan Gottlieb Zeltner* og *Marie Cathrine Løngaard*.

Bombarder; sekondløjtnant i sapørkorpset 1808, student (privat dimitteret) 1811, premierløjtnant 18/10 1811, afsked 24/3 1814, cand. jur. 20/10 1815, s. å. politiassistent i København.

Birkedommer og birkeskriver i Amager Birk 2/6 1828, afsked 11/6 1860 fra 30. s. m.

Kystpolitivrigthed og kystpolitidommer på Amager Land indtil distriktet blev inddraget 1/4 1851. Branddirektør i Landbygningernes almindelige Brandforsikring 1841–1860, idet Amagerbro og de bebyggede grunde uden for Amagerport sammen med Amagerland ved kgl. resolution 17/2 1841 henlagdes under birkedommeren indtil 1861, da Amager fik sin egen branddirektør.

v. *Osten* afsagde 15/1 1857 dom i den af Finansministeriet på statskassens vegne anlagte sag mod Amagerlands hartkornsejere, hvorefter statskassen kendtes ejendomsberettiget til øen Saltholm, idet dog Amagerlands hartkornsejere forbeholdtes den dem hidtil tilståede udelukkende eneret til græsning hele øen over, imod at de udreder de skatter og afgifter, der bliver at svare af det reparerede Saltholms hartkorn. Højesteret stadfæstede dommen 31/7 1862, men tilføjede i præmisserne, at græsningsretten ikke var til hinder for, at staten som øens ejer udøver eller meddeler andre tilladelse til at udøve kalkbrydning på dertil af staten udviste pladser.

Krigsråd 23/1 1819, kancelliråd 17/9 1828, justitsråd 6/10 1853, etatsråd 18/10 1860.

Død 27/12 1872.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* III (1937), s. 298, *Harald Jørgensen*, Landsarkivet (1966), s. 192. *Chr. Nicolaisen* III, s. 33, *Nick Petersen*, Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792–1892 (1892), s. 146. Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil ca. 1872 (1967), s. 16 og 19, *Adam Jacobi* og *C. Popp-Madsen*, Udvalg af Domme i civile Sager 1825–1930 (1930), s. 69–73. Højesteretstidende 1862, s. 352.

3. *Johan Anton Frederik Wilhelm Petersen, birkedommer og birkeskriver (1861–1877).*

Født 18/8 1812 i Stege. Forældre: regimentskvartermester, senere amtsforvalter *Jens Petersen* og *Ellen Sofie Helt*. Gift 2/7 1837 med *Kirstine Magnella Galten*, født 26/9 1812, død 8/8 1871, datter af købmand, borgerkaptajn *Mads Galten* og *Anna Magdalene Kirstine Bjerre*.

Student 1830 fra Frederiksborg, cand. jur. 22/4 1835, kopist i Københavns Politiret og ved politiets øvrige forretninger 24/11 1838, surnumerær fuldmægtig 18/3 1841, politiassistent i København 8/4 1843.

Byfoged og byskriver i Nibe, herredsfoged og skriver i Hornum herred 12/9 1849.

Birkedommer og birkeskriver i Amager Birk 25/5 1861, afsked 24/1 1877 fra 31/3 1877. Kystpolitiovrighed og kystpolitidommer på Amager.

Wilhelm Petersen opstillede til Folketinget i Aalborg amts 5. kreds (Nibekredsen) i 1855 sammen med sognefogden fra Aarup, den senere folketingsmand *P. Christiansen*, da godsejer *R. Westenholz* kort efter sit valg trak sig tilbage. Han fik 144 stemmer ved suppleringsvalget og *P. Christiansen* 41. Han var medlem af Folketinget 21/11 1855–14/6 1858, men lod sig ikke senere opstille til valg.

Formand for Limfjords Fiskerikommissionen af 1860.

Virkelig kancelliråd 22/6 1852, justitsråd 22/1 1866, etatsråd samtidig med afskedigelsen 24/1 1877.

R. 6/10 1860.

Død 23/5 1880 i København.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* III (1957), s. 333. *Victor Elberling*, Rigsdagens medlemmer gennem 100 år II (1949), s. 131. *Barfod*, Dansk Rigsdagskalender (1856).

4. *Hans Dahlerup, birkedommer og birkeskriver (1877–1888).*

Født 4/4 1832 i Vindblæs. Forældre: sognepræst, provst *Michael Henrik Ludvig Dahlerup* og *Susanne Marie le Sage de Fontenay*. Gift 28/10 1858 i Ballerup med *Vilhelmine Margrethe Kirstine Clausen*, født 27/8 1831, død 23/8 1890, datter af kaptajn *Vilhelm Clausen* og *Margrethe*, f. *Clausen*.

Student 1849 fra Århus, cand. jur. 8/1 1856, s. å. fuldmægtig ved Kø-

benhavns Amts Søndre Birk, assistent i ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender 1858, auditør i armeen 11/2 1862, s. å. auditør ved de i Flensborg og på Als værende troppeafdelinger, 7/12 1864 ansat ved Fredericia fæstning og 1. jyske brigades 1. halvbrigade, afsked 17/8 1870.

Hans Dahlerup var auditør i den militære straffesag mod kaptajn *Axel Rudolph Bjerregaard*, som en stabskrigsret dømte til døden 19/5 1864 for tilbagetrækning af sit kompagni natten mellem 11. og 12/3 1864 fra Nybro til Skanderborg.

Byfoged og byskriver i Mariager, herredsfoged- og skriver i Onsild og Gjerlev herreder 17/8 1870, og 12/9 tillige borgmester i Mariager købstad, frasagde sig titlen som auditør 26/9 1870.

Birkedommer og birkeskriver i Amager Birk 3/5 1877 indtil 10/10 1888, da han udnævntes til herredsfoged og skriver i Lejre herred, samt birkedommer og skriver i Ledreborg Birk.

Har skrevet: *Mariager Klosters og Bys Historie* (1882) og (sammen med *P. Schjørring*) *Lov og Ret i de almindelige borgerlige Forhold*.

R. 8/4 1888.

Død 6/9 1896 i Roskilde.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen I (1954), s. 305. *Leif Lunn*, En krigsretssag fra 1864, *Juristen* 1964, s. 220–25 og *Aksel Dahlerup*, Der er ikke frit slag overfor 1864, *Juristen* 1964, s. 299–301.

5. *Ferdinand Ludvig August Selmer Øllgaard, birkedommer og birkeskriver (1888–1919).*

Født 1/9 1842 i Skive. Forældre: prokurator, forligskommissær i Kalundborg, folketingsmand *Christian Øllgaard* og *Sophie Rosendahl*. Gift 17/11 1874 med *Agnes Hellmers*, født 19/12 1852, død 8/12 1925 i København, datter af forpagter af Ringsted kloster *Ludvig Heinrich Gustav Hellmers* og dennes første hustru *Elisabeth Catharina Mühlensteth*.

Student 1862 fra Randers, cand. jur. 11/6 1870, juridisk manuduktør på Basnæs og Frijsenborg, by- herreds og birkefuldmægtig i Ringsted fra 1872.

Birkedommer og birkeskriver i Amager Birk 17/12 1888 til sin død 11/3 1919. Kystpolitivrigthed og kystpolitidommer på Amager.

Medlem af Bikubens repræsentantskab 1891–1897, 1899–1914 og

1915–19, medlem af bankrådet for Frederiksberg Bank fra 1899, formand 1909–11 og fra 1913, medlem af kontrolkomiteen i Københavns Hypotekforening 1901–1919 og af bestyrelsen for grosserer Jens Holsts Livrentefond og for de v. Ostenske legater.

R. 6/9 1900.

Død 11/3 1919 i København.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* IV (1958), s. 370. Hypotekforeningen for København og Omegn 1885–1920 (1920), s. 46 (portræt) og s. 120, *C. V. Bramsnæs*, *Bikuben i hundrede år* (1957), s. 174, *Kraks blaa Bog* 1913, s. 606–07, *Advokatbladet* 1953, s. 263.

XXXIII

Fra Blaataarn til Blegdamsvejen.

Københavns Thing- og Arresthus på Blegdamsvej opførtes 1847–48. Indvielsen fandt sted 18/12 1848 med kantate af Adam Oehlenschläger og en timelang tale af amtmand Peter Jacobsen Tetens.

Københavns Amtsråd overvejede, hvorvidt der skulle opføres 3 ting- og arresthuse – for Nordre Birk, Søndre Birk og Amager Birk – eller et ting- og arresthus, som var fælles for hele amtet. Amtsrådet var også inde på den tanke at opføre to ting- og arresthuse – et for Nordre Birk og et for Søndre Birk – og lade Amager Birk, der havde tinghus midt på Amager, ved østsiden af landevejen udfør Maglebylille, fortsat benytte Blaataarn som arresthus.¹⁾ Resultatet blev, at amtsrådet vedtog at opføre et ting- og arresthus fælles for hele amtet og for de 3 birker, og det var hensigten at placere dette indenfor voldene. Dette viste sig imidlertid umuligt, og amtsrådet erhvervede derfor på en tvangsauktion 2/2 1846 en grund på ca. 3 tønder land, Blegdammen nr. 2, for 9030 rigsdaler, eller kr. 1,14 pr. m². En del af arealet blev solgt, og de gamle bygninger blev revet ned.

Det nye tinghus²⁾ blev opført 1847–48 med retslokaler og kontorer og med bolig for arrestforvareren i stueetagen. På 1. sal indrettedes amtsrådssalen, og et par tilstødende værelser til forligskommissionen. Bag ting-

-
1. I »Politivennen« 1841, s. 512, 536–39 og 567–73 blev det diskuteret, om den nye tingbygnings placering for amtets birker skulle indrettes i København eller på landet i distrikterne. Hovedstaden havde de bedste betryggelsesmidler for birkefængslerne, og den nye tingbygning, som skulle afløse det brøstfældige Blaataarn, kunne prisbilligst indrettes i København. På den anden side blev det fremhævet, at bonden ikke kunne besørge sine forretninger på tingdagen, da mængden af forretninger, som blev afgjort på comptoiret i almindelighed medførte så lang forsinkelse, undertiden 4–5 timer. Det var da ugørligt at handle på torvet. Det syntes tillige billigt, at tingstedet ligger omtrent midt i distriktet, for at ikke de, som bor 3 mile fra byen, skulle alene for tingets skyld gøre en hel dagsrejse, i stedet for at de ellers kun behøvede at gøre en rejse af 1 eller ½ mil frem og tilbage. Det måtte anses for det rigtigste, at hvert birk havde sit eget tingsted, og at enhver øvrighed bor i sin egen jurisdiktion.
 2. *Torben Nielsen*, Blegdamsvej. En vandring i tid og rum (1958), s. 30.

huset opførtes et arresthus med 36 fangeceller (mod Blaataarns 16). De blev forsynet med noget virkeligt nyt og hidtil ukendt: centralvarme. En kommission af 8/4 1840 havde anbefalet som det hensigtsmæssigste og billigste i større arresthuse, at opvarmningen »skeer ved varm Luft fra en kunstig Varmeindretning«. Kommissionen var åbenbart forud for sin tid, idet Kancelliet ikke var enig heri. I cirkulære 11/1 1842 ang. varetægtsfængslernes bedre indretning anså Kancelliet sådanne anlæg for skadelige for sundheden.³⁾ Byggeudgifterne var ca. 52.000 rdl.⁴⁾

Bygningen blev opført efter tegninger af kgl. bygningsinspektør *Gottlieb Bindesbøll*.⁵⁾ Bindesbøll havde besvær med at få godkendt facadetegningen, som *Frederik VII* kasserede to gange. Majestæten ønskede »at Bygningen i Mellempartiet og navnlig, forsaavidt Portalen angaar skulle gives en tilbørligt characteristisk og architectonisk Holdning«. Tinghuset og arresthuset blev derfor forbundet med en arkade (søjlegang) i nederste etage, og den øverste etage blev gennemløbende over arkaden. Bindesbøll måtte på grund af andre forretninger forlade staden og blev afløst af arkitekt *M. S. Nebelong*.

Det nye ting- og arresthus blev indviet 18/12 1848 i overværelse af *Frederik VII*. *Adam Oehlenschläger* havde skrevet en pompøs kantate,⁶⁾ og amtmænd *Peter Jakobsen Tetens*⁷⁾ holdt indvielsestalen, der varede over en time.⁸⁾ Den fylder 26 tryksider.

Arrestfløjen blev for en bekostning på 91.500 kr. forlænget i 1880–81, og der opførtes en ny ringmur og to arrestskure til brug for tvangsarbejdsanstalten, som 20/4 1881 udskiltes fra amtets sygehus og overførtes hertil. Tvangsarbejdsanstalten flyttedes 1/10 1908 til Sundholm.

3. *Erik Kampmann*, Fængselsvæsenets Udvikling gennem Tiderne, Dansk Politistat (red. *Christian Gjerløv*) II (1934), s. 149–50.

4. *Trap*, 3. udg. (1906) I, s. 185 og 4. udg. (1929) I, s. 401, *Harald Langberg*, Hvem byggede hvad? Gamle og nye bygninger i Danmark (1952), s. 24 (*Meir Stein*).

5. Cfr. *Trap* II, 2. (1960), s. 593, hvor det urigtigt angives, at bygningen er tegnet af *Th. Bindesbøll*.

6. Cantate ved Indvielsen af Københavns Amts Thing- og Arresthus 18. december 1848. Musikken af syngemester *H. Ring*. Den findes ikke i *F. L. Liebenbergs Oehlenschläger* udgave.

7. Tetens blev konstitueret 4/12 1845, udnævnt til amtmænd 18/2 1847, tillige stiftamtmænd over Sjællands Stift 21/7 1850. Døde i embedet 9/10 1859, *Palle Rosenkrantz*, Amtmandsbogen (1936), s. 163.

8. *Peter Jakobsen Tetens*. Tale ved Indvielsen af Københavns Amts Thing- og Arresthus den 18de December 1848. København 1849.

Arrestfløjen blev fra 1908 alene anvendt til arrest. Den blev i 1909–10 moderniseret og udvidet til 146 celler.

Fløjen mod Blegdamsvejen blev ombygget 1913, idet den forhøjedes med en etage og fik to mindre udbygninger i gavlene. Midterpartiet blev omdannet, og den tidligere gård faldt bort. Arbejdet udførtes efter tegning af arkitekt *C. Thonning*, der ligeledes forestod opførelsen af en fritliggende bolig for arrestforvareren i 1920. En tilbygning ved østre gavl blev opført 1927–28 af arkitekt *Emil Jørgensen* efter *C. Thonnings* oprindelige udkast.⁹⁾

Efter ombygningen i 1913 rummede bygningen også lokaler for Københavns stiftamtmand og amtsrådet, som holdt sit første møde her 27/5 1913. Amtsrådet havde hidtil haft til huse på ni forskellige steder, sidst på Carit Etlarsvej nr. 4.¹⁰⁾ Stiftamtmanden og amtsrådet flyttede i 1953 til den nyopførte »Amtsgården«.

9. *Trap*, 4. udg. (1929), s. 401 og »Hvem byggede hvad?«, s. 24.

10. *J. M. Josephsen* 1. c.

XXXIV

Frederiksberg Birkeret oprettedes 1887.

1. *Frederiksberg Birkeret oprettedes ved lov nr. 67 af 15/4 1887, idet Frederiksberg sogn udskiltes fra Københavns Amts Søndre Birk. Samtidig henlagdes 5 sogne i Københavns Amts Nordre Birk under Københavns Amts Søndre Birk: Ledøje, Smørum, Ballerup, Måløv og Værløse.*

Frederiksberg havde haft en omtumlet tilværelse: først »Ny Hollænderby« eller »Ny Amager«, den hollandske jurisdiktion 1651–1699, og da denne blev ophævet, blev Frederiksberg henlagt under Taarnby Birk 1699–1721 med tingsted i Taarnby, fra 1701 i »Svanelejegaard« i Sundbyerne. I 22 år mødte Frederiksbergerne til tinge på Amager. Frederiksberg blev derefter i 1721 henlagt under Kjøbenhavns Amts Rytterdistrikts Birk, der havde tingsted i Ballerup. I 82 år måtte Frederiksbergerne møde for birkeretten i Ballerup indtil 1803, da tingstedet blev flyttet til Blaataarn ved Langebro. Rytterdistriktet blev i 1819 delt i Nordre Birk og Søndre Birk, og Frederiksberg blev lagt under Søndre Birk, først med tingsted i Blaataarn og fra 1848 i ting- og arresthuset på Blegdamsvejen, begge tingsteder beliggende i København. I 85 år måtte Frederiksbergerne møde på et tingsted i København.

Frederiksberg skulle dog opleve – efter et interval på 189 år – igen at få sit eget birk med sit eget navn og sit eget tingsted, Frederiksberg Birk.

Frederiksberg var ved lov af 29/12 1857 blevet udskilt fra Hvidovre sogn som en selvstændig kommune med ca. 6000 indbyggere, der i 1860 blev forøget til ca. 8.200. I 1862 anlagdes den første sporvej gennem Frederiksberg Alle og i 70'erne og 80'erne blev sporvejsnettet udvidet til de vigtigste hovedveje. Dette bidrog til at fremme udflytningen fra København og bebyggelsen. Etagebebyggelser var i 1860'erne dukket frem i Danmarksgade, Schønbergsgade og Vodroffs Tværgade, men omkring 1880 opførtes etagebyggerierne ved hovedvejene. Allerede i 1870 havde Frederiksberg 16.878 indbyggere, der var hovedparten af det samlede indbyggertal i hele Søndre Birk: 29.334, medens Nordre Birk havde 22.019.

Frederiksbergs indbyggertal udgjorde således $\frac{1}{3}$ af indbyggertallet i Søndre Birk og Nordre Birk tilsammen.

Kunne de to birkedommere under en fortsat udvikling og forøgelse af befolkningstallet udføre alle deres embedspligter på forsvarlig måde?

Nogle årlige gennemsnitstal fra perioden 1871–80 illustrerer omfanget af nogle af pligterne:

Civile sager:	337 i Søndre Birk,	232 i Nordre Birk
Tinglæsning af prioriteter:	791 –	602 –
Udslettelse af prioriteter:	651 –	481 –

Hertil kom auktioner, licitationer, foged- og notarialforretninger. Og birkedommerne skulle samtidig varetage politimesterforretningerne. Desuden var birkedommeren i Søndre Birk formand for kommunalbestyrelsen.

De to birkedommere var lønnede med sportler, og først ved lov af 19/2 1861 blev det bestemt, at retsbetjentene skulle lønnes med fast gage, og at de retssportler og gebyrer, som de hidtil i henhold til sportelreglementet af 22/3 1814 havde oppebåret, skulle tilfalde statskassen. Lovens motiver viser, at Nordre Birk og Søndre Birk allerede i perioden 1850–59 havde de største indtægter og udgifter af samtlige retskredse. Nordre Birk havde en gennemsnitlig årlig indtægt af 11.339 rdl. mod 8.429 i Søndre Birk. Udgifterne i 1859 var i Nordre Birk 4.000 rdl., hvortil kom 2.000 rdl. til politiets fremme og 190 rdl. til amtstuen for skiftehold. I Søndre Birk beløb udgifterne sig til 3.861 rdl., hvortil kom 190 rdl. i refusion for skiftehold. Amager Birk havde i 1859 en indtægt på 3.787 rdl. og en samlet udgift på 1.150 rdl.¹⁾

Loven skulle træde i kraft ved den først opstående vakance i hvert embede, og der skulle da fastsættes en årlig godtgørelse til kontorhold. I Søndre Birk tog birkedommer *C. N. Petersen* sin afsked 31/3 1871, og kontorholdsgodtgørelsen blev derefter ansat til 3.100 rdl. under henvisning til, at lønningerne i 1870–71 havde udgjort 2.712 rdl. og udgifterne til lokaler 577 rdl.²⁾ Justitsministeriet var klar over, at beløbet var stort, men henviste til birkets størrelse. Embederne som birkedommer og skriver i Nordre Birk og Søndre Birk blev lønnet med 3000 rdl. årligt i højeste lønklasse,³⁾ betydeligt mindre end tidligere.

1. RT 1860/61 Till. A, sp. 891.

2. RT 1871/72 Till. A., sp. 1285 ff.

3. De øvrige var 2500, 2000, 1500 og 1200 rdl.

Efter birkedommer *C. N. Petersens* afgang i 1871 anmodede en stor del af Søndre Birks beboere Justitsministeriet om en ændring af forholdene ved birkedommerembedet. Motiveringen var, at birkedommeren på grund af embedets størrelse var nødsaget til at lade selv de vigtigste forretninger ekspedere af kontorphersonalet, således at samtlige embedsforretninger ikke kunne udføres på en for beboerne betryggende måde. Københavns Amtsråd havde bifaldet andragendet. Justitsministeren *A. F. Krieger* var imidlertid ikke stemt for at foretage nogen ændring, og han konstituerede kancelliråd *Adolf Emanuel Conradt-Eberlin* som dommer og skriver i Søndre Birk fra 1/4 1871.

Allerede kort efter – formentlig foranlediget ved birkedommer *Christian Alexis Flensborgs* død – 27/5 1872 i Nordre Birk – rejstes spørgsmålet på ny af Amtsrådet. Der opnåedes imidlertid ikke enighed om noget ændringsforslag. Kancelliråd *Ulrik Frederik Rosing Schow* blev konstitueret som dommer og skriver i Nordre Birk 2/10 1872.

Vanskelighederne omkring politivæsenets organisation i Søndre Birk kulminerede i Frederiksberg kommunalbestyrelses møde den 30/11 1876.⁴⁾ Man anmodede Justitsministeriet om at nedsætte en kommission, der skulle overveje mulighederne for en sammensmeltning af politiet i København og Frederiksberg, samt en henlæggelse af den kriminelle retspleje for Frederiksberg til Kriminal- og Politiretten. Kommissionen blev nedsat 23/5 1877.

Foruden medlemmer af Københavns kommunalbestyrelse og Frederiksberg kommunalrepræsentation bestod den af amtmanden over Københavns amt *Bille-Brahe*, politidirektøren i København *V. C. Crone* og birkedommer *Conradt-Eberlin* samt assessor i Københavns Kriminal- og Politiret *P. F. Koch*. I betænkningen af 17/5 1879 gik et flertal ind for sammensmeltningen, medens et mindretal (*P. F. Koch* og *H. N. Hansen*, der var medlem af Københavns kommunalbestyrelse), udtrykte frygt for, at en sammensmeltning af politivæsenet kunne virke hæmmende på en eventuel senere fuldstændig sammensmeltning af København og Frederiksberg. I en erklæring af 10/11 1879 tog Frederiksberg kommunalbestyrelse afstand fra flertalsforslaget, navnlig fordi det »paalægger Frederiksberg en i økonomisk Henseende meget trykkende Byrde, medens det er saa langt-

4. *Frederiksberg Kommune 1858–1900*. En oversigt udarbejdet på foranledning af Frederiksberg Kommunalbestyrelse (1901), s. 286–90.

fra, at København og Amdtsraadet bringer Ofre for Sammensmeltningen, at de endog efter Forslaget ville blive stillede økonomisk heldigere end tidligere«. *Conradt-Eberlin* afgav separaterklæring, men heller ikke i justitsministeriet vandt forslaget genklang.

Efter at *Conradt-Eberlin* var blevet afskediget i Søndre Birk 7/10 1881, anmodede Frederiksberg kommunalbestyrelse og Københavns amtsråd om en ændring, idet det måtte anses umuligt for nogen at bestride birkedommerembedet på en forsvarlig for befolkningens tarv betryggende måde. Ministeriet erkendte, »at en Omordning var af uafviselig Nødvendighed«.

På dette tidspunkt var der forskellige tanker fremme. I Justitsministeriet var man inde på at dele jurisdiktionen i Søndre Birk, således at den civile retspleje henlagdes til Hof- og Stadsretten. Overprokurator *C. C. Alberti* fremsatte i Folketinget forslag om en indlemmelse af Frederiksberg under København, eller – om man ikke ville det – en bibeholdelse af Søndre Birk, men således at der ansattes to birkedommere, hvoraf den ene skulle have den civile retspleje og den anden politiretssagerne og den kriminelle retspleje.

Justitsministeriet udarbejdede imidlertid et forslag, som fremsattes i Folketinget den 18/3 1882 af justitsminister *J. Nellesmann*.⁵⁾ Der blev afgivet udtalelser fra Frederiksberg kommunalbestyrelse, Københavns amtsråd, amtmanden over Københavns amt samt den i 1881 konstituerede birkedommer i Søndre Birk *Carl Ingerslev*. Udtalelserne havde fælles sigte. Frederiksberg måtte udskilles fra den egentlige landjurisdiktion. Folketallet i Søndre Birk var i 1880 vokset til 39.694, hvoraf 26.510 i Frederiksberg. Af de civile sager, ordinære som ekstraordinære, faldt i 1881 de 338 i Frederiksberg, mens de øvrige 131 faldt i den øvrige del af jurisdiktionen. I Frederiksberg indtegnedes samme år 617 prioriteter, medens 427 slettedes. For den øvrige del af birket var de tilsvarende tal 277 og 305.⁶⁾

Overfor ministeriet afgav *Carl Ingerslev* en række erklæringer, der afspejler de vanskeligheder, birkedommeren havde at kæmpe med. Tvunget af nødvendigheden havde han måttet afgøre en stor mængde politisager udenretligt, ligesom en mængde justitssager havde måttet afgøres summarisk. Kun undtagelsesvis havde han kunnet skride ind imod forhold,

5. RT 1881/82 till. A., sp. 3107 ff.

6. Oversigter udfærdiget af birkedommerne *Conradt-Eberlin* og *Ingerslev* er optaget som bilag til 1882 og 1887 forslagene, RT 1881/82 till. A., sp. 3117–18.

som ellers burde være påtalt, f. eks. forargeligt samliv mellem personer af forskelligt køn.

Birkedommeren i Nordre Birk, *Rosing Schow*, som – omend i mindre målestok – stod overfor de samme vanskeligheder, anbefalede udskillelse af sognene *Ledøje*, *Smørum*, *Ballerup*, *Måløv* og *Værløse*, den del af Smørum herred, som ikke hørte til Søndre Birk. Ved en udskillelse af disse 5 sogne ville folketallet (24.000) blive reduceret med omtrent 5.000.

På denne baggrund fremtrådte forslaget til loven, hvorefter de under Søndre Birk hørende sogne, med undtagelse af Frederiksberg sogn, i forbindelse med 5 sogne fra Nordre Birk: *Ledøje*, *Smørum*, *Ballerup*, *Måløv* og *Værløse* skulle danne en jurisdiktion, der beholdt navnet Københavns Amts Søndre Birk. Og i forslagets § 1, 2. stk.: »Frederiksberg Sogn danner en egen Jurisdiktion under Navn af *Frederiksberg*, der forestaas af en Byfoged.« Der skulle udnævnes en borgmester for Frederiksberg, som tillige skulle være auktionsforvalter, skifteforvalter og skifteskriver. Under borgmesteren skulle også henlægges underøvrighedsforretningerne med undtagelse af politivæsenet.

Forslaget kom til 1. behandling i Folketinget 20/3 1882.⁷⁾ Det blev mødt med velvilje fra forskellig side, men *C. C. Alberti* gik kraftigt imod. Han luftede sin kongstanke; den fuldstændige sammensmeltning af Frederiksberg og København, ligesom han karakteriserede det som en »abnorm Indretning« at sætte en kongevalgt borgmester »ind i en Landsby, thi Frederiksberg er ikke andet end et Landsogn –, saa kan for mig den ærede Kommunalbestyrelse have saa store Tanker om Frederiksbergs Vigtighed, som den selv vil; det er og bliver et Landsogn i Søndre Birk sammen med Hvidovre . . .« *C. C. Alberti* satte ligeledes spørgsmålstegn ved udsondringen af de fem sogne fra Nordre Birk. Han betvivlede, at justitsminister *Nellemann* »har faaet nogen Anmodning fra Sogneraadene i Ballerup og de andre Sogne i Birket om at flytte dem hen under Søndre Birk«. Hvis man ikke ville indlemme Frederiksberg under København, mente *C. C. Alberti*, at der burde ansættes to birkedommere i Søndre Birk. Han pegede på, at den civile og kriminelle retspleje havde været adskilt, da Kjøbenhavns Amts Rytterdistrikt omfattede begge birker. *Nellemann* fremhævede, at Justitsministeriet ikke ville gå imod Frederiksberg kommunalbestyrelse, som ikke ønskede jurisdiktionen lagt ind under København.

7. RT 1881/82 Folketinget 2243–61.

Denne debat på Rigsdagen fik – som iøvrigt også de følgende – en vis kolorit derved, at birkedommernes indsats og kvalifikationer blev draget ind i drøftelserne. Således ville C. C. Alberti se en indirekte kritik af Søndre Birks dommer i den megen tale om, at dette birk var overbebyrdet. Justitsminister *Nellemann* afviste – som det synes med rette – at der skulle være tale om noget sådant, men C. C. Alberti havde da haft lejlighed til at berige debatten med følgende portrætter: »Det undrer mig endnu mere, at man gaar tilbage til den næst foregaaende Birkedommer og skildrer ham som den Mand, der ikke har passet sit Embede. Jeg paastaar og kan skaffe mangfoldige Vidnesbyrd om, at Mage til Birkedommer og Dommer i Almindelighed som Etatsraad C. N. Petersen har der ikke været i den sidste Generation i Danmark . . . Det er muligt, at den sidste nys afgaaede Birkedommer (*Conradt-Eberlin*) ikke har været i den Grad Herre over Forretningerne som hans Formand, men nogen væsentlig Anledning til Klage have til Eksempel Sagførerne ikke havt.« Nogle år senere – under debatten i 1887 – tilspidsedes C. C. Albertis taktik med at tegne »birkedommerportrætter«. Han berømede da *Nellemann* for hans udnævnelse af *Carl Ingerslev* til birkedommer i Søndre Birk og fandt, at denne udnævnelse opvejede mange af »de slette Beskikkelser«, som justitsministeren havde foretaget i andre jurisdiktioner.⁸⁾

Forslaget fra 1882 blev sendt i udvalg, hvorfra det aldrig vendte tilbage. I uændret skikkelse blev forslaget fremsat af *Nellemann* i Folketinget 3/10 1883. Her kom det for alvor ind i den politiske storm.⁹⁾ *Viggo Hørup* foreslog straks, at forslaget henvistes til det udvalg, der behandlede forslag til lov om lønninger for forskellige under Indenrigsministeriet ansatte embedsmænd.

Professor, dr. jur. C. Goos, der på dette tidspunkt sang på sidste vers som folketingsmand, kritiserede i stærke vendinger Folketinget. Han fremhævede nødvendigheden af at få ordnet jurisdiktionsforholdene: »Jeg tror ikke, det vil lykkes at kaste Medansvaret paa en eller anden Maade over

8. Albertis syn på *Nellemanns* embedsbesættelser kom bl. a. også frem på Frederikskilde mødet i juli 1885: »Hvem er det så, hr. *Nellemann* bruger i stedet for de ordinære dommere? *Sylow*! Hvilke fortjenester har han? Han er i familie med *Nellemann*.« Var det skæbnens ironi, at *Sylow* i 1898 fulgte *Ingerslev* som dommer i Frederiksberg Birk?

9. RT 1883/84 Folketinget 569–71.

paa Regeringen, jeg tror i det hele taget ikke, at der kan være tale om Regeringens Medansvar for den Visnepolitik, som følges.«

Viggo Hørup var imidlertid den stærkeste. Forslaget blev et bytte for visnepolitikken og sendtes med 51 stemmer mod 12 i et »begravelsesudvalg«. Det delte skæbne med de øvrige lovforslag, som Hørup sendte i udvalg 23/10 1883.

Den 19/11 1886 fremsatte justitsminister *Nellemann* i Landstinget påny forslag til lov om jurisdiktionsforandringer i Københavns amt: da bebyggelsen og folkemængden i jurisdiktionen vedbliver at stige i en overordentlig grad, er det tidspunkt nu kommet, hvor ministeriet må erkende, at en ændring af jurisdiktionsforholdene er aldeles uundgåelig.¹⁰⁾

Det nye forslag gik – i lighed med det tidligere – ud på, at Frederiksberg sogn skulle udskilles fra Søndre Birk, hvortil der skulle henlægges 5 sogne fra Nordre Birk: *Ledøje, Smørum, Ballerup, Måløv og Værløse*. Om Frederiksberg bestemtes: »Frederiksberg Sogn danner en egen Jurisdiktion under Navn af Frederiksberg.« I modsætning til tidligere foreslog man, at der skulle ansættes en politimester ved siden af en kongeligt udnævnt borgmester og en byfoged. Borgmesteren skulle tillige være auktionsforvalter, skifteforvalter og skifteskriver for Frederiksberg, ligesom han skulle varetage underøvrighedsforretningerne med undtagelse af politivæsenet samt de forretninger, der ifølge lov af 29/12 1857 henhører under dommeren i Søndre Birk. Til politimesteren skulle henlægges den kriminelle retspleje, domsmyndighederne i offentlige og private politisager, politivæsenet og tinglæsningsvæsenet. Byfogden skulle varetage domsmyndighederne i civile sager (undtagen private politisager), tinglæsningsvæsenet samt notarial- og fogedforretninger.

I Justitsministeriets bemærkninger findes ordningen »aldeles fornøden«, om end den »for så vidt er ejendommelig, som den ikke har noget tilsvarende i nogen anden retskreds«. Dog finder man, »at den ikke i nogen maade staar i principiel Uoverensstemmelse med den nuværende Retsorganisation.«

Opdelingen i et byfogedembede og et politimesterembede var anbefalet ved erklæringer fra birkedommeren i Søndre Birk, Frederiksberg kommunalbestyrelse og amtmanden. Forslaget blev anbefalet i Landstinget af justitiarius i Landsover- samt Hof- og Stadsretten *N. F. Schlegel*. Den kol-

10. RT 1886/87 A 2095 ff.

dingske redaktør *Konrad Jørgensen* gik imod og var bl. a. inde på tanken om den fuldstændige sammensmeltning af København og Frederiksberg. Indenrigsminister *H. P. Ingerslev* gik ind for forslaget, hvorimod ekstraordinær assessor i højesteret, *A. F. Krieger* satte et spørgsmålstegn ved grundlovens § 71. Krieger fandt dog ikke, at lovforslaget burde standses på daværende tidspunkt, og det sendtes til Folketinget.¹¹⁾

Her prægedes debatten under 1. behandling 17/2 1887 på ny af uenighed.¹²⁾ *C. C. Alberti* hævder igen sin kongstanke: »Frederiksberg er en Del af København i Henseende til Næring, Levemaade og alle sociale Forhold. Mit Forslag er, at Frederiksberg udsondres fra Søndre Birk og fra Kjøbenhavns Amt, og vi faar Frederiksberg ind under Kjøbenhavn baade i Henseende til Jurisdiktion og senere ogsaa i Henseende til Valgvæsen, saaledes at de frederiksbergske Valgmænd kunne stemme sammen med de kjøbenhavnske; thi det passe de bedst til. De passe i Grunden aldeles ikke til at være Valgmænd sammen med Landboerne, der samles til Landstingsvalg i Roskilde.« Tanken var ikke ny. Allerede i forbindelse med loven fra 1857 om Frederiksbergs adskillelse fra Hvidovre sogn var den på programmet, men ved den lejlighed for den tidligere krigsminister *A. F. Tscherning* frem imod, hvad han kaldte »den københavnske Erobringssyge«: »lad København se, om det kan vinde Frederiksberg, *kun ikke ved Tvang*«. ¹³⁾

C. C. Alberti forstod stadig ikke, »hvorfor den ærede Minister vil tage et Stykke af Nordre Birk og flikke det sammen med et Stykke af Søndre Birk«. Han berømmede beskikkelsen af Ingerslev som dommer i Søndre Birk og bemærkede, at der intet var at klage på i dette birk, hvoraf han sluttede, »at Forretningerne er overkommelige for en dygtig Dommer«. Justitsminister *Nellemann* fremhævede betydningen af en hurtig løsning, ligesom han begrundede udskillelsen af de fem sogne fra Nordre Birk med, »at ogsaa denne Jurisdiktion maa siges at være stærkt overbebyrdet«.

Overretssagfører *Emil Schjøttz* ironiserede over Albertis øjensynlige sympati for dommeren i Søndre Birk, »en højst mærkelig Maade at sætte Pris paa en dygtig Mand paa . . . at overbebyrde ham med Forretninger for paa den Maade at tvinge ham enten til snarest muligt at søge et andet Embede eller slide sig op«.

11. RT, Landstinget 1886/87 515, 771, 810.

12. RT, Folketinget, 1886/87, 1583–87.

13. RT. 1857 Folketinget sp. 2723.

Forslagets overgang til 2. behandling vedtoges uden afstemning. Et forslag fra *Schjøttz* om udvalgsbehandling vedtoges.¹⁴⁾ *C. C. Alberti* blev formand for udvalget.

Ordfører var overretssagfører *Emil Schjøttz*, sekretær *J. L. Hansen*. Medlemmer var desuden højesteretsadvokat *Herman Barclay Halkier*, overretsassessor *Erhard Florian Larsen*, og overretssagfører *J. K. Lauridsen*.

De »læge« medlemmer var gårdejerne *J. C. Hummeluhr*, *Jens Sørensen*, *Jens Ousen*, og *J. A. Haastrup* samt husejer *C. C. Bønløkke*.

Flertallets betænkning af 29/3 1887 (*Halkier* og *Florian Larsen* var i mindretal) tog afstand fra lovforslaget ud fra et helt nyt synspunkt: lovforslaget fandtes stridende mod grundlovens § 71 (nu § 62), idet det ville henlægge den kriminelle retspleje og domsmyndigheden i offentlige og private politisager til den administrative embedsmand, politimesteren. Resultatet blev da, at flertallet indskrænkede sig til at anbefale en deling af Søndre Birk i et Frederiksberg Birk og et Søndre Birk. »Adskillige af Flertallets Medlemmer indrømme, at Embedet som Birkedommer i Frederiksberg Birk vil blive et stort og omfattende Embede, og haabede, at det maa lykkes snart at finde en Omordning, som ikke kommer i Strid med de af Flertallet fremhævede Hensyn«.¹⁵⁾

Den 31/3 1887 anbefalede Landstingets udvalg, hvis formand var *N. F. Schlegel*, forslaget til vedtagelse. »Men vi maa dog udtale, at de tilstedeværende Ulemper langt fra afhjælpes herved, og at det efter vor Mening er nødvendigt, at der snarest muligt forelægges Lovforslag om en Deling af Forretningerne i den tilbageværende Del af den nuværende Jurisdiktion, som fremtidig skal kaldes Frederiksberg Birk«.¹⁶⁾

Samme dag – den 31/3 – fandt 2. behandling sted i Folketinget. Ændringsforslagene vedtoges. Debatten var i det store og hele gentagelser. *C. C. Alberti* henviste bl. a. til mindretalsudtalelsen (nu højesteretsassessor *P. F. Koch*, borgmester i København, etatsråd *H. N. Hansen*) i kommissionen af 23/5 1877, som gik ind for en fuldstændig sammenlægning af København og Frederiksberg.

14. RT. Folketinget 1886/87 sp. 1583–87.

15. RT 1886/87 till. B 1835–38.

16. RT 1886/87 Folketinget sp. 3674–83.

3. behandling fandt sted kl. 21.15. Lov om jurisdiktionsforandringer i Københavns amt vedtoges enstemmigt med 76 stemmer.¹⁷⁾

Loven blev stadfæstet som lov nr. 67 af 15/4 1887 om jurisdiktionsforandringer i Københavns amt.

Frederiksberg var igen et selvstændigt birk.

Til den første birkedommer beskikkedes *Carl Vilhelm Marius Ingerslev* fra 1/6 1888. Han havde hidtil været dommer i Søndre Birk, og her efterfulgtes han af *Ulrik Frederik Rosing Schow*, der var dommer i Nordre Birk, og som fik den senere overpræsident *Valdemar Oldenburg* som sin efterfølger.

Birkinget fik i september 1886 sæde i den første rådhusbygning på hjørnet af Falkoneralle og Howitzvej, den daværende Lampevej. Det var opført 1885–86 for at befæste Frederiksbergs stilling som selvstændig. Rådhuset, der var tegnet af muremester *J. C. Sørensen*, var opført i to fløje. Det havde kostet 115.812 kr. Frederiksberg Birk benyttede stueetagen til retssale og kontorer.¹⁸⁾ Rådhusbygningen blev nedrevet 1954¹⁹⁾ for at give plads til opførelsen af »Falkonercentret«.

Senere flyttede Frederiksberg Birk til kommuneskolens bygning på Falkoneralle 7.²⁰⁾

Frederiksberg Birk fik sit eget domhus, Howitzvej 32, der blev opført 1919–21 efter tegning af arkitekt, professor *H. Kampmann*. Byggesummen udgjorde kr. 1.325.000. Det er opført i romansk stil af røde mursten med sandstensudsmykning og rødt tegltag. Bygningen består af et firefløjet anlæg i to etager og en kvistetage. I domhusets gård findes en vandkumme med en bronzestatue af retfærdighedens gudinde, modelleret af professor *Einar Utzon-Frank*.²¹⁾ Domhuset blev taget i brug i oktober 1921. Det ejes af Frederiksberg kommune.

I 3. afdelings retssal findes en inskription over dommersædet: »*Af Sandheds Ord gror Retfærdigs Blomst paa Lovens Grund*«. I 2. afdelings retssal

17. RT 1886/87 Folketinget sp. 3685–86.

18. *Steffen Lindevald, Ernst Mentzen og M. Friis*, Danmarks Hovedstad fra Landsby til Storby (1948), s. 279.

19. *Trap*, København og Frederiksberg 3. udg. (1906), s. 185–86.

20. *Trap*, Danmark, 4. udg. (1929) I, s. 396.

21. *K. Gottlob*, Frederiksberg Politistation og Domhus, Arkitekten 1922, s. 17–24, jfr. 1914–15, s. 337–40, 345–51, 1915, s. 139–40.

fandtes tidligere en tilsvarende sentens. Dommer *Svedstrup* fik den fjernet, og det fortælles,²²⁾ at han foreslog, at der i stedet for blev malet:

»Gak ind med frygt og bæven,
her vanker der på tæven«.

2. *Det første straffedommerembede i Danmark oprettedes ved Frederiksberg Birk ved lov 5/4 1888.*

Landstingsudvalget, der anbefalede forslaget til lov af 15/4 1887, løftede imidlertid pegefingern advarende: det er nødvendigt, at der snarest muligt forelægges lovforslag om en deling af forretningerne. Med oprettelsen af birket var man nået et langt skridt frem, men ikke til problemets løsning. Birkedommeren skulle varetage både den civile og den kriminelle retspleje, han skulle tillige bestride politimesterembedet, og desuden skulle han være formand for kommunalbestyrelsen.

Det var mange gange blevet fremhævet, at kombinationen af disse embeder var en så overvældende arbejdsbyrde, at den oversteg en enkelt mands kræfter. Dette viste sig tydeligt, da det i en omfattende straffesag imod *Frederiksberg Sporvejsselskab*, blev nødvendigt at nedsætte en kommissionsdomstol med assessor ved Københavns Kriminal- og Politiret *Jacob Vitus Ingerslev* som kommissionsdommer 22/2 1887 sammen med assessor *Johannes Ibsen* 2/6 1887.²³⁾ Denne omfattende straffesag medførte, at justitsminister *Nellemann* forelagde et forslag til lov om ansættelse af en straffedommer i Frederiksberg Birk i Landstinget 4/6 1887. Justitsministeriet opfattede lovforslaget som et kompromis, idet man fortsat var stemt for en tredeling (borgmester, byfoged, politimester).²⁴⁾ Justits-sager, offentlige og private politisager, samt retsskriverforretningerne skulle høre under straffedommeren, der kun som hovedregel skulle undersøge

22. *C. Ove Christensen*, Frederiksberg Birk, Berlingske Aftenavis' kronik 26/6 1963 og Frederiksberg Bladet 18/7 1963.

23. *Harald Jørgensen*, Landsarkivet (1966), s. 95.

Der var rejst tiltale mod direktøren, ritmester *Carl August Hansen* og 10 andre. Kommissionsdomstolen afsagde dom 22/11 1887, hvor de tiltalte blev dømt for underslæb og bedrageri i forbindelse med arbejde udført for og leverancer til Frederiksberg Sporveje i tiden 1876–86 samt for udgivelse af billetter, der ikke var blevet afregnet.

24. RT 1887/88 till. A 1611 ff.

og påkende offentlige sager, forsåvidt de henvistes til ham af birkedommeren i dennes egenskab af politimester.

Forslaget blev velvilligt modtaget på Rigsdagen, der betragtede det som det første skridt til opfyldelse af grundlovens krav om en adskillelse af den udøvende og dømmende magt. Kun den kalundborgske redaktør *Andreas Sørensen* gik imod. Ved 2. behandling i Folketinget 28/3 1888 ankede han over, at der skulle tages stilling så kort før samlingens slutning. Han ville ikke – som det var tilfældet med 1887-loven – »løbe om Kap med Provisoriet«. Man burde se tiden an, og sagen skulle oplyses bedre, idet han navnlig harcellerede over, at man øjensynlig ikke havde så stor hast ude i Søndre Birk med at få gennemført den ordning, som indførtes med 1887-loven. Selv Albertis gamle stridsøkse – sammensmeltningen af Frederiksberg og København – gravede han op. Men der var ikke kraft bag argumentet mere.²⁵⁾

J. Nellemann svarede, at årsagen til, at det trak ud med delingen af Søndre Birk, var, at det var et stort arbejde, der skulle bringes fra hånden – afskrivning af pantebøgerne for såvel Frederiksberg Birk som for de fem sogne, som flyttedes fra Nordre Birk til Søndre Birk.²⁶⁾ *Herman Barclay Halkier* gik ind for forslaget, og by- og birkeskriver *Hans Christian Holch* (Hillerød) støttede det med de efterhånden på Rigsdagen velkendte toner at denne embedsmand administrerer en jurisdiktion på omtrent 40.000 mennesker, er politimester og dommer i kriminelle og civile sager, er skifteforvalter og leder af kommunalvæsenet på Frederiksberg, og enhver, som kender det mindste til disse forhold, må dog vide, at det er umuligt for en mand med fuld ansvarlighed at udføre disse forretninger.²⁷⁾

Den 5/4 1888 stadfæstedes lov nr. 51 om ansættelse af en straffedommer i Frederiksberg Birk. Dette var en nydannelse, det første embede som straffedommer i Danmark.²⁸⁾

Til embedet henlagdes undersøgelse og pådømmelse af forefaldende justitssager og offentlige politisager, behandling og påkendelse af forefaldende private politisager, i overensstemmelse med de regler, som var gældende for underretter uden for København. Der fastsattes visse undtagelser og lempelser. Som regel skulle straffedommeren kun undersøge

25. RT 1887/88 Folketinget 5296–98, 5307.

26. a.st. 5305.

27. a.st. 5308.

28. *C. V. Nyholm*, Grundtræk af Danmarks Statsforfatning (1893), s. 141.

og påkende offentlige sager, såfremt de henvistes til ham af politimesteren, efter at denne havde foretaget en foreløbig undersøgelse. Straffedommeren kunne i visse tilfælde indlede undersøgelse på begæring af andre autoriteter eller af private. Straffedommeren varetog fogedforretningerne.

Politimesteren skulle afgive det fornødne antal politibetjente til tjeneste for straffedommeren. I tilfælde af uenighed skulle antallet fastsættes af amtet efter forhandling med kommunalbestyrelsen. Efter bkg. nr. 68 af 11/4 1888 skulle jurisdiktionsforandringerne i Københavns amt træde i kraft 1/7 1888, og efter bkg. nr. 69 af 11/4 1888 – samme dato – skulle loven om straffedommerembedet træde i kraft 1/6 1888, en måned før den selvstændige retskreds, Frederiksberg Birk, blev oprettet. Dette skyldtes formentlig, at man har villet give dommeren en frist til at få det nyoprettede embede organiseret.

Som den første straffedommer blev udnævnt *Peter Frederik Nicolai van Wylich*, der fra 1873 havde været herredsfoged og skriver i Fjends og og Nørlyng herreder.

3. *Kommunalbestyrelsen protesterede i 1914 mod C. Th. Zahles forslag til retsplejeloven, hvorefter der skulle ansættes 2 dommere i jurisdiktioner med mere end 40.000 indbyggere. Frederiksberg Birk fik 3 dommere fra 1/10 1919.*

Justitsminister *C. Th. Zahle* fremsatte 26/1 1914 i Folketinget forslag til lov om rettens pleje: underretterne udenfor København skulle beklædes af en dommer, i jurisdiktioner med over 40.000 indbyggere skulle der ansættes to dommere. Lovforslagets omlægning af retskredsene blev fremsendt af Indenrigsministeriet til erklæring. Da kommunen efter århundredskiftet havde haft en stærk stigning i befolkningstallet: 1901 – 76.231, 1911 – 97.237 og 1916 – 99.382, var forslaget ikke tilfredsstillende for kommunalbestyrelsen, der protesterede i skr. af 11/5 1914, underskrevet af birke-dommer *Aage Gad* som formand og overretssagfører *M. Godskesen* som formand i kommunalrepræsentationen. Man fandt, at to dommere ville være utilstrækkeligt i jurisdiktioner med 70–80.000 indbyggere, idet den dommer, til hvilken retsplejen med undtagelse af strafferetsplejen og skifterets-sager henlagdes, ville blive overbebyrdet. Det henstilledes, at der, såfremt lovgivningsmagten ikke ville gå til oprettelse af særskilte byretter med 3 eller flere dommere, blev givet bemyndigelse til at ansætte en ekstraordi-

nær dommer, der på eget ansvar skulle behandle de retssager, der af den ordinære dommer blev henvist til ham. Denne ordning ville formentlig være den mest økonomiske, idet man undgik oprettelse af selvstændige kontorer for de civile dommere og kunne nøjes med et birkekontor, hvad der ville være af praktisk betydning for publikum. Kommunalbestyrelsen henledte samtidig opmærksomheden på det uheldige i, at politimesteren, »der må ventes i Almindelighed at ville blive en ung eller dog yngre Mand« samtidig med sin udnævnelse blev formand for Frederiksberg kommunalbestyrelse. Det ville være unaturligt og tillige betegne et brud på den historiske udvikling i kommunen.²⁹⁾

I det forslag Landstinget udarbejdede den 29/4 1914 var § 17, stk. 1 ændret: »Udenfor København bestaar Underretterne hver af en Dommer, der tillige er Retsskriver, dog at der i Frederiksberg Birk ansættes 3 Dommere, mellem hvem Forretningerne fordeles ved kgl. Anordning.« I udvalgets betænkning motiveredes ændringen kort med, at »denne Dommerforøgelse er nødvendig paa Grund af Folketallet i denne Retskreds.«³⁰⁾

Den ændrede § 17, stk. 1, indgik i lov om rettens pleje af 11/4 1916, jfr. lov nr. 56 af 21/3 1956. Retsplejeloven trådte i kraft 1/10 1919.

Ved kgl. anordning nr. 94 af 22/2 1919 henlagdes til dommeren i retsens 1. afdl. strafferetsplejen og skifteforvaltningen samt besørgelsen af de hertil hørende skriverforretninger. Til dommeren i 2. afdl. henlagdes civile søgsmål, hvis genstand ikke oversteg 200 kr., alimentationssager, private straffesager, foged- og auktionsvæsenet og notarialforretningerne samt de

29. Ved anordning 13/8 1841 indførtes fælles sogneforstanderskab for Frederiksberg og Hvidovre. Birkedommeren var berettiget til at tiltræde sogneforstanderskabet med stemmeret og kunne tilkaldes til møderne. Ved lov af 29/12 1857 om Frederiksberg sogns økonomiske bestyrelse blev birkedommeren i Søndre Birk født formand for kommunalbestyrelsen. Først da birkedommeren *Niels Aage Gad* 1/10 1919 tiltrådte som dommer i Frederiksberg Birks 3. afd., var dommerne fritaget for hvervne som kommunalbestyrelsens formand, politimester og skriver. Se bl. a. *Ernst Priemé*, Det første sogneforstanderskab, Frederiksberg gennem tiderne VI (1956), s. 82–90.

Da Frederiksberg i 1857 udskiltes som selvstændig kommune af Hvidovre sogn, var arealet ca. 15 tdr. land større, idet nogle af København indesluttede enklaver hørte med, nemlig den såkaldte Dronningens Enghave, syd for Vesterbrogade (208.000 m²) på hvilken det tidligere jernbanegaardsterræn lå, og nogle mindre grunde ved Gl. Kongevej og Sct. Jørgens sø. Disse enklaver blev senere indlemmet under København ved kgl. resolution af 9/2 1867 og 14/2 1868. *Trap*, Kjøbenhavn og Frederiksberg, 3. udg. (1906), s. 23.

30. RT 1913/14 till. B. sp. 2810.

til nævnte forretninger hørende skriverforretninger. Til dommeren i 3. afdl. henlagdes de øvrige til rettens virkekreds henhørende dommer- og skriverforretninger, derunder tinglæsningsvæsenet.

Aage Gad, der fra 1913 havde været birkedommer og skriver i Frederiksberg Birk, overtog 3. afd. fra 1/10 1919. Som dommer i 1. afd. beskikkedes *O. C. M. Kirk*, medens herredsfoged og skriver i Ning herred *Stener Frederik Grundtvig* beskikkedes i 2. afd.

I skr. af 1/10 1918, underskrevet af Gad og Godskesen, anmodede kommunalbestyrelsen Indenrigsministeriet om at skaffe hjemmel for, at den foreslåede lov om ændringer i og tillæg til lov om købstadskommunernes styrelse m. v. af 26/3 1868, kunne gøres »anvendelig paa Frederiksberg Kommune med de Ændringer, de særlige frederiksbergske Forhold maatte gøre ønskelige.«

Lov om ændringer i og tillæg til lov om købstadskommunernes styrelse m. v. nr. 112 af 1/3 1919 § 1, jfr. § 12, 1. stk. fastslog, at byrådet vælger af sin midte en formand, der benævnes borgmester, og at det tilsvarende skulle gælde i Frederiksberg kommune. I § 12, 1. stk. fastsloges yderligere, at forholdene i Frederiksberg skulle ordnes nærmere ved en vedtægt, som skulle stadfæstes af indenrigsministeren.

Overretssagfører M. Godskesen blev valgt til Frederiksbergs første borgmester. Til Frederiksbergs første politimester blev auditør *Johan Georg Andreas Pedersen Parker* udnævnt 28/7 1919 fra 1/10 1919. Parker var født 6/12 1880. Han var således ikke den helt unge mand, som man i 1914 frygtede skulle blive født formand for kommunalbestyrelsen.

I det 1918–19 fremlagte lovforslag om politiets ordning m. v. udgik § 114, sidste stk. om politimesteren i Frederiksberg Birks deltagelse i kommunalforvaltningen.

Ved dommer Kirks død i 1922 konstitueredes *Gad* og *Grundtvig* til midlertidigt at beklæde det ledige embede i 1. afdl.

Forinden embedet pány blev opslået ledigt, var det Justitsministeriets hensigt at reducere tre embeder til to, og ministeriet påtænkte ved kgl. anordning at henlægge straffesagerne til 2. afd. Dommer *Grundtvigs* modstand herimod førte til, at spørgsmålet blev indbragt for domstolene. For Højesteret mødte *Grundtvig* selv, medens kammeradvokaten mødte for Justitsministeriet. Dommen faldt den 21/6 1923 og gav *Grundtvig* medhold i, at han som følge af grundlovens § 71 (nu § 64), hvorefter dommere ikke kan forflyttes mod deres ønske, ikke var pligtig at tåle den

påtænkte henlæggelse af birkets straffesager til 2. afd., idet en sådan henlæggelse ville gøre embedet til et væsentligt andet og byrdefuldere. Derimod fandtes han at måtte tåle, at birkets skifteforretninger henlagdes til 2. afd. i stedet for foged- auktions- og notarialforretningerne.³¹⁾ Underretsdommerne opfattede dommen som en sejr for Grundtvig og andre dommere, der nu ikke kunne tilpligtes til i en høj alder eller overhovedet at overtage straffesager, når de ikke havde søgt et sådant embede.³²⁾

31. U.f.R. 1923, s. 821.

32. Den danske Dommerforenings Årsberetning 1949–50, s. 14. Ministeriernes Maanedssblad 1923, s. 57–62. («Dommer Grundtvigs Sag for Højesteret,» med referat af kammeradvokat Vagn Aagesens og Grundtvigs procedure).

XXXV

Dommere i Frederiksberg Birk 1888—.

1. *Carl Vilhelm Marius Ingerslev 1888–1898.*

Født 26/2 1844 i Voldby. Forældre: proprietær til Voldbygaard, sparekassedirektør *Laurids Sommer Ingerslev* og *Arnoldine Frederikke Hille-rup*. Gift 26/4 1883 med *Emilie Christiane Henriette Carstensen*, født 20/9 1859 i Husum, død 8/5 1946, datter af digeinspektør, kaptajn i ingeniørkorpsen, *Ricard Peter Carstensen* og *Agnes Susanne Christine Owen*.

Student fra Randers 1862, cand. jur. 28/5 1868, byfogedfuldmægtig i Randers 1868 hos byfoged, senere birkedommer i Københavns Amts Søndre Birk, *Adolph Conradt-Eberlin*, fuldmægtig ved Københavns Amts Søndre Birk 1871.

Kst. birkedommer ved Københavns Amts Søndre Birk 1881, assessor i Københavns Kriminal- og Politiret 24/1 1882 fra 1/4. Stillingen blev ikke tiltrådt.

Birkedommer og skriver i Københavns Amts Søndre Birk 14/3 1884. Ved delingen af Søndre Birk blev han birkedommer i Frederiksberg Birk 1/6 1888–30/6 1898, da han havde søgt sin afsked på grund af en langsomt fremadskridende lammelse.

Formand for Frederiksberg kommunalbestyrelse 1881–1898. Hans stilling var nærmest af honorær karakter, idet han ikke deltog i møderne og fik sagerne forelagt til skriftlig votering.

Ingerslev dømte ved en ekstrarets dom af 7/3 1884 Jens Nielsen for brandstiftelse til tugthusarbejde på livstid. Landsoverretten stadfæstede dommen, men nedsatte straffetiden til 16 år. Senere dømtes Jens Nielsen fra livet for mordforsøg i tugthuset ved højesteretsdom af 6/10 1892. 8/11 s. å. henrettedes Jens Nielsen i Horsens tugthus. Det var den sidste henrettelse herhjemme.

Etatsråd 1898 ved afskedigelsen.

R. 1/8 1888.

Død 16/12 1899 på Frederiksberg.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen II, s. 254, *Albert Fabritius* (under medvirken af *Sven Houmøller*), Frederiksberg kommunestyre 1857–1957 (1957), s. 131–

34, *Marinus Andreas Ingerslev*, Familien Ingerslev (1916), *T. G. H. Ingerslev: Slægten Ingerslev* (1945), *Th. Hauch-Fausbøll*, Slægtsbogen (1900), s. 448. *S. Tage Jensen*, Danske Kriminal-sager (3. opl.) 1945, s. 165–69, I *Georg Brandes* »Levnede«, Snevringer og Horisonter, (1908) s. 370–72, er henrettelsen omtalt som en rest af middelalderens barbari »Den nationale Henrettelsesmåde«. Illustreret Tidende 1900 nr. 15, *J. Kristian Albrechtsen*, Femti danske kriminal-sager fra vor tid (1964), s. 93–100, *Troels G. Jørgensen*, Bidrag til Højesterets Historie (1939), s. 191 (»Riffel-sagerne«) og s. 216 ff. (»Fejdsagen«), Berlingske Aftenavis 28/6 1967, Den sidste, som lagde hovedet på blokken, *Anders B. Nørregaard*, Aktuelt, 8/11 1967.

2. *Peter Frederik Nicolai van Wylich* (1888–1910).

Født 26/9 1831 i København. Forældre: lærer ved Sølstatens drengeskole, senere sognepræst *Peter William van Wylich* og *Henriette Christiane Michelsen*. Ugift.

Student fra Frederiksborg 1851, cand. jur. 13/1 1858, assistent i Indenrigsministeriet 1859, protokolfører i Københavns Kriminal- og Politiret 30/11 1868.

Herredsfoged og skriver i Fjends og Nørlyng herreder 2/7 1873, fra 1/6 1888 straffedommer i Frederiksberg Birk, afsked 11/1 1910 fra 31/1 1910, 79 år gammel på grund af alder og svagelighed.

van Wylich var dommer i de stærkt omtalte kriminal-sager »Lampevejsmordet« i 1889, »Champagneskræderen« i 1903 og *Hermann Otto Leander* (1909).

Ved van Wylichs afsked blev der kun tillagt ham $\frac{2}{3}$ af den faste løn i pension, og han anlagde derfor sag imod Finansministeriet. Ved en højesteretsdom af 28/6 1911 fik han ligesom ved Landsover- samt Hof- og Stadsretten tillagt fuld pension. Hans broder, borgmester by- og herredsfoged *William Gustav van Wylich*, var efter hans død indtrådt i sagen som eneste arving. Sagen førtes af højesteretssagfører *Otto Liebe*, der ved Højesteret fik tillagt et »salarium« på 80 kr.

R. 19/3 1887. Dbm. 8/4 1898.

Død 12/7 1910 i Svendborg.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* IV, s. 360, *S. Tage Jensen*, Danske Kriminal-sager 1838–1938 (3. oplag 1945), s. 183–90 og 224–28, 250–56, U.f.R. 1911, s. 817 jfr. 1910, s. 1011.

3. *Nicolai Christian Herholdt Sylow* 1898–1913.

Født 11/8 1849 i Korsør. Forældre: borgmester, byfoged, justitsråd *Christian Eduard Sylow* og *Sabine Dorothea Herholdt*. Gift 9/10 1875 med

Eleonore Vilhelmine Marie Falck, født 24/1 1849, død 5/5 1928 på Frederiksberg, datter af overfyrværker, senere kaptajn i artilleriet *Andreas Jensen Falck* og *Caroline Vilhelmine Rassow*.

Student fra Roskilde lærde skole 1867, cand. jur. 6/6 1873, kopist i Københavns Kriminal- og Politiret 1875. Fik i 1876 Københavns universitets guldmedaille for besvarelse af prisopgaven: *Bevisteorien i Christian V's Lov og de Forandringer den senere er undergivet. Afhandlingen blev omarbejdet og videreført og udgivet 1878 under titlen: »Den materielle Bevisteoris Udviklingshistorie i dansk Ret, ledsaget af en Del hidtil utrykte Højesteretsdomme med de indankede Underinstansers Domme omfattende Tidsrummet fra 1670–73 og 1683–1704.*» Modtog Det Hurtigkarlske Rejsestipendium 1878 og studerede retshistorie og proces i udlandet 1878–79. Skrev herefter: *Studier paa Civilprocessens Omraade, med særlig Hensyn paa vor forestaaende Procesreform, 1ste Række*», der udkom 1880. Samme år blev han 24/7 dr. jur. på afhandlingen *»Dommens materielle Retskraft. Undersøgelse fra Civilprocessens Omraade.*» Det var utvivlsomt hans hensigt at fortsætte som videnskabsmand, og da professor *Andreas Aagesen* døde i 1879, konkurrerede han sammen med *J. F. Utke Damm*, *C. Kraft* og *Jul. Lassen* om det ledigblevne professorat, og han skrev konkurrenceafhandlingen: *»Handlinger på fremmed Formueretsomraade efter romersk og dansk Ret*» (1880). Det blev imidlertid *Jul. Lassen*, som sejrede i konkurrencen, og *Sylow* afbrød herefter sin løbebane som juridisk forfatter, der af professor *Stig Iuul* er betegnet som overordentlig lovende. *Frantz Dahl* har betegnet hans videnskabelige arbejder som præget af en vis umiddelbarhed og friskhed.

Konstitueret byfoged og byskriver i Præstø, samt birkedommer og skriver i Vordingborg Nordre Birk 1880, og i den periode – over 3 år – i hvilken han var konstitueret, viste han sig som en praktisk dygtig dommer, Assessor i Københavns Kriminal- og Politiret 16/4 1884, byfoged og by- og rådstueskriver i Korsør 24/2 1887 og 8/3 1887 borgmester i Korsør.

Birkedommer og skriver i Frederiksberg Birk fra 1/7 1898 til sin død (1913).

Formand for Frederiksberg kommunalbestyrelse 1898–1913. Ligesom birkedommer *Ingerslev* holdt *Sylow* sig udenfor det egentlige kommunalpolitiske arbejde. Han indskrænkede sin virksomhed til at føre tilsyn og greb kun ind i en enkelt sag.

1885–1896 virkede Sylow som en meget benyttet – og frygtet – kommissionsdommer til opklaring af de talrige mistænkelige ildebrande, som fandt sted hele landet over. Han var forhørsdommer af den gamle skole og blev udsat for bitre angreb, tildels politisk prægede, som ganske så bort fra, at det i første række var den da gældende straffeprocessuelle ordning – hvor dommer og politimester var forenede i samme person – der led af stærke mangler. Ved en enkelt lejlighed misbilligede Højesteret dog hans optræden overfor en arrestant. *C. Klitgaard* omtaler Sylow, som »hærgede Vendsyssel med sin Ildebrandskommission og behandlede de af ham mistænkte Arrestanter paa brutal Maade, ligesom hans samtidige Herredsfoged i Blokhus, den halvgale Johs. Simmelhag.«

Forinden Sylow blev dommer på Frederiksberg, blev både justitsminister *Nellemann* og han heftigt angrebet af *C. C. Alberti* ved et møde i 1885 i Roskilde. Alberti affyrede følgende salut:

»Hvem er det saa, Herr Nellemann bruger i Stedet for de ordinære Dommere, Sylow! Hvilke Fortjenester har han. Han er i Familie med Nellemann! Han blev ved Nellemanns Magt konstitueret som Dommer i Præstø, og der dømte han en Redaktørs Enke, *uden at hun fik Lov til at forsvare sig*. Dommen kom for Overretten, hvor den blev fordømt som noget Vaas og Vrøvl. Den Maade, hvorpaa Sylow behandlede denne Sag, viser, at han ikke havde Forstand paa de almindeligste Procesregler . . . Det synes som om Herr Nellemann særlig har Brug for de Dommere, der sætter danske Venstrekvinder i Fængsel«.

Udtalelsen, der blev refereret af forskellige sjællandske aviser, fik Sylow, der da var assessor i Københavns Kriminal- og Politiret, til at skride til sagsanlæg. Dommene, der faldt den 21. og 22/1 1889, erklærede udtalelsen død og magtesløs (på nær »Han er i familie med Nellemann«), og pålagde de ansvarlige redaktører bøder, U.f.R. 1889, s. 375, 376, 377 og 380.

I marts 1896 under behandlingen af tillægsbevillingsloven blev der i Folketinget rettet megen kritik mod Sylows virksomhed som forhørsdommer.

Landstingsmand 26/9 1911–13/2 1913, valgt af Højre ved et suppleringsvalg i 2. kreds efter højesteretssagfører *P. G. C. Jensens* død. Sylow døde inden valgperiodens udløb. Han tilhørte det yderste Højre. Han interesserede sig i sin korte landstingsperiode for sagen om havneanlæg på Sct. Thomas og forhandlingerne om lov 8/6 1912 om straf for brug af urigtig varebetegnelse m. m., men han nåede ikke i højere grad at præge

rigsdagsarbejdet. Fra 21/11 1912 var han medlem af Rigsretten (viceformand).

H. Brendstrup karakteriserede ham som en mand, der ikke kendte til frygt, hverken »udadtil eller opadtil«.

1899–1913 medlem af bankrådet for Frederiksberg Handelsbank.

R. 5/5 1890. Dbm. 21/9 1894.

Sylows Alle på Frederiksberg er opkaldt efter ham. På Frederiksberg politistation er hans buste opstillet, udført af *Jenny Salicath*, f. *Tvermoes*, ca. 1902.

Død 12/2 1913 på Frederiksberg.

Stig Iuul, D.B.L. XXIII (1942), s. 235–36, *Frantz Dahl*, Dansk biografisk Haandleksikon III (1926), s. 515–17, *Victor Elberling*, Rigsdagens medlemmer gennem 100 år, II (1949), s. 222, *Frantz Dahl*, Hovedpunkter af den danske Retsvidenskabs Historie i Festskrift i Anledning af Tohundrede Aars Dagen for Indførelsen af Juridisk Eksamen ved Københavns Universitet (1936), s. 219–20, *C. Klitgaard*, Erindringer, Vendsysselske Aarbøger 1964, s. 86, Selvbiografi i Københavns Universitets Program 1880, s. 125–26, Københavns Universitets Aarbog 1875–76, s. 151, *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen* IV, s. 179, *Albert Fabritius* (under medvirken af *Sven Houmøller*) Frederiksberg kommunestyre 1857–1957 (1957), s. 184–86, Medlemsblad for Foreningen af Underrettsdommere 1913, s. 714 (*H. Brendstrup*), *Poul Andersen*, Rigsdagen og Domstolene, Den danske Rigsdag 1849–1949 V (1953), s. 491, *Troels G. Jørgensen*, Bidrag til Højesterets Historie (1939), s. 191, *samme*, Retsreformen 1849 til i Dag (1960), s. 59 og 76, *samme*, Højesteret fra Grundloven til Retsreformen (1951), s. 170, *I. S. Vanggaard*, Oplevelser, Mennesker, Synspunkter (1945), s. 141, 148, *H. P. Sørensen*, *F. J. Borgbjærg* (1943), s. 62, tegning af *Alfred Schmidt* i »Blæksprutten« 1895, *Axel H. Pedersen*, Juristen 1968, s. 275, Frederiksberg gennem tiderne VII (1958), s. 119–25.

4. *Thorvald Emil Budtz. 1910–1919.*

Se under dommere i Nordre Birk.

Birkedommer Budtz er den eneste dommer, som har søgt bort fra Frederiksberg Birk.

5. *Niels Aage Gad 1919–1930.*

Født 11/9 1859 i Thisted. Forældre: Herredsfoged, folketingsmand, kancelliråd *Henry Theodor Gad* og *Johanne Emilie Sophie Lund*. Gift 19/12 1895 med *Helen Scott Westenholz*, født 25/11 1867 på Stone Castle, Stone, England, død 3/3 1947, datter af købmand, generalkonsul *Anders Peder Westenholz* og *Helen Scott Young*.

Student fra Herlufsholm 1877, cand. jur. 16/1 1882, sagførerfuldmægtig, assistent i Justitsministeriet 1885, fuldmægtig 1891, ekspeditionssekre-

tær 1893, samtidig assistent i Overformynderiet 1885–93, konstitueret by- og herredsfoged 1/10 1889–28/2 1890 i Kerteminde købstad m. v., konstitueret herredsfoged og skriver 15/2 1891–31/3 1893 i Skads herred, protokolsekretær i Højesteret 21/10 1893, Justitsministeriets kasseinspektør 1/4 1893–marts 1913, assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten 15/6 1904.

Birkedommer og skriver i Frederiksberg Birk 19/3 1913, dommer i Frederiksberg Birks 3. afd. 23/6 1919 fra 1/10 1919, afsked 20/8 1930 fra 31/12 1930. Formand for Frederiksberg kommunalbestyrelse 1913–19.

R. 10/8 1908. Dbm. 18/8 1922. K. 27/12 1930.

Død 2/1 1931 på Frederiksberg.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen II, s. 7, Albert Fabritius (under medvirken af Sven Houmøller), Frederiksberg kommunestyre 1857–1957 (1957), s. 209–10.

6. *Ole Christian Mathias Kirk 1919–1922.*

Født 23/8 1865 i Rindum. Forældre: landinspektør, kreditforeningsdirektør *Jens Kirk* og *Anna Marie Sophie Petersen*. Gift 9/8 1894 med *Augusta Dorthea Bang*, født 10/12 1868, død 24/10 1948, datter af skibsfører *Laurids Christian Bang* og *Caroline Wilhelmine Hansen*.

Student 1883 fra Ribe, cand. jur. 16/6 1888, fuldmægtig ved Muckadell m. fl. birker 1888, ved Arts og Skippinge herreder 1898.

Byfoged samt by- og rådstueskriver i Nakskov 7/4 1909, borgmester i Nakskov 22/4 1909, byfoged og byskriver i Aalborg 26/3 1914, dommer i Frederiksbergs Birks 1. afd. fra 1/10 1919 til sin død 5/7 1922.

Folketingsmand 22/4 1918–21/4 1920 for Aalborg amt (Nørre Sundby) og for Aalborg amtskreds 26/4 1920–5/7 1922. Han repræsenterede Venstre, og han blev genvalgt ved alle 3 valg i 1920, men han opnåede ikke at sidde valgperioden ud.

Medlem af kontrolkomiteen og repræsentantskabet for Sydfyns Diskontobank til 1898, revisor i Kalundborg og Omegns Bank til 1903, medlem af bankrådet 1907–1913, formand for udvalget for Nakskov-Kragenæs banens anlæg 1909–1914, medlem af Aalborg Vor Frue Sogns menighedsråd 1917–1919, af bestyrelsen for Fængselsselskabet i København 1920–1922.

Død 5/7 1922 i København.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen II, s. 360 og Victor Elberling, Rigsdagens medlemmer gennem 100 år III (1950), s. 131.

7. Stener Frederik Grundtvig 1919–1933.

Født 4/3 1860 i København. Forældre: historikeren, folketingsmand, kon-torchef i kammerarkivet, cand. theol. *Johan Diderik Nicolai Blicher Grundtvig* og *Oline Wilhelmine Christiane Stenersen*. Gift 26/9 1888 med *Astrid Elisabeth Myhre*, født 19/5 1860, død 5/4 1898, datter af oberst *Albrecht Christian Johansen Myhre* og *Ingeborg Quist*, 2. gang 7/12 1904 med *Anna Louise Helene Hildegaard Henriette Emilie Quittenbaum*, født 6/6 1863, død 6/12 1951, datter af godsejer *Julius Quittenbaum* og *Meta Johanne Louise Georgine Charlotte Wachenroder*.

Student fra Haderslev Læreres skole 1878, cand. jur. 8/6 1883, by- og herredsfuldmægtig i Store Hedinge 1883, fuldmægtig ved Arts-Skipperinge herreder 1885, inspektionsassistent ved Christianshavns og Horsens Straffeanstalter 1891, inspektør ved Staden Københavns civile fængsler 3/8 1895.

Herredsfoged og skriver i Ning herred 7/4 1910, dommer i Frederiksberg Birks 2. afd. 23/6 1919 fra 1/10 1919 indtil 31/12 1933.

Som fængselskyndig har Grundtvig udfoldet en betydelig virksomhed ved sit energiske arbejde på en rekonstruktion af fængselsvæsenet i København og på en reformering af de kortvarige fængselsstraffe. Han gennemførte, at fangerne i Vestre Fængsel blev beskæftiget med at forarbejde trælegetøj, hvad der var en reform af blivende betydnung, både praktisk og psykologisk. Han rettede skarpe angreb mod justitsminister *P. A. Albertis* planløse benådningspraksis, bl. a. i en brochure fra 1910 »Den kriminelle Retspleje i Opløsningstilstand«, og han kritiserede ledelsen af Fængselshjælpen. Allerede i 1893 havde han offentliggjort »Dødsdomme i Danmark 1866–92 med Oplysning om de stedfundne Benaadninger og Højesterets Stilling til disse m. v.«.

Grundtvig udfoldede i det hele en flittig litterær virksomhed. Han skrev talrige afhandlinger og anmeldelser i U.f.R., (bl. a. om N. F. S. Grundtvig. 1919 B, s. 57–59), Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og praktisk Strafferet, Gads danske Magasin bl. a. »Retfærdigheden i kunstnerisk fremstilling« 1926, s. 236–40 og i Den danske Dommerforenings Medlemsblad, bl. a. »Schouten i Store Magleby« 1922, s. 85–94.

I Landsarkivet for Sjælland m. v. findes »Dommer Stener Grundtvigs Kirkebogsregistre«, der omfatter København Slotskirkes Døb 1686–1902.

Frederiksberg Døb 1778–1875, Helsingør St. Olai Døb 1681–1874, Roskilde Domkirkes Døb 1708–38, Sorø Døb 1690–1782, 1798–1814.

Sideløbende med den omfattende litterære virksomhed fulgte en energisk og initiativrig praktisk virksomhed. Grundtvig var i 1899 medstifter af Dansk Kriminalistforening, bestyrelsesmedlem 1899–1911, og han var ligeledes medstifter af »Foreningen mod Smudspressen« i 1908, bestyrelsesmedlem 1908–11. Desuden: bestyrelsesmedlem i Københavns Fængsels-selskab 1895–1910, Samfundet til Ædruelighedens Fremme 1898–1910. Endvidere redigerede han Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og praktisk Strafferet 1898–1911, i årene 1898–1908 sammen med *Aug. Goll*.

Han sad i bestyrelsen for Den danske Dommerforening 1917–1930 og skrev flittigt i medlemsbladet.

Formand for Københavns 6. Værgeraadskreds 1907–10, bestyrelsesmedlem i Sparekassen for Aarhus og Omegn 1915–19, formand for Fredningsnævnet for Aarhus Amtsraadskreds 1917–19.

Grundtvig mødte selv både i Landsretten og Højesteret i en sag, som Justitsministeriet havde anlagt imod ham. Grundtvig fik medhold i, at det efter grl. § 71 var udelukket at dømme ham til at tåle, at strafferetsplejen blev henlagt til hans embede, som derved ville blive et væsentligt andet og byrdefuldere, også hvis det fritoges for foged- og auktionsvæsenet og notarialforretningerne.

Af principielle grunde anlagde han sammen med 5 kolleger (*L. Andersen, V. Baller, J. Feddersen, R. E. L. Hyrup og A. B. Richter*) sag mod Finansministeriet for at prøve berettigelsen af hans afsked ved 70 års alderen efter lov 20/5 1933 i henhold til grl. af 1915 § 71. De seks dommere tabte sagen ved højesteretsdom af 5/11 1934, U.f.R. 1935, s. 1.

R. 18/8 1922. Dbm. 20/12 1934.

Død 13/5 1942 på Frederiksberg.

G. Brøckner-Mortensen, Nordisk Tidsskrift for Strafferet 1920, s. 259, 265 ff. *Frantz Dahl*, D.B.L. VIII (1936), s. 380–81 og Dansk Biografisk Haandleksikon I (1920), s. 614, Kraks blaa Bog 1942, s. 390, *A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen*, II s. 50, *Poul Andersen*, Rigsdagen og Domstolene, Den danske Rigsdag 1849–1949 V (1953), s. 506, Den danske Dommerforenings Årsberetning 1949–50, s. 14–15, *Albert Fabritius og Harald Hatt*, Haandbog i Slægtsforskning, 3. udg. (1963), s. 77, *Troels G. Jørgensen*, Bidrag til Højesterets Historie (1939), s. 222, *samme*, 18 Aar af Højesterets Historie (1947), s. 111, *samme*, Højesteret fra Grundloven til Retsreformen (1951), s. 155 og 203 ff, *Andreas Hansen*, Ret og Retfærdighed (1938), s. 119, *J. L. Frost* (1967), s. 160 (foto).

8. *Gustav Heide-Jørgensen 1937–1946.*

Født 23/1 1876 på Billeshave ved Strib, navneforandring 30/10 1911. Forældre: forpagter *Johan Gerhard Jørgensen* og *Karen Marie Nielsen*. Gift 7/5 1902 i Horsens med *Emmy Margrethe Nielsen*, født 17/12 1880, død 17/1 1954, datter af kreditforeningsdirektør, konsul *Casper Johan Nielsen* og *Olivia Anna Cecilie Andrea Fischer*.

Student 1893 fra Odense, cand. jur. 30/1 1899, byfogedfuldmægtig i Horsens 1/9 1899, fuldmægtig ved Aarhus stiftamt 1/2 1901, assistent i justitsministeriet 1/5 1903, konstitueret assessor i Københavns Kriminal- og Politiret juli 1907–febr. 1911, konstitueret herredsfoged og skriver i Odense herred juni-sept. 1911.

Byfoged og byskriver i Silkeborg samt birkedommer og skriver i Silkeborg Birk 1/11 1911, borgmester i Silkeborg 8/11 1911, dommer i Silkeborg købstad fra 1/10 1919, dommer fra 1/7 1923 i Frederiksberg Birks 1. afd., fra 1/10 1937 i Frederiksberg Birks 3. afd., afsked 31/1 1946.

Medlem af bankrådet for Silkeborg Bank 1913–1923, formand for Fredningsnævnet for Skanderborg amtsrådsreds 1919–1923, for Værgerådet i Silkeborg 1921–1923. Censorsuppleant ved de juridiske eksaminer ved Københavns universitet 1925, censor 1933–1949, formand for Fredningsnævnet for Københavns amtsrådsreds 1939–1949.

Juridisk rådgiver for Dansk Jagtforening 1931.

Heide-Jørgensen var en flittig juridisk skribent. Han udgav kommenterede udgaver af skifteloven (1929), lov om køb på afbetaling (1930), lov om vandløbslovgivningen (1931), konkursloven (2. udg. 1937), arvelovene og lov om ægtefællers arveret og hensiddet i uskiftet bo (2. udg. 1946), jagtloven (2. udg. 1946), lov om naturfredning (2. udg. 1954).

R. 22/5 1928. Dbm. 21/7 1942.

Død 22/8 1960.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen II, s. 150, *Juristen* 1923, s. 45.

9. *John Edward Lemmich Knox 1931–1937.*

Født 9/9 1867 i Helsingør. Forældre: prokurator, byskriver og herredsskriver *John Knox* og *Anna v. Lemmich*. Gift 30/5 1895 med *Johanne Thiele*, født 22/11 1870, død 19/4 1947, datter af instrumentmager *Johan Christian Thiele* og *Emma Muus*.

Student fra Sorø 1885, cand. jur. 5/6 1890, sagførerfuldmægtig i København 1890, tillige manuduktør fra 1891, fuldmægtig ved Ringkjøbing amt 1/11 1894, auditør i det for hæren og flåden fælles auditørkorps 30/12 1896, tjenestegørende ved 8. regiment, 3. dragonregiment og 3. artilleri-afdeling i Aarhus samt juridisk rådgiver ved 2. generalkommando 1/3 1897. Forsikringsrådets tillidsmand i Aarhus 1908–1911.

Herredsfoged og skriver i Østerlisbjerg og en del af Sønderhald herred 30/5 1911 fra 1/7, dommer i Ning og Hasle, Vester Lisbjerg, Framlev og Sabro herreder 23/6 1919 fra 1/10, dommer i Frederiksberg Birks 3. afd. 1/1 1931 til 30/9 1937.

Formand for Hornslet sogneråd 1917, formand for Fredningsnævnet for Randers amtsrådsreds 1914–1919, for Aarhus amtsrådsreds 1922–1930, for Københavns amtsrådsreds 1930–1937.

Medlem af Retsraadet 1919–1924, af Retsplejeudvalget 1919–1937, af bestyrelsen for Den danske Dommerforening 1919–1934, formand for Aarhus juridiske forening 1919–1930, medlem af forældrenævnet for Aarhus Katedralskole 1919–1927, medlem af Hvidøreudvalget 1931–1937, af bestyrelsen for Soransk Samfund 1931, formand 1937. Medlem af repræsentantskabet for Nordisk Livsforsikrings-Aktieselskab og Aktieselskabet Nordisk Ulykkesforsikring samt af hovedbestyrelsen for Danmarks Naturfredningsforening.

Har skrevet adskillige artikler i Ugeskrift for Retsvæsen, fortrinsvis om emner der vedrører retsplejen og ejendomsretten.

R. 21/1 1910, Dbm. 26/9 1930, K. 11/10 1937.

Død 12/4 1943 i København.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen II, s. 379, *Kraks blaa Bog* 1942, s. 663. *Troels G. Jørgensen*, *I Justitias Tjeneste* (1954), s. 177, *samme*, *Bidrag til Højesterets Historie* (1939), s. 97, *samme*, *Retsplejeudvalget gennem 25 Aar* (1944), s. 21 (portræt), *samme*, *18 Aar af Højesterets Historie* (1947), s. 110 og 182, *P. Glud i J. L. Frost* (1967), s. 314, 323–24.

10. *Hans Christian Gerner Svedstrup 1934–1951.*

Født 3/9 1881 i København. Forældre: sparekassefuldmægtig, afdelingsbestyrer *Christian August Svedstrup* og *Anina Marie Schougaard*. Ugift.

Student fra Metropolitanskolen 1899. Ansat i postvæsenet 1901–1904, cand. jur. 28/6 1907, assistent i generaldirektoratet for post- og telegraf-

væsenet 1904–1908, amtsfuldmægtig i Ribe 1908, byfogedfuldmægtig i Aarhus 1909–1913, sagfører i Fredericia 22/9 1913, flyttede til Hjørring 2/2 1914 og 13/11 samme år til Roskilde, beskikkelsen deponeret 9/6 1915. By- og herredsfuldmægtig i Mariager 1915, byrådssekretær i Helsingør 1917, birkefuldmægtig i Fredensborg 1918, dommerfuldmægtig i Kolding 1919, konstitueret fuldmægtig ved Vestre Landsret 1920, auditør ved hæren 1/11 1920, orlov fra hæren jan. 1923 og afsked som auditør på ventepenge juni 1923, dommerfuldmægtig i Ebeltøft jan. 1923.

Kriminaldommer i Viborg købstad m. v. 11/3 1925, dommer i Frederiksberg Birks 2. afd. 13/1 1934 fra 1/2 1934, afsked 30/9 1951.

Artikler i U.f.R.

R. 15/4 1935, Dbm. 4/11 1951.

Død 3/12 1953 på Frederiksberg.

H. Hjorth-Nielsen, Danske Sagførere (1941), s. 373 og *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen* IV, s. 171, Kraks blå Bog 1953, s. 1392, hvor Svedstrup anfører, at han en tid var ansat i sagførervirksomhed, *Troels G. Jørgensen*, 18 Aar af Højesterets Historie (1947), s. 110.

11. *Anders Christian Faartoft 1946–1951.*

Født 12/9 1881 i Nykøbing Mors. Forældre: distriktslæge *Andreas Christian Faartoft* og *Frederikke Emilie Sophie Krog*. Ugift.

Student fra Randers 1899, cand. jur. 23/2 1906, fuldmægtig ved Kronborg vestre Birk (Helsingør) 1/11 1907 og dommerfuldmægtig her 1/10 1919. Om fuldmægtigtiden foreligger erindringerne: Kronborg vestre Birk (1967).

Dommer i Holstebro købstad med Struer købstad og Hjerme-Ginding herreder 1/11 1932, i Frederiksberg Birks 1. afd. fra 1/11 1937, i Frederiksberg Birks 3. afd. fra 1/3 1946–30/9 1951.

Bestyrelsesmedlem i Den danske Dommerforening 1933–1945, medlem af Retsplejeudvalget 1940–1949, formand for Fredningsnævnet for Københavns amt 1949–1953, medredaktør af Juristens domssamling 1945–1955.

R. 18/3 1936, Dbm. 4/12 1947.

Død 29/4 1967.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* I, s. 375. Juristen 1957 F., s. 113. *Ejnar Krenchel*, Lykken ved aldrig at blive til noget (1959), s. 37–38, fremstiller Faartoft

som den forstående dommer. *J. L. Frost* (1967), s. 31–65, Erindringer om Kronborg vestre Birk.

12. *Harbou, Niels 1946–1966.*

Født 27/1 1896 på Frederiksberg. Forældre: historikeren, oberst *Frederik Hans Walter Harbou* (død 1918) og 2. hustru *Ludovica Gandil* (død 1941). Gift 30/12 1955 med *Ausa Iermin*.

Student 1915 fra Østre Borgerdydsskole i København, cand. jur. 6/6 1921, kriminaldommerfuldmægtig i Aarhus 1921, i Kolding 1936, igen i Aarhus 1939, civildommerfuldm. i Nordre Birk 1944, kst. dommer i Østre Landsret 1945–46, dommer i Frederiksberg Birks 1. afd. 1/5 1946–1/2 1966, formand for vejtaxationskommissionen for Københavns amts 2. område 1959–66.

Redaktør af »Fuldmægtigen«, medlemsblad for dommer- og politifuldmægtigforeningerne 1938–46, medlem af bestyrelsen for Den danske Dommerforening 1951–61, midlertidig censorsuppleant ved de juridiske eksaminer ved Københavns universitet 1955, censor 1961–67.

Har skrevet: *Behandling af Dødsbo og Fællesbo* (2. ændrede og reviderede udg. 1945). Særtryk af *Formularer til Behandling af Dødsbo og Fællesbo*. Med Tillæg af *Formularer til Konkurs og Akkord*, (2. udg. 1945). *Hvorledes gør jeg Testamente?* (1946). Kommenteret udg. af *Konkursloven* (1962). Artikler og afhandlinger i *Juristen*, *U.f.R.* og *Advokatbladet*.

R. 12/12 1951, R¹ 10/9 1963.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen II*, s. 124, *Frederiksberg Bladet* 27/1 1966.

13. *Jantzen, Sigurd Thal 1951–1962.*

Født 12/7 1892 i Ruds Vedby. Forældre: amtslæge *Thal Jantzen* (død 1939) og *Hildur Jantzen* (død 1894). Gift 20/3 1926 med *Ebba Hansen*, datter af direktør for A/S Albani Bryggeri, *Rasmus Peter Hansen* (død 1930) og *Amalia Sofie Andrea Møller* (død 1946).

Student (Østre Borgerdydsskole) 1910, cand. jur. 26/1 1916, byfogedfuldmægtig i Odense 1916–19, fuldmægtig hos kriminaldommeren i Odense 1919–39, landsretssagfører 1933, beskikkelsen deponeret, kriminaldommer i Københavns Amts Nordre Birk 1/2 1939, dommer i Frederiksberg Birks 3. afd. 1/10 1951, 8/5 1962 afsked fra 31/7 1962.

Medlem af Ankenævnet for tjenestemandssager 1947, formand for Fredningsnævnet for Københavns amtsrådskreds 1953–57, formand for Mægler H. V. E. Jantzens og hustru Adolphine Jantzens, f. Larsens Familielegat fra 1933, fra 1960 medbestyrer af Herredsfoged Westrup og hustrus legat for ældre damer af den juridiske embedsklasse.

R. 20/2 1947, R¹ 11/5 1959.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen II, s. 272.

14. *Gunner Rosendal Simonsen 1951–1965.*

Født 20/1 1895 i Odense. Forældre: murermester *Simon Christian Simonsen* (død 1929) og *Karen Kirstine Nielsen Rosendal* (død 1926). Gift 20/8 1932 med *Gudrun Fløytrup Berg-Hansen*, født 24/6 1908, datter af læge *Christian Martin Berg-Hansen* (død 1935) og *Emilie Fløystrup* (død 1961).

Student (Odense) 1912, cand. jur. 14/1 1919, sagførerfuldmægtig i Odense 1919, dommerfuldmægtig i Nykøbing S. 1919, i Skanderborg 1/8 1922, kriminaldommerfuldmægtig i Roskilde 1/4 1935, dommer i Ringkøbing købstad m. v. 1/11 1942, i Frederiksberg Birks 2. afd. 26/8 1951 fra 1/10 1951–31/1 1965.

Medlem af ligningskommissionen i Skanderborg 1929–33, formand for landvæsenskommissionen for Ringkøbing købstad m. v. 1942–51, for vej-taksationskommissionen for Københavns amts 1. område 1957.

R. 27/9 1949, R¹. 3/10 1962.

Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen IV, s. 97.

15. *Christen Ove Christensen 1962–*

Dommer i 3. afd. fra 1/8 1962.

16. *Ellen Anna Marie Larsen 1965–*

Dommer i 2. afd. fra 1/2 1965, i 1. afd. fra 1/2 1966.

17. *Inger Ellen Anderine Nørregaard 1966–*

Dommer i 2. afd. fra 1/3 1966.

XXXVI

Københavns Amts Nordre Birk og Københavns Amts Søndre Birk med Amager Birk formindskedes 1901–02.

Brønshøj, Emdrup, Utterslev, Vanløse, Husum samt Damhussøen, Valby, Vigerslev og Kongens Enghave indlemmes i København fra 1/1 1901, Sundbyøster, Sundbyvester, Eksercerpladsen og Sundby Overdrev fra 1/1 1902.

I 1899 drøftedes på Rigsdagen tre lovforslag, som Indenrigsministeren fremsatte: Om indlemmelse under staden København af Brønshøj sogn, af en del af Hvidovre sogn, og af Sundby og Nathanaels sogne på Amager.¹⁾ De respektive sogneråd – Brønshøj-Rødovre, Valby-Hvidovre og Sundbyerne²⁾ – havde opfordret Københavns Magistrat til at søge indlemmelsen gennemført. Oprindeligt var der alene ført forhandlinger med Brønshøj-Rødovre sogneråd om indlemmelse af Utterslev og Emdrup,³⁾ men det endte med, at hele Brønshøj sogn (Emdrup, Utterslev, Brønshøj, Vanløse og Husum) søgtes indlemmet, ligesom Sundby og Nathanaels sogne (Sundbyøster, Sundbyvester, Eksercerpladsen og Sundby Overdrev) samt det såkaldte Valby-distrikt (Valby, Vigerslev, Damhussøen og Kongens Enghave) foresloges indlemmet.

Magistraten indstillede til Borgerrepræsentationen, at indlemmelserne gennemførtes. Borgmester *L. Borup* var sjælen i dette foretagende, og hans indstillinger fulgte kort på hinanden: 3/6 1899 (Brønshøj), 17/6 s. å. (Valbydistriktet), 19/10 s. å. (Sundbyerne). Et af Borgerrepræsentationen nedsat udvalg under forsæde af borgmester *Jacob Marstrand* sluttede sig i sine betænkninger i princippet hertil, men lagde ikke skjul på, at indlemmelsen burde opfattes som en håndsrækning fra København.

-
1. Rigsdagstidende (R.T.) 1899/1900 Till. A. 3589 ff, 3675 ff og 3705 ff, *Eiler Nystrøm*, Vanløse. Et historisk rids (1920), s. 34–35, *S. F. Nørlyng*, Træk af Valbys Historie (1934), s. 41, *Kristian Erslev*, Valby i gamle Dage – og nu (1949), s. 290–307, *Chr. Nicolaisen III* (1915), s. 242–44, *Ejvind Sivertsen*, Haandbog i Bygningslovgivningen for København og Frederiksberg (1928), s. 467–544.
 2. *Ed. Lund*, Sundbyernes Historie 1892–1925 (1925), s. 5.
 3. *C. A. Clemmensen*, Emdrup før og nu (1926), s. 42–43.

Om Brønshøj hedder det bl. a., at man finder en målestok for kommunens uheldige finansielle stilling deri, at Indenrigsministeriet netop er blevet andraget om et rentefrit lån på 200.000 kr. og et kontant årligt tilskud på 40.000 kr. Med hensyn til Valbydistriktet er betænelighederne mindre, da der findes såvel eget vandværk som flere industrielle virksomheder, men grundsynspunktet er det samme, idet man »finder en vis Retfærdighed i, at København søger at hjælpe sine Nabodistrikter ud over de Vanskeligheder, som den store By med sin nære Beliggenhed foraarsager«.

På Rigsdagen mødte forslagene langt fra udelt velvilje. I Landstinget understregede bl. a. konferentsråderne *J. G. C. F. Koch* og *H. N. Hansen*, at indlemmelserne ikke ville blive til fordel for København. *Harald Emil Høst*, birkedommeren i Søndre Birk siden 1897, fandt det naturligt at begynde med en indlemmelse af Frederiksberg. Iøvrigt kritiserede birkedommeren forslagene på en række mere specielle punkter, som efter hans mening gik birkedommernes interesser for nær, bl. a. burde disse have godtgørelse for de tab, som derved blev påført dem.⁴⁾

I Folketinget henviste bl. a. *Gustav Philipsen* til betænelighederne fra Københavns side og citerede overretssagfører *Oscar Johansen* i Borgerrepræsentationens møde den 30/10 1899: »Hvis Lovgivningsmagten kom til os med en Silkesnor, blev vi jo nødt til at lystre og hænge os i den, men at vi selv skulle være med til at flette Snoren er dog for meget for langt.«⁵⁾ Også i Folketinget blev det gjort gældende, at Frederiksberg med tiden burde følge med.⁶⁾

På trods af alle betæneligheder vedtoges 3/4 1900 alle tre forslag som lov nr. 50 (Valby-distriktet), lov nr. 51 (Sundbyerne) og lov nr. 52 (Brønshøj). Ved bekendtgørelserne nr. 68 og 70 af 18/4 1900 fastsattes indlemmelsen af Valbydistriktet og Brønshøj til 1/1 1901 og Sundbyerne fra 1/1 1902, jfr. bek. nr. 69 af 18/4 1900. Ved disse indlemmelser tredoblede København sit areal fra 2350 ha til 7000 ha.⁷⁾ Ved Valbydistriktets og Brønshøjdistriktets indlemmelse blev Frederiksberg gjort til en enklave, og

4. R.T. 1899/1900, Landstinget sp. 697, 764, 1122, 1157, 1173, 1325, 1347, 1351, 1390, 1392.

5. Folketingsforhandlingerne sp. 4762, 4791, 4793, 4898, 4899, 4900, 4921, 4922.

6. R.T. 1899/1900 Till. A. sp. 3598.

7. København. Fra Bispetid til Borgertid (1947), s. 229–30, *Harald Jørgensen*, København, fra boplads til storby (1948), s. 546, hvor *Sven Henningsen* angiver, at indlemmelsen fandt sted i 1900, *Arne Sundbo* Trap, Danmark 5. udg. (1959) I. 2., s. 406–07 og *Poul Vedel*, s. 440–47.

enhver mulighed for udvidelse af Frederiksberg kommune var hermed udelukket.

Lovene indeholdt en fælles regel, hvorefter alle sager på nær de allerede indbragte fra indlemmelsesdagen overflyttedes til de københavnske retter. En forøgelse af de københavnske retters personale og af Københavns politi blev nødvendig.⁸⁾

Brønshøj sogn: Brønshøj, Emdrup, Utterslev, Vanløse og Husum hørte 1683–1721 under Københavns Birketing, 1721–1819 under Københavns Amts Rytterdistrikt og fra 1819 under Københavns Amts Nordre Birk. Indbyggerantallet i 1901 var ca. 10.000.

Damhussøen, Valby, Vigerslev og Kongens Enghave udgjorde en del af Hvidovre sogn, der indtil lov 29/12 1857 også omfattede Frederiksberg. Hvidovre sogn hørte 1683–1721 under Københavns Birk, 1721–1819 under Københavns Amts Søndre Birk. Indbyggertallet i 1901 udgjorde ca. 7.500 i Valbydistriktet.

Sundbyerne blev 1/1 1896 adskilt fra Tårnby som et eget sogn. I 1899 blev Sundbyerne delt i to sogne: Sundby og Nathanaels sogne under Sundby sogneråd. Tårnby hørte 1623–1821 under Tårnby Birk, fra 1/1 1822 under Amager Birk. Indbyggertallet i Sundbyerne i 1901 udgjorde ca. 22.500.

Det var udelukkende de tre områders økonomi, som medførte, at de tre distrikter blev »indlemmet« eller måske rettere opslugt af den kommunale »storebror«, København. Retsplejemæssige hensyn – befolkningens afstand til tingstedet – kom ikke i betragtning. De tre distrikter blev ikke »henlagt under«. De blev »indlemmet«.

Det var regulære bondesamfund, der blev indlemmet i København, der fik de første chancer for at vokse ud over alle grænser.

8. R.T. 1898/99 Folketinget sp. 1378.

9. *Mogens Lebech*, København og Københavnerne i 800 år (1967), s. 136, 138–40, 155.

XXXVII

Københavns Amts Søndre Birk med Amager Birk
nedlagdes i 1956, og Københavns Amts Nordre Birk
nedlagdes i 1965.

*Nye retskredse oprettedes i det nedlagte Københavns Amts Søndre
Birk med Amager Birk.*

- 1/1 1957: Ballerup retskreds
- » » Hvidovre retskreds
- » » Rødovre retskreds
- » » Glostrup retskreds
- » » Tårnby retskreds
- 1/4 1966: Tåstrup retskreds
- 1/9 1967: Brøndbyernes retskreds

*Nye retskredse oprettedes i det nedlagte Københavns Amts Nordre
Birk.*

- 1/4 1961: Lyngby retskreds
- 1/5 1965: Gentofte retskreds
- » » Gladsaxe retskreds

Det var indbyggerantallets stigning, der i 1819 var årsag til, at Kjøbenhavns Rytterdistrikts Birk blev delt i Nordre Birk og Søndre Birk, og det var også grunden til, at Frederiksberg Birk blev udskilt som selvstændig jurisdiktion i 1887 fra Søndre Birk.

I omegnskommunerne er der efter århundredskiftet sket en forøgelse og forskydning af indbyggertallet, som ikke kendes i nogen anden del af landet. I midten af 1950'erne var indbyggertallet steget til ca. 229.000 i Københavns Amts Nordre Birk mod 44.302 i 1916 og ca. 154.000 i Søndre Birk med Amager Birk mod 26.718 i 1916. I hver af de to underretskredse fandtes en civildommer og en kriminaldommer, samt en række fuldmægtige i henhold til justitsministerielle konstitutioner. Da det er almindelig antaget, at indbyggerantallet i en retskreds normalt bør være

på mindst ca. 25.000 og ikke over 50.000 indbyggere,¹⁾ idet 800–1000 retssager om året anses for at være et passende antal for en dommer at beskæftige sig med, var det uundgåeligt, at disse store og stigende befolkningstal efterhånden måtte sprænge de to birkers organisation. Spørgsmålet om oprettelse af en række selvstændige retskredse indenfor de to birkers områder havde da også stået på den politiske dagsorden i årevis. Der var her tale om den mest omfattende ændring i retskredsinddelingen siden rpl.s ikrafttræden i 1919.

Justitsministeriet udarbejdede i 1954 et forslag til en nyordning, hvorefter de to birker blev opdelt i 8 retskredse, idet en territorial deling efter justitsministeriets opfattelse var den for befolkningen mest tilfredsstillende ordning.

Forslaget blev forelagt i folketingssamlingen 1954/55. Der blev foreslået 8 retskredse, der ville have følgende indbyggertal:

- 1) Ballerup-Måløv, Herlev, Ledøje-Smørum og Værløse kommuner: ca. 31.000 indb.
- 2) Hvidovre kommune: ca. 31.000 indb.
- 3) Rødovre kommune: ca. 26.000 indb.
- 4) Brøndbyvester-Brøndbyøster, Glostrup, Herstedøster-Herstedvester, Høje Tåstrup, Sengeløse, Thorslunde-Ishøj og Vallensbæk kommuner: 43.000 indb.
- 5) Dragør, Store Magleby og Tårnby kommuner: ca. 38.000 indb.
- 6) Gentofte kommune: ca. 89.000 indb.
- 7) Lyngby-Tårnbæk og Søllerød kommuner: ca. 75.000 indb.
- 8) Gladsaxe kommune: ca. 50.000 indb.

Efter forslaget ansattes der to dommere i hver af retskredsene Gentofte og Lyngby-Tårnbæk-Søllerød, medens de øvrige retskredse hver ville blive forestået af en enkelt dommer.²⁾

Forslaget blev i slutningen af 1954 sendt til høring i de 20 kommuner, der omfattes af de 2 birker, i Københavns amt, og Københavns amtsråd, dommerne i de to birker og Dommerforeningen.

Samtlige kommuner holdt et fællesmøde, hvor der var almindelig enighed om, at Ledøje-Smørum burde henhøre under Ballerup retskreds og

1. Betænkning vedrørende dommeres uddannelse (1951), s. 68.

2. Folketingets forhandlinger 1954/55 tillæg A sp. 769–796.

ikke som tidligere foreslået Glostrup retskreds. Gentofte kommunalbestyrelse foreslog, at Gentofte retskreds fik to dommere og ikke som foreslået en dommer.³⁾

Herlev kommunalbestyrelse ønskede tingstedet placeret i Herlev og begrundede dette med:

»at de fleste advokater har deres kontorer i Kbhvns centrum, hvorfor det vil være af betydning for disse, at tingstedet er placeret i den af områdets kommuner, der grænser direkte op til København, at det for beboerne vil være af betydning, at tingstedet er placeret der, hvor trafiklinjerne løber sammen mod København, at beboerne i området som i de øvrige omegnskommuner er centrumssøgende som oftest med arbejdssted i København, at de fleste beboere i området har deres bopæl i Herlev.«⁴⁾

Kommunalbestyrelsen i Ballerup-Måløv kommune så gerne, at tingstedet blev placeret i Ballerup, hvor der har været »tingsted i gamle dage«.⁵⁾

Lovforslaget blev efter den første behandling henvist til et udvalg.⁶⁾

Lovforslaget blev genfremsat i 1955/56 i samme form, idet der dog var indsat en ny bestemmelse foreslået af Sagførrådet – hvorefter justitsministeriet blev bemyndiget til at dispensere fra forbudet mod, at sagførere samtidig har kontor i flere underretskredse. Det ville være ubilligt, hvis sagførere, der har flere kontorer i samme retskreds, og som ved gennemførelsen af den foreslåede ordning ville få kontorer i mere end en retskreds, ikke skulle få mulighed for at opretholde kontorer i samme omfang som hidtil.

Udvalget gennemgik et meget omfattende materiale, herunder 38 skriftlige henvendelser fra kommuner og organisationer.⁷⁾

Det vanskeligste spørgsmål i folketingsdebatten var, om de to birker skulle opsplittes geografisk i et antal almindelige underretskredse, hver med en eller flere dommere, eller om man kunne vække det gamle københavnske birketing til live igen ved at skabe en centraliseret retsorganisation for Københavns omegn organiseret på kollegial basis på lignende måde som Københavns Byret.

3. Jfr. Berlingske Aftenavis 10/1 1955 og Social-Demokraten 12/1 1955.

4. Berlingske Tidende 8/1 1955.

5. Frederiksborg Amts Avis 18/1 1955.

6. Folketingstidende 1954–55 sp. 2073–2103.

7. Folketingstidende 1954–55, tillæg B sp. 315 ff.

Opbygningen af hovedstadsområdet uden for København har kun få ligheder med provinsen i almindelighed. I trafikal henseende følger forstæderne beboernes behov for at komme til centrum. Trafiklinjerne går i rader fra Rådhuspladsen og hovedbanegården, medens der i forstadskommunerne kun er få tværlinjer til at skabe forbindelse fra den ene del til en anden del af kommunen. For parter, vidner m. v. vil det ofte være til mindre ulemphed at ulejliges sig til København end til det lokale tingsted. Navnlig da flertallet er erhvervsmæssigt bundet til centrum og ikke til »sovebyen«.

Endvidere har den historiske udvikling ført med sig, at hele det stor-københavnske publikum i væsentlig grad søger deres advokatbistand i Københavns centrum. Kun en lille procentdel af advokaterne har kontor i omegnen.

Hertil kommer problemer indenfor tinglysningsområdet. For advokater, men også for landinspektører, ejendomsmæglere, revisorer og andre, der i medfør af deres erhverv skal fremskaffe oplysninger ved eftersyn af tingbøgerne, ville en centralisering af tinglysningsvæsenet være til gavn.

Forslaget om en københavnsk »birkeret« var ikke fremme i de planer, der gik forud for det i 1955 fremsatte lovforslag, der gik ind for en udflytning til omegnskommunerne af retsvæsenet. Men spørgsmålet om en københavnsk birkeret rejstes i folketinget allerede under 1. behandling af forslaget og kvaltes først på ny endeligt ved 3. behandling af loven i det følgende folketingsår.

Socialdemokratiets ordfører, *Edel Saunte*, der også var ordfører for tingets udvalg om lovforslaget, rejste spørgsmålet, om det ikke ville være rigtigere med en ordning, der svarede til Københavns Byret, og gjorde sig til talsmand for en birkeret, og flere gjorde hende følge. Justitsminister *Hans Hækkerup* fremhævede, at birkeretsforslaget ville være i den mest oplagte strid med de ønsker, som befolkningen gennem sine valgte repræsentanter havde givet udtryk for.

Et mindretal inden for folketingsudvalget foreslog at lade nyordningen vente. Navnlig fra Venstres side ønskede man en egentlig saglig undersøgelse af systemet med en kollegial ret som byretten, og man anførte, at befolkningens bolig- og trafikforhold i det omhandlede område i høj grad minder om hovedstadens, og at det måtte antages, at en byretsordning ville blive den billigste løsning.

Udvalgets ordfører var under 2. behandling villig til at udskyde ordningen til senere løsning, og forslaget blev på ny henskudt til udvalgsbehandling. Det endte imidlertid med, at samtlige partier bøjede sig for de meget stærke lokale

ønsker og gik ind for forslaget; *Vagn Bro* dog under fremhævelse af, at Venstre anså retskredsordningen for at være en mørk plet på loven.⁸⁾

Hensynet til tinglysningsvæsenet var fremme under debatten flere gange og ansås af justitsministeren som det, der i første række måtte tale for et birkeretsforslag.⁹⁾

De foreslåede omfattende ændringer i retskredsinddelingen kunne ikke sættes i kraft straks eller til et i forvejen i loven bestemt angivet tidspunkt. I en del tilfælde ville ændringerne kræve bygningsmæssige foranstaltninger, der måtte afvente det tidspunkt, hvor de økonomiske forudsætninger for deres gennemførelse var til stede, og i nogle tilfælde vil det være naturligt at vente med ændringerne, til et embede bliver ledigt ved en dommers afgang på grund af alder. Det skulle derfor bestemmes ved kgl. anordning, hvornår de enkelte led i forslaget skulle træde i kraft.

Forslaget blev stadfæstet som lov nr. 56 af 21/3 1956, lov om ændringer i lov om rettens pleje (ændringer i rets- og politikredsinddelingen).

§ 1. Retsplejelovens § 12, jfr. bkg. nr. 265 af 15. september 1953, affattes således:

»Landet inddeles i 106 underretskredse, hvoraf Københavns kommune udgør een kreds. Forandring i underretskredsens område kan ske ved kongelig anordning, medmindre forandringen indebærer oprettelse eller nedlæggelse af en retskreds. Det påhviler justitsministeriet at udsende en fortegnelse over underretskredsene med angivelse af området for hver af kredsene.«

§ 2. Den bestående inddeling af landet i underretskredse ændres således:

- a) Til retskreds nr. 3: Københavns amts søndre birk m. v. overføres Herlev kommune fra retskreds nr. 2: Københavns amts nordre birk.

Retskredsen opdeles i 5 retskredse med følgende områder:

1. Ballerup-Måløv, Herlev, Ledøje-Smørum og Værløse kommuner.
2. Hvidovre kommune.
3. Rødovre kommune.
4. Brøndbyvester-Brøndbyøster, Glostrup, Herstedøster-Herstedvester, Høje Tåstrup, Sengeløse, Thorslunde-Ishøj og Vallensbæk kommuner.
5. Dragør, Store Magleby og Taarnby kommuner.

8. Se *Vagn Bro*, Politimesteren fortæller (1965), s. 147-48: »De meget store embeder fjerner befolkningen yderligere fra statens repræsentant«. *Vagn Bro* kæmpede altid for at bevare de små dommer- og politimesterembeder og ville ikke svinge sparekniven på dette område.

9. Folketingets forhandlinger 1954/55 sp. 2074-75, 1955/56 sp. 3573-79, tillæg B sp. 318.

b) Retskreds nr. 2: Københavns amts nordre birk, således som den er ændret ved nærværende lov, opdeles i 3 retskredse med følgende områder:

1. Gentofte kommune.
2. Lyngby-Taarbæk og Søllerød kommuner.
3. Gladsaxe kommune.

Ved lov nr. 56 af 21/3 1956, jfr. kgl. anordning nr. 253 af 28/9 1956 og bkg. nr. 329 af 14/12 1956, blev Herlev kommune overført fra Nordre Birk til Søndre Birk, som derefter blev inddelt i 5 selvstændige retskredse med virkning fra 1. januar 1957.

nr. 6: *Ballerup retskreds*: Ballerup-Maaløv, Herlev, Ledøje-Smørum og Værløse kommuner.

Dommer: Svend Aage Jacobsen, tidligere dommer i Københavns Byret.

nr. 7: *Hvidovre retskreds*: Hvidovre kommune.

Dommer: Gerda Charlotte Nouvel Buch, tidligere dommer i Stege.

nr. 8: *Rødovre retskreds*: Rødovre kommune.

Dommer: Torben Røtzler Møller, tidligere dommerfuldmægtig.

nr. 9: *Glostrup retskreds*: Glostrup, Brøndbyvester-Brøndbyøster, Herstedøster-Herstedvester, Høje Tåstrup, Sengeløse, Thorslunde-Ishøj og Vallensbæk kommuner.

Dommer: Anders Christensen, tidligere kriminaldommer i Søndre Birk.

nr. 10: *Tårnby retskreds*: Dragør, St. Magleby og Tårnby kommuner.

Dommer: Morten Møller Hviid, tidligere civildommer i Aalborg.

Ved lov nr. 27 af 11/2 1965 blev der ansat to dommere ved retten i Ballerup. Dommer *Svend Aage Jacobsen* blev udnævnt til civildommer, og vicedirektør i direktoratet for Fængselsvæsenet, *Axel Hye-Knudsen* til kriminaldommer, begge fra 1/5 1965.

Samtidig blev det bestemt, at retten i Glostrup skulle opdeles på følgende måde:

1. *Retten i Glostrup*, omfattende Glostrup og Herstedøster-Herstedvester kommuner.
2. *Retten i Brøndbyerne*, omfattende Brøndbyvester-Brøndbyøster og Vallensbæk kommuner.
3. *Retten i Tåstrup* omfattende Høje-Tåstrup, Sengeløse og Thorslunde-Ishøj kommuner. Retten i Tåstrup er oprettet med virkning fra 1/4 1966. Til dommer blev udnævnt *Eigil Schibbye*, tidligere dommer i Københavns Byret.

Tidspunktet for oprettelsen af retten i Brøndbyerne bestemmes af justitsministeren. Det blev ved Jm. bkg. af 12/5 1967 fastsat til 1/9 1967. Kontorchef i Justitsministeriet *Robert Christian Andreas Dam* blev udnævnt til dommer fra 1/9 1967. Retten omfatter Brøndbyvester-Brøndby-

øster og Vallensbæk kommuner, Glostrup retskreds omfatter herefter Glostrup og Herstedernes kommuner.

Ved kgl. anordning nr. 19 af 6/2 1961 blev det bestemt, at *Lyngby retskreds*, omfattende Lyngby-Taarbæk og Søllerød kommuner, skulle oprettes 1/4 1961. Retten består af to afdelinger. Til civildommer blev udnævnt *Hjalmar Henrik Svanekjær Hilden*, tidligere dommer i Horsens byret, og til kriminaldommer udnævntes *Niels Feilberg Jørgensen*, tidligere dommer i Københavns Byret, der 1/12 1965 blev udnævnt til dommer i Hillerød, og som efterfulgtes af *Haagen Kønigsfeldt*, tidligere dommer i Struer.

Ved bekg. nr. 56 af 23/3 1965 oprettedes *Gentofte ret*, omfattende Gentofte kommune, og *Gladsaxe ret*, omfattende Gladsaxe kommune, begge med virkning fra 1/5 1965. Ved lov nr. 27 af 11/2 1965 var det allerede blevet bestemt, at der i hver af de to retskredse skulle ansættes to dommere. Til civildommer i Gentofte retskreds udnævntes *Svend Aage Dorn-Jensen*, tidligere kriminaldommer i Nordre Birk, og til kriminaldommer udnævntes *Elisabeth Franck*, tidligere dommerfuldmægtig. Til civildommer i Gladsaxe retskreds udnævntes *Jørgen Poul Kisbye Møller*, tidligere dommer i Kolding byret, og til kriminaldommer *Ernst Mogens Jensen*, tidligere politiinspektør.

Efter denne deling af birket var Nordre Birk nedlagt. Kriminaldommeren *Svend Aage Dorn-Jensen* i Nordre Birk blev den 1/5 1965 udnævnt til civildommer i Gentofte retskreds, medens civildommeren *Harald Petersen* allerede 31/1 1965 blev afskediget på grund af aldersgrænsen.

Der er i flere byer indrettet dommerkontorer i bygninger, der tidligere har været anvendt som rådhus. Det er et typisk tegn på udviklingen i omegnskommunerne, at rådhusene er blevet for små til at rumme kommunens forvaltning på grund af befolkningstilvæksten. Nye og større rådhus opføres, og ofte indrettes de gamle rådhus til tinghus. Befolkningstilvæksten har trukket domsmagten nærmere til sig.

Udviklingen vil utvivlsomt gå i den retning, at flere og flere retskredse vil blive opdelt. Det tjener befolkningens tarv, at afstanden til tingstedet bliver kortere – diskussionen om en københavnsk birkeret er forstummet. – Og denne udvikling støttes også af »Foreningen af dommerfuldmægtige i Danmark«, der ønsker flere dommerembeder oprettet.¹⁰⁾

10. »Fuldmægtigen« 1965, s. 113.

Tingstedet for Retten i Ballerup skal efter den foreløbige bestemmelse placeres i Ballerup, muligvis i det nuværende rådhus, opført i 1934 efter tegning af arkitekt *Hjalmar Nielsen*.

Ballerup er centralt beliggende i forhold til de byer, Ballerup retskreds omfatter. Som i 1683 får Ballerup sit tinghus på grund af sin centrale beliggenhed i retskredsen. Historien gentager sig: Som i 1683, da Københavns Birk blev oprettet, stod Ballerup igen i 1957, da Ballerup retskreds blev oprettet, uden tinghus.

Der fandtes tingsted i Ballerup 1683–1803. Hvis tingstedet igen flyttes til Ballerup, har historien vendt et blad i sin bog.

XXXVIII

Dommere i Københavns Amts Søndre Birk 1819–1919 og i Københavns Amts Søndre Birk med Amager Birk 1919–1956.

1. *Henrik Christian Hansen, birkedommer, birkeskriver, politimester og vejfiskal, 1819–1822.*

Født 31/8 1785 i Viborg, døbt i Domkirken. Forældre: Rektor, professor, magister *Jørgen Hansen* og *Anna Kirstine Marie Hoff*. Gift 10/11 1813 på Sct. Thomas med *Ane Catherine Thoager*, født 18/9 1795 på Sct. Thomas, død 11/8 1870 i København, datter af toldfuldmægtig på Sct. Croix *Henrik Thoager* og *Marie Fischer*.

Student 1800 fra Viborg, cand jur. 9/10 1805, kst. auditør i Kongens regiment og ved Kronborg kommandantskab, auditør ved 3. jyske infanteriregiment 5/9 1806, ved marineregimentet og skulle tillige forrette tjeneste ved Københavns infanteriregiment 24/1 1810, ved marineregimentets indlemmelse i Københavns infanteriregiment udelukkende til tjeneste ved dette 1/11 1811.

Byfoged i Hjørring, herredsfoged i Horns og Vennebjerg herreder 28/4 1812, herredsfoged og skriver i Horns og Vennebjerg herreder 15/11 1815, byfoged, politimester og 1. rådmand i Odense samt herredsskriver i Bjerre og Aasum herreder 18/12 1816.

Birkedommer, birkeskriver, politimester og vejfiskal i Københavns Amts Rytterdistrikts Søndre Birk 5/11 1819.

Virkelig kancelliassessor 12/5 1812, justitsråd 5/6 1822.

Død 18/6 1822 i København.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen II, s. 102.

2. *Jørgen Christian Landt, birkedommer, birkeskriver, politimester og vejfiskal (1823–1825), vistnok kun konstitueret.*

Formentlig født 24/4 1796 i Rudkøbing. Forældre: handskemager *Hans Christian Jørgensen* og *Anne Marie Pedersdatter*, gift 8/11 1819 med *Bartha Cathrine Mossin*, datter af stykløjtnant *Pettersen*.

Exam. jur. 1817, prøveprokurator på det samlede Københavns Amt 10/9 1818, prokurator ved alle retter i Sjællands Stift, København undtaget 29/12 1820.

Herredsfoged og skriver i Hammerum herred 13/4 1825. Ved sin udnævnelse til herredsfoged var han konstitueret birkedommer og birkeskriver ved Københavns Amts Rytterdistrikts Søndre Birk, men foreløbig findes ikke nærmere efterretning herom. Han var utvivlsomt også konstitueret som vejfiskal.

Landt købte i 1827 gården Lavlund ved Herning for 4300 rdl., og han boede i 1839 på Herningsholm.

Byskriver i Varde og herredsskriver i Øster og Vester herred under Ribe Amt 31/12 1840. Afskediget i nåde og med pension 21/9 1851 fra 30/9 1851.

Virkelig kancelliråd 28/10 1836.

Død 11/3 1860 i Fredensborg.

H. Hjorth-Nielsen, Danske Prokuratorer (1935), s. 198–99, der ikke nævner, at han var konstitueret som vejfiskal.

3. *Johan Holstein, birkedommer, birkeskriver, politimester og vejfiskal, 1825–1832.*

Døbt 27/4 1774 i Sværdborg. Forældre: Møller i Hellevads mølle *Jørgen Hansen Erk* og *Anna Marie Holstein*. Gift første gang med *Abel Christine Melchiorine Heiberg*, født 21/12 1771 i Askø, død 16/8 1827 på Frederiksberg, datter af amtmænd over Bergens, senere Bornholms amt *Christen Heiberg* og *Anna Margrethe Først*, gift anden gang 16/9 1829 i Gentofte med *Anna Elise Wiimh*, født 2/8 1800 i København, død 11/12 1866 på Frederiksberg, datter af exam. jur. *Adam Gottlob Wiimh*, der var ejer af Lundbygaard, senere af Frydenlund.

Student 1797 (privat dimitteret), cand. jur. 19/6 1799, fuldmægtig ved Bornholms amt til 1804, kopist i Rentekammeret 24/10 1804. Herredsfoged i Lysgaard og Hids herreder 18/10 1805, tillige skriver 30/5 1806.

Birkedommer, birkeskriver, politimester og vejfiskal i Københavns Amts Rytterdistrikts Søndre Birk 27/4 1825.

Medlem af den overordnede tiendekommission 9/3 1827.

Virkelig kancelliråd 13/2 1822.

Død 17/11 1832 på Frederiksberg.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen II, s. 218. I Bakkehuset findes »Auctions-Placat«, hvorefter der 19/11 1830 afholdtes 4. auktion over den »Stervboet efter afdøde Etatsraad og Professor *Knud Lyhne Rahbek*, Ridder af Dannebrog, og forhen afdøde Hustru tilhørende Gaard, gamle Bakkehus kaldet, beliggende i Frederiksberg Sogn, med den til Stedet hørende Hauge og Wænge«. Auktionen holdtes på birkekontoret Smallegade 13. Placaten er underskrevet af »Holstein. Cancelliraad, Birkedommer og Auctionsdirekteur.«

4. *Matthias Friderichsen, birkedommer og birkeskriver, 1833–1851.*

Født 14/9, døbt 10/11 1790 i Stege. Forældre: amtsforvalter *Rasmus Friderichsen* og *Mette Christine Schmit*. Gift 20/10 1819 i Nibe med *Maren Kirstine* (ved dåben *Stine*) *Færch*, født 23/11 1799 i Nibe, død 29/5 1872 i Ringsted, datter af købmand *Niels Nielsen Færch* og *Cathrine Elisabeth Rehders*.

Student (privat dimitteret) 1809, cand. jur. 11/1 1813, auditør i armeen 31/5 1814, tjenstgørende ved 3. jyske infanteriregiment 20/6 1815, forsat til kongens regiment 20/6 1820, overauditør 17/1 1821. Borgmester, byfoged og byskriver i Køge, herredsfoged og skriver i Bjeverskov herred, birkedommer og birkeskriver i Gl. Køgegaards Birk 27/2 1822.

Birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Rytterdistrikts Søndre Birk 1/3 1833, afsked 13/7 1851.

Selvskrevet medlem af Sogneforstanderskabet for Frederiksberg og Hvidovre 1841–1851.

Dommer i Nordre Kystpoliti-Hoveddistrict.

Virkelig justitsråd 1/8 1829.

Død 12/6 1858 i Køge.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen I, s. 423. Ved landkommunalordningen af 13/8 1841 fik Frederiksberg og Hvidovre et fælles sogneforstanderskab, og birkedommeren kunne tiltræde sogneforstanderskabet, når hans lejlighed tillod det, og i visse tilfælde skulle han tilkaldes for at overvære møderne. Om birkedommer *Matthias Friderichsens* konflikt med sogneforstanderskabet, se *Ernst Priemé*, Det første Sogneforstanderskab, Frederiksberg gennem tiderne VI (1956), s. 82–90. *S. Sterm*, Statistisk-Topographisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt (1838), s. 544 oplyser, at embedsindtægterne o. 1830 udgjorde ca. 3200 rdl., *J. Boisen Schmidt*, Sognestyret på Frederiksberg før 1857 (1957), s. 25, 27, 32, 110.

5. *Carl Nicolai Petersen, birkedommer og birkeskriver, 1851–1871.*

Født 10/6 1802 i København, døbt i Nicolai Kirke. Forældre: silke- og klædekræmmer *Nicolay Petersen* og *Gyde Kirstine Hansen*, gift 15/6 1839

i København med *Augusta Alexandrine Flensborg*, født 8/2 1816 i København, død 22/3 1902 på Frederiksberg, datter af kontreadmiral *Christian Peter Flensborg* og *Cathrine Marie Alexandrine d'Origny*.

Student fra Metropolitanskolen 1820, cand. jur. 22/10 1824. Volontør i Danske Kancelli 1826, auditør i armeen 19/4 1828, tjenstgørende ved 3. jyske infanteriregiment (Aalborg), garnisonsauditør i København 12/7 1829, overauditør 15/9 1833, afsked 11/12 1838.

Byfoged i Holstebro samt herredsfoged i Hjerm og Ginding herreder 11/12 1838, byfoged og byskriver i Hjørring, herredsfoged og skriver i Vennebjerg herreder 27/8 1847.

Birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Søndre Birk 2/10 1851 indtil 31/3 1871.

Ved Søndre Birks ekstraretsdom af 12/6 1861 dømte C. N. Petersen *Ane Andersdatter* til at miste sin hals og have sit hoved sat på stage. Dommen stadfæstedes af Den kongelige Lands-Overret og af Højesteret. Henrettelsen fandt sted på Rødovre mark 12/12 1861. Det var den sidste kvinde, der blev henrettet i Danmark.

Medlem af den grundlovgivende forsamling for Ringkøbing amts 3. distrikt (Holstebro) 5/10 1848–5/6 1849. Ved valget i 1849 blev han i Hjørringkredsen slået af proprietær *Hans Simonsen* med 384 stemmer mod 225. Det lykkedes ham ikke at komme i Landstinget ved valget i 1850, men ved folketingsvalget i 1852 valgtes han med stort flertal. Han sad i Folketinget 4/8 1852–27/5 1853, blev genvalgt i februar 1853, men stillede sig ikke ved valget i maj 1853. Han blev valgt ved kåring i Holstebro-kredsen 14/6 1855, men trak sig tilbage 14/6 1858. Ved kåring valgtes han til Rigsrådets folketing 30/5 1865, men lod sig ikke opstille ved valget i juni 1866.

Ledende medlem i kommissionen ang. den Dronninglundiske sag 1841, medlem af kommissionen angående besvigelser på Odense herreds kontor 1857, medlem af kommissionen om brandvæsenet på landet 1855. Han havde en væsentlig andel i udarbejdelsen af de kommunale vedtægter for Frederiksberg.

Formand for Frederiksberg kommunalbestyrelse 1858–71 i henhold til lov 29/12 1857. Fra hans formandsperiode i kommunalbestyrelsen erindres navnlig hans stilling i kunsthværk *Amicis* udstykning og *C. F. Nebels* udstykning.

Justitsråd 18/9 1846, etatsråd 26/5 1867.

R. 28/10 1836, Dbm. 12/1 1871.

Død 9/8 1876 på Frederiksberg.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* III, s. 325. *Albert Fabritius* (under medvirken af *Sven Houmøller*) Frederiksberg kommunestyre 1857–1957 (1957), s. 57–60, *S. Broholm*, Frederiksberg gennem Tiderne II (1948), s. 50–61. *S. Tage-Jensen*, Danske Kriminal-sager 3. opl. (1945), s. 58–60. *Victor Elberling*, Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar II (1949), s. 127, *J. Boisen Schmidt* (1957), s. 60, 64.

6. *Adolph Emanuel Conradt-Eberlin, birkedommer og birkeskriver, 1871–1881.*

Født 2/10 1822 i København, døbt i Holmens kirke. Forældre: Højesteretsassessor *Peter Johan Alexei Conradt-Eberlin* og *Johanne Victorine von der Recke*. Gift 19/7 1854 med *Julie Alfrida Gade*, født 27/6 1835 i København, død 30/1 1920 på Frederiksberg.

Student 1839 fra Metropolitanskolen, cand. jur. 29/10 1846, volontør i Danske Kancelli 1846, i Finansministeriet 1848–50, tillige fuldmægtig 1848–1851 hos overretsprokurator *Balthazar Christensen*, kopist i Københavns Kriminal- og Politiret 28/7 1851, fuldmægtig 25/3 1855.

Birkedommer, birkeskriver og branddirektør på Samsø 27/6 1856, byfoged, politimester, by- og rådstueskriver og rådmand i Randers 20/4 1866.

Konstitueret birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Søndre Birk 15/3 1871 fra 1/4 1871, kgl. udnævnelse 23/2 1872, afsked 7/10 1881 efter at have været sygemeldt. Årsagen til, at han i en alder af 59 år søgte sin afsked var, at hans private gæld var ca. 50.000 kr. Han erklærede sig konkurs i 1883. Til 20 upriviligerede kreditorer blev der 527 kr. til deling.

To år efter at Conradt-Eberlin var kommet til Samsø, stillede han sig i 1858 til folketingsvalget, hvor hans modkandidat var *J. J. Nielsen*, Melby, som fra 1853–54 havde repræsenteret Holbæk amts 4. valgkreds (Kalundborg-Samsø). Conradt-Eberlin fik tre gange så mange stemmer og rykkede ind i Folketinget i en 3-års periode fra 28/6 1858–14/6 1861, hvor han tillige var en af Folketingets sekretærer. Han repræsenterede Højre. Han tog aldrig ordet i Folketinget og lod sig ikke genopstille ved valget i 1861.

Formand for Frederiksberg kommunalbestyrelse 1871–81.

Virkelig Kancellieraad 22/9 1869, men frasagde sig titlen i juni 1874, efter at han ved en revision af rangforordningen var blevet placeret i en højere klasse som birkedommer. Han sparede herved 30 kr. årligt i rangskat.

Har skrevet »Frederiksberg« (1888).

R. 21/12 1878. R. af Vasaordenen 1881.

Død 8/7 1903 på Dalsgaard i Hørup.

Sven Houmøller, Birkedommer Eberlin, Frederiksbergs første lokalhistoriker, Frederiksberg gennem tiderne, IX (1962), s. 7–35. *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen* I, s. 293–94, *Victor Elberling*, Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar I (1949), s. 131, *Richter* Juridisk og Statsvidenskabelig Stat 1881, *Albert Fabritius*, Frederiksberg Kommunestyre 1857–1957 (1957), s. 84–100, *Haagen Hetsch*, Ærke-Københavnere i otte generationer, *Berlingske Tidende* 16/7 1967, *Sofus Høgsbro*, Brevveksling og Dagbøger 1858–1873 I (1923), s. 14–15 og 33, Manuskript til barndoms- og ungdomserindringer i familieej.

7. *Carl Vilhelm Marius Ingerslev, 1881–1888.*

Se under Søndre Birk.

8. *Ulrik Frederik Rosing Schow, birkedommer og birkeskriver, 1888–1897.*

Født 2/9 1822 i Thorslunde. Forældre: sognepræst *Johan Nicolai Schow* og *Christine Marie Dahl*, gift 16/11 1850 i København med *Sophie Ferdinandine Nicoline Glud*, født 5/6 1823 i København, død 21/1 1897 i København, datter af assistent hos Kongens foged *Hans Christian Glud* og *Elseline Beckmann*.

Student fra Borgerdydskolen i København 1841, cand. jur. 4/5 1847, prokuratorfuldmægtig i København, kopist i Landsover- samt Hof- og Stadsretten 30/1 1850, assistent 6/8 1856.

Byfoged i Thisted og herredsfoged i Hillerslev og Hundborg herreder 28/5 1861, tillige borgmester i Thisted købstad 17/12 1868–16/10 1872, tillige byskriver i Thisted og herredsskriver i Hillerslev og Hundborg herreder 31/7 1870.

Konstitueret birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Nordre Birk 2/10 1872, udnævnt 25/8 1873. Birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Søndre Birk 3/5 1888 fra 1/6 1888. Afsked 27/9 1897 fra 30/9 1897.

Virkelig kancelliråd 16/10 1868.

R. 23/8 1871. Dbm. 15/11 1888, R.St.A. 3.

Død 14/3 1899 i København.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen IV, side 60.

9. *Harald Emil Høst, birkedommer og birkeskriver, 1897–1908.*

Født 28/11 1835 i Nyborg. Forældre: Amtsstuefuldmægtig *Peter Christian Abildgaard Høst* (1804–1840) og *Sophie Henriette Schalburg* (1810–1898). Han var sønnesøn af historikeren dr. jur. *Jens Kragh Høst*. Gift 8/3 1867 i Holsteinborg med *Beate Albertine Sporon Fiedler*, født 28/1 1841 på Sevedø, Magleby sogn, Vester Flakkebjerg herred, død 25/1 1917 på Frederiksberg, datter af arvefæster, senere birkedommer og skriver i Holsteinborg Birk, *H. V. Fiedler* og 1. hustru *Ane Cathrine Olsen*.

Student 1855 fra Odense, cand. jur. 10/6 1861. I nogle måneder volontør på Korsør Byfogedkontor, derefter fuldmægtig ved Holsteinborg Birk. Fra marts 1862 fuldmægtig hos prokurator *Julius Maag* og fra aug. 1863 tillige hos dennes kompagnon, prokurator *Johan Herman Jacobsen*. Prøveprokurator i Sorø amt med forpligtelse til at anses boende ved Øster Flakkebjerg herreds tingsted 25/9 1865, prokurator ved underretterne i Sjællands stift, retterne i Københavns amt undtaget 24/12 1867. Han havde bosat sig i Fuglebjerg, hvor han skabte sig en betydelig praksis, og han var 1869–1871 formand for Krummerup og Fuglebjerg sogneråd, og det sidste år tillige for de i 1870 oprettede skattekommissioner i Sorø amt. Sorenskriver på Færøerne 1/7 1871, hvor han viste stor interesse for administrationen og næringslivet. Medlem af Lagtinget fra 1873–1878 og medstifter af bladet »Dimmalætting«. Lagtinget valgte ham til medlem af den ved lov af 29/5 1867 anordnede revisionskomite.

Byfoged og byskriver i Hjørring samt herredsskriver i Vennebjerg herred 26/1 1878, tillige borgmester i Hjørring 11/2 1878, byfoged i Helsingør 16/12 1886.

Birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Søndre Birk 22/10 1897 til sin død i 1908.

I Hjørring og Helsingør var han medlem af de stedlige sparekassers bestyrelse 1882–1886 og 1895–1898, og medens han boede i Helsingør, var han tillige medlem af skibsværftets bestyrelse fra 1891. Desuden medlem af bestyrelsen for Foreningen af Underretsdommere fra stiftelsen 1900

og ofrede foreningen megen tid og arbejde – et medlem, som alle satte pris på –, næstformand i bestyrelsen for Dansk Jagtforening og af tilsynsrådet for Kongeriget Danmarks Hypotekbank. Medlem af kommissionen af 1905 ang. Tyendelovgivningens revision.

Høst var en dygtig og anset dommer, der var afholdt i de birker, hvor han virkede.

Medens Høst var bosat i Hjørring indvalgte han 17/12 1884 ved et suppleringsvalg efter indenrigsminister Skeels død i Landstinget for 7. kreds og udtrådte 30/9 1890, da valgperioden udløb, hvor han ikke lod sig genopstille. Han blev imidlertid genvalgt – også ved et suppleringsvalg – som landstingsmand for 2. kreds 7/4 1891 indtil sin død 1908, idet han blev genvalgt 1898 og 1906. I de 23 år, han havde sæde i Landstinget, blev han hyppigt benyttet som ordfører i så vigtige love som ændringer af sagførerloven, om oprettelse af søretter udenfor København, underholdsbidrag til børn udenfor ægteskab, om tvangsauktioner, om auktionsloven og i lovgivningen om jagten. Han var flittig og omhyggelig i rigsdagsarbejdet, hvor han blev betegnet som en god, saglig debattør. Højre benyttede ham meget i den saglige debat, og han var en af partiets solideste kræfter, selvom han ikke tog fremtrædende del i den storpoltiske strid, hvor han trofast fulgte *Estrup* gennem alle tidens kampsituationer. Han var en tid medlem af Rigsretten.

R. 2/1 1890, Dbm. 6/9 1900, Ridder af den preussiske røde ørns 4. klasse 1/10 1890.

Død 2/4 1908 på Frederiksberg.

M. P. Friis (P. Stavnstrup) D.B.L. XI (1937), s. 151–152. *Victor Elberling*, Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar I (1949), s. 231. *Poul Engelstoft* i Dansk biografisk Haandleksikon II (1933), s. 176–177, *N. Bransager*, Den danske Regering og Rigsdag 1901, s. 605–07, *M. Galschiøt*, Sparekassen for Helsingør og Omegn 1829–1929, s. 175. Mindetale af *Steffensen* i Landstinget, Rigsdagstidende 1908 sp. 1529, nekrologer Berl. Tidende og Nationaltidende 2/4 1908, Politiken 3/4 1908 og Illustreret Tidende 12/4 1908. Medlemsblad for Foreningen af Underretsdommere 1908, s. 118. *H. Hjorth-Nielsen*, Danske Prokuratorer (1935), s. 159–60.

10. *Christian Magdalus Jespersen, birkedommer og birkeskriver 1908–1914.*

Født 27/5 1852 i Viborg, døbt i domkirken. Forældre: etatsråd, herredsfoged *Christian Magdalus Jespersen* og *Christensine Elisabeth Margrethe Christopherine Frederica Sehested*. Gift 19/8 1884 i Hjørring med

Augusta Rohde, født 5/3 1856 i København, død 29/2 1944 i København, datter af fuldmægtig i Finansministeriet, senere amtsforvalter, justitsråd *August Rohde* og hustru *Thora Jacobine Hansen*.

Student fra Horsens 1870, cand. jur. 7/6 1875, kst. protokolfører i Københavns Kriminal- og Politiret, kopist sammesteds 1876, fuldmægtig ved Børglum herred 1877, auditør i hærens og flådens fælles auditørkorps 9/11 1885, ved 3. regiment 30/1 1886, ved Livgarden 7/1 1888, tillige lærer i retslære ved officersskolen.

1875–77 tillige sagførerfuldmægtig i København.

Byfoged samt by- og rådstueskriver i Aarhus 13/8 1895. Det var navnlig som politimester i Aarhus, at han fik lejlighed til at udfolde sine betydelige organisatoriske evner, også som politimand, der gjorde ham kendt i vide kredse.

Birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Søndre Birk 7/5 1908.

Formand for værgerådet i Aarhus købstads søndre kreds 1905–08. Formand for Foreningen af Underretsdommere 1910–14 og for Foreningen til Fremme af Hundens Anvendelse i Politiets Tjeneste. Medlem af bestyrelsen for Kriminalistforeningen og for Fængselselskabet i København.

Han omfattede sin stand med en sjælden interesse og oprettede et legat på 10.000 kr. for underretsdommeres efterladte.

R. 6/9 1900. Dbm. 1/9 1906. Siamesiske hvide Elefantorden.

Død 23/8 1914 i Vallerød.

Kraks blå Bog 1913, s. 269, *H. E. Brendstrup*, Oversigt over Den danske Dommerforenings Historie 1900–1950 i Den danske Dommerforenings Aarsberetning 1949–1950, s. 9 og *samme*, Nekrolog i Medlemsblad for Foreningen af Underretsdommere 1914, s. 901–03, *H. Hjorth-Nielsen*, Danske Prokuratorer (1935), s. 171–72, *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen* II, s. 300.

11. *John Finsen, birkedommer og birkeskriver 1914–1919 og dommer 1919–1930.*

Født 25/1 1860 i Sønderborg. Forældre: Indenrigsminister, landshøvding, overpræsident *Søren Hilmar Steindor Finsen*, død 1886, og *Olufa Bojesen*, død 1908. Gift 30/11 1888 på Frederiksberg med *Nanna Mathilde Meyer*, født 19/1 1863 i Flensborg, datter af højesteretsassessor *Frederik Meyer* og *Marie Dalberg*.

Student fra Reykjavik 1877, cand. jur. 13/6 1883, sagførerfuldmægtig i København 1884, assistent i ministeriet for Island 4/5 1885, ansat i Højesterets justitskontor 1/6 1888, protokolsekretær 24/5 1898 fra 1/7.

Byfoged og byskriver i Ringkøbing købstad samt herredsfoged og skriver i Ulvborg-Hind herreder 12/3 1903, tillige borgmester i Ringkøbing købstad 31/3 1903.

Formand for skatterådet for Ringkøbing skattekreds 1903–1914 og for bestyrelsen for Ringkøbing-Nørre Omme jernbane 1911–1914.

Birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Søndre Birk 5/10 1914 fra 1/11 1914. Dommer i Københavns Amts Søndre Birk og Amager Birk 23/6 1919 fra 1/10 1919. Amager Birk var fra 1/10 1919 henlagt under Søndre Birk.

Formand for Venstrevælgerforeningen for København og Frederiksberg 1916–18, formand for Den danske Dommerforening 1918–20, for Fredningsnævnet for Københavns amtsrådsreds 1919–30, medlem af bestyrelsen for stiftamtmand Tetens og hustrus legat og for etatsråd Johan Christian von Ostens og hustrus legat.

Har udgivet: Kongelige Reskripter og Resolutioner samt Ministerialskrivelser for Aaret 1867. (1901).

R. 2/8 1908, Dbm. 15/9 1926.

Død 24/10 1930 i København.

Eyvind Finsen, Bidrag til Slægten Finsens Historie med særligt Henblik paa dens Tilknytning til Arne Magnusson og den arnamagnæanske Kommission (1945), s. 134 og 319, Kraks blå bog 1930, s. 276, *H. E. Brendstrup*, Oversigt over den danske Dommerforenings Historie 1900–1950 i Den danske Dommerforenings Aarsberetning 1949–1950, s. 9. *A. Falk-Jensen* og *H. Hjorth-Nielsen* I, s. 396–97, *Ejnar Krenchel*, Lykken ved aldrig at blive til noget (1959), s. 41.

12. *Hjalmar Anker*, dommer 1931–39 og civildommer 1939–1945.

Født 12/2 1875 i København. Forældre: grosserer *Frederik Vilhelm Anker* og *Laura Johanne Hansigne Kierulff*, gift 7/9 1901 med *Astrid Valborg Hansen*, født 9/1 1872 i Østofte, død 8/7 1953, datter af proprietær *Frits Hansen* og *Emilie Holm*, Taagerudsgaard.

Student fra Metropolitanskolen 1892, cand. jur. 20/6 1898, byfogedfuldmægtig i Fredericia 15/8 1898–1/2 1900, derefter i Århus, by- og herredsfuld­mægtig i Mariager 1/12 1900–20/5 1908. Sagfører i Mariager 17/6 1908, offentlige og beneficerede sager ved retterne i Mariager købstad

og Gjerlev-Onsild herreder 1909–11, assistent i Københavns Kriminal- og Politiret 1911, konstitueret by- og herredsfoged i Frederikssund 1912, konstitueret assessor i Københavns Kriminal- og Politiret 1913, konstitueret byfoged og birkedommer i Nykøbing S. 1913, byfoged i Slagelse 1914.

Dommer i Slagelse købstad med Antvorskov Birk 1/10 1919. Dommer i Københavns Amts Søndre Birk med Amager Birk 1/1 1931, og i 1939 udnævnt til civildommer. Afsked 28/12 1945.

Formand for Slagelse købstads værgeråd 1914–29, medlem af Slagelse byråd 1917, formand for overnævnet for huslejenævn i Sorø amt 1919, for den stående voldgiftsdomstol ang. handel med husdyr for Sorø amt, formand for Dansk Værgerådsforening 1924, medlem af tilsynsrådet for Sparekassen for Slagelse og Omegn 1925, medlem af bestyrelsen for stiftamtmand Tetens og hustrus legat og for etatsråd Johan Christian von Ostens og hustrus legat 1931, formand for Den danske Dommerforening 1933–39 og medlem af Retsplejeudvalget 1937–40.

Død 14/9 1945 på Frederiksberg.

H. Hjorth-Nielsen, Danske Sagførere (1941), s. 22, Kraks blå bog 1943, s. 66, *K. K. Steincke*, Farvel og tak IV (1948), s. 143 og 145.

13. *Olaf Bærentsen, kriminaldommer, 1939–1951.*

Født 18/9 1894 på Frederiksberg. Forældre: landsdommer, amtmand *Christian Bærentsen*, død 1944 og *Anna Dorothea Marie Koch*, død 1945. Gift 1. gang 21/5 1920 i Stege med *Mix Konow Bojsen*, født 5/11 1894 i København, død 14/10 1943 på Frederiksberg, datter af forstander på Rødkilde Højskole, folketingsmand, cand. theol. *Frederik (Frede) Engelhardt Bojsen* og 2. hustru *Augusta Jacobine Konow*. Gift 2. gang 2/6 1945 i Magleby, Møen, med *Lise Marie Bjørnboe*, født 26/6 1918 i Søllerød, datter af anlægsgartner *William Bjørnboe* og *Hilda Olsson*.

Student fra Herlufsholm 1912, cand. jur. 25/1 1918, s. å. by- og herredsfuldmægtig i Stege, dommerfuldmægtig 1/10 1919, dommerfuldmægtig II 1/4 1935, dommerfuldmægtig I sammesteds 1/7 1935 og fra 15/10 1935 ved Københavns Amts Nordre Birks kriminaldommerembede.

Kriminaldommer 21/6 1939 (fra 1/7) i Københavns Amts Søndre Birk med Amager Birk, kst. dommer i Østre Landsret 23/4 1945–23/4 1946, dommer i Holbæk købstad m. v. 12/3 1951, fra 1/5. Afsked 30/9 1964.

Formand for bestyrelsen for Foreningen af amts- og retsbetjentfuldmæg-

tige 1936–39, næstformand for Det juridiske Fællesråd 1936, suppleant for formændene for de 2 afdelinger af den ekstraordinære tjenestemandsdømstol 1945–46, medlem af den særlige klageret 1949–59, formand for Fredningsnævnet for Holbæk Amt 1951–65, for foreningen af naturfredningsformænd i Danmark 1952–59, næstformand for tilsynsrådet for Holbæk Amts Sparekasse 1951–65, formand for afvandingskommissionen for Holbæk amtsrådsreds 1959–65, formand for ankenævnet for automobilreparationer 1968.

R. 4/12 1947, R.¹ 8/6 1959.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen I, s. 242. Kraks blå Bog.

14. *Elias Olrik, civildommer, 1945–1955.*

Født 2/12 1885 i Dalby, Bjerger herred. Forældre: sognepræst *Anton Vilhelm Scheel Olrik*, død 1912 og *Elisa Victoria Møller*, død 1927. Gift 16/6 1933 i Tikøb med *Ellen Margrethe Rothe*, født 19/10 1906 i København, datter af murermester, hypotekforeningsdirektør *Ernst Rothe* og *Ebba Sophie Sørensen*.

Student fra Odense Kathedralskole 1903, cand. theol. 15/1 1909. Lærer for kronprins Frederik og prins Knud febr. 1909–juli 1914, cand. jur. 13/1 1917, fuldmægtig ved Københavns Amts Nordre Birk 20/2 1917, fungerende assistent i Justitsministeriet 16/4 1917, assistent 1/3 1919, sekretær 1/10 1919, amtmand over Færøerne 1920–29.

Dommer i Helsingør købstad med Kronborg Østre Birk og Hellebæk Birk samt Hørsholm Birk 19/12 1928 (fra 1/4 1929)–1/3 1945.

Fast konstitueret civildommer i Københavns Amts Søndre Birk og Amager Birk 9/2 1945, fra 1/3 1945, kgl. udnævnelse 17/7 1945. Afsked 4/11 1955 fra 31/12 1955.

Manuduktør 1917–19.

Sekretær ved den skandinaviske familieretskommission 1919–20, formand for bankrådet for Færøya banki 1920–29, ledende senior i Studenterforeningen 1931–32, medlem af bestyrelsen og kasserer i Den danske Dommerforening 1933, formand 1939–45, formand for likvidationskomiteen for Birkerød Bank 1933–37, formand for Fredningsnævnet for Frederiksborg Amtsrådsreds 1941–45, medlem af Ankenævnet i sager angående forræderi og anden landsskadelig virksomhed 1945–54, formand for de af Indenrigsministeriet nedsatte landvæsenskommissioner vedr. Kø-

benhavns kommunes vandindvindingsret i Københavns, Roskilde og Frederiksborg amtsråds kredse 1945–60, formand for kommissionen vedr. en revision af vandforsyningslovgivningen 1956–61, formand for kommissionsdomstolen til undersøgelse af visse forhold vedrørende politiet m. v. 1947, formand for Landvæsenskommissionen for Københavns Amtsrådskreds 2. område 1949–55, formand for Tilsynsrådet for Sparekassen for Helsingør og Omegn 1954, formand for bestyrelsen for A/S Gummi-fabrikken Tretorn 1956–65, 1957–62 bestyrelsesmedlem i A/S C. Wiibroes Bryggeri, formand for bestyrelsen for Helsingør Golfklub 1929–42 og 1956–61.

R. 27/7 1917, Dbm. 23/6 1921, K² 11/3 1949, Ø.r.K.O.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen III*, s. 288, Kraks Blå Bog, Berl. Tidende 2/12 1965, *Troels G. Jørgensen*, I Justitias Tjeneste (1954), s. 222–23.

15. *Otto Lund-Andersen, kriminaldommer, 1951–54.*

Kriminaldommer 8/4 1951–31/12 1954, dommer i Østre Landsret 1/1 1955.

16. *Anders Christensen, kriminaldommer, 1955–56.*

Kriminaldommer 1/2 1955–31/12 1956, dommer i Glostrup retskreds 1/1 1957.

17. *Henrik Tamm, konstitueret civildommer, 1956.*

Konstitueret civildommer 1/1 1956–31/12 1956, dommer i Østre Landsret 1/5 1952, dommer i Højesteret 1/10 1958.

XXXIX

Dommere i Københavns Amts Nordre Birk 1819–1965.

1. *Christian Olsen Rimestad, birkedommer, birkeskriver og vejfiskal, 1819–1832.*

Født 14/10 1781 i København. Forældre: Porcellænsmaler *Ole Larsen Rimestad* og *Anne Margrethe Schou*. Gift 15/11 1812 i København med *Anine Vilhelmine Richter*, født 7/5 1796 på Frederiksberg, død 12/10 1877 på Frederiksberg, datter af klæde- og silkekræmmer *Friderich Richter* og *Anna Birgitte Østrup*.

Student 1799 fra Metropolitanskolen, cand. jur. 15/6 1803. Underkancellist i Danske Kancelli 18/5 1804, kancellisekretær 11/12 1807, surnumerær kancellist 28/2 1809, virkelig kancellist 4/7 1809, departementssekretær og kontorchef 14/7 1812.

Birkedommer, birkeskriver, politimester og vejfiskal i Københavns Amts Nordre Birk 5/11 1819 til sin død i 1832.

Sekretær ved kommissionen til at gennemgå staden Kjøbenhavns indtægter og udgifter 11/4 1809, medlem af kommissionen vedr. grænserne for de forskellige handelsberettigede 2/11 1813, sekretær ved kommissionen angående Kjøbenhavns Fattigvæsens økonomiske tilstand 19/4 1816, medlem af kommissionen for at foreslå midler til Søkvæsthusets oprettelse 23/3 1817.

Virkelig kancelliråd 14/7 1812, virkelig justitsråd 28/2 1816.

Død 30/5 1832 i København.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen III, s. 415.

2. *Frederik Ernst Vilhelm Knudsen, birkedommer og birkeskriver, 1832–1839.*

Født 23/3 1790 i København. Forældre: Fuldmægtig *Valentin Greve Knudsen* og *Marie Landsberg*. Gift 2/3 1816 i Fredericia med *Kirsten Bruun*, født 19/12 1783 i Kolding, død 26/8 1867 i København, datter af rådmand *Knud Bruun* og *Karen Danielsen*.

Student 1804, privat dimitteret, cand. jur. 15/6 1807, auditør i Armeen 17/3 1809, overauditør 28/10 1815, afsked 22/11 1815.

Byfoged i Neksø og Aakirkeby samt herredsfoged i Sønder herred 22/11 1815, byfoged og politimester i Helsingør 21/11 1821, tillige chef for brandkorpset 25/9 1822.

Birkedommer, birkeskriver og politimester i Københavns Amts Rytterdistrikts Nordre Birk 26/9 1832, herredsfoged og skriver i Odense herred 16/3 1839, afsked 6/8 1860.

Suppleant til Stænderforsamlingerne i 1844, medlem af Admiralitetsretten maj 1848.

Frederik Knudsen opklarede mordet på Ørholm papirfabrikker i 1837 – det forrige århundredes mest omtalte kriminalsag. Se om morderen Ole Kollerød s. 297.

R. 1/11 1828, virkelig justitsråd 22/3 1826, etatsråd 10/6 1841.

Død 22/3 1872 i København.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen II, s. 380. *S. Tage Jensen*, Danske Kriminalsager 1838–1938 3. opl. (1945), s. 9–15. *S. Sterm*, Statistisk-Topographisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt III (1838), s. 543.

3. Dr. jur. Carl Frederik Normann, birkedommer og birkeskriver, 1839–1856.

Født 24/6 1798 i København. Forældre: Koffardikaptajn, senere brygger *Geert Geertsen* og *Anna Cathrina Klim*, der blev gift anden gang i 1806 med kommitteret i Generaltoldkammer- og Commercekollegiet, etatsråd *Andreas Normann*, der adopterede hendes søn 27/6 1821. Gift 18/1 1826 i Kalundborg med *Thomine Catharine Bartholine Funder*, født 2/1 1802 i Kalundborg, død 11/5 1871 på Frederiksberg, datter af fuldmægtig, senere postmester *Hans Peter Funder* og *Christiane Raae*.

Student 1816, privat dimitteret under navnet *Gerdsen*, cand. jur. 30/10 1820, volontør i Danske Kancelli og Generalauditoriatet 1820, lic. jur. 5/7 1823 på afhandlingen »De legitimatione secundum jus patrium tam antiquum quam hodiernum«. Auditør i arméen 13/1 1824, holdt samme år forelæsninger over »Fædrelandets gamle og nugældende Love«. Tjenestgørende ved 1. jyske infanteriregiment 7/6 1825, dr. jur. 31/10 1828 på afhandlingen »De jure representationis secundum jus patrium tam antiquum quam hodiernum«. Overauditør 14/4 1829, surnumerær assessor

i Landsover- samt Hof- og Stadsretten 6/6 1829, afsked fra auditørembedet 7/6 1829, virkelig assessor 19/3 1830.

Birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Nordre Birk 28/5 1839 til sin død i 1856.

Selvskrevet medlem af Gjentofte Sogneforstanderskab 1/1 1842–31/12 1855.

Var regnet som en af tidens ypperste forhørsdommere og nød i det hele som dommer megen anseelse. Har udført oversættelser af Cicero og Cornelius Nepos. Hans opfattelse i licentiafhandlingen om slegfredbørns kuldlysning er knæsat af nutidens retsvidenskab. Doktordisputatsen fremkaldte en udførlig anmeldelse af prof. *J. E. Larsen*. Hans øvrige videnskabelige produktion indskrænker sig til nogle anmeldelser, bl. a. den skarpt polemiske anmeldelse af *W. H. Dreiers* licentiafhandling »De injuris realibus« (1823).

R. 22/5 1840, justitsråd 18/9 1846, etatsråd 6/10 1852.

Død 27/4 1856 i København.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* III, s. 269, *Frantz Dahl*, *Salmonsens* XVIII (1924), s. 226 og *Stig Juul*, D.B.L. XVII (1934), s. 254–55. Breve fra *P. V. Jacobsen*, udgivne i Anledning af Hundredeaarsdagen for hans Fødsel af *Julius Clausen* (1899), s. 9, *A. C. Tandrup*, Det kommunale Styre i Lyngby-Taarbæk Kommune 1842–1892, Lyngby-Bogen 1943, s. 132, *L. Gotfredsen*, Gjentofte Kommunestyre 1842–1942 (1942), s. 456, Selvbioграфи i *Solennia academia*, nov. 1828, *N. C. Øst*, Materialer til et dansk biografisk-literarisk Lexicon (1835) sp. 94, *Th. H. Erslev*, Forfatter-Lexicon 1814–1840 II, s. 459–60, *F. E. Hundrup*, Biographiske Efterretninger om dem, der ved Kjøbenhavns Universitet have erholdt de højeste akademiske Værdigheder. 2. Doctores juris (1855), s. 130.

Departements-Tidende 1856, s. 879–80; den nye dommer skulle afgive 2000 rdl. årlig til politivæsenets bedre organisation.

4. *Overretsassessor, landstingsmand Christian Alexis Flensborg, birkedommer og birkeskriver, 1856–1872.*

Født 1/10 1802 i København. Forældre: Kontreadmiral *Christian Peder Flensborg* og *Cathrine Marie Alexandrine d'Origny*. Gift 22/5 1830 i Terslev med *Christine Brygmann Boserup*, født 4/1 1807, død 22/8 1883 i København, datter af sognepræst *Johan Joseph Boserup* og *Eggertine Winther*.

Student 1822 fra Metropolitanskolen, cand jur 30/10 1826, 14/5 1827 den praktiske prøve, kopist i direktionen for universitetet og de lærde sko-

ler 3/5 1828, 1. kopist 30/9 1828, tildelt Københavns universitets guldmedalje for besvarelsen af en juridisk prisopgave 1829, 2. fuldm. 14/12 1830 (fra 1/1 1831), tituleret 2. kancellist 1/2 1831, auditor i Armeen ved fynske Infanteriregiment 21/9 1831, forsat til Kongens regiment 29/9 1832, overauditor 25/10 1836, surnumerær assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten 15/5 1838, virkelig assessor 27/7 1839.

Birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Nordre Birk 21/11 1856 til sin død i 1872.

Flensborg blev 7/9 1848 udsendt til Vestindien for sammen med etatsråd, regeringskommissær og midlertidig guvernør over de danske besiddelser i Vestindien *Peder Hansen* at undersøge generalguvernørens og hans embedsmænds forhold under urolighederne.

Flensborg blev valgt ind i Landstinget 20/6 1850 som etatsråd *C. de Neergaards* efterfølger i 2. kreds, og han var medlem af Landstinget i to perioder: 20/6 1850–3/6 1853 og 20/6 1855–20/6 1859, i den sidste periode repræsenterende 6. kreds. Derimod søgte han 3 gange forgæves valg til Landstinget ved suppleringsvalg, første gang i foråret 1850 i Kallundborg-Samsø kredsen, men opnåede kun 21 stemmer. Stort bedre gik det ikke anden gang, da han lod sig opstille i 1. kreds 1853, og tredje gang i januar 1855 søgte han at blive gehejmekonferensråd *C. E. Bardenfleths* efterfølger i 6. kreds, men han fik da kun 7 stemmer. Ved det ordinære valg i juni samme år blev han valgt med 297 stemmer. 15/8 1855 medlem af Rigsretten.

Har skrevet: Manuskript, indeholdende Forslag til en Betænkning over de i Rigsdagens 3die Session Landstinget forelagte Udkast til Rettergangslove for den danske Land- og Søkrigsmagt (1852). Forsynet med Bemærkninger af *A. S. Ørsted*.

Virkelig justitsråd 6/10 1852, R. 26/5 1860.

Død 27/5 1872 i København.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* I, s. 405. *Victor Elberling*, Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar I (1949), s. 145, *Th. H. Erslev*: Forfatter-Lexicon Suppl. I 1841–58, s. 4867–82, *Barfoed*: Dansk Rigsdagskalender (1856).

5. *Ulrik Frederik Rosing Schouw, birkedommer og birkeskriver, 1872–1888.*

Se under dommerne i Søndre Birk.

6. *Senere overpræsident i København Valdemar Oldenburg, birkedommer og birkeskriver, 1888–1899.*

Født 1/12 1834 i Sorterup. Forældre: Sognepræst *Theodor Vilhelm Oldenburg* og *Louise Rothe*. Gift 12/2 1864 i København med *Henriette Suenson*, født 30/11 1839, død 30/10 1895, datter af kommandørkaptajn *Magnus Nicolai Suenson* og *Augusta Stephansen*.

Student 1853 fra Metropolitanskolen, cand. jur. 17/1 1859, ansat i Ministeriet for hertugdømmet Slesvig 1859, slesvigsk cand. jur. i april 1861, virkelig auditør 30/12 1863, ansat ved den aktive armé 22/2 1864, ved 8. bataillon og garnisonsauditør i Helsingør 7/12 1864, afsked med ventepenge ved hærreduktionen 19/5 1866, derefter lærer ved Søofficersskolen indtil 1877, tillige lærer i retslære ved officersskolen 31/10 1868 til 30/9 1872, igen auditør 17/3 1870, tjenstgørende ved Københavns Garnisonsjurisdiktion og Ingeniørkorpset, tillige auditør ved Søetatens kombinerede Ret 22/4 1870 til 31/3 1871, tillige kancellist ved Generalauditoriatet 29/6 1870–29/10 1870, ansat ved Københavns Garnisonsjurisdiktion og Artilleriet 1/11 1870, udenfor nummer 31/3 1871.

Konstitueret vice-politidirektør i København 29/3 1871.

Byfoged, politimester samt by- og rådstueskriver i Odense Købstad 28/9 1877 (fra 1/10).

Birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Nordre Birk 25/5 1888 (fra 1/6), indtil 1899, idet han 9/12 1899 (fra 1/1 1900) udnævntes til overpræsident i København, hvor han efterfulgte højesterets-assessor *Christian Sophus Klein* (udgiveren af »Kleins Lovsamling«). Dette embede forlod han 21/12 1910. I hans embedsperiode blev Valby, Brønshøj, Sundbyerne m. v. indlemmet i København. Han betegnes (af Falk-Jensen), »som en rank og myndig, vel også streng mand, men samtidig human, præget af sikker retfærdighed, og bag hans væsens tilknæpthed bankede et varmt hjerte, der førte ham ind i arbejdet for dem, der levede i socialt ringe kår«, og (af Frantz Dahl) »som repræsentativ og arbejdsivrig, der i sjælden grad fyldte de embedsstillinger, han efterhånden beklædte.«

Medstifter af Københavns Understøttelsesforening 1874, formand 1874–1877, og medstifter i 1877 af Lindevangshjemmet på Frederiksberg. Formand for Tuberkulosekommissionen 1901 og medstifter af Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse, formand 1901–1915, herefter

æresmedlem. Formand for Kronprinsesse Louises praktiske Tjenestepigeskole 1895–1918. Bestyrelsesmedlem i Fængselselskabet i København 1888–1916 og i Fængselselskabernes fællesbestyrelse fra 1893, fra 1908 som æresmedlem. I direktionen for Bibelselskabet for Danmark 1901–1914.

Medlem af Nationalbankens repræsentantskab 1900–1918, formand 1902–1914, Kommitteret i Kreditkassen for Husejerne i København 1900–1918, formand for repræsentantskabet i Livsforsikringsselskabet Dannebrog fra stiftelsen i 1905.

R. 5/7 1882, Dbm. 2/7 1885, K² 17/10 1895, K¹ 7/1 1903, S.K. 9/8 1909. F.M. I guld 4/12 1915.

F.Æ. 1, N.St.O.2¹, Pr. R.Ø.2, R. St. A. 2 med diamanter, R. Stan. 2, Stb. V. 2, S.N. 1.

Gehejmekonferensråd, udnævnt samtidig med hans afsked som overpræsident 14/12 1910.

Maleri af *Knud Larsen* på Københavns rådhus (1908). Portrætteret på *P. S. Krøyers* maleri: »Industriens mænd« på Hagemanns Kollegium (1904) og på *L. Tuxens* maleri: »Selskab hos *J. Moresco*« (1906).

Død 6/6 1918 i København.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* III, s. 285, *A. Falk-Jensen*, Dansk Biografisk Leksikon XVII (1939), s. 379–380, *Frantz Dahl*, Salmonsens XVIII (1924) s. 452, *Knud Berlin*, Spredte Erindringer fra et langt Liv (1952), s. 16–17 om duellen mellem *Gustav Esmann* og sekretær ved den faste voldgiftsret *Evald Tang Steincke*, *C. Thalbitzer*, Kreditkassen for Husejerne i København 1797–1922 (1922), s. 137, *A. Hvass*, III. Tidende 1904 nr. 10, *Sofus Høgsbro*, Brevveksling og Dagbøger II 1874–1901, s. 321, 324–25.

7. *Carl Valeur, birkedommer og birkeskriver, 1900–1919.*

Født 14/10 1846 i S. Tranders. Forældre: Proprietær, bryggeriejer *Christian Verner Valeur* og *Elisabeth Cathrine Munck*. Gift 22/7 1874 i Kølstrup med *Cæcilie Sophie Nicoline Louise Høyer Møller*, født 8/1 1852 i Slesvig by, død 4/2 1946 i København, datter af feltprovst, folketingsmand, forfatter *Erik Høyer Møller* og *Louise Marie Aagaard*.

Student 1864 fra Metropolitanskolen, cand. jur. 8/1 1872, fuldmægtig ved Fleskum herred 1873, auditør i hærens og flådens fælles auditørkorps 16/1 1884, tjenstgørende ved 10. Regiment.

Byfoged og byskriver i Randers 27/12 1890, byfoged og byskriver i

Rudkøbing, herredsfoged og skriver i Langelands Nørre og Sønder herre-der 17/3 1898, tillige borgmester i Rudkøbing købstad 25/3 1898.

Birkedommer og birkeskriver i Københavns Amts Nordre Birk 10/1 1900 indtil 30/9 1919.

Medlem af kommissionen angående fiskeri i Gudenå og Randers fjord 18/7 1896, medlem af Straffelovskommissionen af 1905, medlem af kommissionen vedrørende elektriske stærkstrømsanlæg.

I bestyrelsen for Fængselselskabet i København, Foreningen til Fremme af Hundes Anvendelse i Politiets Tjeneste, Københavns Låne- og Diskontobank fra 1913.

Valeurs sjældne evne til at behandle vanskelige og forhærdede forbrydere slog også til i den bekendte *Bulotti*-sag i 1908. Valeur dømte Bulotti til livsstraf. Dommen blev stadfæstet af Landsoverretten, men Højesteret ændrede dommen til tugthusarbejde på livstid. Som politimester ledede Valeur eftersøgningen af Bulotti-banden med politiassistent, senere generalauditør *Victor Pürschel* som sin næstkommanderende.

R. 30/6 1894, Dbm. 11/2 1903, K.² 14/10 1916.

Russiske Sct. Stanislaus orden, Siamesiske Krone orden.

Død 6/1 1929 i Hellerup.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* IV, s. 279, *H. Hjorth-Nielsen*, Danske Sagførere (1941), s. 397, *Frederikke Fausbøll*: Stamtavle over slægten Valeur i Danmark (1911), *Poul Bredo Grandjean*: Meddelelser om lærredskræmmer Herman Walør og etatsråd Johannes Valeur (1915), Kraks blå bog 1928, *S. Tage Jensen*, Danske Kriminalsager 1838–1938, 3. opl. (1945), s. 249, *Svend Thorsen*, Rædsel over Nordre Birk. Erindringer fra Bulotti-ugen i november 1908, Lyngby-Bogen (1962), s. 292–302 (ill.), Sagførerbladet 1952, s. 138. *A. C. Faarholt* i *J. L. Frost* (1967), s. 31.

8. Senere rigsadvokat *Bernt August Goll*, *civildommer*, 1919–1925.

Født i Bergen 31/8 1866. Forældre: Skibsfører *Bernt Jacobsen Goll* og *Augusta Marie Laurentze Koch*. Gift 23/11 1892 i København med *Petrea (Vera) Marie Christine Kaper*, født 24/1 1871, død 9/11 1951 på Sct. Hans hospital ved Roskilde, datter af adjunkt, senere overlærer, cand. theol. *Johannes Kaper* og 2. hustru *Marianne Petrine Branner*.

Student 1882 fra Haderslev Læreres Skole, cand. jur. 15/6 1887, assistent i Københavns politikontor 1887, fuldmægtig 1/1 1896, politiinspektør 3/2 1902. Efter hans skarpe angreb på justitsminister *Albertis* pryglelov tilkendegav Alberti ham, at han ikke havde advancementsmuligheder,

og han blev derfor forbigået ved besættelsen af stillingen som vicepolitidirektør.

Ved konseilspræsident *J. C. Christensens* mellemkomst blev Goll 22/6 1908 udnævnt til byfoged samt byskriver i Aarhus, og fra 1918 blev han tillige rådstueskriver og politimester.

Ved rpl.s ikrafttræden 1/10 1919 blev han civildommer i Nordre Birk, udnævnt 23/6 1919. Forinden havde han fået tilbudt stillingen som politidirektør *Eugen Petersens* efterfølger i København men afslog dette, bl. a. af økonomiske grunde, og han fik da løfte om embedet i Nordre Birk.

Da rigsadvokat *Vilh. Topsøe Jensen* i 1924 søgte ind i Højesteret, henvendte justitsminister *K. K. Steincke* sig til Goll og anmodede ham om at lade sig udnævne til rigsadvokat. Han havde megen lyst, men efter nogen overvejelse sagde han nej, fordi han ikke havde råd til stillingen. *K. K. Steincke* tillagde hans udnævnelse betydning for staten og gav ham derfor tilsagn om at blive justitsministeriets kasseinspektør med en årlig løn på 3.600 kr. Goll udnævntes 24/1 1925 til rigsadvokat og beklædte embedet til 70-årsalderen med afsked 17/8 1936, fra 31/8.

Fra 24/6 1926–31/3 1934 justitsministeriets kasseinspektør ved dommerembederne.

1899–1908 medlem af bestyrelsen og sekretær i Juridisk Forening.

Medstifter – sammen med prof. dr. jur. *Carl Torp*, højesteretsjustitiarius, dr. jur. *Gram* og dr. jur. *Carl Ussing* –, af Dansk Kriminalistforening i 1899, bestyrelsesmedlem og sekretær 1899–1909, formand fra 1929–1936. Foreningens forhandlinger, som han selv tog livligt del i, udgav han sammen med *Carl Torp* 1900–1908, fra 1930 sammen med højesteretssagfører, dr. jur. *J. Hartvig Jacobsen*. Medlem af Retsplejeudvalget 1925–1936, formand for Politikommissionen og Jernbaneerstatningskommissionen, medlem af Straffelovskommissionen af 9/11 1917, formand for kommissionen angående svangerskabsafbrydelse.

Medstifter af Fængselshjælpen 1902, formand fra 1929–1936, vicepræsident i De danske Fængselselskabers Samvirke 1933–36. Medredaktør af Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og praktisk Strafferet 1898–1908, korrespondent for Danmark til *Deutsche Strafrechts-Zeitung*.

Vicepræsident for l'Association internationale de droit pénal, i bestyrelsen for de internationale konferencer pour l'unification du droit pénal og for International Kriminalistforening. Danmarks repræsentant, beskikket af Justitsministeriet, i Commission internationale pénale et pénitentière.

Medlem af bestyrelsen for forskellige internationale konferencer om kriminalistiske forhold, ved konferencen i 1935 i København valgtes han til mødets præsident.

I sin dommertid i Aarhus var han formand for værgerådet i Aarhus søndre kreds 1908–1919 og for Overhuslejenævnet for Aarhus amt 1908–1919.

Af indtægtsgivende hverv havde Goll fra 1930 til sin død formandsskabet for Dansk Kautionsforsikrings-Aktieselskab og for Dansk Hypotekforsikrings-Aktieselskab af 1927.

Goll vandt sig et internationalt navn ved sin kamp for indførelse af nye humane ideer indenfor strafferetten og strafferetsplejen. Hans reformprogram kom til at præge udviklingen i den kriminalistiske teori og praksis fra omkring århundredskiftet, og han samarbejdede med kriminalister herhjemme og i udlandet. *Stephan Hurwitz* fremhæver, at han påviste nødvendigheden af at basere strafferetten på det videst mulige kendskab til forbrydelsens årsager for på dette grundlag at udfinde de mest hensigtsmæssige midler til kriminalitetens bekæmpelse uafhængigt af den ældre strafferetsskoles etiske postulater, og hertil var de bedst egnede midler en social forebyggelse og en udpræget individualisering af de strafferetlige reaktioner. Han kæmpede for sine reformplaner både i teori og praksis, og det er derfor ingen tilfældighed, at hans litterære produktion foreligger som foredrag og forskellige afhandlinger i »Dansk Tidsskrift«, »Gads danske Magasin«, »Tilskueren« og »Det ny Aarhundrede« og i en række kronikker og indlæg i »Dagens Nyheder«, »Berlingske Tidende« og »Politiken«. Hans forfattervirksomhed strakte sig over ca. 40 år. Han debuterede allerede i 1891 med en artikel om en nordamerikansk straffeanstalt.

I 1905 udgav han den skelsættende bog »Forbrydelse og Straf«, der i høj grad påvirkede udviklingen. Den indeholdt seks populære foredrag for højskolernes universitetskursus, og det er karakteristisk for Goll, at han sjældent henvendte sig alene til snævre faggrupper. Han populariserede strafferetten i letlæselige og lettilgængelige skrifter. Han kæmpede med stor styrke og som en fremragende polemiker for en rationel, effektiv og human bekæmpelse af kriminaliteten, og for krav om tidssvarende reformer i straffelovgivningen og i retsreglerne om uægte børn, forsømte og forbrudte børn.

Men hans forfatterskab strakte sig også til de kriminalpsykologiske emner. I 1907 kom »Forbrydertyper hos Shakespeare«, der blev oversat til

mange sprog, og som var epokegørende for en hel retning indenfor den litterære analyse. I 1922 udkom »Romeo og Julie og andre Shakespearestudier«, og i 1934 »Coriolan, Shakespeares Tragedie«. *Svend Borberg* bedømmer Golls indsats som Shakespeareforsker som så betydelig, at den alene var tilstrækkelig til at sikre hans navn mod forglemmelse. Goll blev ganske naturligt valgt som præsident ved stiftelsen af »Det danske Shakespeare-Selskab«.

I 1940 udkom *August Goll* »Udvalgte Skrifter« (465 s.) under redaktion af forfatteren *Svend Borberg* og prof., dr. jur. *Stephan Hurwitz*, der hver har skrevet et forord henholdsvis til I: »Kriminalistiske skrifter« og II: »Shakespeare-Studier«. Bogen afsluttes med en bibliografi, der er udarbejdet af overbibliotekar *Svend Dahl*. Golls litterære bagage rummer 135 numre i årene 1893–1934, exclusive anmeldelser, referater af andres bøger, indlæg i diskussioner og artikler i *Salmonsens Konversationsleksikon*. Heri er dog ikke medtaget hans indlæg i »Dagens Nyheder« 6/12 1919, der indeholder et formelt og reelt mesterligt angreb på dommer *Viggo Thorup* for hans forhørsmetoder mod »klausulæderne« efter at rpl. var trådt i kraft.

Ved Københavns universitets 450-års jubilæum i 1929 var Goll ordfører ved overrækkelsen af universitetets jubilæumsfond. Det var i anledning af jubilæet på tale at udnævne både ham og K. K. Steincke, der havde skrevet »Fremtidens Forsørgelsesvæsen« I–II (1929), til æresdoktorer. Højesteretssagfører *Karsten Meyer* kritiserede det juridiske fakultet i en kronik i »Politiken« februar 1929 i denne anledning.

Efter Golls død udsendte hans enke, der var en søster til den kendte borgmester i København, dr. phil *Ernst Kaper*, i 1943 sine livserindringer »Gift med rigets anklager« ved *Carl Henrik Clemmesen* (222 s.). I bogen rettes angreb mod en række personer og institutioner, og i en epilog fremsættes mange bitre bemærkninger om en enkes lod.

R. 19/3 1913, Dbm. 17/3 1924, K.² 4/10 1928, K.¹ 17/9 1933, S.K. 7/9 1936. Pr. R.Ø.4, R.St.A.3, S.N. 2¹.

Maleri af *Herman Vedel* (1932). Buste af *Axel Locher* (1932). Tegninger af *Gerda Ploug Sarp* (1926) og *G. Bendix* (1929).

Død i København 31/12 1936.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* II, s. 31, *Frantz Dahl*, D.B.L. VIII (1938), s. 216–17, *Frantz Dahl* i Dansk Biografisk Haandleksikon I (1920), s. 592. Studenterne fra 1883, *Aug. Goll*, I mit Hjem (1926), s. 21–25, *Frantz Dahl*, Berlingske

Tidende 30/8 1926, *Fru Aug. Goll født Kaper*, »Gift med Rigets Anklager« (1943), s. 74–75, 116, 123–24, *K. K. Steincke*, *Fra hele valpladsen*. Også en tilværelse II (1946), s. 96, 176, *samme*, *Det trækker op III* (1947), s. 193, 201, 202 og 206, *Oluf H. Krabbe*, *Kraks blå bog*, 1936, s. 349, *Axel H. Pedersen*, *C. B. Henriques*, *En rettens tjener*, 4. udg. (1967), s. 95–96, *Illustreret Tidende* 17/3 1907 og 5/7 1908, *Politiken* 25/4 1911, 26/2 1913, 31/8 1916 og 1/7 1919, *Vilhelm Andersen*, *Illustreret Dansk Litteraturhistorie IV* (1925), s. 751, *Johannes Stein*, *Fra lykkelige Tider*, *Livserindringer* (1943), s. 67–70, *Den danske Rigsdag 1849–1949 V* (1953), s. 417 (foto), *Troels G. Jørgensen*, *I Justitias Tjeneste* (1954), s. 160 og 176 f. *samme*, *Retsplejeudvalget gennem 25 år* (1944), s. 53 (portræt), *samme*, *18 Aar af Højesterets Historie* (1947), s. 26–27, 81 og 95, *Eduard Reventlow*, *I dansk Tjeneste* (1956), s. 34–35, *Andreas Hansen*, *Ret og Retfærdighed* (1938), s. 28, 39, 92, 118, 169, 174, *E. Hoeck* i *J. L. Frost* (1967), s. 252–53. *Det danske Shakespeare Selskab* udgav (1933) »Mindeord om August Goll« 31. August 1866 – 31. December 1936. Rigsadvokat – forfatter – præsident for *Det danske Shakespeare Selskab*, *Skriftet* indeholder *Michael Neiiendam*: *Tale ved bisættelsen fra Garnisons Kirke 5. januar 1937* (s. 7–15), *Johannes Stein*: *August Goll som jurist* (s. 20–29), *Johannes Hohlenberg*: *August Goll som Shakespeare-Forsker* (s. 30–47), *Axel H. Pedersen*, *Juristen* 1968, s. 274.

9. Thorvald Emil Budtz, kriminaldommer, 1919–1929.

Født 3/9 1856 i Maarslet. Forældre: Sognepræst *Jacob Michael Frederik Budtz* og *Elline Marie Cecilie Schoubye*. Gift 8/5 1884 i Fruering med *Marie Louise Tøxen*, født 21/8 1846 i Randers, død 14/12 1929 på Frederiksberg, datter af koffardi-kaptajn *Carl Ludvig Tøxen* og *Jacobine Petrea Sørensen*.

Student fra Aarhus 1874, cand. jur. 31/5 1882, fuldmægtig ved Børglum herred 1882–1898.

Byfoged samt By- og Raadstueskriver i Odense 9/2 1898 (fra 1/3), straffedommer i Frederiksberg Birk 8/2 1910 (fra 1/3).

Kriminaldommer i Københavns Amts Nordre Birk 23/6 1919 (fra 1/10) indtil afsked 15/5 1929 (fra 31/5).

Formand for Værgerådet for Odense Købstad 13/10 1905–12/7 1909, medlem af bankrådet for Folkebanken for København og Frederiksberg 1917–1920.

R. 27/8 1904, Dbm. 2/3 1923.

Død 9/10 1936 i Gentofte.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* I, s. 228, *Kraks blå bog* 1913, s. 89.

10. Christian Henrik Friis Hattensen, civildommer, 1925–1934.

Født 19/8 1863 på Sct. Croix. Forældre: Guvernementssekretær på St. Thomas, justitsråd *Carl Anton Frederik Christian Hattensen* og *Annie*

Stakemann. Gift 19/5 1893 i Ringsted med *Annette Frederikke Thalbitzer*, født 27/7 1868 i København, død 12/2 1948 i København, datter af birkedommer og borgmester *Henrik (Harry) Gerhard Thalbitzer* og *Louise Caroline Johnsen*.

Student 1883 fra Sorø Akademi, cand. jur. 15/1 1889, byfogedfuldmægtig i Nakskov 1889, by- og herredsfuldmægtig i Ringsted juli 1890, by- og birkefuldmægtig i Maribo 1/3 1892.

Byfoged og byskriver i Varde købstad 18/5 1910 (fra 1/7), borgmester i Varde 24/6 1910, byfoged og byskriver i Korsør købstad 19/4 1917 (fra 1/5), dommer i Skælskør købstad m. v. 23/6 1919 (fra 1/10).

Civildommer i Nordre Birk 13/2 1925 fra 15/2, afsked 7/11 1934, fra 31/12.

K. K. Steincke afslog som justitsminister – imod det øvrige ministerium – at indstille fhv. justitsminister *Svenning Rytter*, der senere udnævntes til byretspræsident. *K. K. Steincke* anså de tre største dommerembeder i hovedstaden som naturlige advancementspladser for dygtige underrettsdommere.

Medlem af bestyrelsen for Den danske Dommerforening fra 1917, formand 1919–1933.

R. 5/11 1919, Dbm. 25/10 1926, K.² 20/12 1934.

Død 23/1 1945 i København.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* II, s. 136. IV, s. 204, Kraks blå bog 1943, s. 207. *K. K. Steincke*, Fra hele Valpladsen (1946), s. 149, *Erik Selsing* i *J. L. Frost* (1967), s. 267–68, 273 og 277.

11. *Frans August Djørup, kriminaldommer, 1929–1939.*

Født 30/1 1869 i København. Forældre: Distriktslæge *Frans Casper Djørup* og *Augusta Adolphine Oxenbøll*. Gift 20/12 1898 i Odense med *Anna Elisabeth Ursin*, født 20/4 1862 i København, død 18/2 1935 i Hellerup, datter af maskininspektør *Lars Hermann Ursin* og *Emmeline Renshaw*.

Student 1886 fra Borgerdydskolen på Christianshavn, cand. jur. 26/1 1891, byfogedfuldmægtig i Odense 1/3 1892, fuldmægtig ved Bjerge-Aasum herreder 1/10 1893 ved Odense herred 1/10 1897.

Herredsfoged og skriver i Øster og Vester Han herred 20/11 1912, kriminaldommer i Odense Købstad m. v. 23/6 1919 (fra 1/10).

Kriminaldommer i Nordre Birk 8/6 1929 (fra 1/7), afsked 5/12 1938 (fra 1/1 1939).

Medlem af konkurslovkommissionen 1931, formand for henstandsudvalget for Københavns amt 1932.

R. 23/11 1923, Dbm. 28/12 1938.

Død 6/9 1952 i København.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen I, s. 329.

12. *Christian Andersen, civildommer, 1935–1941.*

Født 11/7 1873 i Gladsaxe. Forældre: Ejer af Vadgaard, i Gladsaxe, proprietær *Andreas Christian Andersen* og *Emilie Thorkeline Schubart*. Gift 3/6 1904 i Aastrup, Falster, med *Juliane (Julli) Johanne Blicher la Cour*, født 24/12 1875 på Sæddingegaard i Sæddinge, Lolland, datter af forstander for agerbrugsskolen på Næsgaard, landbrugskandidat *Albert Philip la Cour* og *Henriette Vilhelmine Blicher*.

Student fra Lyceum 1891, cand. jur. 20/6 1899, fuldmægtig ved Bregentved-Gissselfeld Birk, (Vesteregede), 1899–1900, by- og herredsfuldmægtig i Skanderborg 1900–02, fuldmægtig ved Sjællands stiftamt 1902, tillige sekretær ved Københavns amtsråd 1904, kontorchef ved Gentofte kommunes økonomiske forvaltning 1909–20, medarbejder ved det af *K. K. Steincke* fra 1911 ejede og redigerede »*Sogneraads-Tidende*« 1911–20, konstitueret dommer i Aabenraa købstad, Sønder Rangstrup og Ris herreder, en del af Lundtofte herred og Varnæs Birk 1/5 1920, kgl. udnævnelse 20/11 1922 (fra 1/1 1923).

Civildommer i Nordre Birk 13/12 1934, fra 1/1 1935 til sin død i 1941.

Formand for fredningsnævnet i Aabenraa amtsrådsreds 1920–34, for fredningsnævnet for Københavns amtsrådsreds 1937, formand for skatterådet for Aabenraa amtsrådsreds 1921–34, formand for nævnet til fastsættelse af erhvervsleje i Københavns amtsrådsreds og formand for voldgiftsretten i tvistigheder angående handel med husdyr 1938, formand for den overordentlige kommission vedrørende foranstaltninger til fremme af en hensigtsmæssig jordfordeling mellem landejendomme i de sønderjyske landsdele 1940. Byrådsmedlem i Aabenraa 3/3 1922–24/3 1925.

Død 17/6 1941 i Usserød.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen I, s. 39, Kraks blå bog 1941, s. 40–41, K. K. Steincke, Ogsaa en Tilværelse I (1945), s. 286–87, samme, Farvel og Tak IV (1948), s. 146, 219, 274.

13. *Sigurd Thal Jantzen, kriminaldommer 1939–1957.*

Se under dommerne i Frederiksberg Birk.

14. *Harald Petersen, civildommer, fhv. justitsminister, 1941–1965.*

Født 27/1 1895 i Odense. Forældre: Sagfører, kancelliråd *Carl Petersen* (død 1917) og *Hansine Methilde Madsen* (død 1938). Gift 3/9 1937 i Kregme med *Olga Louise Amalie Madsen*, født 9/10 1886, datter af tobaksfabrikant, fhv. major i den amerikanske hær *Peter Frants Christoffer Madsen* (død 1915) og *Andrea Petersen* (død 1935).

Student 1912 fra Odense Katedralskole, cand. jur. 28/1 1918, byfogedfuldmægtig i Odense, by- og herredsfuldmægtig i Middelfart 1/4 1919, fungerende sekretær i Justitsministeriet 1/10 1919, sekretær 1/6 1920, fuldmægtig 21/2 1929, tillige fuldmægtig hos rigsadvokaten 1919–1923 og sagførerfuldmægtig 1923–1928. Fra okt. 1920–juni 1932 gentagne konstitutioner som politimester, by- og herredsdommer, herunder 1928–30 som dommer i Frederiksberg Birks 3. afd., samt som dommer i Østre Landsret, fungerende sekretær i Overformynderiets sekretariat 1930–32. Statsadvokat for København 21/10 1932, statsadvokat for særlige anliggender 13/4 1940 (efter den tyske besættelse) indtil 8/7 1940 ved udnævnelsen til justitsminister i *Th. Staunings* samlingsministerium. Fra-trådte 8/7 1941 (fra 9/7).

Civildommer i Nordre Birk 9/7 1941, fra 10/7. Afsked 31/1 1965.

Formand for oprejsningsnævnet for Københavns amtsrådsreds og Frederiksberg kommune 29/10 1945–11/8 1948, medlem af ankenævnet vedrørende sager angående forræderi og anden landsskadelig virksomhed 1946–47, formand for Landvæsenskommissionen for Københavns amtsrådsreds 1. område (Nordre Birk) 1941–65, formand for kommissionen til undersøgelse af Dansk Røde Kors' forhold 1949, formand for bestyrelsen for Den danske Dommerforening 1955–65, medlem af bestyrelsen for Danmarks Juristforbund 1955–65, 15/2 1961 formand for de af indenrigsministeriet under 10/3 1927, 23/1 1932 og 4/12 1939 nedsatte landvæsenskommissioner.

Medlem af bestyrelsen for Foreningen til den ædle Hesteavl's Fremme 1945, næstformand 1956, af Odenseanersamfundet 1939, næstformand 1950, formand 1956–67.

R. 30/3 1938, K.² 22/10 1951.

A. Falk-Jensen og *H. Hjorth-Nielsen* III, s. 330–31, og *Kraks blå bog*, *Who is Who* in Europe, *K. K. Steincke*, Paa'en igen V (1954), s. 64 og 153, *P. Munch*, *Erindringer* (1967) VII, 74, 78 f, 84, 104–07, 112, 114, 118–23, 128–31, 139–54, 159 f, 168 f, 172, 180, 182, 194, 332, VIII 21, 28, 287, 329.

15. *Hans Nobel Becher, kriminaldommer, 1951–1962.*

Kriminaldommer i Nordre Birk 2/10 1951 fra 1/11 1951. Dommer i Køge fra 1/6 1962.

16. *Svend Aage Dorn-Jensen, kriminaldommer, 1962–1965.*

Kriminaldommer i Nordre Birk 1/7 1962. Civildommer 1/5 1965 i Gjentofte retskreds.

Register

- Abrahamstrup (Jægerspris) 73
 Ahnemüller, Hans, muremester, (1636) 74
 Alberti, C. C., overretsprokurator, 326 327 328 330 331
 Alberti, P. A., justitsminister, 342 382
 Allégade (Frederiksberg) 43
 Amager 1 2 18 24 29 32 37 41 53 66 78 81 88 120 138 139 171 183 184 185 189 197 206
 Amager Birk 6 29 30 92 211 311 312 313 314 354
 Amicis, kunstfyrværker, 366
 Andersdatter, Ane (1861), dødsdømt, 366
 Andersen, Christian, dommer, 388
 Andersen, Gudmand, underfoged, 39
 Andersen, Peter, amtsforvalter, 87 176 181
 Anker, Hjalmar, dommer, 372
 Andersen, Olaf, herredsfoged, (1445) 63
 Andersen, Peter amtsforvalter, (1804) 87
 Antvorskov amt 166
 Antvorskov birk 166
 Arctander, Hans Nicolay, capitain, 240
 Atke, kancelliråd, 175
 Avedøre 180 218

 Bach, Johan, tracteur, Bellevue, distriktskommissær, 308
 Bacher, Geert Korneliussen, sognefoged, schout, 23, 311
 Baden, Gustav Ludvig, dr. jur., birke-dommer, 92 93 130 186 253 305 399
 Bager, Anders Jørgensen, prokurator, 39
 Bager, Hans, biskop, 106 107
 Bagsværd 66 168 217
 Baldersbrønde 161
 Ballerup 45 48 52 53 54 61 66 70 72 75 77 79 80 92 102 103 105 128 133 134 138 139 140 153 156 160 168 170 171 175 177 178 179 180 181 182 183 201 202 204 205 217 232 242 263 323 327 329 355–62
 Ballerup Birketing 7 54 102 129 171 175 224
 Bang, Benjamin Georg, exam. jur., 215 240
 Bang, Hans Jørgen, birkedommer, 61 80 87 92 100 104 166 178 180–81 187–89 193 196 201–02 204 214–15 220–21 223 226 227 239–41
 Bardenfleth, C. F., gehejmekonferensråd, 379
 Barfred, proprietær, (Bentzonsdal) 175
 Bartholin, Thomas, prof., 230
 Bartram, Ernst Johan, politidirektør, 307
 Becher, Hans Nobel, dommer, 390
 Bentzen, Knud, landsretssagfører, 398
 Bentzonsdal gods 175
 Benzon, Niels, generalprokurør, 50 253
 Bernstorff, A. P., statsmand, 155 241
 Bernstorffs gods 154 175 241
 Beyerholm, arrestforvarer, 172 173
 Bille-Brahe, amtmand, 325
 Bindesbøll, Gottlieb, kgl. bygningsinspektør, 321
 Birkerød 142 143 224
 Bircherod, Christian Carl, professor, 146 151 152 168
 Bistrupgaard Birk 163 164
 Bjerg, Jeppe Andreas, vejfiskal, amtsforvalter, 185 197 214 217 224–25
 Bloustrød 142 143 224
 Blaataarn 33 48 61 81–82 171–73 175 177–78 181–82 201–13 225 320 323
 Bobé, Louis, 4
 Borup, L., borgmester, 352
 Bournonville, August, balletmester, 207
 Brandt, Peter, rentemester, 41 49 50
 Brede kobberværk 175
 Brendstrup, H., dommer, 343

- Bro, Vagn, politimester, 359
 Brockenhuus, Olaf, lensmand, 74
 Brorson, Christian, 4
 Brun, Peter Munthe, kommissionsdommer, 295 301–02
 Bruun, Knud, rådmand, 376
 Brønshøj 65 66 74 103 147 156 168 179 180 217 232 352 354
 Brønshøjgaard 147
 Brøndbyvester 66 128 156 168 218 355–61
 Brøndbyøster 66 156 168 218 355–61
 Buch, Gerda Charlotte Nouvel, dommer, 360
 Buch, Jep Jacobsen, birkeskriver, 36
 Buddinge 65 66 69
 Budtz, Thorvald Emil, dommer, 343 386
 Bulcher Harder (Bølche), byfoged, 34
 Bærentsen, Chr., landsdommer, 373
 Bærentsen, Olaf, dommer, 373
 Bønløkke, C. C., husejer, 331
- Carl, prins, 108 243
 Carstens, Ingvald, byfoged, (Christianshavn) 41
 Carøe, Joh. Fr., borgmester, 96
 Cathcart, lord, general, (1807) 195
 Charlottenlund 217
 Christensen, Anders, dommer, 360 375
 Christensen, Balthazar, overretsprokurator, 367
 Christensen, J. C., konseilspræsident, 383
 Christensen, J. L., jordbruger, Løitgaard, distriktskommissær, 306
 Christensen, Christen Ove, dommer, 351
 Christianshavn 6, 32, 33, 34, 35, 37, 39–41
 Christianshavns Byting 32 37 51 53 54
 Christianssted på St. Croix 198
 Christiansø 248 274
 Christophersen, Friderich, (hos skarpretteren på Grønland) 138
 Christophersen, Hans, natmand, Balle-
rup, 139
 Christophersen, Jørgen, natmand, (Frede-
riksborg) 138
 Clausen, Ole, krojer, Tårnbæk kro, di-
striktskommissær, 308
- Clausholm hovedgård 103 233 234 244
 Claussen, renteskriver, 152
 Colbjørnsen, Christian, generalprokurør,
højesteretsjustitiarius, 128 183 188 240
261 269
 Cold, Christian Magdalus Thestrup, ge-
neralprokurør, 26 219
 Coninck, Frederic de, (1807) 195
 Conradt-Eberlin, Adolph Emanuel, dom-
mer, 325–26 367
 Corneliussen, Dirch, schout, 23 26
 Corneliussen, Isbrandt, schout, 23
 la Cour, A., landsdommer, 398 399
 Crone, V. C., politidirektør, 325
- Dahl, H. J. regimentsskriver, 156
 Dahlerup, H., vejfiskal, 186
 Dahlerup, Hans, birkedommer, 313 317
 Dam, Robert Christian Andreas, dom-
mer, 360
 Damm, J. F. Utke, 341
 Damstrøm, Oluf, birkeskriver, 36
 Deyel, Søren Jacobsen, birkedommer, 33
35
 Dichmann, søppremierløjtnant, distrikts-
kommissær, 306
 Djørup, Frans August, dommer, 387
 Dorn-Jensen, Svend Aage, dommer, 361
390
 Dragsholm birk 35
 Dragør 2 3 9 21–22 356
 Dommergaarden (Ballerup) 239 243
 Dons, Jens Bing, 4
 Dronningborg og Silkeborg amt 150 166
 Dronninggaard 168 195
- Edelgave 70 76 161 175 224
 Eisenberg, Friderich, ridefoged, (1683)
107 230
 Einsberg, Jacob, (Hjortspring) (1716) 232
 Ejby 128
 Elers, Jørgen, assessor i kammerkolle-
giet, 50
 Eleonora Christine 81
 Emdrup 352 354
 Erk, Jørgen Hansen, møller – Hellevad
Mølle, 364
 Eriksen, Lars, murermeister, (1721) 168

Ernst, Johan Bartram, politidirektør, 307
 Esbensen, Jacob, birkeskriver, 36
 Esrom 142 153 160
 »Falkonercentret« 332
 Falster amt 166
 Falsterske Rytterdistrikts birketing 166
 Fanø birk 31
 Farum 51 53 62 71 156 168 179 218 219
 221 223 224 225
 Faxe 83
 Fejø birk 31
 Finsen, John, birkedommer, 371
 Fischer, Georg Christian, deputeret i
 Danske Kancelli, 26 219 221
 Flakkebjerg herred, øster- og vester- 35
 Flensborg, Christian Alexis, birkedom-
 mer, 325 378
 Fogh, Søren, birkeskriver, 100 109 177
 178 179 246
 Franck, Elisabeth, dommer, 361
 Frederik Carl af Pløn, hertug, 198
 Frederiksberg 31 43 48 69 114 115 140
 148 151 152 153 177 179–80 196 199
 218 308 323 325–27 329 330 333–38
 354
 Frederiksberg Birkeret 48 323 329 336
 Frederiksborg birk 55 248
 Frederiksborg birketing 151 166 219 224
 225
 Frederiksborg Rytterdistrikts birk 151
 Frederiksdal 168 195
 Frederiksen, Kort, skovrider, 74
 Frederikssund 73
 Freuchen, Carl Anton, birkedommer,
 293–94
 Friderichsen, Matthias, birkedommer,
 365
 Friederichsholms Arrest 171 209 298
 Fux, Bendix Nielsen, sognepræst i Øl-
 sted, 232
 Færøerne 393
 Føer 129
 Faartoft, Anders Christian, dommer, 349
 Gabel, Christian Carl, stiftamtmand, 96
 Gad, Niels Aage, birkedommer, 335 337
 343 344 397
 »Gammel Kloster« (Vartov Hospital)
 161
 Ganløse 51 53 62 68 71 128 156 168
 179 219 221 223 224–25
 Gentofte 61 66 157 168 169 217 308f
 355–61
 Gersdorff, Joachim, præsident i Stats-
 kollegiet, 249
 Gisselfeld 54
 Gjerlev, Andreas Nicolaj, birkedommer,
 164
 Gladsaxe 61 65 66 69 156 168 180 217
 232 355–61
 Glostrup 66 156 180 218 355–60
 Glud, Hans Christian, assistent hos
 Kongens foged, 368
 Godskesen, M., borgmester 335 337
 Goll, Aug., dommer, rigsadvokat, 295
 382 385
 Goos, C., prof., 328
 Gram, dr. jur., højesteretsjustitiarius, 383
 Grundtvig, Johan Diderik Nicolai Bli-
 cher, folketingsmand, ktchf. i Kam-
 merarkivet, 345
 Grundtvig, Stener Frederik, birkedom-
 mer, 18 337–38 345 346–47
 Grøn, Erik Pedersen, underfoged, by-
 foged, 34 39
 Grøn, Sejer Eriksen, underfoged, 39
 Grønholt 151 153
 Gundsømagle 67
 Gyrsting, Jens, birkedommer, 103–04
 234–39 245
 Halkier, Herman Barclay, højesterets-
 advokat, 331 334
 Ham, Peder Herman v., herredsfoged,
 164
 Hammelef, justitsråd, 175 241
 Hammerich, Kai Fr., retskyndig, 89 100
 Hammershus birk 31
 Hanevads bro 73
 Hansen, Christopher, natmand, 138
 Hansen, Frederik, rådmand og birkedom-
 mer, 164
 Hansen, Henrik Christian, birkedommer,
 186 199 228 363
 Hansen, H. N., etatsråd, 325 331

- Hansen, Johan, jordbruger, distriktskommissær, 306
- Hansen, J. L., sekretær, 331
- Hansen, Johan Peter, exam. juris, distriktskommissær, 309
- Hansen, Thomas, regimentsskriver, 147 243 245
- Harbou, Niels, dommer, 350 397 398
- Hareskov 76
- Hasle- og Lisbjerg hrd. 58
- Hattensen, Carl Anton Frederik Chr., guvernementssekretær på St. Thomas, 386
- Hattensen, Christian Henrik Friis, dommer, 386
- Hauch, Adam Vilhelm, hofmarskal, 171
- Hauch, Frederik, amtmænd, 196
- Hauser, Caspar, direktør for Kbhvns. Brandforsikring, 247
- Hedegaard, C. D., 4 116
- Hegelund, Conrad Pedersen, birkeskriver, 104 108 109 236–38 243 244 245
- Hegelund, Jens Pedersen, herredsskriver, 237
- Hegelund, Peder Jensen, birkefoged, birkedommer, 103–04 108 233–37 244
- Heiberg, Christen, amtmænd, (Bornholm) 364
- Heiberg, J. L., digter, direktør for Det kgl. Teater, 208
- Heiberg, P. A., 240
- Helsingør 38
- Heide-Jørgensen, Gustav, dommer, 347
- Hellekrands, Peder Jensen, byfoged, 34
- Helsingørvejen 184
- Henriques, C. B., højesteretssagfører, 295
- Herløv 66 128 156 180 217 356
- Hersleb, Peder, biskop, 168
- Herstedvester 66–67 128 156 168 180 218
- Herstedøster 66 67 156 168 218
- Hilden, Hjalmar Henrik Svanekier, dommer, 361
- Hillerød 68 153 225 248
- Hjort, Niels, politifiscal, 285
- Hjortespring 75 217
- Holberg, Ludvig, forfatter, 1 78
- Holbo herred 142
- Holch, Hans Chr., (Hillerød) 334
- Holgersen, Elisabeth Magdalene, husholderske, 246
- Hollænderbyen 38
- »Hollænderbyens Rett« 120 123
- Holm, Seier Malling, birkedommer, 292 293
- von Holstein, Frederik, chef for de kgl. skuespil, 207
- Holstein, Johan, birkedommer, 186 200 364
- Horn, Frederik, borgmester, konferensråd, 247
- Horn, Fr. se Winkel-Horn, Fr.
- Hove 67 76
- Howits, Mathias (Sundbyvester) 33
- Hoy, Johannes v. d., advokat i Flensborg (1617) 130
- Hummeluh, J. C., gårdejer, 331
- Hurwitz, Stephan, professor, 290 384–85
- Husum 65–66 352 354
- Hvidberg, O. H., politidirektør, 306
- Hvidfeldt, stiftamtmand i Viborg, 116 118
- Hvidovre 6 156 168 179–80 218 323 354–60
- Hvidt, Kristian, historiker, 251
- Hviid, Morten Møller, dommer, 360
- Hvidøre 168
- Hvissinge 168
- Hye-Knudsen, Axel, dommer, 360
- Hübner, Martin, prof., 254
- Hækkerup, Hans, justitsminister, 358 400
- Høje Taastrup 67 179–80 218
- Hørsholm birk 142 144 149 152 153 183 219 224 305
- Hørup, Viggo, politiker, 327–28
- Høst, Harald Emil, birkedommer, 353, 369
- Haagen, Hans, politimester, 188
- Haastrup, J. A., 331
- Ibsen, J., amtsfuldmægtig, 173 180
- Ibsen, Johannes, kommissionsdommer, 333
- Ibsen, Morten (1649), 75
- Ibsen, Niels, underfoged, 39
- Ibsen, Povl, underfoged, 39

- Iernskæg, Michael Hansen, forfatter, 1
 Ingerslev, Carl Vilhelm Marius, dommer, 326 328 332 339 340–41 368
 Ingerslev, H. P., indenrigsminister, 330
 Ingerslev, Jacob Vitus, kommissionsdommer, 333
 Isbrandtsen, Claus, skult, 47
 Ishøj 67 128 156 179 218
 Island 16
 Islevmark 73
 Issefjorden 303
 Iuul, Stig, prof., retshistoriker, 56 89 121 341
 Iversen, Povl, birkeskriver, 36
- Jacobs, Peter, 43
 Jacobsen, Anders, amtsforvalter, 230
 Jacobsen, Andreas, borgmester (1695) 231 232
 Jacobsen, J. Hartvig, højesteretssagfører, 383
 Jacobsen, Niels, birkefoged, 51 74 102 104 106 229–32
 Jacobsen, Svend Aage, dommer, 360
 Jacobsen, Ulrich Christian, natmand, 138
 Jakobsen, Søfren, fuldmægtig (1683) 106
 Jansen, Crelles, 47
 Jansen, Tøniz, 47
 Jantzen, Sigurd Thal, dommer, 350
 Jantsen, Thal, amtslæge, 350
 Jensen, Andreas Gottlieb, assessor, 293 296
 Jensen, Hans, ejer af »Bjerregaarden« i Gentofte, 157
 Jensen, Jacob, herredsfoged, 242
 Jensen, Jochum, Nærum kro (1796) 240
 Jensen, Niels, birkeskriver, 108–09 242–43
 Jensen, P. G. C., højesteretssagfører, 342
 Jensen, Vilh. Topsøe, rigsadvokat, 383
 Jespersen, Christian Magdalous, birke-dommer, 370
 Johansen, Oscar, borgerrepr., overretssagfører, 353
 Johansen, Per, tingmand, 133
 Jonasen, Jonas, birkeskriver, 36
 Jonstrupvang 75 217
 Jægerspris 73
 Jørlunde herred (1231) 70
- Jørgensen, Emil, arkitekt, 322
 Jørgensen, Niels Feilberg, dommer, 361
 Jørgensen, Ole, gårdmand, distriktskommissær, 306
 Jørgensen, Peder, politifuldmægtig, distriktskommissær, 309
 Jørgensen, Poul Johs., prof., retshistoriker, 79 112
 Jørlunde 70 71
 Jægersborg 217
- Kall, Abraham, professor, 24 26–27
 Kalundborg birk 55
 Kampmann, K., professor, 332
 Kaper, Ernst, dr. phil., borgmester, 385
 Karl Gustav Mose (Ballerup) 75
 Karlebo 142 143
 Karsemose 151 153
 Karstensen, Ingvald (Carstens), byfoged, 34 41
 Kastrup 31
 Kindler, Christopher, birkedommer, 23 33 34 35 172
 Kirsten Munk 74
 Kirk, Jens, landinspektør 344
 Kirk, Ole Christian Mathias, birkedommer, 337 344
 Kirke Værløse 68 217
 Klampenborg 140 224
 Klauman, R. E. J., herredsfuld­mægtig, 292
 Klavsen, Povl, birkeskriver, 36
 Klitgaard, C., 342
 Knardrup 68 71
 Knox, John Edward Lemmich, dommer, 347
 Knudsen, Frederik Ernst Vilhelm, birkedommer, 297 302 376
 Knudsen, Peter Chr. (Kollerød-sagen) 297
 Knuth, Adam Levin, amtmand, 14 27 49–55 72 79 105 124–25 202 230 231
 Knuth, Johan Heinrich, stiftamtmand, 26 188 201
 Koch, Johan, gartner på Bernstorff, distriktskommissær, 309
 Koch, P. F., borgmester i Kbhvn., 325 331

Kold, Peder, herredsfoged, 116–17
 Koldinghus amt 166
 Kollerød, Ole P., morder, 207–08
 297–301
 Kornerup, Peter, hofarkitekt, 175
 Korsør 341
 Korsør amt 166
 Krabbe, Otto, stiftamtmand, 58
 Kramer, Erik Christophersen, birkedom-
 mer, 23 30 33–36 311
 Krejerupgaard (Ballerup) 70
 Krieger, A. F., justitsminister, 325 330
 Kristoffersen, Hans, underfoged, 39
 Kronborg birk 142
 Kronborg Rytterdistrikts birk 151 153
 160
 Kronborg birketing 151 166
 Kruse, Fr. Vinding, prof., 85
 Krätzmer, Andrea, solodanserinde,
 206–08
 Københavns Amt 4 51 53 81 87–88 129
 138 143 153 155–56 183–85 188 190
 197 211 224 326
 Københavns Amts Overpolitiret 5 7
 Københavns Amtsstueret 5 6 7 39
 Københavns Amts Rytterdistrikts Birk 48
 56 61–62 77 84 88 103 110 130
 147–48 153 156 160–62 164 165–68
 189 197 199 204 223 224–25 234 323
 354
 Københavns Birketing 30 45 52 53 55 58
 61 79 83 105 110 123 142 144 148
 151 161–62 167 203 354
 Københavns Byret 11
 Københavns Byting 32 55
 Køge 303 365
 Kønigsfeldt, Haagen, dommer, 361
 Kaas, Frederik Julius, statsminister, præ-
 sident for Danske Kancelli, 26 29 199
 219 221–22 228 248 303–305
 Kaas, Mogens, lensmand, 73
 Kaas, Niels, rigskansler, 12 13

 Ladegaards Mark (Amager) 2 21
 Ladegaards Mark (Frederiksberg) 43 55
 Lampevej 340
 Landsover- samt Hof- og Stadsretten 7
 112 204 206 212

 Landt, Jørgen Christian, birkedommer,
 herredsfoged, 186 199 363
 Lange, Rasmus, højesteretsadvokat, 247
 Lange, Ole Tønder, generalkrigskommis-
 sær, 23
 Larsen, A. P., dommer, 59
 Larsen, Bonaventura, Hvidovre, 156
 Larsen, Ellen Anna Marie, dommer, 351
 Larsen, J. S., prof., 378
 Lassen, Kristian Ludvig, deputeret i Dan-
 ske Kancelli, 219 222
 Lassen, Jul., prof., 341
 Lauridsen, J. K., overretssagfører, 331
 Lauritzen, Hans, fuldmægtig (Skander-
 borg) 315
 Lauritzen, Hans, prokurator, schout, bir-
 kedommer, 19 22 23 26–29 311 313
 315
 Lauridsen, Johan, byfoged, 34 39
 Leander, Herman Otto, 340
 Ledreborg birk 318
 Ledøje 66 67 75 76 156 168 218 230
 242 323 327 329 356
 Lehmann, Orla, politiker, amtmand, 16
 393
 Lejre herred 164 242 318
 Liebe, Otto, højesteretssagfører, 340
 Lille Herred 67
 Lowzow von, Frederik, stiftamtmand,
 194 215 217 218 224–26 240
 Lund-Andersen, Otto, dommer, 375
 Luxdorph, Bolle, oversekretær, 251
 Lyngby 66 156 168 180 181 217 308f
 355–61
 Lyng herred 66
 Lyng-Frederiksborg herred 71
 Lütken, Anton Frederik, assessor, 292
 Lüttichau, generalmajor, 116
 Løve herred 91 92
 Læsø birk 31

 Maglebylille 211 320
 Mandix, Jacob, nationaløkonom, 89
 Mariager birk 55
 Mariager-Closter amt 166
 Maribolille 31
 Marstrand, Jacob, borgmester, 352
 Melby 151 153

- Melthorp, Ørholm, fabrikør, 297
 Merløse herred 164
 Merker, Kort Henrik (1659) 75 230
 Meyer, Karsten, højesteretssagfører, 385
 Mikkelsen, Hans, herredsfoged, birkeskriver, herredsskriver, 51 58 92 106 108 242
 Mikkelsen, Jens, birkeskriver, 143
 Mikkelsen, Rasmus, underfoged, 39
 Merckel, Mathias, birkeskriver, 36
 Mogensen, Jens, herredsfoged, 242
 Moltke, Fr., præsident i Danske Kancelli, 188
 Monrad, Peter Johan, deputeret i Danske Kancelli, 26 219 222 393
 Munch, P., historiker, politiker, 89 101
 Munck, landmåler, 172
 Mühlentstedt, J. A., ritmester, distriktskommissær, 306
 Møller, Jørgen, birkeskriver, 164
 Møller, Torben Røtzler, dommer, 360
 Mørkhøj 65 66 69
 Måløv 66 75 76 156 168 218 323 327 329

 Nebel, C. F., 366
 Nebelong, M. S., arkitekt, 321
 Neergaard, Jens Veibel, dr. med., generalrigskommissær, 208 209 301
 Neksø 377
 Nellesmann, J., justitsminister, 326–27 328 329 330 333 334 342
 Nibe 313 317
 Niebuhr, Carsten, opdagelsesrejsende, 183
 Nielsen, Anders, byfoged, 34
 Nielsen, Casper Johan, konsul, kreditforeningsdirektør, 347
 Nielsen, Christen, krovært i Lyngby, 180
 Nielsen, Chr., kromand i Damhuset, 87
 Nielsen, Hjalmar, arkitekt, 362
 Nielsen, J. J., folketingsmand, 367
 Nielsen, Jens Vilh., gårdejer, Ballerup 141
 Nielsen, M. J. L., politimester, 185 189 193 195–98 206 214
 Nielsen, Nicolaj, stutmester på Frederiksborg, 197
 Nordre Birk 92 108 193 204 210 211 214 222 223 324 354
 Norge 16
 Normann, Carl Frederik, birkedommer, dr. jur., 377
 Det ny Amager 44, 323
 Nybølle 67
 Ny Hollænderby 31 43 44 45 46 47 48 51 53 114 115 323
 Ny Hollænderbys Birketing 43 45 114 115
 Nykøbing Mors 227 248
 Nykøbing S. 35
 Nysted 95
 Nærum 128 168 240
 Nøddebo 151 153
 Nørregaard, Inger Ellen Anderine, dommer, 351

 Oehlenschläger, Adam, digter, 321
 Oldenburg, Jens Pedersen, birkedommer, 35
 Oldenburg, Valdemar, birkedommer, 332 380
 Oliegreen, Amager 33
 Olrik, Elias, dommer, 374
 Olsen, Christopher, natmand i Ballerup, 139
 Oppe-Sundby 71
 Osten, von, Johannes Christian, birkedommer, 313 316
 Otto, Johan, snedkermester, Gentofte, distriktskommissær, 309
 Oxe, Torben, lensmand, 55

 Parker, Johan Georg Andreas Pedersen, politimester, 337
 Pedersen, Hans, birkeskriver, 36
 Pedersen, Ole, amtsskriver, 146 151 152 168
 Pedersen, Peder, skolelærer, Hvidovre, distriktskommissær, 308
 Pedersen, Søren, byfoged, 34
 Pedersen, Aage, herredsfoged, 73
 Pederstrup 72 75
 Petersen, Carl Nicolai, birkedommer, 324 325 328 365
 Petersen, Harald, dommer, 361 389

- Petersen, Holger, kromand i Ballerup, 182
- Petersen, J. A. F. W., birkedommer, 313 317
- Peymann, general, (1807) 196
- Philipsen, Gustav, folketingsmand, 353
- Pittersen, Pitter, schout, 23 47
- Pittersen, Teis, skult, 46 47
- Pitzner, tømrmester, (1791) 176
- v. Plessen Scheel, amtmænd, 11 27 139 172 173 177 180 241
- Pontoppidan, Erik, forfatter, 13 22
- Poulsen, Niels, amtsforvalter, 175
- Poulsen, Niels Peder, husejer, 81
- Prahl, H. S. C., byfoged, 310
- Præsteholmen 147
- Præstø 341
- Pürschel, Victor, generalauditør, 382
- Ramsø og Tune herreder 164
- Rasch, Claus, politimester, 255
- Resen, Peder Hansen, professor, præsident i København, 251
- Reventlow, Anna Sophie, 234
- Reventlow, Christian Ditlef, statsmand, 183
- Reventlow, Conrad, storkansler, 103 223 235
- Ribershus amt 129
- Rickelt, Niels, registrator, 165
- Riegels, N. D., forfatter, 41 58
- Riegelsen, Hans Jensen, birkefoged, 102 104 230 231
- Rimestad, Christian Olsen, birkedommer, 186 199 228 376
- Ringsted 5 65
- Risby 66 242
- Rosengaard, Christopher, lensmand, 73
- Rosenkrantz, Iver, amtmænd, 168
- Rosenstand-Goiske, P., militær-juridisk forfatter, 100
- Roskilde amt 164
- Roskilde kro 74
- Roskilde landevej 184
- Rothberg, kroer, Vedbæk, distriktskommissær, 308
- Rothe, Casper Peter, historisk forfatter, 97
- Rummelhof, Johan Christopher, Henrik, birkeskriver, 109 193 215 223 226 227 228 248
- Rysensteens Bastion 211
- Rytter, Svenning, justitsminister, 387
- Rødgaard (Amager) 35
- Røde Kro, Rødgaard, Svanelejergaard 32
- Rødovre 66 156 179 180 217 218 355–60
- Rømer, Ole, politimester, 255
- Rønne, Bone Falck, sognepræst i Lyngby (1807) 195
- Rønne, Hans Andersen, birkeskriver, 36
- Raaegaard 31
- Saltholm 2 21 29 316
- Samsø 275
- St. Croix 393
- Sankt Jørgens birk 164
- Sct. Jørgens sø 43 55
- St. Thomas og St. Jan 393
- Saunte, Edel, borgmester, 358
- Schibbye, Eigil, dommer, 360
- Schmidt, Jens Nicolaj, birkedommer, 23 35
- Schjøttz, Emil, overretssagfører 330 331
- Schlegel, N. F., overretsjustitiarius, 291 329 331
- Schow, Ulrik Frederik Rosing, dommer, 325 327 332 368 379
- Schovelin, Jul., børskommissær, 295
- Schrøder, F. C. Gram, assistent, 292
- Schrøder, Henrik, birkedommer, 35
- Schulin, Sigismund, greve (1807) 195
- Schøller, Casper, gehejmeråd, højesteretsjustitiarius, 251–53
- Secher, V. A., prof., retshistoriker, 56
- Seerup, Jens Jørgensen, amtmænd, 150
- Seidelin, Søren Hansen, overauditør, 98 130
- Semp, Johan, ingeniør, 38
- Sengeløse 67 128 151 153 165 218 356
- Serridslev 55
- Sigbrit 1
- Simmelhag, Johs., herredsfoged i Blokhus, 342
- Simonsen, Gunner Rosendal, dommer, 351

Sjællandsfar Landsting 5 13 46
 Skanderborg amt 166
 Skeel. indenrigsminister, 370
 Skovlunde 72 73 75 104
 Slagelse 373
 Slagslunde 51 53 62 68 71 156 168 179
 219 221 223 224 225
 Slange, Niels cancelliråd (1701) 253
 Slangerup 65 68 69 73 74
 Smørum 66 70 76 128 148 151 153 218
 224 225 323 327 329
 Smørum herred 45 49 51 52 53 54 57 58
 59 61 63 64 66 67 69 70 92 108 123
 165 214 216 223 224 225 230 242 327
 Smørumnedre 81
 Snodstrup 71
 Sokkelund herred 45 49 51 52 53 54 57
 58 59 61 63 64 65 66 69 92 108 123
 214 216 223 242
 Solbjerg 55
 Sophie Hedvig, prinsesse, 168
 Sophie Magdalene, enkedronning, 154
 Sorø birk 31
 Spend, Hans Thomesen, underfoged, 39
 Spier, Johan Joachim, remmesnider, 197
 Spormand, David, byfoged, 34
 Stampe, Henrik, generalprokurør, 16 117
 118 164 166 194 254
 Stangkærgaard (Smørumnedre) 81
 Stauning, Th., statsminister, 389
 Steenstrup, Johannes, historiker, 56
 Steenwinkel, Hans, bygmester, 74
 Steincke, K. K. justitsminister 383 385
 387 388
 Stenløse 51 53 61 68 148 151 153 224
 Stensen, Oluf, byfoged, 34
 Stjerneholm kro (Amager) 33
 Stokhuset ved Østervold 300
 Store Magleby 1 2 3 4 5 6 7 9 10 11 14
 15 17 19 20 21 22 24 26 29 39 43 45
 51 53 66 113 120 123 311 315
 Stouager, Mathias Jacobsen, birkedom-
 mer, 23 32 33 35
 Struensee, Johan Frederich, statsmand,
 97 254 285 289
 Sundby 352 354
 Sundbye, Niels, birkeskriver, birkedom-
 mer, 7 100 104 109 139 166 176 201
 237-39 245 246
 Sundbyerne 31 32 33
 Sundholm 322
 Svanelejegaard (Amager) 32 33 35
 Svedstrup 68 333
 Svedstrup, Hans Christian Gerner, dom-
 mer, 348
 Sylow, Nicolai Christian Herholdt, birke-
 dommer, dr. jur., 328 340 341 342 343
 Søborg 65
 Søbøtke, Andreas, kammertjener, direk-
 tør for Salthandelskompagniet, 237
 Søllerød 66 151 153 156 160 168 217
 Sønderhald, Rovsø og Øster Lisbjerg her-
 reder 103
 Søndre Birk 92 108 193 204 210 211
 222 223 323 324 325 326 327 334 354
 Sørensen, Andreas, redaktør (Kalund-
 borg) 334
 Sørensen, J. C., murermeister, 332
 Sørensen, Mikkell, birkefoged 142 143

 Tamm, Henrik, dommer, 375
 Terkelsen, Andreas, birkeskriver, 100
 109 246
 Testrup, Christen Sørensen, herredsfoged,
 64 114
 Tetens, Peter Jakobsen, amtmand, 321
 Thomesen, Samuel, byfoged, 34
 Thonning, C., arkitekt, 322
 Thorslunde 356
 Thorslundemagle 67 179 218
 Thorup, Viggo, dommer, 295 385
 Toft, Michel Madsen, borger i Horsens,
 244
 Torm, regimentsskriver, 152
 Torp, Carl, prof., 383
 Torst, landvæsenscommissær, 26 27
 Torst, Jens, fuldmægtig, 172
 Torup 151 153
 Trane, Morten, skriver, 46 47
 Tranquebar 113 115
 Trippendals Galge 67
 Trolle, Niels, lensmand, 6 38 39

- Tryherred 68
 Trørød 168
 Tscherning, A. F. krigsminister, 330
 Tybjerg, E., højesteretsdommer, 296
 Tybjerg herred 164
 Tüchsen, P. C., overretssagfører, 80 138
 Tårnby 3 6 7 14 17 21 23 31 32 33 34
 35 61 78 79 87 157 172 354 355-60
 Tårnby Birketing 15 29 30 31 32 35 39
 41 46 47 51 53 54 79 129 152 153
 189 311 323 354
 Tåstrup 355-61
- Udlejre 68 72 73
 Ude-Sundby 71
 Ulfborg 92
 Ulfborg og Hind herreder 91
 Ullerup 31
 Ussing, Carl, dr. jur. 383
 Utterslev 128 352 354
 Utzon-Frank, Einar, professor, 332
- Vadsby 161 165
 Valby 55 65 69 168 308 352 354
 Valeur, Carl, birkedommer, 381
 Walkendorf, Christoffer, rentemester, 12
 Vallengbæk 66 156 179 180 218 356
 Wamberg, Niels, byfoged i Norge, 114
 Vanløse 352 354
 Waterland 1 2
 Vartov Hospitals gods 224 232
 Wedege, Peiter Herman, vejer og måler,
 Hobro 198
 Wedege, Søren, politimester og vejfiskal,
 185 193 198 214 215 221 222 223 226
 227 228
 Wedel, Wilhelm, greve til Wedelsborg,
 (1696) 94
 Veksø 51 53 61 71 148 151 153 224
 Velding, Chr., ejer af Edelgave, 161
 Vestindien 10
 Weylle, Christen Osterssøn, herredsfoged,
 83 103
 Wibberup 31
 Vibe, Ditlev Christian, birkeskriver, 36
 Vibenshus, Store og Lille 162
 Viborg 97
- Widsted, Morten Jensen, birkeskriver,
 108 109 243 244
 Wigerslev 55 352 354
 Villadsen, Peder, byfoged, 34 40
 Vinderød 151 153
 Vinding, Povel, justitsråd (1701) 253
 Winkel-Horn, Frederik, birkeskriver, 109
 215 220 221 222 223 226 247
 Virum 168 217
 With, stiftamtmand, 130
 Wolff, kancelliråd, 212
 Vordingborg amt 166
 Vordingborg birk 166
 Vordingborg nordre birk 341
 Vor Frelsers kirke 17
 Worm, Johs. (1701) 253
 Worm, Knud, herredsfoged (1638) 67
 Vridsløse 153 161
 Vridsløsemagle 151
 Wylich, Peter Frederik Nicolai van,
 dommer, 335 340
 Wylich, William Gustav van, borgmester,
 byfoged, 340
 Værend herred (Sverige) 16 17
 Værløse 51 53 61 66 68 128 156 168
 323 327 329 356
- Zahle, C. Th., justitsminister, 335
 Zahlmann, F. C. C., dommer, 295
- Øllgaard, Chr., prokurator, folketings-
 mand, 318
 Øllgaard, F. L. A. S., birkedommer, 310
 313 318
 Ølstykke herred 45 49 51 52 53 54 57 58
 59 61 63 64 68 69 70 71 123 230
 Ørnstrup, forvalter, (Brede kobberværk)
 175
 Ørsted, Anders Sandøe, retslærd, 22 26
 27 28 29 188 194 195 196 218 219 221
 224 225 226 227 228 240, 260 276 296
 379
- Aagerup 72
 Aagesen, Andreas, prof., 341
 Aagaard, Peter Herslev, højesteretsproku-
 rator, 172
 Aakjer amt 166